

ΝΟ: 8024

ημερ: 27095

Παυλίδη Υ. Αντώνη

18.11.2002

**«Οικονομικές και κοινωνικές
συνιστώσες της εκπαίδευσης
των Ελλήνων του Πόντου στις
αρχές του 20ου αιώνα**

(1900-1914):

**η περίπτωση του
Φροντιστηρίου Τραπεζούντας»**

Διδακτορική διατριβή

ΑΘΗΝΑ 2001

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- ΑΜΣΑ:** Αρχείο Μικρασιατικού Συλλόγου "Η Ανατολή"
ΑΠ: Αρχείο Πόντου (Περιοδικό της "Επιτροπής Ποντιακών Μελετών")
ΑΥΕ: Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών
ΕΑ: Εκκλησιαστική Αλήθεια (περιοδικό του Οικουμενικού Πατριαρχείου)
ΕΦΣΚ: Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως
ΚΠΑ: Κώδικες Πατριαρχικής Αλληλογραφίας
ΚΠΕΕ: Κεντρική Πατριαρχική Εκπαιδευτική Επιτροπή.
ΜΑΚΠ: Μητρώα του Αθήνησι Καποδιστριακού Πανεπιστημίου
ΜΗ: Μικρασιατικόν Ημερολόγιον.
ΜΙΕΤ: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
ΜΣΑ: Μικρασιατικός Σύλλογος "Η Ανατολή"
ΠΕ: Ποντιακή Εστία (Περιοδικό του Σωματείου "Παναγία Σουμελά")
ΠΣ: Ποντιακή Στοά (περιοδικό της "Παμποντιακής Ενώσεως")
ΠΦ: Ποντιακά Φύλλα (περιοδικό)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μέρος 1^ο : Γεωγραφικοί Προσδιορισμοί

(μέχρι σελ. 23)

Κεφάλαιο 1 : Γενικά στοιχεία του Πόντου.

1. Τοποθεσία του Πόντου. Προσδιορισμός ορίων
2. Διοικητική και εκκλησιαστική διαίρεση
 - 2.1. Γενικά, 2.2. Διοικητική διαίρεση, 2.3. Πόλεις - πληθυσμός Πόντου,
 - 2.4. Εκκλησιαστική διαίρεση

Κεφάλαιο 2^ο : Τραπεζούντα: Τοποθεσία-Περιγραφή της πόλης.

Κεφάλαιο 3^ο : Οριζόντιος και κατακόρυφος διαμελισμός του Πόντου

1. Γενικά
2. Οριζόντιος-κατακόρυφος διαμελισμός
 - 2.1. Ποταμοί. 2.2. Βουνά. 2.3. Ακρωτήρια. 2.4. Κλίμα. 2.5. κατανομή της γης. 2.6. Συγκοινωνίες.

Μέρος 2^ο : Ιστορικά στοιχεία

(σελ. 24-43)

Κεφάλαιο 1^ο : Εγκατάσταση και ιστορική πορεία των Ελλήνων στον Πόντο

1. Η ελληνική μυθολογία. Οι πρώτοι άποικοι
2. Οι σημαντικότεροι ιστορικοί σταθμοί εξέλιξης του ποντιακού ελληνισμού
 - 2.1. Εγκατάσταση των Ελλήνων στον Πόντο. 2.2. Από το Βασίλειο του Πόντου στην Οθωμανική κατάκτηση. 2.3. Από την Οθωμανική κατάκτηση στην έξοδο.

Κεφάλαιο 2^ο Τραπεζούντα: Ίδρυση-ιστορική πορεία.

1. Ίδρυση.
2. Από τους πρώτους αιώνες στην οθωμανική κατάκτηση.
 1. Από την οθωμανική κατάκτηση μέχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή.

Κεφάλαιο 3^ο : Ιστορική πορεία του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας.

1. Από την ίδρυση μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα.
2. Το Φροντιστήριο κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα.
3. Οι 2 πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα. Το τέλος.

Μέρος 3^ο : Ιδεολογικά στοιχεία.

(σελ. 44-139)

Κεφάλαιο 1^ο : Η κοινωνία του Πόντου και της Τραπεζούντας.

(σελ.44-90)

1. Διαμόρφωση της κοινωνίας του Πόντου μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα.
2. Η κοινωνία του Πόντου και της Τραπεζούντας στις αρχές του 20ου αιώνα.
3. Η Οικογένεια, ως βασικός κοινωνικός θεσμός των Ελλήνων του Πόντου.
3.1.Γενικά. 3.2. Δομή της ελληνικής ποντιακής οικογένειας.
3.3. Ο Γάμος. 3.4. Η θέση της γυναίκας.
4. Εθνικές ομάδες στον Πόντο και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους.
4.1. Προϋποθέσεις διαμόρφωσης των εθνικών ομάδων του Πόντου. 4.2. Περιγραφή τους. 4.3. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. 4.4. Εθνικές ομάδες στον Πόντο σήμερα. 4.4.1. Αξιολόγηση
5. Συμπέρασμα.

Κεφάλαιο 2^ο : Ιδεολογικοί μηχανισμοί

(σελ. 91-139)

1. Περιεχόμενο της εκπαίδευσης
1.1. Φροντιστήριο και Μεγάλη του Γένους Σχολή.
1.2. Αναλυτικά προγράμματα.
1.3. Διδασκόμενα μαθήματα και ιδιαίτεροι στόχοι διδασκαλίας.
2. Επιδράσεις του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας στην κοινωνία και ιδιαίτερα στα εκπαιδευτικά πράγματα της περιοχής.
2.1. Γενικά.
2.2. Η περίπτωση του φιλεκπαιδευτικού συλλόγου Τραπεζούντας : «Ο Ξενοφών»
2.3. Η περίπτωση της αδελφότητας Κρωμναίων Τραπεζούντας.
3. Διείσδυση του ελλαδικού κράτους στο Φροντιστήριο.
3.1. Γενικά
3.2. Η περίπτωση του Μικρασιατικού Συλλόγου «Η Ανατολή»
4. Συμπέρασμα

Μέρος 4°: Κοινωνικοοικονομικές προϋποθέσεις ίδρυσης και λειτουργίας του Φροντ/ρίου..... (σελ. 140-208)

Κεφάλαιο 1° : Προϋποθέσεις ίδρυσης του Φροντιστηρίου.... (140-172)

1. Κοινωνικές και οικονομικές προϋποθέσεις ίδρυσης του Φροντιστηρίου κατά το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα.
2. Κοινωνικές και οικονομικές προϋποθέσεις «επανίδρυσης» του Φροντιστηρίου με την έλευση του 20ου αιώνα.
 - 2.1. Η υπέρβαση της εσωτερικής κρίσης στην κοινότητα Τραπεζούντας και ο ρόλος του Μητροπολίτη.
 - 2.2. Οι οικονομικές προϋποθέσεις.
 - 2.3. Ο ρόλος των ελληνικών ποντιακών κοινοτήτων
 - 2.4. Τα εγκαίνια του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου
3. Συμπέρασμα

Κεφάλαιο 2° : Παράγοντες που επηρέασαν τη λειτουργία του Φροντιστηρίου. (173- 208)

1. Γενικά.
2. Η ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας
3. Εκπαιδευτικοί και μαθητές
 - 3.1. Αγορά εργασίας και εργασιακό καθεστώς των εκπαιδευτικών.
 - 3.2. Κοινωνική καταγωγή και στατιστικά και άλλα στοιχεία των εκπαιδευτικών.
 - 3.3. Οι μαθητές.
4. Συμπέρασμα

Μέρος 5° : Συμπεράσματα. (σελ. 209-217)

Βιβλιογραφία (σελ. 218-226)

Παράρτηματα (σελ. 227+77= 304)

Μέρος 1^ο

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟΙ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΙ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

1. Τοποθεσία του Πόντου. Προσδιορισμός ορίων.

Ο ακριβής προσδιορισμός των ορίων του Πόντου δεν είναι εύκολος και αυτό οφείλεται στις σημαντικές ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει η περιοχή αυτή. Συγκεκριμένα μέχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή υπάρχουν πολλές ποντιακές κοινότητες έξω από τα όρια του ιστορικού Πόντου και σε λίγο ή πολύ απομακρυσμένες περιοχές, οι οποίες δημιουργήθηκαν σε διάφορες χρονικές περιόδους για λόγους κυρίως οικονομικούς και πολιτικούς. Το γεγονός βέβαια ότι ο Πόντος καθ' όλη την Οσμανική περίοδο δεν αποτέλεσε ιδιαίτερο κρατικό μόρφωμα, είχε ως αυτονόητη συνέπεια την ύπαρξη ποντιακών πληθυσμών στις παρυφές του και έξω από τα όρια που θα προσδιορίσουμε. Ακόμη, απομακρυσμένες ποντιακές κοινότητες υπάρχουν πχ περιοχή του Καρς ανατολικά του Πόντου στις νότιες υπώρειες του Καυκάσου, όπου μετακινήθηκαν ποντιακοί πληθυσμοί στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, για πολιτικούς και οικονομικούς λόγους. Οι λόγοι αυτοί αναλύονται σε άλλο μέρος της έρευνας. Εδώ μπορούμε ν' αναφερθούμε αφ ενός μεν στο ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1928-30, μετά τον οποίο ακολουθούν τον αποχωρούντα ρωσικό στρατό, για ν' αποφύγουν τις βέβαιες τουρκικές διώξεις, επειδή είχαν κατά τον πόλεμο εκδηλώσει τα αντιτουρκικά τους αισθήματα, αφ ετέρου δε στις μετακινήσεις τους εκτός του Πόντου εξ αιτίας της παρακμής των μεταλλείων της περιοχής Χαλδίας, στα οποία για πολλές δεκαετίες κατά κύριο λόγο απασχολούνται. Για τον ίδιο αυτό δεύτερο λόγο από τη δεύτερη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα Πόντιοι μεταλλωρύχοι της ίδιας περιοχής μετακινούνται σε διάφορες περιοχές της Μ. Ασίας, όπως νοτιοδυτικά, όπου ιδρύουν 30 χωριά στη μεταλλοφόρο περιοχή του Άκ Νταγ Μαντέν ανατολικά της Άγκυρας, ακόμη νοτιότερα, στο Μεταλλείο Ταύρου στο Ν. Ικονίου, όπου ιδρύουν μία κοινότητα με τέσσερις ελληνικούς οικισμούς¹, κλπ.

Η ύπαρξη λοιπόν, μέχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή ελληνικών ποντιακών πληθυσμών μακράν του ιστορικού Πόντου συνιστά μια σχετική δυσκολία στον προσδιορισμό των ορίων του Πόντου. Με βάση όμως τις σχετικές αναφορές και αναλύσεις που υπάρχουν, μπορούμε να δεχτούμε ως όρια του Πόντου εκείνα που παρουσιάζονται από το Μητροπολίτη Τραπεζούντας Χρυσάνθο στο Συνέδριο της Ειρήνης στο Παρίσι στις 2 Μαΐου 1919 ως όρια της διεκδικούμενης από τον ποντιακό ελληνισμό Ελληνικής Δημοκρατίας του Ευξείνου Πόντου. Στα ίδια ακριβώς όρια τοποθετεί τον Πόντο λίγα χρόνια αργότερα και η εφημερίδα των προσφύγων πλέον Ποντίων της Αθήνας «Πόντος»². Πρόκειται άλλωστε για τις περιοχές όπου σχεδόν

¹ ΦΕΣΤΕΡΙΔΗΣ Τάσος: «Η ελληνική ποντιακή κοινότητα του Μεταλλείου Ταύρου της Μ. Ασίας», 1999

² «ΠΟΝΤΟΣ» εβδομαδιαία προσφυγική επιθεώρηση (1923-24). Ιδρυτής-Διευθυντής Θεοχάρης Δ. Κοσμίδης. Αθήνα, Σάββατο 8 Σεπτεμβρίου 1923, σελ. 3. Η εφημερίδα τοποθετεί τα όρια του Πόντου στις εξής περιοχές: 1- Το βιλαέτι Τραπεζούντας. 2- Από το βιλαέτι Σεβάστειας τα Σαντζάκια Τοκάτης, Νικόπολης και Αμάσειας και 3- Από το βιλαέτι Κασταμονής το σαντζάκι Σινώπης.

πάντα κατοικούνται από Ποντίους, ιδιαίτερα μάλιστα κατά την ερευνώμενη περίοδο, δηλαδή τις αρχές του 20ου αιώνα και όπου κατά κανόνα ομιλείται η ποντιακή διάλεκτος της ελληνικής γλώσσας.

Η περιοχή αυτή κατά την προαναφερθείσα περίοδο στα πλαίσια του Οσμανικού κράτους περιλαμβάνει διοικητικά τις περιοχές: Το **Βιλαέτι Τραπεζούντας** (διοικητική περιφέρεια που ισοδυναμεί με μεγάλο με νομό), ένα μέρος του Βιλαετιού Σεβάστειας που αποτελείται από τα **Σαντζάκια** (δηλ. μικρότερες από το Βιλαέτι διοικητικές μονάδες που ισοδυναμούν με επαρχίες) **Σεμπίν Καραχισάρ, Αμάσειας και Τοκάτης**, και τέλος ένα μικρό μέρος του Βιλαετιού Κασταμονής, δηλ. το **Σαντζάκι της Σινώπης** δυτικά. Την περιοχή αυτή του Πόντου χαρτογραφεί και ο Σπ. Χ. Κωφίδης και συνιστά, όπως προαναφέρθηκε, το χώρο του διεκδικούμενου Πόντου κατά τον αγώνα των Ποντίων για ανεξαρτησία κατά τα έτη 1918-22.

Το **εμβαδόν** του Πόντου είναι 71.500 τετρ. χιλίόμε., απ' τα οποία 31.500 τ.χ. περιλαμβάνονται στο νομό Τραπεζούντας³. Συντεταγμένες: Γεωγραφικό πλάτος 39° ,45' μέχρι 42° , Γεωγραφικό μήκος από 52° μέχρι 59°⁴

Έξω από τα όρια και στις παρυφές της περιοχής που οριοθετήσαμε, όπως έχουμε προαναφέρει, υπάρχουν νησίδες ποντιακών πληθυσμών, οι οποίες έχουν δημιουργηθεί για λόγους οικονομικούς και πολιτικούς. Είναι απρόσιτες περιοχές, όπου τα υψόμετρα είναι μεγάλα και η απομόνωση τους εξασφαλίζει προστασία από τις οθωμανικές διώξεις, συντελώντας στην επιβίωσή τους. Πρόκειται για τις περιοχές Ινέπολης και Ηράκλειας στα δυτικά, Σεβάστειας, Ερζιγκιάν στα νότια και Μπαϊπούρτ – Ερζερούμ στα νοτιοανατολικά.

2. Διοικητική και εκκλησιαστική διαίρεση

2.1 Διοικητική διαίρεση

Όπως προαναφέρθηκε, ο Πόντος συγκροτείται από το Βιλαέτι Τραπεζούντας και τα Σαντζάκια Σεμπίν Καραχισάρ και Αμάσειας του Βιλαετιού Σεβάστειας και το βόρειο και μεγαλύτερο μέρος του Σαντζακιού Τοκάτης, που αποτελείται από τους Καζάδες (μικρότερες από το Σαντζάκι διοικητικές μονάδες) της Έρμπαα, της Νεοκαισάρειας και της Τοκάτης και τέλος το Σαντζάκι της Σινώπης του Βιλαετιού Κασταμονής.

Ο νομός Τραπεζούντας βρίσκεται μεταξύ των μοιρών: 39,25-41,35 ΒΠ και 32,40-39 ΑΜ, με μήκος από Δ. προς Α. 434 χιλιόμετρα και πλάτος στο μεγαλύτερο μήκος του 50 χιλιόμετρα, ενώ το μέγιστο πλάτος (135 χιλιόμετρα) βρισκόταν μεταξύ των μοιρών 37 και 37,5. Όρια του νομού : προς Α. συνορεύει με τη Ρωσία, προς ΝΑ με το Ν. Ερζερούμ από τον οποίο χωρίζεται με το όρος Παρυάδρη (Παλχάρ Μταγ) προς Ν-ΝΔ με το Ν. Σεβάστειας από τον οποίο χωρίζεται με τα Ποντικά όρη και προς Δ. με το Ν. Κασταμονής.

³ «ΠΟΝΤΟΣ», εβδομαδιαία επιθεώρηση των προσφύγων, Αθήναι, Σάββ. 8 Σεπτ. 1923

⁴ Ο.π., σελ. 3.

Α) Ο Ν. Τραπεζούντας χωρίζεται σε 4 Διοικήσεις (Σαντζάκια) 22 υποδιοικήσεις (Καζάδες), 24 επαρχίες (Ναχιγιέδες), 193 κοινότητες (Καριέ), 52 δήμους και 2903 συνολικά οικισμούς. Ο πίνακας που ακολουθεί περιέχει τις διοικήσεις- υποδιοικήσεις με τους αντίστοιχους αριθμούς επαρχιών, κοινοτήτων και οικισμών του νομού Τραπεζούντας:

Πίνακας 1
Διοικητική διαίρεση νομού Τραπεζούντας ⁵

Διοικήσεις (Σαντζάκια)- Υποδ/σεις (Καζάδες)	Επαρχίες (Ναχιγιέδες)	Κοινότητες (Καριέ)	Δήμοι	Οικισμοί
Τραπεζούντας				
Τραπεζούντας	4	32	-	215
Σουρμένων	-	-	3	60
Πλατάνων	-	3	3	85
Κοράλων	-	1	3	53
ΒάκφιΚεμπίρ	-	-	3	46
Τρίπολης	-	4	3	89
Κερασούντας	3	14	2	140
Κοτυώρων	5	8	2	312
Όφη	-	-	3	94
Αμισού				
Αμισός	1	10	-	203
Βαδισάνης	-	4	3	113
Οινόης	1	10	3	124
Θέρμης(Τέρμε)	-	2	3	157
Τσαρσαμπά	-	8	3	289
Πάφρας	1	13	3	214
Λαζιστάν				
Ριζαίου	3	36	-	161
Αθήνας	1	-	3	111
Χόπας	2	-	3	51
Αργυρούπολης				
Αργυρούπολης	2	48	-	106
Άρδασσας	1	-	3	120
Κελκίτ	-	-	3	92
Χαιρίαινα	-	-	3	74
ΣΥΝΟΛΟ	4 – 22	24	52	2903

⁵ ΔΟΜΝΗΝΟΣ Γεώργιος : " Γεωγραφία του Πόντου μετά παραρτήματος πινάκων", εκδόσεις Σεράση, Τραπεζούς 1896.

Β) Από το Βιλαέτι (Νομό) **Σεβάστειας** στον Πόντο περιλαμβάνονται τα παρακάτω **3 Σαντζάκια** (επαρχίες) από Α προς Δ⁶ : **1) Σεμπίν-Καραχισάρ (Νικόπολης)**, Ν της Κερασούντας, με **5 Καζάδες** (υποδ/σεις): α) Νικόπολης με έδρα την ομώνυμη πόλη στο κέντρο του Σαντζακιού, ΝΔ της Τραπεζούντας και Δ της Αργυρούπολης, πλην των άλλων και θρησκευτικό κέντρο των Ελλήνων της περιοχής ως έδρα του Μητροπολίτη Κολωνείας, με 6 κωμοπόλεις και 365 χωριά και οικισμούς, β) Χαμιντιέ, στο ΒΔ άκρο της επαρχίας, Ν της επαρχίας Ορντού (Κοτυώρων) του Ν. Τραπεζούντας με έδρα την ομώνυμη κωμόπολη, με 10 κωμοπόλεις και 274 χωριά και οικισμούς, γ) του Γκιολέ-Χισάρ, ΝΑ του Χαμιντιέ, με έδρα την ομώνυμη κωμόπολη, με 10 κωμοπόλεις και 161 χωριά και οικισμούς δ) του Σου-Σεχρί στο ΝΑ άκρο της επαρχίας με έδρα την ομώνυμη κωμόπολη, 6 κωμοπόλεις και 170 χωριά και οικισμούς και ε) ο Καζάς Αλούτζερας στο Α άκρο του Σαντζακιού με 6 κωμοπόλεις και 130 χωριά. Σ' όλη την επαρχία Νικόπολης υπάρχουν συνολικά 117 ελληνικά χωριά και οικισμοί⁷ **2) Το Σαντζάκι της Τοκάτης** (Ν της Οινόης) με **3 καζάδες** (α- της Έρμπα ΒΔ με την ομώνυμη κωμόπολη ως έδρα, με 7 κωμοπόλεις και 125 χωριά β- της Νεοκαισάρειας (Niksar), Δ της Έρμπα, με έδρα την ομώνυμη κωμόπολη, με 9 κωμοπόλεις και 80 χωριά) και γ) της Τοκάτης (της πόλης που είναι και έδρα του Σαντζακιού συμπεριλαμβανομένης). Στο Σαντζάκι Τοκάτης υπάρχουν 92 ελληνικά χωριά⁸ **3) Σαντζάκι Αμάσειας** με τους παρακάτω **6 Καζάδες** από ΒΔ προς ΝΑ και με τις αντίστοιχες έδρες και αριθμό κωμοπόλεων και χωριών: α) Αμάσειας, με έδρα την ομώνυμη ιστορική πόλη, με 12 κωμοπόλεις και 251 χωριά, β) Χατζήκιοι, ΝΔ της Αμάσειας, με 6 κωμοπόλεις και 80 χωριά, γ) Λαντίκ (Λαοδικείας) ΒΑ της Αμάσειας με έδρα την ομώνυμη κωμόπολη, με 5 κωμοπόλεις και 195 χωριά, δ) Μερζιφούντας, ΒΔ της Αμάσειας, με έδρα την ομώνυμη πόλη, με 4 κωμοπόλεις και 165 χωριά, ε) Κάβζας, Β της Μερζιφούντας, με 4 κωμοπόλεις και 140 χωριά, και στ) Βεζίρ Κιοπρού (στο ΒΔ άκρο του Σαντζακιού, που συνορεύει με το Σαντζάκι Σινώπης), με 8 κωμοπόλεις και 135 χωριά. Στην επαρχία Αμάσειας υπάρχουν 153 χωριά ελληνικά.⁹ Δηλαδή στο μέρος του Βιλαετιού Σεβάστειας που συμπεριλαμβάνεται στον Πόντο, υπάρχουν συνολικά **344 ελληνικά χωριά, πόλεις και κωμοπόλεις.**

⁶ QUINET VITAL: "La Turquie D'Asie" Tome Premiere, p.614-621, Paris 1892

⁷ ΣΑΜΟΥΗΛΙΔΗΣ Χ. : "Ιστορία του Ποντιακού Ελληνισμού", Θεσσαλονίκη 1991, σελίδες 309-324, όπου παρατίθεται πίνακας όλων των ελληνικών χωριών του Πόντου, σύμφωνα με το αρχείο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών.

⁸ Ο.π.

⁹ Ο.π.

Γ) Τέλος, όπως ήδη προαναφέρθηκε, στον Πόντο συμπεριλαμβάνεται και το Σαντζάκι Σινώπης του Βιλαετιού Κασταμονής, στο δυτικό άκρο του Πόντου που αποτελείται από 3 καζάδες: της Σινώπης, του Ισσεφάν (Στέφανα) στα Δ και του Μποϊαμπάι στα νότια. Στην περιοχή αυτή υπάρχουν 25 χωριά ελληνικά.¹⁰

2.2 Σημαντικότερες πόλεις – πληθυσμός του Πόντου¹¹

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, κυριότερες πόλεις του Πόντου είναι: Η Τραπεζούντα, διοικητικό κέντρο και κύρια πύλη εισόδου-εξόδου των προϊόντων της περιοχής, καθώς και διαμετακόμισης του εμπορίου από και προς τη δύση. Το σημαντικό ιστορικό της παρελθόν, σε συνδυασμό με το παρόν και τις προοπτικές της, την κατέστησαν αυτομάτως και πολιτιστική πρωτεύουσα των Ελλήνων του Πόντου. Το 1902 έχει πληθυσμό 50.470 κατοίκων, από τους οποίους Μουσουλμάνοι 30.000, Έλληνες ορθόδοξοι 15.780, Αρμένιοι 4.290, Πέρσες 230, διάφοροι ξένοι 170¹². Ακολουθεί η Αμισός (Σαμψούντα) στο δυτικό Πόντο, δεύτερη σε πληθυσμό και οικονομική δραστηριότητα πόλη του Πόντου. Τρίτη έρχεται η Κερασούντα και τέταρτη η Αργυρούπολη, η μεγαλύτερη από τις μεσόγειες πόλεις του Πόντου, που άλλοτε ήταν ακμαία λόγω της ανάπτυξης που οφειλόταν στα μεταλλεία της περιοχής. Άλλες μικρότερες πόλεις είναι: Η Σινώπη και η Μπάφρα στα δυτικά, Η Οινόη, τα Κοτύωρα και η Τρίπολη στο κέντρο και το Ρίζαιο στα ανατολικά. Στο εσωτερικό, εκτός της Αργυρούπολης, είναι η Αμάσεια και η Τοκάτη στα δυτικά και η Νικόπολη στο ύψος της Κερασούντας.

Ο Πόντος κατά μία έγκυρη άποψη¹³ έχει στις αρχές του 20ου αιώνα πληθυσμό περίπου 2εκ. κατοίκους και έκταση 78.000 περίπου τετραγ. χιλιόμετρα (απ' τα οποία 32.000 το Βιλαέτι Τραπεζούντας) όπου όμως συμπεριλαμβάνεται και η Ποντοηράκλεια που βρίσκεται δυτικά των ορίων που προσδιορίσαμε. Στον γενικά αποδεκτό αριθμό των 2 εκατομμυρίων κατοίκων, αντιστοιχούν 700.000 περίπου Έλληνες, γεγονός που δέχτηκε και η Οσμανική κυβέρνηση του Κιαμίλ Πασά το 1912, χορηγώντας στους Έλληνες του Πόντου 7 έδρες στο Οσμανικό κοινοβούλιο (μία έδρα ανά 100.000 κατοίκους)¹⁴. Ως προς την εθνική σύνθεση των υπολοίπων 1.300.000 κατοίκων του Πόντου θα γίνει αναλυτική αναφορά σε επόμενο κεφάλαιο.

¹⁰ Ο.π.

¹¹ Ο.π.

¹² ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ. «Περιήγησις εις τον Πόντον», Αθήναι 1903, σελ. 210.

¹³ ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ Κ. "Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου", Αθήνα 1925, σελ. 18

¹⁴ "The Euxine Pontus Question" Memorandum submitted to the Peace Conference by His Eminence Mr CRYSANTHOS, Archbishop of Trebizont, p.2, PARIS, 2May 1919

2.4 Εκκλησιαστική διαίρεση – Μητροπολίτες Πόντου

Κατά τις αρχές του 20ου αιώνα ο Πόντος είναι χωρισμένος σε 6 Μητροπόλεις:

1) **Τραπεζούντας**, με έδρα την ομώνυμη πόλη. Τίτλος Μητροπολίτη: *υπέρτιμος και έξαρχος πάσης Λαζικής*. Μητροπολίτες: Κωνσταντίνος Α' (Καρατζόπουλος 1893-1906), Κωνσταντίνος Β' (Αράμπογλου, 1906-1913) και Χρυσάνθος (Φιλιππίδης, 1913-1922)¹⁵. Περιλαμβάνει την περιοχή Τραπεζούντας μέχρι τα ρωσικά σύνορα.

2) **Ροδοπόλεως**, με έδρα την κωμόπολη Λιβερρά, στην κοιλάδα της Ματσούκας, στην ενδοχώρα της Τραπεζούντας, νότια. Περιλαμβάνει την περιοχή των 3 ιστορικών Μονών του Πόντου : Παναγίας Σουμελά, Αγίου Γεωργίου Περιστερεώτα και Αγίου Ιωάννου Βαζελώνα, οι οποίες παλαιότερα (μέχρι το 1902) αποτελούσαν Εξαρχία, υπαγόμενες απ ευθείας στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Μητροπολίτες: Γερβάσιος (Σαρασίτης, 1902-1906), Λεόντιος (Παπαδόπουλος, 1906-1909), Κύριλλος (Ιωάννου, 1909-1922)¹⁶.

3) **Χαλδίας και Χερροιάνων**, με έδρα την Αργυρούπολη, 100 περίπου χιλιόμετρα νότια της Τραπεζούντας, που έχει και την πνευματική εποπτεία των παραθαλασσιών περιοχών Τρίπολης και Κερασούντας ανατολικά της Τραπεζούντας, καθώς και όλων των περιοχών που είχαν από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα αποικισθεί από μεταλλωρύχους της Χαλδίας μετά την παρακμή των Μεταλλείων της. Τίτλος του Μητροπολίτη: *υπέρτιμος και έξαρχος Ελληνοπόντου*. Μητροπολίτες: Γερβάσιος (Σουμελίδης, 1864-1905), Λαυρέντιος (Παπαδόπουλος 1905-1922)¹⁷.

4) **Κολωνείας**, με έδρα τη Νικόπολη, νοτιοδυτικά της Τραπεζούντας. Τίτλος: *υπέρτιμος*. Μητροπολίτες: Πολύκαρπος (Ψωμιάδης, 1899-1911), Σωφρόνιος (Νησιόπουλος, 1911-1917), Δωρόθεος (Χρηστίδης, 1917-1919)¹⁸.

5) **Νεοκαισαρείας**, με έδρα την Ορντού (Κοτύωρα) και περιλαμβάνουσα μια μεγάλη περιοχή, παραθαλάσσια τις περιοχές Ορντού και Οινόης, μεσογειακά τη Νεοκαισάρεια, σχεδόν όλο το βιλαέτι (Νομό) Σεβάστειας στα νότια και το βιλαέτι Κασταμονής δυτικά, έξω από τα όρια του Πόντου όπως ήδη τα έχουμε προσδιορίσει¹⁹. Τίτλος: *Υπέρτιμος και έξαρχος Πόντου Πολεμωνιακού*. Μητροπολίτες: Αλέξανδρος (Ρηγόπουλος, 1895-1903), Αμβρόσιος (Σταυρινός, 1903-1911), Πολύκαρπος (Ψωμιάδης, 1911-1922)²⁰.

¹⁵ Ημερολόγιον Εθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων, εν Κωνσταντινουπόλει 1905, σελ.33 και Βασ. Σταυρίδου "Επισκοπική ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου", Θεσσαλονίκη 1996, σελ.327-328.

¹⁶ Ημερολόγιον...Ο.π., σελ.36 και Β. Σταυρίδου...Ο.π., σελ.549-550.

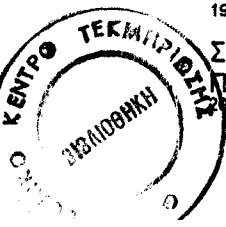
¹⁷ Ο.π., σελ.35 και Βασ. Σταυρίδου..., Ο.π., σελ.455.

¹⁸ ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ Βασίλειος...Ο.π., σελ.499-500.

¹⁹ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ Κλεάνθους Γεώργιος "Η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντος", εν Αθήναις 1921.

Στην τελευταία σελίδα Χάρτης του Πόντου με εκκλησιαστική και διοικητική διαίρεση του Πόντου, σε σχέδιο Σ. Χρηστίδη, με κλίμακα 1:2.000.000.

ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ Βασίλειος...Ο.π., σελ.260

6) Αμασείας, με έδρα την Αμισό (Σαμψούντα). Περιλαμβάνει τη βορειοδυτική περιοχή του Πόντου, δηλαδή τις περιοχές Σαμψούντας, Σινώπης και Αμάσειας. Τίτλος: Υπέρτιμος και έξαρχος παντός Ευξείνου Πόντου. Μητροπολίτες: Άνθιμος(Αλεξούδης,1887-1908), Γερμανός (Καραβαγγγέλης, 1908-1922)²¹.

²¹ Ο.π.,σελ.223

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Τραπεζούντα: Τοποθεσία, περιγραφή της πόλης.

Η Τραπεζούντα, διοικητικό κέντρο του Πόντου κατά την Οσμανική περίοδο, υπήρξε πόλη αναφοράς του ποντιακού ελληνισμού. Ιστορικά συγκέντρωνε τη μεγαλύτερη οικονομική και κατά συνέπεια πολιτιστική και κοινωνική δραστηριότητα. Εδώ λοιπόν κατά απολύτως φυσικό λόγο ιδρύθηκε και αναπτύχθηκε το σημαντικότερο εκπαιδευτικό ίδρυμα του ποντιακού ελληνισμού, το Φροντιστήριο.

Στις αρχές του 20ου αιώνα στα μάτια του ταξιδιώτη που την προσεγγίζει απο τη θάλασσα παρουσιάζεται μια πόλη που θυμίζει Ελλάδα, γεγονός που οφείλεται κυρίως στο μεγαλοπρεπές για την εποχή εκείνη κτίριο του Φροντιστηρίου με τα νεοκλασικά του χαρακτηριστικά που δεσπόζει στην παραλία της πόλης και στο μητροπολιτικό ναό του Αγίου Γρηγορίου λίγο ανατολικότερα.

Σύμφωνα με τον Ανδρέα Σπυράντη²² αλλά και τον πολεοδομικό χάρτη της Τραπεζούντας που σχεδιάστηκε από το ρωσικό στρατό²³ η πόλη δεν διαθέτει κάποιο πολεοδομικό σχέδιο. Βασικό πολεοδομικό της στοιχείο είναι η κεντρική της πλατεία, μια έκταση 5 - 6 περίπου στρεμμάτων σε σχήμα ορθογώνιου παραλληλογράμμου, με τις στενές πλευρές προς τα ανατολικά και δυτικά. Δύο είναι οι κύριοι δρόμοι της πόλης. Ο ένας, γνωστός ως «κουντουράδικα» ταυτίζεται με όλη τη βόρεια πλευρά της πλατείας προς τη θάλασσα και ανατολικά συνεχίζεται για λίγα μέτρα, έπειτα στρίβει αριστερά καταλήγοντας χαμηλά στο τελωνείο στο λιμάνι, ανατολικά από το «Güzel Şaray» (ωραίο παλάτι) ,ένα χαρακτηριστικό μεγάλο βράχο με παλιό κάστρο στην παραλία της πόλης, όπου σχηματίζεται ένα μεγάλο παραλιακό "Γ". Ο δρόμος αυτός από το ύψος της πλατείας συνεχίζεται προς τα δυτικά . Εκεί βρίσκονται τα σημαντικότερα τραπεζικά καταστήματα της πόλης. Έπειτα πηγαίνει ελαφρά βορειοδυτικά με την ονομασία " Σεμερτζιλέρ μπασί " και μετά από λίγες δεκάδες μέτρα καταλήγει στην παραλία στη λαχαναγορά, το " Şoğan Pazar" (αγορά κρεμμυδιών), λίγο ανατολικότερα από το παραλιακό μέρος όπου κατέληγαν οι βυζαντινές οχυρώσεις. Ο άλλος δρόμος που θεωρείται και σημαντικότερος είναι το "Uzun Şokak" (Μακρύς δρόμος). Ξεκινά από τα δυτικά της πόλης, όντας προέκταση του δρόμου που δυτικότερα (μετά από 2-3 χιλιόμετρα) οδηγεί στην Αγία Σοφία της Τραπεζούντας, ένα ναό στα δυτικά της πόλης που οικοδομήθηκε κατά την περίοδο της Αυτοκρατορίας των Κομνηνών.. Περνά μέσα απ' τα βυζαντινά

²² ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ Ανδρέας "Τραπεζούς και η μονή Σουμελά του Πόντου, αναμνήσεις 1910-1922", Θεσσαλονίκη 1991, σελ.20

²³ ΦΥΛΛΙΖΗΣ Δημήτριος "Οι τελευταίες ημέρες της Τραπεζούντας 1918-1923" Θεσσαλονίκη 1987, σελ.72-73.

τείχη και κάθετα, διασχίζει τη γέφυρα " Tabu Hane" (βυρσοδεψείο) και συνεχίζεται για 400 περίπου μέτρα μέχρι την πλατεία, της οποίας καταλαμβάνει τη νότια πλευρά προς τα βουνά. Στη συνέχεια και μετά την πλατεία στρίβει δεξιά στη συνοικία της Δαφνούντας μέχρι τον Πυξίτη ποταμό και συνεχίζεται προς τα νότια ψηλά, όντας η αρχή του σημαντικού από οικονομική άποψη αμαξιτού δρόμου προς το εσωτερικό της Ασίας (Ερζερούμ, Περσία κλπ).

Η πόλη είναι χτισμένη πάνω σε μαλακές γεώδεις εκτάσεις και περιτοιχίζεται από τραπεζοειδείς σχεδόν λόφους, οι οποίοι από το βουνό καταλήγοντας στη θάλασσα, θυμίζουν τραπέζια, από όπου προκύπτει και η ονομασία της²⁴. Στη νότια πλευρά της πόλης, προς το εσωτερικό (στα ΝΔ του λιμανιού) υψώνεται ένας λόφος σε ύψος 250 περίπου μέτρων που ονομάζεται " Boz tepe" (Φαιός λόφος), πάνω από τον οποίο η θέα της πόλης είναι πανοραμική. Ένας δρόμος από την πλατεία οδηγεί ψηλά στο λόφο, ανεβαίνοντας πρώτα νότια και στη συνέχεια νοτιοδυτικά. Στις παρυφές του λόφου βρίσκεται η (γυναικεία) μονή Θεοσκεπάστου καθώς και το Ακρίτειο νοσοκομείο που κτίστηκε στις αρχές του αιώνα.

Δυτικά της πόλης βρίσκονται τα τείχη των Κομνηνών, που ξεκινούν από ψηλά νότια και καταλήγουν στη θάλασσα, όπου βρίσκονται ίχνη του βυζαντινού λιμανιού. Δυτικά των τειχών και έξω απ' αυτά είναι η συνοικία των Εξωτείχων, ενώ στην ανατολική πλευρά της πόλης (Α-ΝΑ της πλατείας, παραθαλάσσια) βρίσκεται η συνοικία της Δαφνούντας.

Ψηλά, δυτικά του λόφου " Μποζ-τεπέ" υπάρχει το προάστιο " Soğuk Şu" (Κρυονέρι), όπου σε μια μαγευτική περιοχή γεμάτη πράσινο που σαν κήπος φτάνει μέχρι τη θάλασσα, σε ύψος 300 περίπου μέτρων βρίσκονται οι επαύλεις των Ελλήνων αστών της Τραπεζούντας, κάποιες απ' τις οποίες και σήμερα ακόμη γοητεύουν τον επισκέπτη της πόλης.

Η ορθόδοξη ελληνική κοινότητα της πόλης είναι χωρισμένη στις εξής 9 **ενορίες** στις οποίες υπάρχουν αντίστοιχοι ναοί²⁵:

- Της Αγίας Μαρίας στα ΒΔ, όπου και ο " Φραγκομαχαλάς", μεταξύ της πλατείας και της θάλασσας.
- Της Υπαπαντής, δυτικά του Φροντιστηρίου, μεταξύ αυτού και των βυζαντινών τειχών.
- Του Αγίου Βασιλείου, ΝΔ της Υπαπαντής, μεταξύ πλατείας και τειχών.
- Του Χριστού, πάνω απ' το " Ουζούν Σοκάκ", νότια προς το λόφο.
- Της Θεοσκεπάστου, στις παρυφές του λόφου, όπου και η ομώνυμη μονή.
- Του Αγίου Γρηγορίου (μητροπολιτικός ναός) λίγα μέτρα δυτικά της Αγίας Μαρίας. Δυτικά του Αγίου Γρηγορίου και δίπλα του, βρίσκεται το Φροντιστήριο.
- Της Δαφνούντας, ανατολικά, με ναό του Αγίου Ιωάννου.
- Του Αγίου Γεωργίου Τσαρτακλή, στα Κουντουράδικα, στην περιοχή όπου βρίσκονται και τα καταστήματα των τραπεζών.
- Των Εξωτείχων, έξω από τα βυζαντινά τείχη, στα δυτικά. Πρόκειται για την πιο απομακρυσμένη από το κέντρο περιοχή της πόλης.

²⁴ - ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ,ό.π., σελ.34, και
- ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Σάββας, ό.π., σελ. 13

²⁵ Σπυράντη Α. Ανδρέα: " Τραπεζούς..." σελ.16 και Β. Σταυρίδου , ό.π.,σελ.320-321.

Η Τραπεζούντα σε σχέση με την Ελλάδα απέχει 904 ναυτικά μίλια από τον Πειραιά και βρίσκεται 16,13' μόιρες ανατολικότερα της Αθήνας, βλέπει δηλαδή την ανατολή του ήλιου 1,5 ώρες πριν την Αθήνα²⁶.

Μια αίσθηση των αποστάσεων ανάμεσα στην Τραπεζούντα και τις υπόλοιπες πόλεις του Πόντου και της Μ. Ασίας μπορούμε να έχουμε μέσω των σημερινών χαρτών που κυκλοφορούν στην Τουρκία. Ο παρακάτω πίνακας μας δείχνει τις αποστάσεις αυτές²⁷

Πίνακας 2

Χιλιομετρικές αποστάσεις πόλεων του Πόντου και Τουρκίας από την Τραπεζούντα

Τραπεζούντα - Κωνσταντινούπολη	1.079 χιλιόμετρα
Τραπεζούντα - Άγκυρα	763 "
Τραπεζούντα - Σινώπη	514 "
Τραπεζούντα - Σαμψούντα (Αμισό)	346 "
Τραπεζούντα - Ορντού (Κοτύωρα)	181 "
Τραπεζούντα - Κερασούντα	137 "
Τραπεζούντα - Ρίζαιο	76 "
Τραπεζούντα - Αργυρούπολη	100 "

Οι αποστάσεις αυτές, φυσικά με τις σημερινές συνθήκες, μια ιδέα μόνο μας δίνουν για την επικοινωνία μεταξύ των πόλεων του Πόντου κατά την ερευνώμενη περίοδο, που γίνεται κυρίως με άμαξες ή ημιόνους και φυσικά μέσω αμαξιών ή μη δρόμων της εποχής εκείνης. Έτσι πχ η απόσταση μεταξύ Τραπεζούντας και Κοτυώρων των 181 σημερινών χιλιομέτρων διανύεται σε 45 ώρες ενώ μεταξύ Τραπεζούντας και Κερασούντας των 137 χιλιομέτρων σε 36 ώρες²⁸. Φαίνεται δηλαδή απ αυτό ότι με τα μεταφορικά μέσα της εποχής, η απόσταση που μπορεί να διανύσει κανείς είναι περίπου 4,5 χιλιόμετρα την ώρα, ενώ φυσικά οι μετακινήσεις γίνονται πολύ δυσκολότερα προς το εσωτερικό, όπου το ορεινό και δύσβατο έδαφος απαιτεί πολύ μεγαλύτερη προσπάθεια και περισσότερο χρόνο. Το ταξίδι με ιστιοφόρο πλοίο από την Τραπεζούντα μέχρι την Κωνσταντινούπολη διαρκεί 3-4 ημέρες²⁹.

²⁶ Παπαμιχαλόπουλου Κ.: 'Ο.π., σελ.41

²⁷ "Türkiye Karayolları haritası", Kuydaş yayın, Kuşadası

²⁸ ΔΟΜΝΗΝΟΥ Γ. «Γεωγραφία του Πόντου μετά παραρτήματος πινάκων» Τραπεζούς 1896.

²⁹ Παπαμιχαλόπουλου Κ. ...Ο. Π., σελ.24 και 33. Σύμφωνα με το συγγραφέα το πλοίο που τον μετέφερε από την Κωνσταντινούπολη στην Τραπεζούντα ξεκίνησε κατά το μεσημέρι της 20 Αυγούστου (τη δύση της 20 Αυγούστου έβγαине από το Βόσπορο στον Εύξεινο Πόντο) και έφτασε στην Τραπεζούντα λίγο μετά την ανατολή της 24 Αυγούστου(λίγο πριν την ανατολή του ήλιου έφτασε στο Ιερό ακρωτήριο, 20 χιλιόμετρα πριν την Τραπεζούντα).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο:

Οριζόντιος και κατακόρυφος διαμελισμός του Πόντου.

1.Γενικά

Η περιοχή του Πόντου βρίσκεται, όπως προαναφέρθηκε, στο ΒΔ άκρο της Μ. Ασίας, καταλαμβάνοντας την ΝΑ αντίστοιχα περιοχή του Ευξείνου Πόντου. Ενώ η απέναντι βόρεια περιοχή του Ευξείνου παρουσιάζεται ομαλή και συνεχίζεται στο εσωτερικό της αχανούς επίπεδης ρωσικής στέπας (όχι όμως και η ανατολική περιοχή του Ευξείνου, στις ακτές της οποίας καταλήγουν τμήματα της οροσειράς του Καυκάσου), στη νότια όπου βρίσκεται ο Πόντος, μόνο στην περιοχή Σαμψούντας στο δυτικά το έδαφος είναι ομαλό. Εκεί βρίσκεται και η μοναδική πεδινή έκταση, την οποία διαρρέει ο ιστορικός ποταμός Άλυσ, ο μεγαλύτερος της Μ. Ασίας, που από τις εκβολές του σ' αυτή την περιοχή είναι πλωτός σε βάθος αρκετών χιλιομέτρων από τη θάλασσα, που σύμφωνα με τη βιβλιογραφία της εποχής αντιστοιχεί σε χρόνο 9 ωρών περίπου. Εκτός της περιοχής λοιπόν αυτής, όλος ο υπόλοιπος Πόντος παρουσιάζει πανύψηλα βουνά που καταλήγουν απότομα στη θάλασσα, δημιουργώντας απόκρημνες, σχεδόν απρόσιτες ακτές, που τέμνονται κάθετα από άπειρους μικρούς και μεγάλους ορμητικούς ποταμούς. Το εσωτερικό του Πόντου είναι ορεινό με μεγάλο υψόμετρο. Κατά κανόνα το κατοικημένο μέρος των εσωτερικών ποντιακών βουνών βρίσκεται σε υψόμετρο μεταξύ 1000-1500 μέτρων από την επιφάνεια της θάλασσας. Πάνω από τα 1500 μέτρα στις περισσότερες περιοχές – μεταξύ 1800 και 2300 μέτρων - βρίσκονται τα «Παρχάρια», τα καταπράσινα οροπέδια, όπου καταφεύγουν κατά τους καλοκαιρινούς μήνες οι Πόντιοι κτηνοτρόφοι των αγροτικών και ορεινών περιοχών αλλά και οι κάτοικοι των αστικών περιοχών για να παραθερίσουν, λόγω του υγιεινού κλίματος. Πρόκειται για ένα βασικό στοιχείο του πολιτισμού των Ελλήνων Ποντίων, που αντανακλάται στα τραγούδια και γενικά στην καθημερινή τους ζωή, στο οποίο θα επανέλθουμε σε επόμενο κεφάλαιο.

Το έδαφος του Πόντου είναι ορεινό. Παρ' όλ' αυτά υπάρχουν εκτάσεις γης κατάλληλες για καλλιέργεια γεωργικών προϊόντων. Κυριώτερα από αυτά είναι το καλαμπόκι, με το οποίο τρέφονται οι αγροτικοί πληθυσμοί καθώς και τα φτωχότερα κοινωνικά στρώματα των πόλεων, τα καρύδια και τα φουντούκια τα οποία εξάγονται στη Ρωσία και την Ευρώπη και των οποίων η καλλιέργεια συνέχεια επεκτείνεται, τα φασόλια που εξάγονται κυρίως στη Γαλλία, και άριστης ποιότητας καπνός κυρίως στο δυτικό Πόντο (Μπάφρα, Αμισός)³⁰. Επίσης εξαιρετικής ποιότητας σπρωικά παράγονται στις περιοχές των σαντζακιών Λαζιστάν και Αργυρούπολης, ενώ δημητριακά παράγει κυρίως η περιοχή Αμισού δυτικά. Μεγάλη ποσότητα ξυλείας από τους καζάδες Σουρμένων και Κερασούντας εξάγεται στην Αγγλία. Αξιόλογη είναι η κτηνοτροφία της περιοχής. Μόνο στο Βιλαέτι Τραπεζούντας υπάρχουν στις αρχές του 20ου αιώνα 300.000 βόδια και βούβαλοι, 800.000 πρόβατα και αίγες και 50.000 περίπου ίπποι, όνοι και ημίονοι. Κυρίως όμως το Βιλαέτι έχει

³⁰ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ Παντ. : « Γεωγραφία της Μικράς Ασίας», Έκδοση του Συλλόγου προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, Αθήναι 1921, σελ.90-91.

πλούσια κοιτάσματα μετάλλων, τα οποία εξάγονται από τα 120 περίπου μεταλλεία πάνω στα ποντικά όρη, απ' τα οποία στο σαντζάκι Τραπεζούντας βρίσκονται 21 αργυρούχου μολύβδου, 34 χαλκού, 3 χαλκού και μολύβδου, 2 μαγγανίου, 10 σιδήρου, 2 γαιανθράκων. Στο σαντζάκι Αργυρούπολης βρίσκονται: 37 αργυρούχου μολύβδου, 34 χαλκού, 6 χαλκού και άλλα. Επίσης σημαντική είναι η αλιεία της περιοχής τα περίφημα "Χαψία" (γαύρος) στην περιοχή Τραπεζούντας που είναι μια από τις βασικές τροφές των χαμηλών εισοδηματικών τάξεων αλλά λόγω της μεγάλης ποσότητας αλιευμάτων χρησιμοποιείται ακόμη και ως λίπασμα στους αγρούς, χαβιάρι στην περιοχή της Μπάφρας και κυρίως στις εκβολές των ποταμών κλπ. Σημαντικό μειονέκτημα του Πόντου από οικονομική άποψη είναι η έλλειψη ασφαλών λιμένων για τη διακίνηση των προϊόντων που παράγει, παρά την ύπαρξη εκτεταμένων παραλίων και την ύπαρξη όρμων στις μεγάλες πόλεις, που χρησιμοποιούνται για τις ανάγκες αυτές (Τραπεζούς, Πλάτανα, Ορντού, Ζεφύριον μεταξύ Τρίπολης και Κερασούντας κλπ)³¹.

2.Οριζόντιος-κατακόρυφος διαμελισμός

2.1 Ποταμοί

Ξεκινώντας από τα δυτικά προς ανατολικά, βρίσκεται ο και μεγαλύτερος ποταμός της Μ. Ασίας **Άλυσ** (τουρκικά Kizil İrmak =Ερυθρός ποταμός), ο οποίος με μήκος 960 χιλιομέτρων³² πηγάζει από το όρος του Αντιταύρου, στην περιοχή της Σεβάστειας και στη συνέχεια κάνει ένα μεγάλο κύκλο κατεβαίνοντας ΝΔ προς την Καππαδοκία, στη συνέχεια ανεβαίνει ΒΔ, περνάει Α της Άγκυρας και έπειτα ανεβαίνοντας ΒΑ, χύνεται στην περιοχή της Μπάφρας, μεταξύ Αμισού και Σινώπης, στο δυτικό Πόντο. Είναι πλωτός σε απόσταση 12 ωρών από τη θάλασσα³³. Στη συνέχεια είναι ο ποταμός **Ίρης** (τουρκικά Yesil İrmak =Πράσινος ποταμός), που πηγάζει από την περιοχή της Σεβάστειας, διαρρέει την Αμάσεια και στη συνέχεια – σε απόσταση 20 περίπου ωρών από τη θάλασσα³⁴- ενώνεται με τον παραπόταμό του **Λύκο** (τουρκικά Kelkit Çay) που πηγάζει από το όρος Παρυάδρης Ν. της Αργυρούπολης και ρέει δυτικά σχεδόν παράλληλα με τις ακτές. Ο Ίρις εκβάλλει στην περιοχή του Τσαρσαμπά, ανατολικά της Αμισού. Οι 2 αυτοί ποταμοί κυρίως ευθύνονται για το υγρό κλίμα , αλλά και για την ευφορία του εδάφους της περιοχής Αμισού. Δυτικά της Τραπεζούντας, στην περιοχή της Τρίπολης, εκβάλλει ο ποταμός **Χαρσιώτης** (τουρκ. Harsit), ο οποίος πηγάζει από τα βουνά ανατολικά της Αργυρούπολης και στον άνω ρου του ονομάζεται **Κάνις**. Ανατολικότερα υπάρχει ο **Πυξίτης** ποταμός (τουρκ. Değirmen Dere = Μυλοπόταμος), που πηγάζει από τις βόρειες πλαγιές του όρους Παρυάδρη Ν. της Τραπεζούντας, όπου βρίσκεται η κοιλάδα της Ματσούκας και οι 3 ιστορικές μονές του Πόντου. Εκβάλλει δε μετά από μια ορμητική ροή, στις ανατολικές παρυφές της Τραπεζούντας. Τέλος στο ανατολικό άκρο του Πόντου εκβάλλει ο ποταμός **Άκαμψις** (τουρκ. Çoğuh Şu), ο οποίος πηγάζει από τις ανατολικές κορυφές του όρους Παρυάδρη, ρέει ανατολικά, σχεδόν στα

³¹ Ο.π., σελ. 92.

³² ΔΟΜΝΗΝΟΥ Γ. «Γεωγραφία του Πόντου...», Τραπεζούς 1896

³³ ΙΩΑΝΝΙΔΗ Σάββα: «Ιστορία και στατιστική της Τραπεζούντας και της περι ταύτην χώρας» , εν Κωνσταντινουπόλει 1870, σελ.161

³⁴ Ο.π.. σελ. 161

όρια του Πόντου και χύνεται στα σύνορα με τη Γεωργία. Εκτός από τους 5 αυτούς ποταμούς, υπάρχουν πολλοί μικρότεροι, που διασχίζουν τον Πόντο κάθετα από νότο προς βορά και εκβάλλουν στον Εύξεινο Πόντο μετά από σύντομη - και γι' αυτό ορμητική - ροή. Είναι: **Θερμώδων** (τουρκ. Terme Çay), που εκβάλλει στην ομώνυμη κωμόπολη, ανατολικά της Αμισού και των εκβολών του 1^{ου} ποταμού. Ο **Μελάνθιος** (τουρκ. Melet Irmağ) ανατολικά των Κοτυώρων. Ο ποταμός της **Τρίπολης** (τουρκ. Tigembolu Şu) στα δυτικά της ομώνυμης πόλης. Στην περιοχή του Όφη ανατολικά της Τραπεζούντας, υπάρχουν 2 ποταμοί : ο πρώτος είναι ο **Όφης** ή Οφιούς και ανατολικότερα ο **Ψυχρός** (τουρκ. Baltacı Dere) Ανατολικότερα βρίσκονται: ο **Καλός** ποταμός, ο **Ρίζιος** (Rize Dere, που εκβάλλει στην ομώνυμη πόλη) και ακόμη ανατολικότερα ο **Άψαρος**, που εκβάλλει όπως και όλοι οι υπόλοιποι στον Εύξεινο, πριν τον **Άκαμψη** ποταμό, ο οποίος, όπως προαναφέρθηκε, εκβάλλει σχεδόν στα σύνορα με τη Γεωργία.

2.2 Βουνά

Όπως προαναφέρθηκε, ο Πόντος είναι μια κατ'εξοχήν ορεινή περιοχή, με εξαίρεση τη μικρή περιοχή της Αμισού στα δυτικά, μεταξύ Μπάφρας και Οινόης. Στην περιοχή δεσπόζουν 2 οροσειρές, που βρίσκονται παράλληλα σχεδόν με τις ακτές. Η μία είναι του **Παρυάδρη** (τουρκ. Palhar Dağ), που εκτείνεται από την περιοχή νότια της Τρίπολης και Τραπεζούντας, και καταλήγει ανατολικά, στα σύνορα με τη Γεωργία, όπου χαμηλώνοντας συναντά τους πρόποδες του Καυκάσου. Τμήμα της οροσειράς αυτής πρέπει να θεωρηθούν και οι κορυφές Γκιαούρ Νταγ(υψόμ. 3.200μ.) ΝΑ της Αργυρούπολης και Τσακίλ Νταγ και Καρά Νταγ (3.095 μ.) δυτικά, μέχρι και το όρος Κεμέρ Νταγ(2.200μ) στην περιοχή της Αμάσειας δυτικά. Σήμερα η οροσειρά αυτή αποκαλείται με τη γενική ονομασία «Kuzey Anadolu Dağları» (= Όρη βόρειας Ανατολίας). Η οροσειρά του Παρυάδρη ευρισκόμενη σχεδόν παράλληλα με τις ακτές του Ευξείνου, χωρίζει την περιοχή του Πόντου σε 2 μέρη, όπου στη συνέχεια προς το εσωτερικό μετά την οροσειρά, ακολουθούν τα υψίπεδα (από Α προς Δ) της Αργυρούπολης, της Νικόπολης, της Νεοκαισάρειας και της Τοκάτης, μέχρι της Αμάσειας δυτικότερα. Οι περιοχές αυτές βρίσκονται σε υψόμετρο άνω των 1000 μ. από την επιφάνεια της θάλασσας, εκτός της Αμάσειας, η οποία ευρισκόμενη προς το τέλος της κοιλάδας στα δυτικά, βρίσκεται σε υψόμετρο περί τα 750 περίπου μέτρα από τη θάλασσα. Επί μέρους κορυφές της οροσειράς αυτής, μπορούν να θεωρηθούν: το όρος των Αμαζόνων (τουρκ. Mazon Dağ) ΒΑ του Κεμέρ Νταγ, μεταξύ Αμισού και Οινόης. Πρόκειται για το γνωστό από την ελληνική μυθολογία όρος. Στον κύριο όγκο της οροσειράς βρίσκεται το όρος Ζύγανα, Ν.της Τραπεζούντας (2.738μ), στον αμαξιτό δρόμο της προς το εσωτερικό της Ασίας. Πολύ κοντά και ανατολικά βρίσκεται η ιστορική κορυφή του όρους Θήχη (3060μ, τουρκ. Katerli Dağ), από όπου πιστεύεται ότι οι Μύριοι του Ξενοφώντα αντίκρυσαν τη θάλασσα. Προς τα ανατολικά βρίσκονται τα βουνά: Matur Dağ (2,850 μ.), Haros Dağ (Ν. του Ριζαίου, 2.600μ.) Tatus Dağ (3.950 μ) κλπ. Στα νότια της οροσειράς του Παρυάδρη, βρίσκεται η κοιλάδα που διαρρέεται από τους ποταμούς Λύκο και 1^{ου}. Είναι η περιοχή όπου, όπως προαναφέρθηκε, βρίσκονται μια σειρά από πόλεις και χωριά. Ακολουθεί η δεύτερη ορεινή ακολουθία, η οροσειρά των **Ποντικών ορέων** που είναι μέρος της οροσειράς του Αντίταυρου και συνιστά το σύνορο

ουσιαστικά της περιοχής του Πόντου με το νομό Σεβάστειας, στο νότο. Δύο είναι εδώ οι σημαντικότερες κορυφές: Dumanlı Dağ (Καπνιστό όρος, 2.500μ.) μεταξύ Τοκάτης και Σεβάστειας και Ağikelesi Tere (2.370 μ) , Ν της Νικόπολης.

2.3 Ακρωτήρια

Υπάρχουν τρία (3) σημαντικά ακρωτήρια. Δυτικά , στη Σινώπη είναι η «Συριάς άκρα», το «Λεπτό» ακρωτήριο (Ince burnu). Πρόκειται για το βορειότερο γεωγραφικό σημείο του Πόντου. Στη συνέχεια και περίπου στο γεωγραφικό κέντρο του Πόντου είναι το Ιασώνειο ακρωτήριο, δυτικά των Κοτυώρων. Τέλος, δυτικά της Τραπεζούντας, μετά την κωμόπολη των Πλατάνων, βρίσκεται το Ιερό ακρωτήριο. Υπάρχουν επίσης πολλά ενδιάμεσα μικρότερα ακρωτήρια, που σχηματίζονται λόγω των πολλών υψηλών κορυφών των ορέων, που βρίσκονται σε σχετικά μικρή απόσταση από τη θάλασσα και καταλήγουν με τις απόκρημνες ακτές τους σ' αυτή.

2.4 Κλίμα

Το κλίμα του Πόντου είναι ανάλογο με τις αντίστοιχες γεωγραφικές ζώνες της περιοχής. Έτσι: α)στην καταπράσινη παραλιακή ζώνη είναι ομιχλώδες και υγρό (πολύ περισσότερο υγρό είναι στην παραθαλάσσια περιοχή της Αμισού) και προκαλεί συχνά ασθένειες, πολλές φορές θανατηφόρες. Για το λόγο αυτό οι κάτοικοι μετακινούνται κατά τους θερινούς μήνες στα οροπέδια και τα χωριά που βρίσκονται στα μεγάλα υψώματα. Εδώ στην παραλιακή ζώνη η πάχνη και ο παγετός είναι σχεδόν άγνωστα φαινόμενα. Ο χειμώνας είναι ήπιος, αλλά υγρός. β) Το κλίμα στη δεύτερη ζώνη των οροπεδίων, που βρίσκονται κοντά στις κορυφές της οροσειράς του Παρυάδρη (τουρκ. Παλχάρ Νταγ), που κατά το μεγαλύτερο μέρος του έτους είναι σκεπασμένα με χιόνια και ομιχλώδη. Βρίσκονται σε μέση απόσταση 8-14 ωρών από την παραλία με τα μέσα πάντα της εποχής, σ' όλη σχεδόν την έκταση του Πόντου και παράλληλα προς τη θάλασσα. Το κλίμα εδώ κατά τους θερινούς μήνες είναι δροσερό και υγιεινό, με ψυχρά νερά. Εδώ βρίσκονται και τα υψηλά ποντιακά οροπέδια, τα «παρχάρια» με το υγιεινό κλίμα, στα οποία βασικό στοιχείο είναι η διαμονή των Ποντίων κατά τους θερινούς μήνες. γ) Η τελευταία κλιματική ζώνη είναι η «όπισθεν των οροπεδίων χώρα».Πρόκειται για την περιοχή της κοιλάδας από την Αργυρούπολη μέχρι την Αμάσεια που διαρρέεται από το Λύκο ποταμό, μεταξύ των κορυφών του Παρυάδρη και των Ποντικών ορέων (τμήμα του Αντιπαύρου), που αποτελούν το όριο του Πόντου με την περιοχή Σεβάστειας στα νότια. Πρόκειται για μια περιοχή με ελάχιστα δάση και έδαφος κυρίως πετρώδες. Εδώ ο χειμώνας είναι γενικά ψυχρός και το καλοκαίρι θερμό και το κλίμα είναι γενικά ευχάριστο, ξηρό και υγιεινό³⁵.

³⁵ ΔΟΜΝΗΝΟΣ Γ., ό.π.

2.5 Κατανομή της γης

Από τους σχετικούς πίνακες φαίνεται ότι τα δάση καταλαμβάνουν σχεδόν το 1/5 του εδάφους, τουλάχιστον στο νομό Τραπεζούντας. Στις υπόλοιπες περιοχές το ποσοστό αυτό πρέπει να θεωρηθεί υψηλότερο, γιατί σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία, οι Έλληνες που αναγκάστηκαν να μετακινηθούν στο δυτικό Πόντο μετά την παρακμή των μεταλλείων της Χαλδίας, βρήκαν την περιοχή αυτή με απέραντα δάση, τα οποία με μόχθο εκχέρσωσαν μετατρέποντάς τα σε εύφορες εκτάσεις και ιδρύοντας νέα χωριά και κωμοπόλεις³⁶. Ο σχετικός πίνακας με την κατανομή των γαιών στο νομό Τραπεζούντας, παρουσιάζει την εξής εικόνα:

Πίνακας 3
Κατανομή γαιών νομού Τραπεζούντας³⁷
(Εις δονούμια. 1δονούμιον=900τ.μ.)

Σαντζάκια (διοικήσεις)	Καζάδες (Υπ/σεις)	Καλλιεργή σιμη γη	Εδάφη χέρσα	Δάση	Βοσκό τοποι	Σύνολο
Τραπεζού ντας	Τραπεζύνας	288.171	493.560	821800	815.357	2.418.818
	Σουρμένων	83.018	173.601	373.600	772.009	1.502.228
	ΒάκφιΚεπίρ	92.597	9.161	211.000	76.150	388.888
	Κιόρελε	96.000	71.065	151.600	148.000	466.665
	Τρίπολης	135.920	867.872	557.000	541.430	2.102.000
	Κερασούντα	240.320	322.565	665.000	872.133	2.100.000
	Κοτυώρων Όφη	960.130 66.560	418.291 239.863	228.000 145.500	2.650.335 551.077	4.256.666 1.000.000
Αμισού	Αμισού	825.675	300.161	257.300	950.300	2.333.436
	Μπάφρας	665.380	213.233	560.000	949.164	2.417.777
	Τσαρσαμπά	980.500	597.778	80.700	225.466	1.884.444
	Τέρμε	170.300	123.827	38.000	132.317	464.444
	Οινόης Φάτσας	200.400 180.300	241.441 114.845	241.450 127.000	1.160.342 5.632	1.854.883 427.777
Λαζικής	Ριζούντας	204.047	252.852	-	708.867	1.166.666
	Άπινας	107.463	96.118	-	2.509.750	2.713.331
	Χόπας	62.868	128.778	498.354	-	690.000
Αργυρού πολης	Αργ/πολης	337.979	339.584	205.000	906.325	1.788.888
	Άρδασας	223.641	217.396	335.000	1.589.518	2.365.555
	Κελκίτ	210.000	370.000	450.000	1.432.000	2.462.000
Γενικό Σύνολο		6.131.251	5.591.901	5.946.304	16.996.172	34.804.446
Σύνολο (τετραγω νικά χιλιόμετρα)		5.550	5.000	5.450	15.300	31.300

Ένα σημαντικό δεδομένο που προκύπτει από τον πίνακα αυτό είναι ότι στα 31.300 συνολικά τετραγωνικά χιλιόμετρα του Νομού Τραπεζούντας, αντιστοιχούν μόνο 5.550 τετραγωνικά χιλιόμετρα καλλιεργήσιμες εκτάσεις, δηλαδή ποσοστό 17,7%, που είναι ιδιαίτερα χαμηλό και μας δίνει μια σαφή εικόνα της μορφολογίας του εδάφους της περιοχής, δεδομένου ότι ανάλογα με το Νομό Τραπεζούντας χαρακτηριστικά υπάρχουν και στις υπόλοιπες, εκτός του Νομού αυτού, περιοχές του Πόντου.

Στα 5.550 τετραγωνικά αυτά χιλιόμετρα καλλιεργήσιμης γής του νομού Τραπεζούντας, αλλά και στις περιοχές της Αμάσειας, της Κάβζας και της Σινώπης εκτός δηλ. του νομού Τραπεζούντας, καλλιεργούνται τα κύρια προς

³⁶ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗ Περ. «Οι φυγάδες» Αθήναι 1870, σελ. 70-71

³⁷ ΔΟΜΝΗΝΟΣ Γ. Ό.π., απόσπασμα εκ του παραρτήματος πινάκων, σελ. 88-93

εξαγωγή προϊόντα του Πόντου, που, συμπληρωματικά σε όσα προαναφέρουμε, είναι: φουντούκια (κυρίως στην παραλιακή ζώνη) δημητριακά, πορτοκάλια και λινόσπορος (ανατολικά της Τραπεζούντας)³⁸, πατάτες κλπ.

Τα 5.450 τετραγωνικά χιλιόμετρα δασικών εκτάσεων του νομού Τραπεζούντας, αλλά και των υπολοίπων περιοχών του Πόντου, καλύπτονται κυρίως από δρυς, καστανιές, πεύκα, έλατα, σημύδες. Ειδικά στην περιοχή της Αμισού υπάρχουν δρυς, έλατα, σφένδαμοι, πλατάνια, μηλιές, καστανιές, πεύκα, κρανιές. Στην περιοχή της Αργυρούπολης κυρίως πεύκα, έλατα, δρυς, λεύκες και σημύδες³⁹.

2.6 Συγκοινωνίες

Το λιμάνι της Τραπεζούντας επικοινωνεί με την Κωνσταντινούπολη κυρίως αλλά και τα κυριότερα λιμάνια του Ευξείνου Πόντου. Είναι το μεγαλύτερο διαμετακομιστικό κέντρο της περιοχής. Από την Τραπεζούντα τα караβάνια παραλαμβάνουν τα προς διαμετακόμιση προϊόντα και μέσω της κύριας εμπορικής οδού, του αμαξιτού δρόμου Τραπεζούντας-Ερζερούμ που ξεκινά από τα νότια της πόλης, τα μετακινούν προς τα βάθη της Ανατολής. Ο δρόμος αυτός από την Τραπεζούντα μέχρι τα περσικά σύνορα έχει μήκος 595 χιλιόμετρα (από Τραπεζούντα μέχρι Αργυρούπολη 100 χιλιόμετρα, από Αργυρούπολη μέχρι Μπαϊπούρτ 93 χιλιόμετρα, από Μπαϊπούρτ μέχρι Ερζερούμ 121 χιλιόμετρα, από Ερζερούμ μέχρι τα περσικά σύνορα 281 χιλιόμετρα).

Παρά τη μεγάλη σπουδαιότητα που έχει από εμπορικής απόψεως η περιοχή του Πόντου, αμαξιτοί οδοί για πολλά χρόνια δεν υπήρχαν, παρά μόνον αυτός της Τραπεζούντας προς τη μικρασιατική ενδοχώρα και την Περσία. Ο λόγος είναι ότι η κυβέρνηση από το 1856, οπότε ίδρυσε το υπουργείο δημοσίων έργων, εγκατέλειψε την ιδέα κατασκευής όλων των άλλων οδών δευτερευούσης άλλωστε γι' αυτήν σημασίας, και αφοσιώθηκε σχεδόν αποκλειστικά στην κατασκευή του προαναφερομένου δρόμου, την οποία απαιτούσαν τα συμφέροντα όχι μόνο των τοπικών Βιλαετιών Τραπεζούντας και Ερζερούμ, αλλά και τα γενικότερα συμφέροντα της αυτοκρατορίας και κυρίως τα συμφέροντα των ευρωπαϊκών χωρών, που επέβαλαν τις καλύτερες δυνατές προϋποθέσεις μεταφοράς των προϊόντων τους από και προς το λιμάνι της Τραπεζούντας προς και από το εσωτερικό της Ασίας. Αλλά ενώ τα πρώτα 160 χιλιόμετρα μέσα στο Βιλαέτι Τραπεζούντας κατασκευάστηκαν σχετικά εύκολα, τα υπόλοιπα 434 χιλιόμετρα από το Βιλαέτι Τραπεζούντας μέχρι τα περσικά σύνορα είχαν μεγάλες δυσκολίες κατασκευής, λόγω του βραχώδους εδάφους και του κάθετου διαμελισμού (πολύ υψηλα και αδιαπέραστα όρη, ποταμοί, κλπ.). Τελικά η κατασκευή της αμαξιτής αυτής οδού ολοκληρώθηκε το 1872 και, όπως προαναφέρεται, έχει συνολικό μήκος από την Τραπεζούντα μέχρι τα περσικά σύνορα 595 χιλιόμετρα, ενώ το πλάτος είναι 5-6 μέτρα. Για να γίνει κατανοητή η σημασία της ολοκλήρωσης ενός τέτοιου έργου, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι η Τραπεζούντα είναι κατ' ουσίαν λιμάνι και της Περσίας και της Ανατολικής Μ. Ασίας⁴⁰

³⁸ ΔΟΜΝΗΝΟΣ... Ο.π.

³⁹ Ο.π.

⁴⁰ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ Παντ : «Γεωγραφία της Μ. Ασίας» Αθήναι 1921, σελ. 93.

Πιο δυτικά και σχεδόν παράλληλα υπάρχει ένας άλλος αμαξιτός δρόμος από την Κερασούντα κάθετα προς τη Νικόπολη νότια, συνολικού μήκους 122 χιλιομέτρων (Κερασούντα- Κουλάκ Καγιά 50 χιλιόμετρα, Κουλάκ Καγιά- Νικόπολη 72 χιλιόμετρα) και πλάτος 3-5 μέτρα. Η προσπάθεια που έγινε για τη διάνοιξη αμαξιτού δρόμου Τραπεζούντας- Κρώμνης μέσω Λαραχανής (πολύ κοντά και λίγο ανατολικότερα του δρόμου Τραπεζούντας-Ερζερούμ, στην περιοχή της Παναγίας Σουμελά), δεν ευοδώθηκε⁴¹.

Άλλος δρόμος από τα απαράλια του Ευξείνου είναι από την Ορντού μέχρι τη Σεβάστεια μήκους 82 χιλιομέτρων, από την Οινόη μέχρι τη Νεοκαισάρεια μήκους 102 χιλιομέτρων και έχει μάλιστα 67 γέφυρες, από την Αμισό (Σαμψούντα) μέχρι τη Σεβάστεια μέσω της Αμάσειας και της Τοκάτης, που είναι ένας από τους πιο σημαντικούς δρόμους του Πόντου, η κατασκευή του ολοκληρώθηκε το 1883, έχει μήκος 57 χιλιόμετρα και πλάτος 6-7 μέτρα. Υπάρχουν και άλλοι μικρότεροι, τοπικής σημασίας δρόμοι, που συμπληρώνουν το οδικό δίκτυο της περιοχής, όπως Τραπεζούντας - Πλατάνων (14 χιλιόμ.), Τραπεζούντος -Σουρμένων (16 χιλ.), Αμισού-Θερμόδωντος (30 χιλ.) κλπ⁴²

⁴¹ Ο.Π.

⁴² Ο.Π.

Μέρος 2^ο

Ιστορικά στοιχεία

Κεφάλαιο 1^ο :Εγκατάσταση και ιστορική πορεία των Ελλήνων στον Πόντο.

1. Η ελληνική μυθολογία. Οι πρώτοι άποικοι.

Η παρουσία των Ελλήνων στον Πόντο χρονολογείται από την πρώιμη αρχαιότητα. Με το γεγονός αυτό συνδέονται μερικοί από τους πιο ενδιαφέροντες μύθους των αρχαίων Ελλήνων.

Ο μύθος του Ιάσονα και της Αργοναυτικής εκστρατείας, οι περιπλανήσεις του Ορέστη στη Θοανία του Πόντου, οι περιπέτειες του Οδυσσέα στη χώρα των Κιμμερίων, η εξορία του Προμηθέα στον Καύκασο, ο μύθος του χρυσόμαλλου δέρατος, το ταξίδι του Ηρακλή στη χώρα των Αμαζόνων, όλοι αυτοί οι γοητευτικοί ελληνικοί μύθοι δείχνουν την πανάρχαια επαφή του κόσμου του Αιγαίου με τον Πόντο και την ευρύτερη περιοχή⁴³.

Οι μελετητές τοποθετούν την εποχή αυτή στον 10ο π.χ. αιώνα. Οι Έλληνες, αφού κυριαρχούν στο Αιγαίο από την εποχή του χαλκού με τα βελτιωμένα πλοία τους, αποτολμούν το πέρασμα των Συμπληγάδων Πετρών και την περιπλάνησή τους στον «Άξενο» πόντο, στην πλούσια αυτή περιοχή σε πρώτες ύλες και κυρίως σε σιτηρά και πολύτιμα μέταλλα. Δύο αιώνες αργότερα, με το δεύτερο ελληνικό αποικισμό αρχίζουν να δημιουργούνται οι πρώτες ελληνικές αποικίες. Πρώτη η Μίλητος ιδρύει τη Σινώπη, στο κέντρο περίπου του Ευξείνου στη νότια μικρασιατική ακτή. Πρόκειται για μια αποικία με σημαντικά πλεονεκτήματα, που οφείλονται στη γεωγραφική της θέση και κυρίως στο φυσικό της λιμάνι. Η Σινώπη με τη σειρά της ιδρύει το 756πχ την Τραπεζούντα και μέσα σ' ένα αιώνα οι απρόσιτες ακτές της περιοχής γεμίζουν με ελληνικές αποικίες. Οι Συμπληγάδες ανοίγουν διάπλατα και ο «Άξενος» πόντος γίνεται «Εύξεινος», μετατρέπόμενος ουσιαστικά σε ελληνική λίμνη. Μόνο η Μίλητος έχει εδώ κατά τον 6^ο π.χ. αιώνα 75 αποικίες. Κυριότερες από τις αποικίες αυτές είναι η Σινώπη, η Αμισός, η Τραπεζούντα, η Πιτυούντα, η Φαναγόρεια, το Παντικάπαιον, η Θεοδοσία, η Χερσόνησος, η Ολβία, η Ιστρία, κ.α.⁴⁴.

Οι Έλληνες στις νέες αυτές πατρίδες διατηρούν τα πολιτιστικά και ιδεολογικά τους στοιχεία. Οι σχέσεις των πόλεων μεταξύ τους είναι πολύ καλές. Συνεργάζονται και η μία βοηθά την άλλη σε περιπτώσεις κινδύνων. Δημιουργούν συνεχώς νέες αποικίες, στην αρχή μόνο στα παράλια και στη συνέχεια και στην ενδοχώρα. Ο πρωταγωνιστικός ρόλος των Ελλήνων στην περιοχή καταδεικνύεται και από το γεγονός της ουσιαστικής πολιτιστικής αφομοίωσης των ιθαγενών, οι οποίοι αβίαστα υιοθετούν τον ελληνικό τρόπο ζωής⁴⁵.

⁴³ ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κ. «Συνοπτική Ιστορία του ποντιακού ελληνισμού», στο «Εισαγωγή της ιστορίας του ποντιακού ελληνισμού στα διδακτικά βιβλία» (Πρακτικά συνεδρίου του Πανελληνίου Συνδέσμου Ποντίων Εκπαιδευτικών), Αθήνα 1999, σελ.99.

⁴⁴ ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κ., ό.π.

⁴⁵ Ο.π., σελ. 100.

2.Σημαντικότεροι ιστορικοί σταθμοί εξέλιξης του ποντιακού ελληνισμού.

2.1 Εγκατάσταση των Ελλήνων στον Πόντο.

Σε προηγούμενο σημείο της έρευνας έχει γίνει αναφορά τόσο στη μυθολογία όπου τεκμηριώνονται οι στενές σχέσεις του κόσμου του Αιγαίου με τον Κόσμο του Πόντου, όσο και στην αρχική εγκατάσταση των Ελλήνων στην περιοχή του Πόντου, αλλά και στην επέκτασή τους μέσω της ίδρυσης αποικιών, οι οποίες γρήγορα μετεξελισσονται σε πόλεις. Οι πόλεις αυτές διατηρούν τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά της περιοχής προέλευσης και έχουν μεταξύ τους πολύ στενές οικονομικές και πολιτιστικές σχέσεις. Η πολιτιστική υπεροχή των Ελλήνων είχε ως απολύτως φυσιολογικό επακόλουθο την αφομοίωση των ιθαγενών κατοίκων και την ομαλή τους ένταξη στο ελληνικό κοινωνικό σύστημα⁴⁶. Έτσι δεν πρέπει να μας εκπλήσσει η περίπτωση των Μυρίων του Ξενοφώντα - όταν καταφθάνουν το 400 πχ στην Τραπεζούντα μετά από μεγάλες δυσκολίες και περιπέτειες - οι οποίοι βλέπουν τους κατοίκους της πόλης να μιλούν την ίδια μ' αυτούς γλώσσα, να τους ασπάζονται με ελληνικό ασπασμό ενώ στη συνέχεια προσφέρουν κοινές θυσίες στο Σωτήρα Δία και τον Ηρακλή⁴⁷.

2.2 Από το Βασίλειο του Πόντου στην Οθωμανική Κατάκτηση.

Κατά την ελληνιστική περίοδο ιδρύεται το Βασίλειο του Πόντου 337-62 πχ από το Μιθριδάτη Α' το 337 πχ, ακριβώς με την κατάλυση της Περσικής Αυτοκρατορίας από τον Αλέξανδρο και για 2,5 περίπου αιώνες κατόρθωσε να ενώσει τις ελληνικές πόλεις και να αναδειχθεί στο σημαντικότερο ελληνικό κρατικό μόρφωμα της εποχής εκείνης. Κατά τη βασιλεία μάλιστα του τελευταίου και σημαντικότερου Βασιλιά Μιθριδάτη ΣΤ' του Ευπάτορα (120-63 πχ), που επονομάζεται και Μέγας, οι Έλληνες δεν είναι περιορισμένοι στις πόλεις που ίδρυσαν, αλλά κινούνται στον ευρύτερο χώρο του Πόντου, και όχι μόνο, έτσι ώστε ο Πόντος να καταστεί η δυναμικότερη εστία του Ελληνιστικού Κόσμου⁴⁸ και να απειλήσει ευθέως την ίδια την τότε κοσμοκράτειρα Ρώμη.

Το Βασίλειο του Πόντου μετά το θάνατο του Ευπάτορα, προσαρτάται κατά το μεγαλύτερο μέρος του στο ρωμαϊκό κράτος, ενώ ο Ρωμαίος στρατηγός Πομπήιος μοιράζει τα υπόλοιπα εδάφη σε τοπικούς ηγεμόνες, οι οποίοι τον είχαν βοηθήσει στον πόλεμο κατά του μεγάλου αυτού ηγέτη⁴⁹. Κατά την περίοδο του Διοκλητιανού (284-305 πχ) ο Πόντος αποτελεί ρωμαϊκή διοίκηση και διαιρείται σε 3 επαρχίες. Στη συνέχεια και με τις επιδρομές Γόθων και Βορανών εγκαινιάζεται μια περίοδος σχετικής παρακμής, για να τελειώσει τον 5^ο αιώνα, οπότε στην Τραπεζούντα σταθμεύει η πρώτη ρωμαϊκή λεγεώνα (legio prima pontica)⁵⁰.

⁴⁶ ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κώστας : «Συνοπτική...». Ο.π., σελ.99-100

⁴⁷ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Σάββας, Ο.π., σελ. 14

⁴⁸ ΡΟΔΑΚΗΣ Περικλής : «Μιθριδάτης ΣΤ' ο Ευπάτωρ, Βασιλεύς του Πόντου», Αθήνα 1988.

⁴⁹ ΣΑΜΟΥΗΛΙΔΗΣ Χρ. Ο.π., σελ. 31

⁵⁰ Ο.π., σελ.32-33.

Ο χριστιανισμός διαδίδεται πολύ νωρίς στον Πόντο από τον Απόστολο Ανδρέα. Η ελληνική γλώσσα, την οποία μιλούν όλες οι εθνότητες στον Πόντο, διευκολύνει κατά πολύ τη διάδοση της νέας θρησκείας. Κατά τον τρόπο αυτό, ο ποντιακός ελληνισμός, αποκτά ένα ενιαίο πολιτιστικό σύστημα με κύριους άξονες τη γλώσσα και τη νέα θρησκεία.

Από τα πρώτα ακόμη χρόνια του Βυζαντίου, ο Πόντος αποκτά τεράστια στρατηγική σημασία, γιατί παίζει πλέον το ρόλο προπυργίου του ελληνισμού στην Ανατολή⁵¹. Το 386 μχ, κατά τα χρόνια του Θεοδοσίου, χτίζεται η μονή της Παναγίας Σουμελά, κατά την παράδοση από δύο Αθηναίους μοναχούς, τους Βαρνάβα και Σωφρόνιο. Η Μονή αυτή, που αποτελεί σύμβολο του ποντιακού ελληνισμού, μαζί με τις άλλες μονές (Αγίου Ιωάννη Βαζελώνα, Αγίου Γεωργίου Περιστερεώτα, Παναγίας Γουμερά) έμελλαν να παίξουν καθοριστικό ρόλο στην επιβίωσή του ελληνισμού σε ιδιαίτερα δύσκολες συνθήκες που δημιούργησε αργότερα το Οσμανικό περιβάλλον. Κατά τα χρόνια του Ιουστινιανού η Τραπεζούντα και η Ριζούντα γίνονται κέντρα επιχειρήσεων και ορμητήρια κατά τους πολέμους που διεξάγονται εναντίον των Περσών, ενώ κατά την εποχή του Λέοντα Γ' του Ισαύρου, ξαναγίνεται κέντρο εφοδιασμού του βυζαντινού στρατού κατά τους πολέμους εναντίον των Περσών, Τουρκομάνων και Αράβων η Τραπεζούντα, της οποίας ο πληθυσμός αυξάνεται επειδή καταφεύγουν σ' αυτή καταδιωγμένοι από τους νεοφώτιστους Άραβες μουσουλμάνους πολλοί χριστιανικοί πληθυσμοί⁵². Κατά το 10ο αιώνα, η περιοχή του Πόντου αποτελεί το 21^ο Θέμα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με πρωτεύουσα την Τραπεζούντα, όπου η έδρα του Επάρχου. Είναι η εποχή μεγάλων επιδρομών προς το Βυζάντιο από τα ανατολικά και νοτιοανατολικά του σύνορα. Είναι η εποχή των Ακριτών φυλάκων της αυτοκρατορίας, που στη συνείδηση του ποντιακού- και όχι μόνο - ελληνισμού αποκτούν υπερφυσικές ιδιότητες, που αντανακλώνται στα Ακριτικά του έπη, που ακόμη και σήμερα τραγουδιούνται και εκπέμπουν ελληνικότητα, γενναιότητα κι ένα μοναδικό πάθος για ελευθερία. Η μεγάλη γεωπολιτική σημασία του Πόντου για το Βυζάντιο, κάνει τους αυτοκράτορες να παραχωρήσουν διοικητική αυτονομία και σχετικά προνόμια στους Επάρχους. Αυτό, σε συνδυασμό με τις γεωγραφικές και κοινωνικές συνθήκες της περιοχής αλλά και τη φυσική τους γενναιότητα, συντελούν στη δημιουργία ενός πνεύματος ανεξαρτησίας που διαπνέει τους περισσότερους. Αυτό με τη σειρά του τους δίνει ιδιαίτερη δύναμη αλλά και τάσεις αυτονόμησης από το κεντρικό κράτος, ιδιαίτερα σε περιόδους που η περιοχή εγκαταλείπεται στην τύχη της απέναντι στους πολυάριθμους εχθρούς. Γνωστότεροι από τους ανεξάρτητους αυτούς θεματάρχες του Πόντου, των οποίων οι αγώνες και τα κατορθώματα υμνούνται από το λαό, είναι οι Θεόδωρος και Κωνσταντίνος Γαβράς και Γρηγόριος Ταρωνίτης⁵³.

Μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους ο εγγονός του τελευταίου Κομνηνού αυτοκράτορα του Βυζαντίου Ανδρόνικου Κομνηνού Αλέξιος Κομνηνός, ιδρύει την Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας ή των Μεγάλων Κομνηνών, ένα από τα ακμαιότερα ελληνικά κρατικά μορφώματα της εποχής αυτής, που διατηρήθηκε για 258 χρόνια (1204-1461). Η μεγάλη αυτή χρονική διάρκεια της ύπαρξής της οφείλεται κατά μία άποψη στη φυσική

⁵¹ ΣΑΜΟΥΗΛΙΔΗΣ Χρ. Ο.π., σελ. 33

⁵² ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κ. Ο.π., σελ. 101.

⁵³ ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κ., ό.π., σελ. 102.

θέση των εδαφών της⁵⁴, και στην προνομιακή γεωγραφική θέση της πρωτεύουσάς της, η οποία βρίσκεται σε στρατηγικό σημείο του κύριου εμπορικού δρόμου διακίνησης προς τη Δύση όλων των προϊόντων της Ασίας μέχρι την Ινδία και την Κίνα, γεγονός που την καθιστά τελικά κέντρο του παγκόσμιου εμπορίου εκείνων των χρόνων⁵⁵. Η ελληνική αυτή Αυτοκρατορία παίζει τεράστιο ρόλο στη διατήρηση του ελληνικού πολιτισμού στα βάθη της Ανατολής για 2,5 αιώνες, έχοντας ν' αντιμετωπίσει αφ ενός μεν τους τυχοδιώκτες Σταυροφόρους της Δύσης, αφ ετέρου δε την πλημμυρίδα των τουρκογενών φύλων και κυρίως των Σελτζούκων. Τελευταίος και 20ος Αυτοκράτορας ο Δαβίδ Κομνηνός μέχρι το 1461, δηλαδή 8 χρόνια μετά την άλωση της Πόλης, οπότε πέφτει η Τραπεζούντα και καταλύεται η Αυτοκρατορία από τους Οθωμανούς.

2.3 Από την Οσμανική κατάκτηση στην έξοδο.

Ακολουθούν οι λεγόμενοι κλασσικοί αιώνες της Οσμανικής Αυτοκρατορίας και η περιοχή του Πόντου κατά το Οθωμανικό διοικητικό σύστημα μετατρέπεται σε Eyalet (Νομό), που στις αρχές του 16^{ου} αιώνα περιλαμβάνει τις περιοχές από την Τραπεζούντα μέχρι τη Μαλάτεια νότια πολύ έξω από τον Πόντο και τη Σεβάστεια και την Αμισό, ενώ στα τέλη του 16^{ου} αιώνα στα πλαίσια των συνεχών διοικητικών αλλαγών οι περιοχές Τραπεζούντας-Βατούμ και Γκόνιε (Gönye) συγκροτούν ένα νέο νομό⁵⁶. Η πτώση της Αυτοκρατορίας των Μεγάλων Κομνηνών σηματοδοτεί την αρχή της αποδιάθρωσης του ελληνικού πληθυσμού. Η αποδιάθρωση εντείνεται με τις υποχρεωτικές μετακινήσεις κυρίως στις παρυφές της καθημαγμένης Κων/πολης, τις σφαγές και κυρίως τους εξισλαμισμούς, οι οποίοι συνεχίζονται και οξύνονται κατά το 17^ο αιώνα με το διορισμό ως αρχόντων των ιδιαίτερα καταπιεστικών τοπικών φεουδαρχών των λεγομένων Ντερεμπέδων. Τότε ολόκληρες περιοχές του Πόντου εξισλαμίζονται, ενώ μαζικοί ελληνικοί πληθυσμοί μετακινούνται στη Ρωσία και Μολδοβλαχία, συγκροτώντας νέες ελληνικές κοινότητες. Η ροή αυτή Ελλήνων προς τη Ρωσία, αλλά και τον Καύκασο συνεχίζεται μέχρι την οριστική έξοδό τους από την ιστορική τους πατρίδα. Οι Έλληνες βρίσκουν καταφυγή μόνο στην κοιλάδα της Ματσούκας στον ανατολικό Πόντο, όπου και οι ιστορικές Μονές, οι οποίες διασώζουν τον ελληνισμό, στηρίζοντας τη χριστιανική θρησκεία και καλλιεργώντας την ελληνική γλώσσα⁵⁷. Φυσικά σ' αυτό συντελεί η καθιέρωση στα πλαίσια του Οσμανικού κράτους, του συστήματος των εθνοτήτων (Milliyet). Έτσι διαπιστώνουμε μια πληθυσμιακή συγκέντρωση των Ελλήνων στην περιοχή. Αυτή την εποχή έχουμε και το έπος των Κρυπτοχριστιανών, των εξισλαμισμένων δηλαδή Ελλήνων, οι οποίοι φέρονται μεν φανερά ως Μουσουλμάνοι, διατηρούν όμως με πάθος κρυφά τη χριστιανική τους λατρεία και γενικά την ελληνική τους ταυτότητα. Πρόκειται για ένα από τα

⁵⁴ FALLMERAYER Jac. "Ιστορία της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας" Μόναχο 1827, μετάφραση Θ. Σερμπίνη, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσ/νίκη 1992, σελ.267.

⁵⁵ FALLMERAYER Jac., Ό.π., σελ. 292.

⁵⁶ GÖKBİLGİN M. Tayyib: " XVI Yüz yıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi" μεταφρασμένο στο ΔΕΛΤΙΟ ΚΕΝΤΡΟΥ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, με τίτλο: " Ο Λιβός της Τραπεζούντας και η περιοχή της Ανατολικής Μαύρης Θάλασσας στις αρχές του 16^{ου} αιώνα", τόμος 2^{ος}, αθήναι 1980, σελ. 121-182.

⁵⁷ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, Μητροπολίτης Τραπεζούντος: «Η εκκλησία Τραπεζούντος», Αρχαίον Πόντου, τόμος 4 και 5, Αθήναι 1933, σελ. 710.

συγκλονιστικότερα φαινόμενα της ιστορίας του ελληνισμού, που όπως δείχνουν τα δεδομένα, συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας⁵⁸. Μεγάλες πληθυσμιακές μάζες Ελλήνων συγκεντρώνονται κυρίως στην περιοχή των μεγάλων μεταλλείων της Χαλδίας, νότια της Τραπεζούντας και της Ματσούκας, όπου οι Σουλτάνοι δίνουν ειδικά προνόμια στους Έλληνες τεχνίτες και τους Έλληνες Αρχιμεταλλουργούς, προκειμένου να εξορύσσουν και επεξεργάζονται τα πολύτιμα μέταλλα της περιοχής. Αυτό δίνει γρήγορα τεράστια ώθηση στην περιοχή, η οποία μετεξελίσσεται ταχύτατα σε μαγνήτη προσέλκυσης τεράστιων ελληνικών πληθυσμιακών μαζών, γεγονός που μετατρέπει την Αργυρούπολη σε σημαντικό οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο, σε τρόπο ώστε η περιοχή να θεωρηθεί κατά το 17^ο αιώνα ως η πλουσιότερη και πιο πολυάνθρωπη επαρχία της Μ. Ασίας⁵⁹. Στις περιοχές αυτές κυρίως και στην παράλια ζώνη ο ποντιακός ελληνισμός διατηρεί τη γλώσσα, τις παραδόσεις και τα υπόλοιπα πολιτιστικά του στοιχεία, τα οποία αναπαράγει μέσω της θρησκείας, της ίδρυσης σχολείων, της κοινοτικής του αυτοδιοίκησης⁶⁰, κλπ.

Σημαντικό σταθμό στην ιστορία των Ελλήνων του Πόντου (και όχι μόνο) αποτελεί η έναρξη της περιόδου του Τανζιμάτ κατά το 19^ο αιώνα. Πρόκειται για κάποιες μεταρρυθμίσεις, τις οποίες επιβάλλουν οι ευρωπαϊκές δυνάμεις στο Σουλτάνο και συνίστανται κυρίως από την παραχώρηση κάποιας μορφής ανεξιθρησκείας στους υπηκόους της Αυτοκρατορίας. Στα πλαίσια αυτών των μεταρρυθμίσεων και κυρίως του Hatt- i- Humayün το 1856, αμέσως μετά τον κριμαϊκό πόλεμο, οι Έλληνες φαίνονται σαν να ξυπνούν από ένα βαθύ λήθαργο. Αξιοποιώντας τις δυνατότητες που τους προσφέρονται, ξεκινούν μια πορεία εντυπωσιακής οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης. Ειδικά στον Πόντο η κάθοδος εκπροσώπων των Κρυπτοχριστιανών της ενδοχώρας στην Τραπεζούντα προκειμένου να καταγραφούν με την πραγματική τους πολιτιστική ταυτότητα, σε αξιοποίηση των διακηρύξεων περί ανεξιθρησκείας, εντυπωσιάζει τους πάντες για το αριθμητικό της εύρος. Η άνοδος της ελληνικής εμπορικής αστικής τάξης είναι εντυπωσιακή. Σχολεία ιδρύονται με καταγιγιστικούς ρυθμούς σε κάθε πόλη, χωριό και οικισμό του Πόντου. Το υφιστάμενο σχολικό σύστημα απαιτεί συνεχείς προσαρμογές στα νέα δεδομένα. Η περιοχή του Πόντου, γνωρίζει μια εκρηκτική πληθυσμιακή ανάπτυξη. Στο τέλος του 19^{ου} αιώνα, θεμελιώνεται το νέο, μεγαλειώδες κτίριο του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας, το οποίο εγκαινιάζεται το Σεπτέμβριο του 1902. Η Τραπεζούντα και ο Πόντος μπαίνουν στον 20ο αιώνα μέσα σ' ένα κλίμα έντονης ευφορίας και αισιοδοξίας, η οποία σταματά ξαφνικά με την έναρξη του 1^{ου} παγκοσμίου πολέμου και την άνοδο των εθνικιστών Νεοτούρκων. Κατά τη διάρκεια του πολέμου ο ποντιακός ελληνισμός εξολοθρεύεται μέσω κυρίως των λεγομένων λευκών πορειών θανάτου προς τα βόρεια της Ανατολής. Πρόκειται για την αρχή του τέλους του. Μεγάλες πληθυσμιακές μάζες Ποντίων μετακινούνται προς τον Καύκασο και την ομόδοξη Ρωσία για ν' αποφύγουν την επερχόμενη θύελλα. Η ελληνική απόβαση στη Σμύρνη και η άνοδος των Κεμαλικών ολοκληρώνει την καταστροφή. Η φυσική και πνευματική ηγεσία των Ελλήνων του Πόντου εξοντώνεται από τα προσχηματικά «Δικαστήρια Ανεξαρτησίας» που στήνονται

⁵⁸ ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κ., «Συνοπτική..», Ό.π.

⁵⁹ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Α. Άνθιμος: «Ο Πόντος δια των αιώνων», Αρχίον Πόντου, σύγγραμμα περιοδικόν, τόμος 1^{ος}, Αθήναι 1928, σελ. 41.

⁶⁰ ΣΑΜΟΥΗΛΙΔΗΣ Χρ. Ό.π., σελ. 144.

από τους κεμαλικούς στην Αμάσεια. Ο μισός σχεδόν ελληνικός πληθυσμός (353.000) αφανίζεται στις λευκές πορείες θανάτου προς τις αφιλόξενες ορεινές ανατολικές επαρχίες. Πρόκειται για τη δεύτερη Γενοκτονία του 20ου αιώνα, μετά τη Γενοκτονία των Αρμενίων. Μέχρι την υπογραφή της Συνθήκης Ανταλλαγής των πληθυσμών (30 Ιανουαρίου 1923), η συντριπτική πλειοψηφία των υπολειμμάτων των Ελλήνων του Πόντου έχει ήδη καταφύγει στην Ελλάδα, για ν' αποφύγει το βέβαιο θάνατο. Ένας κύκλος 28 περίπου αιώνων στις απόκρημνες ακτές του Ευξείνου Πόντου και στα απρόσιτα ποντιακά όρη, έκλεινε οριστικά γι αυτούς.

Κεφάλαιο 2^ο : Τραπεζούντα. Ίδρυση- Ιστορική πορεία.

1. Ίδρυση

Η Τραπεζούντα, κατά τις ακριβέστερες πληροφορίες των αρχαίων ιστορικών, χτίστηκε κατά το 756 π.χ., δηλαδή λίγο νωρίτερα από τη Ρώμη και το Βυζάντιο. Οικιστής της πόλης θεωρείται ο Άσκλης, προφανώς Μιλήσιος, γιατί σύμφωνα με το αποικιακό δίκαιο των Ελλήνων ο οικιστής έπρεπε να προέρχεται από τη μητρόπολη⁶¹. Ο οικιστής κατά κανόνα έπρεπε να διακρίνεται για την καταγωγή του και για τις πολιτικές και στρατιωτικές του ικανότητες. Όφειλε να επιλέξει με προσοχή την περιοχή ίδρυσης της αποικίας και να διακρίνει τα πλεονεκτήματά της σχετικά με τη θέση της, το κλίμα και όλους εκείνους τους παράγοντες που θα συντελούσαν στην απόφαση για την επιλογή της.

Η επιλογή και μόνο της θέσης της Τραπεζούντας, δείχνει τη διορατικότητα και γενικά τις ικανότητες του οικιστή της. Πράγματι, η θέση της Τραπεζούντας, από εμπορική και αρχαία άποψη, ήταν ιδεώδης για τα δεδομένα της εποχής. Καμιά άλλη πόλη του Πόντου δεν επικοινωνεί τόσο εύκολα και με τόση ασφάλεια με το εσωτερικό της Ασίας.

Την ονομασία της την οφείλει στους τραπεζοειδείς λόφους από τους οποίους περιστοιχίζεται. Δεν έχει σχέση με την πραγματικότητα η άποψη του Πausανία (είναι ο μόνος που το υποστηρίζει) ότι το όνομά της προέρχεται από την αρκαδική Τραπεζούντα της οποίας ήταν αποικία, γιατί όλοι οι αρχαιότεροι απ' αυτόν ιστορικοί - και κυρίως ο Ξενοφώντας - τη θεωρούν αποικία της Σινώπης, και επί πλέον δεν φαίνεται δυνατό μια μεσογειακή πόλη της Αρκαδίας να ιδρύσει αποικία - και μάλιστα μοναδική- μέσα στον Εύξεινο και να τη διατηρεί ασφαλή μεταξύ άλλων αποικιών ιωνικών, αλλά και μεταξύ τόσων αγρίων και φιλοπόλεμων τοπικών εθνοτήτων.

Η στρατηγική θέση της Τραπεζούντας τη βοήθησε ν' αναπτυχθεί ταχύτατα κάτω από την προστασία της Σινώπης, σε τρόπο ώστε να ιδρύσει και η ίδια νέες αποικίες προς τα ανατολικά της παράλια, όπως την Αθήνα (σήμερα Razar, δηλ. με τουρκικό όνομα, παρ' όλο που οι περισσότερες πόλεις του Πόντου και σήμερα ακόμη διατηρούν την ελληνική ρίζα του ονόματός τους), τη Νέα Τραπεζούντα, κ.ά.⁶²

2. Από τους πρώτους αιώνες μέχρι την Οθωμανική κατάκτηση.

Κατά τους πρώτους αιώνες μετά την ίδρυσή της, η πόλη, σύμφωνα με τα στοιχεία που μας παρέχονται, φαίνεται να είχε οικονομική ευμάρεια. Αυτό δείχνουν τόσο το γεγονός ότι και η ίδια είχε ιδρύσει - όπως προαναφέρθηκε - μια σειρά μικρότερες δικές της αποικίες, όσο και η αυτονομία της απέναντι στο

⁶¹ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ ΣΑΒΒΑΣ «Ιστορία και στατιστική της Τραπεζούντος και της περι ταύτην χώρας», Εν Κωνσταντινουπόλει 1870, σελ. 9.

⁶² Ο.π., σελ. 10

ισχυρό τότε περσικό βασίλειο⁶³. Αλλά η ευμάρεια αυτή επιβεβαιώνεται και κατά την έλευση των Μυρίων του Ξενοφώντα στην Τραπεζούντα το 400πχ. Εδώ έχουμε τα σημαντικά σε αξία προϊόντα που είτε δίνονται στους Μυρίους ως δώρα είτε αγοράζονται από αυτούς, αλλά και τις πλούσιες θυσίες που προσφέρονται προς τους κοινούς θεούς μαζί με τους Έλληνες⁶⁴.

Κατά την εποχή του Βασιλείου του Πόντου (337-63 πχ) και κυρίως κατά τη βασιλεία του τελευταίου βασιλέα Μυθριδάτη ΣΤ του Ευπάτορα αλλά και κατά την κυριαρχία των Ρωμαίων, η Τραπεζούντα ευνοείται σημαντικά και η οικονομική ανάπτυξή της λαμβάνει εντονότερους ρυθμούς⁶⁵. Κατά την εποχή μάλιστα του αυτοκράτορα Αδριανού, μεταξύ των άλλων οικοδομείται στο λιμάνι λιμενοβραχίονας, για να καταστεί έτσι ασφαλέστερος ο ελλιμενισμός των πλοίων, γεγονός που ευνοεί σημαντικά την οικονομική ανάπτυξη της πόλης⁶⁶.

Οι επιδρομές των Γόθων και Βορανών από το βορρά, κατά τον 3^ο αιώνα μχ, ανακόπτουν την ανάπτυξή της⁶⁷.

Από τον 6^ο και 7^ο αιώνα η πόλη καθίσταται βάση ανεφοδιασμού του βυζαντινού στρατού στις εκστρατείες του εναντίον των Περσών και Αράβων και κύριο φρούριο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στον Εύξεινο Πόντο. Όλα αυτά επιφέρουν μια νέα οικονομική ανάκαμψη⁶⁸.

Μετά την ήττα του βυζαντινού στρατού στο Ματζικέρτ (1071), η πόλη πέφτει στα χέρια των Σελτζούκων (1074) μόνο για ένα χρόνο, γιατί τον επόμενο (1075) ελευθερώνεται⁶⁹, μετά από σκληρούς αγώνες του Δούκα του βυζαντινού Θέματος της Χαλδίας Θεόδωρου Γαβρά, ο οποίος την προσαρτά στο Θέμα του και κυβερνά έκτοτε ως ανεξάρτητος από το κεντρικό βυζαντινό κράτος, μέχρι το μαρτυρικό του θάνατο από τους Σελτζούκους το 1098 στο Ερζερούμ, νότια της Τραπεζούντας⁷⁰.

Το 1204, λίγο πριν την πτώση της Κωνσταντινούπολης στους Σταυροφόρους, ο Αλέξιος Κομνηνός, εγγονός του τελευταίου βυζαντινού αυτοκράτορα Ανδρόνικου Κομνηνού, καταφεύγει με τον αδελφό του Δαβίδ στην Τραπεζούντα, όπου ιδρύει την Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας, λαμβάνοντας ο ίδιος τον τίτλο «Αλέξιος Α΄ Αυτοκράτορας Τραπεζούντας Μέγας Κομνηνός»⁷¹. Η Αυτοκρατορία αυτή των Μεγαλοκομνηνών διατηρείται ακμαία για 2,5 περίπου αιώνες. Η Τραπεζούντα είναι η πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας και το σημαντικότερο οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο της. Το 1461 και ενώ αυτοκράτορας είναι ο (20ος κατά σειράν και τελευταίος) Δαυίδ Κομνηνός, η πόλη (και φυσικά και η αυτοκρατορία) της Τραπεζούντας πέφτει στα χέρια των Οθωμανών.

⁶³ ΛΑΜΨΙΔΗΣ Οδυσσέας: «Η εμπορική σημασία της ποντικής Τραπεζούντος», Αθήναι 1963, σελ. 16.

⁶⁴ ΚΑΡΑΒΙΑΣ Σ.: «Οι Μύριοι εις τον Πόντον», από το περιοδικό «Ποντιακά Φύλλα», τεύχος 13 (Μάρ. 1934) σελ. 4-8 και 14 (Απρ. 1934) σελ. 52-56.

⁶⁵ ΛΑΜΨΙΔΗΣ Οδυσσέας, ο.π., σελ. 17

⁶⁶ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ Μητροπολίτης Τραπεζούντος: «Η Εκκλησία Τραπεζούντος», Αθήναι 1933, σελ. 50.

⁶⁷ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, ό.π., σελ. 50

⁶⁸ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, ό.π., σελ. 51.

⁶⁹ ΣΑΘΑΣ Κωνσταντίνος: «Μεσαιωνική βιβλιοθήκη» 4, σελ. 424, εν Βενετία 1872.

⁷⁰ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, ό.π., σελ. 54.

⁷¹ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Σάββας: «Ιστορία...» Ο.π., σελ. 51.

3. Από την Οθωμανική κατάκτηση μέχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή.

Παρά την προσπάθεια εκτουρκισμού που ακολουθεί την άλωση της Τραπεζούντας από τους Οθωμανούς, ο Έλληνας κάτοικοι αν και εξισλαμίζονται κατά τις δεκαετίες που ακολουθούν, όμως δεν εκτουρκίζονται⁷². Είναι χαρακτηριστικός επί του προκειμένου ο πίνακας που ακολουθεί και δείχνει τα στατιστικά στοιχεία των εθνοτήτων που κατοικούσαν στην Τραπεζούντα κατά την περίοδο αυτή, όπως φαίνονται στα Οθωμανικά αρχεία:

Πίνακας 4
Ποσοστά πληθυσμού εθνοτήτων που κατοικούσαν
στην Τραπεζούντα μεταξύ των ετών 1486-1583⁷³

Εθνότητες	1486	1523	1553	1583
Μουσουλμάνοι	19,2 %	14,3 %	46,72 %	53,6 %
Έλληνες	65,1 %	69,2 %	41,7 %	38,3 %
Αρμένιοι	12,4 %	12,9 %	8,94 %	5,8 %
Λατίνοι	3,1 %	3,53 %	2,62 %	2,2 %

Μια απλή ανάγνωση του πίνακα αυτού καθιστά απολύτως ορατή αφενός μεν τη σταδιακή αποδιάρθρωση του ελληνικού στοιχείου και αφετέρου τη συνεχή αύξηση του μουσουλμανικού στοιχείου, που οφείλεται βεβαίως, όπως και ο συγγραφέας παραδέχεται, κυρίως στους εξισλαμισμούς.

Κατά το 2^ο μισό του 17^{ου} αιώνα (1682) οι συνθήκες ευνοούν την ίδρυση στην Τραπεζούντα του Φροντιστηρίου, το οποίο για 2,5 περίπου αιώνες καθίσταται σημείο αναφοράς των Ελλήνων του Πόντου.

Κατά το 18^ο αιώνα με τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ και κυρίως μετά την υπογραφή του Χάττ-ι-Χουμαγιούν (1856), του σουλτανικού δηλαδή διατάγματος που χορηγεί κάποια ανεξιθρησκεία στους υπόδουλους λαούς της αυτοκρατορίας, αρχίζει μια εντυπωσιακή πορεία οικονομικής και κατά συνέπεια κοινωνικής και πολιτιστικής ανάπτυξης. Αυτή αντανακλάται στα στατιστικά στοιχεία της εκπαίδευσης, και κυρίως στους αριθμούς των μαθητών, οι οποίοι αυξάνονται με γεωμετρική πρόοδο. Η ανάπτυξη αυτή

⁷² LOWRY Heath: "Trabzon Şehriniñ Islamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583». Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. İstanbul 1981

⁷³ LOWRY, Ό.π., σελ 58, 93 και 118. Τα στοιχεία αυτά προέρχονται από 3 διαφορετικά Οθωμανικά έγγραφα, τα οποία εμπεριέχουν και άλλα επί μέρους στοιχεία. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά της σελ. 32, στις συνοικίες της Τραπεζούντας, όπου κατοικούσαν οι Έλληνες. Έτσι πχ στις **ανατολικές** (σε σχέση με τα τείχη της πόλης) **συνοικίες** της πόλης κατοικούσαν: Στη συνοικία Pıksid (Πυξίτης) 54 Έλληνες, δηλ. το 1% του συνολικού πληθυσμού της πόλης. Στη Dafnounda (Δαφνούντα) 388 Έλληνες (5,78%). Στο Meydan (Πλατεία) 863 (12,86%). Στο Zoğraf 642 (9,57%). Στο Ay Yarı (Άγιο Ιωάννη) 440 (6,56%). Στο Aya Ayos (;) 268 (3,99%). Στο Kokori (;) 252 (3,77%) και στην Paraskevi (προφανώς Αγία Παρασκευή) 95 (1,41%). Μέσα στα τείχη της πόλης, στο Meso Kastro (Μέσο Κάστρο) 466 (6,94%). Τέλος στις **δυτικές συνοικίες** είχαμε: Στην Aya Sofya (Αγία Σοφία) 789 (11,76%), στο Tokari (;) 26 (0,39%), στο Mondorun (;) 9 (0,14%) και στο Papasan (;) σε ακαθόριστη περιοχή της πόλης, 80 Έλληνες, δηλ. το 1, 19% του συνολικού πληθυσμού της Τραπεζούντας. **Σύνολο 4.373 Έλληνες**, που αποτελούσαν κατά το 1486 (25 χρόνια μετά την άλωση της Τραπεζούντας) το **65,16 %** του συνολικού πληθυσμού της.

ανακόπτεται από τις εσωτερικές έριδες που ταλανίζουν την ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα.

Με την υπέρβαση όμως της εσωστρέφειας τα εσωτερικά προβλήματα διευθετούνται και η Τραπεζούντα μπαίνει στον 20ο αιώνα κάτω από τις καλύτερες προϋποθέσεις. Οικοδομείται το νέο εντυπωσιακό 4όροφο κτίριο του Φροντιστηρίου, με προδιαγραφές απορρόφησης της μεγάλης ζήτησης σε στοιχειωδώς καταρτισμένα στελέχη για τις ραγδαία αναπτυσσόμενες εμπορικές και τραπεζικές επιχειρήσεις. Οι εντυπωσιακοί ρυθμοί ανάπτυξης φτάνουν στο απώγειό τους κατά το 1914. Τότε, σύμφωνα με τα στοιχεία της Μητρόπολης Τραπεζούντας, στην πόλη κατοικούν συνολικά 6720 οικογένειες, απ' τις οποίες 2.500 ελληνικές (14500 περίπου κάτοικοι), 6.720 μουσουλμανικές, 600 αρμενικές, 60 περσικές και 60 φραγκολεβαντίνικες⁷⁴.

Με τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο σε συνδυασμό με την τακτική των διωγμών που υιοθετούν οι Νεότουρκοι (Yön Türkler), αρχίζει η αντίστροφη μέτρηση για τους Έλληνες της Τραπεζούντας και φυσικά όλου του Πόντου. Οι δύσκολες συνθήκες που ακολουθούν εξαναγκάζουν ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού να εγκαταλείψει την πόλη, κυρίως προς την ομόδοξη Ρωσία και τον Καύκασο. Η Μικρασιατική Εκστρατεία και η Καταστροφή που ακολουθεί, έχει τις άμεσες επιπτώσεις του στην πρωτεύουσα του Πόντου. Το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού πληθυσμού μέχρι την υπογραφή της Συνθήκης Ανταλλαγής των Πληθυσμών στη Λωζάννη (30 Ιανουαρίου 1923) βρίσκεται ήδη στην Ελλάδα, όπου έχει καταφύγει για να αποφύγει το βέβαιο θάνατο.

⁷⁴ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, ό.π., σελ. 791.

Κεφάλαιο 3^ο:

Ιστορική πορεία του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας.

1. Από την ίδρυση μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα.

Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας ιδρύεται κατά τα μέσα του δεύτερου μισού του 17^{ου} αιώνα και συγκεκριμένα το 1682. Η ίδρυση του Φροντιστηρίου είναι αποτέλεσμα των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών της εποχής του, τις οποίες αναλύουμε σε επόμενο κεφάλαιο. Η πρωτοβουλία ίδρυσης ανήκει στον Πόντιο λόγιο Σεβαστό Κυμινήτη, που κατάγεται από την παραλιακή κωμόπολη Κύμινα, πολύ κοντά και ανατολικά της Τραπεζούντας⁷⁵. Αυτός, μετά από πρόσκληση των συμπατριωτών του Τραπεζουντίων, εγκαταλείπει την Κωνσταντινούπολη και τη Μεγάλη του Γένους Σχολή στην οποία διδάσκει και μεταβαίνει στην Τραπεζούντα, όπου οργανώνει κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο το νέο αυτό σχολικό μηχανισμό της πατρίδας του, που έμελλε να παίξει σημαντικό ρόλο στις κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις της.

Η ονομασία του σχολείου «Φροντιστήριο», η οποία σημαίνει «σπουδαστήριο», δίδεται κατά την τότε αρχαϊζουσα γλώσσα σε όλα σχεδόν τα ελληνικά σχολεία της εποχής εκείνης, όπως περίπου αργότερα τα ονομάζουν «σχολαρχείο», «αστική σχολή» «παρθεναγωγείο» κλπ. Έτσι «φροντιστήριο» ονομάζεται συχνά η Μεγάλη Σχολή του Γένους αλλά και οι ελληνικές σχολές της Βλαχίας. Ειδικά στην Τραπεζούντα η σχολή που ιδρύει ο Σεβαστός κρατά την ονομασία της όπως σε άλλες περιπτώσεις παραμένουν ονομασίες σχολών όπως «Μεγάλη», «Ακαδημία» κλπ⁷⁶. Πραγματικά την ονομασία αυτή τη συναντούμε 75 χρόνια μετά την ίδρυση του σχολείου⁷⁷, η οποία ονομασία είναι πλήρως καθιερωμένη μέχρι την οριστική έξοδο των Ελλήνων του Πόντου από τις πατρογονικές τους εστίες.

Τα μέσα της εποχής είναι πολύ φτωχά, ενώ το σχολείο στεγάζεται αρχικά στο μετόχιο της Μονής Σουμελά που βρίσκεται στην Τραπεζούντα. Οι δυσκολίες στη λειτουργία του είναι τεράστιες και δεν έχουν σχέση μόνο με τις σημαντικές οικονομικές δυσκολίες, αλλά και με μια σειρά άλλους παράγοντες, όπως τη μεγάλη καταπίεση των Ελλήνων της περιοχής από τους τοπικούς Οθωμανούς τιμαριούχους τους επονομαζόμενους Ντερεμπέηδες, τους μαζικούς και βίαιους εξισλαμισμούς αλλά παράλληλα και το μεγάλο αριθμό κρυπτοχριστιανών, την έλλειψη αξιόλογων εκπαιδευτικών που θα μπορούσαν να στηρίξουν το Σεβαστό στα πρώτα αυτά και αποφασιστικά βήματα του σχολείου⁷⁸, κλπ.

⁷⁵ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Επαμεινώνδας : «Βιογραφία των εκ Τραπεζούντος από της αλώσεως μέχρις ημών ακμασάντων λογίων, μετά σχεδιάσματος ιστορικού του Φροντιστηρίου των Τραπεζουντίων», Αθήναι 1897, σελ. 204.

⁷⁶ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Επαμεινώνδας, ό.π., σελ.201.

⁷⁷ Ο.π., σελ.201. Εδώ γίνεται αναφορά στην αφιέρωση που υπάρχει στα βιβλία που δώρισε στη σχολή το 1743 ένας από τους μετέπειτα δασκάλους της, ο Γεώργιος Υπομενάς.

⁷⁸ Ο.π., σελ. 202-203.

Ο Σεβαστός, λόγω των σημαντικών αυτών κυρίως οικονομικών και πολιτικών προβλημάτων και προ πάντων λόγω της μεγάλης πίεσης που ασκούν οι Ντερεμπέηδες, αναγκάζεται να εγκαταλείψει την Τραπεζούντα και ν' ακολουθήσει το δρόμο που ακολουθούσαν οι περισσότεροι Πόντιοι λόγιοι της εποχής εκείνης, που οδηγεί στη Βλαχία και κυρίως την πρωτεύουσά της Βουκουρέστι⁷⁹.

Ακολουθεί μια μεγάλη περίοδος στη ζωή του Φροντιστηρίου, που φτάνει μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, την εποχή δηλαδή των Μεταρρυθμίσεων. Το διάστημα αυτό των 165 περίπου χρόνων χαρακτηρίζεται από μικρές περιόδους ακμής αλλά και παρακμής, έντονης παρουσίας του σχολείου στη ζωή της πόλης αλλά και άρσης της λειτουργίας του. Γενικά η πορεία του σχολείου ακολουθεί τις κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις. Ο πίνακας που ακολουθεί μας δίνει μερικά ιστορικά στοιχεία αυτής της περιόδου, που χαρακτηρίζουν την πορεία του Φροντιστηρίου.

Πίνακας 5
Ιστορικά στοιχεία Φροντιστηρίου Τραπεζούντας (1682-1855)⁸⁰

Σχ. Έτος	Σχολάρχης	Οίκημα	Παρατηρήσεις
1682-1689	Σεβαστός Κυμινήτης	Μετόχι Μονής Σουμελά	Διδασκαλία από θρησκευτ. βιβλία (Οκτώηχος, Ψαλτήρι κλπ)
1689-1692	Θεόδωρος Συμεώνος		
1692-1720			Άρση λειτουργίας, ελάχιστα στοιχεία
1720-1747	Νικόδημος Περιστερεώτης		Ιλιάδα, Κείμενα χριστιανών διανοητών
1748-49	Ιερομόναχος Ιερεμίας		
1749-1764			Προβληματική λειτουργία
1764-1778	Ιωάννης Κομνηνός εκ Καθαρών		Αρχαιοελληνικά και Θεολογικά κείμενα, στοιχεία Ιατρικής και Γεωγραφίας
1778-1784	Ηλίας Κανδήλογλου	Οικία Κανδήλογλου	
1784-1816		Από αρχή του 19 ^{ου} αι. στο μετόχι της Μονής Περιστερεώτα	Περίοδος στοιχειώδους λειτουργίας
1816-1823	Σάββας Τριανταφυλλίδης		Ικανός Σχολάρχης, ανάκαμψη του Φροντιστηρίου
1823-1829	Θεόδ. Ξενοφώντος		
1829-1840	Ισσκ. Παπαδόπουλος Βασ. Κοντόπουλος Ιερεύς Πτολεμαίος Ιερομόν. Ελισσαίος Ιωάνν. Παναγιώτου Βασ. Κοντόπουλος Ιερομόν. Διονύσιος Μιχ. Οικονομίδης		Ανίκανοι σχολάρχες, διαδέχονται ο ένας τον άλλο πολλές φορές εντός του ίδιου σχολικού έτους. Περίοδος παρακμής.
1840-1842	Αντώνιος Καμπούρογλης		Δύο τάξεις, διδάσκονται Ελληνικά και Θρησκευτικά.
1842-1844	Περικλής		

⁷⁹ Ο.π.

⁸⁰ Ο.π., σελ.206-252.

	Τριανταφυλλίδης		
1844-1849	Κων. Ξανθόπουλος	Από το 1845 δι- κό του κτίριο	Περίοδος έντονης ακμής. Τάξεις 4 από το 1848, 2 ^{ος} δάσκαλος Κεφαλιδής.
1849-1851	Π. Τριανταφυλλίδης		Έντονες συγκρούσεις στο εσωτερικό της κοινότητας Τραπεζούντας.
1851-1853	Κων. Ξανθόπουλος		Όξυνση συγκρούσεων. Λήξη της κρίσης με την αποχώρηση των Εφόρων και Διδασκάλων.
1853-54	Ευστάθιος Κλεόβουλος		Ο Δντής εστάλη από το Πατριαρχείο. 5 μαθητές, οι άλλοι απεχώρησαν
1855 α' εξάμ.	Γεώργιος Παπαδόπουλος		Στοιχειώδης λειτουργία. Συνεχή προβλήματα.

Όπως προαναφέρθηκε, ο Σεβαστός μετά την Τραπεζούντα ακολουθεί το γνωστό δρόμο των Ποντίων λογίων προς τη Βλαχία, όπου αξιοποιούνται από τους ποντιακής κυρίως καταγωγής ηγεμόνες (Καντακουζηνούς, Υψηλάντηδες, Μουρούζηδες κλπ). Έτσι οι παραδουνάβιες ηγεμονίες γίνονται κέντρο ιδεολογικών μηχανισμών. Αγωγοί μεταφοράς των ιδεών εκεί γίνονται οι λόγιοι κυρίως, αλλά και οι έμποροι από την Κωνσταντινούπολη και τον Πόντο, οι οποίοι λειτουργούν ως καταλύτες στις διεργασίες που έρχονται και ιδιαίτερα αυτές των αρχών του 19^{ου} αιώνα.

Από το 1692 μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, η λειτουργία του Φροντιστηρίου είναι προβληματική λόγω έλλειψης Διδασκάλων και μάλιστα ικανών, των πιέσεων των Ντερεμπέδων, της έλλειψης επαρκών πόρων και των εσωτερικών έριδων που ταλανίζουν την ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας. Εξάιρεση αποτελούν 2 περίοδοι: Μεταξύ των ετών 1720-1747, οπότε τη διεύθυνση αναλαμβάνει ο μοναχός Νικόδημος ο Περιστερεώτης, ο οποίος είχε σπουδάσει στο Ιάσιο και διδάξει στη Μολδαβία πριν επιστρέψει στην Τραπεζούντα για να διδάξει στο Φρονιστήριο. Τα αρχαιοελληνικά και θεολογικά κείμενα που διδάσκει ο Νικόδημος, προσδιορίζουν σε μεγάλο βαθμό και την ιδεολογία που προωθεί. Η μεγάλη συμβολή του αντανάκλαται στην παράλληλη ονομασία του σχολείου ως «κοσμική σχολή Νικοδήμου», γεγονός που δείχνει την ισχυρή προσωπικότητα αλλά και την προσφορά του Νικοδήμου. Δεύτερη περίοδος αυτή της σχολαρχίας του Ηλία Κανδήλογλου, ικανότατου διδασκάλου, ο οποίος διαθέτει την οικία του για τη στέγαση του σχολείου. Οι συνθήκες όμως της εποχής είναι ήδη αρνητικές. Συγκεκριμένα μετά το ρωσοτουρκικό πόλεμο και τις αλεπάλληλες τουρκικές ήττες που οδηγούν στην υπογραφή των συνθηκών του Κιουτσούκ Καϊναρτζή το 1774 και του Αϊναλή Καβάκ το 1779, η Τουρκία στρέφεται στο εσωτερικό της, ασκώντας πίεση στις εθνότητες και κυρίως στην ελληνική που αρχίζει να υπερέχει αισθητά στο οικονομικό-πολιτιστικό πεδίο. Παράλληλα και οι έριδες μεταξύ των μελών της ελληνικής κοινότητας, δεν επιτρέπουν στον ιδιαίτερα αξιόλογο αυτό δάσκαλο να αντιστρέψει την πορεία των πραγμάτων.

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα η γαλλική επανάσταση και ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός επηρεάζουν όχι μόνο τον Πόντο και την Τραπεζούντα, αλλά όλο τον ελληνισμό, διαμορφώνοντας τις προϋποθέσεις για μορφωτική ανάκαμψη. Έτσι από το 1816 αρχίζει μια νέα περίοδος στο ΦΤ, που για 3 δεκαετίες είχε ήδη ατονήσει. Κύριος μοχλός αυτής της νέας πορείας είναι ο νέος Σχολάρχης Σάββας Τριανταφυλλίδης, ένας ικανός και εμπνευσμένος Δάσκαλος, που διδάσκοντας στο ΦΤ για 7 ολόκληρα χρόνια, το οδηγεί σε μια σημαντική ανάκαμψη.

Παρά τις ευνοϊκές όμως συνθήκες, ο θάνατος του Σάββα Τριανταφυλλίδη το 1823 σε συνδυασμό με την ανυπαρξία ικανών διδασκάλων και οικονομικών πόρων αλλά και τη συνέχιση των εσωτερικών έριδων, επαναφέρουν το Φροντιστήριο Τραπεζούντας στην πρότερη μίζερη κατάσταση. Είναι χαρακτηριστικό ότι μέχρι το 1855, μια σειρά από Σχολάρχες προσλαμβάνονται για μικρό χρονικό διάστημα, απολύονται, κάποιοι επαναπροσλαμβάνονται, αλλά η δυσάρεστη κατάσταση δεν αντιστρέφεται με τίποτε, παρά το γεγονός ότι ενδιάμεσα εμφανίζονται κάποιοι αξιόλογοι Σχολάρχες (Περικλής Τριανταφυλλίδης, Κωνσταντίνος Ξανθόπουλος). Αξίζει εδώ να σημειώσουμε ότι το Φροντιστήριο κατά την περίοδο αυτή (1845) αποκτά δικό του κτίριο δίπλα στη θάλασσα, στη θέση ακριβώς που βρίσκεται και σήμερα αφού φυσικά οικοδομήθηκε στις αρχές του 20ου αιώνα το μεγάλο τετραόροφο κτίριο, όπου σώζεται μέχρι και σήμερα.

Αξίζει να επισημάνουμε ότι η εκπαίδευση οργανώνεται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, στα πλαίσια του συστήματος των Milliyet. Το γεγονός αυτό καθορίζει σε μεγάλο βαθμό το περιεχόμενο και τις βασικές ιδεολογικές κατευθύνσεις. Έτσι βασικά διδακτικά βιβλία είναι ο Οκτώηχος, το Ψαλτήρι κλπ θρησκευτικά βιβλία. Η ελληνική γλώσσα που διδάσκεται είναι η εκκλησιαστική, αλλά με την αρχαία της γραμματική. Εδώ ακριβώς πρέπει να αναζητηθούν τα αίτια για τη μη καλλιέργεια των θετικών επιστημών, αλλά και για την ιδιαίτερη διάκριση των Ποντίων λογίων αυτής της εποχής μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα στις κλασικές επιστήμες.

Τέλος επισημαίνουμε την καθιέρωση το 1836 από τον Οικουμενικό Πατριάρχη Γρηγόριο τον ΣΤ', του θεσμού της Κεντρικής Εκκλησιαστικής Επιτροπής η οποία εποπτεύει την εκπαίδευση, με αφορμή την προσπάθεια Αγγλικανών Ιεραποστόλων να διαφθείρουν με χρήμα και άλλα μέσα τις συνειδήσεις ενδεών διδασκάλων. Η Επιτροπή αυτή γίνεται εποπτικό όργανο της εκπαίδευσης όλων των ομοδόξων χριστιανών της αυτοκρατορίας, εξετάζοντας τους διοριζόμενους εκπαιδευτικούς και τα διδακτικά βιβλία και καθορίζοντας τους όρους λειτουργίας των σχολείων⁸¹.

2. Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας κατά το 2^ο μισό του 19^{ου} αιώνα.

Μετά την ελληνική επανάσταση και τη συγκρότηση του μικρού ελλαδικού κράτους, δημιουργείται ένα νέο κέντρο παραγωγής ιδεολογικών μηχανισμών - ένα κέντρο παράλληλο με το Οικουμενικό Πατριαρχείο- με αναφορά σ' όλο τον ελληνισμό. Το νέο κρατίδιο ενισχύει το ρόλο του με τον έλεγχο που προσπαθεί να κάνει στην εκπαίδευση των εκτός Ελλάδος Ελλήνων, αποστέλλοντας αποφοίτους ελλαδικών σχολείων και κυρίως του Αρσακείου, να διδάξουν στα ελληνικά σχολεία του Οσμανικού κράτους. Ο έλεγχος αυτός ενισχύεται σημαντικά με την ίδρυση του Πανεπιστημίου της Αθήνας, το οποίο όχι μόνο καταρτίζει εκπαιδευτικούς που προέρχονται από τις περιοχές του Οσμανικού κράτους για να διδάξουν στη συνέχεια στα εκεί σχολεία, αλλά και - κυρίως- καθορίζει την ισοτιμία των απολυτηρίων των ελληνικών σχολείων της αυτοκρατορίας προς τα σχολεία του ελλαδικού κράτους⁸². Αυτή ακριβώς την εποχή το Πανεπιστήμιο Αθηνών καταρτίζει ένα ικανό αριθμό Ποντίων

⁸¹ ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής «Οσμανική πραγματικότητα», τόμος II, σελ. 398

⁸² Ο.π., σελ. 399.

δασκάλων, οι οποίοι επιστρέφοντας στην πατρίδα τους μεταφέρουν την ιδεολογία του ελλαδικού κράτους και στηρίζουν τη λειτουργία κυρίως του Φροντιστηρίου⁸³.

Τεράστιας αξίας γεγονός αυτής της περιόδου είναι οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, που εγκαινιάζονται με την υπογραφή του Hatt- i- Şerif(1839) και επικυρώνονται με το Hatt-i –Humayün (1856). Πρόκειται ουσιαστικά για μεταρρυθμίσεις που επιβάλλονται από τις δυτικές δυνάμεις στην καταρρέουσα Οσμανική αυτοκρατορία, ως αντίβαρο στο πανορθόδοξο ή πανσλαβικό δόγμα που προωθεί κατά περίπτωση η Ρωσία προκειμένου να διεισδύσει σ'αυτή. Εφευρίσκουν λοιπόν την ιδέα του εκσυγχρονισμού του Οσμανικού κράτους και της προστασίας των χριστιανών υπηκόων του, με προφανή στόχο να τους χρησιμοποιήσουν ως διαμεσολαβητές των συμφερόντων τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνουν να δείξουν ότι ενδιαφέρονται για την τύχη των χριστιανικών λαών που καταπιέζονται, αλλά και να διατηρηθεί η ακεραιότητα της αυτοκρατορίας, για το διαμοιρασμό της οποίας δεν συμφωνούν μεταξύ τους.

Στο μεταξύ οι ραγδαίες οικονομικοπολιτικές εξελίξεις που εντείνονται με τις μεταρρυθμίσεις, σε συνδυασμό με τον εκφυλισμό στο εσωτερικό του πολυεθνικού Οσμανικού κράτους, δημιουργούν τις προϋποθέσεις ανάδειξης μεσαίων αστικών στρωμάτων, που διαπρέπουν μεταξύ των δυτικών οικονομιών και της Οσμανικής. Τα στρώματα αυτά συγκροτούνται κατά βάση από Έλληνες και κατά δεύτερο λόγο από Αρμένιους. Τα χαρακτηριστικά αυτά γίνονται ιδιαίτερα ορατά στην κατ'εξοχήν εμπορική πόλη Τραπεζούντα, όπου αρχίζει μια εντυπωσιακή οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη, που φτάνει στο απόγειό της τις παραμονές του 1^{ου} παγκοσμίου πολέμου. Η ανάπτυξη αυτή αντανakλάται στα στατιστικά στοιχεία των μαθητών που φοιτούν στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας, οι αριθμοί των οποίων αυξάνονται με γεωμετρική πρόοδο. Ο πίνακας που ακολουθεί βεβαιώνει του λόγου το αληθές.

Πίνακας 6

Στατιστικά στοιχεία μαθητών Φροντιστηρίου Τραπεζούντας 1856-1900⁸⁴

Σχολ. Έτος	Αριθ. Τάξεων	Αριθ. μαθητών	Αριθ. Αποφοίτων
1855-56	3	53	3
1859-60	4	103	7
1864-65	6	130	6
1869-70	6	196	9
1874-75	5	225	9
1879-80	6	222	9
1884-85	4	99	8
1900-01		1050	

⁸³ ΜΑΚΠ (Μητρώα του Αθήνησι Καποδιστριακού Πανεπιστημίου). Εδώ αναφέρονται:
α. Στη σελ. 19, με αριθ. Μητρ. 221, έτος εγγραφής 1842-43 ο Τραπεζούντιος Κων/νος Ξανθόπουλος

β. Στη σελ 72, με ΑΜ 860, έτος εγγραφής 1848-49 ο Τραπεζούντιος Θεοδ. Κυριακίδης.

γ. Στη σελ.104, με ΑΜ 1240, έτος 1851-52, ο Νικόλαος Κοντόπουλος, από την Οινόη.

δ. Στη σελ.110, με ΑΜ 1330, έτος 1853-53, ο Γεώργιος Παπαδόπουλος, Τραπεζούντιος, κλπ.

⁸⁴ Από 1856 μέχρι το 1866 από «ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Επαμεινώνδας...», ό.π., σελ.252-254, β) Για το υπόλοιπο χρονικό διάστημα από «ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων 'Το Φροντιστήριο Τραπεζούντος', περ. 'Ποντιακή Εστία', τ.9(1958), σελ.4737-4752»

Η εντυπωσιακή αύξηση του αριθμού των μαθητών κατά τις 2 πρώτες δεκαετίες αυτής της περιόδου αντανακλά την εντυπωσιακή οικονομική ανάπτυξη για την οποία έχει ήδη γίνει λόγος. Οι έντονοι αυτοί ρυθμοί ανάπτυξης της εκπαίδευσης δεν είναι άσχετοι με την προσθήκη στην ελληνική κοινότητα των μεγάλων μαζών των κρυπτοχριστιανών, οι οποίοι μετά την υπογραφή του Hatt-i- Humayün διεκδικούν και επιτυγχάνουν την αναγνώρισή τους ως Ελλήνων χριστιανών⁸⁵. Ακολουθεί μια ξαφνική μείωση μετά το 1880, που οφείλεται στην ένταση των συγκρούσεων στο εσωτερικό της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας, αναφέρεται δηλαδή σ' ένα τοπικό συγκυριακό γεγονός. Στη συνέχεια όμως όλα διευθετούνται κατά τον καλύτερο τρόπο με την έλευση (1893) του νέου Μητροπολίτη Κωνσταντίου (Καρατζόπουλου), ενός ικανότατου ιεράρχη, ο οποίος παίρνει επιτυχείς πρωτοβουλίες υπέρβασης της εσωστρέφειας. Η αύξηση του αριθμού των μαθητών είναι πλέον τόσο εντυπωσιακή, ώστε το ήδη υπάρχον κτίριο του ΦΤ είναι αδύνατον να ανταποκριθεί στις νέες αναγκαιότητες. Απαιτείται άμεσος επανασχεδιασμός του εκπαιδευτικού πλαισίου, στο οποίο κύριο στοιχείο είναι η οικοδόμηση ενός νέου, μεγάλου κτιρίου, που θα ανταποκρίνεται στις ιδιαίτερα θετικές προοπτικές που διανοίγονται για την πόλη. Έτσι το 1899 θεμελιώνεται το νέο, εντυπωσιακό τετραώροφο κτίριο του ΦΤ, στη θέση ακριβώς που υπήρχε το παλαιό, στη θάλασσα, δίπλα στο μητροπολιτικό ναό του Αγίου Γρηγορίου, το οποίο εντυπωσιάζει και σήμερα ακόμη τον επισκέπτη της πόλης.

Σημαντικό ρόλο κατά την περίοδο αυτή, η οποία παρά το γεγονός ότι στην εκκίνησή της συνδυάζεται με τις μεταρρυθμίσεις του Χάττ-ι-Χουμαγιούν (1856), είναι περίοδος συγκρούσεων στο εσωτερικό της κοινότητας, που έχουν τις επιπτώσεις τους στη λειτουργία του Φροντιστηρίου, παίζουν οι Διευθυντές του Φροντιστηρίου. Ο επόμενος πίνακας μας δείχνει τους Διευθυντές του από την αρχή της περιόδου (1855-56) μέχρι το τέλος της (1900) :

⁸⁵ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Περικλής: «Η εν Πόντω ελληνική φυλή, ήτοι τα Ποντικά». Αθήνα 1866, σελ. 94. Το πόννημα αυτό του γνωστού και επιφανούς Διευθυντή του ΦΤ είναι ένα από τα πολλά που αναφέρονται στους εξισλαμισμούς και στις περιπέτειες των κρυπτοχριστιανών του Πόντου, των οποίων η περίπτωση συνιστά ένα πραγματικό έπος λόγω των συνθηκών κάτω από τις οποίες εξεπλήρωναν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα. Στο εν λόγω έργο ο ΠΤ αφιερώνει 10 σελίδες (σελ. 85-95) στις συνθήκες εξισλαμισμού, διατήρησης της ιδιαιτερότητας των εξισλαμισμένων, τον κρυπτοχριστιανισμό και τις περιοχές του Πόντου όπου εμφανίζεται το φαινόμενο και τους αγώνες των κρυπτοχριστιανών μετά την υπογραφή του Χάττ-ι-Χουμαγιούν (1856) να αναγνωριστούν ως Έλληνες χριστιανοί.

Πίνακας 7

Διευθυντών του Φροντιστηρίου από το 1855 μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα⁸⁶

α/α	Όνοματεπώνυμο	Σχολικά έτη ως Διευθυντής	Σχολικά έτη ως εκπαιδευτικός
1	Ηλίας Κωνσταντινίδης ⁸⁷	1855-56 (β' εξάμ.)	
	" "	1856-1858	
2	Αναστάσιος Χουρμουζιάδης ⁸⁸	1858-1859	
3	Περικλής Τριανταφυλλίδης ⁸⁹	1859-1862	
4	Γεώργιος Παπαδόπουλος Κυριακίδης ⁹⁰	1862-1873	1876-1877
	" "	1873-74 (α' εξάμ.)	
5	Παναγής Τούλης ⁹¹	1873-74 (β' εξάμ.)	
	" "	1874-1876	
6	Βράνος Βοζάνης	1876-1877	

⁸⁶ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ Δημοσθένης : «Συνοπτική Ιστορία του περιωνύμου ελληνικού Φροντιστηρίου της Τραπεζούντος», ΠΦ, Αθήναι 1936 τεύχη 3-8 και 1937 τεύχη 11-12.

⁸⁷ Ο.π., τεύχη 7-8, σελ. 2-3. Εδώ βλέπουμε ότι με δντή τον Ηλία Κωνσταντινίδη το Φροντιστήριο είχε 39 μαθητές το 1856 και 37 μαθητές κατά τα σχολ. Έτη 1856-57 και 1857-58. Κατά πάσα όμως πιθανότητα ο αριθμός 37 δεν ανταποκρίνεται στηνπραγματικότητα, γιατί ο Επαμεινώνδας Κυριακίδης στο βιβλίο του «Βιογραφία λογίων...» σελ. 252, από το οποίο ο σ. πήρε πληροφορίες, βρίσκουμε ότι ο αριθμός των μαθητών κατά τα σχολικά έτη 1856-57 και 1857-58 «ήσαν 75 εν όλω».

⁸⁸ Ο.π., τεύχη 7-8, σελ.3. Εδώ φαίνεται ότι κατά το α'εξάμηνο του σχολ. έτους 1858-59 είχε 86 μαθητές και το β'εξάμηνο του ίδιου έτους 77 μαθητές.

⁸⁹ Ο.π., τεύχος 6, σελ.4. Ως γνωστόν ο Περικλής Τριανταφυλλίδης, ο μεγάλος αυτός λόγιος του Πόντου, γίνεται εδώ για 3^η φορά Δντης του Φροντιστηρίου (προηγήθηκαν οι 2 θητείς 1842-44 και το α'εξάμηνο του 1850-51). Κατά την περίοδο αυτή ο αριθμός των μαθητών έχει σημαντικά αυξηθεί. Το 1859-60 είναι 108, το 1860-61 γίνεται 140, ενώ γίνεται 158 κατά το σχολικό έτος 1861-62. Υπό τη Δνση του Περ. Τριανταφυλλίδη διδάσκουν στο Φροντιστήριο: Το 1860-61 οι Φωκίων Μάσσων, Ι. Νικολαΐδης και Ι. Ελευθεριάδης, στους οποίους προστίθεται και ο Ι. Βαλαβάνης, ο οποίος αποχωρεί το Δεκέμβριο του 1861. Το 1861-62 προσλαμβάνεται ως δάσκαλος και ο Κ. Λευίτης. Το 1860-61, εκτός από το Φροντιστήριο λειτουργούν τρία αλληλοδιδασκαστικά σχολεία αρρένων, ένα κεντρικό θηλέων, τρία ιδιωτικά ιδιοσυντήρητα και μερικά «παιδαγωγεία», δηλ. στοιχειώδη δημοτικά σχολεία.

⁹⁰ Ο.π., τεύχη 7-8, σελ. 4. Το πλήρες όνομά του είναι Γεώργιος Κυριάκου Παπαδόπουλος (Κυριακίδης). Κατά το έτος 1862-63 ως Διευθυντής έχει δασκάλους τους : Περικλή Τριανταφυλλίδη, Γεώργιο Ευθυβούλη, Θωμά Ι. Παυλίδη, Κων/νο Ιεροκλέα, Κων/νο Λευίτη, Θεόδ. Χατζή, Ευθ. Γραμματικόπουλο, Παναγή Τούλη, Χρίστο Ιεροκλέα, Σάββα Ιωαννίδη, Π. Ψωμιάδη κ.α.

⁹¹ Ο.π., σελ. 5. Ως προς τα έτη κατά τα οποία Δντης είναι Ο Παναγής Τούλης, υπάρχει κάποια σύγχυση. Γράφει ο σ. για τον Γ.Κ. Παπαδόπουλος (Κυριακίδη): Περί τα τέλη του 1875-76 κατέλιπε την διεύθυνση του φροντιστηρίου μεθ'όλας τας παρακλήσεις του αρχιερέως Κωνσταντίνου και του Συμβουλίου των Σχολείων να μη επιμείνει και περί τας αρχάς του 1876-77 παραιτηθείς, μόλις επείσθη να παραμείνει τουλάχιστον ως καθηγητής των ελληνικών και φιλοσοφικών υπό την διεύθυνση του Π. Τούλη προηγουμένως υπ' αυτόν εργασθέντος, το επιόν όμως έτος 1877-78 κατέλιπε πλέον οριστικώς το διδακτικόν επάγγελμα...» Από την περικοπή αυτή φαίνεται ότι ο Γ. Κ. Παπαδόπουλος διεύθυνει το σχολείο μέχρι το 1875-76 και ότι από το σχολικό έτος 1876-77 αναλαμβάνει ως Δντης ο Π. Τούλης. Όμως στο περιοδικό ΕΠ, 1^{ος} τόμος, 1881, στη στατιστική του φροντιστηρίου που δημοσιεύεται, φαίνεται ότι ο μεν Γ.Κ. Παπαδόπουλος διεύθυνει το σχολείο από το σχ. έτος 1862-63 μέχρι και το α'εξάμηνο του 1873-74, ο δε Π. Τούλης από το β'εξάμηνο του ίδιου έτους μέχρι και το σχ. έτος 1875-76. Θεωρούμε περισσότερο ακριβείς τις πληροφορίες του περιοδικού, το οποίο άλλωστε εκδίδεται χρονικά πολύ κοντά στα αναφερόμενα δεδομένα, αφού επί πλέον τα στοιχεία του περιοδικού λαμβάνονται από τα μητρώα του σχολείου.

7	Θ. Ευθ. Γραμματικόπουλος	1877-1878	
8	Γεώργιος Ευθυβούλης	1878-1879	
9	Πέτρος Κυριτσιδης	1879-1880	
10	Ι. Βεργάδης	1880-1884	
11	Κωνσταντίνος Ξανθόπουλος ⁹²	1884-1888	
	Ι. Βεργάδης	1888-1890	
12	Ιωάννης Παρχαρίδης	1890-1895	1884-85, 1888-90, 1895-1904
13	Ματθαίος Παρανίκας ⁹³	1895-1904	

3. Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας κατά τις 2 δεκαετίες του 20ου αιώνα. Το τέλος.

Η αυγή του 20ου αιώνα βρίσκει την Τραπεζούντα μέσα σ' ένα ιδιαίτερα θετικό κλίμα. Οι ελληνικές εμπορικές κυρίως επιχειρήσεις βρίσκονται σε μια πρωτοφανή ανάπτυξη. Ο αμαξιτός δρόμος Τραπεζούντας – Ερζερούμ – Περσίας, που είναι η αρχή του περίφημου «δρόμου του μεταξιού», είναι γεμάτος με καραβάνια που μεταφέρουν τα προϊόντα που παράγονται στη Δύση στις αγορές της Ανατολής αλλά και το αντίστροφο. Μια πολιτιστική άνοιξη κυριαρχεί παντού. Οι ανάγκες των ελληνικών εμπορικών και τραπεζικών επιχειρήσεων για στοιχειωδώς καταρτισμένο προσωπικό είναι πιεστικές. Τις ανάγκες αυτές έρχεται να καλύψει το ΦΤ, από το οποίο αποφοιτούν όλα σχεδόν τα στελέχη των επιχειρήσεων αυτών. Η οικοδόμηση του νέου τετραώροφου κτιρίου και η σύνδεση της εκπαίδευσης και με την παραγωγή, απογειώνει τον ποντιακό ελληνισμό. Η αισιοδοξία είναι διάχυτη παντού. Τα στατιστικά στοιχεία των μαθητών αυτής της περιόδου αντανακλούν με τρόπο ιδιαίτερα εύγλωττο το κλίμα της περιόδου αυτής. Έτσι ενώ το σχ. έτος 1900-1901 φοιτούν 1.050 μαθητές, το σχ. έτος 1905-1906

⁹² Ο.π. Διευθύνει και αυτός για τρίτη φορά το Φροντιστήριο (οι άλλες δύο κατά το διάστημα 1844-1850). Εδώ δεν είναι απολύτως σαφές αν το διευθύνει από το 1884-85 ή από το 1885-86. Στη μελέτη του σ. υπάρχει μια αντίφαση. Ενώ στο περιοδικό (ΠΦ), τεύχος 11, σελ. 5, όπου περιέχεται η μελέτη αναφέρεται ότι ο κων/νος Ξανθόπουλος «διηύθυνεν λίαν ευδοκίμως το τρίτον κατά τα σχ. έτη 1885-86...», εν τούτοις στη σελ. 6 του ίδιου τεύχους του περιοδικού αναφερόμενος στον Ιωάννη Παρχαρίδη γράφει: «και υπό τον Κ. Ξανθόπουλον ειργάσθη εν έτος ως καθηγητής το 1884-85...». Άρα ο Κων/νος Ξανθόπουλος διευθύνει το Φροντιστήριο από το σχ. έτος 1884-85 και όχι από το 1885-86, όπως σημειώνει ο σ. στην προηγούμενη σελίδα. Το ότι ο Κ. Ξανθόπουλος διευθύνει το Φροντιστήριο από το 1884-85 φαίνεται και από το σχετικό πίνακα που δημοσιεύει το περιοδικό Αστήρ του Πόντου στα τεύχη Ιουνίου- Ιουλίου 1885.

⁹³ Ο.π., τεύχος 12, σελ. 4. Σύγχυση υπάρχει και ως προς τα έτη κατά τα οποία διευθύνει το σχολείο ο Ματθαίος Παρανίκας. Κατά το σ. το διευθύνει επί 7 συνεχή έτη, δηλ. από το 1897-98 μέχρι το 1903-04, διαδεχθείς στη διεύθυνση τον Ι. Παρχαρίδη. Στο προηγούμενο όμως τεύχος του περιοδικού (τεύχος 11, σελ. 6), ο σ. στην αναφορά του για τον Ι. Παρχαρίδη γράφει: «και υπό τον Μ. Παρανίκαν (εργάστηκε ως Καθηγητής) διευθύνοντα από του 1895-96 μέχρι του 1903-04...» Θεωρούμε αυτή την αναφορά ορθότερη, δηλαδή ότι ο Μ. Παρανίκαν διευθύνει το Φροντιστήριο από το σχολ. έτος 1895-96 μέχρι το 1903-04. Ο ίδιος άλλωστε στην αναφορά του στον Ι. Παρχαρίδη (τεύχ. 11, σελ. 5) μας κάνει γνωστό ότι διευθύνει το φροντιστήριο «από του 1890-91 μέχρι του 1894-95 συμπεριλαμβανομένου».

φοιτούν 1500 μαθητές ενώ οι απόφοιτοι είναι 24 και το σχ. έτος 1912-1913 οι μαθητές είναι 1.800 και οι απόφοιτοι 64⁹⁴.

Όπως προαναφέρθηκε, το νέο κτίριο του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας θεμελιώνεται το 1899, η οικοδόμησή του δε διαρκεί 3 χρόνια και τα εγκαίνια πραγματοποιούνται με λαμπρότητα αντάξια των προσδοκιών του ποντιακού ελλητισμού στις 14 Σεπτεμβρίου 1902. Μετατρέπεται σε κεντρικό στοιχείο της κοινωνίας της Τραπεζούντας, συνδέοντας την εκπαίδευση με την παραγωγή. Η άνοδος σταματά βίαια με την έναρξη του 1^{ου} παγκοσμίου πολέμου, που σε συνδυασμό με την πολιτική των διώξεων που εγκαινιάζεται από τους Νεοτούρκους συνιστούν την αρχή του τέλους για τον ποντιακό ελλητισμό.

Η απόβαση του Μουσταφά Κεμάλ στην Αμισό (Σαμψούντα) λίγο μετά την απόβαση των Ελλήνων στη Σμύρνη, οδηγεί στην κορύφωση του δράματος. Μεταξύ των ετών 1916-1922, ο μισός σχεδόν ελληνικός πληθυσμός των Ελλήνων του Πόντου (353.000 Έλληνες) εξολοθρεύεται⁹⁵. Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας αντανακλά όλο το κλίμα των ημερών. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1921, τελευταίο έτος λειτουργίας του, οι μαθητές είναι μόνο 200 ενώ αποφοιτούν μόνο 7 μαθητές⁹⁶.

⁹⁴ ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων «Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας», περιοδικό Ποντιακή Εστία, τ. 9 (1958), σελ. 4737-4752.

⁹⁵ ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ Γεώργιος «Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου», Αθήναι 1925, σελ. 24.

⁹⁶ ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων, ό.π.

Μέρος 3^ο

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Η κοινωνία του Πόντου και της Τραπεζούντας

1. Διαμόρφωση της κοινωνίας του Πόντου μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα

Οι γεωγραφικές, κοινωνικές και ιστορικές κάθε φορά συνθήκες της περιοχής του Πόντου, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνίας του κατά την εξεταζόμενη ιδιαίτερα περίοδο, δηλ. τις αρχές του 20ου αιώνα.

Η απομονωμένη αυτή γεωγραφική περιοχή μεταξύ των αδιαπέραστων ποντιακών ορέων και των απόκρημνων ακτών του Ευξείνου Πόντου, σε σημαντικό βαθμό επηρεάστηκε λιγότερο από εξωτερικούς παράγοντες, σε σύγκριση με άλλες περιοχές της Μ. Ασίας, λόγω κυρίως αυτής της απομόνωσης. Είναι απολύτως φυσιολογική συνεπώς τόσο η ανάπτυξη ιδιαιτεροτήτων όσο και η διατήρησή τους για περισσότερο χρονικό διάστημα από άλλες περιοχές.

Οι ιστορικές συνθήκες επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό ως γνωστόν, τις κοινωνικές εξελίξεις μιας περιοχής και δεν είναι δυνατόν να αποτελέσει εξαίρεση ο Πόντος, στην περίπτωση του οποίου τεράστιας σημασίας γεγονός αποτελεί η **αρχική εγκατάσταση κατά τον 8^ο πχ αιώνα** των Ελλήνων Μιλησίων αποίκων, οι οποίοι μεταφέρουν το σύνολο των ιδεολογικών τους μηχανισμών - και προ πάντων την ελληνική γλώσσα και θρησκεία - στην καρδιά του Ευξείνου Πόντου, ιδρύοντας μια σειρά εμπορικών σταθμών, οι οποίοι μετεξελίσσονται πολύ γρήγορα σε μικρά αστικά κέντρα, επηρεάζοντας αποφασιστικά τις κοινωνικές εξελίξεις όλης της περιοχής. Στη συνέχεια σημαντικός είναι ο ρόλος που παίζει το **Βασιλείου των Μιθριδατών**, το οποίο συνίσταται στη δημιουργία του μεγαλύτερου μέχρι τότε κρατικού μορφώματος όλης της περιοχής. Ο ρόλος του γίνεται σημαντικότερος ιδιαίτερα κατά την εποχή του τελευταίου και σπουδαιότερου βασιλέα του Ευπάτορα, οπότε έχουμε την καθιέρωση της ελληνικής ως επίσημης γλώσσας και συνεπώς ως εργαλείου επικοινωνίας των πολυάριθμων εθνοτήτων όλης της περιοχής, αλλά και του δωδεκάθεου του Ολύμπου που ειρηνικά αφομοιώνει τις περισσότερες εθνότητες του Βασιλείου⁹⁷.

Επόμενος σταθμός είναι η **περίοδος της βυζαντινής παρακμής**- κυρίως κατά τα τέλη του 11^{ου} και τις αρχές 12^{ου} αιώνα - όπου η αυτοκρατορία δοκιμάζεται από μια έντονη εσωστρέφεια, εμφύλιες συγκρούσεις αλλά και σημαντική εδαφική συρρίκνωση. Η προϊούσα πολιτική και κοινωνική σήψη του κέντρου που αντανακλάται στις συνεχείς δολοπλοκίες των βυζαντινών αρχόντων και τη συρρίκνωση των συνόρων της Αυτοκρατορίας και συνεπώς

⁹⁷ ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κώστας «Η εθνική και θρησκευτική συνείδηση των Ελλήνων του Πόντου», Λόγος εκφωνηθείς στις 25.3.1996, έκδοση του ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 13.

την εγκατάλειψη αυτής της περιοχής των άκρων στην τύχη της σε συνδυασμό με τις γεωγραφικές συνθήκες της περιοχής που την απομονώνουν από τον υπόλοιπο κόσμο αλλά και τις πρότερες συλλογικές αναπαραστάσεις, δημιουργούν τις προϋποθέσεις απόσχισης της περιοχής. Έτσι βλέπουμε τους επί κεφαλής των βυζαντινών Θεμάτων του Πόντου να έρχονται σε ευθεία σύγκρουση με την κεντρική βυζαντινή εξουσία και να προχωρούν σε αυτονόμηση, αυτοαναγορευόμενοι σε τοπικούς ηγεμόνες. Κύριοι εκφραστές αυτού του πνεύματος αυτονόμησης αυτής της περιόδου – που σε μεγάλο βαθμό αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα του ποντιακού ελληνισμού - είναι οι Γαβράδες και κυρίως ο Θεόδωρος Γαβράς (τέλη 11^{ου} αιώνα) καθώς και ο ανειπός του Κωνσταντίνος, (ανέλαβε την εξουσία το 1115), οι οποίοι προχωρούν σε επιτυχείς πολέμους τόσο εναντίων των εξωτερικών εχθρών και κυρίως των Σελτζούκων, όσο και εναντίον των Βυζαντινών, των οποίων αποκρούουν όλες τις επιθέσεις που πραγματοποιούνται για την υποταγή τους⁹⁸. Αυτή η τάση της περιοχής για ανεξαρτησία όχι μόνο κατά την περίοδο των Γαβράδων, αλλά και των διαδόχων τους μέχρι την πτώση της Κωνσταντινούπολης στους Φράγκους, υμνείται και από ερευνητές όχι θετικά διακείμενους προς τον ελληνισμό⁹⁹. Στη συνέχεια, ως γνωστόν, έχουμε τη συγκρότηση της **Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας**, ενός κρατικού μορφώματος - σημείου αναφοράς για τον ποντιακό ελληνισμό. Πρόκειται για μια περίοδο-σταθμό στην πορεία του ποντιακού ελληνισμού, όπου καθιερώνεται και καλλιεργείται ο βασικός ιδεολογικός μηχανισμός, η ελληνική γλώσσα με τους ιδιωτισμούς που οφείλονται στις τοπικές συνθήκες και αναπτύσσεται η ελληνική ποντιακή διάλεκτος της ελληνικής γλώσσας με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, που την αναδεικνύουν ως τη διάλεκτο που βρίσκεται πλησιέστερα προς την αρχαία ελληνική γλώσσα. Προφανώς η περίοδος των 2,5 αιώνων της Αυτοκρατορίας και οι δεκαετίες πριν απ' αυτήν, καθορίζουν σε σημαντικό βαθμό τις κοινωνικές συνθήκες, την ιδεολογία και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ποντιακού ελληνισμού. Είναι χαρακτηριστικό, ότι τα ακριτικά τραγούδια, που αναφέρονται σ' αυτή την περίοδο, τα τραγουδούν και τα χορεύουν οι Έλληνες του Πόντου όχι μόνο στην ιστορική τους πατρίδα μέχρι το 1922, αλλά ακόμη και σήμερα.

Μετά την άλωση της Τραπεζούντας από τους Οθωμανούς το 1461, πολλοί Έλληνες μετακινούνται για ευνόητους λόγους σε ορεινά και απρόσιτα μέρη¹⁰⁰. Κατά την περίοδο αυτή φαίνεται να δημιουργούνται οι περισσότεροι ποντιακοί οικισμοί ή να αναπτύσσονται παλαιότεροι υποτυπώδεις, συνήθως των ορεινών και απρόσιτων περιοχών της ποντιακής ενδοχώρας, όπου μπορούν να ζουν και να αναπαράγουν την ιδεολογία τους κατά τρόπο

⁹⁸ FALLMERAYER Jac.: «Geschichte Kaiserthums von Trapezunt» («Ιστορία της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας»), München 1827. Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992, Μετάφρ. Θ. Σερμπίνη, σελ.44-46.

⁹⁹ FALLMERAYER Jac., ό.π., σελ. 45.

¹⁰⁰ ΤΟΠΑΛΙΔΗΣ Νικ. «Η έφεση των Σανταίων στην παιδεία», ΠΕ, τ.22, 1978, σελ. 240. Εδώ ο σ. αναφέρεται στην καταφυγή των Ελλήνων κατοίκων της Τραπεζούντας μετά την άλωση – για να διαφυλάξουν τη θρησκεία και τον εθνισμό τους - εκτός από άλλες περιοχές και στην περιοχή της Σάντας, όπου εγκαταστάθηκαν σε μια απρόσιτη κοιλάδα σε υψόμετρο 1800 μ. -ΦΙΡΤΙΝΙΔΗΣ Γ. «Κρώμνη». Έκδοση Κρωμναίων Καλαμαριάς, Θεσσαλονίκη 1994, σελ.331. Εδώ ο συγγραφέας αναφέρεται στην ενότητα οικισμών της Κρώμνης, η οποία αν και είχε υποτυπώδεις εγκαταστάσεις από την περίοδο των πρώτων χριστιανών, όμως ουσιαστικά αναπτύχθηκε την ίδια αυτή την περίοδο μετά την άλωση της Τραπεζούντας - ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Δ. (Σταυριώτης)Σ «Αρχαίον Σταυρί», Αθήνα 1985, σελ. 18.

απρόσκοπτο, μακριά από τους κινδύνους. Στη συνέχεια, αναπτύσσονται δίπλα και σε σχετικά κοντινές αποστάσεις νέοι οικισμοί, όπου εγκαθίστανται ολόκληρες πατριαρχικές οικογένειες, λόγω της πληθυσμιακής ανάπτυξης και της στενότητας του χώρου και δίνουν τα ονόματά τους στους οικισμούς. Αυτή η διαδικασία συνεχίζεται για μεγάλο χρονικό διάστημα, σε βαθμό που όλος σχεδόν ο ποντιακός χώρος να αποτελείται από τέτοια χωριά και οικισμούς, οι οποίοι στη συντριπτική τους πλειοψηφία φέρουν τα ονόματα των οικογενειών που έχουν αρχικά εγκατασταθεί εκεί.

Ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση των χαρακτηριστικών του ποντιακού ελληνισμού έχει η μεταλλοφόρα περιοχή της Χαλδίας, νότια της Τραπεζούντας, όπου από την αρχαιότητα ακόμη υπήρχαν σημαντικά κοιτάσματα μετάλλων και κυρίως αργύρου (εξ ου και η ονομασία της πρωτεύουσας της περιοχής «Αργυρούπολη»). Στις περιοχές αυτές οι Σουλτάνοι εγκαθιστούν Έλληνες, οι οποίοι γνωρίζουν από πολύ παλαιά την εξόρυξη και επεξεργασία των μετάλλων¹⁰¹. Για την ανάπτυξη δε των μεταλλείων, τους χορηγούν ειδικά προνόμια (απαλλαγή από ορισμένες φορολογίες, από αγγαρείες, από στρατολόγηση κλπ) και αναθέτουν τη διοίκηση και την οργάνωση των μεταλλείων σε Έλληνες Αρχιμεταλλουργούς¹⁰², οι οποίοι ευρισκόμενοι στην πρώτη κλίμακα της κοινωνικής ιεραρχίας, αξιοποιούν τις δυνατότητες που προκύπτουν από τη θέση τους αυτή για να στηρίξουν τον ελληνισμό. Αυτές οι πρωτοβουλίες δημιουργούν προϋποθέσεις μεγάλης οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης της περιοχής και μετατροπής της σε μαγνήτη προσέλκυσης τεράστιων ελληνικών πληθυσμιακών μαζών. Η ανάπτυξη μάλιστα είναι τόσο μεγάλη, ώστε κατά την περίοδο της μεγαλύτερης ακμής της περιοχής (τέλη 18^{ου} αιώνα) μόνο στην πρωτεύουσα Αργυρούπολη υπάρχουν 7.000 σπίτια¹⁰³ ή πληθυσμός άνω των 30.000 κατοίκων¹⁰⁴ και κατά μία άλλη άποψη 60.000 κατοίκων¹⁰⁵. Για να κατανοηθεί το επίπεδο της οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης της περιοχής, αρκεί να τονιστεί ότι κατά μία άποψη, η Χαλδία κατά τον 18^ο αιώνα είναι η πλουσιότερη και πιο πολυάνθρωπη επαρχία της Μ. Ασίας¹⁰⁶. Οι Μονές της περιοχής αναπτύσσονται και εξελίσσονται σε σημαντικά μορφωτικά κέντρα, ενώ μια σειρά σχολείων ιδρύονται στην περιοχή, με σημαντικότερο το ονομαστό Φροντιστήριο Αργυρουπόλεως που είναι ο κύριος σχολικός μηχανισμός της περιοχής Χαλδίας, ιδρύεται στις αρχές του 18^{ου} αιώνα και εντυπωσιάζει και σήμερα ακόμη τον επισκέπτη της έρημης πλέον πόλης. Η ακμή συνεχίζεται μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, οπότε ακολουθούν ραγδαίες εξελίξεις, οι οποίες οδηγούν σε μια αντίστροφη πορεία. Έτσι έχουμε κατά πρώτο λόγο την εξάντληση των δασών - και συνεπώς της αναγκαίας για την τήξη των μετάλλων καύσιμης ύλης - λόγω της εντατικής υλοτόμησης. Κατά δεύτερο λόγο την καταστροφή, λόγω πλημμύρας, του

¹⁰¹ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΗΣ Ιωάν. «Ιστορικόν σχεδιάσμα περί της επαρχίας Χαλδίας», Εκδόσεις Φέξη, Αθήναι 1903. Εδώ ο συγγραφέας επικαλούμενος κώδικα της Μονής Χουτουρά Χαλδίας, υποστηρίζει ότι οι Έλληνες γνώριζαν τη μεταλλουργική από την αρχαιότητα.

¹⁰² ΣΑΜΟΥΗΛΙΔΗΣ Χρήστος, ό.π., σελ. 148.

¹⁰³ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Περικλής: «Η εν Πόντω ελληνική φυλή, ήτοι τα Ποντικά», Αθήναι 1866, σελ. 96.

¹⁰⁴ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Άνθιμος : «Ο Πόντος διά των αιώνων», ΑΠ, σύγγραμμα περιοδικόν, τόμος 1^{ος}, σελ. 41, Αθήναι 1928.

¹⁰⁵ ΤΟΠΑΛΙΔΗΣ Πανάρετος «Ο Πόντος ανά τους αιώνας», Δράμα 1927.

¹⁰⁶ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Άνθιμος, ό.π., σελ. 41.

σημαντικότερου σε αξία και αποθέματα πρώτης ύλης μεταλλείου¹⁰⁷. Τέλος το ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1828-30, που με τη λήξη του αναγκάζει σημαντικό μέρος του ελληνικού πληθυσμού να ακολουθήσει τον αποχωρούντα ρωσικό στρατό, φοβούμενο αντίποινα επειδή είχε εκφράσει τα εχθρικά του αισθήματα απέναντι στους Τούρκους. Αυτές οι εξελίξεις, σε συνδυασμό με την ανακάλυψη κοιτασμάτων πολυτίμων μετάλλων στη Ν. Αφρική, με συνέπεια την πτώση της τιμής τους και συνεπώς την ατόνηση του σχετικού ενδιαφέροντος των σουλτάνων, συνιστούν παράγοντες που οδηγούν τον ελληνικό πληθυσμό σε μια αποδιάρθρωση, σε μια αντίστροφη πορεία, που συνεχίζεται καθ' όλο το 19^ο αιώνα. Έτσι η περιοχή Χαλδίας, από μαγνήτης προσέλκυσης των Ελλήνων της περιοχής και κέντρο οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης, μετεξελίσσεται σε δεξαμενή τροφοδοσίας του ελληνισμού των άλλων περιοχών – πολλές φορές σε απόσταση εκατοντάδων χιλιομέτρων - με νέο αίμα. Έτσι παρατηρούμε μια νέα μεταναστευτική πλημμυρίδα, ένα νέο ελληνικό αποικισμό με μητρόπολη τη Χαλδία. Οι ελληνικοί πληθυσμοί μετακινούνται σε κάθε περιοχή του μικρασιατικού χώρου όπου υπάρχουν μεταλλεία ή ιδρύουν νέα ή ακόμη μετακινούνται σε άλλες περιοχές όπου υπάρχουν άφθονοι πόροι. Έτσι μεγάλες μάζες κινούνται στον κάτω ρου του ποταμού της Χαλδίας Κάνι φτάνοντας μέχρι τις εκβολές του ποταμού στον Εύξεινο Πόντο στην περιοχή της Τρίπολης, την Κερασούντα αλλά και ακόμη δυτικότερα στην περιοχή Πουλαντζάκης, Κοτυώρων, Οινόης, Αμισού κλπ¹⁰⁸. Στις περιοχές αυτές του δυτικού Πόντου και κυρίως στην ενδοχώρα, όπου είχαν μείνει λίγοι Έλληνες και είχαν σχεδόν απωλέσει την γλώσσα τους, τώρα έχουμε εμπλουτισμό με νέο αίμα και επαναφορά των ελληνικών ιδεολογικών μηχανισμών. Σημαντικής αξίας είναι η αναφορά στα οικονομικά δεδομένα της περιοχής αυτής του δυτικού Πόντου, όπου οι νέοι Έλληνες κάτοικοι αγωνίζονται να παραγάγουν και να δημιουργήσουν προχωρώντας με τόλμη στην ενοικίαση των σχετικά περιορισμένων αγροτικών εκτάσεων των «αβροδίαιτων» Τούρκων γαιοκτημόνων ή, προ παντός, κάνοντας εκτεταμένη αποψίλωση τεράστιων δασικών εκτάσεων για τη μετατροπή τους σε καλλιεργήσιμη και ιδιαίτερα προσοδοφόρα γη. Κατ' αυτό τον τρόπο οι Έλληνες αποκτούν πλούτο, που τους επιτρέπει να αγοράσουν τη γη από τους γαιοκτήμονες, ενώ παράλληλα τους δανείζουν χρήματα για να ξοδεύουν για τις καθημερινές τους απολαύσεις. Έτσι διαμορφώνονται συνθήκες έντονης κοινωνικής κινητικότητας με τους Έλληνες να αποτελούν τα ανερχόμενα στρώματα υποσκελίζοντας τους Τούρκους, οι οποίοι από γαιοκτήμονες μετατρέπονται σε πολύ σύντομο χρόνο σε ακτήμονες και μετακινούνται σε άλλες περιοχές, αφήνοντας το πεδίο ελεύθερο στους Έλληνες, που εγκαθίστανται πλέον μόνιμα στις περιοχές αυτές εξελληνίζοντάς τις πλήρως¹⁰⁹. Άλλοι τόποι εγκατάστασης είναι οι περιοχές των μεταλλείων του ΝΔ Πόντου όπως το μεταλλείο Σιμ και το Γκιουμούς Μαντέν (Χατζήκιοϊ) στην περιοχή Αμάσειας, αλλά και έξω από τα όρια του ιστορικού Πόντου στην περιοχή του Κάρς στον Καύκασο, στην περιοχή του Ακ Νταγ Μαντέν στο Ν. Αγκυρας μεταξύ Αγκυρας- Σεβάστειας όπου ιδρύουν 30 ελληνικά χωριά, στο Μπουγά Μαντέν (Μεταλλείο Ταύρου) και Μπερεκετλί Μαντέν στο Ν. Ικονίου, ακόμη στην περιοχή της Αρμενίας, Μεσοποταμίας, κλπ¹¹⁰. Οι μεταναστεύσεις

¹⁰⁷ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Περικλής, ό.π., σελ. 100

¹⁰⁸ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Περικλής: «Οι Φυγάδες», Αθήνα 1870, σελ. 54.

¹⁰⁹ Ο.π., σελ. 70-71.

¹¹⁰ Ο.π., σελ. 54.

αυτές παίρνουν μεγαλύτερη έκταση, όταν κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα καταργούνται τα σουλτανικά προνόμια των μεταλλουργών και η σχεδόν τελείως άγονη γη της Χαλδίας φέρνει τους Έλληνες σε αδιέξοδο, μην αφήνοντάς τους περιθώρια να αναπτύξουν ούτε καν στοιχειώδη αγροτική οικονομία¹¹¹. Η έκταση της μετανάστευσης προβληματίζει έντονα τον ποντιακό ελληνισμό και κυρίως τους ηγετικούς κοινωνικούς του κύκλους στην Τραπεζούντα, που στους έντονους ρυθμούς φυγής των κατοίκων της Χαλδίας διαβλέπει τον κίνδυνο της πλήρους αποδιάρθρωσής του¹¹².

Στις νέες περιοχές εγκατάστασης οι Έλληνες μεταφέρουν την ιδεολογία τους, την οποία αναπαράγουν μέσα από τους βασικούς τους μηχανισμούς, την εκπαίδευση και την εκκλησία, έχοντας ως βασικό συνδετικό στοιχείο με τη μητρόπολη Χαλδία – σε αναλογία με τις αποικίες της αρχαίας Ελλάδας- την εκκλησιαστική τους υπαγωγή σ' αυτή. Ο εκάστοτε δε Μητροπολίτης Χαλδίας και Χαιρριάνων σε κάθε νέα αποικία ορίζει ένα επίτροπό του, για να χειρίζεται για λογαριασμό του τα εκκλησιαστικά πράγματα της περιοχής, στη βάση των γενικών κατευθύνσεων που ο ίδιος - όπως και κάθε άλλος Μητροπολίτης άλλωστε - λαμβάνει από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, που είναι το κέντρο παραγωγής ιδεολογικών μηχανισμών του ελληνισμού.

Μεγάλης σημασίας για τον ποντιακό ελληνισμό είναι το ζήτημα των **εξισλαμισμών και των κρυπτοχριστιανών** του Πόντου. Έχει ήδη προαναφερθεί ότι μαζικοί εξισλαμισμοί των χριστιανών του Πόντου γίνονται μετά την άλωση της Τραπεζούντας από τους Οθωμανούς (1461)¹¹³. Χαρακτηρητική είναι η περίπτωση της περιοχής του Όφεως ανατολικά της Τραπεζούντας, όπου το 1515, λίγες δηλαδή δεκαετίες μετά την άλωση της Τραπεζούντας από τους Οθωμανούς, υπήρχαν 2.352 χριστιανικές οικογένειες και μονάχα 50 μουσουλμανικές¹¹⁴. Στην ίδια περιοχή, μετά και το δεύτερο κύμα εξισλαμισμών, φαίνεται να υπάρχουν ελάχιστοι χριστιανοί. Το δεύτερο αυτό μεγάλο κύμα εξισλαμισμών έρχεται κατά το 17^ο αιώνα, οπότε εμφανίζονται οι τοπικοί Οθωμανοί τιμαριούχοι με την ονομασία Τερεμπέηδες (Dere beyler), οι οποίοι αποκτούν μεγάλη οικονομική και πολιτική δύναμη, εξ αιτίας της εξουσίας και των γαιών που τους παραχωρεί το κράτος. Αυτή η δύναμη, σε συνδυασμό με τον εκφυλισμό του κεντρικού Οσμανικού κράτους, γεννά τάσεις αυτονόμησής τους και σε πολλές περιπτώσεις σε συγκρούσεις τόσο μεταξύ τους, όσο και με το κράτος. Η αυθαιρεσία και η βία που ασκούν εναντίον των Ελλήνων, και κυρίως οι εξισλαμισμοί, είναι τόσο έντονη, ώστε από τον ποταμό Άκαμψι στα σύνορα με τη Γεωργία μέχρι την Τραπεζούντα ανατολικά καθώς και στην περιοχή της Τόνιας ΝΔ της Τραπεζούντας, συμπαγείς ελληνικοί πληθυσμοί εξισλαμίζονται¹¹⁵. Η εικόνα αποδιάρθρωσης

¹¹¹ Ο.π., σελ. 69.

¹¹² ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ, Σύγγραμμα περιοδικόν εν Τραπεζούντι, τεύχος 3^ο 4 Ιουνίου 1880, σελ 33 και τεύχος 40, 21 Ιουνίου 1880. Εδώ τα κύρια άρθρα του περιοδικού αναφέρονται στις μεταναστεύσεις και τους κινδύνους αποδιάρθρωσης των ελληνικών πληθυσμών, που προκύπτουν απ' αυτές.

¹¹³ LOWRY Heath : "Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türklesmesi 1461-1583" İstanbul 1981,. Εδώ φαίνεται ότι ενώ το 1486 το ποσοστό των χριστιανών της Τραπεζούντας είναι 80,78%(σελ.32), σχεδόν ένα αιώνα αργότερα, το 1583 γίνεται 46,38%(σελ.113). Το ποσοστό αντίστοιχα των Μουσουλμάνων της Τραπεζούντας από 19, 22% το 1483 (σελ.20), γίνεται 53,62% το 1583 (σελ.111)

¹¹⁴ BRYER Antony "The Toyrokokratia in the Pontos", στο "Neoellinika" Austin –Texas/USA, 1970, 45-45.

¹¹⁵ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, Μητροπολίτης Τραπεζούντος: «Η εκκλησία Τραπεζούντος», σελ. 707.

των Ελλήνων χριστιανών είναι τόσο έντονη, ώστε ο Μητροπολίτης Ιεροσολύμων Δοσίθεος, επισκεπτόμενος το 1681 τον Πόντο, διαπιστώνει ότι «...ουκ έμεινεν ουδέ μία εκκλησία ή ιερέυς...»¹¹⁶. Πολλοί από τους εξισλαμισθέντες αυτούς χριστιανούς εξακολουθούν να τηρούν τους εξωτερικούς τύπους της μουσουλμανικής θρησκείας για το φόβο των Οθωμανών, διατηρώντας όμως την ελληνική γλώσσα, ενώ ταυτόχρονα κρυφά παραμένουν χριστιανοί, τηρώντας όλα τα χριστιανικά τους έθιμα. Πρόκειται για τους Κρυπτοχριστιανούς ή «Κλωστούς» («γυριστούς») του Πόντου, τους οποίους καλύπτει η εκκλησία με την επιείκειά της. Αυτή δε η «επιείκεια και οικονομία της εκκλησίας» συμβάλλει αργότερα που οι συνθήκες το επιτρέπουν να επανέλθουν στην πρότερη θρησκεία¹¹⁷. Οι περιοχές με τους μεγαλύτερους σε έκταση εξισλαμισμούς αυτής της περιόδου είναι στις περιοχές Άρδασας, Σταυρί, και Κρώμνης στην περιοχή Αργυρούπολης και στις περιοχές Ματσούκας, Γημωράς, Σουρμένων, κά.¹¹⁸. Οι χιλιάδες αυτοί Κρυπτοχριστιανοί θα πρέπει να δεχθούμε ότι με την πράξη τους προβαίνουν σε, ισχυρή μάλιστα, αντίσταση με το δικό τους τρόπο στη νέα θρησκεία, για να αποφύγουν το βέβαιο θάνατο και συνεπώς τον εθνικό αφανισμό. Είναι εκείνοι που αναγκάζονται να δεχθούν επιφανειακά μόνο τον ισλαμισμό, διατηρώντας τη χριστιανική πίστη και στις περισσότερες περιπτώσεις την ελληνική γλώσσα. Έτσι, ισορροπώντας επικίνδυνα μεταξύ Ισλαμισμού και Ορθοδοξίας, μένουν στην πραγματικότητα πιστοί στην εθνική τους ταυτότητα¹¹⁹. Απ' όλο τον Πόντο μόνο μερικά χωριά απομονωμένα σε απρόσιτα μέρη στις κοιλάδες των τριών ιστορικών μονών του Πόντου – της Π. Σουμελά, του Αγ. Γεωργίου Περιστερεώτα και του Αγ. Ιωάννου Βαζελώνα – διασώζονται από τους βίαιους αυτούς εξισλαμισμούς, και με τη στήριξη της εκκλησίας και κυρίως των τριών αυτών Μονών - οι οποίες στηρίζουν παράλληλα και μάλιστα αποφασιστικά και τους κρυπτοχριστιανούς - κατορθώνουν να επιβιώσουν¹²⁰. Όσοι εξισλαμίζονται, ταυτόχρονα σχεδόν αποβάλλουν και τη γλώσσα τους, εκτός των κατοίκων της περιοχής του Όφη Α. της Τραπεζούντας καθώς και της Τόνιας ΝΔ αλλά και άλλους σε διάφορες μεμονωμένες περιοχές, οι οποίοι διατηρούν την ελληνική τους γλώσσα ακόμη και σήμερα¹²¹, καθώς και τα ελληνικά ονόματα των χωριών και οικισμών τους μέχρι το 1922, οπότε με την επικράτηση των Κεμαλιστών αποβάλλονται όλες οι ονομασίες στον Πόντο που αναφέρονται στην ταυτότητα και το ιστορικό παρελθόν της περιοχής.

Είναι αυτονόητες οι τρομακτικές δυσκολίες και οι κίνδυνοι κάτω από τους οποίους ασκούν τα χριστιανικά τους καθήκοντα οι Κρυπτοχριστιανοί, στις περιπτώσεις μάλιστα που στα χωριά τους κατοικούν και μουσουλμάνοι, οπότε η τυχόν ανακάλυψή τους σημαίνει σχεδόν βέβαιο θάνατο. Για να μη φτάσουν δε ποτέ σ' αυτό το σημείο, αναπτύσσουν ολόκληρο κώδικα επικοινωνίας, που διατηρείται δια μέσου των αιώνων. Με την υπογραφή στις 18 Φεβρουαρίου 1856 του Hatt-i-Humayün, του σουλτανικού διατάγματος που χορηγεί κάποιες θρησκευτικές ελευθερίες στους υπηκόους της αυτοκρατορίας, δημιουργούνται οι προϋποθέσεις επανόδου στην πρότερη

¹¹⁶ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ... Ο.π., σελ. 708.

¹¹⁷ Ο.π., σελ. 691.

¹¹⁸ Ο.π., σελ. 691

¹¹⁹ ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κώστας : «Πηγές της ιστορίας του κρυπτοχριστιανικού προβλήματος», Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 23.

¹²⁰ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, ο.π., σελ. 710.

¹²¹ Ο.π., σελ. 709

ταυτότητα των Κρυπτοχριστιανών της περιοχής, που σύμφωνα με ντοκουμέντα της εποχής στην περιοχή Ματσούκας και Χαλδίας βρίσκονται αριθμητικά περίπου στο 1/2 των Ελλήνων (φανερών) χριστιανών και είναι σχεδόν διπλάσιοι των υπολοίπων (φανερών) μουσουλμάνων¹²². Ιδιαίτερη αξία έχει μια άποψη έγκυρου ιστορικού, σύμφωνα με την οποία στην ορεινή ενδοχώρα της Τραπεζούντας και στη Χαλδία **δεν υπάρχει ούτε ένας κάτοικος τουρκικής καταγωγής**, γεγονός που γίνεται απολύτως κατανοητό και από τα εξωτερικά χαρακτηριστικά¹²³. Με την υπογραφή του σουλτανικού αυτού διατάγματος, οι Κρυπτοχριστιανοί της περιοχής Τραπεζούντας και κυρίως της Ματσούκας, Κρώμνης, Γεμουράς και Σουρμένων αποκαλύπτονται και αναγνωρίζονται ως χριστιανοί μετά και τις παρεμβάσεις των εκπροσώπων των προξενικών αρχών της Τραπεζούντας. Στην κίνηση αυτή δεν συμμετέχουν οι πολυάριθμοι Κρυπτοχριστιανοί της ενδοχώρας της Τραπεζούντας, φοβούμενοι τις αντιδράσεις των Οθωμανών. Στη συνέχεια όμως, 20.000 από αυτούς υπερνικώντας αυτούς τους φόβους εκλέγουν αντιπροσώπους τους στην Τραπεζούντα στις 15 Ιουλίου 1857, τους οποίους στέλνουν στην Κωνσταντινούπολη, προκειμένου να προχωρήσουν με τη βοήθεια και του Οικουμενικού Πατριαρχείου αλλά και των εκεί ξένων Πρεσβειών στην αναγνώρισή τους ως χριστιανών, γεγονός που το κατορθώνουν μετά από μεγάλες δυσκολίες¹²⁴. Αυτές ακριβώς οι αυτονόητες δυσκολίες και τα εμπόδια που παρεμβάλλουν οι οθωμανικές αρχές αναγκάζουν μεγάλες πληθυσμιακές μάζες κρυπτοχριστιανών, οι οποίοι διαμένουν κυρίως στην ποντιακή ενδοχώρα, να μην τολμήσουν να προχωρήσουν στις αναγκαίες ενέργειες αναγνώρισής τους, αφήνοντάς το για ευθετότερο χρόνο, οπότε και οι συνθήκες θα είναι ευνοϊκότερες. Πολλοί δε απ' αυτούς δεν το κατορθώνουν ποτέ και η συνθήκη ανταλλαγής των ελληνοτουρκικών πληθυσμών που υπογράφεται στις 30 Ιανουαρίου 1923 και προβλέπει (άρθρο 1) την ανταλλαγή με βάση το θρήσκευμα, συνιστά το βασικό λόγο για τον οποίο παραμένουν οριστικά στον τόπο τους.

Πριν την ανταλλαγή των πληθυσμών στη Μ. Ασία ζούσαν δύο κατηγορίες ελληνόφωνων πληθυσμών. Πρόκειται για τους παλαιούς απογόνους των Βυζαντινών και γι αυτούς που εγκαθίστανται εκεί μετά την τουρκική κατάκτηση. Ο Πόντος είναι η σημαντικότερη περιοχή με ελληνόφωνο πληθυσμό μέχρι το 19^ο αιώνα, που προέρχεται από τους Βυζαντινούς. Αυτό αποδεικνύεται τόσο από τις υπάρχουσες έρευνες, όσο και από τους οθωμανικούς φορολογικούς καταλόγους, που δείχνουν ότι οι ελληνικοί χριστιανικοί πληθυσμοί είναι πολυαριθμότεροι από τους μουσουλμανικούς¹²⁵. Στο καθοριστικό δε ερώτημα πώς εξηγείται το γεγονός ότι οι Πόντιοι αντιστέκονται σθεναρότερα από άλλους κατά του εξισλαμισμού και της

¹²² ΑΥΕ/Φ1857,76/1. Έκθεση του Υποπροξένου Τραπεζούντας Κ. Ν. Κυπριώτη με αρ. 116 και ημερομηνία 15 Φεβρουαρίου 1857 προς το Υπουργείο Εξωτερικών, σχετική με το ζήτημα των κρυπτοχριστιανών που επιδιώκουν την αναγνώρισή τους. Σύμφωνα με την έκθεση, ο αριθμός των Οθωμανών των χωριών της Ματσούκας και Χαλδίας είναι (5.690+9.260) **14.950**, των κρυπτοχριστιανών (τους ονομάζει «Κρωμιώτες», από το χωριό Κρώμνη, 10.725+16.810) **27.535**, ενώ των (φανερών) χριστιανών Ελλήνων είναι (20.590+29.035) **49.625**.

¹²³ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Περικλής. Ό.π., σελ.87.

¹²⁴ ό.π., σελ. 717

¹²⁵ VRIONIS Spiros: "The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization From 11th through the 15th century Los Angeles 1986". Μετάφραση Κάτια Γαλαταριώτου, Έκδοση MIET, Αθήνα 1996, σελ 398.

τουρκοποίησης διατηρώντας την ελληνική γλώσσα και τη χριστιανική τους θρησκεία¹²⁶, δεν είναι ικανοποιητική η απάντηση που δίνουν κάποιοι ερευνητές ότι στον Πόντο υπήρχαν περισσότερες ελληνικές αποικίες από τις άλλες περιοχές της Μ. Ασίας, γιατί η δυτική Μ. Ασία είχε πολύ περισσότερες ελληνικές αποικίες. Αντίθετα, η ορθή ερμηνεία απαιτεί να ανατρέξουμε στην Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας, που παραμένει ελεύθερη για πολύ μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από την υπόλοιπη Μ. Ασία μέχρι την κατάκτησή της το 1461. Επίσης δεν γνώρισε η περιοχή του Πόντου τις κοινωνικές αναστατώσεις που συνεπάγονταν οι κατακτήσεις των τουρκικών φύλων στην υπόλοιπη Ανατολία. Τέλος η εκκλησία της εξακολουθεί να προστατεύεται από χριστιανό ηγέτη, να κατέχει πλούτο και κτήματα και να διοικείται κανονικά, τη στιγμή που στην υπόλοιπη Μ. Ασία έχει σχεδόν αποδιάρθρωθεί με την απώλεια των γαιών της και τη διάλυση του διοικητικού της μηχανισμού¹²⁷.

2. Η κοινωνία του Πόντου και της Τραπεζούντας στις αρχές του 20ου αιώνα.

Η αυγή του 20ου αιώνα βρίσκει τον ελληνισμό του Πόντου κάτω από τις καλύτερες δυνατές προϋποθέσεις. Η οικονομική ανάπτυξη, η οποία αρχίζει ουσιαστικά από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα με την υπογραφή του Hatt-i-Humayün, είναι εκρηκτική και τώρα τεράστιοι όγκοι προϊόντων μετακινούνται από και προς τις 2 κύριες πύλες εισόδου και εξόδου των προϊόντων του Πόντου, δηλ. τα λιμάνια της Τραπεζούντας και Αμισού, και κυρίως της πρώτης, ενώ ο αμαξιτός δρόμος Τραπεζούντας – Ερζερούμ - Περσίας σφύζει από κίνηση, με πλήθος караβανιών να μεταφέρει τα προϊόντα της Ανατολής προς τη Δύση και το αντίστροφο, από και προς την ασιατική ενδοχώρα.

Η οικονομική αυτή ανάπτυξη, συμβαδίζει, όπως είναι φυσικό, με μια τεράστιας έκτασης πολιτιστική ανάπτυξη. Ένας πραγματικός μορφωτικός οργανισμός παρατηρείται σ' όλη την έκταση του Πόντου, με την ίδρυση νέων συλλόγων - σωματείων ή την οργανωτική ανασυγκρότηση παλαιότερων, που κύρια κατεύθυνσή τους είναι η στήριξη των σχολείων, η ίδρυση νέων και γενικά η αναδιοργάνωση των δυνάμεων του ελληνισμού. Είναι χαρακτηριστικό ότι αυτή την εποχή σχεδόν κάθε χωριό και οικισμός του Πόντου έχει το σχολείο του, που οικοδομείται κατά κανόνα δίπλα στην εκκλησία, γεγονός που και από μόνο του προσδιορίζει βασικά στοιχεία της ιδεολογίας του ποντιακού ελληνισμού.

Η οικονομική και πολιτιστική αυτή ανάπτυξη, απαιτεί την ύπαρξη στοιχειωδώς τουλάχιστον καταρτισμένου προσωπικού για να στελεχώσει τις υπό ραγδαία άνοδο -εμπορικές κυρίως- ελληνικές επιχειρήσεις, αλλά και τη διεύρυνση των περιθωρίων ανάπτυξης των πολιτιστικών και ιδεολογικών

¹²⁶ Ο, π. σελ. 395. Εδώ παρατίθεται πίνακας με αριθμό σπιτιών κατά χριστιανούς και μουσουλμάνους στις διάφορες επαρχίες του Οθωμανικού κράτους. Στο εγιαλέτι του Ρουμ που βρίσκεται στην ευρύτερη περιοχή του Πόντου υπάρχουν 116.772 σπίτια μουσουλμάνων (69,3% του συνόλου) και 51. 662 χριστιανικά (30,7%). Στις άλλες ανατολικές περιοχές τα ποσοστά των χριστιανικών σπιτιών είναι πολύ μικρότερα: Στο Ντιγιαρμπεκίρ είναι 14,3%, στην Καραμανία είναι 2,27%, ενώ στο Ανατολικό εγιαλέτι είναι ακόμη πιο κοντά στο μηδέν (1,6%)

¹²⁷ Ο.π., σελ.398-399.

στοιχείων των ελληνικών κοινοτήτων της περιοχής. Το ρόλο αυτό αναλαμβάνουν να παίξουν -κατά τρόπο μάλιστα απολύτως επιτυχή- οι πολλές και αξιόλογες σχολικές μονάδες της περιοχής με προεξάρχον το Φροντιστήριο Τραπεζούντας, το οποίο αποτελεί πρότυπο και σε πολλές περιπτώσεις καθοδηγητή για τις ποντιακές κοινότητες. Οι πολύ μεγαλύτερες όμως ανάγκες εκπαίδευσης - οι οποίες τροφοδοτούνται από τις νέες λαμπρές προοπτικές της Τραπεζούντας και του Πόντου - σε σχέση με τα εκπαιδευτικά δεδομένα, επιβάλλουν τον επανασχεδιασμό του εκπαιδευτικού πλαισίου. Ειδικά για την Τραπεζούντα, η υποδομή του Φροντιστηρίου αδυνατεί να απορροφήσει τη συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση για εκπαίδευση. Σχεδιάζεται η οικοδόμηση στη θάλασσα, δίπλα και δυτικά του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Γρηγορίου, ενός νέου μεγάλου τετραώροφου κτιρίου, του οποίου η θεμελίωση πραγματοποιείται το 1899 και τα εγκαίνια λειτουργίας το Σεπτέμβριο του 1902. Το κόστος κατασκευής του κτιρίου αυτού καλύπτεται εξ ολοκλήρου σχεδόν από τις εισφορές των Ποντίων Ελλήνων της Τραπεζούντας, της ευρύτερης περιοχής του Πόντου, αλλά και του εξωτερικού, κατά τρόπο μάλιστα εκπληκτικό: Ο καθένας συνεισφέρει αυθόρμητα, χωρίς καμία υποχρέωση, σύμφωνα με τις οικονομικές του δυνατότητες (αναλυτική σχετική αναφορά θα γίνει σε επόμενο κεφάλαιο). Παράλληλα σε κάθε πόλη, χωριό και οικισμό του Πόντου παρατηρείται ένας απίστευτος οργασμός οικοδόμησης νέων σχολείων. Η βιβλιογραφία αλλά και οι μαρτυρίες της εποχής βρίθουν αναφορών σχετικών με τις έντονες προσπάθειες των Ελλήνων του Πόντου για συνεχή ανάπτυξη των σχολείων τους, μέχρι τις παραμονές του 1^{ου} παγκοσμίου πολέμου. Οι προσπάθειες αυτές στηρίζονται αποφασιστικά από πλούσιους Πόντιους ομογενείς του εξωτερικού αλλά και από μια σειρά φιλεκπαιδευτικών συλλόγων που, με μέλη επιφανή στελέχη των ελληνικών κοινοτήτων, ιδρύονται τόσο στην Τραπεζούντα, όσο και στην Κωνσταντινούπολη - όπου υπάρχει αξιόλογη ποντιακή κοινότητα - αλλά και στις υπόλοιπες πόλεις και κωμοπόλεις του Πόντου.

Οι νέες οικονομικό-κοινωνικές συνθήκες που αναπτύσσονται, αναδιαμορφώνουν ταχύτατα και τον κοινωνικό χάρτη της περιοχής. Οι νέες σημαντικές ευκαιρίες απασχόλησης διαμορφώνουν νέα κέντρα προσέλκυσης των ελληνικών πληθυσμών, η παρατεταμένη και εντεινόμενη πορεία εκφυλισμού του Οσμανικού κράτους πολλαπλασιάζει τις ευκαιρίες για τους Έλληνες, ενώ παράλληλα καταγράφεται μια αλλαγή των καταναλωτικών και κοινωνικών προτύπων των Ελλήνων κυρίως στις απομονωμένες ορεινές κοινότητες με την μέχρι τώρα παραγωγή ελάχιστων και απαραίτητων για τη συντήρηση της οικογένειας αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων. Οι λόγοι ανάπτυξης των ορεινών και απομονωμένων αυτών χωριών και οικισμών αίρονται, με άμεση συνέπεια τη διαμόρφωση - από τα τέλη ακόμη του 19^{ου} αιώνα - ενός ρεύματος μετανάστευσης προς την Τραπεζούντα κυρίως, αλλά και προς τις υπόλοιπες παράλιες πόλεις και κωμοπόλεις καθώς και τις σχετικά κοντινές περιοχές του εξωτερικού και κατά βάσιν της νότιας Ρωσίας. Καθοριστικό ρόλο στην απόφαση των Ελληνικών πληθυσμών να μεταναστεύσουν παίζουν η απομόνωσή τους σε μακρινές και εκτός των ραγδαία αναπτυσσόμενων κέντρων περιοχές, που με μαθηματική ακρίβεια περιθωριοποιεί τους πληθυσμούς αυτούς, σε συνδυασμό με τις εξαιρετικά δύσκολες καιρικές συνθήκες που επικρατούν κατά το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα του έτους.

Από την ήδη παρακμάζουσα περιοχή της Χαλδίας - για την οποία έχει γίνει σχετική αναφορά σε άλλο κεφάλαιο - η διαρροή πληθυσμού κυρίως προς τη γειτονική και ομόδοξη Ρωσία, συνεχίζεται και εντείνεται. Από άλλους οικισμούς και χωριά της ενδοχώρας σημαντικές πληθυσμιακές μάζες μετακινούνται τώρα από τις ορεινές και απρόσιτες περιοχές κυρίως προς τα παράλια, όπου οι καιρικές συνθήκες είναι ηπιότερες, αλλά και οι οικονομικές ευκαιρίες περισσότερες. Υπάρχουν περιπτώσεις, όπου οι μεταναστεύσεις αυτές είναι τόσο μεγάλες, που μπορεί να γίνει λόγος για νέο αποικισμό¹²⁸. Σε κάθε περίπτωση η Κωνσταντινούπολη, παρά τη μεγάλη απόσταση, προσελκύει επίσης σημαντικό αριθμό Ποντίων, επιβεβαιώνοντας το αξίωμα της κοινωνικής καταξίωσης και μόνο με το γεγονός της μετάβασης και εγκατάστασης εκεί, που αντανακλάται στη γνωστή ευχή που συνοδεύει κάθε νεογέννητο στις περιφέρειες του Οθωμανικού κράτους «...και στην Πόλη σιμιτζής και στο Γαλατά σουτζής»¹²⁹. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι εκτός από αυτούς που οριστικά μετακινούνται στις νέες αυτές περιοχές, μεγάλος όγκος μεταναστών μετακινείται εποχιακά και αφορά μόνο τους άνδρες: Κατά το τέλος του καλοκαιριού ή στις αρχές του Φθινοπώρου και μετά τη συγκομιδή της σοδειάς, μετακινούνται προς τα αστικά κέντρα και κυρίως την Τραπεζούντα, Κωνσταντινούπολη και Ρωσία, για να συμπληρώσουν το πενιχρό οικογενειακό εισόδημα¹³⁰. Η συνεχής όμως παραμονή τους εκεί, σε πολλές περιπτώσεις μπορεί να κρατήσει και για χρόνια. Ο ρόλος των γυναικών γίνεται περισσότερο αποφασιστικός, δεδομένου ότι πλέον στα χωριά εκτός από τις κλασσικές ασχολίες του σπιτιού, αναλαμβάνουν τώρα και όλες τις εξωτερικές - που μέχρι πριν ασκούσαν οι άνδρες - οι οποίες είναι ιδιαίτερα επίπονες (κτηνοτροφικές εργασίες, κοπή και συλλογή ζωοτροφών, κλπ)¹³¹. Η επιστροφή των ξενιτεμένων στις ιδιαίτερες πατρίδες συνιστά σημαντικό γεγονός στη ζωή των μικρών περιφερειακών ποντιακών κοινοτήτων, που συνοδεύονται από εκδηλώσεις χαράς, στις οποίες παίρνουν μέρος όλοι οι κάτοικοι.

Όπως έχει λεχθεί, οι Έλληνες κυριαρχούν ως τραπεζίτες, αντιπρόσωποι ξένων ασφαλιστικών οίκων, έμποροι και επαγγελματιοβιοτέχνες, όχι μόνο στην

¹²⁸ - ΤΣΑΝΤΕΚΙΔΗΣ Κοσμάς: «Παροικία Σανταίων», ΠΕ, τ.89-90, 1957, σελ.4271-4272. Εδώ ο σ. αναφέρεται στους λόγους των μεγάλων σε όγκο μεταναστεύσεων των κατοίκων της Σάντας με τα 7 χωριά, που ευρισκόμενα σε υψόμετρο 2000 περίπου μέτρων με το μακρύ και βαρύ χειμώνα και την αδυναμία του εδάφους για σημαντικές καλλιέργειες εκτός από μικρές ποσότητες λαχανικών και σιτηρών αλλά και της κτηνοτροφίας, άλλοι πόροι δεν υπάρχουν. Έτσι οι κάτοικοι αναγκάζονται να μεταναστεύσουν και να δημιουργήσουν ολόκληρες παροικίες, κυρίως στην Τραπεζούντα και ανατολικά της στα χωριά Κύμινα, Κόχαλη, Μέσωνα, Βώνο, Λύκαινα, Βάρβαρα και στα χωριά των Σουρμένων Χαλανίκ, Πύργη, Καταβόλ. Οι μεταναστεύσεις αυτές επεκτείνονται και προς τη Ρωσία, στις περιοχές: Βατούμ (χωριά Αχλάσι, Τσιάκβα, Άσκοβα, Τβήρικα), Τυφλίδας (Σέκιτλι, Ιβάνοβα, Χαραπά, Φτελέν, Βιζιρόφ), Τσάλκας, Σοχούμ (Μιχαηλόβσκα, Ανδρέεβσκα-Ζουρνατσάντων, Αλεξανδρόβσκα), Κάρς κλπ.

- ΦΩΣΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ Αγαθάγγελος: «Το χωρίον Ίμερα» ΠΕ τ.11, 1941, σελ. 147-148

¹²⁹ ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής: Εισαγωγή στο Ν. Αποστολίδη «Αναμνήσεις από την Κωνσταντινούπολη», Αθήνα 1996, σελ. 17.

¹³⁰ ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής: «Η οικογένεια στην Τουρκία», Αθήνα 1990, σελ. 14. Κατά το σ. οι άνδρες αυτοί στην Κωνσταντινούπολη ήταν υποχρεωμένοι να διαμένουν σε ειδικούς χώρους, τα «Χάνια των μπεκιάρηδων», ενώ ο βίος τους ελέγχονταν από τις αρχές.

¹³¹ - ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ Στάθης: «Κλίμα και προϊόντα της Σάντας», ΠΕ, τ. 89-90, σελ.1258. -ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σελ.97.

αγορά των μεγάλων πόλεων αλλά και των κωμοπόλεων¹³². Σημαντικό στοιχείο των αγορών αυτών –και κυρίως της Τραπεζούντας και Αμισού που είναι οι μεγαλύτερες πύλες εισόδου και εξόδου των προϊόντων του Πόντου – αποτελούν οι μικροί παραγωγοί των χωριών της ενδοχώρας, οι οποίοι με δικά τους μέσα μεταφέρουν ένα μέρος των προϊόντων τους (κυρίως αγροτικά και γαλακτοκομικά – γιαούρτι, γάλα, βούτυρο, πατάτες, φασόλια κλπ) στις αγορές των πόλεων για να τα πουλήσουν, βελτιώνοντας κατ' αυτό τον τρόπο τα πενιχρά τους εισοδήματα¹³³.

Οι Έλληνες δίνουν τον τόνο στις μεγάλες πόλεις και κυρίως στην **Τραπεζούντα**. Εδώ, στην αυγή του νέου αιώνα, το κλίμα ευφορίας, όπως λέχθηκε, είναι διάχυτο παντού. Οι εξαιρετικά θετικές προοπτικές της πόλης αντικατοπτρίζονται στους εντυπωσιακούς ρυθμούς δημογραφικής ανάπτυξης, που την καθιστούν μια από τις πιο πολυάνθρωπες πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹³⁴, με ένα μωσαϊκό λαών και πολιτισμών, όπου ο ελληνικός κατέχει κυρίαρχη θέση από οικονομικό-κοινωνική άποψη. Αυτό φανερώνεται με μια ματιά στην πόλη, όπου μεταξύ των δημοσίων και ιδιωτικών κτιρίων κυριαρχούν τόσο με το μέγεθος, όσο και –κυρίως - με την αισθητική τους εκείνα που ανήκουν στην ελληνική κοινότητα. Στη νότια παραθαλάσσια πλευρά δεσπόζει ο μητροπολιτικός ναός του Αγίου Γρηγορίου έχοντας δίπλα του το εντυπωσιακό νεοκλασικό τετραώροφο κτίριο του Φροντιστηρίου που προκαλεί δέος με το ύψος και τον όγκο του κυριαρχώντας αισθητικά σ' όλη την παράλια περιοχή της πόλης. Η μεγάλη ποσότητα πλούτου που συσσωρεύεται από τους Έλληνες αστούς, αντανakλάται στο μέγεθος και την πολυτέλεια που αναδίδουν οι κατοικίες τους μέσα στην πόλη αλλά και προ πάντων στις πολυτελείς τους επαύλεις ψηλά στο λόφο του Σοούκ- Σου, που εντυπωσιάζουν ακόμη και σήμερα. Ιδιαίτερη αίσθηση δημιουργούν και τα κτίρια των εμπορικών και τραπεζικών ελληνικών καταστημάτων στο κέντρο της πόλης, πολλά από τα οποία μάλιστα και σήμερα ακόμη εξακολουθούν να παίζουν τον ίδιο ρόλο¹³⁵.

Αυτή την εποχή η πρωτεύουσα του Πόντου είναι μια πόλη που σφύζει από ζωή και κίνηση. Στους 50.470 κατοίκους της αντιστοιχούν 15.780 Έλληνες, 30.000 Μουσουλμάνοι, 4.290 Αρμένιοι, 230 Πέρσες και 170 Φρανκολεβαντίνοι¹³⁶. Αυτοί οι τελευταίοι αποτελούν τη μικρή κοινωνική ομάδα των Καθολικών που διαμένουν στην κεντρική συνοικία της Αγίας Μαρίνας, νότια της πλατείας προς τη θάλασσα που για το λόγο αυτό

¹³² ΚΑΤΕΜΙΔΗΣ Π. : «Το Καβάκ περιφέρειας Αμισού», ΠΕ τ. 86-87, 1957, σελ. 4136. Εδώ αναφέρεται ότι η κωμόπολη αυτή του Δ. Πόντου βρισκόταν στο κέντρο 12 ελληνικών χωριών με αξιόλογη αγορά, της οποίας οι Έλληνες ήταν κυρίαρχοι ως έμποροι καπνών και υφασμάτων, επαγγελματοβιοτέχνες κλπ.

¹³³ Πληροφορητής Πετρίδης Ιωάννης του Ανδρέα, γεννηθείς στο Κιρις-Χανέ της Τραπεζούντας το 1912 (Γραφ. «Παμποντιακής» Ενώσεως, Χαλκοκονδύλη 9 Αθήνα, 10-5-99, ώρα 18.00).

¹³⁴ ΦΑΡΟΣ της ΑΝΑΤΟΛΗΣ, εγκυκλοπαιδικόν ημερολόγιον του έτους 1902, Εν Κωνσταντινουπόλει 1901, σελ. 325-335, όπου παρατίθεται αναλυτική διοικητική διαίρεση της αυτοκρατορίας, κατά την οποία η Τραπεζούντα με πληθυσμό 43,000 κατοίκους (κατ άλλους όμως -Παπαμιχαλόπουλος -50.470) είναι 18^η κατά σειρά σε πληθυσμό σ' όλη την Αυτοκρατορία, ενώ είναι 10^η στη Μ. Ασία.

¹³⁵ Σε επίσκεψή μας στην πόλη τον Ιούνιο του 1997 διαπιστώσαμε ότι στο κτήριο της Τράπεζας Καπαγιαννίδη στεγάζεται η Τουρκική Τράπεζα Εργασίας (Türkiye İş Bankası), ενώ στο κτίριο της Τράπεζας Αθηνών στεγάζεται ανάλογο πιστωτικό ίδρυμα.

¹³⁶ ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κων/νος, ό.π., σελ. 210

αποκαλείται «Φράγκικα». Είναι γεγονός ότι έγιναν έντονες προσπάθειες διείσδυσης των δυτικών χωρών και στον Πόντο καθ όλη αυτή την περίοδο, μέσω της εκκλησίας. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο παρακολούθησε με ιδιαίτερη προσοχή την καθολική κυρίως προπαγάνδα και ζητούσε συνεχώς από τους κατά τόπους Μητροπολίτες να προχωρούν σε κάθε αναγκαία πρωτοβουλία που θα ακυρώνει στην πράξη αυτές τις προσπάθειες¹³⁷. Τα πενιχρά όμως αποτελέσματα αυτών των προσπαθειών δείχνουν ότι οι μηχανισμοί ιδεολογικής αντίστασης που είχε αναπτύξει ο ελληνισμός του Πόντου, ήταν ιδιαίτερα ισχυροί.

Η κεντρική εμπορική οδός της πόλης είναι γεμάτη εμπορικά καταστήματα, στα οποία μεταξύ των Ελλήνων που κυριαρχούν αριθμητικά, δεσπόζουσα θέση κατέχουν οι Κρωμναίοι, καταγόμενοι από ομάδα χωριών της ενδοχώρας βόρεια της Αργυρούπολης και σε υψόμετρο περί τα 2000 μέτρα, που αποκαλούνται και «Εβραίοι της Τραπεζούντας»¹³⁸. Στην αγορά μπορεί να βρει κανείς οτιδήποτε επιθυμεί. Ξεχωρίζουν τα ελληνικά φαρμακεία, το βιβλιοπωλείο του Ευκλείδη Γεωργιάδη, το φωτογραφείο των αδελφών Κακούλη που μπορεί να συγκριθεί μόνο με τα άριστα φωτογραφεία της Αθήνας¹³⁹, το τυπογραφείο των αδελφών Σεράση (που λειτουργεί από το 1888 και εκδίδει την εφημερίδα «Φάρος της Ανατολής»¹⁴⁰, τα κουντουράδικα (υποδηματοποιεία), η αγορά κρεμμυδιών (soğan pazar), τα κουγιουμζήδικα (χρυσοχοεία) και γενικά ένα πολύχρωμο αισιόδοξο πλήθος ανθρώπων που παράγει, καταναλώνει, κινείται. Οι άνθρωποι της αγοράς είναι και οι μόνοι που γνωρίζουν καλά την τουρκική γλώσσα για να λύνουν εύκολα τις τυχόν διαφορές τους με το δημόσιο¹⁴¹. Στη ζωντανή αυτή αγορά περιφέρονται διάφοροι μικροεπαγγελματίες του δρόμου, που αποτελούν θέαμα σύνηθες στις πόλεις της Ανατολής, προσφέροντας τα πιο απίθανα και ετερόκλητα προϊόντα και υπηρεσίες: νερό, τσιγάρα, γλυκά, μεταφορά προϊόντων ως αχθοφόροι, βελόνες, κουλούρια κλπ¹⁴². Πρόκειται για παρουσίες που χρωματίζουν έντονα το κέντρο της πόλης, ευρισκόμενες στις παρυφές της οικονομικής της ζωής και λειτουργώντας συμπληρωματικά της. Στη μεγάλη κεντρική πλατεία όπου κατά κανόνα καταλήγουν και από όπου ξεκινούν οι βασικοί δρόμοι της πόλης, τα διάφορα εστιατόρια, ταβέρνες και καφενεία συνήθως είναι γεμάτα, όπως και το κατάστημα του μοναδικού Πέρση χαλβατζή στο τελείωμα του μεγάλου εμπορικού δρόμου δίπλα στην πλατεία¹⁴³.

Τα σπίτια στο κέντρο της πόλης που ανήκουν κατ'εξοχήν στους Έλληνες προσδιορίζουν κατά τρόπο μάλιστα αρκετά διαυγή την κοινωνική προέλευση των ιδιοκτητών τους. Τα λίγα μεγάλα τριώροφα – συνήθως νεοκλασικού στυλ και με πλούσια εξωτερική και εσωτερική διακόσμηση – ανήκουν στους

¹³⁷ ΚΓΑ 1899: Στη σελ. 3 σε έγγραφο του Οικ. Πατριαρχείου προς το Μητροπολίτη Τραπεζούντας Κωνσταντίο η σύνοδος κάνει λόγο για την προσπάθεια των αδελφών Freres Cherians να ιδρύσουν ορφανοτροφείο στην Τραπεζούντα «ένθα ουχ υπάρχουν καθολικοί αλλά μόνον ορθόδοξοι» και του ζητά να πάρει όλες τις αναγκαίες πρωτοβουλίες για να εμποδίσει την ίδρυση αυτού του ιδρύματος.

¹³⁸ Σπυράντης Ανδρέας του Αγαθάγγελου, πληροφορητής.

¹³⁹ ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σελ. 251.

¹⁴⁰ ALBAYRAK Hüseyin: «Trabzon basin Tarihi» (Ιστορία του τύπου της Τραπεζούντας) Ankara 1994, sayfa 302.

¹⁴¹ ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ, ό.π.

¹⁴² ό.π.

¹⁴³ ό.π.

πλούσιους αστούς τραπεζίτες και εμπόρους. Νέα κτίρια ξεπηδούν παντού και γενικά παρατηρείται ένας οργανισμός ανοικοδόμησης, που υπενθυμίζει κατά τρόπο έντονο τα νέα ανερχόμενα κοινωνικά στρώματα που διαμορφώνονται στα πλαίσια των νέων οικονομικών ευκαιριών. Σε κεντρικό σχετικά μέρος ξεχωρίζει και το μόνο ουσιαστικά ενδιαφέρον μεγάλο τουρκικό τριώροφο και μάλιστα σε μεγάλο ποσοστό ξύλινο σπίτι, που ανήκει στην πλούσια οικογένεια των εμπόρων αδελφών Νεμλή Ζαδέ. Τα υπόλοιπα σπίτια είναι κυρίως μονώροφα και διώροφα. Όλα σχεδόν είναι κεραμοσκεπή με λιθοκτιστη αυλή, η οποία περικλείεται από εξωτερικό ψηλό αυλόγυρο μέσα στον οποίο βλέπουν και τα παράθυρα, με βαριά ξύλινη εξώπορτα. Η βασική κατεύθυνση των περισσότερων σπιτιών είναι από βορρά προς νότον, έχουν δηλαδή την πλάτη τους στη θάλασσα, προφανώς για να αντιμετωπίσουν τον υγρό και δριμύ χειμώνα με τους παγερούς ανέμους που έρχονται ως εδώ από τις βόρειες παγωμένες ρωσικές στέπες¹⁴⁴.

Το υγρό κλίμα των παραλίων περιοχών του Πόντου που σε κάποιες περιπτώσεις γίνεται πνιγηρό αναγκάζει τους κατοίκους των περιοχών αυτών να μετακινούνται κατά το καλοκαίρι στα **παρχάρια** τα οροπέδια δηλαδή που βρίσκονται στα υψίπεδα των βουνών της ενδοχώρας. Είναι περιοχές με ξηρό και υγιεινό κλίμα και κρύα νερά σε ομαλές περιοχές των εσωτερικών βουνών σε υψόμετρο πάνω από τα 2000 μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας. Πρόκειται για ένα από τα αξιόλογα στοιχεία της κοινωνικής ζωής των Ελλήνων του Πόντου, για μια συνήθεια των κατοίκων από τους αρχαίους ακόμη χρόνους¹⁴⁵, που έχει γίνει συστατικό στοιχείο της ζωής τους. Κατά τις ημέρες της αναχώρησης επικρατεί ένα πανηγυρικό κλίμα χαράς και αδημονίας, το οποίο τονίζεται και ενισχύεται από τις προετοιμασίες των οικογενειών, που συνιστούν μια ολόκληρη ιεροτελεστία. Η παραμονή στα παρχάρια διαρκεί συνήθως όλο το καλοκαίρι, ενώ για τους κατοίκους των ορεινών χωριών που όλα έχουν το δικό τους παρχάρι πάνω από το χωριό προς την κορυφή του βουνού, η παραμονή διαρκεί 1-2 μήνες περισσότερο γιατί συνδυάζεται με την αξιοποίηση των τόπων αυτών ως σημαντικών βοσκότοπων για τα ζώα που συντηρούν, τα οποία φροντίζουν ειδικά προς τούτο μισθωμένοι βοσκοί, οι «*παρχαρέτ*». Παρχάρια υπάρχουν πολλά σ' όλο το μήκος του ανατολικού και κεντρικού Πόντου και βρίσκονται στη δεύτερη κατά σειρά κλιματική ζώνη του Πόντου, τη ζώνη των οροπεδίων. Σημαντικότερα όμως όλων θεωρούνται τρία, που βρίσκονται στην περιοχή της Τραπεζούντας προς τα νότια : της Σάντας, της Κρώμνης και της Ήμερας¹⁴⁶. Το πλήθος των παραδοσιακών τραγουδιών του Πόντου που αναφέρονται στα παρχάρια αλλά και η νοσταλγία γι' αυτά των Ποντίων της πρώτης γενιάς που ζουν ακόμη, αποδεικνύουν αυτομάτως το γεγονός ότι η μετακίνηση στα παρχάρια αποτελεί μια από τις βασικές όψεις της κοινωνικής ζωής των Ελλήνων του Πόντου.

Τόπος συνάντησης των απανταχού ευρισκομένων Ελλήνων του Πόντου είναι η Μονή της **Παναγίας Σουμελά** κατά την εορτή της Παναγίας στις 15 Αυγούστου. Πραγματικά παρά το γεγονός ότι και οι υπόλοιπες ιστορικές Μονές του Πόντου δέχονται μεγάλα πλήθη επισκεπτών, η περίπτωση της Παναγίας Σουμελά είναι εντυπωσιακή. Έλληνες Πόντιοι από κάθε πόλη και

¹⁴⁴ Ο.π.

¹⁴⁵ ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κων/νος, ο.π., σελ. 136.

¹⁴⁶ Ο.π., σελ. 137

χωριό προσέρχονται κατά χιλιάδες, ακόμη και από το εξωτερικό φροντίζουν ο ερχομός στη γενέθλια γη να συμπέσει με το χρόνο της γιορτής της Παναγίας¹⁴⁷. Η πραγματικά μοναδική κοσμοσυρροή από κάθε γωνιά της ποντιακής γης, των έξω των ορίων του ιστορικού Πόντου κοινοτήτων των μεταλλείων αλλά και των αποδήμων Ποντίων, δημιουργούν μια πανηγυρική ατμόσφαιρα στον ευρύτερο χώρο της Μονής χωρίς προηγούμενο, γεμάτη πλήθος χρωμάτων, φωνές, χορούς, τραγούδια. Οι επισκέπτες του χώρου της Μονής αφήνουν στο μικρό χώρο που βρίσκεται δεξιά εισερχόμενοι τον σπλισμό τους - όσοι διαθέτουν και κυρίως οι προερχόμενοι από τις περιοχές της Σάντας και της Κρώμνης - και εισέρχονται με κατάνυξη στη Μονή. Η τεράστια αξία που έχει η Μονή της Παναγίας Σουμελά για τον ελληνικό ποντιακό πληθυσμό της περιοχή προκύπτει και από το γεγονός ότι είναι το μοναδικό σχεδόν μέρος του Πόντου που έχουν επισκεφθεί σε διάφορες ιστορικές περιόδους όλοι οι ξένοι περιηγητές που έφτασαν στην περιοχή, όπως προκύπτει από τις σχετικές τους περιγραφές, γεγονός που δείχνει την ενδιαφέρουσα μακρά ιστορική πορεία της Μονής αλλά και το μεγάλο ενδιαφέρον που έχει για τους Έλληνες. Ανιχνεύοντας κανείς την ιστορία της Μονής διαπιστώνει ότι η πορεία της μέσα στο χρόνο συνδέεται με μια σειρά από θρύλους και παραδόσεις, οι οποίες για το λόγο κυρίως αυτό την έχουν μυθοποιήσει στη συνείδησή τους και την έχουν ταυτίσει με την ίδια την παρουσία τους στην περιοχή του Πόντου.

Μικρότερης εμβέλειας συγκεντρώσεις, με την έννοια ότι έχουν τοπικό κυρίως ενδιαφέρον, είναι τα **πανηγύρια** που πραγματοποιούνται στα χωριά και τις κωμοπόλεις. Πρόκειται για σημαντικό κοινωνικό γεγονός, στο οποίο όπως και στην περίπτωση του γάμου έχουμε μεγάλη συγκέντρωση ανθρώπων, σ' αυτή όμως την περίπτωση πολύ μεγαλύτερη γιατί συγκεντρώνονται οι κάτοικοι ολόκληρων περιοχών ή ομάδων χωριών για να συνεορτάσουν την επέτειο της εορτής κάποιου αγίου στον οποίο είναι αφιερωμένη κάποια εκκλησία ή εξωκλήσι¹⁴⁸. Συνήθως οι χώροι των πανηγυριών βρίσκονται έξω από το χωριό σε κάποιο όμορφο εξοχικό μέρος με ψηλά δένδρα και κρύα νερά, αλλά όχι σπάνια και μέσα στο χωριό, στον περίβολο του ναού. Οι Πόντιοι αναζητώντας ευκαιρίες για όσο το δυνατόν περισσότερες κοινωνικές εκδηλώσεις και διασκέδαση, πραγματοποιούν συνήθως περισσότερα πανηγύρια του ενός σε κάθε χωριό και το γεγονός αυτό προσδίδει αυξημένο ενδιαφέρον σ' αυτά. Μεγάλη σημασία έχει η καλή οργάνωση του πανηγυριού, η οποία είναι καθήκον της κοινότητας, που αναθέτει στα στελέχη της και στους αρχηγούς των οικογενειών αλλά και σε κάποιους κατοίκους αυτή τη δουλειά. Πρώτη δε και κύρια μέριμνα η εξασφάλιση του φαγητού για όλους τους πανηγυριστές, η οποία επιτυγχάνεται με την υλική προσφορά αλλά και την προσωπική εργασία όλων των κατοίκων κατά τις οικονομικές τους δυνάμεις. Στόχος να μείνουν όλοι ικανοποιημένοι και ιδιαίτερα οι ξένοι επισκέπτες¹⁴⁹. Με την ευκαιρία του πανηγυριού αρκετοί κάτοικοι προσφέρουν στην κοινότητα ζώα (μοσχάρια ή αρνιά) τα οποία κατά

¹⁴⁷ Πληροφορητής Σπυράντης Ανδρέας, ό.π.

¹⁴⁸ Πληροφορητής ΣΙΑΜΙΔΗΣ Ιωάννης του Κων/νου, γενν. στα Λιβάδια Γαλλίανας το 1905, Ροδοχώρι Νάουσας 16-4-1998, ώρα 17.30. Κατά τον Πληροφορητή στην περιοχή των 18 χωριών του Αγ. Γεωργίου Περιστερεώτα, δηλ. της Γαλλίανας, γίνονταν πολλά πανηγύρια, στα οποία συμμετείχαν κάτοικοι απ' όλα τα χωριά, ακόμη και Τούρκοι και σε κάθε χωριό γίνονταν 2 και 3 πανηγύρια το χρόνο.

¹⁴⁹ ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ Χρήστος: «Ο Πολιούχος Άγιος», ΠΕ, τ.51, σελ. 234-235.

τη διάρκεια του πανηγυριού δημοπρατούνται και τα έσοδα διατίθενται από την κοινότητα για το σχολείο¹⁵⁰ ή για οικονομική στήριξη των φτωχότερων οικογενειών¹⁵¹. Για μια ακόμη φορά γίνεται δηλαδή σαφές ότι οι Πόντιοι έχουν ένα υψηλό αίσθημα κοινωνικής αλληλεγγύης αλλά και στηρίζουν τους ιδεολογικούς τους μηχανισμούς. Κάποιες από τις προσφορές αυτές δίνονται ως έπαθλα στους νικητές των αγώνων πάλης που επίσης πραγματοποιούνται κατά τη διάρκεια του πανηγυριού. Η μεγάλη συγκέντρωση ανθρώπων είναι η βασική προϋπόθεση μετατροπής του πανηγυριού και σε μια μικρή εμποροπανήγυρη με την παρουσία μιας σειράς μικρεμπόρων. Μάλιστα η αγορά ενθυμίων από τους πανηγυριστές είναι μια συνήθεια ευρύτατα διαδεδομένη¹⁵². Φυσικά κυρίαρχο στοιχείο σ' όλη τη διάρκεια του πανηγυριού είναι ο χορός, η διασκέδαση και το τραγούδι.

3. Η Οικογένεια, βασικός κοινωνικός θεσμός των Ελλήνων στον Πόντο.

3.1 Γενικά

Στα πλαίσια του Οσμανικού κράτους, για πολλούς αιώνες οι ελληνικές οικογένειες διαβιούν δίπλα στις τουρκικές, χωρίς όμως καμιά ουσιαστική επαφή. Οι ιδεολογικοί μηχανισμοί που αναπτύχθηκαν εκατέρωθεν εμποδίζουν την επικοινωνία μεταξύ τους και επιβάλλουν τεράστιες ιδεολογικές διαφορές ανάμεσά τους, οι οποίες είναι αδύνατο να καταρριφθούν. Η ελληνική οικογένεια αποτέλεσε ένα μύθο για την τουρκική και το αντίθετο¹⁵³. Αυτό προφανώς οφείλεται στα χαρακτηριστικά του συστήματος των «εθνικών κοινοτήτων» (των «Milliyet») που κυριαρχεί για αιώνες στην Οσμανική κοινωνία, με την αναγκαστική συμβίωση των διαφόρων λαών που τη συγκροτούν. Στα πλαίσια αυτού του συστήματος οι διάφορες κοινότητες είναι κλειστές τόσο εσωτερικά, όσο και ως προς τις άλλες κοινότητες. Τα μέλη κάθε κοινότητας μπορούν να αναπτύξουν μόνο αγοραίες σχέσεις με τα μέλη των άλλων κοινοτήτων, δηλαδή σχέσεις ψυχρών συναλλαγών, στις οποίες κυριαρχεί το οικονομικό συμφέρον. Στενότερους δεσμούς, δηλαδή οικογενειακούς κλπ δεν επιτρέπεται να συνάψουν. Βαθύτερος στόχος είναι η αποτροπή των διεκκλησιαστικών σχέσεων, δηλαδή η αποδυνάμωση των εθνικών κοινοτήτων και η στέρησή τους από συμμάχους¹⁵⁴. Δεν μπορούμε δε να αγνοούμε ότι όλοι οι κοινωνικοί θεσμοί επηρεάζονται από τη συνολική κοινωνική δομή: κοινωνίες που βρίσκονται σε διαφορετικό επίπεδο ανάπτυξης παρουσιάζουν διαφορετικούς τύπους οικογενειών¹⁵⁵.

Η ποντιακή κοινωνία είναι παραδοσιακή, γιατί – αν εξαιρεθούν τα λίγα μεγάλα αστικά κέντρα - είναι μια κατ'εξοχήν αγροτική κοινωνία με τα επί μέρους χαρακτηριστικά της: Έχει σχετική οικονομική αυτάρκεια απέναντι στην

¹⁵⁰ Ο.π.

¹⁵¹ Πληροφορητής ΣΙΑΜΙΔΗΣ Ιωάννης, ό.π.

¹⁵² ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ Χρήστος, ό.π., σελ. 235.

¹⁵³ ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής : «Η οικογένεια στην Τουρκία» Αθήνα, Γόρδιος 1990, σελ. 12.

¹⁵⁴ ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής : «Οσμανική Πραγματικότητα», τ. 1^{ος}, σελ. 278-279.

¹⁵⁵ ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής : «Η οικογένεια στην Τουρκία» σελ. 13.

ευρύτερη κοινωνία, η οικιακή μονάδα (το νοικοκυριό) έχει σημαντική θέση στην κοινωνική και οικονομική οργάνωση, οι επί μέρους κοινότητες χαρακτηρίζονται από τις εσωτερικές σχέσεις των μελών τους και τέλος υπάρχουν οι ιερωμένοι που λειτουργούν ως μεσάζοντες ανάμεσα στις κοινότητες και την ευρύτερη κοινωνία. Η ποντιακή οικογένεια στα πλαίσια αυτής της κοινωνίας έχει επίσης παραδοσιακά χαρακτηριστικά.

3.2 Δομή της ποντιακής οικογένειας.

Στα πλαίσια αυτής της παραδοσιακής ποντιακής κοινωνίας, παρατηρούμε ότι ο βασικός τύπος οικογενειακής οργάνωσης - αν εξαιρεθεί η Τραπεζούντα και τα υπόλοιπα μεγάλα αστικά κέντρα όπου παρατηρείται σε κάποιες περιπτώσεις και ο τύπος της *διευρυμένης πυρηνικής οικογένειας* που αποτελείται από το ζευγάρι με τα παιδιά και σε πολλές περιπτώσεις και τους γονείς του άνδρα ή της γυναίκας, - είναι ο τύπος της *εκτεταμένης και μάλιστα πατριαρχικής οικογένειας*: αποτελείται από τον αρχηγό της οικογένειας, τους παντρεμένους γιους και τα παιδιά τους. Ο αριθμός των μελών των οικογενειών αυτών είναι μεγάλος. Σε κάποιες περιπτώσεις αναφέρονται τέτοιες πατριαρχικές οικογένειες με 32 μέλη¹⁵⁶. Τα μέλη των οικογενειών αυτών πολλές φορές συναπαρτίζονται από άτομα μέχρι τριών ή ακόμη και τεσσάρων γενεών¹⁵⁷. Η δομή αυτή τηρείται μέχρι το θάνατο του άρρενος αρχηγού, οπότε κατά κανόνα διασπάται στις επί μέρους οικογένειες της επόμενης γενεάς. Τότε η χήρα του αρχηγού πηγαίνει με τον πρωτότοκο γιό, εφόσον δεν υπάρχουν στην οικογένεια άγαμα παιδιά ή ανήλικα εγγόνια οπότε αναλαμβάνει αυτή την προστασία τους¹⁵⁸. Ο τύπος αυτός επιβλήθηκε από τις ίδιες τις ανάγκες της ζωής: Οι εξαιρετικά δύσκολες γεωγραφικές και καιρικές συνθήκες στους ορεινούς οικισμούς σε συνδυασμό με την ανάγκη ύπαρξης πολλών ανδρών για τη διεκπεραίωση των δύσκολων εξωτερικών - κτηνοτροφικών κυρίως - εργασιών οδηγεί σ' αυτή τη μορφή κοινωνικής οργάνωσης.

Ο τύπος αυτός οικογενειακής οργάνωσης είναι ο συνηθής και στα μεγάλα αστικά κέντρα, όπως την Τραπεζούντα, το μεγαλύτερο αστικό κέντρο του Πόντου και μάλιστα στο κέντρο της πόλης¹⁵⁹.

Στα πλαίσια της πατριαρχικής ποντιακής οικογένειας αδιαμφισβήτητος αρχηγός είναι ο άνδρας (γεροντότερος στη σειρά: παππούς αν ζει ή ο σύζυγος ή ο μεγάλος γιος). Όλα τα μέλη της οικογένειας έχουν απεριόριστο

¹⁵⁶ ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ Διονύσης: « Οικισμοί του Πόντου: Το Χάλχατζη του Ακ Νταγ Μαντέν». ΠΕ, τ. 53, 1983, σελ.425.

¹⁵⁷ ΧΕΙΜΩΝΙΔΗΣ Ευρυπίδης: «Δομή της ποντιακής οικογένειας και ιεράρχηση των μελών της». ΑΠ, τ.38, Αθήνα 1984, σελ. 373.

¹⁵⁸ Ο.π.

¹⁵⁹ ΜΑΚΡΙΔΗΣ Γεώργιος: «Αναμνήσεις ενός μαθητού του Φοντιστηρίου Τραπεζούντας», ΑΠ, τ.38^{ος}, Αθήνα 1984, σελ. 522. Εδώ ο σ. περιγράφει το χώρο κατοικίας της οικογένειας Λεοντίδη στη συνοικία Αγίας Μαρίας, στο κέντρο της Τραπεζούντας. Συγκεκριμένα σε 3 δώροφα σπίτια στην ίδια αυλή, υπό τη σοφή καθοδήγηση της χήρας του γενάρχη Κωνσταντίνου Λεοντίδη, κατοικούν αρμονικά τουλάχιστον 3 γενιές της οικογένειας. Πρόκειται σαφώς για τύπο πατριαρχικής οικογένειας, όπου μετά το θάνατο του γεροντότερου άρρενος μέλους, τον πρώτο ρόλο αναλαμβάνει η σύζυγός του, που μένει στο σπίτι του πρωτότοκου υιού.

σεβασμό στον αρχηγό της οικογένειας. Ο σεβασμός αυτός μεταφέρεται από γενιά σε γενιά και θεωρείται υποχρέωση όλων των μικρότερων προς τους μεγαλύτερους και προ πάντων της νύφης προς τον πεθερό και την πεθερά¹⁶⁰. Όταν αυτός φτάσει σε μεγάλη ηλικία, δημιουργείται κυριολεκτικά άμιλλα μεταξύ των οικογενειών για την καλύτερη δυνατή περιποίησή του. Μάλιστα αναφέρεται χαρακτηριστικά ως «ιερή υποχρέωση» η δημιουργία για τους γέροντες ενός ξεχωριστού μικρού δωματίου – χώρου θαλπωρής και ξεκούρασης σε κάθε κατοικία («Σιακίν»- χειμερινό δωμάτιο) με σχετικά χαμηλότερο – σε σχέση με το υπόλοιπο σπίτι – ταβάνι προστατευμένο από τους ανέμους και στραμμένο προς την είσοδο του σπιτιού ανατολικά, με όλες τις ανέσεις για να αντιμετωπίζονται οι δυσκολίες του πολύμηνου και σκληρού χειμώνα¹⁶¹.

Ο αρχηγός της οικογένειας έχει τον κύριο ρόλο, έχει την ευθύνη των οικονομικών ζητημάτων και των εξωτερικών σχέσεων της οικογένειας, ενώ η ρύθμιση της εσωτερικής οργάνωσης (φαγητό, καθημερινές εργασίες του σπιτιού, φροντίδα των παιδιών, περιποίηση των ζώων, οργάνωση και περιποίηση του κήπου, κλπ) είναι κύρια φροντίδα της συζύγου του. Γενικά οι ρόλοι στην ποντιακή οικογένεια είναι ανδρικοί και γυναικείοι, με όρια όμως που συχνά συγχέονται, που τους επιβάλλουν οι ιδιαιτερότητες των δύσκολων συνθηκών διαβίωσης και της αγροτικής οικονομίας.

Μεταξύ των αρρένων μελών της οικογένειας υπάρχει μια ιεράρχηση, που αντιστοιχεί στην ηλικία τους: πχ οι μικρότεροι αδελφοί δεν καπνίζουν μπροστά στους μεγαλύτερους, δέχονται απ' αυτούς παραγγελίες, παρατηρήσεις, συστάσεις κλπ. Μεταξύ των θηλέων αντίστοιχα γίνεται διάκριση ανάμεσα στις άγαμες κόρες και στις νύφες, στις δεύτερες ανάλογα με το χρόνο που πραγματοποιήθηκε ο γάμος τους¹⁶².

Παρά το γεγονός ότι στις οικογένειες υπάρχει προτίμηση στην απόκτηση άρρενος τέκνου την οποία επιβάλλει η ανάγκη ύπαρξης ανδρών για τη διεκπεραίωση των ιδιαίτερα επίπονων εργασιών, όμως τα νεογέννητα άρρενα και θήλεα παιδιά είναι ισότιμα τώρα κατά τις αρχές του 20ου αιώνα. Διάκριση σε σχέση με το φύλο παρατηρείται κατά τις παλαιότερες δεκαετίες, που οφειλόταν στην αποχή των θηλέων από τη σχολική διαδικασία. Τώρα όμως υπάρχει ήδη μια τεράστια ανάπτυξη της εκπαίδευσης και σύμφωνα με την τρέχουσα ιδεολογία ο αναλφαβητισμός θεωρείται ντροπή για κάθε παιδί. Στα πλαίσια αυτής της ισοτιμίας το προνόμιο της πρωτοτοκίας ισχύει και για τα 2 φύλα. Ειδικά δε στην περίπτωση του θήλυ πρωτοτόκου, αυτό για όλα τα μικρότερα αδέρφια του είναι η «μεγάλη αδελφή» (η «τρανέσσα»), της οποίας η γνώμη βρίσκεται σε ισχύ ιεραρχικά αμέσως μετά τη γνώμη της μητέρας, μετά το θάνατο της οποίας παίρνει ουσιαστικά τη θέση της και η άποψή της για τα ζητήματα της οικογένειας έχει ιδιαίτερο βάρος ακόμη και αν έχει νυμφευθεί και απομακρυνθεί από την οικογένεια¹⁶³.

Στην περίπτωση του γάμου των παιδιών η επιλογή του συζύγου ή της συζύγου είναι αποκλειστικό καθήκον και ευθύνη των γονέων, ενώ η ηλικία γάμου των παιδιών και των 2 φύλων - και κυρίως του θήλυ - συνήθως είναι μικρή. Αυτές οι αντιλήψεις αντικατοπτρίζονται σε πολλές παροιμίες και αποφθέγματα του ποντιακού ελληνισμού. Γενικά θεωρείται ότι η αγάπη μόνη

¹⁶⁰ ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ Διονύσης, ο.π.

¹⁶¹ ΝΙΚΟΛΑΙΔΗΣ Ανανίας : «Η ευγηρία στον Πόντο». ΠΕ, τ.52,1983, σελ. 320.

¹⁶² ΧΕΙΜΩΝΙΔΗΣ Ευριπίδης, ό.π., σελ. 374

¹⁶³ Ο.π., σελ. 374

της «τυφλώνει» μεγιστοποιώντας τα θετικά και υποβαθμίζοντας τα αρνητικά στοιχεία του άλλου και συνεπώς απαιτείται η παρέμβαση των γονέων με την ώριμη κρίση και το «καθαρό» μυαλό. Πρέπει δε να θεωρηθεί φυσικό στην περίπτωση των παιδιών της μικρής ηλικίας, η κρίση τους να θεωρείται από τους γονείς ανώριμη ως προς την επιλογή του ή της συζύγου. Η προτίμηση των γονέων να νυμφεύεται ειδικά το θήλυ σε πολύ μικρή ηλικία έχει σχέση κυρίως με ιστορικές εμπειρίες κατά τις οποίες τα θήλεα άτομα των οικογενειών σε σχετικά παλαιότερες εποχές γινόταν συχνά θύματα απαγωγών από Τούρκους, γεγονός όμως που συνέβαινε σε περιπτώσεις νέων στην ηλικία και σε καμιά περίπτωση νυμφευμένων γυναικών, τις οποίες απέφευγαν να απαγάγουν.

Δεν είναι όμως σπάνιες οι περιπτώσεις νέων, οι οποίοι επαναστατούν απέναντι σ' αυτή την κατεστημένη αντίληψη της ποντιακής κοινωνίας όπου οι γονείς αποφασίζουν για το γάμο τους. Εδώ, εκτός της γνωστής μεθόδου της απαγωγής του θήλυ από το άρρεν (το «σύρσιμον τη κοριτσιί»), έχουμε και μια άλλη πρωτότυπη κατάσταση στην περίπτωση που ο νέος είναι επιφυλακτικός και άτολμος στην πραγματοποίηση της απαγωγής: την πρωτοβουλία αναλαμβάνει το θήλυ, το οποίο σε συνεννόηση με κάποιον από τα θήλεα μέλη της οικογένειας του άρρενος το οποίο είναι σύμφωνο με το ζεύγος στην πραγματοποίηση του γάμου - αν υπάρχει, διαφορετικά μόνο του - παρουσιάζεται στο σπίτι του άρρενος με τα προσωπικά του αντικείμενα, δηλώνοντας την παρουσία του με τη φράση «έρθα» («ήρθα»). Αυτό σημαίνει πορεία προς το γάμο και από τη στιγμή εκείνη αρχίζουν οι σχετικές προετοιμασίες. Οι γονείς του άρρενος όσο δύστροποι κι αν είναι συνήθως δεν αντιδρούν αρνητικά, μη δεχόμενοι να αναλάβουν το κόστος μιας αποπομπής που θα σκιάσει το κύρος και την υπόληψή τους. Η μέθοδος αυτή παράκαμψης της άρνησης των γονέων στο γάμο βρίσκει την έκφρασή της σε διάφορες περιοχές του Πόντου και κυρίως στη Ματσούκα και τη Σάντα¹⁶⁴.

3.3. Ο Γάμος.

Ο γάμος είναι κεντρικό στοιχείο της κοινωνικής ζωής των Ελλήνων του Πόντου. Είναι μια εκδήλωση κορυφαία στη ζωή των μελλονύμφων και σ' αυτή συμμετέχει σύμπασα η τοπική κοινότητα. Η σημειολογία μάλιστα είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτική : στην ποντιακή διάλεκτο ο γάμος ονομάζεται **χαρά**.

Η σημασία που έχει για τον ποντιακό ελληνισμό η ένωση 2 νέων ανθρώπων και η δημιουργία των καλύτερων προϋποθέσεων για την ευτυχία τους – όπως τουλάχιστον οι γονείς τους το αντιλαμβάνονται – προκύπτει και από το γεγονός ότι η συμφωνία των οικείων των δύο νέων γίνεται όχι μόνο πριν το γάμο, αλλά σε κάποιες περιπτώσεις ακόμη και από την παιδική ή νηπιακή τους ηλικία¹⁶⁵.

¹⁶⁴ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΗΣ Ελευθέριος: «Το κορίτσ' εκάτσεν κα». Ετήσιο λεύκωμα Παναγίας Σουμελά, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 78-81.

¹⁶⁵ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ Δημοσθένης : «Γαμήλια έθιμα στον Πόντο», ΑΠ, τ.1^{ος}, Αθήνα 1928, σελ. 123. Εδώ ο σ. αναφέρεται σε έθιμο της περιοχής Ακ Νταγ Μαντέν του Πόντου, όπου οι

Η καθαυτή διαδικασία του γάμου είναι γενικά κοινή σ' όλο τον Πόντο με κάποιες μικρές ή μεγαλύτερες παραλλαγές. Θα αποπειραθούμε μια σύντομη περιγραφή σε μια χαρακτηριστική περίπτωση που αφορά στην περιοχή του κεντρικού Πόντου¹⁶⁶:

Μετά τη συγκατάθεση των γονέων στο γάμο, ορίζεται η ημερομηνία του **αρραβώνα**. Μεταξύ αρραβώνα και γάμου δίνονται στη νύφη δώρα με την ευκαιρία σημαντικών χριστιανικών εορτών που τυχόν παρεμβάλλονται μέχρι το γάμο. Τέσσερις ημέρες πριν το γάμο γίνεται το **λογόπαρμα**: οι γονείς και ο κουμπάρος πηγαίνουν στο σπίτι της νύφης με τον ιερέα και στενούς συγγενείς δηλώνοντας ότι έρχονται «να παραλάβουν τη νύφη». Δίνουν ένα συμβολικό χρηματικό ποσό στους γονείς της νύφης (συνήθως 50 γρόσια), που θεωρείται το «δικαίωμα του γάλακτος». Κατόπιν κάνουν πρόποση υπέρ των μελλονύμφων και επιστρέφουν. Την Παρασκευή (δύο ημέρες πριν το γάμο) οι γονείς της νύφης αναθέτουν σε μια γυναίκα τη *λαλήτρα* να καλέσει τους συγγενείς, φίλους και λοιπούς στο γάμο. Πρόκειται εδώ για ένα από τα πανάρχαια επιβιώματα της προϊστορικής φάσης της μητριαρχίας (γυναικοκρατίας) στην περιοχή του Πόντου. (Ειδικά στον Πόντο κατά τη διαδικασία του γάμου έχουμε και άλλα ενδιαφέροντα επιβιώματα της μητριαρχίας: στην περιοχή της Κερασούντας πχ, στην πομπή της νύφης προς την εκκλησία προπορεύεται μια γριά κρατώντας λαμπάδα, που την αποκαλούν *παραμάνα* ή *παρανούφισσα*. Πρόκειται για τη σύγχρονη μορφή πανάρχαιου τελετουργικού, όπου η γριά παριστάνει την εκπρόσωπο του μητρικού γένους¹⁶⁷. Άλλη περίπτωση είναι αυτή της Αμισσού, όπου ο γαμπρός στο σπίτι της νύφης συνοδεύεται από έφιππες γυναίκες και παρθένες πεπλοφορούσες τις *παρανυφσάδες*¹⁶⁸, κλπ)

Όσοι προσέρχονται δίνουν γαμήλια δώρα, ενώ ο χορός, το γλέντι και το τραγούδι κυριαρχούν σε κάθε περίπτωση. Το απόγευμα του Σαββάτου γίνεται η ανταλλαγή των δαχτυλιδιών για να επιβεβαιωθεί ο αρραβώνας, αφού πριν έρχεται στη νύφη δώρο από το γαμπρό που το μεταφέρει ο ιερέας με τον παράνυμφο, συνήθως χρυσός ή ασημένιος σταυρός ή χρυσό νόμισμα. Παράλληλα γίνεται το *πλέξιμον*, όπου οι φίλες της νύφης της ετοιμάζουν την κόμμωση της νύφης για το γάμο. Το πρωί της Κυριακής οι δύο νεόνυμφοι φορούν τα ρούχα του γάμου που έχουν σταλεί για τον καθένα από τους γονείς του άλλου και ετοιμάζονται για το γάμο. Στο σπίτι του γαμπρού κυκλικός χορός όπου συμμετέχουν όλοι όσοι είναι παρόντες και στη μέση ο γαμπρός. Στη συνέχεια έχουμε το **νυφέπαρμαν**, δηλ την παραλαβή της νύφης με μεγαλοπρεπή πομπή της οποίας ηγείται ο γαμπρός. Πρόκειται για το πανηγυρικότερο και εορταστικότερο μέρος της διαδικασίας του γάμου. Είναι δε πιο πλούσιο σε εκδηλώσεις όταν οι μελλονύμφοι είναι νέοι και ευέλπιδες για μια νέα ζωή και για το λόγο αυτό απουσιάζει από τους γάμους

γονείς συμφωνούσαν για το γάμο από τη νηπιακή ακόμη ηλικία των παιδιών, επικυρώνοντας τη συμφωνία αυτή με χάραγμα της ξύλινης κούνιας των παιδιών με μαχαίρι. Στην περιοχή μάλιστα της Σάντας αναφέρει ότι πολλές φορές επιτυγχάνονταν συμφωνία και μεταξύ εγκύων γυναικών, εφ' όσον τα παιδιά που θα αποκτούσαν θα είχαν διαφορετικό φύλο.

¹⁶⁶ ΨΩΜΙΑΔΗΣ Πολύκαρπος: «Έθιμα γάμου στα Κοτύωρα», Ανατολικόν Ημερολόγιον, εν Κωνσταντινουπόλει 1895, σελ. 67-76.

¹⁶⁷ ΠΟΛΙΤΗΣ Νικόλαος: «Ο γάμος παρά τοις νεωτέροις Έλλησιν», Λαογραφικά σύμμεικτα, σελ. 285.

¹⁶⁸ ΦΩΤΙΑΔΗΣ Θανάσης: «Μητριαρχικά επιβιώματα στον ποντιακό γάμο», ΑΠ, τ.38, Αθήνα 1984, σελ. 383.

ηλικιωμένων ή αυτών που έρχονται σε δεύτερο ή τρίτο γάμο¹⁶⁹. Η πομπή στη συνέχεια μεγαλώνει και με τους συγγενείς της νύφης και πηγαίνει στην εκκλησία. Μετά τη στέψη πηγαίνουν στο σπίτι του γαμπρού, από όπου προβάλλει γυναίκα συγγενής του και ραίνει τους νεονύμφους με ρύζι και ζαχαρωτά, σύμβολα «ευδαίμονος και γλυκυτάτου βίου». Η νύφη εισέρχεται στο σπίτι με το δεξί, για να είναι η είσοδος αίσια. Την ασπάζεται η πεθερά και την οδηγεί στο δωμάτιο του ζεύγους. Ακολουθεί το τραπέζι του γάμου, το γαμοστόλιον όπου συμμετέχει όλη η συνοδεία. Στη συνέχεια ανοίγεται ο νυμφώνας και υπό τους ήχους των μουσικών οργάνων η νύφη προσφέρει στον καθένα κρασί και ταυτόχρονα όλοι οι καλεσμένοι της δίνουν δώρα. Είναι το *χαρ' ή χάρισμαν*. Από τη στιγμή εκείνη ο χορός και το γλέντι συνεχίζονται αδιάκοπα μέχρι τα μεσάνυχτα, οπότε έχουμε το *θύμισμα* της νύφης. Πρόκειται για ένα σιγανό χορό όπου τραγουδούν όλοι γλυκά ενώ στο χορό μετέχουν κρατώντας μερικές φορές και αναμμένα κεριά μόνο οι νεόνυμφοι με τους στενούς συγγενείς και τον κουμπάρο. Μετά από τρεις γύρους και ενώ η νύφη βρίσκεται μεταξύ του γαμπρού και των γονέων της, διαλύεται ο χορός, μοιράζονται κεριά στους ξένους και διαλύονται όλοι. Σε πολλές περιπτώσεις το γλέντι συνεχίζεται μέχρι την επόμενη ημέρα, οπότε έχουμε το *κοτσαγγέλ'*, ένα λεβέντικο χορό, όπου όλοι οι χορευτές μαζί με τους νεονύμφους με τη συνοδεία των μουσικών οργάνων σχηματίζουν μια αλυσίδα που περνά απ' όλα τα συγγενικά σπίτια, όπου δέχονται κεράσματα, ενώ συχνά περνά από όλα τα σπίτια του χωριού, δημιουργώντας την εικόνα της συμμετοχής στο κοινωνικό γεγονός όλης της μικρής κοινωνίας του χωριού. Αργά το απόγευμα επιστρέφουν στο σπίτι του γαμπρού και κατόπιν αφού δώσουν και πάλι ευχές, αποχωρούν. Την Τρίτη το απόγευμα η νύφη χωρίς να μιλά πλέον προσφέρει στα μέλη της νέας της οικογένειας και παίρνει δώρα από αυτά και στη συνέχεια δείχνει τα δώρα που έλαβε. Την επόμενη Κυριακή το νέο ζεύγος προσκαλείται στο σπίτι των γονέων της νύφης, όπου μένει για λίγες ημέρες μέχρι μία εβδομάδα.

Η είσοδος της νέας στην ξένη οικογένεια σημαίνει την απώλεια της ανέμελης ζωής και της θαλπωρής του πατρικού σπιτιού, σημαίνει σκληρές συνθήκες διαβίωσης, χωρίς δικαίωμα έκφρασης γνώμης. Τώρα η θέση της καθορίζεται σύμφωνα με τη θεσμοθετημένη ιεραρχία της οικογένειας του συζύγου της, που την τοποθετεί στο χαμηλότερο σκαλοπάτι, μέχρις ότου αποκτήσει η οικογένεια νέα νύφη. Γενικά η ένταξη σε μια νέα οικογένεια σημαίνει για τη γυναίκα μια σκληρή δοκιμασία, για την οποία την έχουν ήδη προετοιμάσει οι γονείς της παρακινώντας τη σχετικά να τιμά τους γονείς του μέλλοντος συζύγου της.

Ακραία έκφραση του σεβασμού της νύφης προς τον πεθερό της αποτελεί το γνωστό ως «στύμνωμαν» ή «μαχ'» που στερεί από τη νύφη το δικαίωμα να απευθύνεται στον πεθερό της αλλά ακόμη και της επιβάλλει να μιλά χαμηλόφωνα στους υπόλοιπους για να μην ακούγεται η φωνή της από εκείνον. Έχει δε επί πλέον την υποχρέωση του χειροφιλήματος όχι μόνο του αρχηγού, αλλά και των υπολοίπων αρρένων μελών της οικογένειας, της μητέρας και των αδελφών του συζύγου της καθώς και των πλησιέστερων συγγενών σε περίπτωση που τους προσφέρει κάτι¹⁷⁰.

¹⁶⁹ ΛΑΠΑΡΙΔΗΣ Νίκος: «Το νυφέτταρμαν», ΑΠ, τ. 38, 1984, σελ. 209.

¹⁷⁰ ΧΕΙΜΩΝΙΔΗΣ Ευριπίδης, ό.π., σελ. 377.

Ενδιαφέρον έχουν οι προσφωνήσεις των διαφόρων μελών της ποντιακής οικογένειας. Η νύφη υποχρεώνεται να προσφωνεί τα άρρενα μέλη της οικογένειας «αφέντα» («αφέντη» στις πόλεις) ενώ τα θήλεα μέλη «κύρα» και «κυρά». Άμεσα με το όνομά τους καλεί μόνο τις νεώτερές της νύφες της οικογένειας και τα παιδιά. Ο μεγαλύτερος αδελφός προσφωνείται από τα υπόλοιπα αδέρφια του «πασάς» και αντίστοιχα η μεγαλύτερη αδελφή «πατσή». Η γυναίκα που αναφέρεται στο σύζυγό της σε συζήτηση με μέλη της οικογένειας δεν αναφέρει ποτέ το όνομά του αλλά μνημονεύει τη συγγενική σχέση του συνομιλητή προς το σύζυγό της (πχ στην πεθερά της τον αναφέρει ως « ο γιός σ'», στον κουνιάδο της: « ο αδελφός σ'» κ.ο.κ.). Αλλά και ενώπιον των ξένων προσώπων δεν αναφέρει το όνομα του συζύγου της, αποκαλώντας τον «εκείνος». Ούτε όμως και στις απ ευθείας συνομιλίες τους η γυναίκα αναφέρει το όνομα του συζύγου της. Σ' αυτή την περίπτωση δεν υπάρχει τυποποιημένος όρος, η κάθε γυναίκα βρίσκει όποια προσφώνηση θεωρεί η ίδια πρόσφορη. Έτσι πχ τον αποκαλεί «νέπε» ή «ερίφ'» («άνδρα» με την έννοια όχι φυσικά του συζύγου αλλά του άρρενος) ή «άγουρε» (με την έννοια γενικά του «αρσενικού») ή με την επαγγελματική του ιδιότητα: «δέσκαλε» («δάσκαλε»), «μάστορα» ή ακόμη και με το επώνυμό του¹⁷¹.

3.4 Η θέση της γυναίκας

Η εικόνα της ελληνικής ποντιακής οικογένειας κυρίως στην ύπαιθρο ίσως να φαίνεται εξαιρετικά σκληρή κρινόμενη σύμφωνα με τα σύγχρονα κοινωνικά πρότυπα, ιδιαίτερα σ' ότι έχει σχέση με τη θέση της γυναίκας σ' αυτή. Αυτή όμως η θεώρηση θα ήταν άδικη αν δεν συνυπολογιστούν και άλλες παράμετροι της ζωής των Ελλήνων του Πόντου. Το μοντέλο της ποντιακής οικογενειακής οργάνωσης με τη συσπείρωση και συμβίωση τριών ή ακόμη και τεσσάρων γενεών κάτω από την ίδια στέγη υπαγορεύεται από την ανάγκη της ίδιας της επιβίωσης του τουρκοκρατούμενου ποντιακού ελληνισμού. Η συσπείρωση όμως αυτή απαιτεί σκληρή πειθαρχία με συγκεκριμένους κανόνες και διακριτούς ρόλους για κάθε μέλος της οικογένειας. Στις συνθήκες αυτές, όπου ο ποντιακός ελληνισμός επιβίωσε μέσα από οριακές σε πολλές περιπτώσεις καταστάσεις, είναι φυσικό η γνώση και η πείρα των γεροντότερων να παίζει καθοριστικό ρόλο στην επιβίωσή του. Φυσικά αυτή η μέχρι σκληρότητας πειθαρχημένη συνοχή δε σημαίνει ότι η αλληλεγγύη η στοργή και η αλληλοεκτίμηση δεν χαρακτηρίζουν – στο μέγιστο μάλιστα δυνατό βαθμό – τη συμβίωση των μελών της ποντιακής οικογένειας. Παρά το γεγονός ότι η διαβίωση της, νέας κυρίως, γυναίκας στα πλαίσια της ποντιακής οικογένειας ούτως ή άλλως είναι σκληρή, θα πρέπει να τονιστεί κατ αρχάς ότι το γεγονός αυτό έχει γενική ισχύ τόσο στην ύπαιθρο όσο και στις πόλεις και μάλιστα χωρίς να γίνεται διάκριση μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών τάξεων. Η ιεράρχηση άλλωστε και η διαβάθμιση περιορισμών και δικαιωμάτων, όπως ήδη έχει τονιστεί, ισχύει και στην περίπτωση των αρρένων μελών της οικογένειας.

Θα άξιζε όμως σίγουρα αλλά και θα ήταν πιο δίκαιη μια μικρή μόνο σύγκριση της θέσης της Ελληνίδας γυναίκας με αυτή της Τουρκάλας. Από τα επί μέρους στοιχεία προκύπτει σαφής και τεράστια διαφορά υπέρ της πρώτης.

¹⁷¹ Ο.π., σελ. 378.

Τα πράγματα για την Τουρκάλα γυναίκα δεν είναι καθόλου ευνοϊκά. Το αντίθετο μάλιστα: το ίδιο το ισλαμικό δίκαιο αναγνωρίζει την ανδρική υπεροχή. Κατά το κοράνι «οι άνδρες είναι κατά πολύ ανώτεροι των γυναικών» και κατά συνέπεια δικαιούνται «να τις εξουσιάζουν». Κατά τον προφήτη του Ισλάμ η γυναίκα είναι «λειψή στα λογικά» και «κακιά από τη φύση της, σατανάς, αίτιο διχοστασίας και μηχανορραφιών, είναι γρουσουζα, ύπουλη και απατεών», συμπεραίνοντας ότι «δεν υπάρχει καλή γυναίκα» και πως όλες του είναι του ίδιου φυράματος¹⁷². Το ιδεολογικό λοιπόν πλαίσιο που καθορίζει τη θέση της Τουρκάλας γυναίκας είναι δεδομένο. Αυτονόητες συνέπειες είναι τα μονόπλευρα δικαιώματα υπέρ του άνδρα (πολυγαμία, λύση του γάμου απλώς με τη ρήση 3 φορές από το σύζυγο της φράσης «σε χωρίζω», υποχρέωση της γυναίκας να κρύβει το πρόσωπό της, η πλήρης απουσία κοινωνικής ζωής και κάθε είδους ψυχαγωγία¹⁷³ – στις γυναίκες απαγορεύεται να χορεύουν δημόσια και σ' αυτό εν πολλοίς οφείλεται η έλλειψη δικών τους φολκλορικών χορών –). Όλα αυτά, που αναφέρονται στην Τούρκισσα γυναίκα, αντιπαρατιθέμενα με τη σκληρότητα οπωσδήποτε της καθημερινής ζωής της Ελληνίδας Πόντιας γυναίκας, ασφαλώς κατατάσσουν την πρώτη σε πολύ χειρότερη θέση. Η σύγκριση αυτή επιβαρύνει ακόμη περισσότερο τη θέση της Τούρκισσας, αν συνυπολογιστούν οι αμέτρητες γιορτές με τα συνεχή πανηγύρια (βασικές κοινωνικές εκδηλώσεις των Ελλήνων του Πόντου όπου κυρίως γνωρίζονται και ερωτεύονται οι νέοι και γενικά συναναστρέφονται οι άνθρωποι) οι χοροί και τα γλέντια που σε πολλές περιπτώσεις διαρκούν μέχρι τις πρωινές ώρες, όπου συμμετέχουν οι Πόντιες Ελληνίδες γυναίκες κάθε ηλικίας. Οι εκδηλώσεις αυτές γλυκαίνουν τη ζωή τους με πινελιές χαράς, των οποίων τη μαγεία μπορούμε οι νεώτεροι να φανταστούμε μόνο βλέποντας το πάθος για χορό και τραγούδι των υπέργηρων σημερινών Ποντίων γυναικών, που σιγά σιγά φεύγουν απ' τη ζωή.

4.Εθνικές ομάδες στον Πόντο και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους

4.1. Προϋποθέσεις διαμόρφωσης των εθνικών ομάδων.

Από τους αρχαίους ακόμη χρόνους η περιοχή της Μ. Ασίας θεωρείται κοιτίδα πολιτισμών και εξελίσσεται σε μαγνήτη προσέλκυσης διαφόρων λαών εξαιτίας κυρίως των πόρων που διαθέτει και της στρατηγικής της θέσης. Μια απόπειρα εθνογραφικής καταγραφής της Μ. Ασίας κατά την πρώτη προχριστιανική χιλιετία, περιλαμβάνει πλήθος λαών που μιλούν άσχετες μεταξύ τους γλώσσες: Έλληνες, Ουράρτιοι, Χετταίοι, Φρύγες, Λυδοί. Καππαδόκες, Ίσαυροι, Αρμένιοι, Εβραίοι, Κάρες, Κούρδοι, κλπ. Απομεινάρια

¹⁷² ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής : «Η οικογένεια στην Τουρκία», Γόρδιος, Αθήνα 1990, σελ.21. Εδώ ο συγγραφέας προσεγγίζει τη θέση της γυναίκας μέσα στη σύγχρονη τουρκική κοινωνική πραγματικότητα. Είναι φανερό ότι αυτό σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό ίσχυε κατά τη χρονική περίοδο της έρευνάς μας στις αρχές του 20ου αιώνα, πριν τη Μικρασιατική Καταστροφή.

¹⁷³ ΧΕΙΜΩΝΙΔΗΣ Ευρυπίδης, ό.π.

των γλωσσών των λαών αυτών σώζονται και σήμερα σε βαθμό που μπορούν να δώσουν τη δυνατότητα γλωσσολογικής ταξινόμησης¹⁷⁴. Απ' όλους τους προχριστιανικούς πολιτισμούς της Μ. Ασίας ο ελληνικός αποδεικνύεται πιο δυναμικός. Μετά τον πρώτο και κυρίως το δεύτερο ελληνικό αποικισμό, όλα τα μικρασιατικά παράλια μέχρι τον Εύξεινο Πόντο γεμίζουν με ελληνικές αποικίες, οι οποίες σταδιακά εξελληνίζουν και τη μικρασιατική ενδοχώρα, γεγονός καθοριστικό για το μαζικό εξελληνισμό των βυζαντινών χρόνων¹⁷⁵. Κατά την πρώιμη αυτή περίοδο ο εξελληνισμός στηρίζεται λιγότερο στον αριθμό των αποίκων και περισσότερο στην οικονομική και πολιτιστική υπεροχή τους. Η επίδραση των Ελλήνων κατά την περσική περίοδο είναι ισχυρότερη κυρίως στα παράλια, γιατί η περσική κυριαρχία ασκείται κατά βάσιν στο εσωτερικό μικρασιατικό οροπέδιο. Οι ρυθμοί εξελληνισμού γίνονται αργοί κατά την κλασική περίοδο, ενώ μετά τις κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου και την εδραίωση των επιγόνων, ο εξελληνισμός επιταχύνεται με την ίδρυση ελληνικών πόλεων. Η επιθυμία δε για κοινωνική ανέλιξη αποτελεί ισχυρό κίνητρο για τους περισσότερο φιλόδοξους εντόπιους κατοίκους να γνωρίσουν και να ομιλούν την ελληνική γλώσσα. Η διαδικασία του εξελληνισμού ταυτίζεται συχνά με την αστικοποίηση, η οποία συνεχίζεται και κατά τη ρωμαϊκή περίοδο κι έτσι η Ρώμη συνεχίζει την παράδοση του εξελληνισμού στη μικρασιατική χερσόνησο. Υπενθυμίζουμε ότι στην ευρύτερη περιοχή του Πόντου έχουμε την περίοδο αυτή το βασίλειο των Μυθριδατών, όπου ο εξελληνισμός έρχεται με την καθιέρωση της ελληνικής ως επίσημης γλώσσας και του δωδεκάθεου του Ολύμπου ως θρησκείας. Η επιβίωση κάποιων αρχαίων γλωσσών της Ανατολίας μέχρι τον 6^ο μχ αιώνα ερμηνεύει τους αργούς ρυθμούς εξελληνισμού στο εσωτερικό της Μ. Ασίας. Μελέτες των γλωσσών αυτών – όπου δεν περιλαμβάνονται η αρμενική, γεωργιανή και κουρδική γλώσσα που επιβιώνουν και αργότερα – αποδεικνύουν ότι οι γλώσσες αυτές δίνουν μια μάχη ήδη χαμένη¹⁷⁶. Την περίοδο αυτή στις ανατολικές περιοχές της Μ. Ασίας ομιλούμενες γλώσσες είναι η αρμενική, συριακή, κουρδική, γεωργιανή, αραβική και πιθανόν λαζική¹⁷⁷. Καθ όλη τη βυζαντινή περίοδο δεν έχουμε μεγάλες μεταναστεύσεις και εγκαταστάσεις λαών στη Μ. Ασία, που θα μπορούσαν να προκαλέσουν γλωσσολογικές και άλλες πολιτιστικές αλλαγές, κυρίως λόγω της ύπαρξης του σχετικά σταθερού κράτους των Σασσανιδών στα ανατολικά, που εμποδίζει την είσοδο λαών από τα ανατολικά και κυρίως από την κεντρική Ασία. Αυτό όμως που είναι ενδιαφέρον είναι η εσκεμμένη πολιτική μετοικήσεων πληθυσμών μέσα στα όρια της Αυτοκρατορίας. Έτσι Γότθοι εγκαθίστανται τον 4^ο αιώνα στη Φρυγία, Μαρδαίτες στην Απάλεια, Αρμένιοι σε διάφορες περιόδους σε διαφορετικές περιοχές, όπως στην Κολώνεια και Νεοκαισάρεια του Πόντου, όπου από τον 7^ο αιώνα ήδη κατοικούν Αρμένιοι, ενώ πολλές μετοικεσίες Αρμενίων γίνονται μέχρι το 10ο αιώνα στις ευρωπαϊκές επαρχίες. Τον 7^ο και 8^ο αιώνα Σλάβοι στρατιώτες που υπηρετούν στο βυζαντινό στρατό τοποθετούνται στα βορειοδυτικά σύνορα, Πέρσες στρατιώτες που έχουν αυτομολήσει στο Βυζάντιο τοποθετούνται στις ανατολικές επαρχίες, κλπ. Οι Εβραίοι αποτελούν μια ομάδα που παίζει σημαντικό ρόλο στο εμπόριο της Μ. Ασίας, που κατά τη ρωμαϊκή εποχή βρίσκονται εγκατεστημένοι σε περισσότερες από 60 πόλεις,

¹⁷⁴ VRIONIS Spiros, ό.π., σελ. 41.

¹⁷⁵ Ο.π., σελ. 41.

¹⁷⁶ Ο.π., σελ. 42.

¹⁷⁷ Ο.π., σελ. 45.

ενώ από τον 7^ο μέχρι τον 11^ο αιώνα τους συναντάμε: στην Καππαδοκία (7^ο αιώνα), Νεοκαισάρεια (8^ο), Αμόριο (9^ο), στη Νίκαια (10^ο), Άβυδο και Έφεσο (11^ο) κλπ. Στις αρχές του 13^{ου} αιώνα υπάρχουν εβραϊκές κοινότητες σε πέντε πόλεις της Ανατολίας: Γάγγρα, Στρόβιλο, Σελεύκεια, Χώνες και Τραπεζούντα¹⁷⁸. Πηγές του 11^{ου} αιώνα αναφέρουν εκπληκτική ποικιλία φυλετικών στρατιωτικών ομάδων σε διάφορες περιοχές της Αυτοκρατορίας: Ρώσοι, Άγγλοι, Νορμανδοί, Γερμανοί, Βούλγαροι, Σαρακηνοί, Γεωργιανοί, Αρμένιοι, Αλβανοί, Σκανδιναβοί, κλπ. Η πλειοψηφία των μη ελληνικών πληθυσμών κατοικεί στις ανατολικές περιοχές της Μ. Ασίας. Με την επέκταση εκεί τον 10ο και 11^ο αιώνα ενσωματώνονται στην αυτοκρατορία περιοχές με λαούς που δεν είναι ελληνόφωνοι και διαφωνούν με τη σύνοδο της Χαλκηδόνας. Κούρδοι βρίσκονται στην Άμιδα (αργότερα Ντιαρμπακίρ), στην περιοχή της λίμνης Βαν και αλλού. Στις νοτιοανατολικές περιοχές του Ευξείνου βρίσκονται Λαζοί και Γεωργιανοί. Σημαντικότεροι λαοί αυτών των περιοχών κατά τον 11^ο αιώνα είναι οι Σύροι, που είναι οι κυριότεροι έμποροι της περιοχής καθώς και φημισμένοι γιατροί αλλά και μεταφραστές ελληνικών κειμένων και οι Αρμένιοι, που με απόφαση του βυζαντινού κράτους και καθώς αυτό έχει επεκταθεί ανατολικά, εγκαθίστανται σε διάφορες περιοχές (Χαλδία, Λάμπακα, Σεβάστεια, Καππαδοκία, Μελιτηνή, Άνι, κλπ)¹⁷⁹.

Η χιλιόχρονη πορεία της Αυτοκρατορίας στηρίζεται σε τρεις πυλώνες: Στο γραφειοκρατικό μηχανισμό, την εκκλησία και το στρατό. Η γραφειοκρατία και ο στρατός συγκροτούνται από μισθοφόρους, των οποίων το κόστος καλύπτεται από τη βαριά φορολογία. Κατά τους τελευταίους αιώνες της Αυτοκρατορίας, όταν αυτή συρρικνώνεται εδαφικά, έχουμε αύξηση της φορολογίας, για να καλυφθούν οι οικονομικές ανάγκες. Παρά τις διαφορετικές προσεγγίσεις των ερευνητών, δεν φαίνεται υπερβολική η άποψη ότι οι λαοί της αυτοκρατορίας αντιδρούν έντονα σ' αυτά τα μέτρα και η αντίδρασή τους εκφράζεται με τις αιρέσεις, που παρά το γεγονός ότι αρχικά εμφανίζονται από τους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους, όμως έντονη ανάπτυξή τους έχουμε μετά το 10ο αιώνα¹⁸⁰ και εκφράζουν το γενικότερο κλίμα αντίστασης τους αλλά και τις πολιτιστικές ιδιαιτερότητες των λαών της περιοχής. Η εμφάνιση δηλαδή των αιρέσεων στο μικρασιατικό χώρο είναι αποτέλεσμα κυρίως πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών: Δεν είναι τυχαίο ότι κέντρο των σημαντικότερων αιρέσεων γίνεται η Αντιόχεια, έδρα του Μονοφυσισμού και του Νεστοριανισμού, σημαντικό οικονομικό κέντρο της αυτοκρατορίας, που όμως πιέζεται από το εμπορικό μονοπώλιο της Κωνσταντινούπολης, η οποία έχει πάρει από την Αντιόχεια το εμπόριο μετάξης και μπαχαρικών, που αποτελούσε τη βάση του πλούτου της¹⁸¹.

Ως προς τις κύριες αιρέσεις ο Γρηγοριανισμός είναι η καταφυγή των Αρμενίων απέναντι στον πλήρη εξελληνισμό τους αλλά και στην οικονομική και πολιτική τους εκμετάλλευση από την κεντρική βυζαντινή γραφειοκρατία, ο Νεστοριανισμός για τους χριστιανούς Κούρδους με την ιδιότυπη οργάνωση των πατριών-ποιμένων, ενώ παραπλήσιοι είναι οι λόγοι της αιρετικής στάσης των Ασυρίων και των Κοπτών. Ο Αρειανισμός έχει φυλετικά και οικονομικά κίνητρα και αναπτύσσεται σε αντιπαράθεση με την επίσημη θρησκευτική και

¹⁷⁸ Ο.π., σελ. 47.

¹⁷⁹ Ο.π., σελ. 48-49.

¹⁸⁰ ΡΟΔΑΚΗΣ Περικλής : «Ο γόρδιος δεσμός των εθνοτήτων. Η Μικρά Ασία μέσα στο χώρο και το χρόνο». Β' έκδοση, Αθήνα 1990, σελ. 24.

¹⁸¹ ΡΟΔΑΚΗΣ Π., ό.π., σελ. 25.

πολιτική ορθοδοξία της αυτοκρατορίας. Μεγάλο κοινωνιολογικό ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι οι περιοχές αυτές των αιρέσεων ακόμη και σήμερα τηρούν μια αιρετική στάση σε σχέση με το θρησκευτικό δόγμα της κυρίαρχης πολιτικής-οικονομικής ομάδας: Οι Κούρδοι της ανατολικής Τουρκίας είναι Σίιτες (ενώ οι Τούρκοι είναι Σουνίτες) και οι Κούρδοι του Ιράν είναι Σουνίτες (ενώ οι Ιρανοί είναι Σίιτες). Το καθεστώς αυτό έχει και πολιτικές προεκτάσεις, αφού οι αντίθετοι με την Τουρκία Κούρδοι είναι Σίιτες, ενώ η Άγκυρα συνεργάζεται με τους Σουνίτες Κούρδους της περιοχής του Ιράν¹⁸². Η πιο αξιόλογη από τις υπόλοιπες αιρέσεις είναι των Παυλικανών, στην ευρύτερη περιοχή του Πόντου, που πρωτοεμφανίζεται από τον 6^ο ακόμη αιώνα.

Αυτή την περίοδο έχουμε την εισβολή των διαφόρων τουρκικών φύλων και την οριστική τους εγκατάσταση στα πρώην εδάφη της Αυτοκρατορίας στη Μ. Ασία μετά τις μάχες στο Ματζικέρτ (1071) και το Μυριοκέφαλο (1176)¹⁸³. Η μείωση των χριστιανικών πληθυσμών που παρατηρείται αυτή την περίοδο οφείλεται κατά πρώτο λόγο στα θύματα που συνεπάγονται οι συνεχείς πόλεμοι, αλλά και κυρίως στις γενικευμένες σφαγές που ερμηνεύονται στην καθιέρωση μεταξύ των τουρκικών φύλων της ιδεολογίας του Γαζή, η οποία απαιτεί το θάνατο των εχθρών της πίστης¹⁸⁴. Άλλος παράγοντας είναι οι φοβερές επιδημίες και ιδιαίτερα της πανώλης και του λοιμού. Ακόμη ο εξανδραποδισμός των χριστιανών με τη μεταφορά τους ως σκλάβων στην Περσία και αλλού καθώς και οι επιγαμίες μεταξύ Τούρκων και χριστιανών, που αποτελεί μέρος της διαδικασίας αύξησης των μουσουλμάνων και παράλληλης μείωσης των χριστιανών¹⁸⁵. Πολύ μεγαλύτερο ρόλο όμως παίζει ο θρησκευτικός προσηλυτισμός. Οι μεγάλης έκτασης εξισλαμισμοί αυτής της περιόδου είναι βίαιοι αλλά και εθελούσιοι που αφορούν κυρίως τους ανατολικούς λαούς στους οποίους υπάρχουν οι προϋποθέσεις γι' αυτό, όπως ήδη περιγράφηκε, τους δούλους κλπ. Συγκεκριμένα κίνητρα εξισλαμισμού αποτελούν η αποφυγή της φορολογίας των μη μουσουλμάνων, γεγονός που οδηγεί μεγάλες πληθυσμιακές χριστιανικές ομάδες να προσχωρήσουν στο Ισλάμ, καθώς και ιδεολογικά στοιχεία του Ισλάμ, σύμφωνα με τα οποία όποιος προσηλυτίζει ένα άτομο στο Ισλάμ αποκτά εισιτήριο για τον παράδεισο. Το στοιχείο αυτό οδηγεί πολλούς Μουσουλμάνους κυρίως χριστιανών δούλων να τους απελευθερώσουν, εφόσον αποδεχθούν τη θρησκεία τους. Οι εξισλαμισμοί αυτοί, όπως γίνεται φανερό, δεν έχουν το χαρακτήρα των βίαιων και μαζικών εξισλαμισμών μετά την άλωση και κυρίως κατά το 17^ο και 18^ο αιώνα, στους οποίους έχουμε ήδη αναφερθεί σε άλλο κεφάλαιο.

Πολύ μεγάλο ενδιαφέρον έχει η περίπτωση των ισλαμικών αιρέσεων, που αποτελούν παρεκκλίσεις από την ισλαμική ορθοδοξία, δηλαδή το Σουνιτισμό. Εδώ έχουμε κατ' αρχάς κατά τα τέλη του 13^{ου} και τις αρχές του 14^{ου} αιώνα την εισβολή στο μικρασιατικό χώρο των Δερβίσηδων, που εκφράζουν ένα εσωτερισμό και ανήκουν σαφέστατα στην περίπτωση των αιρέσεων σχισμάτων (mezhep και tarikah). Η αντίθεση όμως αυτή αντικατοπτρίζει ευρύτερα πολιτιστικά και κοινωνικά δεδομένα. Οι διάφοροι πνευματικοί ταγού baba (πατέρες) dede (γέροντες) που περιέρχονται σχεδόν γυμνοί και ρακένδυτοι την ύπαιθρο κάτω από διάφορα ονόματα (απτάληδες.

¹⁸² ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής: «Οσμανική Πραγματικότητα, τ. 1^{ος}, σελ. 129.

¹⁸³ VRIONIS Σ,ό.π., σελ. 113

¹⁸⁴ Ο.π., σελ. 154

¹⁸⁵ Ο.π., σελ. 157 και 158.

καλεντέρηδες, χαϊντάρηδες κλπ) προέρχονται από τα σπλάχνα της ποιμενικής κοινωνίας των τουρκμενικών φύλων. Μια από τις σημαντικότερες αιρέσεις, των Μπεκτασήδων που ίδρυσε ο Χατζή Μπεκτάς Βελή (Hacı bektaş Veli), αναπτύχθηκε πάνω σε τέτοιες κοινωνικές βάσεις. Για το λόγο αυτό οι Μπεκτασήδες της υπαίθρου είναι οι λεγόμενοι Αλεβήδες, αιρετικοί όσο και οι Σίίτες. Τεράστιο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εξέλιξη της αίρεσης, η οποία **διαδίδεται πολύ πιο εύκολα σε ομάδες εξισλαμισμένων**, όπως μεταξύ των εξισλαμισμένων της δυτικής Θράκης αλλά και σε οργανωμένες στρατιωτικές ομάδες εξισλαμισμένων, όπως οι Γενίτσαροι. Στις περιπτώσεις αυτές ο Μπεκτασηδισμός λειτουργεί ως υποκατάστατο εναντίον του ορθόδοξου ισλαμικού δόγματος, **προσλαμβάνοντας και ενσωματώνοντας στοιχεία του ορθόδοξου χριστιανικού δόγματος**. Έτσι διατηρείται και στο Μπεκτασηδισμό το δόγμα της Αγίας Τριάδας, που σύγκειται από το Θεό, το Μωάμεθ και τον Αλή (Χαλίφη που αγιοποιήθηκε από τους Σίίτες), το δόγμα των δώδεκα Ιμάμηδων είναι αντίστοιχο των Δώδεκα Αποστόλων, κλπ. Η προσεκτική παρατήρηση του ζητήματος αυτού δείχνει την επιβίωση πανάρχαιων δοξασιών, από τις οποίες ελάχιστες έχουν σχέση με την κεντρική Ασία¹⁸⁶. Ο Μπεκτασηδισμός ειδικά διαπνέεται από ένα έντονο διονυσιακό πνεύμα και έχει σαφείς υλιστικές βάσεις, σε αντίθεση με το Μεβλεβηδισμό, που έχει απολλώνια χροιά. Από το αν τα τάγματα ανήκουν στην ισλαμική ορθοδοξία ή στις αιρέσεις, προκύπτει και ο ταξικός τους χαρακτήρας και η πολιτική τους κατεύθυνση. Αυτό βέβαια σε σχέση με τη στάση τους απέναντι στην θεσπισμένη πολιτική εξουσία και τις κυρίαρχες δυνάμεις που εκφράζουν. Έτσι ο Σουνιτισμός ως θρησκευτικό – πολιτικό δόγμα του κράτους πρέπει να θεωρηθεί «δεξιά», ενώ ο Σιιτισμός που αντιτίθεται προς αυτόν «αριστερά». Το σχήμα αυτό είναι αντίστροφο σε Σιιτικά κράτη, όπως το Ιράν. Τόσο ο Μεβλεβητισμός, όσο και ο Μπεκτασηδισμός συνεργούν στον εξισλαμισμό των μικρασιατικών εθνοτήτων, ενώ ταυτόχρονα λειτουργούν ως ασφαλιστική δικλείδα απέναντι στις συνέπειές του. Κατά τον ίδιο τρόπο εκφράζουν τις κοινωνικές δυνάμεις στο μέτρο που τις κινητοποιούν, διαμορφώνοντάς τις συχνά σε κινήματα¹⁸⁷.

Η παράθεση αυτή των γεγονότων και της διαδικασίας διαμόρφωσης των εθνικών ομάδων έχει μεγαλύτερη αξία να αναφέρεται σε ολόκληρο το μικρασιατικό χώρο και όχι μόνο στον Πόντο, επειδή οι εξελίξεις αφορούν στον ίδιο σχεδόν βαθμό, με κάποιες εξαιρέσεις, όλη τη Μ. Ασία και κυρίως την ανατολική, όπου ανήκει γεωγραφικά και ο Πόντος. Έτσι αποκτούμε μια σφαιρικότερη θεώρηση των συνθηκών που διαμόρφωσαν τις διάφορες εθνότητες που μας ενδιαφέρουν.

Στην περιοχή του Πόντου οι αρχαίοι Έλληνες άποικοι συναντούν ένα σημαντικό σε αριθμό σύνολο τοπικών λαών, τους οποίους όπως περιγράψαμε, αφομοιώνουν πολιτιστικά δια μέσου των αιώνων. Στα ανατολικά και στην περιοχή της Χαλδίας αλλά και δυτικά μέχρι την περιοχή της Οινόης κατοικούν οι Χάλυβες ή Χάλδοι ή Χαλδαίοι γι' αυτό το λόγο και η χώρα τους ονομάστηκε Χαλδία, οι Μοσσύνοικοι που βρίσκονται στην περιοχή μεταξύ Κερασούντας και Τρίπολης και διαθέτουν τα γνωστά ξύλινα σπίτια τους, τους Μοσσύνους. Οι Δρίλες, νότια της Τραπεζούντας, στην ίδια ορεινή περιοχή με τους Μάκρωνες ή Μακροκέφαλους. Μεγάλο χώρο επίσης

¹⁸⁶ ΣΑΡΡΗΣ, ό.π., σελ. 56.

¹⁸⁷ Ο.π., σελ. 57.

καταλαμβάνουν οι Σάννοι ή Τζάνοι των οποίων η χώρα ονομάζεται Τζανική και περιλαμβάνει μια μεγάλη έκταση από την περιοχή λίγο ανατολικά της Τραπεζούντας μέχρι τον Άλυ ποταμό δυτικά, ενώ ακόμη και στις αρχές του 20ού αιώνα η διοίκηση της περιοχής Αμισού ονομάζεται Τζανική (Canik mutesafirliđi). Οι Σκυθηνοί διαμένουν νοτιότερα των Μακρώνων, οι Κερκίτες νοτιοανατολικά και οι Ταόχοι ανατολικά από αυτούς, προς τη χώρα των Καρδούχων (Κούρδων), στην περιοχή που αργότερα ορίζεται μεταξύ Αργυρούπολης και Ερζερούμ. Στην περιοχή μεταξύ Τραπεζούντας και Γεωργίας κατοικούν οι Λαζοί ή Κόλχοι και η χώρα τους είναι η Λαζική ή Κολχίδα, ενώ ακόμη και στις αρχές του 20ου αιώνα η περιοχή τους ονομάζεται Λαζική (Lazistan mutesafirliđi). Δεν έχουν καμιά φυλετική σχέση με τους Έλληνες, αλλά δεν είναι ούτε και ιθαγενείς πληθυσμοί. Πρόκειται για μια φυλή που κατά τον Ηρόδοτο και το Διόδωρο το Σικελιώτη αναπτύχθηκε από τα υπολείμματα της στρατιάς του Αιγύπτιου Φαραώ Σέσωστρη που είχε προελάσει μέχρι τον Πόντο και εγκαταστάθηκε στην προαναφερθείσα περιοχή¹⁸⁸. Άλλοι ερευνητές τοποθετούν την περιοχή προέλευσης των Λαζών τον Καύκασο¹⁸⁹. Ανατολικότερα των Λαζών κατοικούν οι Αβασγοί και νότια των Λαζών δηλαδή προς το εσωτερικό των ορέων τους, οι Μόσχοι ή Μέσχοι. Στην περιοχή του δυτικού Πόντου ζούν οι Τιβαρηνοί ή Τιβαρινοί ή Τιβρανοί, δυτικότερα οι Παφλαγόνες δυτικά του Άλυ ποταμού¹⁹⁰. Αναφέρονται επίσης και οι Λευκοσύροι στο εσωτερικό του κυρίως Πόντου προς τα νότια, που είναι άποικοι των Ασσυρίων, που έλαβαν το όνομά τους για το διαφορετικό σε σχέση με τους Ασσύριους χρώμα τους και κατοικώντας αρχικά στην περιοχή της Καππαδοκίας, επεκτάθηκαν μέχρι τον Πόντο μεταξύ των ποταμών Άλυ και Τρι. Κατά τους χρόνους δε της έλευσης των Μυρίων παρουσιάζονται ενωμένοι με τους Παφλαγόνες και κυβερνώνται από ένα Παφλαγόνα βασιλέα, ο οποίος έχει τη δυνατότητα να παρατάξει στρατό μέχρι 120.000 ανδρών¹⁹¹. Οι περισσότεροι από τους λαούς αυτούς εξακολουθούν να μένουν στην περιοχή και έρχεται σε επαφή μαζί τους ο Ξενοφώντας κατά την Κάθοδο των Μυρίων, όπου και τους περιγράφει μαζί με τις περιπέτειες και τις συγκρούσεις που έχει μαζί τους μέχρι να αναχωρήσει για την επιστροφή από την περιοχή του Πόντου προς την Ελλάδα. Συγκεκριμένα οι Μύριοι στην πορεία τους από τα Κούναξα προς τον Εύξεινο Πόντο συναντούν πρώτα τους Καρδούχους, στη συνέχεια τους Ταόχους, τους Χάλυβες, Σκυθηνούς Μάκρωνες, Κόλχους με τους οποίους πολεμούν σκληρά και τελικά τους νικούν. Στη συνέχεια και αφού μένουν μερικές ημέρες στην Τραπεζούντα πολεμούν με τους Δρίλες και στη συνέχεια προωθούνται προς τα δυτικά, όπου μαχόμενοι εναντίον των Μοσυνοίκων φτάνουν στη χώρα των Χαλύβων και στη συνέχεια στα Κοτύωρα, που βρίσκονται στη χώρα των Τιβαρηνών, ενώ τα τρόφιμά τους τα παίρνουν από τους Παφλαγόνες. Από τα Κοτύωρα μετακινούνται με πλοία προς τη Σινώπη, από τη Σινώπη προς την Ηράκλεια και στη συνέχεια ακόμη δυτικότερα με κατεύθυνση την Ελλάδα.

Σε γενικές γραμμές κατά τους βυζαντινούς χρόνους στον Πόντο συναντούμε τους περισσότερους λαούς και φυλές που είδαμε στις ανατολικές

¹⁸⁸ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, ό.π., σελ. 40.

¹⁸⁹ AKSAMAZ Ali Ihsan: "Kafkasya'dan Karadeniz'e Lazlar' in Tarihsel Yolculuđu» Istanbul

1997

¹⁹⁰ ΣΑΜΟΥΗΛΙΔΗΣ ό.π., σελ. 15.

¹⁹¹ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, ό.π., σελ. 35

περιοχές της αυτοκρατορίας, με τις αιρέσεις να παίζουν καθοριστικό ρόλο και στην περιοχή του Πόντου, όπως ήδη προαναφέραμε.

Μετά την Οθωμανική κατάκτηση, όπως ήδη προαναφέραμε, βασικό εργαλείο αναδιαμόρφωσης της ταυτότητας των εθνικών ομάδων στον Πόντο αποτελούν οι εξισλαμισμοί, στους οποίους οι Έλληνες του Πόντου δείχνουν μεγαλύτερη ανθεκτικότητα από τις υπόλοιπες περιοχές. Τα στοιχεία που διαθέτουμε για την περίοδο αυτή δεν είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικά, γιατί οι σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των μουσουλμάνων και μουσουλμаноφανών αιρετικών, στους οποίους βρίσκεται και το μεγαλύτερο ενδιαφέρον, δεν αναφέρονται γιατί οι μουσουλμάνοι φέρονται ως ενιαίοι. Φαίνονται μόνο οι Έλληνες, οι Αρμένιοι (χριστιανοί και καθολικοί) και ολιγομελείς ομάδες λατίνων καθολικών¹⁹².

4.2. Περιγραφή των εθνικών ομάδων του Πόντου.

Μέχρι τώρα περιγράψαμε τις συνθήκες και προϋποθέσεις διαμόρφωσης των εθνικών ομάδων όχι μόνο του Πόντου, αλλά και όλης της Μ. Ασίας διαμέσου των αιώνων. Ιδιαίτερη αναφορά έγινε στην περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, του μεγαλύτερου μέχρι τότε πολυεθνικού μορφώματος, όπου κυρίως διαμορφώθηκαν οι προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες γεννήθηκαν οι εθνικές αυτές ομάδες. Καθοριστικός παράγοντας στη συνέχεια υπήρξε η έλευση των τουρκικών φύλων στην περιοχή και η διαρκής ενσωμάτωση των τοπικών εθνοτήτων σ' αυτά, με διαδικασίες που περιγράφηκαν, μέχρι την ανάπτυξη του Οσμανικού κράτους και την πολιτική του κυριαρχία στο χώρο περίπου που προϋπήρξε το Βυζαντινό, οπότε οι αλλαγές είναι σημαντικές και οι εξισλαμισμοί κυρίως γίνονται το εργαλείο αλλοίωσης της εθνικής ταυτότητας των λαών και ενσωμάτωσής τους στο οθωμανικό κοινωνικό σύστημα. Η ενσωμάτωση όμως αυτή δεν γίνεται χωρίς παρενέργειες και ποτέ δεν επιτυγχάνεται η εξαφάνιση των ιδιαίτερων πολιτιστικών χαρακτηριστικών που προϋπήρχαν. Την περιγραφή αυτών των εθνικών ομάδων που υπάρχουν στην περιοχή του Πόντου κατά την εξεταζόμενη περίοδο, αλλά και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους θα αποπειραθούμε να παραθέσουμε στη συνέχεια.

Όλες οι απόψεις ως προς την περιγραφή, τα στατιστικά στοιχεία και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των εθνικών ομάδων του Πόντου δεν συμπίπτουν. Ο Γεώργιος Βαλαβάνης, χωρίς να υπεισέλθει σε λεπτομέρειες, υποστηρίζει ότι πριν την έναρξη του 1^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου, όπως προκύπτει από την έκθεση Αργυρόπουλου του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας, από τα 2 περίπου εκατομμύρια των κατοίκων του Πόντου, 700.000 είναι Έλληνες, 147.000 Αρμένιοι και 1.040.000 μουσουλμάνοι, από τους οποίους 420.000 καθαρώς Τούρκοι και οι υπόλοιποι είναι Λαζοί, Κιρκάσιοι, Σάννοι, Κούρδοι, Αβασγοί, Γεωργιανοί, Κιζιλμπάσηδες κ.α. μικρότερες ομάδες¹⁹³.

Ο Σάββας Ιωαννίδης 4 δεκαετίες πριν, υποστηρίζει ότι είναι σπάνιες οι περιοχές όπου συγκατοικούν τόσο πολλές εθνότητες, που έχουν διαφορετική γλώσσα, φυλή και θρησκεία. Τους λαούς ως προς τη γλώσσα τους ξεχωρίζει

¹⁹² LOWRY Heath: "Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Tütikleşmesi", İstanbul 1981, s.39, 53,89,116. Εδώ παρατίθενται καταστάσεις με στατιστικά (φορολογικά) στοιχεία κατοίκων της Τραπεζούντας κατά θρησκευτικές ομάδες: Μουσουλμάνοι, Έλληνες Ορθόδοξοι, Αρμένιοι Ορθόδοξοι, Λατίνοι Καθολικοί,

¹⁹³ ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ Γεώργιος, ό.π., σελ.15.

σε Τούρκους, Έλληνες, Αρμένιους, Λαζούς, Κιρκάσιους, Απαζάδες, Γεωργιανούς, Πέρσες και Κούρδους. Ως προς τα φυλετικά τους χαρακτηριστικά σε Έλληνες, Τουρκομάνους, Οθωμανούς, Κιρκάσιους, Λαζούς, Αρμένιους, Απαζάδες, Γεωργιανούς, Κούρδους, Τσεπνίδες, Πέρσες κλπ. Τέλος ως προς το θρήσκευμα τους διακρίνει σε Μουσουλμάνους, Χριστιανούς, Έλληνες, Αρμένιους, Αρμενοκαθολικούς, λίγους Αρμενοδιαμαρτυρούμενους, Πέρσες και Κιρκάσιους. Όσον αφορά τη θρησκεία και τη γλώσσα επικρατέστεροι αριθμητικά είναι στη σειρά οι Μουσουλμάνοι, οι Έλληνες, οι Αρμένιοι κλπ¹⁹⁴.

Ο σημαντικός Ελλαδίτης πολιτικός και συγγραφέας Κωνσταντίνος Παπαμιχαλόπουλος στο σημαντικό του έργο «Περιήγησις εις τον Πόντον» στις αρχές του 20ου αιώνα, περιγράφοντας τις διάφορες εθνότητες του Πόντου, διακρίνει ποικιλία λαών από δυσμάς προς ανατολάς: Τούρκους, Έλληνες, Αρμένιους, Αθίγγανους, Κούρδους, Λαζούς, Ρώσους, Μιγγρέλους, Γεωργιανούς, Εβραίους, ενώ στο εσωτερικό κυρίως Κιρκάσιους, Αβαζάδες ή Αμπχαζάδες κ.ά. ολιγάριθμους¹⁹⁵.

Παρά το γεγονός ότι τα στατιστικά στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας δεν είναι τελείως αξιόπιστα, επειδή αυτά χρησιμοποιούνται κατά την Οθωμανική περίοδο κατά βάσιν για φορολογικούς λόγους και συνεπώς πολλές επί μέρους εθνότητες δεν φαίνονται, όμως θα παραθέσουμε τα κυριότερα και πιο αξιόπιστα δεδομένα για να έχουμε μια γενική εικόνα των εθνοτήτων της περιοχής του Πόντου κατά την περίοδο αυτή, πριν τον 1^ο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Από τα δεδομένα που διαθέτουμε 2 έχουν το μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Το πρώτο από αυτά είναι τα στοιχεία που προκύπτουν από τα 2 έργα του Γεωργίου Κλεάνθους Σκαλιέρη « Η Αυτοκρατορία Τραπεζούντος» που εκδόθηκε στην Αθήνα το 1921 και το «Λαοί και φυλαί της Μ. Ασίας», που εκδόθηκε επίσης στην Αθήνα το 1922. Σύμφωνα μ' αυτά τα έργα έχουμε τον παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 7
Πληθυσμός της περιοχής του Πόντου κατά εθνικές ομάδες¹⁹⁶

Σαντζάκι (Διοίκηση)	Έλληνες	Τούρκοι- Οσμανοί	Κόλχοι (Μιγγρέ- λοι)	Κιρκάσι- οι	Αρμένιοι	Ερυθίνοι (Kizilba)	Λαζοί
Τραπε- ζούντας	164.774	72.281	15.000	29.800	21.335	-	35.000
Αμισού	150.087	40.000	-	35.500	17.465	-	-
Λαζικής	15.021	36.140	-	8.600	5.400	-	85.000
Αργυροπ	71.718	40.100	5.000	5.100	2.300	-	-

¹⁹⁴ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Σάββας, ο.π., σελ. 132-133.

¹⁹⁵ ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σελ. 147.

¹⁹⁶ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ Κλεάνθους Γεώργιος «Λαοί και φυλαί της Μ. Ασίας», Εν Αθήναις 1922, σελ. 243,244 και 245 και του ιδίου «Η Αυτοκρατορία Τραπεζούντος», σελ.45 και 46.

Τοκάτης	39.761	32.200	15.000	10.000	37.919	50.000	-
Αμασείας	48.739	35.100	-	30.000	50.600	66.000	-
Νικόπολης	51.567	18.033	20.000	-	18.046	12.830	-
Σινώπης	37.986	15.000	20.010	2.000	314	-	-

Στον πίνακα αυτό δεν περιλαμβάνουμε αρκετές ακόμη εθνότητες λόγω κυρίως στενότητας χώρου. Είναι οι Γεωργιανοί (1βηρες) που βρίσκονται κυρίως στα ανατολικά σαντζάκια Τραπεζούντας (45.000) και Αργυρούπολης (10.000), οι Σάννοι ή Τζάνοι (εγκατεστημένοι μόνιμα και πλανόδιοι) που είναι πολυάριθμοι : στην Αμισό (120.000), Τραπεζούντα (30.000) στη Σινώπη (35.000) και Αργυρούπολη (10.000), οι Μεσοχαλδηνοί που βρίσκονται κυρίως στην κοιλάδα της Αργυρούπολης που και Μεσοχάλδιο ονομάζεται (50.000) καθώς και στην Τραπεζούντα (25.000) Αμισό (3.000) και Λαζική (2.000), οι Γιουρούκοι 50.000 στην Αμάσεια, 16.000 στην Τραπεζούντα, 15.500 στη Σινώπη και ανά 10.000 στην Τοκάτη και τη Νικόπολη, οι Τάταροι 7.000 στην Τοκάτη 3.000 στην Αμάσεια και 2.000 στη Νικόπολη, λίγοι Αθίγγανοι κυρίως στην Τραπεζούντα, την Αμισό και την Αργυρούπολη και ακόμη λιγότεροι Εβραίοι κατανεμημένοι σ' όλες τις περιοχές, που διαμένουν στις πόλεις και ασχολούνται με το εμπόριο (1.312 συνολικά, περισσότεροι στην Σινώπη:512). Μια σύντομη ανάγνωση του πίνακα αυτού μας παρέχει μερικές ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις:

Οι Έλληνες βρίσκονται σ' όλες τις περιοχές αλλά είναι πολύ περισσότεροι στις μεγαλύτερες πόλεις Τραπεζούντα και Αμισό όπου κυριαρχούν στο εμπόριο και τις νέες οικονομικές δραστηριότητες. Οι Λαζοί βρίσκονται μόνο στα ανατολικά σαντζάκια Τραπεζούντας και Λαζικής, όπου και η περιοχή της αρχικής τους εγκατάστασης. Συνεπώς παρουσιάζουν μειωμένη κινητικότητα στον ποντιακό χώρο. Οι τουρκογενείς Οθωμανοί παρουσιάζουν μια ισορροπία ως προς τις περιοχές εγκατάστασης, ενώ η πλειοψηφία των μουσουλμάνων ή μουσουλμανοφανών μη Τούρκων (Ερυθίνοι, Σάννοι, Γιουρούκοι) εμφανίζονται κυρίως στα νότια εσωτερικά σαντζάκια του βιλαετιού Σεβάστειας (Τοκάτη, Αμάσεια). Τέλος οι Αρμένιοι εμφανίζονται στις 2 μεγαλύτερες πόλεις Αμισό και Τραπεζούντα, όπου είναι οι μόνοι που μπορούν να συναγωνιστούν κατά κάποιο τρόπο τους Έλληνες στο εμπόριο καθώς και στα εσωτερικά ορεινά σαντζάκια της Σεβάστειας, που βρίσκονται στα όρια της περιοχής της Μεγάλης λεγόμενης Αρμενίας όπου έχουν καταφύγει μετά τις σφαγές που υπέστησαν κατά το τέλος του 19ου αιώνα.

Πολύ σημαντικός είναι ο δεύτερος πίνακας, που παρουσιάζει τον πληθυσμό των εθνοτήτων του Πόντου κατά διοικητικές περιοχές:

Πίνακας 8
Ο πληθυσμός του Πόντου κατά εθνότητες¹⁹⁷

Α. Έλληνες Ορθόδοξοι Βιλαετιού Τραπεζούντας	523.000
Σαντζακιού Σινώπης	23.000
Σαντζακιού Αμάσειας	55.000
Σαντζακιού Νικόπολης	51.500

¹⁹⁷ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ Δημοσθένης «Ο Πόντος και τα δίκαια του εν αυτώ ελληνισμού», Εν Αθήναις 1920, σελ. 100-103.

	Σαντζακιού Τοκάτης	47.000
	Σύνολο Ελλήνων Ορθοδόξων	700.000
Β. Τούρκοι Οθωμανοί	Βιλαετιού Τραπεζούντας	116.000
	Σαντζακιού Σινώπης	89.500
	Σαντζακιού Αμασείας	119.000
	Σαντζακιού Νικόπολης	27.000
	Σαντζακιού Τοκάτης	70.500
	Σύνολο Οθωμανών τουρκικής καταγωγής	422.000
Γ. Μουσουλμάνοι και Μουσουλμανοφάνεις μη τουρκικής καταγωγής		
1. Λαζοί	Βιλαετιού Τραπεζούντας	220.000
	Σαντζακιού Αμασείας	500
	Σαντζακιού Νικόπολης	500
	Σύνολο Λαζών	221.000
2. Κούρδοι	Βιλαέτι Τραπεζούντας	40.500
	Σαντζάκι Σινώπης	1.500
	Σαντζάκι Αμασείας	15.000
	Σαντζάκι Νικόπολης	2.500
	Σαντζάκι Τοκάτης	16.500
	Σύνολο Κούρδων	76.000
3. Ερυθίνοι (Kizil Bas)	Βιλαετιού Τραπεζούντας	13.000
	Σαντζακιού Σινώπης	2.500
	Σαντζακιού Αμάσειας	28.000
	Σαντζακιού Νικόπολης	3.000
	Σαντζακιού Τοκάτης	16.500
	Σύνολο Ερυθίνων	63.000
4. Κιρκάσιοι	Βιλαετιού Τραπεζούντας	92.000
	Σαντζακιού Σινώπης	10.500
	Σαντζακιού Αμασείας	24.000
	Σαντζακιού Νικόπολης	4.500
	Σαντζακιού Τοκάτης	35.000
	Σύνολο Κιρκασίων	166.000
5. Βόσνιοι	Σαντζακιού Σινώπης (σύνολο)	400
6. Πομάκοι	Σαντζακιού Σινώπης (σύνολο)	100
	Σύνολο μουσουλμάνων μη τουρκικής καταγωγής	526.500
Δ. Αρμένιοι	Βιλαετιού Τραπεζούντας	50.000
	Σαντζακιού Σινώπης	300
	Σαντζακιού Αμασείας	51.000
	Σαντζακιού Νικόπολης	18.000
	Σαντζακιού Τοκάτης	38.000
	Σύνολο Αρμενίων	157.300
Ε. Διάφοροι		
1. Γεωργιανοί	Βιλαετιού Τραπεζούντας	53.000
	Σαντζακιού Σινώπης	180
	Σύνολο Γεωργιανών	53.180
2. Άραβες Χριστιανοί	(Αμάσειας 300) Σύνολο	490
3. Αθίγγανοι	(Τραπεζούντα 4.800) Σύνολο	4.950

4. Εβραίοι	(Τραπεζούντα 350,Αμάσεια250)	750
5. Πέρσες	(Τραπεζούντα 2.500)	2.580
6. Διάφοροι Ξένοι	(Τραπεζούντα 1.020)	1.300
Σύνολο Διαφόρων		63.250
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ		
1. Έλληνες Ορθόδοξοι		700.000
2. Οθωμανοί τουρκικής καταγωγής		422.000
3. Μουσουλμάνοι και Μουσουλμανοφανείς μη τουρκικής καταγωγής		526.500
4. Αρμένιοι		157.300
5. Διάφοροι		63.250
Γενικό σύνολο εθνοτήτων Πόντου		1.869.050

Ο αριθμός αυτός βρίσκεται πολύ κοντά στον αρχικά προσδιορισθέντα (στο 1^ο μέρος της έρευνας) συνολικό πληθυσμό των 2 εκατομμυρίων στον Πόντο, ο οποίος όμως, όπως έχουμε τονίσει, περιέχει και τους Έλληνες που βρίσκονται δυτικά και έξω από την προσδιορισμένη περιοχή του Πόντου (Ηράκλεια). Συνεπώς βρίσκεται πολύ κοντά στην πραγματικότητα.

4.3. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των εθνικών ομάδων του Πόντου.

Στα πλαίσια του οσμανικού κράτους όπου δεν υπάρχει διαχωρισμός με βάση τα φυλετικά χαρακτηριστικά, αλλά με βάση το θρήσκευμα, υπάρχουν απόψεις σύμφωνα με τις οποίες όλοι οι μουσουλμάνοι είναι Τούρκοι. Η λογική όμως αυτή είναι αυτονόητο ότι δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή γιατί κατά τον ίδιο τρόπο όλοι οι Ορθόδοξοι θα πρέπει να θεωρηθούν Έλληνες, όλοι οι διαμαρτυρόμενοι Γερμανοί, κοκ. Σημαντικοί ερευνητές όπως ο Vital Quinet (στο σημαντικό του έργο *La Turquie d'Asie*) αλλά και ο Henri Mathieu διακρίνουν σαφώς τους μουσουλμάνους, μη θεωρώντας Τούρκους τους Σίτες¹⁹⁸. Σχετικά με τη σύγχυση αυτή ο μεγάλος γάλλος γεωγράφος E. Reclus στο έργο του *la Nouvelle Geographie Universelle Asie Anterieure* γράφει: « Τούρκοι είναι κατά τη συνήθη φρασεολογία όλοι ο μουσουλμάνοι της Μ. Ασίας, οιαδήποτε και αν είναι η καταγωγή τους. Έτσι οι Αλβανοί που λόγω της στρατιωτικής τους θητείας έγιναν με τη θέλησή τους κάτοικοι της Μ. Ασίας ονομάζονται Τούρκοι, παρά το γεγονός ότι είναι εξ αιτίας των Πελασγών προγόνων τους αδελφοί των Ελλήνων, επίσης οι Βόσνιοι και οι Πομάκοι, οι Τάταροι Ναγκαή από την Κριμαία, οι Γεωργιανοί και οι μαύροι Αφρικανοί, που έφτασαν στη Μ. Ασία ως δούλοι. Μόνον στους Κούρδους και τους Ερυθίνους (Kizil Bas) που διαφέρουν εμφανώς των Τούρκων και στην εμφάνιση και στα πολιτιστικά χαρακτηριστικά, δεν αποδίδεται το όνομα του Τούρκου. Στο εσωτερικό υπάρχουν πολυάριθμοι ελληνικοί πληθυσμοί, που μιλούν μόνο την τουρκική γλώσσα και τα χωριά τους έχουν τουρκικές ονομασίες. Ευρισκόμενος όμως κάποιος μεταξύ αυτών θα ηδύνατο ίσως να

¹⁹⁸ MATHIEU Henri: "La Turquie et ses differents peuples" t.II,σελ. 59.

πιστεύσει ότι ευρίσκεται εν μέσω Τούρκων, αν και ευρίσκεται σε πλήρη Ασιατική Ελλάδα»¹⁹⁹.

Κατά την παράθεση των χαρακτηριστικών των λαών του Πόντου αφίνοντας τους Τούρκους για τους οποίους κάνουμε λόγο σε κάθε ευκαιρία στην έρευνά μας, θα περιγράψουμε κυρίως τους μουσουλμάνους μη τουρκικής καταγωγής και στη συνέχεια τους υπόλοιπους.

Σύμφωνα με τις μέχρι τώρα περιγραφές μας, ο μη τουρκικός μουσουλμανικός πληθυσμός του Πόντου αποτελείται από τους Μεσοχαλδηνούς, τους Λαζούς, τους Σάννους, Γεωργιανούς (Ιβηρες), Ερυθίνους, Γιουρούκους, Κιρκάσιους, Κούρδους, Τσεπνήδες κλπ.

Οι **Μεσοχαλδηνοί** κατοικούν στην περιοχή μεταξύ Αργυρούπολης και Τραπεζούντας που λέγεται και Μεσοχάλδιον. Ο Elisse Reclus τους ονομάζει Mezzo-Mezzo. Πρόκειται για λαό που ενώ εμφανίζονται ως μουσουλμάνοι, είναι εν κρυπτώ Χριστιανοί, γεγονός που γνωρίζουν πλέον οι Τούρκοι και τους αποκαλούν «τενεσούρηδες» δηλαδή «αρνησίθρησκούς», ενώ οι Έλληνες του Πόντου τους αποκαλούν «κλωστούς» δηλαδή «γυριστούς». Προφανώς πρόκειται για γηγενείς γνήσιους Έλληνες Κρυπτοχριστιανούς, οι οποίοι εξισλαμίστηκαν σε διάφορες χρονικές περιόδους και ομιλούν κυρίως την ελληνική ποντιακή διάλεκτο²⁰⁰. Αλλά και όσοι από αυτούς μιλούν την τουρκική, όμως τραγουδούν τα ελληνικά ηρωικά έπη όπως το Ακρικικό είτε στην τουρκική είτε στην ελληνική γλώσσα, εξυμνώντας κατ' αυτό τον τρόπο τους απaráμιλλους ελληνικούς αγώνες και προαναγγέλοντας την επικράτηση της ελληνικής φυλής στις περιοχές αυτές όπου από πολλούς αιώνες είναι εγκατεστημένη²⁰¹.

Οι **Λαζοί** για τους οποίους έχει ήδη γίνει λόγος, κατοικούν κυρίως στην περιοχή ανατολικά της Τραπεζούντας. Ο Quinet θεωρεί αναμφισβήτητη την ελληνική τους καταγωγή²⁰². Πάντως από τον 6^ο μχ αιώνα είχαν εκχριστιανιστεί και πολεμήσει με τους Βυζαντινούς κατά των Περσών. Κατά τον 11^ο και 12^ο αιώνα οι Λαζοί πιέζονται από επιδρομές των Γεωργιανών μέχρι της ίδρυσης της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας, οπότε βρίσκουν απροσδόκητη σωτηρία με τη νέα κατάσταση πραγμάτων στην περιοχή. Στην 6^η οικουμενική σύνοδο (680μχ) συμμετέχουν επίσκοποι της χώρας των Λαζών, ο της Πέτρας Θεόδωρος και ο της Φάσιδος Ιωάννης²⁰³. Οι Λαζοί εκτός της μουσουλμανικής θρησκείας δεν έχουν τίποτε κοινό με τους Τούρκους, τους οποίους μισούν αλλά αυτό είναι αμοιβαίο, όπως αντικατοπτρίζεται στις τουρκικές παροιμίες (πχ. «Kuşlerin atisi kaz, insanin atisi Laz = το υποδεέστερο των ζώων η χήνα, των ανθρώπων ο Λαζός»²⁰⁴). Χαρακτηριστική επίσης είναι η έκφραση των Τούρκων για τους Λαζούς ως «ρις milliyet» («βρωμερό έθνος»)²⁰⁵. Είναι λαός τραχύς, ανδρείος, ανυπόταχτος, καταφεύγοντας συχνά στη ληστεία και το λαθρεμπόριο. Διατηρούν από παλιά το έθιμο της εκδίκησης και οπλοφορώντας εμπνέουν φόβο ακόμη και στα όργανα της τουρκικής πολιτείας και κύρια επαγγέλματά τους είναι του χαλκέως, αχθοφόρου, τα ναυτικά επαγγέλματα, ενώ για όσους βρίσκονται στο εσωτερικό η γεωργία και

¹⁹⁹ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ, .ο.π., σελ.18-19.

²⁰⁰ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ .ο.π., σελ. 20-21.

²⁰¹ Ο.π., σελ. 43.

²⁰² QUINET Vital: "La Turque d Asie", ό.π., τόμος 1^{ος}, σελ.11.

²⁰³ ΚΑΛΦΟΓΛΟΥ Ιωάννης: «οι εν Καυκάσω Έλληνες» εν Αθήναις 1908, σσελ. 66

²⁰⁴ ΠΑΠΠΑΣ Φίλιππος «Τούρκοι και Λαζοί», ΠΕ, τ. 86-87, 1957, σελ. 4117.

²⁰⁵ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ «Λαοί και φυλάι..», σελ. 175.

η κτηνοτροφία. Διαθέτουν δική τους γλώσσα που ανήκει στην Ιβηρική γλωσσική οικογένεια και είναι συγγενής με την γεωργιανή. Στην κοινωνική τους ζωή διατηρούν πολλά κατάλοιπα και δοξασίες του παλαιού τους θρησκευάτος και συνεπώς της παλαιάς τους ταυτότητας. Έτσι πχ διατηρούν υποκατάστατο του βαπτίσματος των παιδιών με τον αρχηγό της οικογένειας να τοποθετεί το παιδί στο νερό ενώ όλοι οι παριστάμενοι κρατούν αναμμένα κεριά²⁰⁶. Δεν θέλουν να τους αποκαλούν Τούρκους και σε τέτοια περίπτωση διαμαρτύρονται έντονα²⁰⁷. Σε μεγάλο ποσοστό μιλούν την ελληνική ποντιακή διάλεκτο και διατηρούν μέχρι και σήμερα τα ταγούδια και τους χορούς των Ελλήνων του Πόντου²⁰⁸.

Οι Σάννοι, ονομαζόμενοι Τζάννοι από τους Βυζαντινούς, κατοικούν στην περιοχή από την Τραπεζούντα μέχρι τις εκβολές του Άλυ ποταμού. Έχουν ελληνική καταγωγή²⁰⁹ και αντιπαθούν τους Τούρκους με τους οποίους δεν έχουν κοινωνικές σχέσεις, κρατώντας στενή επικοινωνία με τους Έλληνες χριστιανούς, τους οποίους αγαπούν ιδιαίτερα²¹⁰. Οι Σάννοι υπερασπιζόμενοι την Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας πολεμώντας ακόμη και μετά την πτώση της, εξισλαμίστηκαν βίαια, σεβόμενοι και τιμώντας τους χριστιανικούς ναούς που είναι ερείπια εμποδίζοντας όποιον θα ήθελε να τους μιάνει και τέλος τελούν διάφορα παλαιοχριστιανικά μυστήρια πραγματοποιώντας μεγάλη πανήγυρη κάθε χρόνο με την ευκαιρία της εορτής του Αγίου Γεωργίου²¹¹. Οι Σάννοι της περιοχής Φάτσας και Οινόης στις συγκεντρώσεις τους συχνά κάνουν τελετές που θυμίζουν όχι μόνο τα ελευσίνια μυστήρια αλλά και τις αρχαιότερες συναθροίσεις των πρώτων χριστιανικών χρόνων²¹².

Οι Γεωργιανοί (Ίβηρες) κατοικώντας στο τμήμα μεταξύ Καυκάσου και αρμενικού οροπεδίου εκχριστιανίστηκαν κατά τον 5^ο αιώνα ενώ εξισλαμίστηκαν βίαια και δείχνουν μεγάλη συμπάθεια στους Έλληνες, τους οποίους αποκαλούν «Περζενεσβίλι» δηλαδή «απογόνους σοφών». Αντίθετα μισούν και αποστρέφονται τους Τούρκους και τους Αρμένιους²¹³. Κατά την εξεταζόμενη περίοδο μένουν κυρίως σε οικισμούς που έχουν δημιουργήσει στον ανατολικό Πόντο μαζί με άλλες εθνότητες. Σημαντικά κατάλοιπα της χριστιανικής θρησκείας επιβιώνουν στους μουσουλμάνους Γεωργιανούς. Πολλοί από αυτούς νηστεύουν την Παρασκευή και τελούν παρακλήσεις υπέρ των ασθενών τους²¹⁴.

Οι Ερυθίνοι (Kizil bas) κατοικούν κυρίως στα νότια ποντιακά σαντζάκια (Αμάσειας, Τοκάτης, Νικόπολης) που διοικητικά ανήκουν στο βιλαέτι Σεβάστειας, στο οποίο συνολικά διαμένουν 300.000. Από τους Άραβες ονομάζονται «Ακ Μπαύλακάνοι» (προφανώς *Παυλικανοί*)²¹⁵. Επιφανείς

²⁰⁶ ΠΑΠΠΑΣ Φίλιππος, ό.π., σελ.4117

²⁰⁷ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ Κλεάνθης: «Λαοί και φυλαί της Μ. Ασίας», σελ. 175. Εδώ ο συγγραφέας παραθέτει διάλογό του με Λαζό στο λιμάνι του Γαλατά στην Κωνσταντινούπολη, όπου στην ερώτησή του αν είναι Τούρκος ή γενικά Οθωμανός, δίνει την απάντηση «Θεός φυλάξοι, εγώ Λαζός είμαι»

²⁰⁸ ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Σάββας: «Πόντιοι και Λαζοί», ΠΕ, τ.89-90, 1957, σελ.4262.

²⁰⁹ QUINET Vital, ό.π., σελ. 13.

²¹⁰ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ, ό.π., σελ. 21.

²¹¹ Ό.π., σελ. 22.

²¹² ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ Κλεάνθης: «Λαοί και φυλαί της Μ. Ασίας», Εν Αθήναις 1922, σελ.179.

²¹³ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ Δημοσθένης: «Ο Πόντος και τα δίκαια του εν αυτώ ελληνισμού», Εν Αθήναις 1920, σελ. 122.

²¹⁴ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ, ό.π., σελ. 31.

²¹⁵ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ: «Λαοί και φυλαί..», σελ.195.

Οθωμανοί αξιωματούχοι περιγράφουν με δέος κοινωνικές τους εκδηλώσεις που αναφέρονται στο χριστιανικό τους παρελθόν, αναλογιζόμενοι ότι αυτοί δεν έχουν τίποτε κοινό με τους Τούρκους²¹⁶. Οι Ερυθίνοι καταβάλλουν φόρο όχι μόνο στο κράτος, αλλά και στους πνευματικούς τους ηγέτες, τους *Ντεντέδες* («*dede*»). Η επίσκεψη των ντεντέδων στα χωριά τους είναι ένα σημαντικό κοινωνικό γεγονός που συνοδεύεται από γιορτές προς τιμήν τους και συγκεντρώσεις των πιστών όπου τελούνται διάφορα μυστήρια υπό τους ήχους αυλών και άλλων οργάνων και όλοι πίνουν κάποιο ποτό που παρασκευάζεται από τους ντεντέδες²¹⁷. Είναι σαφές ότι αν και μουσουλμάνοι, έχουν θρήσκευμα ανάμικτο με το χριστιανικό, διατηρώντας πολλά κατάλοιπα της πρότερης αρχαίας ακόμη ταυτότητας, όπως των αρχαίων ελληνικών μυστηρίων και χριστιανικές δοξασίες. Σε μεγάλη υπόληψη διατηρούν το θεσμό των βωμών και εστιών, προσευχόμενοι κατά την ανατολή και τη δύση του ήλιου, σέβονται τα μυστήρια του βαπτίσματος και της μετάληψης, δεν κάνουν περιτομή, δεν αποφεύγουν το χοιρινό κρέας και πίνουν οινοπνευματώδη. Αγατούν ιδιαίτερα τους Έλληνες και οι γυναίκες τους μένουν ακάλυπτες ενώπιον των Ελλήνων, τους οποίους περιποιούνται και φιλοξενούν και περιφρονούν και μισούν τους Τούρκους, εναντίον των οποίων πολεμούν συχνά²¹⁸.

Οι **Γιουρούκοι**, των οποίων η ονομασία προέρχεται από το ρήμα *yürümek* (= βαδίζω, κινούμαι) σημαίνει τον πλάνητα, το νομάδα. Βρίσκονται κυρίως στα βιλαέτια Σεβάστειας και Κασταμονής και συνεπώς στα αντίστοιχα ποντιακά σαντζάκια. Είναι είτε ποιμένες είτε πλανόδιοι τεχνίτες ασχολούμενοι με τη σιδηρουργία και την πεταλουργία όπως και οι αρχαίοι Χάλυβες, όντας Έλληνες στην καταγωγή, προερχόμενοι τόσο από κείνους, όσο και από τους Παφλαγόνες²¹⁹. Οι μετακινήσεις τους δεν είναι μεγάλες και πάντως δεν κινούνται μακράν της περιοχής του Πόντου. Διαμένουν στα υψηλότερα μέρη των οροπεδίων με θρήσκευμα φαινομενικά μουσουλμανικό, στην πραγματικότητα όμως χριστιανικό. Η οργάνωση των οικισμών τους και η διάταξη των καλύβων ή των σκηνών τους έχουν αναλογίες με τους αρχαίους ελληνικούς οικισμούς, όπου υπάρχει κενός χώρος στο μέσον, η αγορά. Αναφέρονται περιπτώσεις Γιουρούκων που αρνήθηκαν να ορκιστούν στο κοράνιο²²⁰.

Οι **Κιρκάσιοι** (Τσερκέζοι) που συναντώνται σ' όλες τις περιοχές του Πόντου είναι οι αρχαίοι Κερκίται και στην περιοχή του Πόντου εμφανίζονται κυρίως μετά τους ρωσοτουρκικούς πολέμους. Ανήκουν στην Φρυγοπελασγική ομοφυλία, είναι δηλαδή φυλή συγγενική με τους Έλληνες και μάλιστα με τους Αχαιούς και έχουν συνείδηση αυτού του δεδομένου, για το οποίο είναι ιδιαίτερα υπερήφανοι²²¹. Κατά τον Henri Mathieu μάλιστα συνδέονται φυλετικά με τους Κρήτες και μάλιστα με τους Σφακιανούς, με τους

²¹⁶ Ο.π., σελ. 35. Εδώ γίνεται αναφορά στο έργο του Αρίφ Μπέη, πρώην γενικού γραμματέα της τουρκικής αρμοστείας του Καΐρου: «*Başimiza gelenler*» («τα κατά της κεφαλής μας επερχόμενα»), που εξέδωσε κατά το 1890.

²¹⁷ Ο.π., σελ. 35.

²¹⁸ Ο.π., σελ. 28.

²¹⁹ Ο.π., σελ. 22. Εδώ ως προς την ελληνική καταγωγή τους, ο σ. επικαλείται την άποψη του Γερμανού συγγραφέα Ροδόλφου Φίτσερ.

²²⁰ Ο.π., σελ. 22. Εδώ πρόκειται για την περίπτωση Γιουρούκου ο οποίος κληθείς στο ελληνικό στρατοδικείο της Σμύρνης μετά την εκεί ελληνική απόβαση να ορκιστεί στο κοράνιο, δήλωσε ότι οι Γιουρούκοι ουδέποτε πίστευσαν σ' αυτό.

²²¹ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ ό.π., σελ. 28 και ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ ό.π., σελ. 125.

οποίους έχουν τα ίδια ανθρωπολογικά χαρακτηριστικά²²². Η πολιτιστική τους ιδιαιτερότητα ευθύνεται για το γεγονός ότι μετά τη μετοίκησή τους δεν αφομοιώνονται από τους ομοθρήσκους τους Τούρκους, αλλά αντίθετα διατηρούν σημαντικό μέρος της ταυτότητάς τους όπως μαρτυρούν αυτά τα ίδια τα ονόματά τους, των οποίων προτάσσεται το εθνικό τους «Τσερκέζ» (πχ «Τσερκέζ Χασάν», «Τσερκέζ Αλή», κοκ)²²³. Κατά τις διάφορες ιστορικές περιόδους πολέμησαν στο πλευρό των Ελλήνων εναντίον των Περσών, των Τούρκων κ.α. Εξισλαμίστηκαν κατά το 15^ο αιώνα, διατηρούν όμως πολλά στοιχεία της πρότερης χριστιανικής τους ταυτότητας σεβόμενοι το σταυρό, λατρεύοντας την Παναγία, επικαλούμενοι τους αποστόλους και κάνοντας διάφορες τελετές που θυμίζουν έντονα τη χριστιανική θρησκεία²²⁴. Ταυτόχρονα στον κοινωνικό τους βίο διατηρούν πολλές συνήθειες του απώτερου ειδωλολατρικού τους παρελθόντος, ενώ ενδιαφέρον έχει η μεγάλη γιορτή που πραγματοποιούν κατά την επέτειο του θανάτου του αγίου Γεωργίου, τον οποίο εξόχως λατρεύουν²²⁵. Σε κάθε περίπτωση διάκινται ευμενώς προς τους Έλληνες, ενώ αντίθετα μισούν και αποστρέφονται τους Τούρκους, γεγονός που αποδείχθηκε κατά τον τελευταίο πόλεμο, οπότε βοήθησαν στο εσωτερικό της Αμισού τα ελληνικά ανταρτικά σώματα εναντίον των Τούρκων²²⁶. Η γλώσσα των Κιρκασίων όπως και των συγγενών τους **Αβασγών** ή **Απαζάδων** έχει φρυγοπελασγική προέλευση και είναι η επικρατούσα γλώσσα μεταξύ των ορεινών φύλων του Καυκάσου, η οποία παρέμεινε πρωτόγονη και αδιάπλαστη και σ' αυτό συνετέλεσε προφανώς στο γεγονός ότι στερείται γραπτής έκφρασης και για το λόγο αυτό γράφεται με αραβικούς χαρακτήρες²²⁷.

Οι **Κούρδοι** είναι απόγονοι των Καρδούχων που αναφέρει ο Ξενοφώντας στην κάθοδο των Μυρίων και κατοικούν νότια της χώρας των Χαλύβων στην ίδια περιοχή που βρίσκονται και σήμερα. Έχουν μια φεουδαρχική πατριαρχική οργάνωση διαιρούμενοι σε πολλές φυλές από τις οποίες κυριότερες είναι εννέα και κάθε μια φέρει το όνομα του φυλάρχου και τον τόπο προέλευσής του. Έχουν δική τους γλώσσα, που είναι μίγμα περσικής και αραβικής και είναι τελείως διαφορετική από την τουρκική²²⁸. Το μίσος που αισθάνονται εναντίον των Τούρκων ίσως είναι μεγαλύτερο από κάθε άλλη περίπτωση εθνικής ομάδας στο μικρασιατικό χώρο. Η θέση των γυναικών στην κουρδική κοινωνία δεν είναι άθλια όπως στην περίπτωση των Τούρκων, όπου ουσιαστικά θεωρείται δούλα, αλλά αντιθέτως απολαμβάνει μεγάλες ελευθερίες. Είναι λαός πολεμοχαρής και έκανε πολλούς και σκληρούς αγώνες εναντίον του Οθωμανικού κράτους για την εθνική του απελευθέρωση, με μεγάλο κόστος που αντικατοπτρίζεται στη σημαντική του αριθμητική συρρίκνωση²²⁹. Οι Κούρδοι στη συντριπτική τους πλειοψηφία είναι μουσουλμάνοι Σίιτες, υπάρχουν όμως μεταξύ τους 100.000 χριστιανοί Νεστοριανοί, υπαγόμενοι σε 2 κληρονομικούς πατριάρχες²³⁰. Από τα πιο ενδιαφέροντα κουρδικά φύλα είναι οι **Γεζίτες** (Yezidi), που δεν είναι ούτε

²²² ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ, ό.π., σελ. 28.

²²³ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, ό.π., σελ. 125.

²²⁴ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ ό.π., σελ. 28.

²²⁵ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, ό.π., σελ. 126.

²²⁶ Ό.π.,..., σελ. 126.

²²⁷ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ, ό.π., σελ. 30.

²²⁸ QUINET Vital, ό.π., τ. 1^{ος}, σελ.252 και 2^{ος} σελ. 766.

²²⁹ Ό.π., τόμος 2^{ος}, σελ. 640.

²³⁰ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, ό.π., σελ. 128.

χριστιανοί, ούτε μουσουλμάνοι, μισούν όμως το ίδιο τους Τούρκους ενώ αντίθετα αγαπούν τους Έλληνες, τους οποίους δέχονται στα σπίτια τους χωρίς να κρύπτονται οι γυναίκες τους, όπως συνηθίζουν απέναντι στους Τούρκους. Προσεύχονται πρόθυμα στις χριστιανικές εκκλησίες και τηρούν ένα είδος βαπτίσματος στα παιδιά τους, βάζοντάς τα σε ένα δοχείο με αγιασμένο νερό. Σε μερικές τελετές τους δίνουν στον οίνο το όνομα του αίματος του Χριστού, ενώ έχουν διατηρήσει ένα είδος δημόσιας ιεροτελεστίας αντίστοιχης με των χριστιανικών κοινοτήτων των αποστολικών χρόνων. Υπάρχει δε και μία μουσουλμανική παράδοση, η οποία κατηγορεί τους Γεζίτες ή Γεζιντήδες ως δολοφόνους των εγγονών του προφήτη Μωάμεθ²³¹. Οι μωαμεθανοί Κούρδοι έχουν ενσωματώσει στην πίστη τους και περσικά θρησκευτικά σύμβολα. Έτσι παραμορφώνοντας την πίστη στους τρεις μάγους, λατρεύουν πλην των άλλων και τον Αριμάν γεγονός που ωθεί τους μισώντας αυτούς Τούρκους να θεωρούν ότι λατρεύουν το διάβολο²³². Στην περιοχή του Πόντου τους συναντάμε κυρίως στην Τραπεζούντα και στα Σαντζάκια Αμάσειας και Τοκάτης.

Σε πολλές περιπτώσεις οι **Τσιαπνήδες** συγχέονται με τους Ερυθίνους (Kizil Bas) με τους οποίους διαμένουν σε 45 χωριά του εσωτερικού Πόντου στην περιοχή μεταξύ Πλατάνων και Τρίπολης και έχουν παρόμοιες συνήθειες και δεν έχουν επίσης καμιά σχέση με τους Τούρκους φέρονται δε ως απόγονοι των αρχαίων Μοσυνοίκων²³³. Αν και μουσουλμάνοι, όμως διατηρούν απόρρητο οικογενειακό βίο τελώντας μυστικές ιεροτελεστίες όπως και οι ερυθίνοι, ενώ κατά μία άποψη²³⁴ είναι απόγονοι των Τζάνων διαμένοντας στην περιοχή του Πόντου από την αρχαιότητα, προσελθέντες στο χριστιανισμό κατά τους βυζαντινούς χρόνους, αγωνιζόμενοι επίσης εναντίον των Τούρκων στο πλευρό του Βυζαντίου αλλά και της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας.

Οι **Αρμένιοι** μέσα στα όρια του Πόντου διαμένουν κυρίως στα βιλαέτια Τραπεζούντας και Σεβάστειας, αλλά βρίσκονται διασκορπισμένοι και σε άλλες περιοχές της Μ. Ασίας, για λόγους που ήδη προαναφέραμε. Πρόκειται για αρχαίο λαό που έχει την κοιτίδα του στην περιοχή του όρους Αραράτ και σύμφωνα με τον καθηγητή Π. Καρολίδη υπάρχει στενή συγγένεια μεταξύ Φρυγών και Αρμενίων, ενώ η Αρμενία ως εκ της θέσεώς της ήταν σημείο ενώσεως της μεγάλης οικογένειας των αρίων λαών, που ορίζεται ανατολικά από τις παρυφές του ιρανικού οροπεδίου, δυτικά από τον ποταμό Άλυ και βόρεια από τη μεγάλη οροσειρά του Καυκάσου²³⁵. Εδώ πρέπει να αναζητηθεί η κοιτίδα των αρίων λαών της Μικράς Ασίας, πολλοί των οποίων μέσω του Ελλησπόντου και του Βοσπόρου πέρασαν στον ελλαδικό χώρο και συνεπώς παρατηρείται συνάφεια φρυγοαρμενικών φύλων μέχρι τη Θεσσαλία²³⁶. Η συνάφεια αυτή ενισχύεται από αρχαίες παραδόσεις, σύμφωνα με μια από τις οποίες η Αρμενία έλαβε την ονομασία της από το Θεσσαλό Αρμένιο, που ξεκίνησε από το Αρμένιο, μικρή θεσσαλική πόλη δίπλα στη Βοιβηίδα λίμνη και

²³¹ Ο.π., σελ. 128.

²³² Ο.π.

²³³ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Σάββας, .ο.π., σελ. 217.

²³⁴ Ο.π.

²³⁵ ΚΑΡΟΛΙΔΗΣ Παύλος : « Σημειώσεις περί της Μικρασιατικής Αρίας Ομοφυλίας », Αθήναι 1886, σελ. 65.

²³⁶ Ο.π., σελ. 66.

έλαβε μέρος στην Αργοναυτική Εκστρατεία²³⁷. Η μεγάλη εισβολή δε των Αρμενίων στη Μικρά Ασία πραγματοποιείται κυρίως από το 1608 μχ, δηλαδή πολύ μετά την άλωση και είναι αποτέλεσμα συνδυασμού διαφόρων γεγονότων, όπως των διωγμών στον περσικό χώρο που γίνονται από το Σάχη της Περσίας Αμπάς και των εξεγέρσεων των Κούρδων της περιοχής, οι οποίοι βρίσκονται σε συνεχή αντιπαράθεση με τους Αρμένιους²³⁸. Ήταν κυρίως Μονοφυσίτες και εκχριστιανίστηκαν τον 4^ο αιώνα. Οι Αρμένιοι από θρησκευτική άποψη διακρίνονται σε Αρμενοκαθολικούς και Γρηγοριανούς (το όνομα προκύπτει από το Γρηγόριο το Φωτιστή 255-326 από τον οποίο εκχριστιανίστηκαν)²³⁹. Αυτός ο διαχωρισμός έχει ιστορικά - πολιτικά κυρίως κίνητρα. Ο Αρμένιοι μετά την άλωση βρίσκονται σ' όλα τα εδάφη της Μ. Ασίας, είναι όμως ευάριθμοι κυρίως στα ανατολικά της και δυτικά της Βιθυνίας στην περιοχή της Προύσας. Η στάση του Πορθητή ενταγμένη μέσα στη λογική του συστήματος των εθνικών κοινοτήτων είναι να μεταφέρει την έδρα του Γιοβακήμ, ενός από τους επισκόπους των Αρμενίων, στην Κωνσταντινούπολη και να οριστεί ως "Πατριάρχης" των Αρμενίων. Όμως οι Γρηγοριανοί Αρμένιοι διέθεταν ανώτατο πνευματικό ηγέτη το λεγόμενο Πατριάρχη / Καθολικό του Ετζμιατζήν που η έδρα του βρίσκεται έξω από τα όρια του Οσμανικού κράτους, στο έδαφος της ιστορικής Αρμενίας, και βρίσκεται κάτω από τον έλεγχο των αντιμαχομένων μεταξύ τους κρατών των Ακκογιουνιδών του Ουζούν Χασάν και Καρακογιουνιδών του Τζιχανσάκ, που κατανοούν τη μέγιστη σημασία των Αρμενίων για 2 λόγους: 1^ο Για την εξασφάλιση μέσω αυτών της συμπαράστασης των Βενετών για τη συγκρότηση κοινού μετώπου εναντίον των Οσμανών και 2^ο Για την εξασφάλιση των Αρμενίων που τελούν υπό Οσμανική κατοχή. Ο φόβος των Οσμανών μπροστά σε μια τέτοια προοπτική είναι που τους οδηγεί στην απόφαση ίδρυσης ενός αντικανονικού αρμενικού πατριαρχείου στην Κωνσταντινούπολη²⁴⁰. Στην περιοχή του Πόντου κατά τις αρχές του 20ου αιώνα τους συναντούμε κυρίως στην περιοχή Τραπεζούντας και στα σαντζάκια Αμασείας, Τοκάτης και Νικόπολης. Στις πόλεις και κυρίως στην Τραπεζούντα και Αμισό είναι οι μόνοι που μπορούν να ανταγωνιστούν τους Έλληνες. Στην ύπαιθρο ασχολούνται και αυτοί με την κτηνοτροφία και τη γεωργία, όπως όλοι σχεδόν οι κάτοικοι της περιοχής του Πόντου. Έχουν πολύ καλές σχέσεις με τους Έλληνες, γεγονός που φαίνεται αργότερα κατά την περίοδο της γενοκτονίας τους από το νεοτουρκικό καθεστώς του 1914-15, οπότε σε πολλές περιπτώσεις Έλληνες προσπαθούν να τους βοηθήσουν με κάθε τρόπο, πράγμα που σημαίνει θάνατο και για τους ίδιους, σε περίπτωση που γίνει γνωστό. Βρίσκονται σε ιστορική αντιπαράθεση τόσο με τους Κούρδους, όσο και με τους Τούρκους.

Όπως έχουμε προαναφέρει, υπάρχουν και μια σειρά άλλες εθνότητες στην περιοχή του Πόντου, μικρές πληθυσμιακά, όπως οι **Εβραίοι**, οι **Αθίγγανοι**, **Πέρσες**, **Βόσνιοι**, **Πομάκοι** και μερικοί **Φραγκολεβαντίνοι**, που είναι κατάλοιπα Ευρωπαίων και κυρίως των Γενουατών και των Ενετών που είχαν παρεισφρύσει στις πόλεις κατά βάση του Πόντου και κυρίως στην Τραπεζούντα και την Αμισό αχολούμενοι με το εμπόριο.

²³⁷ Ο.π., σελ. 68.

²³⁸ ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ : «Λαοί και φυλαί...» ό.π., σελ. 11.

²³⁹ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, ό.π., σελ. 115.

²⁴⁰ ΣΑΡΡΗΣ, ό.π., τ. 1^{ος}, σελ. 275.

4.4. Εθνικές ομάδες στον Πόντο σήμερα.

Ήδη αναλύσαμε τις ιστορικές συνθήκες και τις προϋποθέσεις διαμόρφωσης των εθνικών ομάδων του Πόντου, περιγράφοντάς τις αναλυτικά και παραθέτοντας σχετικούς στατιστικούς πίνακες, που μας βοηθούν να έχουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα των συνοίκων των Ελλήνων του Πόντου λαών της περιοχής κατά τις αρχές του 20ου αιώνα. Θα άξιζε να αχοληθούμε με την κατάσταση που επικρατεί σήμερα στην περιοχή, γεγονός που θα μας βοηθούσε να επιβεβαιώσουμε κάποια από τα δεδομένα που παραθέσαμε, ή ακόμη και το σύνολό τους. Για το λόγο αυτό αξιοποιούμε ένα έργο που γράφτηκε πρόσφατα στη Γερμανία και εκδόθηκε μεταφρασμένο στην Τουρκία το 1992. Είναι προφανές ότι ασχολείται μ' ένα θέμα που μέχρι τώρα αποτελούσε ταμπού για την κυρίαρχη ιδεολογία. Η έκδοση και μόνο του βιβλίου αυτού δείχνει ότι κάτι αρχίζει να αλλάζει στο εσωτερικό της τουρκικής κοινωνίας. Πάντως, όπως μπορεί κανείς να διαπιστώσει, η πλούσια σε λαούς και πολιτισμούς περιοχή του Πόντου στις αρχές του αιώνα, εξακολουθεί και σήμερα να έχει αυτό το χαρακτηριστικό. Παραθέτουμε σχετικό πίνακα που προκύπτει από το βιβλίο αυτό που επιβεβαιώνει με τρόπο πανηγυρικό του λόγου το αληθές.

Πίνακας 9
Εθνικές ομάδες στον Πόντο σήμερα²⁴¹

Εθνικές ομάδες	Πώς αυτοαποκαλούνται	Περιοχή του Πόντου	Γλώσσα	Θρησκεία
Τούρκοι Σουνίτες ²⁴²	Τούρκοι	παντού	Τουρκική	Σουνίτες
Τούρκοι Αλεβί ²⁴³	Nalci, Sıraç , Tahtacı	Τοκάτη Αμάσεια	Τουρκική ανατολική διάλεκτος	Σίίτες
Τουρκμένοι Σουνίτες ²⁴⁴	Aşiret, Avşar	Τραπεζούντα Vakfikebir	" "	Σουνίτες
Τουρκμένοι Αλεβί ²⁴⁵	Türkmen, Alevi, Kızıl baş	Τοκάτη, Κοτύωρα,	" "	Σίίτες Αλεβί
Αμπντάλοι Αλεβί ²⁴⁶	Teber, Tencilî, Fakçilar	Τοκάτη, Σινώπη, Τσόρουμ	" "	Αλεβί
Αζέροι Σίίτες ²⁴⁷	Αζερμπαϊτζανλοί, Καραμπαγλήδες	Καρς, Αμάσεια	Αζέρικη Τουρκική	Σίίτες
Αζέροι ²⁴⁸ Καραπαπάκ	Karararah, Terekeme	Κυρίως Καρς, Τοκάτη	Καραπαπάκικα (Αζέρικη διάλεκτος)	Σίίτες και Σουνίτες

²⁴¹ ANDREWS Peter Alford: "Türkiye de Etnik Gruplar" (" Εθνικές ομάδες στην Τουρκία") Wiesbaden 1989. Türkçesi Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul 1992.

²⁴² Ο.π., σελ. 69-71.

²⁴³ Ο.π., σελ. 72-73.

²⁴⁴ Ο.π., σελ. 81-82.

²⁴⁵ Ο.π., σελ. 86-87.

²⁴⁶ Ο.π., σελ. 94-95.

²⁴⁷ Ο.π., σελ. 96-98.

²⁴⁸ Ο.π., σελ. 99-101.

Τάταροι ²⁴⁹	Ak Nogay, Kara Nogay	Τοκάτη Αμάσεια	Διάλεκτος Μέσης Ασίας	Σουνίτες Hanefi
Μπαλκάριοι - Karaçaylar ²⁵⁰	Bolkar, Malkar, Karaçayli	Τοκάτη Έρμπαα	Διάλεκτοι Baikar - Karaçay	"
Kumuklar ²⁵¹	Gazi Kumuk	1703 άτομα σε 39 νομούς	Τατάρικη διάλεκτο	Σουνίτες
Κούρδοι Σουνίτες ²⁵²	Kürtler Kumanç	Βιλαέτι Σεβάστειας Τοκατη	Κιμανçα (Κουρδική διάλεκτος)	Σουνίτες
Κούρδοι Αλεβί ²⁵³	Kürtler Alevi	Αμισό-Τοκάτη- Çorum	"	Αλεβί
Αρμένιοι ²⁵⁴	Haik	Σινώπη, Αμάσεια	Διάλεκτος- μίγμα Αρμενοτουρκικής	1. Γρηγοριανοί 2. Καθολικοί 3. Προτεστάν.
Αλβανοί ²⁵⁵	Σκιπτάρε	Αμισό-Τοκάτη- Αμάσεια	Αλβανική- Τουρκική	Σουνίτες
Μουσουλμάνοι ομιλούντες ελληνικά ²⁵⁶	Türkös Ofiu	Περιοχή Τραπεζούντας (Όφη-Τόνια)	Ποντιακή Ρωμείκη	Σουνίτες, μερικοί κρυφοί Χριστιανοί (!!!)
Τσερκέζοι ²⁵⁷	Adiğe, Ubih Απαζάδες	Σινώπη Αμισό, Τοκάτη Αμάσεια	Τσαρκέζικα	Σουννίτες
Γεωργιανοί ²⁵⁸	Kartveli	Αμισό, Αμάσεια Σινώπη, Τοκατη Κερασούντα	Γεωργιανά	Σουννίτες Hanefi
Λαζοί ²⁵⁹	Laz (lar)	Αν. Πόντο (Ριζούς, Τραπεζούς)	Λαζική	" "

4.4.1. Αξιολόγηση

Το βιβλίο αυτό παρά τα κενά που περιέχει, είναι φανερό ότι προσπαθεί να κάνει μια υπέρβαση της καθημερινής τουρκικής πραγματικότητας. Βεβαιως τα στοιχεία του είναι ελλιπή, δεν υπάρχουν ακριβείς αριθμοί των ομάδων που περιγράφονται κατά περιοχές, παρά μόνο στο σύνολο της Τουρκίας και αυτό όχι πάντα. Με την παράθεση αυτών των στοιχείων προτιθέμεθα να κάνουμε μια συνοπτική και όχι αναλυτική παρουσίαση των σημερινών εθνικών ομάδων του Πόντου και των χαρακτηριστικών τους. Οφείλουμε δε να προειδοποιήσουμε ότι τα στοιχεία που παρατίθενται, σε κάποιες περιπτώσεις αλληλοαναιρούνται, όπως πχ. στην περίπτωση των Λαζών, τους οποίους υπολογίζει μόνο ως προς τον αριθμό των ομιλούντων τη λαζική ως μητρική γλώσσα, με την απογραφή του 1965, σε 26.007 και σε 59.101 τους ομιλούντες τη λαζική ως δεύτερη γλώσσα, δηλαδή κατά τα φαινόμενα σύνολο Λαζών κατά το 1965 85.108. Παράλληλα όμως παρατίθεται η άποψη του W.

²⁴⁹ Ο.π., σελ. 119-120.

²⁵⁰ Ο.π., σελ. 121-123.

²⁵¹ Ο.π., σελ. 123-125.

²⁵² Ο.π., σελ. 152-154

²⁵³ Ο.π., σελ. 161-162.

²⁵⁴ Ο.π., σελ. 177-179.

²⁵⁵ Ο.π., σελ. 184-186.

²⁵⁶ Ο.π., σελ. 203-206

²⁵⁷ Ο.π., σελ. 236-239.

²⁵⁸ Ο.π., σελ. 246-148.

²⁵⁹ Ο.π., σελ. 250-252.

Feurstein, που στο έργο του "Kültür Hayati" («Πολιτιστική ζωή») το 1983 τους υπολογίζει συνολικά σε 250.000²⁶⁰.

Μια σύντομη ανάγνωση του πίνακα αποδεικνύει ότι και σήμερα η περιοχή του Πόντου, παρά την πολιτική εκτουρκισμού και αφομοίωσης των διαφόρων εθνοτήτων που επέβαλαν οι Κεμαλικές κυβερνήσεις μετά την έξοδο των Ελλήνων από τις εστίες τους, εξακολουθεί να συγκροτείται από ένα μωσαϊκό λαών και πολιτισμών. Στην περιοχή του Πόντου η μεγαλύτερη πολυχρωμία συναντάται στο χώρο των σαντζακιών της Σεβάστειας και ειδικότερα στην Τοκάτη, όπου φαίνεται να επιβιώνουν οι περισσότερες από τις εθνότητες που αναφέρονται στις αρχές του 20ου αιώνα. Είναι προφανές ότι με τα δεδομένα αυτά, ο Πόντος και ειδικά η περιοχή της Τοκάτης συνιστά ίσως ένα από τα συναρπαστικότερα πεδία της σύγχρονης Τουρκίας προς κοινωνιολογική μελέτη και έρευνα.

Μια ερμηνεία στην έκδοση του βιβλίου αυτού στην Τουρκία δίνει το γεγονός ότι αναφέρεται κυρίως σε παλαιότερες απογραφές (και σε πολύ λίγες νεότερες), οπότε υπήρχαν ακόμη στις περιοχές που αναφέρονται στο βιβλίο συμπαγείς πληθυσμιακές μάζες των εθνικών ομάδων. Σήμερα οι κίνδυνοι από την αποκάλυψη της πραγματικότητας για την παρούσα τάξη πραγμάτων στην Τουρκία είναι πολύ μικρότεροι όχι μόνο επειδή υπάρχουν συγκεκριμένα πολιτικά εργαλεία αντιμετώπισης αυτών των κινδύνων, αλλά και επειδή με την ακολουθούμενη πολιτική μαζικής μετακίνησης –ιδιαίτερα από τη δεκαετία του '90 που πήρε πλέον τη μορφή καταιγίδας – πληθυσμών από τις ανατολικές επαρχίες του κράτους στα μεγάλα αστικά κέντρα και κυρίως στην Κωνσταντινούπολη, θεωρείται ότι ελέγχεται καλύτερα η αμφισβήτηση του εθνοτικού και κοινωνικού καθεστώτος της Τουρκίας εκ μέρους των ομάδων αυτών.

Πολύ μεγάλο ενδιαφέρον έχει η περίπτωση των αναφερομένων ως "μουσουλμάνων που ομιλούν ελληνικά", το συνολικό αριθμό των οποίων στην περιοχή της Τραπεζούντας υπολογίζει σε 4.535²⁶¹. Όμως σε άλλο σημείο (στη σελ. 200, όπου περιγράφει τους Ρωμιούς Χριστιανούς της Τουρκίας) σύμφωνα με την απογραφή του 1965 υπολογίζει σε 48.096 τους έχοντες την ελληνική ως μητρική γλώσσα, σε 82.144 την ελληνική ως δεύτερη γλώσσα και σε 73.725 τον αριθμό των Χριστιανών Ορθόδοξων και μάλιστα σε χρόνο (1965) αμέσως μετά τις απελάσεις των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, κατά τις οποίες ένας τεράστιος αριθμός Ελλήνων με τους συγγενείς τους εξαναγκάστηκε να εγκαταλείψει με συνοπτικές διαδικασίες την Τουρκία. Εδώ πρέπει να τονιστεί ότι ο αριθμός των 48.096 αντιστοιχεί στους ελληνόφωνους κατοίκους της Πόλης (πρόκειται για τους παραμείναντες και μη απολαθέντες)²⁶². Αυτοί είτε αφαιρεθούν από τους 82.144 που έχουν την ελληνική ως δεύτερη γλώσσα, είτε – προ πάντων - από τους 73.725 που εμφανίζονται ως "Χριστιανοί Ορθόδοξοι" κατά την απογραφή του 1965, σε καμμία περίπτωση δεν φτάνουν τους 4.535 της περιοχής Τραπεζούντας και τους ελάχιστους εμφανιζόμενους σε διάφορες περιοχές (898 στη Σμύρνη, 734 στην Άγκυρα κλπ)²⁶³. Προφανώς υπάρχει ένα μεγάλο άνοιγμα, έστω και στα πλαίσια αυτών των περιορισμένης ισχύος αριθμητικών δεδομένων. Η

²⁶⁰ Ο.π., σελ. 250.

²⁶¹ Ο.π., σελ. 204.

²⁶² ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ Αλέξης: «Το μειονοτικό ζήτημα 1954-1987» στο συλλογικό έργο «Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1932-1987», Αθήνα 1991, σελ. 514.

²⁶³ ANDREWS ό.π., σελ. 200 και 201.

ύπαρξη των πολυάριθμων πληθυσμών του Πόντου που ακόμη και σήμερα κατά χιλιάδες και παρά τις διώξεις και απαγορεύσεις εξακολουθούν να μιλούν την ελληνική ποντιακή διάλεκτο, να διατηρούν τα παλαιά ονόματα των χωριών τους στα οποία ανικατοπτρίζεται η τοπική ιστορική πραγματικότητα και γενικά να διατηρούν τις πρότερες συλλογικές αναπαραστάσεις, όπως άλλωστε φαίνεται και σε πρόσφατα εκδοθέντα βιβλία²⁶⁴, ανατρέπουν αυτομάτως την πραγματικότητα αυτών των αριθμών και μας πείθουν ότι ο αριθμός των σημερινών κατοίκων του Πόντου, που έχουν ελληνικές πολιτιστικές αναφορές, είναι κατά πού μεγαλύτερος αυτού που με οποιαδήποτε μορφή παρουσιάζεται στο βιβλίο στο οποίο αναφερόμαστε.

5. Συμπέρασμα.

Οι γεωγραφικές, κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες που επικράτησαν στην περιοχή του Πόντου, έχουν παίξει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνίας του Πόντου και της Τραπεζούντας των αρχών του 20ου αιώνα.

Η γεωγραφική απομόνωση της βορειοδυτικής αυτής περιοχής της Μικράς Ασίας μεταξύ των αδιαπέραστων ποντιακών ορέων και του Ευξείνου Πόντου συντελεί στο να επηρεάζεται λιγότερο από εξωτερικούς παράγοντες και συνεπώς συντελεί στην ανάπτυξη αλλά και τη διατήρηση ιδιαιτεροτήτων για πολύ περισσότερο χρονικό διάστημα από τις υπόλοιπες περιοχές του μικρασιατικού χώρου.

Σημαντικός πρωταρχικός παράγοντας είναι η αρχική εγκατάσταση των Ελλήνων αποίκων από τον 8^ο πχ αιώνα εδώ και η επέκτασή τους σ' όλη την παράλια περιοχή, με τη δημιουργία εμπορικών σταθμών, οι οποίοι μετεξελίσσονται σε αστικά κέντρα που είναι φορείς της ελληνικής ιδεολογίας. Επόμενος παράγοντας είναι η περίοδος του βασιλείου των Μυθριδατών, του μεγαλύτερου κρατικού μορφώματος της εποχής σ' όλη τη Μικρά Ασία, το οποίο κυριαρχεί πολιτικά και ιδεολογικά με την καθιέρωση της ελληνικής γλώσσας και θρησκείας στην ευρύτερη περιοχή του Πόντου. Ακολουθεί η Αυτοκρατορία των Κομνηνών, του σημαντικότερου μεσαιωνικού ελληνικού πολιτειακού μορφώματος μετά την πτώση του Βυζαντίου στους Σταυροφόρους και κατά συνέπεια του κύριου ελληνικού φορέα παραγωγής ιδεολογικών μηχανισμών. Αυτή την εποχή καλλιεργείται ένα από τα κύρια ιδεολογικά στοιχεία, η ελληνική γλώσσα, που αναπτύσσεται κατά τις τοπικές συνθήκες και διαμορφώνεται στην ποντιακή διάλεκτο. Η ίδρυση της Αυτοκρατορίας, που με πρωτεύουσα και συνεπώς πολιτικό και ιδεολογικό της κέντρο την Τραπεζούντα διατηρείται για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα (2,5 περίπου αιώνες), έχει τεράστια σημασία για τον ελληνισμό, γιατί διαμόρφωσε τις προϋποθέσεις για σθεναρότερη – σε σχέση με τις υπόλοιπες περιοχές της Μικράς Ασίας – αντίσταση του τοπικού (ποντιακού) ελληνισμού λίγο αργότερα απέναντι στους εξισλαμισμούς και γενικά την τουρκοποίηση. Πραγματικά, παρά τη βιαιότητα των εξισλαμισμών αμέσως μετά την άλωση της Τραπεζούντας από τον Οσμανικό στρατό (1461) και κυρίως κατά τον 17^ο

²⁶⁴ ASAN Ömer: "Pontos Kültürü" (Ποντιακός πολιτισμός) Belge yayinlari, Istanbul 1996. Πρόκειται για ένα σημαντικής αξίας έργο, όπου ο συγγραφέας παραθέτοντας πλήθος λέξεων, ονομάτων και λαογραφικών και άλλων δεδομένων, αποδεικνύει την πολιτιστική συγγένεια των σημερινών ελληνόφωνων κατοίκων του Όφης Τραπεζούντας με τους Έλληνες του Πόντου.

και 18^ο αιώνα, μαγάλες πληθυσμιακές μάζες Ελλήνων Ποντίων εξισλαμισμένων παρουσιάζονται ως Μουσουλμάνοι, διατηρούν όμως λάθρα την αληθινή τους ταυτότητα ως κρυπτοχριστιανοί, αναπτύσσοντας ολόκληρους κώδικες επικοινωνίας μεταξύ τους. Είναι τόσο μεγάλος ο αριθμός των Κρυπτοχριστιανών, ώστε στις σημαντικότερες πληθυσμιακά περιοχές της ποντιακής ενδοχώρας, αυτοί είναι σχεδόν διπλάσιοι των (φανερών) Μουσουλμάνων, ενώ ισχυρή είναι η άποψη ότι στις περιοχές αυτές δεν υπάρχει ούτε ένας κάτοικος τουρκικής καταγωγής. Αυτά τα δεδομένα έχουν μεγάλη σημασία κατά τη περίοδο των μεταρρυθμίσεων του 19^{ου} αιώνα και κυρίως μετά τη υπογραφή του Χάτι Χουμαγιούν (1856), που χορηγεί κάποιες θρησκευτικές ελευθερίες στους υπηκόους της Αυτοκρατορίας. Αυτό οδηγεί τους Κρυπτοχριστιανούς στη διεκδίκηση της πρότερης ταυτότητας, πράγμα που σε πολλές περιπτώσεις επιτυγχάνουν, όχι όμως χωρίς δυσκολίες. Η επαναπροσχώρησή τους στις χριστιανικές κοινότητες ερμηνεύει πλην των άλλων και την πληθυσμιακή έκρηξη του ποντιακού ελληνισμού κατά τη περίοδο αυτή και συνεπώς τη μεγάλη αύξηση στους μαθητικούς πληθυσμούς της περιοχής. Ένας σημαντικός αριθμός απ' αυτούς αφήνει τις πρωτοβουλίες αναγνώρισής τους ως χριστιανών για αργότερα οπότε οι συνθήκες θα είναι καλύτερες, πράγμα όμως που δεν το επιτυγχάνει ποτέ γιατί οι εξελίξεις στις αρχές του 20ου αιώνα είναι ραγδαίες και η συνθήκη ανταλλαγής των ελληνοτουρκικών πληθυσμών που υπογράφεται στη Λωζάννη στις 30 Ιανουαρίου του 1923, προβλέπει την ανταλλαγή όχι με βάση την εθνικότητα, αλλά το θρήσκευμα κι έτσι τους αναγκάζει να παραμείνουν στον Πόντο. Τα διαθέσιμα στοιχεία δείχνουν ότι ένας μεγάλος αριθμός Κρυπτοχριστιανών εξακολουθεί να κατοικεί και σήμερα στον Πόντο, αφήνοντας μια εκκρεμότητα που προκύπτει από την ιστορία της περιοχής.

Μεγάλης σημασίας παράγοντα για την ερμηνεία των κοινωνικών και οικονομικών εξελίξεων στον Πόντο κατά την εξεταζόμενη περίοδο, έχει η μεταλλοφόρα περιοχή της Χαλδίας νότια της Τραπεζούντας. Οι Σουλτάνοι χορηγούν ειδικά προνόμια στους Έλληνες για να συνεχίσουν να ασχολούνται με την εξόρυξη και επεξεργασία των πολυτίμων μετάλλων της περιοχής, την οποία γνωρίζουν καλά από τα πανάρχαια χρόνια. Αυτό συνιστά παράγοντα μεγάλης οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης της περιοχής, η οποία προσελκύει μεγάλες μάζες ελληνικών πληθυσμών, σε τέτοιο βαθμό, ώστε κατά τα τέλη του 18^{ου} αιώνα να θεωρείται μια από τις πιο πλούσιες και πολυάνθρωπες περιοχές της Μικράς Ασίας. Εδώ η πολιτιστική έκρηξη αντανακλάται σστις μονές, που μετατρέπονται σε σημαντικά μορφωτικά κέντρα και στο πλήθος σχολικών μηχανισμών που αναπτύσσονται, στην κορυφή της πυραμίδας των οποίων βρίσκεται το Φροντιστήριο Αργυρουπόλεως, του οποίου το κτίριο, 2,5 περίπου αιώνες μετά την οικοδόμησή του, εντυπωσιάζει και σήμερα ακόμη τον επισκέπτη της έρημης πλέον πόλης. Στις αρχές όμως του 19^{ου} αιώνα οι μέχρι τότε συνθήκες ανατρέπονται και οικονομικοί και πολιτικοί λόγοι (παρακμή ή καταστροφή κάποιων μεταλλείων, πτώση της αξίας των μετάλλων, ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1828-30), οδηγούν σε μια αντιστροφή της μέχρι τότε πορείας. Οι Έλληνες εγκαταλείπουν τη Χαλδία μετακινούμενοι σε άλλες περιοχές, πολλές από τις οποίες – όπως στο δυτικό Πόντο – έχουν από καιρό απωλέσει τα ελληνικά τους ιδεολογικά στοιχεία. Εδώ αιμοδοτούν τις νέες περιοχές με νέο αίμα, μεταφέρουν τα ιδεολογικά τους στοιχεία εξελληνίζοντας εκ νέου τις περιοχές αυτές, περιθωριοποιώντας παράλληλα τους παλαιούς κατοίκους, οι

οποίοι στη συνέχεια αναγκάζονται να μεταναστεύσουν με τη σειρά τους σε άλλες περιοχές. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα νέο ελληνικό αποικισμό, που προσδίδει ζωντάνια και σφρίγος στον ποντιακό ελληνισμό και δημιουργεί προϋποθέσεις για τη μετέπειτα ραγδαία του ανάπτυξη.

Η υπογραφή του Χάτι Χουμαγιούν το 1856, που θεωρείται σημαντικό ορόσημο για τον ποντιακό, και όχι μόνο, ελληνισμό, διαμορφώνει τις προϋποθέσεις για μια άνευ προηγουμένου συνεχή οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη. Η έλευση του 20ου αιώνα βρίσκει τον ποντιακό ελληνισμό κάτω από τις καλύτερες δυνατές προϋποθέσεις. Η ανάπτυξη τώρα λαμβάνει έντονους ρυθμούς, ενώ τεράστιοι όγκοι προϊόντων μετακινούνται μέσω των δύο κύριων πυλών εισόδου και εξόδου του Πόντου, της Αμισού (Σαμψούντας) και κυρίως της Τραπεζούντας, από τη Δύση προς την Ανατολή και αντίστροφα. Στην Τραπεζούντα, που είναι το οικονομικό, πολιτικό και πολιτιστικό κέντρο της περιοχής, οι ελληνικές τραπεζικές και εμπορικές επιχειρήσεις κυριαρχούν πλήρως στην αγορά της πόλης. Οι αλλαγές που συντελούνται αναδιαμορφώνουν τον κοινωνικό χάρτη της περιοχής και επιφέρουν μια έντονη κοινωνική κινητικότητα, όπου οι Έλληνες βρίσκονται κυρίως μεταξύ των ανερχομένων κοινωνικών στρωμάτων. Το νέο κτίριο του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας, που οικοδομείται με την έλευση του 20ου αιώνα δίπλα στο μητροπολιτικό ναό του Αγίου Γρηγορίου, που κυριαρχούν στην παραθαλάσσια περιοχή της πόλης, καθώς και μια σειρά νέα κτίρια που οικοδομούνται τόσο μέσα στην πόλη συνεχώς, όσο και στο προάστειο του Soğuk Su (Κρύονέρι) στα νοτιοδυτικά καταπράσινα υψώματα της πόλης και κυριαρχούν με τον όγκο και τη αισθητική τους, αντανakλούν αυτήν ακριβώς την κινητικότητα που επιφέρουν οι νέες οικονομικές εξελίξεις, όπου οι Έλληνες είναι εκείνοι που σαφώς ανήκουν στα ανερχόμενα κοινωνικά στρώματα. Πέρα από την Τραπεζούντα, στην ενδοχώρα μια έντονη κινητικότητα χαρακτηρίζει όλο τον ποντιακό χώρο, όπου οι λόγοι ίδρυσης και ανάπτυξης των απομονωμένων ορεινών οικισμών αίρονται και οι κάτοικοί τους τώρα μετακινούνται μαζικά στις πόλεις και τα παράλια, όπου αναπτύσσονται οι νέες δραστηριότητες και υπάρχουν πολλές ευκαιρίες απασχόλησης. Το κλίμα αυτό κινητικότητας, ανάπτυξης και γενικά οι θετικές προοπτικές του Πόντου αντανakλώνται στη μεγάλη ποσοτική και ποιοτική ανάπτυξη της εκπαίδευσης, όπου το παράδειγμα της κοινότητας Τραπεζούντας με την οικοδόμηση του νέου μεγαλειώδους κτιρίου του Φροντιστηρίου, ακολουθούν και οι άλλες κοινότητες με την ίδρυση και ανάπτυξη των σχολικών τους μηχανισμών σε τέτοιο βαθμό, ώστε μέχρι την έναρξη του 1^{ου} Παγκοσμίου πολέμου, να μην υπάρχει ελληνική κοινότητα χωρίς το σχολείο της, που κατά κανόνα οικοδομείται δίπλα στην εκκλησία, γεγονός που και από μόνο του τονίζει τα κύρια ιδεολογικά στοιχεία που αναπαράγονται μέσα από τους σχολικούς μηχανισμούς των Ελλήνων του Πόντου.

Οι κοινωνικοί θεσμοί των Ελλήνων του Πόντου έπαιξαν τεράστιο ρόλο στην ανάπτυξή τους κατά την εξεταζόμενη περίοδο και στην ίδια την επιβίωσή τους σε δύσκολες ιστορικές περιόδους. Σπουδαιότερος κοινωνικός θεσμός όλων και κύτταρο της κοινωνικής τους οργάνωσης είναι η οικογένεια. Κυρίαρχος τύπος της οικογενειακής τους οργάνωσης είναι η εκτεταμένη και μάλιστα πατριαρχική οικογένεια, η οποία αποτελείται από τον αρχηγό της οικογένειας, τους παντρεμένους γιούς και και τα παιδιά τους. Ο αριθμός των μελών είναι μεγάλος, ενώ στην ίδια οικογένεια συνυπάρχουν άτομα μέχρι και

τεσσάρων γενεών. Αναμφισβήτητος αρχηγός και απόλυτος κυρίαρχος είναι ο γεροντότερος άνδρας, ο πατριάρχης της οικογένειας, απέναντι στον οποίο ο σεβασμός όλων είναι απεριόριστος. Στην οικογένεια γενικά υπάρχει μια πλήρης ιεράρχηση και κατανομή ρόλων αν και τα όρια αυτών των τελευταίων συχνά συγχέονται ειδικά στους ορεινούς οικισμούς, λόγω της φύσης των δύσκολων κτηνοτροφικών κυρίως εργασιών που οφείλει να επιτελέσει η οικογένεια. Ο τύπος αυτός οικογενειακής οργάνωσης επιβλήθηκε από τις ίδιες τις ανάγκες της ζωής. Οι εξαιρετικά δύσκολες γεωγραφικές και καιρικές συνθήκες σε συνδυασμό με την ανάγκη ύπαρξης πολλών ανδρών για τη διεκπεραίωση των ιδιαίτερα δύσκολων εξωτερικών, κτηνοτροφικών κυρίως, εργασιών, οδηγεί σ' αυτή τη μορφή οικογενειακής οργάνωσης. Αφ' ετέρου η συσπείρωση και συμβίωση τόσων γενεών και τόσων προσώπων κάτω από την ίδια στέγη, επιβλήθηκε από την ανάγκη της ίδιας της επιβίωσης του Οσμανοκρατούμενου ποντιακού ελληνισμού. Η συμβίωση όμως αυτή απαιτεί σκληρή πειθαρχία και σαφείς κανόνες με διακριτούς ρόλους για κάθε μέλος της οικογένειας. Στις συνθήκες αυτές, όπου ο ποντιακός ελληνισμός επιβίωσε μέσα από οριακές σε πολλές περιπτώσεις καταστάσεις, είναι φυσικό η γνώση και η πείρα των γεροντότερων να παίζει καθοριστικό ρόλο στην επιβίωσή του. Όταν στην οικογένεια εισέρχεται μια νέα γυναίκα με το γάμο της με ένα από τα άρρενα τέκνα, η θέση της είναι πολύ δύσκολη και κατατάσσεται στην τελευταία θέση της πυραμίδας της ιεραρχίας στην οικογένεια, μέχρις ότου η οικογένεια αποκτήσει νέα νύφη. Αυτό ερμηνεύεται από το γεγονός ότι αυτή θα φέρει στην οικογένεια τη νέα ζωή, που θα πρέπει να ανατραφεί σύμφωνα με τα αυστηρά παραδοσιακά ήθη, για να συνεχίσει να αναπαράγεται ο ποντιακός ελληνισμός τόσο φυσικά, όσο και ιδεολογικά. Η μητέρα θεωρείται η βάση αυτής της αναπαραγωγής. Όμως παρ' όλ' αυτά η σκληρή ζωή και της γυναίκας χρωματίζεται με πινελιές χαράς και χαλάρωσης μέσω των κοινωνικών εκδηλώσεων (γάμοι, πανηγύρια κλπ), όπου πρωτοστατεί στη διασκέδαση, γεγονός που δεν ισχύει σε άλλες περιπτώσεις, όπως πχ των Τουρκισσών γυναικών, των οποίων η ιδιαίτερα άσχημη θέση μέσα στην οικογένεια καθορίζεται από το ίδιο το αυταρχικό και συντηρητικό ισλαμικό θεσμικό πλαίσιο.

Οι Έλληνες του Πόντου έζησαν από τα πανάρχαια χρόνια και για αιώνες μέσα σ' ένα μωσαϊκό λαών και πολιτισμών, δεδομένου ότι η ευρύτερη περιοχή της Μικράς Ασίας ανέκαθεν υπήρξε σταυροδρόμι συνάντησης και χώρος συμβίωσης πολλών εθνοτήτων. Οι σύνοικοι αυτοί λαοί που συμβιώνουν δίπλα στους Έλληνες του Πόντου προέρχονται από τους αρχαίους και νεώτερους λαούς που εμφανίζονται στην περιοχή στις διάφορες ιστορικές περιόδους. Δεν πρέπει άλλωστε να λησμονείται ότι στην περιοχή κυριάρχησαν πολλά και διαφορετικά κράτη και προ πάντων οι δύο πιο πρόσφατες πολυεθνικές αυτοκρατορίες: η Βυζαντινή και η Οσμανική. Καθοριστικό ρόλο κατά τους νεώτερους χρόνους στη διαμόρφωση των εθνοτήτων μετά την πτώση της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας παίζει η έλευση των Οσμανών και η προσπάθεια τουρκοποίησης μέσω των μαζικών εξισλαμισμών. Το γεγονός αυτό προσδίδει ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε μεγάλες πληθυσμιακές ομάδες, οι οποίες παρότι ανήκουν στο μουσουλμανικό δόγμα, διατηρούν πολλά πολιτιστικά χαρακτηριστικά, που ανάγονται στο πρότερο όχι μόνο χριστιανικό, αλλά ακόμη και στο πολύ παλαιότερο αρχαίο ελληνικό παρελθόν. Πριν τον 1^ο παγκόσμιο πόλεμο, από τα 2 περίπου εκατομμύρια συνολικά των κατοίκων του Πόντου, οι 700.000 (ποσοστό 35%) είναι Έλληνες, 147.000 Αρμένιοι και

1.040.000 Μουσουλμάνοι, από τους οποίους 420.000 είναι Τουρκογενείς ενώ από τους υπολοίπους 620.000 περίπου, που δεν είναι τουρκικής καταγωγής, κάποιοι ανήκουν σε ιθαγενείς εθνότητες (Κούρδοι, Λαζοί κλπ) ενώ οι περισσότεροι προέχονται από εξισλαμισμένους πρώην χριστιανούς και ανήκουν κατά κανόνα σε μουσουλμανικές αιρέσεις (Κιρκάσιοι, Ερυθίνοι, Σάννοι ή Τζάνοι κλπ). Αυτή ειδικά η περίπτωση των τελευταίων έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γιατί τρέφουν φιλικά αισθήματα απέναντι στους Έλληνες και επιβεβαιώνεται έτσι κατά έμμεσο τρόπο η προέλευσή τους. Αυτή η πολιτιστική πολυχρωμία χαρακτηρίζει και σήμερα την περιοχή του Πόντου, όπου οι περισσότερες από τις εθνικές ομάδες που εμφανίζονται κατά τις αρχές του 20ου αιώνα, βλέπουμε να επιβιώνουν και σήμερα, παρά την ιδιαίτερα σκληρή πολιτική αφομοίωσης και πολιτιστικής ισοπέδωσης που επέβαλαν κατά τις παρελθούσες δεκαετίες οι κεμαλικές κυβερνήσεις. Σήμερα τα διαθέσιμα στοιχεία μας πείθουν ότι ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς την πολιτιστική πολυχρωμία παρουσιάζουν οι περιοχές της ποντιακής ενδοχώρας και κυρίως της Τοκάτης, όπου διατηρούνται παμπάλαια πολιτιστικά πρότυπα, που καθιστούν αυτομάτως την περιοχή ως ένα σημαντικό κοινωνιολογικό πεδίο προς μελέτη και έρευνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο : Ιδεολογικοί μηχανισμοί

1. Περιεχόμενο της εκπαίδευσης.

Η έλλειψη συγκεκριμένων κανονισμών λειτουργίας που αφορούν στο Φροντιστήριο κατά την εξεταζόμενη περίοδο και κατά συνέπεια αναλυτικών προγραμμάτων, είναι ένα σημαντικό πρόβλημα, που εμποδίζει την αποτελεσματική προσέγγισή μας σε μια από τις σημαντικότερες πτυχές του Φροντιστηρίου και έχουν σχέση με τους ιδεολογικούς μηχανισμούς που αυτό παρήγαγε. Έτσι κατ'ανάγκη θα περιοριστούμε στα διαθέσιμα στοιχεία μας, που είναι οι περιγραφές επιζώντων αποφοίτων του Φροντιστηρίου, στοιχεία που προκύπτουν από τη βιβλιογραφία, κανονισμούς άλλων σχολείων της περιοχής καθώς και λίγο παλαιότερα προγράμματα και σύγκρισή τους με ανάλογα προγράμματα σχολικών μηχανισμών της καρδιάς της αυτοκρατορίας, της Κωνσταντινούπολης, όπου και η έδρα του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

1.1. Φροντιστήριο και Μεγάλη του Γένους Σχολή της Κωνσταντινούπολης.

Η παρουσία και μόνο του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην Κωνσταντινούπολη, που καθοδηγεί τους ορθοδόξους στα πλαίσια του συστήματος των εθνικών κοινοτήτων (Milliyet), είναι καθοριστική για κάθε πλευρά της κοινωνικής ζωής των ορθοδόξων όλης της αυτοκρατορίας και πολύ περισσότερο για τα εκπαιδευτικά τους πράγματα. Η εκπαιδευτική πολιτική του Πατριαρχείου ασκείται από τον Πατριάρχη μέσω της Κεντρικής Πατριαρχικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής, που έχει συγκροτηθεί για πρώτη φορά στις αρχές της 6^{ης} δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα αμέσως μετά την ψήφιση των Εθνικών Κανονισμών, ενώ στις επαρχίες του οικουμενικού θρόνου ασκείται από τους μητροπολίτες. Αυτό γίνεται αμέσως φανερό και μόνο με μια απλή ανάγνωση των Κωδίκων Πατριαρχικής Αλληλογραφίας, όπου εμπεριέχεται η αλληλογραφία του Πατριαρχείου με τους τοπικούς μητροπολίτες. Ο ρόλος της ΚΠΕΕ έχει ιδιαίτερη σημασία για την εκπαίδευση όχι μόνο του Πόντου, αλλά ολόκληρης της αυτοκρατορίας. Αυτή εκτός των άλλων, εγκρίνει τα διδακτικά βιβλία που θα διδαχθούν στα σχολεία, προωθώντας μέσω αυτών την ιδεολογία του Πατριαρχείου²⁶⁵ και επικυρώνει τα συμβόλαια των προς πρόσληψη από τις σχολικές εφορείες εκπαιδευτικών²⁶⁶. Βέβαια η ΚΠΕΕ σύμφωνα με το 1^ο άρθρο του κανονισμού

²⁶⁵ «ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ», εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, Εν Κωνσταντινουπόλεϊ 1892, άρθρο 10.

- ΚΠΑ έτους 1899, σελ. 38-39, εγκύκλιος αριθ. 366. Εδώ το Πατριαρχείο εγκύκλιό του υπενθυμίζει στους μητροπολίτες ότι οι εφορείες κατά την επιλογή των διδακτικών βιβλίων θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη το σχετικό κατάλογο που συντάσσεται με ευθύνη της ΚΠΕΕ. Έτσι αποκλείει κάθε άλλο βιβλίο και καθιστά τους μητροπολίτες προσωπικά υπεύθυνους.

²⁶⁶ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ, ό.π., άρθρο 15^ο.

της, οργανώνει μόνο “τα της εκπαιδεύσεως των εν τη Αρχιεπισκοπή Κωνσταντινουπόλεως Ορθοδόξων”. Η ομπρέλα όμως του Πατριαρχείου που την περιβάλλει καθώς και το αδιαμφισβήτητο κύρος των μελών της, κάποια από τα οποία είναι εξέχοντα στελέχη της ιεραρχίας του Πατριαρχείου, κάνουν και τις περιφερειακές ελληνικές κοινότητες να προσαρμόζουν το πλαίσιο της εκπαιδευτικής τους δράσης στις αποφάσεις και γενικά στην πολιτική της²⁶⁷. Από το δεδομένο αυτό τεκμαίρεται ότι τα ζητήματα και οι αποφάσεις της ΠΚΕΕ που αφορούν στα σχολεία της Κωνσταντινούπολης, επεκτείνονται μέσω των τοπικών μητροπολιτών και στα περιφερειακά σχολεία, στο μεγαλύτερο τουλάχιστον μέρος τους. Αυτό ισχύει σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό για τη Μεγάλη του Γένους Σχολή, η οποία έχει άμεση εξάρτηση από το Πατριαρχείο και συνεπώς η λειτουργία της έχει πρώτιστη μεταξύ των ελληνικών σχολείων σημασία για τον Οικουμενικό θρόνο. Πραγματικά, η συγκριτική ανάλυση του αναλυτικού προγράμματος της Μεγάλης του Γένους Σχολής λίγα χρόνια πριν τις αρχές του 20ου αιώνα²⁶⁸ με αντίστοιχο πρόγραμμα μαθημάτων του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας της ίδιας περιόδου που μας είναι διαθέσιμο²⁶⁹, βεβαιώνει του λόγου το αληθές. Παρά το γεγονός ότι υπάρχει μια μικρή σχετικά χρονική απόσταση από την περίοδο της έρευνας, δηλαδή τις αρχές του 20ου αιώνα, όμως η συγκριτική παράθεση των προγραμμάτων των δύο σχολείων έχει μεγάλη αξία γιατί όπως ήδη ελέγχθη σε όλα τα σχολεία του Οσμανικού κράτους κεντρικό ρόλο παίζει η ΚΠΕΕ, η οποία συντονίζει τη δράση τους μέσω των τοπικών μητροπολιτών, οι οποίοι, ως είναι φυσικό, μέσω των προγραμμάτων των σχολείων περνούν την ιδεολογία του Πατριαρχείου, αλλά ασφαλώς λαμβάνουν υπόψη τους και τις ιδιαιτερότητες των περιοχών τους. Η αξία γίνεται ακόμη μεγαλύτερη αν συνυπολογιστεί το ειδικό βάρος που έχουν τα δύο σχολεία τόσο το Φροντιστήριο που είναι ο κυρίαρχος σχολικός μηχανισμός του Πόντου, όσο και η Μεγάλη του Γένους Σχολή, που θεωρείται ως “το ανώτατον εν τω Οθωμανικώ κράτει ελληνικόν εκπαιδευτήριον της εγκυκλίου παιδείσεως και ηθικής μορφώσεως”²⁷⁰, ενώ τη δεσπίζουσα θέση της κατοχυρώνει και μόνο το γεγονός ότι είναι πατριαρχική, δηλαδή υπάγεται απευθείας στο Πατριαρχείο έχοντας μάλιστα ως διευθυντή μέλος της γραφειοκρατίας του Πατριαρχείου, συνήθως μητροπολίτη. Τα συμπεράσματα δε που προκύπτουν, ασφαλώς εξακολουθούν να ισχύουν λίγα χρόνια αργότερα, την αυγή του 20ου αιώνα, οπότε οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες τόσο στον Πόντο όσο και σ’ όλη την αυτοκρατορία δεν είναι αισθητά διαφορετικές.

Οφείλουμε να τονίσουμε ότι κατά την περίοδο αυτή (1880-1881) στο Φροντιστήριο λειτουργεί Σχολαρχείο και Γυμνασιακό τμήμα με 5 τάξεις, που αντιστοιχούν στο επίπεδο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και αυτό τεκμαίρεται από το γεγονός ότι παράλληλα λειτουργεί και πρωτοβάθμιο τμήμα με 6 τάξεις, όπως φαίνεται άλλωστε και από το αντίστοιχο πρόγραμμα της σελίδας 330 του Α' μέρους του περιοδικού ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ της

²⁶⁷ ΠΑΥΛΙΔΗΣ Αντώνης, «Πόντος-Κωνσταντινούπολη: ιδεολογία των εκπαιδευτικών σχέσεων κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα», ΑΠ, τόμος 48^{ος}, Αθήναι 1999, σελ. 377.

²⁶⁸ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΛΗΘΕΙΑ, σύγγραμμα εβδομαδιαίων, εν Κωνσταντινουπόλει 1881, έτος 1^{ον}, τόμος 2^{ος}, σελ. 45.

²⁶⁹ ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ, Σύγγραμμα Περιοδικόν, Περίοδος Α', Εν Τραπεζούντι 11 Οκτωβρίου 1880, σελ. 316-318.

²⁷⁰ «ΦΑΡΟΣ της ΑΝΑΤΟΛΗΣ», εγκυκλοπαιδικόν ημερολόγιον του έτους 1901, εν Κωνσταντινουπόλει 1900, σελ. 257.

Τραπεζούντας στο οποίο ήδη αναφερθήκαμε. Η Μεγάλη του Γένους Σχολή αντίστοιχα, έχοντας κατακτήσει ένα ανώτερο επίπεδο σπουδών λειτουργεί ως σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης έχοντας 8 τάξεις. Στον πίνακα που ακολουθεί συγκρίνουμε τα μαθήματα που διδάσκονται στο δευτεροβάθμιο επίπεδο των δύο σχολείων. Ως προς τα μαθήματα ανά τάξη, έχουμε:

Πίνακας 10
Αναλυτικό πρόγραμμα Μ.του Γ. Σχολής και Φροντιστηρίου
1880-81

Μαθήματα	Μεγάλη του Γένους Σχολή	Φροντιστήριο
	Τάξη Α	
Ελληνικά	Αστεία Ιεροκλέους και Γνώμαι. Αισώπειοι μύθοι. Αιλιανού ιστορία. Εκ των του Χρυσοστόμου ο περί προσευχής ή ο περί του κατά θεόν πολιτεύεσθαι. Διοδώρου Σικελιώτου τα περί των κυριοτέρων μαχών.	Γνώμαι, νεκρικοί διάλογοι. Αισώπειοι μύθοι. Εξάσκησις εις το ελευθέρως ομιλείν και εκφράζεσθαι τας εννοίας ελευθέρας και κατ ήθος ανάγνωσις και εκοτήθισις εκλεκτών τεμαχίων και ασμάτων μετ ερμηνείας.
Θρησκευτικά	Η ερμηνεία της θείας λειτουργίας	Εκ της ιεράς ιστορίας η Π.Δ.
Ιστορία	---	Ελληνική μυθολογία
Μαθηματικά	Αι τέσσαρις πράξεις επί των ακεραίων, των κοινών κλασμάτων, των συμμιγών και των δεκαδικών.	Πρακτική αριθμητική από της μονάδος μέχρι των συμμιγών.
Γεωγραφία	Γενική περιγραφή Ευρώπης και γεωγραφία της Ελλάδος	Στοιχειώδεις γνώσεις περί του σχήματος και των μερών της γης. Η Ελλάς και η Τουρκία.
	Τάξη Β	
Ελληνικά	Ξενοφώντος Κύρου Ανάβασις, Κύρου Παιδεία και Ισοκράτους ο προς Δημόνικον. Γραμματική το τυπικό και μέρος του κανονικού μέχρι τη συζυγία των βαρυτόνων.	Ξενοφώντος Κύρου Παιδεία, Ι. του Χρυσοστόμου παραβολή του ασώτου, εκοτήθισις εκλεκτών τεμαχίων και ποημάτων εκ της νέας ελληνικής φιλολογίας. Γραμματική εκ των εις μι ρημάτων μέχρι τέλους, τεχνολογία και εφαρμογή, απλαιοι εκθέσεις ιδεών.
Θρησκευτικά	Ιερά ιστορία της Π.Δ.	Τέλος της Π.Δ. και διδασκαλία της Ν.Δ..
Ιστορία	Ελληνική ιστορία βιογραφικώς.	Ελληνική ιστορία μέχρι των μακεδονικών.
Μαθηματικά	Συνέχεια μέχρι τέλους	Από των κλασμάτων μέχρι τέλους.
Γεωγραφία	Τα λοιπά κράτη της Ευρώπης	Ευρώπη και Ασία
	Τάξη Γ	
Ελληνικά	Ξενοφώντος Ελληνικά και Απομνημονεύματα. Ισοκράτους πανηγυρικός. Λυσίου Επτάφυος. Συνέχεια του κανονικού μέρους της Γραμματικής, ανώμαλα ρήματα. Τα ουσιωδέστερα ετυμολογικού. Στοιχειώδεις συντακτικόν	Ξενοφώντος Ελληνικά και Απομνημονεύματα. Το ετυμολογικόν και πρακτική ενάσκησις εφ όλης της Γραμματικής. Σύνταξις απλών προτάσεων, ορθογραφικά ασκήσεις και εκθέσεις ιδεών.
Θρησκευτικά	Ιερά ιστορία της Κ.Δ.	Ιερά ιστορία της Κ.Δ.
Ιστορία	Συνέχεια της ελληνικής και ρωμαϊκής.	Συνέχεια και τέλος ελληνικής

Μαθηματικά	Ασκήσεις και προβλήματα	ιστορίας. Συνέχεια και τέλος αριθμητικής και αρχαί γεωμετρίας Δαμασκηνού. Αφρική και Αμερική.
Γεωγραφία Γαλλικά	Γεωγραφία των λοιπών ηπείρων Αλφαβητάριον. Ασκήσεις περί την ανάγνωσιν. Ερμηνεία λέξεων και προτάσεων. Κλίσεις ονομάτων και ομαλά ρήματα.	----
Οθωμανικά	Αλφαβητάριον μετά προφοράς και συλλαβισμού γραμμάτων. Αρχή γραφής. Εξήγησις κειμένου μετά λεξιλογίου,	----
Μυθολογία	Ελληνική Μυθολογία	— ---
Τάξη Δ		
Ελληνικά	Δημοσθέν. Ολυνθιακοί, Φιλιππικοί, Πλάτωνος Κρίτων, Απολογία Σωκράτους, εκ των του Πλουτάρχου Βίων παραλλήλων Αρριανού και Πολυβίου. Εκμάθησις των ανωμάτων ρημάτων, πληρεστέρα και ακριβεστέρα εφαρμογή του τεχνολογικού.	Ξενοφώντος Οικονομικός, Ισοκράτους προς Δημόνικον, Λυκούργου κατά Λεωκράτους. Συντακτικόν μέχρι των εγκλίσεων, σύνταξις κατ εφαρμογήν, εκθέσεις. Εκστήθισις εκ της αρχαίας και νέας ελληνικής γλώσσης.
Θρησκευτικά Ιστορία	Ιερά κατήχησις Βυζαντινή και νεωτέρα ελληνική.	Ιερά κατήχησις Α και Β μέρος Εκ της γενικής ιστορίας τα αρχαία έθνη.
Μαθηματικά	Θεωρητική αριθμητική	Επανάληψις πρακ. Αριθμητικής. Αρχαί θεωρίας Δαμασκηνού.
Γεωγραφία	Φυσικομαθηματική	Βοτανική – Ζωολογία.
Λατινικά	Απλάι προτάσεις και στοιχειώδη μαθήματα. Γραμματικής το τυπικόν κατά τα μέρη του λόγου και θέματα.	----
Γαλλικά	Ερμηνεία διαφόρων τεμαχίων. Αισώπειοι μύθοι. Ανώματα ρήματα. Επιστολογραφία καθ υπαγόρευσιν.	----
Οθωμανικά	Ανάγνωσις εκ της εγκυκλοπαίδειας Μηλιοπούλου – εξήγησις κατά λεξιλογιον. Προφορικά ασκήσεις και γραφή.	----
Τάξη Ε		
Ελληνικά	Πλάτωνος ελάσσονες διάλογοι. Δημοσθένης. Ομήρου Οδύσεια και προς ανάγνωσιν Ηρόδ. και Αισχίνης. Το 2 ^ο μέρος του συντακτικού συμπληρώματος του κ. Καλλίφρονος μετά θεμάτων (εκ πεζών απτικών παραπεφρασμένων) και συνθέσεις.	Δημοσθένους περί των εν Χερρονήσω πραγμάτων. Απολογία Σωκράτους. Θουκυδίδου Ιστορία, β' Μέρος. Ομήρου Οδύσεια Α'. Συνέχεια συντακτικού από των εγκλίσεων Μέχρι τέλους. Θεματογραφία, εκθέσεις ιδεών, εκστήθισις εκλεκτών τεμαχίων εκ τε της αρχαίας και νέας ελληνικής.
Θρησκευτικά	Εισαγωγή εις τας γραφάς και ερμηνεία ευαγγελίου.	Ιεράς κατηχήσεως Βερναρδάκη συνέχεια και τέλος και Ηθική Διομήδους Κυριακού.
Ιστορία	Αρχαία ιστορία ανατολικών λαών.	Ρωμαϊκή ιστορία.

Μαθηματικά	Γεωμετρία	Θεωρητική αριθμητική και γεωμετρία.
Φιλοσοφικά	Ψυχολογία Λίνδερ (εκ μεταφράσεως)	----
Λατινικά	Νέπως, Ιουστίνος, Κούρτιος, Καίσαρ.	----
Γαλλικά	Τεχνολογικού συνέχεια και τέλος. Ερμηνεία Τηλεμάχου-γραμματική ανάλυσις. Ορθογραφία, ανώμαλα ρήματα.	----
Οθωμανικά	Μετάφρ. Χρηστομαθείας Κων/νίδου. Προφορικά και γραπτά ασκήσεις και ασκήσεις επί πίνακος.	----
	Τάξη ΣΤ	----
Ελληνικά	Ομήρου Ιλιάς, Θουκυδίδου ιστορικών και δημηγορίες. Ελεγειακοί ποιηταί. Προς ανάγνωσιν Ομήρου Οδύσσεια και Πλάτωνος διάλογοι. Γραμματική: εκτενεστέρα ανάπτυξεις και συμπλήρωσις συνθέτου λόγου και σχημάτων ελληνικής συντάξεως.	
Θρησκευτικά	Οι δύο πρώτοι περίοδοι της εκκλησιαστικής ιστορίας μέχρι του σχίσματος.	
Ιστορία	Αρχαία ελληνική και ρωμαϊκή.	
Μαθηματικά	Άλγεβρα και Τριγωνομετρία.	
Φιλοσοφία	Εισαγωγή εις την φιλοσοφίαν και Ψυχολογία.	
Λατινικά	Κικέρων και Οβίδιος. Επανάληψις τεχνολογικού και συντακτικών.	
Φυσ. Ιστορία	Ζωολογία	
Γαλλικά	Ερμηνεία Βολταίρου και Ρακήνα και Γραμματική ανάλυσις. Ασκήσεις ορθογραφικά και μεταφράσεως εκ του ελληνικού εις το γαλλικόν.	
Οθωμανικά	Ερμηνεία αλεμίν βε τζαχλίβ φαρκί υπό Σαΐδ βέη. Ασκήσεις επί του κειμένου και απαγγελία αυτού. Εκ των εν χρήσει εις την τουρκικήν αραβικών κανόνων διδασκαλία.	
	Τάξη Ζ	----
Ελληνικά	Θουκυδίδου προοίμιον και δημηγορίες. Θεόκριτος και Ευριπίδης. Ανάγνωσις Ομήρου Ιλιάδος. Γραμματική δωρικής διαλέκτου και συνθέσεις εις την αρχαίαν ελληνικήν.	
Θρησκευτικά	Αι δύο τελευταίοι περίοδοι της εκκλησιαστικής ιστορίας.	
Ιστορία	Μεσαιωνική Ιστορία	
Φιλοσοφία	Λογική και Ηθική	
Φυσική	Πειραματική	
Φυσ. Ιστορία	Βοτανική	
Λατινικά	Σαλούστιος, Λίβιος, Τάκιτος και Βιργίλιος. Θεματογραφία	

Γαλλικά Οθωμανικά	Ερμηνεία Ρουσσώ και Σατωβριάνδου Συντακτικό. Συνθετικά ασκήσεις. Ανάγνωσις εφημερίδων. Προφορικά εκθέσεις. Συνθέσεις. Γραμματικοί κανόνες αραβικής εν χρήσει εις την τουρκικήν.	
Ελληνικά Θρησκευτικά Ιστορία Φυσική Φυσ. Ιστορία Λατινικά Φιλοσοφία Γαλλικά Οθωμανικά	Τάξη Η Σοφοκλέους, Αισχύλου και Αριστοφάνους δράματα και Πινδάρου Ωδαί. Προς ανάγνωσιν Ησίοδος Χριστιανική ηθική Νεώτερη Ιστορία Πειραματική Ορυκτολογία και Γεωλογία Λατινική γραμματολογία Ιστορία Φιλοσοφίας Ερμηνεία Βοαλώ και Βολταίρου. Διηγήματα. Συντακτικά ασκήσεις. Ερμηνεία Τηλεμάχου υπό Κιαμήλ Πασάκαι Τούρκων ποιητών. Διδασκαλία επιστολογραφίας και ανάγνωσις εφημερίδων.	-----

Μια σύντομη συγκριτική ανάλυση των αναλυτικών προγραμμάτων των δύο σχολείων περιλαμβάνει τα εξής σχόλια:

-Η υπεροχή του προγράμματος της μεγάλης του Γένους Σχολής της Κωνσταντινούπολης έναντι του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας είναι σαφέστατη. Η υπεροχή αυτή οφείλεται όχι μόνο στους λόγους που προαναφέρθηκαν αλλά και σε μια σειρά άλλους όπως η απομακρυσμένη περιοχή του Πόντου και συνεπώς η δυσκολία εύρεσης αξιόλογων εκπαιδευτικών αλλά και οι περιορισμένοι πόροι που δεν επιτρέπουν αξιόλογο σχεδιασμό του εκπαιδευτικού πλαισίου εκ μέρους της ελληνικής κοινότητας της Τραπεζούντας. Σημαντικότερος όλων όμως είναι η μεγάλη κρίση στο εσωτερικό της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας, που έχει άμεσες επιπτώσεις στα εκπαιδευτικά της πράγματα και πολύ περισσότερο στο βασικό της εκπαιδευτικό μηχανισμό, που είναι το Φροντιστήριο. Η κρίση αυτή φαίνεται να είναι συνέχεια μιας μακρόχρονης που οφείλεται στον Μητροπολίτη Κωνσταντίνο Α²⁷¹, του οποίου ο θάνατος το 1879 δεν αλλάζει τα δεδομένα. Η κρίση αυτή συνεχίζεται για μερικά χρόνια με την εναλλαγή στη θέση του Μητροπολίτη Τραπεζούντας διαφόρων ιεραρχών περιορισμένου κύρους²⁷². Η κατάσταση αυτή σε συνδυασμό με τις νέες ανάγκες για ανάπτυξη της εκπαίδευσης που προκαλείται από τη συνεχή οικονομική ανάπτυξη της περιοχής αλλά και την ουσιαστική ανυπαρξία υποδομής, δεδομένου ότι το ίδιο το κτίριο του Φροντιστηρίου είναι μικρό και δεν ανταποκρίνεται στις νέες αναγκαιότητες, οδηγούν ένα αριθμό Ποντίων μαθητών να μεταβούν στην

²⁷¹ ΠΕΛΑΓΙΔΗΣ Στάθης : «Η κρίση της δεκαετίας 1870 στη Μητρόπολη Τραπεζούντας», ΑΠ, τόμος 40ος, Αθήναι 1985, σελ. 230.

²⁷² ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, ό.π., σελ. 642-660. Εδώ ο σ. με μια σειρά γεγονότα τεκμηριώνει την αδυναμία των 3 Μητροπολιτών που αναλαμβάνουν τη Μητρόπολη Τραπεζούντας από το 1879 μέχρι το 1893 να δώσουν αποτελεσματικές διεξόδους στην κρίση που ταλανίζει την κοινότητα της πόλης. Η κρίση λαμβάνει τέλος με την έλευση του Μητροπολίτη Κωνσταντίου Καρατζόπουλου το 1893.

Κωνσταντινούπολη, όπου από πολλά χρόνια υπάρχει ακμάζουσα ποντιακή κοινότητα, για να φοιτήσουν στη Μεγάλη του Γένους Σχολή, που είναι το σημαντικότερο εκπαιδευτήριο στη συνείδηση του ελληνισμού της οθωμανικής αυτοκρατορίας, όπως ήδη ελέχθη. Έτσι βλέπουμε τα ονόματα αρκετών Ποντίων μαθητών στις καταστάσεις των μαθητών αλλά και των αποφοίτων της Σχολής καθ' όλη αυτή την περίοδο μέχρι σχεδόν τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ενώ η ροή των μαθητών από τον Πόντο στην Πόλη σταματά λίγο πριν την αυγή του 20ου αιώνα, οπότε με την έλευση στην Τραπεζούντα του νέου μητροπολίτη έχουμε υπέρβαση της εσωστρέφειας, επανασχεδιασμό της εκπαίδευσης και την οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου²⁷³.

-Η υπεροχή της Μ του Γ.Σ. έναντι του Φροντιστηρίου εκφράζεται: 1^{ον}) Στο μεγαλύτερο αριθμό διδασκομένων μαθημάτων (πχ στις μεγαλύτερες τάξεις διδάσκονται επί πλέον Λατινικά, Γαλλικά, Φιλοσοφία, Οθωμανικά). 2^{ον}) Στο περιεχόμενο των μαθημάτων, όπου ενώ στις τάξεις μέχρι την Ε' σχεδόν όλη η ύλη του Φροντιστηρίου εμπεριέχεται στις αντίστοιχες τάξεις της Μεγάλης Σχολής, όμως στο πρόγραμμα της δεύτερης η ύλη είναι πολύ πιο πλούσια. 3^{ον}) Στη λειτουργία μεγαλύτερου αριθμού τάξεων (8 έναντι 5), όπου στις μεγαλύτερες διδάσκονται σημαντικά μαθήματα, μερικά από τα οποία είναι εξειδικευμένα (πχ Γαλλικά υψηλού επιπέδου ως ξένη γλώσσα, Οθωμανικά αλλά και πρακτική αριθμητική), που εκτός των άλλων, έχουν στόχο να προετοιμάσουν τους μαθητές για να στελεχώσουν τις υπό ανάπτυξη ελληνικές εμπορικές κυρίως επιχειρήσεις. Και μόνο η ανάγνωση του προγράμματος των ΣΤ, Ζ και Η τάξεων της Μ. του Γ. Σχολής που είναι οι επί πλέον τάξεις, βεβαιώνει του λόγου το αληθές.

-Η σαφής αυτή υπεροχή του αναλυτικού προγράμματος της Μ. του Γ. Σχολής είναι εις γνώσιν των παραγόντων της εκπαιδευτικής κοινότητας της Τραπεζούντας, όπως δηλώνεται από μια σειρά αλλαγών που επιφέρουν στο αναλυτικό πρόγραμμα του Φροντιστηρίου, το αμέσως μάλιστα επομενο σχολικό έτος 1881-82²⁷⁴. Οι αλλαγές αυτές χωρίς να είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακές, πραγματοποιούνται στην κατεύθυνση μεγαλύτερης προσέγγισης του προγράμματος της Μ. του Γ. Σχολής στις αντίστοιχες τάξεις, παρά το ότι δεν αυξάνονται και οι τάξεις του Φροντιστηρίου από 5 σε 8, που είναι ο αριθμός των τάξεων του σχολείου της Κωνσταντινούπολης. Συγκεκριμένα:

- Διδάσκεται η Γαλλική γλώσσα στις τρεις μεγαλύτερες τάξεις (Γ, Δ και Ε) με ειδικό μάλιστα αναλυτικό πρόγραμμα, που παρουσιάζεται στις σελ. 93 και 94, ενώ στις Τάξεις Δ και Ε διδάσκονται Λατινικά, όπως και στις αντίστοιχες (καθώς και στις υπόλοιπες 2) της ΜΓΣ.
- Στην **Α' τάξη**: προστίθενται τα Γνωμικά κατ εκλογήν εκ των "αστείων του Ιεροκλέους" καθώς και τμήμα της ιστορίας του Αιλιανού, όπως και στη ΜΓΣ. Επίσης διδάσκεται η Γεωγραφία της Ευρώπης και της ελληνικής χερσονήσου, όπως σχεδόν και στη ΜΓΣ.
- Στη **Β' τάξη**: στην "Κύρου παιδεία" του Ξενοφώντος προστίθεται και η "Κύρου Ανάβασις" όπως στη ΜΓΣ και τα "Ελληνικά" τα οποία αφαιρούνται από τη Γ' τάξη.
- Στη **Γ' τάξη**: Αφαιρούνται τα "Ελληνικά" και προστίθενται "Ισοκράτους προς Φίλιππον" όπως και στη ΜΓΣ καθώς και Πλουτάρχου "περί παιδων

²⁷³ ΠΑΥΛΙΔΗ Αντώνη: «Πόντος-Κωνσταντινούπολη...». Ό.π., σελ. 378-379.

²⁷⁴ ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ, Σύγγραμμα περιοδικόν εβδομαδιαίον, Έτος 2^{ον}, 1881-82, Εν Τραπεζούντι 1882, σελ. 90-92.

αγωγής”, ενώ τώρα διδάσκεται και Ζωολογία, που έχει μεταφερθεί από τη Δ΄τάξη.

- Στη Δ΄τάξη: Στα Ελληνικά προστίθενται οι Ολυμπιακοί του Δημοσθένη καθώς και Πλούταρχος όπως στη ΜΓΣ, ενώ στην ίδια τάξη διδάσκεται τώρα και Φυσική Πειραματική.
- Στην Ε΄τάξη: Στα Ελληνικά διδάσκονται Πλατωνικοί Διάλογοι (εδώ ο Κρίτων) όπως και στη ΜΓΣ καθώς και Δημοσθένης (“περί ειρήνης”), ενώ παραμένει η “Απολογία Σωκράτους”. Στη Ρωμαϊκή Ιστορία προστίθεται και η Βυζαντινή καθώς και Ανθρωπολογία.

Γίνεται σαφές από όλα αυτά ότι με τη μερική αυτή αναπροσαρμογή του αναλυτικού προγράμματος επιδιώκεται η αναβάθμιση του επιπέδου σπουδών στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας αφ ενός με την προσθήκη νέων γνωστικών αντικειμένων και αφετέρου με τις προσθαφαιρέσεις διδακτέας ύλης σε ήδη διδασκόμενα μαθήματα. Σε κάθε περίπτωση το πλαίσιο μαθημάτων της Μεγάλης του Γένους Σχολής, του σημαντικότερου εκπαιδευτικού ιδρύματος του τουρκοκρατούμενου ελληνισμού, είναι το πρότυπο προς το οποίο επιδιώκεται να προσαρμοστεί η διδακτέα ύλη του σχολείου της Τραπεζούντας.

- Η ιδεολογία που προωθείται από τα προγράμματα και των δύο σχολείων γίνεται φανερή τόσο από το είδος όσο και από το περιεχόμενο των ίδιων των μαθημάτων και κυρίως από τα Ελληνικά, την Ιστορία, τα Θρησκευτικά και ως ένα βαθμό τη Γεωγραφία και τη Φιλοσοφία. Έτσι βλέπουμε μια μεγάλη αναφορά στην αρχαία ελληνική γραμματεία (Αίσωπο, Ξενοφώντα, Ισοκράτη, Λυκούργο, Δημοσθένη, Πλάτωνα, Όμηρο, Θουκυδίδη, Αισχύλο, Σοφοκλή), που σε συνδυασμό με την ελληνική μυθολογία, τη Γραμματική και την Ιστορία δείχνουν ότι η ανάδειξη της ελληνικής ταυτότητας των μαθητών είναι ένας από τους βασικούς ιδεολογικούς στόχους της διδασκαλίας. Από την άλλη πλευρά το περιεχόμενο κατά κύριο λόγο των Θρησκευτικών και κατά δεύτερο της Φιλοσοφίας αλλά ακόμη και των Ελληνικών σε κάποιες περιπτώσεις (πχ στην Α΄ τάξη της Μ. του Γ. Σ. και στη Β΄ τάξη του Φροντιστηρίου) δείχνουν ότι ο δεύτερος κυρίαρχος ιδεολογικός στόχος είναι η ανάδειξη της ορθόδοξης χριστιανικής ταυτότητας των μαθητών.

- Βεβαίως υπάρχουν μια σειρά μαθήματα που έχουν καθαρά γνωστικό χαρακτήρα, που προσφέρουν στο μαθητή γνώσεις που θα τον καταστήσουν ικανό να σταθεί στην αγορά εργασίας αλλά και θα του δώσουν γενική μόρφωση. Πρόκειται κυρίως για τα Γαλλικά, τα Οθωμανικά, τη Φυσική Ιστορία, τη Φυσική Πειραματική, τη Ζωολογία και τα Μαθηματικά.

- Ειδικά στις μικρές τάξεις η διδασκαλία των ελληνικών έχει ηθικοπλαστικό στόχο, ο οποίος επιτυγχάνεται με τη διδασκαλία των ιδιαίτερα διδακτικών Αισώπειων μύθων καθώς και της Κύρου Παιδείας αλλά και των παραβολών όπως του Ασώτου, όπου επιδιώκεται κυρίως ο φρονηματισμός του μικρού μαθητή.

1.2. Αναλυτικά προγράμματα.

Όπως έχει ήδη προαναφερθεί, δεν διαθέτουμε κανονισμό λειτουργίας του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας των αρχών του 20ου αιώνα, γεγονός που θα μας έδινε τη δυνατότητα μιας σε βάθος ανάλυσης των διδασκόμενων μαθημάτων, της ιδεολογίας που αυτά παράγουν και των ειδικών και γενικότερων στόχων τους. Για το λόγο αυτό θα περιοριστούμε κατ'ανάγκη στα διαθέσιμα στοιχεία: α) τα αναλυτικά προγράμματα σχολείων της

Κωνσταντινούπολης, που ούτως ή άλλως λειτουργούν ως πρότυπα για τα υπόλοιπα σχολεία του ελληνισμού της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και έχουν την άμεση επίβλεψή του Πατριαρχείου μέσω της ΚΠΕΕ αλλά και σημαντικών επιστημονικών φερέων όπως του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως και β) τα διδασκόμενα μαθήματα στο Φροντιστήριο και τους ιδιαίτερους στόχους διδασκαλίας, όπως προκύπτουν από προσωπικές μαρτυρίες αποφοίτων του Φροντιστηρίου καθώς και τη σχετική βιβλιογραφία.

Έχουν ήδη προαναφερθεί οι λόγοι, για τους οποίους τα σχολεία της Κωνσταντινούπολης είναι πρότυπα για τις υπόλοιπες περιοχές του ελληνισμού της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η περίπτωση του Φροντιστηρίου δεν είναι δυνατόν να αποτελέσει εξαίρεση όχι μόνο επειδή βρίσκεται απλώς στα όρια του οθωμανικού κράτους, αλλά κυρίως γιατί κατά την περίοδο αυτή (1893-1906) πνευματικός ηγέτης της ελληνικής ορθόδοξης κοινότητας της Τραπεζούντας γίνεται ο Κωνστάντιος Καρατζόπουλος, ένας από τους σημαντικότερους φορείς της ιδεολογίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου, δεδομένου ότι εκτός των σπουδών του στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης (αποφοίτησε το 1886), έχει ανέβει την ιεραρχία της γραφειοκρατίας του Πατριαρχείου, πρώτα ως "Δευτερεύων", στη συνέχεια ως "Αρχιδιάκονος" (1889) και τέλος ως "Μέγας Πρωτοσύγγελος", ενώ στο μεταίχμιο των δύο αιώνων (1897-1904) γίνεται μέλος της Ιεράς Συνόδου του Οικουμενικού Πατριαρχείου, του κορυφαίου οργάνου διοίκησής του²⁷⁵. Είναι απολύτως φυσικό λοιπόν κατά την περίοδο αυτή οι εκπαιδευτικές – και όχι μόνο – σχέσεις της Τραπεζούντας με την έδρα του Οικουμενικού θρόνου να γίνουν πολύ στενότερες και κατά συνέπεια και τα προγράμματα των σχολείων να επηρεαστούν ακόμη περισσότερο από όσο πριν, από εκείνα που καταρτίζονται για τα σχολεία της Κωνσταντινούπολης και εγκρίνονται από την ΚΠΕΕ. Η περίοδος επί πλέον της διακονίας του μητροπολίτη Κωνσταντίου στην Τραπεζούντα συμπίπτει χρονικά με το τέλος του 19^{ου} και την αυγή του 20ου αιώνα, με την υπέρβαση της εσωτερικής κρίσης στην κοινότητα Τραπεζούντας, με τον επανασχεδιασμό του εκπαιδευτικού πλαισίου με την οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας και γενικά με την αρχή μιας νέας περιόδου τεράστιας μορφωτικής και οικονομικής ανάπτυξης για τον ελληνισμό του Πόντου. Λόγω λοιπόν της έλλειψης αναλυτικών προγραμμάτων του Φροντιστηρίου, θα παραθέσουμε τα αντίστοιχα αναλυτικά προγράμματα της Κωνσταντινούπολης, που μπορούμε βάσιμα να υποστηρίξουμε, για τους λόγους που προαναφέραμε, ότι σε πολύ μεγάλο βαθμό εφαρμάζονται και στο Φροντιστήριο.

Κατά τις αρχές του 20ου αιώνα το Φροντιστήριο έχει συνολικά 12 τάξεις, από τις οποίες 5 τάξεις στο πρωτοβάθμιο επίπεδο (1 προκαταρκτική και 4 στο Δημοτικό) και 7 στο δευτεροβάθμιο (3 στο Σχολαρχείο και 4 στο Γυμνάσιο)²⁷⁶. Στα σχολεία της Κωνσταντινούπολης έχουμε αντίστοιχα στα πρωτοβάθμια σχολεία 7 τάξεις τόσο λίγο πριν τον 20ο αιώνα²⁷⁷ όσο και στις αρχές του

²⁷⁵ ΕΑ, τόμος 30^{ος}, 1906, σελ. 310.

²⁷⁶ ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σελ. 215.

²⁷⁷ «ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ των αστικών σχολών των αρρένων και θηλέων της Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως», εν Κωνσταντινουπόλει, εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, 1897.

20ου²⁷⁸, αλλά και με λιγότερες τάξεις, ανάλογα με τις συνθήκες (14 σχολεία με 7 τάξεις, 9 με 6 τάξεις, 11 με 5 τάξεις, 15 με 4 τάξεις και 12 με 3 τάξεις)²⁷⁹. Στα δευτεροβάθμια σχολεία 6 τάξεις (η ΜΓΣ)²⁸⁰.

Επειδή στο Φροντιστήριο και στα 2 επίπεδα λειτουργούν 12 συνολικά τάξεις - όσο δηλαδή συνολικά και στα σχολεία της Κωνσταντινούπολης - για λόγους ισορροπίας θα παραθέσουμε το πρόγραμμα των εξαετών δημοτικών σχολείων (τάξεις 1^η-6^η) του έτους 1912²⁸¹ και της (επίσης εξαετούς) Μ.Γ.Σ. της Κωνσταντινούπολης (τάξεις 7^η-12^η) του έτους 1900²⁸², ονομάζοντας, για πρακτικούς λόγους, όλες τις τάξεις και στα δύο επίπεδα, από 1^η μέχρι 12^η. Επίσης για λόγους οικονομίας αλλά και ουσίας, δεν θα παραθέσουμε όλα τα μαθήματα, αλλά μόνο εκείνα που κυρίως προωθούν συγκεκριμένους στόχους και αυτά όχι με πλήρη ανάλυση, αλλά με τα βασικά δεδομένα που παρατίθενται στα δύο αναλυτικά προγράμματα που περιλαμβάνονται στις προαναφερθείσες πηγές, από τις οποίες αντλούμε αυτά τα στοιχεία.

- Στην 1^η τάξη διδάσκονται : Ελληνικά, Θρησκευτικά, Πραγματογνωσία, Αριθμητική, Ιχνογραφία, Ωδική και Γυμναστική. Ως προς το περιεχόμενο των μαθημάτων αυτών δεν υπάρχει κάτι ουσιαστικό να αναφερθεί, εκτός από την Πραγματογνωσία, της οποίας στόχος είναι να προετοιμάσει το μικρό μαθητή για τη συστηματική ανάπτυξη των "πραγματικών" μαθημάτων (Ιστορίας, Γεωγραφίας, Φυσιογνωσίας), που θα διδαχθούν στην 3^η τάξη (σελ. 21 του αναλυτικού προγράμματος).
- Στη 2^η τάξη Ελληνικά, Θρησκευτικά, Πραγματογνωσία, Αριθμητική, Ιχνογραφία, Ωδική, Γυμναστική. Στα Ελληνικά πλην των άλλων διδάσκονται: Ιστορήματα εκ των μυθικών και ηρωικών χρόνων της Αρχαίας Ελλάδος ("τα προσιτότερα και αρμοδιότερα εκ του βίου του Ηρακλέους, Αχιλλέως, Θησέως και Οδυσσέως"). Εδώ είναι φανερός ο στόχος για ηθικοπλαστική διδασκαλία: οι μικροί μαθητές καλούνται να ταυτιστούν με τα σημαντικότερα ηρωικά πρότυπα της ελληνικής μυθολογίας. Στην Πραγματογνωσία εκτός των άλλων φαίνεται μια προσπάθεια επαγγελματικού προσανατολισμού με τη διδασκαλία διαφόρων επαγγελματιών μερικών μάλιστα ιδιαίτερα επίκαιρων (έμπορος, ελεύθερα επιτηδεύματα, στη σελίδα 25 του ίδιου προγράμματος).
- Στην 3^η τάξη το πρόγραμμα ανοίγει, με τη διδασκαλία περισσότερων μαθημάτων: Ελληνικά, Θρησκευτικά, Αριθμητική, Ιστορία, Γεωγραφία, Φυσιογνωσία, Ιχνογραφία, Ωδική, Γυμναστική. Στα Ελληνικά διδάσκονται μαθήματα ηθικοπλαστικού και γενικά διδακτικού περιεχομένου. Στην Ιστορία διδάσκονται οι μυθικοί και ηρωικοί χρόνοι της Αρχαίας Ελλάδας (Θεοί, Ηρωες, Αργοναύτες, Τρωικός πόλεμος, Κόδρος, Όμηρος, Λυκούργος, Σόλων, Πεισίστρατος, σελ. 30-31). Στη Γεωγραφία

²⁷⁸ «ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ των αστικών σχολών της Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως», εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, εν Κωνσταντινουπόλει 1907.

²⁷⁹ ΕΑ, τόμος 29ος, 1905, σελ. 8.

²⁸⁰ ΕΑ, τόμος 24, 1900, σελ. 269, 270.

²⁸¹ «ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ των μαθημάτων των εξαετών αστικών σχολών Κων/πόλεως», εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, Κων/πολις 1912. Πρόκειται για νέο πρόγραμμα, που προέρχεται από μικρές τροποποιήσεις του προηγούμενου του 1897. Οι τροποποιήσεις αφορούν κυρίως στην προσαρμογή στα 6 χρόνια σπουδών, δεδομένου ότι το εξαετές δημοτικό, είναι πλέον το βασικό μοντέλο πρωτοβάθμιου σχολείου μετά την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα.

²⁸² ΕΑ, τόμος 24^{ος}, 1900, σελ. 269-270.

διδάσκεται η γεωγραφία της περιοχής Κωνσταντινούπολης, η γήινη σφαίρα, η Οθωμανική Αυτοκρατορία, τα βαλκανικά κράτη. Εδώ υπάρχει η εντολή να ακολουθείται μια βασική διδακτική αρχή: να διδάσκονται πρώτα αυτά που βρίσκονται τοπικά πλησιέστερα στο μαθητή και στη συνέχεια τα μακρύτερα. Έτσι ξεκινά η Γεωγραφία από την εννοία, στη συνέχεια να φτάνει στην πόλη, έπειτα στο Νομό, στο Οθωμανικό κράτος και στη συνέχεια στην ευρύτερη γεωγραφική περιοχή (σελ 31).

- Στην 4^η τάξη διδάσκονται τα ίδια ακριβώς με την 3^η τάξη μαθήματα. Στο μάθημα των Ελληνικών πλην των άλλων επιδιώκεται ως στόχος των διδασκομένων αναγνωσμάτων η ηθική διδασκαλία και γενικά η εξαγωγή ηθικών συμπερασμάτων (σελ. 35). Τα Θρησκευτικά – όπως και σ' όλες τις τάξεις – έχουν πολλή ύλη και θεωρείται φανερά ως ένα από τα κεντρικά μαθήματα. Εδώ διδάσκονται: η ζωή του Χριστού, οι παραβολές, οι Απόστολοι, βίοι αγίων, προσευχές, τροπάρια κλπ. Από την Ιστορία έχουμε τους μηδικούς πολέμους μέχρι την άλωση της Κορίνθου από τους Ρωμαίους (Ιωνική επανάσταση, Μιλτιάδης, Αριστείδης, Αθήνα, Κίμων, Περικλής, Πελοποννησιακός πόλεμος, Μέγας Αλέξανδρος κλπ. Είναι φανερή η προσπάθεια εδώ, όπως και σε κάθε τάξη στην περίπτωση της διδασκαλίας της Ιστορίας, να προωθηθεί η ιδέα της ελληνικής καταγωγής και της ιστορικής συνέχειας των Ελλήνων. Ενδιαφέρον έχει στη Γεωγραφία, η διδασκαλία, πλην των άλλων, της γεωγραφίας του βασιλείου της Ελλάδας, όπου είναι αυτονόητοι οι σχετικοί συνειρμοί με την προσπάθεια ταύτισης με το πρότυπο βασίλειο, που είναι ένας νέος παραγωγός ιδεολογικών μηχανισμών για τον ελληνισμό της οθωμανικής αυτοκρατορίας.
- Στην 5^η τάξη έχουμε ως επί πλέον μαθήματα την Τουρκική, Φυσική Πειραματική και τη διδασκαλία των Γαλλικών. Γίνεται φανερή η προσπάθεια να δοθεί μεγαλύτερο βάρος στην ανάπτυξη του μορφωτικού επιπέδου των μαθητών με νέα γνωστικά αντικείμενα, τα οποία δεν έχουν ιδιαίτερη ιδεολογική αξία, αλλά θα τους είναι χρήσιμα στην αγορά εργασίας. Ειδικότερα ως προς τα διδασκόμενα μαθήματα στην Ιστορία διδάσκονται στην τάξη αυτή κατά τους 4 πρώτους μήνες ανακεφαλαίωση της αρχαίας ελληνικής ιστορίας με ιδιαίτερη έξαρση των στοιχείων που αναφέρονται στον πολιτισμό των αρχαίων Ελλήνων (σελ. 43), γεγονός που επιβεβαιώνει την προηγούμενη υπόθεσή μας. Κατά το υπόλοιπο χρονικό διάστημα διδάσκεται η Ρωμαϊκή ιστορία και η βυζαντινή μέχρι τους Άραβες.
- Τέλος στην 6^η τάξη έχουμε τα μαθήματα της 5^{ης} τάξης και Χημεία. Ειδικά στα Ελληνικά έχουμε ανάγνωση και ερμηνεία αποσπασμάτων από την Κύρου Ανάβαση του Ξενοφώντα αλλά και του κατά Λουκά Ευαγγελίου με αποστήθιση κάποιων περικλοπών. Προφανώς εδώ επιβεβαιώνεται η προηγούμενη εκτίμησή μας ως προς το μάθημα των Θρησκευτικών, με το διεμβολισμό του Ευαγγελίου στο μάθημα των Ελληνικών.
- Στην 7^η τάξη (Α' τάξη στο δευτεροβάθμιο επίπεδο της ΜΓΣ) διδάσκονται: Ελληνικά, Θρησκευτικά, Αριθμητική, Γεωγραφία, Ιχνογραφία και Καλλιγραφία. Ειδικά στα Ελληνικά ως προς το περιεχόμενο έχουμε ερμηνεία των Αισώπειων μύθων, συλλογή αποφθεγμάτων του Πλουτάρχου. Φανερός κι εδώ ο στόχος ως προς τα Ελληνικά.
- Στην 8^η τάξη (Β' της ΜΓΣ) διδάσκονται τα ίδια ακριβώς μαθήματα και η Ιστορία. Στα Ελληνικά διδάσκονται η Κύρου Ανάβαση και η Κύρου

Παιδεία του Ξενοφώντος, ενώ από την Ιστορία η ελληνική ιστορία μέχρι τον Πελοποννησιακό πόλεμο.

- Στην 9^η τάξη (Γ΄ της ΜΓΣ) έχουμε τον εμπλουτισμό με νέα γνωστικά αντικείμενα: Τουρκική και Γαλλική γλώσσα και Μυθολογία. Εδώ είναι εμφανής ο διπλός στόχος: τόσο ο ιδεολογικός, όσο και η παροχή χρήσιμων για την αγορά εργασίας γνώσεων. Ως προς το δεύτερο αυτό στόχο ενδιαφέρον έχει η διδασκαλία της Πρακτικής Αριθμητικής στα πλαίσια του μαθήματος των Μαθηματικών, ενώ ως προς τον πρώτο το μάθημα της Ιστορίας (ελληνική από τον Πελοποννησιακό πόλεμο μέχρι και τους Ρωμαίους αυτοκράτορες) και του μαθήματος των Ελληνικών (απομνημονεύματα Ξενοφώντος λόγοι Λυσίου, βίος του Θεμιστοκλέους από τον Πλούταρχο κλπ).
- Στη 10^η τάξη (Δ΄ της ΜΓΣ) προστίθεται το μάθημα των Λατινικών, ενώ επιβεβαιώνονται οι στόχοι της διδασκαλίας των μαθημάτων, γεγονός που τους καθιστά γενικότερους στόχους.
- Στην 11^η τάξη (Ε΄ της ΜΓΣ) προστίθεται το μάθημα της Χημείας και της Ελληνικής Αρχαιολογίας, επιβεβαιώνοντας και πάλι το διπλό στόχο διδασκαλίας. Στα Ελληνικά διδάσκονται κάποιοι λόγοι του Δημοσθένους, το 1^ο βιβλίο του Ηροδότου και μικρό μέρος της Οδύσσειας.
- Στη 12^η τάξη τέλος (ΣΤ΄ της ΜΓΣ) προστίθεται η Φυσική Ιστορία και η Φιλοσοφία και προστίθεται κατ' αυτό τον τρόπο και η μορφωτική διάσταση της διδασκαλίας, που ούτως ή άλλως υπάρχει σ' όλες τις τάξεις και στα 2 επίπεδα. Φυσικά και εδώ έχουμε πλήρη επιβεβαίωση των υπόλοιπων 2 στόχων διδασκαλίας τόσο με το περιεχόμενο των Ελληνικών, των Θρησκευτικών και της Ιστορίας αφ' ενός, όσο και με αυτή των Μαθηματικών, Γαλλικών και Τουρκικής.

1.3. Κανονισμοί άλλων σχολικών μηχανισμών του Πόντου

Όπως έχουμε ήδη παραναφέρει, δεν έχουμε κανονισμό λειτουργίας του Φροντιστηρίου αυτής της περιόδου, που θα μας βοηθούσε να κάνουμε μια σε βάθος ανάλυση του περιεχομένου της εκπαίδευσης και των διδασκομένων μαθημάτων. Αλλά δεν έχουμε στη διάθεσή μας ούτε και κανονισμό άλλων σχολείων του Πόντου που να αναφέρεται στην ίδια περίοδο. Έχουμε διαθέσιμους μόνο δύο (2) κανονισμούς σχολείων, από τα πιο αξιόλογα εκτός του Φροντιστηρίου, που βρίσκονται σε 2 από τις μεγάλες παραθαλάσσιες πόλεις του Πόντου Κοτύωρα και Αμισό, που αναφέρονται όμως στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, δηλαδή πριν την εξεταζόμενη περίοδο. Πρόκειται για τον Κανονισμό της "Εν Κοτυώροις (Ορδού) Ψωμιαδείου Σχολής", που εκδίδεται στην Κωνσταντινούπολη το 1878 και τον Κανονισμό "των εν Αμισώ ελληνικών εκπαιδευτηρίων" που εκδίδεται το 1890. Το γεγονός ότι οι 2 αυτοί κανονισμοί αναφέρονται σε σχολεία μικρότερης εμβέλειας από το Φροντιστήριο αλλά και σε μια περίοδο πριν την εξεταζόμενη, μας αναγκάζει να μην κάνουμε εκτενή, αλλά μάλλον σύντομη αναφορά σ' αυτούς.

Ο Κανονισμός της Ψωμιαδείου Σχολής Κοτυώρων²⁸³ αναφέρεται στη γνωστή σχολή που οικοδόμησε και προσέφερε στην ιδιαίτερη πατρίδα του ο Κωνσταντίνος Σπυριδωνος Ψωμιάδης ο οποίος μετά την ολοκλήρωση του έργου δωρίζει στη σχολή 4 ακίνητα στην Κωνσταντινούπολη για την

²⁸³ Κανονισμός της εν Κοτυώροις (Ορδού) Ψωμιαδείου Σχολής, εν Κωνσταντινουπόλει 1878.

αντιμετώπιση των λειτουργικών της εξόδων. Για το λόγο αυτό η σχολή λαμβάνει το όνομά του, γεγονός που κατοχυρώνεται στη σελίδα δ' του πατριαρχικού συγγιλιού, το οποίο συμπεριλαμβάνεται στον κανονισμό, αλλά και συγκεκριμένα αναφέρεται στο άρθρο 1 του κανονισμού. Στη Σχολή λειτουργούν 2 τμήματα: Αλληλοδιδασκτικό (το χαμηλότερο επίπεδο σχολείου, που ισοδυναμεί με τις 4 πρώτες τάξεις του Δημοτικού σχολείου) και Ελληνικό (περίπου στο επίπεδο του Σχολαρχείου, μεταξύ των τελευταίων τάξεων του Δημοτικού και των πρώτων του Γυμνασίου, άρθρο 2 του κανονισμού). Σχολάρχης είναι ο δάσκαλος της τελευταίας τάξης, ο οποίος προΐσταται των δασκάλων, έχει την ευθύνη για τη εφαρμογή του κανονισμού και γενικά για όλη τη λειτουργία της σχολής και λογοδοτεί ετησίως κατά την ημέρα των εξετάσεων στο τέλος του διδακτικού έτους (άρθρα 10,14 και 15 του κανονισμού). Ειδικά στα διδασκόμενα μαθήματα γίνεται εκτενής αναφορά στα άρθρα 27,28 και 29. Εδώ τα διδασκόμενα μαθήματα του Αλληλοδιδασκτικού απλώς περιγράφονται και είναι: Ανάγνωση με ερμηνεία των λέξεων, Γραφή, Ιερή Κατήχηση και σύντομη Ιερά Ιστορία, Πολιτική Γεωγραφία και Αριθμητική. Φυσικά αναλυτικά παρατίθεται η διδακτέα ύλη των μαθημάτων των τεσσάρων τάξεων του Ελληνικού λεγομένου τμήματος της Σχολής. Έτσι στην Α' τάξη διδάσκονται: Ιερά Ιστορία (3 ώρες εβδομαδιαίως), Ελληνικά (απλές και σύντομες ελληνικές φράσεις, Αισώπειοι μύθοι, γνώμαι παλαιών, συνολικά 6 ώρες εβδομαδιαίως), Πρακτική αριθμητική (3 ώρες εβδομαδιαίως), Πολιτική Γεωγραφία (3 ώρες), Ορθογραφικά Γυμνάσματα (3). Στη Β' τάξη Ιερά Ιστορία (συνέχεια από την Α' και τέλος, 3 ώρες), Ελληνικά (Λουκιανός, Χρυσόστομος μετά γραμματικής και ετυμολογικού, 6 ώρες) Πρακτική Αριθμητική (3), Πολιτική Γεωγραφία (συνέχεια από την Α' και τέλος, 3), Ορθογραφικά Γυμνάσματα από ελληνικά κείμενα με ερμηνεία των λέξεων (3). Στη Γ' τάξη έχουμε Ελληνικά (Ξενοφών, Πλούταρχος, Ισοκράτης, με συντακτικό, 6 ώρες), Γεωμετρία (3), Ελληνική Ιστορία (3), Μαθηματική Γεωγραφία (3), Ορθογραφικά γυμνάσματα από κείμενα της αρχαίας ελληνικής (3), Ιερόν τι μάθημα (επεξήγηση ευαγγελίου). Στη Δ' τέλος τάξη διδάσκονται: Ιερά κατήχησις(2), Ελληνικά (Λυσίας, Λυκούργος, Δημοσθένης, με σύνταξη, ώρες 6), Ελληνική Ιστορία (3), Φυσική Γεωγραφία (3) Έκθεση (2 ώρες), Ανάγνωση εκ του Πλουτάρχου. Ο κανονισμός αυτός –όπως και κάθε άλλος κανονισμός – επικυρώνεται από το Πατριαρχείο, με ημερομηνία 13 Ιουλίου 1878.

Ο κανονισμός των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Αμισού²⁸⁴ δεν περιλαμβάνει αναλυτικό πρόγραμμα των διδασκόμενων μαθημάτων. Σημαντικό όμως στοιχείο του είναι ο προσδιορισμός των σκοπών των εκπαιδευτηρίων, που είναι *“η εν ορθοδόξω διδασκαλία και ελληνική παιδεία ηθική τε και διανοητική μόρφωσις της εις αυτά φοιτώσης νεολαίας κατά τας νεωτέρας παιδαγωγικάς μεθόδους”* (άρθρο 1). Άλλο στοιχείο είναι η διαίρεση των εκπαιδευτηρίων σε Δημοτικό με 4 τάξεις και Ελληνικό σχολείο με 6 τάξεις, από τις οποίες οι 3 τελευταίες ισοδυναμούν με τις γυμνασιακές (άρθρο 3). Υπάρχει επίσης και νηπιαγωγείο, που παίζει το ρόλο προπαρασκευαστικής τάξης (άρθρο 4). Φαίνεται δηλαδή ότι στην Αμισό (Σαμψούντα), 10 χρόνια πριν την έλευση του 20ου αιώνα λειτουργεί σχολείο σχεδόν στο ίδιο επίπεδο, τουλάχιστον ως προς τον αριθμό των τάξεων, με το Φροντιστήριο. Άλλο ενδιαφέρον στοιχείο είναι ο προσδιορισμός των προσόντων του Σχολάρχη -Διευθυντή, ο οποίος πρέπει να είναι *“τελειοδίδακτος του Πανεπιστημίου και*

²⁸⁴ Κανονισμός των εν Αμισώ ελληνικών εκπαιδευτηρίων, εν Αμισώ 1890.

ανεγνωρισμένης ικανότητας περί του διδάσκειν και διευθύνειν" (άρθρο 16), δηλαδή πρέπει να είναι προσωπικότητα εγνωσμένου κύρους. Μεγάλο ρόλο παίζει εδώ η Σχολική Εφορεία, που είναι 4μελής, είναι η ανώτατη αρχή των εκπαιδευτηρίων της πόλης, μπορεί να επισκέπτεται είτε εν σώματι είτε κατά μέλη το σχολείο, να εισέρχεται στις τάξεις κατά την ώρα του μαθήματος, να λαμβάνει οποιεσδήποτε πληροφορίες από το Σχολάρχη σχετικά με τη λειτουργία του σχολείου (άρθρο 9). Συνεδριάζει κάθε εβδομάδα (άρθρο 11) και αυτή διορίζει το προσωπικό των σχολείων, συνεργαζόμενη με το Σχολάρχη για τους προς διορισμό εκπαιδευτικούς καθώς και για κάθε ζήτημα που αφορά την εσωτερική διοίκηση των σχολείων της πόλης (άρθρο 14), υπογράφει τα συμβόλαια των προσλαμβανόμενων εκπαιδευτικών (άρθρο 15), κλπ. Οι εκπαιδευτικοί που διδάσκουν στα εκπαιδευτήρια της πόλης πρέπει να διαθέτουν τουλάχιστον απολυτήριο Γυμνασίου και να είναι "χρηστοί τα ήθη και ευδόκιμοι περί τη διδασκαλίαν και την μέθοδον" (άρ. 22). Στο υπόλοιπο μέρος του ο κανονισμός αυτός αναφέρεται σε άλλα δευτερεύοντα ζητήματα, όπως τα σχετικά με τους μαθητές (άρθρο 39-44), τις αργίες (52), ποινές (53-57) τους γονείς και κηδεμόνες (45-47), τις εξετάσεις (58-61), περί βιβλιοθήκης (62-69), κλπ.

Από την παράθεση αυτών των στοιχείων των κανονισμών των κανονισμών των σχολών της Αμισού και των Κοτυώρων, επιβεβαιώνονται εκτιμήσεις που έχουμε κάνει μέχρι τώρα. Στο πρόγραμμα της σχολής των Κοτυώρων, έστω και με την απλή παράθεση των μαθημάτων, διαπιστώνουμε ότι εμπεριέχονται κατά βάσιν τα μαθήματα που διδάσκονται κατά την περίοδο αυτή στη Μεγάλη του Γένους Σχολή, τα οποία διδάσκονται σε λίγο περιωρισμένη κλίμακα και στο Φροντιστήριο, μόνο που εδώ διδάσκονται σε μια κλίμακα ακόμη πιο περιωρισμένη σε σχέση με το Φροντιστήριο, το οποίο ασφαλώς κυριαρχεί μεταξύ των σχολείων όλου του Πόντου. Αποδεικνύεται δηλαδή και πάλι ότι υπάρχει ένας φορέας υπεράνω όλων, που συντονίζει τη λειτουργία όλων των ελληνικών σχολείων της αυτοκρατορίας. Πρόκειται φυσικά για το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο εκτός των άλλων επικυρώνει και τους κανονισμούς είτε απ ευθείας το ίδιο, όπως στην περίπτωση της Ψωμιαδείου Σχολής Κοτυώρων²⁸⁵ στην οποία αναφερόμαστε, είτε μέσω των τοπικών Μητροπολιτών. Ο καθοριστικός δηλαδή ρόλος του Οικουμενικού Πατριαρχείου επιβεβαιώνεται για μια ακόμη φορά.

Ένα άλλο δεδομένο που προκύπτει είναι η ταύτιση των ιδεολογικών στόχων των σχολείων της Αμισού - δεύτερης σε πληθυσμό πόλης του Πόντου με επίσης μεγάλη οικονομική ανάπτυξη όπως και της Τραπεζούντας και συνεπώς με αυτονόητες μεγάλες ανάγκες ανάπτυξης της εκπαίδευσης - με τους στόχους του Φροντιστηρίου, γεγονός που μας επιτρέπει να θεωρήσουμε τους στόχους της ορθόδοξης χριστιανικής διδασκαλίας και της ελληνικής παιδείας ως έχοντες πλέον γενική ισχύ μεταξύ όλων των σχολείων του Πόντου

Φαίνεται επίσης και ο σημαντικός ρόλος που παίζουν οι Σχολικές Εφορείες στη λειτουργία των σχολείων. Αυτό ενισχύεται σε σημαντικό βαθμό και από το πλαίσιο λειτουργίας της Σχολικής Εφορείας και γενικά της Κοινότητας Τραπεζούντας σε σχέση με το Φροντιστήριο, όπως θα δείξουμε στο κεφάλαιο

²⁸⁵ Κανονισμός της εν Κοτυώροις (Ορδού) Ψωμιαδείου σχολής, εν Κωνσταντινουπόλει 1878, σελίδα 9. Εδώ βλέπουμε ότι ο κανονισμός επικυρώνεται από το Πατριαρχείο και συγκεκριμένα από τον Αρχιγραμματέα της Ιεράς Συνόδου, Αρχιμανδρίτη Αθανάσιο Μεγακλή.

όπου θα παραθέσουμε τους παράγοντες που επηρέασαν τη λειτουργία του Φροντιστηρίου.

1.4. Διδασκόμενα μαθήματα και ιδιαίτεροι στόχοι διδασκαλίας.

Όπως έχουμε ήδη προαναφέρει, η έλλειψη κανονισμού λειτουργίας του Φροντιστηρίου και συνεπώς η συστηματική παράθεση του αναλυτικού προγράμματος και των διδασκομένων μαθημάτων, δεν διευκολύνει στον επιθυμητό βαθμό την έρευνά μας. Θα περιοριστούμε λοιπόν κατ' ανάγκην στις προφορικές μαρτυρίες αποφοίτων του Φροντιστηρίου και τα διαθέσιμα στοιχεία από τη σχετική βιβλιογραφία.

Στις αρχές του 20ου αιώνα το Φροντιστήριο έχει 12 συνολικά τάξεις, από τις οποίες 5 στο πρωτοβάθμιο επίπεδο (1 προκαταρκτική και 4 δημοτικού) και 7 στο δευτεροβάθμιο επίπεδο (3 τάξεις Σχολαρχείου και 4 Γυμνασίου, που είναι το ανώτερο επίπεδο)²⁸⁶. Μετά την έναρξη του 1^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου φαίνεται να αλλάζει κάπως η δομή του: οι τάξεις του Δημοτικού γίνονται επτά και του Γυμνασίου πέντε²⁸⁷. Το Σχολαρχείο δηλαδή ενσωματώνεται στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο, το σύνολο όμως των τάξεων παραμένει δώδεκα (12). Για το λόγο αυτό θα τις αναφέρουμε όπως και πριν, από τάξη 1^η μέχρι τη 12^η. Η έλλειψη αξιόπιστων αναλυτικών προγραμμάτων που να αφορούν όχι μόνο το Φροντιστήριο αλλά τους περισσότερους σχολικούς μηχανισμούς του μικρασιατικού ελληνισμού, είναι ένα πρόβλημα που εντοπίζεται από επιστημονικούς φορείς της Ελλάδας, που στηρίζουν αποφασιστικά την εκπαίδευση του ελληνισμού της Μ. Ασίας και του Πόντου και προτείνουν τη συγκρότηση και δημοσίευση στα έντυπά τους ειδικού αναλυτικού προγράμματος για τη στήριξη των ελληνικών σχολείων της Μ. Ασίας, όπου λεπτομερώς και σαφώς θα καθορίζεται η σύνθεση και η διδασκαλία των διαφόρων μαθημάτων καθώς και θα αναλύονται οι παιδαγωγικές μέθοδοι που θα προωθούν παιδαγωγικές αρχές όπως της αυτενέργειας των μαθητών και θα αποφεύγονται τα λάθη και οι παραλείψεις των εκπαιδευτικών που προκαλούν τον "ψιττακισμό"²⁸⁸ και γενικά θα προωθείται η αναποτελεσματική διδακτική πράξη²⁸⁸.

Οι μαρτυρίες των τριών πληροφορητών που φοίτησαν στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας από τους οποίους αντλήσαμε σημαντικές πληροφορίες²⁸⁹,

²⁸⁶ «ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ του ΠΟΝΤΟΥ και Οδηγός Τραπεζούντος και Περιχώρων», Εν Τραπεζούντι 1904, σελ. 259.

- Η δομή αυτή του Φροντιστηρίου επιβεβαιώνεται τόσο από μαρτυρίες μαθητών του, όσο και από σχετική διάλεξη του Φίλωνα Κτενίδη στη Θεσσαλονίκη το 1958 (ΠΕ, τευχ. 98-99, 1958, σελ. 4744)

²⁸⁷ ΨΑΘΑΣ Δ., «Γη του Πόντου» Εκδόσεις μαρή, Αθήναι 1965, σελ. 100-101.

- Πληροφορητές Σπυράντης Ανδρέας και Σουμελίδης Απόστολος (ώρα παρακάτω).

²⁸⁸ «ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ», Σύγγραμμα περιοδικόν του ΜΣΑ, τόμ. Ζ-Η, Εν Αθήναις Ιούλ.-Αυγ. 1910, σελ. 365.

²⁸⁹ α) ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ Ανδρέας του Αγαθάγγελου, γενν. στη Σάντα το 1907, 18 Ιουνίου 1992, Δροσιά Αττικής

β) Γιακουστίδης Σπύρος του Δημητρίου, γεννηθείς στην Τραπεζούντα το 1896, Θεσσαλονίκη, οδός Βασ. Γεωργίου, 30-11-1993, και

γ) Σουμελίδης Απόστολος του Αλκιβιάδη, γενν. στην Τραπεζούντα το 1907, στην οικία του Μοσχονησίων 39, Πλ. Αμερικής Αθήνα, Σάββατο 11-12-1993.

συγκλίνουν και διευκολύνουν σε σημαντικό βαθμό την έρευνά μας. Σύμφωνα με αυτές:

- Στην πρώτη (προκαταρκτική) τάξη του Φροντιστηρίου διδάσκεται το Αλφαβητάριο και κύριος στόχος είναι να αποκτήσουν οι μικροί μαθητές βασικές γνώσεις της ελληνικής γλώσσας (γράμματα- λέξεις- προτάσεις) και στοιχειώδεις πράξεις Αριθμητικής.
- Σε όλες τις τάξεις και σε όλα τα επίπεδα διδάσκονται κάθε μέρα 2 ώρες Ελληνικά, που προφανώς θεωρείται το σημαντικότερο από τα διδασκόμενα μαθήματα, γεγονός που σε σημαντικό βαθμό προσδιορίζει και τα βασικά στοιχεία της ιδεολογίας που προωθείται. Μαθηματικά διδάσκονται 2 φορές την εβδομάδα καθώς και Θρησκευτικά, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από σημαντική εγκύκλιο του Οικουμενικού Πατριαρχείου προς όλους τους μητροπολίτες του Οικουμενικού Θρόνου²⁹⁰, σύμφωνα με την οποία καλούνται οι μητροπολίτες να επιβάλλουν όχι μόνο σ'όλες τις τάξεις όλων των σχολείων τη διδασκαλία για δύο ώρες τουλάχιστον την εβδομάδα των Θρησκευτικών, αλλά ακόμη να θεωρείται ο βαθμός που λαμβάνουν οι μαθητές στο εν λόγω μάθημα ισόκυρος με το βαθμό που λαμβάνουν στο μάθημα των Ελληνικών και Μαθηματικών. Εδώ έχουμε το ξεκαθάρισμα του στόχου ως προς το μάθημα των Θρησκευτικών, όπου ο κύριος μηχανισμός στα πλαίσια του οσμανικού κράτους, η εκκλησία, παίζει καθοριστικό ρόλο, επιβάλλοντας απολύτως την ιδεολογία της.
- Ιστορία διδάσκεται μετά την 3^η τάξη του Δημοτικού, μέχρι την τελευταία τάξη του Γυμνασίου. Στη μικρότερη (3^η) τάξη διδάσκεται Μυθολογία και στη συνέχεια κατά σειρά τάξης και χρονολογική σειρά διδάσκεται η αρχαία , βυζαντινή , νεώτερη. Ως προς την Ιστορία εφαρμόζεται η σπειροειδής διάταξη της διδακτέας ύλης, δηλαδή στις μεγαλύτερες τάξεις του δευτεροβάθμιου επιπέδου διδάσκεται αντίστοιχα η ύλη της Ιστορίας - από την αρχαία μέχρι τη νεώτερη - που διδάχθηκε στις μικρότερες τάξεις, αλλά με παροχή κάθε φορά περισσότερων ιστορικών γνώσεων και μεγαλύτερη εμβάθυνση στα ιστορικά γεγονότα και τη σημασία τους.
- Από την 4^η τάξη του δημοτικού μέχρι το τέλος του γυμνασίου διδάσκονται ως ξένες γλώσσες η Γαλλική (είναι η περισσότερο διαδεδομένη ξένη γλώσσα και θεωρείται απολύτως αναγκαία για τις διεθνείς εμπορικές δραστηριότητες) και η Τουρκική, η επίσημη γλώσσα του κράτους.
- Το ωράριο διδασκαλίας είναι 08.00- 12.00 το πρωί και 14.00-16.00 το απόγευμα. Ενδιάμεσα όσοι μαθητές μένουν στις μακρινές συνοικίες της πόλης παραμένουν στο σχολείο και τρώνε φαγητό που για το σκοπό αυτό έχουν φέρει το πρωί από το σπίτι τους. Οι υπόλοιποι πηγαίνουν για φαγητό στο σπίτι και επιστρέφουν την καθορισμένη ώρα για τη συνέχιση των μαθημάτων τους.
- Στην πρώτη και 2^η τάξη του Σχολαρχείου στα πλαίσια του μαθήματος των Ελληνικών διδάσκονται και Ευαγγελικές περικοπές, γεγονός που επιβεβαιώνει για μια ακόμη φορά προηγούμενη εκτίμησή μας ως προς το μάθημα αυτό.

²⁹⁰ ΕΑ, τόμος 26, 1902, σελ. 375. Σύμφωνα με τη σημαντική αυτή εγκύκλιο, καλούνται οι κατά τόπους μητροπολίτες να προχωρήσουν στις αναγκαίες ενέργειες, ώστε να διδάσκονται «ανά 2 τουλάχιστον ώρας καθ' εβδομάδα εν εκάστη τάξει πασών των σχολών τα ιερά μαθήματα, ών ο βαθμός θεωρήσεται ανεξαιρέτως ίσος τω βαθμώ των Ελληνικών και Μαθηματικών»

- Στο μάθημα των Ελληνικών σ'όλες τις δευτεροβάθμιες τάξεις διδάσκονται τα αρχαία ελληνικά από πρότυπα κείμενα με όλες τις γραμματικές και συντακτικές παρατηρήσεις. Πρώτα διδάσκονται η Κύρου Ανάβαση. Εδώ αναλαμβάνει τους νέους μαθητές που έρχονται από το Δημοτικό ένας πραγματικός κέρβερος καθηγητής, ο Χρυσουλίδης, ο οποίος είναι ιδιαίτερα απαιτητικός από τους μαθητές του, ζητώντας σε κάθε ερώτησή του ταχύτατες απαντήσεις που αναφέρονται στους χρόνους, κλίσεις, παράγωγα κλπ όλων των ουσιαστικών, ρημάτων κλπ που συναντώνται στα κείμενα. Η τυχόν αδυναμία απάντησης, σημαίνει για το μαθητή επίπονες τιμωρίες, μεταξύ των οποίων όχι σπάνια δυνατά χαστούκια, αντιγραφή ολόκληρων σελίδων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας και κυρίως της περισσότερο σ' αυτόν δημοφιλούς τιμωρίας της αντιγραφής όλων των "εις –μι και περισπωμένων ρημάτων", που έμεινε παροιμιώδης. Στην επόμενη τάξη διδάσκεται η Κύρου Παιδεία και οι λόγοι του Λυσία. Ακολουθούν οι λόγοι του Δημοσθένη, ενώ στην αμέσως επόμενη τάξη έχουμε τη διδασκαλία του Ομήρου, την Ιλιάδα κατά το πρώτο εξάμηνο και την Οδύσσεια κατά το δεύτερο, που διδάσκει ο φιλόλογος Ιεροκλής, θεωρούμενος και ειδικός στη διδασκαλία του Ομήρου. Κατά τις παράδόσεις του ζητεί από το σύνολο των μαθητών να εκφωνούν με μέτρο αποσπάσματα από τα έργα του Ομήρου και αυτός είναι ο μοναδικός θόρυβος που ακούγεται κατά το χρόνο των παραδόσεών του, όπου επικρατεί απόλυτη ησυχία, ακόμη και όταν απουσιάζει ο ίδιος για κάποιο λόγο έστω και για λίγο από την τάξη. Ο κύκλος των Ελληνικών κλείνει με τη διδασκαλία στην τελευταία τάξη του Θουκυδίδη και κυρίως του Επιταφίου του Περικλέους. Το περιεχόμενο δηλαδή της διδασκαλίας του μαθήματος των Ελληνικών στις τάξεις του Γυμνασίου δεν διαφέρει ιδιαίτερα από το πρόγραμμα των σχολείων της Κωνσταντινούπολης και είναι φανερό ότι έχει ελληνοκεντρικά χαρακτηριστικά, εκτίμηση την οποία ενισχύει και η διδασκαλία της Ιστορίας σ' όλες τις τάξεις. Η εκτίμηση αυτή επιβεβαιώνεται και από άλλα στοιχεία που θα παρατεθούν στη συνέχεια.

Σημαντική πηγή άντλησης στοιχείων ως προς το εδώ εξεταζόμενο ζήτημα, αποτελεί ένα ενδιαφέρον έργο του Δημ. Ψαθά²⁹¹, στο οποίο θα προσφύγουμε για να παρουσιάσουμε μια πληρέστερη εικόνα των διδασκομένων μαθημάτων στο Φροντιστήριο και την ιδεολογία τους. Στο αυτοβιογραφικό αυτό στο μεγαλύτερο μέρος του έργο, ο Δ. Ψαθάς, που φοίτησε στο Φροντιστήριο, παραθέτει εντυπωσιακά σε πολλές περιπτώσεις στοιχεία, που όχι μόνο ενισχύουν σε σημαντικό βαθμό την έρευνά μας, αλλά ακόμη επιβεβαιώνουν τις υποθέσεις μας ως προς τους κύριους στόχους διδασκαλίας των μαθημάτων που διδάσκονται στο Φροντιστήριο. Το γεγονός δε ότι ο Ψαθάς υπήρξε συμμαθητής των 2 από τους 3 πληροφορητές μας – σύμφωνα με τη δική τους μαρτυρία – που υπήρξαν μαθητές του Φροντιστηρίου, ενισχύει το κύρος και των δικών τους πληροφοριών.

Έτσι μας γνωστοποιεί ότι μετά την 5^η τάξη του δημοτικού στο μάθημα των Ελληνικών και συγκεκριμένα στα "Νεοελληνικά Αναγνώσματα", διδάσκονται αποσπάσματα από έργα νεοελλήνων συγγραφέων: Παπαδιαμάντης,

²⁹¹ ΨΑΘΑΣ Δημήτρης : «Γη του Πόντου», εκδόσεις Μαρή, Αθήνα 1965

Ξενόπουλος, Καρκαβίτσας, Ροϊδης, Νιρβάνας, Σολωμός, Παλαμάς, Βαλαωρίτης κ.α.²⁹².

Εδώ ανοίγοντας μια μικρή παρένθεση, μπορούμε να τονίσουμε ότι η πληροφορία αυτή είναι απολύτως συμβατή με την άποψη που αναπτύσσεται μεταξύ των μικρασιατικών και αθηναϊκών φιλολογικών κύκλων για την ανάγκη διδασκαλίας στα σχολεία της Μ. Ασίας της νεώτερης ελληνικής λογοτεχνίας με σύντομες βιογραφικές σημειώσεις για τους Έλληνες ποιητές και συγγραφείς "δια να αισθανθώσιν και οι μαθηταί ημών αγάπην και ενδιαφέρον από την τρυφεράν αυτών ηλικίαν προς την ελληνικήν ποιήσιν και λογοτεχνίαν". Για την τεχνική προώθηση αυτής της πρότασης προτείνεται η αύξηση των ωρών διδασκαλίας των Νέων Ελληνικών έναντι των Αρχαίων, που να αρχίσει από το Σχολαρχείο, όπου προτείνεται στην α' τάξη να διδάσκεται αποκλειστικά η νέα ελληνική λογοτεχνία και η διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών (επί του προκειμένου η Κύρου Ανάβαση του Ξενοφώντος) να αρχίσει να διδάσκεται από τη β' τάξη του Σχολαρχείου. Στις ανώτερες τάξεις να διδάσκονται κείμενα νεοελλήνων συγγραφέων με μεγαλύτερο βαθμό δυσκολίας και με θέματα από την ιστορία, τη φιλολογία και τη λαογραφία, που να ανταποκρίνονται τόσο στα ενδιαφέροντα των μαθητών, όσο και στις ανάγκες της διδασκαλίας²⁹³.

Επανερχόμενοι στην πληροφορία του Ψαθά, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι είναι φανερή η προσπάθεια μεταφοράς της ιδεολογίας του προτύπου ελληνικού βασιλείου στον Πόντο, δεδομένου ότι οι συγγραφείς αυτοί κυρίως διδάσκονται στα σχολεία του ελλαδικού χώρου όχι μόνο εκείνη την εποχή, αλλά ακόμη και μέχρι πολύ πρόσφατα. Την υπόθεση αυτή ενισχύει και το γεγονός ότι η διδασκόμενη γλώσσα στο σχολείο είναι η καθαρεύουσα - που είναι όχι μόνο η καθομιλούμενη αλλά και η διδασκόμενη και στα ελλαδικά σχολεία - μέχρι του σημείου μάλιστα να απαγορεύεται ρητά στους μαθητές του Φροντιστηρίου να μιλούν την ποντιακή διάλεκτο στο σχολείο. Αναφέρονται μάλιστα περιπτώσεις μαθητών που τιμωρούνται στο σχολείο επειδή συλλαμβάνονται ομιλούντες τη διάλεκτο που έχουν μάθει από μικρά παιδιά να μιλούν²⁹⁴. Επίσης ενώ όλοι οι Πόντιοι στην καθημερινή τους ζωή μιλούν την ποντιακή διάλεκτο, αντίθετα στις λέσχες, στα σαλόνια και στις επίσημες εκδηλώσεις μιλούν την καθαρεύουσα, όπως και στην Ελλάδα²⁹⁵. Εδώ έχουμε μια φανερή προσπάθεια ταύτισης με το πρότυπο ελληνικό βασίλειο.

Αφού επιβεβαιώνει τις πληροφορίες των δύο από τους τρεις πληροφορητές μας (συμμαθητών του Σπυράντη και Σουμελίδη) ως προς το μάθημα των Ελληνικών και το κλίμα που επικρατεί στο σχολείο, δίνει μια άλλη διάσταση σε δύο άλλα μαθήματα : της Μουσικής και της Ιστορίας. Με την ήττα των δυνάμεων του άξονα (στην πλευρά των οποίων πολέμησε και η Τουρκία) και τη νίκη των συμμάχων της Ελλάδας στον 1^ο Παγκόσμιο Πόλεμο, προσπαθώντας να εντοπίσει τη γενεσιουργό αιτία του κλίματος ενθουσιασμού και εθνικής έξαρσης που συνεπαίρνει τον ποντιακό ελληνισμό, την αποδίδει στο βασικό ιδεολογικό του μηχανισμό, το Φροντιστήριο. Μάλιστα

²⁹² Ό.π., σελ. 100

²⁹³ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, Σύγγραμμα περιοδικόν του ΜΣΑ, τόμος Ζ-Η, σελ. 371, Ιούλιος-Αύγουστος 1910.

²⁹⁴ ΣΟΥΜΕΛΙΔΗΣ Απόστολος, Πληροφορητής, ό.π. Εδώ ο πληροφορητής μας κάνει γνωστή την περίπτωση συμμαθητή του από τη Σάντα, που τιμωρήθηκε σκληρά επειδή συνελήφθη να ομιλεί την ποντιακή διάλεκτο στο σχολείο.

²⁹⁵ ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ Ανδρέας, Πληροφορητής, ό.π.

υποστηρίζει χαρακτηριστικά ότι "δεν δούλεψε άδικα το σχολείο μας τόσο χρόνια, δεν μας δίδαξαν τζάμπτα την ιστορία μας οι δάσκαλοι, δεν μας έμαθαν του κάκου να τραγουδάμε στο μάθημα της Ωδικής τη δόξα της Ελλάδας" (σελ. 81). Μέσα δε στο Φροντιστήριο το κλίμα κατά τις ίδιες ημέρες καθορίζει και το γενικότερο κλίμα στην πόλη: οι καθηγητές παύουν να είναι αυστηροί, κανένας δεν έχει όρεξη για μάθημα κι όλοι αρχίζουν με τους μαθητές τη συζήτηση σχετικά με τις χαρμόσυνες ειδήσεις και τις προδιαγραφόμενες εξελίξεις, δηλαδή τη διάσκεψη της ειρήνης και το διαφαινόμενο διαμελισμό της Τουρκίας, την τιμωρία της Γερμανίας, τη μυθική δράση και τους θριάμβους του Βενιζέλου, κλπ (σελ. 80). Περισσότερο όλων όμως, η χαρά και η υπερηφάνεια είναι για την Ελλάδα, στον αήτητο στρατό της οποίας όλοι αποδίδουν τις μεγάλες πολεμικές επιτυχίες των συμμάχων (σελ. 81). Είναι γεγονός ότι τα σχολικά τραγούδια έχουν σαφέστατα ιδεολογικό περιεχόμενο και αυτό επιβεβαιώνεται και από τη σχετική αναφορά του συγγραφέα. Είναι καταπληκτικό ότι πολλά από τα τραγούδια που μαθαίνουν να τραγουδούν οι μαθητές του Φροντιστηρίου κατ' αυτή την περίοδο, τα τραγούδησαν για πολλές δεκαετίες και φυσικά τραγουδούν ακόμη και σήμερα οι μαθητές των σχολείων της Ελλάδας. Ο συγγραφέας ευτυχώς δεν φείδεται συγκεκριμένων αναφορών, η παράθεση μέρους των οποίων είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτική και μας βοηθά να έχουμε μια καλύτερη αντίληψη του κλίματος που υπάρχει στο σχολείο :

*Είμαι Έλλην το καυχώμαι /ξέρω την καταγωγή μου
η ελληνική ψυχή μου / ελευθέρα πάντα ζει (σελ. 81)*

*Σαν τη σπίθα κρυμμένη στη στάχτη εκρυβόταν για μας η λευτεριά
ήρθ' η ώρα πετιέται ανάφτει και φλογίζει την κάθε καρδιά (σελ.81-82)*

*Όλη δόξα όλη χάρη / άγια μέρα ξημερώνει
και τη μνήμη σου το έθνος/ χαιρετά γονατιστό
στην Αγία Λαύρα πρώτα / τις χρυσές ακτίνες χύνει
που λεβέντες πρωτανάψαν / του πολέμου τη φωτιά. (σελ. 82)*

Το τραγούδι όμως που συγκινεί περισσότερο από οποιοδήποτε το συγγραφέα είναι εκείνο που αναφέρεται σε ένα λέοντα που βρυχάται με φλογερό βλέμμα και ατίθιση χαιτή, που προκαλεί το δέος και καταλήγει με το εξής τετράστιχο:

*Ελλάς κι εσύ του λέοντος / φοβεροτέρα ακόμη
ηγέρθης περιστρέφουσα / κεραυνοβόλον όμμα
από τα δούλα δάκρυα / σχεδόν ακόμη υγρόν (σελ. 83)*

Πρόκειται για ένα τραγούδι που προκαλεί μεγάλη συγκίνηση, σ' όλους τους μαθητές. Κατά τη διάρκεια των βαλκανικών πολέμων ο ενθουσιασμός των Ελλήνων του Πόντου που προκαλείται από τις πολεμικές επιτυχίες της Ελλάδας, αντανakλάται και στα τραγούδια που τραγουδούν οι μαθητές του Φροντιστηρίου στο σχολείο τους:

*Επήραμε και την Καβάλα μας/ τις όμορφες τις Σέρρες και τη Δράμα
που τις κατείχε πριν ο Βούλγαρος/ αυτός ο δολιότατος ο σύμμαχος...
(σελίδα 85).*

Στις μεγάλες τάξεις του Δημοτικού (6^η-7^η που πριν ανήκαν στο Σχολαρχείο) Ιστορία διδάσκει ο Ελλαδίτης δάσκαλος Τσιράχ από την Κομοτηνή, ο οποίος όταν φτάνει σε κεφάλαια τραγικά για τον ελληνισμό – κυρίως αυτά που αναφέρονται στην άλωση της Κωνσταντινούπολης και στην άλωση της Τραπεζούντας - παίρνει ένα δραματικό ύφος που υποβάλλει τους μαθητές και κατορθώνει να τους μεταδίδει την έντονη συγκίνησή του. Φτάνοντας μάλιστα στα κρίσιμα ιστορικά γεγονότα, συνήθως η φωνή του πάλλεται από συγκίνηση και στην τάξη επικρατεί νεκρική σιγή. Δεν χάνει δε ευκαιρία να συνδέει τα θλιβερά ιστορικά γεγονότα με τις νέες θετικές εξελίξεις. Σύμφωνα με τις παραδόσεις του

“είχαν περάσει 458 χρόνια από τότε που ο ελληνισμός παρέμεινε υπό τον ζυγόν του Τούρκου δυνάστου και τώρα ερχόταν για πρώτη φορά μετά από 4,5 αιώνες σκλαβιάς τούτο το ελληνικό αντιπορπιλικό (το “Βέλος”) για να φέρει το μεγάλο μήνυμα της λευτεριάς, που περιλαμβανόταν στο σχέδιο της ίδρυσης Ανεξαρτήτου Δημοκρατίας του Πόντου” (σελίδα 113-115).

Μάλιστα η ιδεολογία που προωθεί το Φροντιστήριο μέσω της διδασκαλίας της Ιστορίας αντικατοπτρίζεται στη γενική άποψη που εδραιώνεται στους μαθητές ότι

“ Η Ελλάδα δεν είναι μόνο η μεγάλη μας πατρίδα, είναι ένα πάθος, ένα όνειρο, κι αν δεν τη γνωρίσαμε από κοντά αυτό δεν έχει καμιά απολύτως σημασία. Ζήσαμε όλες τις μεγάλες στιγμές της, μαζί της στο Μαραθώνα, μαζί της στο Βυζάντιο, μαζί της προ πάντων στο 21 με τον Κολοκοτρώνη, τον Καραϊσκάκη, τον Αθανάσιο Διάκο, τον Οδυσσέα Ανδρούτσο...”(σελ. 81). Ειδικά το τελευταίο έχει μεγάλη σημασία γιατί αναφέρεται στο αγώνα ανεξαρτησίας των Ελλήνων, απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, της οποίας υπήκοοι είναι κατά τη συγκεκριμένη εξεταζόμενη περίοδο οι Έλληνες του Πόντου

Οι σύντομες αυτές αναφορές στο μάθημα της Ιστορίας και της Ωδικής δικαιολογούν απολύτως την άποψη του συγγραφέα ότι “δεν πήγαν άδικα ούτε τα τραγούδια που έμαθαν στο σχολείο τους οι μαθητές του Φροντιστηρίου, ούτε η Ιστορία που διδάχθηκαν”. Δεν είναι δε καθόλου τυχαίο –και εδώ φαίνεται με μεγάλη σαφήνεια η επίδραση της ιδεολογίας του Φροντιστηρίου στην κοινωνία της πόλης – ότι τους τοίχους πολλών ελληνικών σπιτιών κοσμούν τα πορτραίτα των αγωνιστών του 1821²⁹⁶

Η άποψη αυτή ενισχύεται και από μια άλλη σημαντική πληροφορία, σύμφωνα με την οποία στο Φροντιστήριο και στα υπόλοιπα ελληνικά σχολεία της Τραπεζούντας διδάσκεται η ελληνική ιστορία και όλοι οι απελευθερωτικοί αγώνες των Ελλήνων από τον τουρκικόν ζυγό, είναι δε γνωστά σ' όλους τους μαθητές τα ονόματα και η δράση των οπλαρχηγών της επανάστασης του 1821, ενώ αντίθετα δεν διδάσκεται καθόλου η τουρκική ιστορία και η

²⁹⁶ ΨΑΘΑΣ, ό.π., σελ. 16. Εδώ ο συγγραφέας μ' ένα ομολογουμένως ιδιαίτερα επιτυχή τρόπο, παραθέτει τα ονόματα των αγωνιστών του 21, των οποίων τα πορτραίτα είναι αναρτημένα στους τοίχους του σαλονιού του σπιτιού του: Κολοκοτρώνη, Μιαούλη, Καραϊσκάκη, Αθανασίου Διάκου, Οδυσσέα Ανδρούτσου, Ρήγα Φερραίου, κ.α. Όταν μάλιστα επισκέπτονται Οθωμανοί το σπίτι την ημέρα της γιορτής του πατέρα του και ρωτούν να μάθουν ποιοι απεικονίζονται στις εικόνες αυτές, ο πατέρας του για να αποφύγει πιθανά προβλήματα, απαντά ότι είναι... συγγενείς και αυτοί θαυμάζουν γιατί θεωρούν ότι προφανώς είναι πολύ καλός άνθρωπος αφού αγαπά τόσο πολύ τους συγγενείς του που είναι τόσο πολλοί και έχει τις εικόνες όλων τους στο σαλόνι του σπιτιού του.

πλειονότητα των μαθητών αγνοεί ακόμη και το όνομα του εκάστοτε Σουλτάνου²⁹⁷.

Οι εκπαιδευτικοί, ως υποκείμενα της εκπαίδευσης, όπως είναι αυτονόητο, παίζουν καθοριστικό ρόλο στη διδακτική πράξη, ιδιαίτερα στα μαθήματα που έχουν ιδεολογικούς στόχους διδασκαλίας. Βεβαίως στους εκπαιδευτικούς και το ρόλο τους θα αναφερθούμε σε επόμενο κεφάλαιο. Εδώ θα αναφερθούμε σε μια ισχυρή προσωπικότητα του ελληνισμού, που έπαιξε τεράστιο ρόλο στις εξελίξεις των υποθέσεων του ποντιακού ελληνισμού και είχε την ευκαιρία να διδάξει για αρκετά χρόνια στο Φροντιστήριο στις αρχές του 20ου αιώνα: πρόκειται για το Μητροπολίτη Τραπεζούντας Χρυσάνθο, που δίδαξε στις μεγαλύτερες τάξεις του Φροντιστηρίου το μάθημα των Θρησκευτικών και της Ηθικής. Οι παραδόσεις του στο σχολείο δημιουργούν στους μαθητές αισθήματα “εθνικής έξαρσης και πατριωτικού παραληρήματος”. Με μια θαυμαστή ικανότητα κατορθώνει να αναγάγει τα πάντα στο ελληνικό πνεύμα και την ελληνική και χριστιανική φιλοσοφία. Παρά το γεγονός ότι δεν αναφέρει ποτέ τη λέξη “Ελλάδα”, όμως σε κάθε του μάθημα, αλλά και σε κάθε του χριστιανικό κήρυγμα, το ακροατήριό του με δυσκολία κατορθώνει να συγκρατήσει την ιαχή: “ζήτω η Ελλάδα”²⁹⁸.

1.4.1. “Ο Γεροστάθης”

Σύμφωνα με τους πληροφορητές και τη βιβλιογραφία, στις τελευταίες τάξεις του Δημοτικού σχολείου του Φροντιστηρίου, χρησιμοποιείται ως ανάγνωσμα στο μάθημα των Ελληνικών το βιβλίο “Ο Γεροστάθης, ή ανάμνησις της παιδικής μου ηλικίας” του Λέοντος Μελά²⁹⁹. Πρόκειται για ένα βιβλίο που διδάσκεται για πολλές δεκαετίες και στα ελλαδικά σχολεία και διαβάζεται επίσης και ως εξωσχολικό. Το βιβλίο αυτό, που έχει διδαχθεί σε πολλές γενιές Ελλήνων, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για το λόγο αυτό θα παραθέσουμε συνοπτικά το περιεχόμενό του, για να προχωρήσουμε στη συνέχεια στους διδακτικούς του στόχους και την ιδεολογία του.

Το συγκεκριμένο εγχειρίδιο το οποίο αναλύουμε εκδόθηκε στο τυπογραφείο του Λάζαρου Δ. Βηλαρά στην Αθήνα το 1864 και ο συγγραφέας του Λέων Μελάς, ένας από τους γνωστότερους Έλληνες συγγραφείς της εποχής του, περιγράφει αναμνήσεις της παιδικής του ηλικίας. Αποτελείται συνολικά από 542 σελίδες και είναι χωρισμένο σε 2 μέρη, που είναι επίσης χωρισμένα σε επί μέρους κεφάλαια.

Στο εισαγωγικό Α' κεφάλαιο του πρώτου μέρους, ο συγγραφέας μιλά για τον πρωταγωνιστή του βιβλίου. Πρόκειται για το Γεροστάθη, ένα Έλληνα καταγόμενο από μια κωμόπολη της Ηπείρου κοντά στα Ιωάννινα, που αφού τελείωσε το σχολείο του χωριού του και το Γυμνάσιο στα Ιωάννινα, φεύγει στο εξωτερικό για να εργαστεί δίπλα στον από χρόνια έμπορο πατέρα του, κινούμενος στις ελληνικές παροικίες μεταξύ Ρωσίας, Αυστρίας, Γαλλίας και

²⁹⁷ ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ Ανδρέας: « Τραπεζούς και η Μονή Σουμελά του Πόντου», Εκδόσεις Αφων Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 51-52.

²⁹⁸ ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων: « Το Φροντιστήριο Τραπεζούντος». ΠΕ, τ. 98-99, Θεσσαλονίκη 1958, σελ. 4746. Πρόκειται για διάλεξη που κάνει στην αίθουσα της «Παναγίας Σουμελά» ο Κ.Φ. που είναι απόφοιτος του Φροντιστηρίου του έτους 1906.

²⁹⁹ ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Ιωακείμ: «Πτυχαί της εκπαιδεύσεως εις την Τραπεζούντα», ΠΕ, τ. 57, 1984, σελ. 258, και

- Πληροφορητές: α) Σπυράντης Α., ό.π. β) Καλαϊτζίδης Νικόλαος του Παναγιώτη, γενν. στη Χόψα Χαλδίας το 1903, 10-3-1999, 40 Εκκλησιών 10, Περιστέρι. γ) Πετρίδης Ιωάννης, ό.π.

Ιταλίας. Μετά από πολλά χρόνια και αφού κερδίζει πολλά χρήματα και ενώ ήδη βρίσκεται σε προχωρημένη ηλικία, αποφασίζει να επιστρέψει στο γενέθλιο τόπο, για να παρηγορήσει τη μητέρα του που βρίσκεται σε βαθιά γεράματα και να ζήσει τα υπόλοιπα χρόνια της ζωής του εκεί όπου γεννήθηκε και έζησε μέχρι τα εφηβικά του χρόνια, βοηθώντας παράλληλα την ιδιαίτερη πατρίδα του όσο του είναι δυνατόν. Επιστρέφοντας βρίσκει την ιδιαίτερη πατρίδα του σε οκτρή κατάσταση: Δεν υπάρχει γιατρός, ενώ στην εκκλησία λειτουργεί ένας σχεδόν αγράμματος ιερέας, που ασκεί και τα καθήκοντα του δασκάλου.

Πρώτα εντοπίζει ένα "σεμνό και αξιότιμο" νέο που έχει αποφοιτήσει από μεγάλο σχολείο των Ιωαννίνων και αναλαμβάνει τα έξοδα των παραπέρα σπουδών του στο εξωτερικό (Ιταλία) ως ιατρού, με στόχο να επανέλθει ως ιατρός στην πατρίδα του ασκώντας όχι μόνο τα καθήκοντα του ιατρού, αλλά και του δασκάλου. Παράλληλα με δικά του έξοδα αναλαμβάνει την οικοδόμηση νέου σχολείου που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της πατρίδας του και προσλαμβάνει δύο "ικανούς και φιλοτίμους" δασκάλους, ενώ αντικαθιστά τον αγράμματο ιερέα με κάποιον άλλο "πεπαιδευμένον και κατά πάντα σεβάσμιον" ιερέα, ο οποίος ασκεί κατά τρόπο άψογο τα καθήκοντά του, μη λησμονώντας να διδάσκει ακόμη και στο σχολείο το λόγο του ευαγγελίου στους μικρούς μαθητές.

Κατόπιν αυτών, ο Γεροστάθης πολύ συχνά προσκαλεί τους μαθητές στο σπίτι του είτε πηγαίνει κοντινούς περιπάτους μαζί τους, όπου με την ευκαιρία κάποιου γεγονότος συζητά μαζί τους κάποιο θέμα που προκύπτει από το γεγονός αυτό εξάγοντας μηνύματα, τα οποία θα είναι χρήσιμα για τους μαθητές και συνεπώς θα πρέπει να ακολουθούν στη ζωή τους τα παραδείγματα, στα οποία ο Γεροστάθης αναφέρεται. Ο συγγραφέας είναι ένας από τους μικρούς αυτούς μαθητές, που προφανώς εντυπωσιασμένος από τα έντονα συναισθήματα που του προκάλεσε αυτή η εμπειρία, αποφασίζει αργότερα να καταγράψει σε βιβλίο τις αναμνήσεις αυτές της παιδικής του ηλικίας.

Όλα τα υπόλοιπα κεφάλαια και στα δύο μέρη του βιβλίου λαμβάνουν τον τίτλο τους από το γεγονός ή την ιδέα που θέλει να εμφυσήσει ο Γεροστάθης στους μικρούς μαθητές. Οι τίτλοι των κεφαλαίων είναι χαρακτηριστικοί: "*Η Ανατολή*" (Σε ένα περίπατο στην κορυφή ενός λόφου όπου τα παιδιά θαυμάζουν το τοπίο, ο Γεροστάθης τους μιλά για το θεό που στέλνει τον ήλιο για να φωτίσει και ζωογονήσει τους ανθρώπους, τα ζώα και τα φυτά. Οδηγώντας τη συζήτηση εκεί που θέλει, τους παροτρύνει να στρέφουν τα μάτια κάθε πρωί προς ανατολάς, ως "*Ανατολικοί Χριστιανοί*", γιατί "*εξ Ανατολών εξήλθον τα Γράμματα και η Ποίησις και η Φιλοσοφία και η Ελευθερία και ο Χριστιανισμός ο ίδιος*". Σελ.10). Άλλο κεφάλαιο με τίτλο "*Τα άνθη*", σελ.12(με αφορμή το θαυμασμό των παιδιών προς την ομορφιά των λουλουδιών της πεδιάδας, τους λέει ότι ο θεός δημιούργησε τά άνθη για να διακόψει τη μονοτονία της πράσινης πεδιάδας, παροτρύνοντάς τους, όπως και σε κάθε περίπτωση, να δοξάζουν και γι αυτό το θεό). "*Τα ακαρπα δένδρα*",σελ.17, όπου απαντώντας στην εκτίμηση ενός μαθητή ότι ο πλάτανος θα ήταν πολύ πιο ωφέλιμος αν είχε καρπούς, βρίσκει την ευκαιρία να μιλήσει για το θεό που γνωρίζει πολύ περισσότερα από όλους και δημιούργησε τον πλάτανο για να αναπαύονται και να κατασκευάζουν στα πυκνά του φυλλώματα τις φωλιές τους τα πουλιά και ταυτόχρονα να προφυλάγονται από τις καιρικές συνθήκες, οι βοσκοί να ξεκουράζονται το καλοκαίρι στη σκιά του

και να προστατεύονται από τη βροχή και τέλος αναφέρθηκε σε μια σειρά χρήσιμα πράγματα (έπιπλα, θρανία, σπίτια κλπ) που κατασκευάζονται από τους κορμούς τέτοιων άκαρπων δένδρων. *“Μηδέν Αγαν - Παν Μέτρον Αριστον”*, σελ. 31. Εδώ καταφεύγει στην ελληνική αρχαιότητα αναφερόμενος στις ιδιαίτερα σκληρές συνθήκες κάτω από τις οποίες ανατρεφόταν τα παιδιά στη Σπάρτη, για να τεκμηριώσει τον τίτλο αυτό. *“Η αόρατος τροφή”*, σελ.34, που αναφέρεται στον καθαρό αέρα που δεν φαίνεται αλλά είναι ζωογόνος για τον άνθρωπο. *“Τα σχολεία των Αθηνών”* (σελ. 41) όπου αναφέρεται στο Σόλωνα, που με τη νομοθεσία του καθιέρωσε την έναρξη της λειτουργίας των σχολείων με την ανατολή του ήλιου και ταυτόχρονα παρακινεί τους μαθητές να ξυπνούν ενωρίς για να έχουν καλή υγεία. *“Ο Αριστοτέλης και ο ύπνος του”* (σελ.42) όπου παρακινεί τους μικρούς μαθητές να μοιάσουν στο μεγάλο φιλόσοφο της αρχαιότητας, ο οποίος παρακολουθώντας μαθήματα στην Ακαδημία του Πλάτωνος, φρόντιζε να αποφεύγει τον πολύ ύπνο και να κάνει ζωή λιτή και υγιεινή, κατορθώνοντας κατ' αυτό τον τρόπο όχι μόνο να διακριθεί ως ένας από τους σημαντικότερους φιλοσόφους της αρχαιότητας, αλλά και να ζήσει υγιής και μακρόβιος. *“Ο Λυκούργος και τα παιδιά της Σπάρτης”* (σελ.62) όπου περιγράφει την προσπάθεια του Λυκούργου να βοηθήσει την πατρίδα του Σπάρτη μέσω της νομοθεσίας του να αναθρέψει τα τέκνα της με τρόπο σωστό, δηλαδή υγιή και ενάρετο. Έτσι μετά την ηλικία των 7 ετών τα παιδιά τα αναλαμβάνει το κράτος και οι παιδονόμοι φροντίζουν για την ανατροφή τους. Στα σχολεία διδάσκονται τα ηρωικά κατορθώματα των προγόνων τους και παρακινούνται να τους μοιάσουν. Κατ' αυτό τον τρόπο οι νέοι Σπαρτιάτες αλλά και Σπαρτιάτισσες ανατρέφονται *“με τα υψηλότερα και ευγενέστερα αισθήματα του πατριωτισμού”*. Γι' αυτό οι γυναίκες προέτρεπαν τους άνδρες και τα παιδιά τους με τη γνωστή ρήση *“ή ταν ή επί τας”*.

Γενικά υπάρχει ένα πλήθος κεφαλαίων, που αναφέρονται στη θρησκεία και στην ελληνική καταγωγή των μαθητών. Ενδεικτικοί τίτλοι κεφαλαίων: *“Ο Μιλτιάδης και ο Αριστείδης εις τον Μαραθώνα”*(σελ.70), *“Ο Σωκράτης και ο φιλήδονος Αρίστιππος”*(σελ.132), ενώ υπάρχουν και κεφάλαια που αναφέρονται σε ξένα προς τους Έλληνες πολιτιστικά πρότυπα, για να τεκμηριωθούν απόψεις του Γεροστάθη, όπως το *“Ο Μωάμεθ κατά της οينوποσίας”*(σελ.150). *“Αι εξομολογήσεις του Σίμωνος”*(σελ.182), όπου αναφέρεται σε μια ιστορία από την Καινή Διαθήκη. *“Γνώθι σαυτόν”*(σελ.183), *“απερισκεψία”*(σελ.187), *“γεναιότης και υπομονή”*(190), *“Ο Θουκυδίδης και ο Πελοποννησιακός Πόλεμος”*(207), *“η φιλοπρωτία”*(218), *“ο Ηρόδοτος και ο ναός της Αρτέμιδος”*(226), *“αι εικονογραφίαι”*(232), *“η δύναμις των γραμμάτων”*(243), *“ο βαθύπλουτος Αργύρης”* (250), *“οι κατά τον Σωκράτην αληθείς θησαυροί”* (290), *“το αρχοντόπουλον της Άρτης”*(316, *“ο Μακεδών Φίλιππος και ο υπηρέτης του”* (346), *“ο Κρόισος και ο Σόλων”* (331), *“η τιμωρία του ψευδολόγου Αντωνίου”* (355), *“η φιλαλήθεια αμειβομένη”* (359), *“κώραξ και αλώπηξ”* (362), *“οι επτά σοφοί και τα γνωμικά των”* (σελ.387) κλπ.

1.4.2. Αξιολόγηση του περιεχομένου του “Γεροστάθη”

Η προσεκτική μελέτη του περιεχομένου όλου του βιβλίου, που φαίνεται σε κάποιο βαθμό και από την παράθεση και μόνο των τίτλων των κεφαλαίων που

περιέχει, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Να μη λησμονούμε ότι η χρονική περίοδος που πρωτοεκδόθηκε το σημαντικό αυτό για την ιστορία της εκπαίδευσης αλλά και της νεοελληνικής λογοτεχνίας βιβλίο, συμπίπτει με τις πρώτες δεκαετίες του ελεύθερου ελληνικού βασιλείου, όπου κυριαρχεί η Μεγάλη Ιδέα με την παράλληλη επιστροφή στην ελληνική αρχαιότητα και την προσπάθεια άμεσης σύνδεσης των νεοελλήνων μ' αυτή.

Τα δύο βασικά στοιχεία της ιδεολογίας του ελληνισμού της εποχής εκείνης, η ελληνική καταγωγή και γλώσσα και η ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία, κυριαρχούν σ' όλο το βιβλίο. Δεν είναι τυχαίο λοιπόν που ο πρωταγωνιστής του έργου σε κάθε ευκαιρία κάνει αναφορές τόσο στην ελληνική αρχαιότητα, από όπου αντλεί συνεχώς παραδείγματα για να τεκμηριώσει τις ιδέες που επιθυμεί να μεταδώσει στους συνομιλητές του μικρούς μαθητές, όσο και στην οθόδοξη χριστιανική πίστη και παράδοση, από όπου αντλεί παραδείγματα και όπου καταλήγει μετά από κάθε σύντομη ιστορία του, για να πείσει τους μικρούς μαθητές για την ορθότητα των απόψεών του.

Δεν μπορεί ακόμη να θεωρηθεί τυχαίο ότι το βιβλίο αυτό εκδίδεται μετά τη συγκρότηση του μικρού ελλαδικού βασιλείου, δηλαδή ενός μηχανισμού παραγωγής ιδεολογικών μηχανισμών για όλο τον ελληνισμό, και μάλιστα στην ίδια την Αθήνα, ούτε το ότι η υπόθεση του έργου εκτυλίσσεται σε μια περιφέρεια του ελληνισμού, που βρίσκεται μέσα στα όρια του οθωμανικού κράτους, όπως συμβαίνει και με τον Πόντο, αλλά και την Κωνσταντινούπολη, στα σχολεία της οποίας επίσης διδάσκεται το εν λόγω βιβλίο³⁰⁰. Επίσης σημειολογική αξία έχει το γεγονός ότι εκδίδεται το βιβλίο αυτό το 1864, λίγο δηλαδή μετά την υπογραφή του Χάτι Χουμαγιούν (1856), που αποτελεί την απαρχή μιας μεγάλης οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης του ελληνισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Παράγοντες δε που συνετέλεσαν αποφασιστικά σ' αυτή την ανάπτυξη, υπήρξαν οι πλούσιοι Έλληνες έμποροι των παροικιών, από τις οποίες κατάγεται και ο πρωταγωνιστής του βιβλίου Γεροστάθης. Πλούσιοι ομογενείς έμποροι παίρνουν και τις περισσότερες πρωτοβουλίες τόσο για την οικοδόμηση νέων, όσο και για τη συνεχή οικονομική στήριξη των υπαρχόντων σχολείων και στον Πόντο, όπου καθίστανται βασικοί παράγοντες της πνευματικής ανάπτυξης της περιοχής. Με βάση αυτά τα δεδομένα, δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηριχθεί ότι ένας από τους – δευτερεύοντες οπωσδήποτε - λόγους που συνηγορούν στην επιλογή του βιβλίου αυτού από την εκπαιδευτική κοινότητα του Πόντου, είναι το γεγονός ότι η υπόθεσή του το καθιστά οικείο για τους Πόντιους μαθητές. Βεβαίως ο σημαντικότερος σχετίζεται με την ιδεολογία που προωθεί, που ταυτίζεται σχεδόν με τους στόχους που προωθούν οι σχολικοί μηχανισμοί των Ελλήνων του Πόντου και κυρίως το Φροντιστήριο.

Τέλος πρέπει να τονιστεί ότι το περιεχόμενο του βιβλίου έχει ηθικό – διδακτικό χαρακτήρα. Γίνεται δηλαδή προσπάθεια να προβληματιστούν οι μικροί μαθητές και να ακολουθήσουν το παράδειγμα των προτύπων που αναφέρονται σε κάθε περίπτωση μέσα από τις επιμέρους μικρές ή μεγάλες ιστορίες του. Αυτό γίνεται ομολογουμένως με τρόπο ιδιαίτερα ελκυστικό για την εποχή εκείνη και αρκούντως πειστικό. Με τρόπο απίστευτο, σχεδόν κάθε φυσικό στοιχείο ή φαινόμενο συνδέεται με την κάθε επίμέρους ιδέα και όλες αυτές με τα κεντρικά ιδεολογικά στοιχεία που επιδιώκει να προωθήσει ο συγγραφέας μέσω του βιβλίου. Γίνεται εμφανώς προσπάθεια να προωθηθούν

³⁰⁰ ΕΑ, τόμος 10ος, 1886-87, σελ. 143-144.

και δευτερεύουσες ιδέες: η Δύση είναι καλή για να αντλείται πλούτος από τους Έλληνες, όμως οι πολιτιστικές αναφορές των Ελλήνων, όπως η ορθόδοξη ανατολική θρησκεία, έχουν σαφή υπεροχή έναντι των δυτικών ιδεολογικών μηχανισμών, όπως της καθολικής εκκλησίας (σελ.11).

1.4.3. Το αναλυτικό πρόγραμμα του γυμνασιακού τμήματος του Φροντιστηρίου.

Μεταξύ των κύκλων της κοινότητας Τραπεζούντας γίνονται συχνά συζητήσεις σχετικές με το πρόγραμμα των μαθημάτων του Φροντιστηρίου και τους στόχους διδασκαλίας. Μια ενδιαφέρουσα άποψη που δημοσιεύεται στο περιοδικό "Ημερολόγιον του Πόντου του έτους 1905" σε άρθρο ανωνύμου εκπαιδευτικού του Φροντιστηρίου και μάλιστα βαθύτατου γνώστη του ζητήματος – και για το λόγο ακριβώς αυτό έχει ιδιαίτερη αξία - με ημερομηνία 30 Ιουνίου 1903, με τίτλο: "Το γυμνάσιον και το πρόγραμμά του" θεωρούμε ότι αξίζει να παρατεθεί για την ακόμη πληρέστερη κάλυψη του θέματός μας³⁰¹. Τα βασικά στοιχεία του άρθρου αυτού, είναι:

-Βαθύτερος στόχος του Γυμνασίου δεν είναι να παρασκευάζει τους μαθητές για να σπουδάσουν στα πανεπιστήμια, αλλά να καταστήσει τους απολυομένους μαθητές *"μεταδότας και προβιβαστάς του υπερτέρου χριστιανικού πολιτισμού εις το ημέτερον έθνος, να σχηματίζει υγαιίνουσαν ηθικώς και πνευματικώς πρόκριτον του λαού τάξιν, να παρασκευάζει ανθρώπους προς τα ελυθεριώτερα επαγγέλματα του κοινωνικού, πολιτικού και οικονομικού βίου"* (σελ. 153). Με άλλα λόγια να παράγει ανθρώπους που θα είναι φορείς της ιδεολογίας του ποντιακού ελληνισμού και στελέχη κατάλληλα για την οικονομική και πολιτική του ανάπτυξη.

-Ενώ παλαιότερα δεν υπήρχαν ούτε οι κατάλληλοι εκπαιδευτικοί, ούτε τα κατάλληλα διδακτικά εγχειρίδια, σήμερα (δηλ το 1903) υπάρχουν όλες οι προϋποθέσεις για αποτελεσματική διδασκαλία: έχουν ήδη γίνει ελαφρές μεν αλλά καίριες αλλαγές στο πρόγραμμα, υπάρχουν άφθονα και καλύτερα από πριν διδακτικά βιβλία, οι μαθητές έρχονται στο Γυμνάσιο πολύ καλύτερα προετοιμασμένοι από το Δημοτικό και προ πάντων υπάρχουν άρτια καταρτισμένοι εκπαιδευτικοί, των οποίων ο αριθμός συνεχώς αυξάνεται.

-Οι επικριτές του προγράμματος του Γυμνασίου υποστηρίζουν ότι το κύριο βάρος πέφτει στη διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών. *"Ομήρους και Θουκυδίδας και ξυλοσοφίας μανθάνουν τα παιδιά μας δια να τρέφονται ύστερον με αέρα, χωρίς να ευρίσκωσιν εργασίαν καμμίαν. Τα φονεύουν και τα τυφλώνουν με τους Πλάτωνα και τους Πυθαγόρας, ως να επρόκειτο να ζήσουν με τους αρχαίους Έλληνας"*(σελ. 159-160). Εδώ έχουμε μια από τις βασικές ενστάσεις των επικριτών του προγράμματος, που πρέπει να αναζητηθούν μεταξύ των ραγδαία ανερχομένων κοινωνικών στρωμάτων της Τραπεζούντας και του υπόλοιπου Πόντου, κυρίως εμπόρων και τραπεζιτών, που διαπιστώνουν την πιεστική ανάγκη για στοιχειωδώς καταρτισμένο προσωπικό, που θα στελεχώσει τις υπό ραγδαία ανάπτυξη επιχειρήσεις τους, προκειμένου να ανταποκριθούν με επιτυχία στις προκλήσεις που έρχονται. Στους επικριτές αυτούς ο συγγραφέας του άρθρου απαντά ότι το πρόγραμμα έχει μια σχετική ισορροπία μεταξύ των

³⁰¹ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ του ΠΟΝΤΟΥ του έτους 1905 : «Το Γυμνάσιον και το Πρόγραμμά του» εν Τραπεζούντι 1904, σελ. 151-163.

θεωρητικών και των πρακτικών μαθημάτων, τα οποία δεν απουσιάζουν τελείως από το πρόγραμμα, όπως αυτοί διατείνονται. Τέτοια μαθήματα είναι τα Πρακτικά Μαθηματικά, τα Φυσικά και τα Φυσικοϊστορικά, οι Ξένες Γλώσσες, η Καλλιγραφία και η Ιχνογραφία. Ως προς τους αφορισμούς για τη διδασκαλία των Ελληνικών απαντά ότι η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας κατέχει το 25% του συνολικού χρόνου διδασκαλίας (από τον οποίο για τα Αρχαία Ελληνικά διατίθεται το 15% του χρόνου), ενώ στα γυμνάσια άλλων λαών, αυτό καταλαμβάνει το 35% του συνολικού χρόνου. Είναι λοιπόν κατά τη άποψή του αστήρικτη η άποψη περί υπερβολικής διδασκαλίας των Αρχαίων. Από τα υπόλοιπα μαθήματα μας πληροφορεί ότι διδάσκονται: Λατινικά 6% του συνολικού χρόνου, Μαθηματικά 9%, Φιλοσοφικά 3%. (σελ. 162). Καταλήγοντας ο αρθρογράφος, υποστηρίζει ότι το πρόγραμμα του Γυμνασίου του Φροντιστηρίου είναι αποτελεσματικό, δεδομένου ότι έχει μια σχετική ισορροπία, δίνοντας βάρος και στην παροχή ειδικών γνώσεων στους μαθητές. Συνεπώς πρέπει να έχει τη στήριξη, την ενίσχυση και τη βελτίωσή του, αντί της άγονης και εν πολλοίς άδικης κριτικής που δέχεται.

1.4.4. Η ίδρυση του εμπορικού τμήματος του Φροντιστηρίου

Παρά την επιχειρηματολογία αυτή, οφείλουμε να αποδεχθούμε την άποψη ότι το Φροντιστήριο δεν παρέχει στους αποφοίτους όλα τα αναγκαία για την αγορά εργασίας εφόδια. Υποθέτουμε ότι βασικό ρόλο σ' αυτή την κατεύθυνση παίζει ο Διευθυντής του Μαθηαίος Παρανίκας, ένας από τους σημαντικότερους λόγιους του ελληνικού γένους κατά την εποχή εκείνη. Πρόκειται για ένα σοφό μα και υπέργηρο Φιλόλογο που όμως λόγω κυρίως της ειδικότητάς του αλλά και της αγάπης του προς τις κλασικές σπουδές, δεν φαίνεται να κατανοεί την ανάγκη στην οποία αναφερόμαστε. Όμως παραιτείται λόγω ηλικίας το 1904 και αντικαθίσταται από τον κατά πολύ νεώτερό του επίσης Φιλόλογο και ιδιαίτερα ικανό και οξυδερκή Νικόλαο Λιθοξόο, ο οποίος προτείνει στους παράγοντες της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας την ίδρυση, στην τελευταία τάξη του Γυμνασίου του Φροντιστηρίου, εμπορικού τμήματος, παράλληλα με το γυμνασιακό³⁰². Ο στόχος είναι η παραγωγή στελεχών για τις ελληνικές εμπορικές και τραπεζικές επιχειρήσεις. Στη σύνταξη του προγράμματος του εμπορικού τμήματος λαμβάνονται υπόψη δεδομένα άλλων χωρών και μελετώνται προγράμματα ανάλογων σχολών. Πρώτη μέριμνα του προγράμματος είναι η παροχή γενικών γνώσεων που κατά βάσιν δίνει και το γυμνασιακό τμήμα, η επαρκής διδασκαλία ξένων γλωσσών και κυρίως της Ρωσικής, γλώσσας μιας χώρας με την οποία υπάρχει μεγάλος όγκος εμπορικών συναλλαγών, της Γαλλικής που είναι η τότε διεθνής γλώσσα και προαιρετικά της Αγγλικής και Γερμανικής, που αντιστοιχούν σε χώρες με τις οποίες αφ ενός μεν υπάρχουν ήδη σημαντικές οικονομικές συναλλαγές (Αγγλία) και αντίστοιχα κάθε χρόνο παρατηρείται συνεχής διόγκωση των εμπορικών συναλλαγών με την Τραπεζούντα (Ρωσία)³⁰³. Η διδασκαλία μιας σειράς εξειδικευμένων μαθημάτων, όπως πχ. της Εμπορικής Γεωγραφίας των χωρών με τις οποίες διενεργείται εξωτερικό εμπόριο, θεωρούνται μεγάλης σημασίας για την παροχή στους μαθητές

³⁰² ΛΙΘΟΞΟΟΥ-ΣΑΛΑΤΑ ΖΗΝΟΒΙΑ: «Μνήμη Νικολάου Λιθοξόου». ΠΣ, έκδοση Παμποντιακής Ενώσεως, 1975-1984, Αθήνα 1984, σελ. 131.

³⁰³ Ο.π.

πληροφοριών οικονομικού κυρίως χαρακτήρα, σχετικών με τις γεωγραφικές και παραγωγικές συνθήκες, τα νομισματικά συστήματα των χωρών αυτών κλπ. Άλλα μαθήματα έχουν ως στόχο την παροχή ειδικών εμπορικών και γενικά οικονομικών γνώσεων, προσαρμοσμένων στα δεδομένα και τις ανάγκες της περιοχής. Σύμφωνα με τις γενικές αυτές αρχές, το πρόγραμμα του εμπορικού τμήματος του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας περιλαμβάνει τα ακόλουθα μαθήματα(σελ. 132-133) :

Α)Υποχρεωτικά μαθήματα:

- 1)Ελληνικά (Αρχαία και Νέα)
- 2)Γαλλικά
- 3)Ρωσικά
- 4)Τουρκικά
- 5)Θρησκευτικά
- 6)Ιστορία
- 7)Ψυχολογία
- 8)Υγιεινή
- 9)Φυσικά (Σωματολογία, Ζωολογία, Φυτολογία, Ορυκτολογία, Φυσική Πειραματική)
- 10)Χημεία γενική και βιομηχανική
- 11)Καταστιχογραφία και Λογιστική
- 12)Εμπορική Αριθμητική, Άλγεβρα και Γεωμετρία
- 13)Εμπορευματολογία
- 14)Εμπορική Γεωγραφία
- 15)Εμπορικών Δίκαιον
- 16)Πολιτική Οικονομία
- 17)Εμπορική Αλληλογραφία (Ελληνιστί και Γαλλιστί)
- 18)Γραφείον Εμπόρου
- 19)Καλλιγραφία
- 20)Σουηδική Γυμναστική

Β) Προαιρετικά μαθήματα

- 21)Αγγλικά
- 22)Γερμανικά

Οι μαθητές που αποφοιτούν από το Εμπορικό αυτό Τμήμα του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας, μέσω ενός αξιόλογου πλαισίου διδασκομένων μαθημάτων αποκτούν την καλύτερη δυνατή κατάρτιση για τα δεδομένα της εποχής και της περιοχής και είναι έτοιμοι να στηρίξουν την οικονομική ανάπτυξη της πόλης και της περιοχής, δεδομένου ότι όπως έχουμε αναφέρει, στο Φροντιστήριο φοιτούν μαθητές που κατάγοντα από όλη την περιοχή του Πόντου.

Με την ίδρυση του εμπορικού αυτού τμήματος καλύπτεται κατά τον καλύτερο τρόπο μια βασική ανάγκη που έπρεπε να καλύπτει το εκπαιδευτικό σύστημα της Τραπεζούντας. Ένας σημαντικός αριθμός νέων μαθητών από τη στιγμή αυτή αρχίζει να φοιτά στο εμπορικό αυτό τμήμα, με κύριο στόχο να βρει απασχόληση στις εμπορικές επιχειρήσεις που αναπτύσσονται ή και ιδρύονται συνεχώς στην πόλη και συντελούν στη ραγδαία οικονομική της ανάπτυξη³⁰⁴

³⁰⁴ ΓΙΑΚΟΥΣΤΙΔΗΣ ΣΠΥΡΟΣ, πληροφορητής,ο.π. Ο πληροφορητής αποφοίτησε από το Εμπορικό τμήμα του Φροντιστηρίου το 1913. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του, αποφάσισε να

1.4.5. Συμπερασματικά.

Για να συνοψίσουμε τα βασικά στοιχεία της ιδεολογίας του Φροντιστηρίου, θα καταφύγουμε σε ένα λόγο του Διευθυντή του Φροντιστηρίου Νικολάου Λιθοξόου, κατά την τελετή επίδοσης των απολυτηρίων στους αποφοίτους του Φροντιστηρίου στις 21 Ιουνίου 1909. Με δεδομένο δε ότι οι τελετές αυτές έχουν εξέχουσα θέση στην κοινωνική ζωή όχι μόνο της Τραπεζούντας αλλά και των άλλων πόλεων του Πόντου και σ' αυτές προσκαλούνται όχι μόνον όλα τα στελέχη της ελληνικής κοινότητας, αλλά και όλες οι τοπικές αρχές και οι ξένες διπλωματικές αποστολές, ο λόγος αυτός που εκφωνεί ο Διευθυντής του Φροντιστηρίου έχει πάντα ιδιαίτερη βαρύτητα. Στην ομιλία του λοιπόν κατά την προαναφερθείσα ημερομηνία, ο Διευθυντής του Φροντιστηρίου αναφερόμενος στους στόχους του προγράμματος του σχολείου, τονίζει ότι *“οι δύο απαραίτητοι όροι της εθνικής ημών υπάρξεως εισίν η θρησκεία των πατέρων ημών και η θαυμασία των προγόνων γλώσσα”*. Αποτεινόμενος δε στους αποφοίτους, τους παρακινεί να μη λησμονούν ποτέ αυτά τα δύο πράγματα και να αποφεύγουν οτιδήποτε ξενότροπο, κωφεύοντες στην ψευδή περί αυτών διδασκαλία. Επίσης να μη λησμονούν ότι ανήκουν *“εις ευγενεστάτην φυλήν”* και ότι πρεσβεύουν *“θειοτάτην θρησκείαν”* και ότι οφείλουν με τις πράξεις τους πάντοτε να τιμούν τη φυλή στην οποία ανήκουν και να καθιστούν σεβαστή τη θρησκεία που πρεσβεύουν, γινόμενοι πολίτες χρηστοί και τίμιοι, ωφέλιμοι *“εις το έθνος και την πατρίδα”*³⁰⁵. Από αυτά φαίνονται και επιβεβαιώνονται τα βασικά ιδεολογικά στοιχεία που παράγει και αναπαράγει το Φροντιστήριο Τραπεζούντας: τη θρησκεία και τον εθνισμό. Πρόκειται για την ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία και την ελληνική γλώσσα και καταγωγή. Τα δύο αυτά κεντρικά ιδεολογικά στοιχεία καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τη διδακτέα ύλη και γενικά την πορεία του Φροντιστηρίου.

2.Επιδράσεις του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας στην κοινωνία και ιδιαίτερα στα εκπαιδευτικά πράγματα της περιοχής.

2.1. Γενικά

Κατά την εξεταζόμενη περίοδο το Φροντιστήριο με την περισσότερη από 2 αιώνες μορφωτική προσφορά του στον ποντιακό ελληνισμό, αλλά και την υψηλού επιπέδου – για τα δεδομένα της περιοχής - εκπαίδευση που παρέχει στα Ελληνόπουλα της περιοχής, έχει ήδη ένα τεράστιο κύρος, γεγονός που συντελεί στο να αποτελέσει πρότυπο για όλα τα σχολεία του Πόντου. Η συνεχής ανάπτυξη της εκπαίδευσης ιδιαίτερα στην περιοχή της Τραπεζούντας, δεν θα ήταν αποτελεσματική χωρίς το πρότυπο

φοιτήσει εκεί, επειδή τόσο ο πατέρας του όσο και οι θείοι του, ήταν έμποροι και ήθελε κι εκείνος να ακολουθήσει τον ίδιο δρόμο.

³⁰⁵ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμος 6^{ος}, τεύχος Β', Αθήναι 1909, σελ. 313.

Φροντιστήριο, που συνιστά το σημαντικότερο σχολικό μηχανισμό των Ελλήνων του Πόντου.

Οι επιδράσεις του Φροντιστηρίου όχι μόνο στην κοινωνία, αλλά και στην οικονομία της περιοχής είναι τεράστιες. Βεβαίως θα υπάρξει αναφορά ως προς το τελευταίο σε επόμενο κεφάλαιο. Εδώ μπορούμε να αναφέρουμε ότι πλην των άλλων το κύρος και η εκτίμηση που τρέφουν οι Έλληνες του Πόντου στο Φροντιστήριο φαίνεται σε κάθε σχεδόν πτυχή της καθημερινής τους ζωής. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο, όπως διαβεβαιώνουν όλοι οι πληροφορητές και επιβεβαιώνεται από τις διαθέσιμες πηγές, ότι όλοι σχεδόν οι υπάλληλοι αλλά και τα στελέχη των εμπορικών και τραπεζικών επιχειρήσεων της πόλης και της ευρύτερης περιοχής, ο εκπαιδευτικοί, οι ιερείς και γενικά όλοι οι άνθρωποι που έχουν να παίξουν ένα μικρό ή μεγάλο ρόλο στα κοινωνικά και οικονομικά πράγματα που αφορούν τους Έλληνες της περιοχής, είναι απόφοιτοι του Φροντιστηρίου και συνεπώς φορείς της ιδεολογίας του. Από την περίοδο ακόμη της απαρχής της ανάπτυξης του Φροντιστηρίου, την οποία χρονικά τοποθετήσαμε μετά την υπογραφή του Χάττ-ι-Χουμαγιούν (1856) και κυρίως κατά τις αμέσως επόμενες δεκαετίες, βλέπουμε ότι το Φροντιστήριο επιλύει και πρακτικά προβλήματα, όπως πχ την αλλαγή των (μουσουλμανικών) επωνύμων των πολυάριθμων Κρυπτοχριστιανών, που αποκαλύπτουν την πραγματική τους ταυτότητα και απαιτούν να καταγραφούν με τα ελληνικά τους ονόματα. Το πρόβλημα αυτό επιλύεται από το Φροντιστήριο, το οποίο εξελληνίζει την τουρκική ρίζα των μέχρι τότε μουσουλμανικών ονομάτων τους, προσθέτοντας στο τέλος την προερχόμενη από τη αρχαία ελληνική κατάληξη -ίδης ή -άδης³⁰⁶. Προφανώς όμως το μεγάλο πλήθος των υπό αλλαγή ονομάτων είναι εμπόδιο στην αλλαγή όλων των επιθέτων και για το λόγο αυτό στα περισσότερα κρατείται η τουρκική ρίζα και γίνεται το ευκολώτερο, δηλαδή προστίθεται στο τέλος κυρίως η δεύτερη κατάληξη -ίδης, η οποία για το λόγο αυτό φαίνεται να επικρατεί έκτοτε μεταξύ των επωνύμων των Ελλήνων του Πόντου. Μια ιδιαίτερα σημαντική πτυχή των επιδράσεων του Φροντιστηρίου συνιστά όχι μόνο η δράση τού - ούτως ή άλλως φορέα της ιδεολογίας του όπως άλλωστε προαναφέρουμε - μητροπολίτη Χρυσάνθου, αλλά και το γεγονός ότι οι κυριότεροι συνεργάτες του είναι απόφοιτοι του Φροντιστηρίου³⁰⁷. Αυτό έχει τεράστια σημασία λίγο αργότερα, όταν ο ιεράρχης τίθεται επικεφαλής του αγώνα των Ελλήνων του Πόντου για τη δημιουργία ανεξάρτητης Ελληνικής Δημοκρατίας του Ευξείνου Πόντου με πρωτεύουσα την Τραπεζούντα, όπου οι συνεργάτες του παίζουν αποφασιστικό ρόλο στην οργάνωση και υλοποίηση των σχεδίων και των κινήσεων του τόσο στο εσωτερικό, όσο και στο διεθνές επίπεδο. Από αυτές τόσο τις γενικές, όσο και τις ειδικότερες αναφορές, γίνεται φανερό ότι το Φροντιστήριο Τραπεζούντας ευρισκόμενο στο κέντρο της οικονομικής και κοινωνικής ζωής των Ελλήνων, παίζει καθοριστικό ρόλο στις οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις της περιοχής.

Επιβεβαίωση αυτής της άποψης αποτελεί η συμβολή του Φροντιστηρίου στην ανάπτυξη όλων των σχολείων της περιοχής μέσω των αποφοίτων του που υπηρετούν σ'αυτά ως δάσκαλοι, μεταφέροντας κατ'αυτόν τον τρόπο παντού τα ιδεολογικά του στοιχεία και το δημιουργικό του πνεύμα. Βεβαίως είναι δύσκολο να γίνει μια πλήρης καταγραφή όλων των αποφοίτων του που

³⁰⁶ ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων: «Το Φροντιστήριο Τραπεζούντος», ΠΕ, τ. 98-99, 1958, σελ. 4743.

³⁰⁷ Ο.π., σελ. 4746.

δίδαξαν στα σχολεία της περιοχής και κυρίως της ενδοχώρας, πράγμα άλλωστε που δεν είναι και κεντρικό ζητούμενο της έρευνάς μας. Μπορούμε όμως να παραθέσουμε την περίπτωση της Σάντας, από την οποία κατάγεται πλήθος δασκάλων που διδάσκει στα σχολεία πολλών χωριών του Πόντου. Συγκρίνοντας ένα κατάλογο των αποφοίτων του Φροντιστηρίου με ένα άλλο των δασκάλων που κατάγονται από την ίδια περιοχή, διαπιστώνουμε ότι ένας σημαντικός αριθμός των Σανταίων, μετά την αποφοίτησή του από το Φροντιστήριο επιλέγει το δρόμο του δασκάλου³⁰⁸. Οι απόφοιτοι αυτοί άλλωστε έχουν τις καλύτερες προϋποθέσεις μεταξύ των αποφοίτων όλων των άλλων σχολείων του Πόντου, δεδομένου του συγκριτικά καλύτερου επιπέδου κατάρτισης που τους παρέχεται στο Φροντιστήριο, το περιεχόμενο της εκπαίδευσης του οποίου, όπως προαναφέρουμε, δεν απέχει πολύ από αυτό των κορυφαίων σχολείων της Κωνσταντινούπολης και μάλιστα της Μεγάλης του Γένους Σχολής. Είναι μάλιστα πολύ σημαντικό να αναφερθεί εδώ ότι από το 1907, μετά από πρωτοβουλία του τότε Διευθυντή Νικολάου Λιθοξόου, αρχίζει να λειτουργεί, στα πλαίσια του Φροντιστηρίου, στοιχειώδες **Διδασκαλείο**, με στόχο να καταρτιστούν όσοι από τους αποφοίτους επιθυμούν να επιδοθούν στο διδασκαλικό επάγγελμα. Στο Διδασκαλείο αυτό διδάσκει κυρίως ο ίδιος ο Ν. Λιθοξόος Παιδαγωγικά. Οι απόφοιτοι έχουν μεγάλη ζήτηση και στέλνονται να διδάξουν σε σχολεία της ποντιακής ενδοχώρας, αλλά και έξω από τα όρια της Οσμανικής αυτοκρατορίας, όπου υπάρχουν ελληνικοί ποντιακοί πληθυσμοί, δηλ. στον Καύκασο, τη Ν. Ρωσία, ακόμη και στη Ρουμανία³⁰⁹.

Δεν πρέπει να λησμονούμε και το γεγονός ότι διάφοροι εκπαιδευτικοί του Φροντιστηρίου κατά καιρούς διδάσκουν και σε άλλα αξιόλογα σχολεία του Πόντου, καθιστάμενοι κατ' αυτό τον τρόπο φορείς της ιδεολογίας του Φροντιστηρίου. Ασφαλώς μεταξύ αυτών ξεχωριστή περίπτωση είναι αυτή του καθηγητή των Ελληνικών Αριστείδη Ιεροκλή, ο οποίος μετά από 9ετή παρουσία του στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας, διορίζεται (1910-12) Διευθυντής του Γυμνασίου Αμισού³¹⁰, του δεύτερου σε αξία σχολικού μηχανισμού των Ελλήνων του Πόντου, το οποίο προφανώς παίζει για την Αμισό (Σαμψούντα), τη δεύτερη σε πληθυσμό αλλά και σε οικονομική δραστηριότητα πόλη του Πόντου, ρόλο ανάλογο του Φροντιστηρίου για την Τραπεζούντα. Άλλες περιπτώσεις είναι ιδιαίτερα αξιόλογου καθηγητή μαθηματικών του Φροντιστηρίου Κωνσταντίνου Τζαμπερτίδη που, μετά το φροντιστήριο Τραπεζούντας διδάσκει στο Ημιγυμνάσιο Κερασούντας και αργότερα (1920-1924) στο Ζωγράφειο και το Ζάππειο της Κωνσταντινούπολης³¹¹. Του Ιωσήφ Χαριτωνίδη από τη Μάκρη Πισιδείας, που ερχόμενος στο Φροντιστήριο από τα Σούρμενα όπου υπηρέτησε ως διευθυντής της εκεί σχολής (1907-1911), διδάσκει στο Γυμνασιακό τμήμα

³⁰⁸ ΤΣΑΝΤΕΚΙΔΗΣ Ευγένιος: «Απογραφικά στοιχεία για την κωμόπολη Σάντα», ΠΕ, τ.57, έτος 1984, σελ.260. Εδώ ο σ. παραθέτει όλα τα ονόματα των Σανταίων αποφοίτων του Φροντιστηρίου και στη συνέχεια τα ονόματα των δασκάλων της εποχής των αρχών του αιώνα. Από τη σύγκριση των δύο πινάκων προκύπτει σημαντικός αριθμός αποφοίτων -για την ακρίβεια 31 -που στη συνέχεια δίδαξαν ως δάσκαλοι στα σχολεία του Πόντου, ενώ οι απόφοιτοι ήταν συνολικά 48.

³⁰⁹ ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων : «Το Φροντιστήριο Τραπεζούντος», ΠΕΡ,τ. 98-99, 1958, σελ.4750.

³¹⁰ ΜΗ, Αθήναι 1913, σελ. 258

³¹¹ ΞΗΡΑΔΑΚΗ Κούλα: «Δάσκαλοι του υπόδουλου ελληνισμού: Πόντος», ΠΣ, 1984, σελ. 95.

μεταξύ 1911-13 και στη συνέχεια μετακινείται στην Αμισό, στο Γυμνάσιο της οποίας διδάσκει μεταξύ 1913-14³¹², κλπ.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η έντονη δράση εκπαιδευτικών του Φροντιστηρίου στα κοινωνικά πράγματα της Τραπεζούντας. Αρκετοί από αυτούς συμμετέχουν στην έκδοση διαφόρων εντύπων, περνώντας μέσω αυτών την ιδεολογία του Φροντιστηρίου, άλλοι εκλέγονται πρόεδροι ή συμμετέχουν ως βασικά στελέχη στη δράση διαφόρων μορφωτικών οργάνων, όπως του "Ξενοφώντος", του "Προμηθέα" κλπ., άλλοι συγγράφουν ενδιαφέροντα βιβλία που αναφέρονται στην ιστορία της περιοχής, παραθέτοντας μάλιστα σημαντικά στοιχεία, κλπ. Τέτοιες περιπτώσεις είναι του προαναφερθέντος Ιωάννη Παρχαρίδη, ο οποίος μαζί με τον επίσης καθηγητή του Φροντιστηρίου Θεόδωρο Γραμματικόπουλο συνεργάζονται και εκδίδουν, λίγο πριν την έλευση του 20ου αιώνα (1884-85) το περιοδικό "Αστήρ του Πόντου"³¹³, του επίσης προαναφερθέντος Αριστείδη Ιεροκλή, ο οποίος είναι αρχισυντάκτης της εφημερίδας της Τραπεζούντας "Φάρος της Ανατολής"³¹⁴, παίζοντας καθοριστικό ρόλο στην έκδοση και την ιδεολογία αυτού του μηχανισμού. Παράλληλα είναι πρόεδρος και ιθύνων νους του μορφωτικού συλλόγου "Ο Προμηθεύς", ενός ιδεολογικού μηχανισμού με αξιολογη δράση, μέσω της οποίας προωθεί σημαντικά ιδεολογικά στοιχεία³¹⁵ αλλά και με ενδιαφέρουσες προτάσεις που αφορούν την εκπαίδευση της πόλης και μάλιστα το Φροντιστήριο³¹⁶. Μεταξύ των συγγραφέων μπορούμε να κατατάξουμε ένα από τους σημαντικότερους ιστορικούς του ποντιακού ελληνισμού τον Περικλή Τριανταφυλλίδη, ο οποίος όπως προαναφέρουμε ηγείται της ανάπτυξης του Φροντιστηρίου κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα ως Διευθυντής του και συνέγραψε τα έξοχα βιβλία "η εν Πόντω ελληνική φυλή, ήτοι τα Ποντικά" και το δράμα "Οι φυγάδες", το Σάββα Ιωαννίδη, ο οποίος δίδαξε τόσο στο Φροντιστήριο Τραπεζούντας όσο και στην Κερασούντα και ήδη από το 1870 έγραψε το σημαντικότερο βιβλίο "Ιστορία και στατιστική της Τραπεζούντας και της περι ταύτην χώρας" που χρησιμοποιούμε κατά κόρον και μεις ως βιβλιογραφική πηγή και ανάλυση του έπους "Βασίλειος Διγενής Ακρίτας", ο Επαμεινώνδας Κυριακίδης, γιος του γνωστού παλαιού Διευθυντή του Φροντιστηρίου Γεωργίου Κυριακίδη, που έγραψε το επίσης σημαντικό βιβλίο "Βιογραφία λογιών μετα ιστορικού σχεδιάσματος του Φροντιστηρίου των Τραπεζούντων" το 1897, κλπ. Στις αρχές του 20ου αιώνα ο Καθηγητής φυσικομαθηματικών Φίλιππος Χειμωνίδης γράφει το βιβλίο "Ιστορία και Στατιστική της Σάντας" (1903), ενώ πολλά άρθρα και μελέτες των εκπαιδευτικών του Φροντιστηρίου δημοσιεύονται στον τοπικό τύπο. Στη συνέχεια θα παραθέσουμε και τη συμβολή των εκπαιδευτικών και των

³¹² Ο.π.

³¹³ Ο.π., σελ. 97.

³¹⁴ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, περιοδικό του ΜΣΑ, τόμος 6^{ος}, τεύχος Α, 1909, σελ. 39.

³¹⁵ Ο.π., σελ. 40. Εδώ το σχετικό δημοσίευμα του περιοδικού του ΜΣΑ αναφέρεται με ύμνους στον πρόεδρο του «Προμηθέα» Αριστείδη Ιεροκλή, και στο γλωσσικό ζήτημα, το οποίο θεωρεί ότι στην τραπεζούντα λήθηκε από το σύλλογο αυτό, ο οποίος «πρακτικώς έλυσε το πολυθρύλητον γλωσσικόν ζήτημα, αποδείξασα ότι πανελλήνιον όργανον συνεννοήσεως και πνευματικής επικοινωνίας είναι η καθαρεύουσα...»

³¹⁶ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, περιοδικό του ΜΣΑ, τόμος 6^{ος}, τεύχος Β. Αθήναι 1909, σελ. 314. Εδώ παρατίθεται είδηση στο σημείωμα με τίτλο «Μορφωτική κίνησης εν Μικρά Ασία», σύμφωνα με την οποία ο Αρ. Ιεροκλής, μέσω του «Προμηθέα» προτείνει την πρόσληψη στο φροντιστήριο καθηγητή της Γυμναστικής.

αποφοίτων του Φροντιστηρίου στη δράση ενός από τους σημαντικότερους ιδεολογικούς μηχανισμούς του Πόντου, του φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου "Ο Ξενοφών"

Το κλίμα και γενικά η ιδεολογία του Φροντιστηρίου μεταφέρεται στην ποντιακή ενδοχώρα μέσω μιας σειράς μηχανισμών, που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με το Φροντιστήριο. Πρόκειται για μορφωτικά ιδρύματα που έχουν την έδρα τους στην Τραπεζούντα, σημαντικότερο των οποίων είναι ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος "Ξενοφών" και δευτερευόντως Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι που αναφέρονται σε διάφορες περιοχές της ποντιακής ενδοχώρας. Από αυτούς θα αναφερθούμε εκτενώς στην περίπτωση του "Ξενοφώντος", ο οποίος έπαιξε ένα τεράστιο ρόλο στα εκπαιδευτικά πράγματα της ενδοχώρας της Τραπεζούντας και κατά δεύτερο ρόλο στην «Εκπαιδευτική Αδελφότητα Κρωμναίων» Τραπεζούντας, ως τη σημαντικότερη περίπτωση μορφωτικού οργάνου που συνδέεται με το Φροντιστήριο και αναφέρεται σε μια συγκεκριμένη περιοχή της ποντιακής ενδοχώρας, ενώ ως κεντρικό στόχο έχει την ενασχόλησή του με τα εκπαιδευτικά της πράγματα.

2.2. Η περίπτωση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου "Ο Ξενοφών" Τραπεζούντος.

Ο Φιλεκπαιδευτικός σύλλογος Τραπεζούντας «Ο Ξενοφών» ιδρύεται το 1871 στην Τραπεζούντα από μαθητές της τελευταίας τάξης του Φροντιστηρίου και μερικούς αποφοίτους του. Στελεχώνεται πολύ σύντομα από πολλούς αποφοίτους του Φροντιστηρίου, εκπαιδευτικούς και γενικά εξέχοντα μέλη της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας³¹⁷. Μεταξύ των μελών του ΔΣ και μάλιστα στη θέση του αντιπροέδρου του συναντούμε ένα από τους σημαντικότερους φορείς της ιδεολογίας του Φροντιστηρίου το Φιλολόγο Ιωάννη Παρχαρίδη, ο οποίος έχει διατελέσει και Διευθυντής του Φροντιστηρίου³¹⁸. Σε κάθε περίπτωση μέλη του Συλλόγου ήταν και οι Διευθυντές του Φροντιστηρίου³¹⁹. Είναι φανερό ότι πρόκειται για όργανο που λειτουργεί στα πλαίσια του Φροντιστηρίου και παράλληλα μ' αυτό, του οποίου αποτελεί ουσιαστικά ιδεολογικό μηχανισμό. Ιδιαίτερη αξία έχει η αναφορά στους σκοπούς του συλλόγου, που στο αρχικό του καταστατικό είναι *"η συντήρησις και προαγωγή των σχολείων των εν ταις πέριξ και εσωτερικαίς πόλεσι και κώμαις και η εν ταύταις σύστασις άλλων και η εν γένει εξάπλωσις της ελληνικής γλώσσης και παιδείας κατά τα μέρη εκείνα"*³²⁰. Μετά από 5 χρόνια ο Σύλλογος τροποποιεί το καταστατικό του και διευρύνει τους σκοπούς του, προσθέτοντας και την προσπάθεια *"της διαδόσεως των ελληνικών γραμμάτων ανά τον*

³¹⁷ ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΣ Αντ. «Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Τραπεζούντος "Ο Ξενοφών"» ΠΣ, 1972-1974, Αθήναι 1974, σελ. 289. Η αρχική ονομασία του Συλλόγου ήταν «Η επί των έξω σχολείων επιτροπή»

³¹⁸ ΑΜΣΑ/ Φ Τραπεζούντος /ΙΒ 92. Έγγραφο του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Τραπεζούντος «Ξενοφών» προς τον Πρόεδρο του Μικρασιατικού Συλλόγου «Η Ανατολή», που υπογράφεται από τον Αντιπρόεδρο Ιωάννη Παρχαρίδη και το Γεν. Γραμματέα Ν. Καρυοφύλλη.

³¹⁹ ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΣ Αντώνης, (με τον ίδιο τίτλο) ΠΕ, τ. 43^ο Ιαν-Φεβρ-Μάρτιος 1982, σελ. 27. Εδώ ο σ. παραθέτει πλην των άλλων και φωτοτυπία απόδειξης πληρωμής της ετήσιας συνδρομής στο Σύλλογο, του μέλους του Νικολάου Λιθοξόου, Διευθυντή τριου Φροντιστηρίου. Η απόδειξη, με ημερομηνία 31 Ιανουαρίου 1914, μας κάνει γνωστό ότι το ύψος της ετήσιας συνδρομής των μελών ήταν «τριάκοντα γρόσια» και η χρονική διάρκεια (της ετήσιας συνδρομής) από 14 Σεπτεμβρίου μέχρι το Σεπτέμβριο του επόμενου έτους.

³²⁰ ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΣ Αντ. «Φιλεκπαιδευτικός...» Ο.π., σελ. 289.

Πόντων και την διάσωσιν των εν Πόντω ζώντων γλωσσικών και άλλων μνημείων³²¹.

Η δράση του συλλόγου είναι τεράστια. Στέλνει δασκάλους στα διάφορα χωριά, ενισχύει οικονομικά τα πτωχότερα σχολεία, βοηθά οικονομικά τους ενδεείς και επιμελείς μαθητές των σχολείων της υπαίθρου παραχωρώντας τους κατ' αυτό τον τρόπο κίνητρα για καλύτερη απόδοση. Επί πλέον φροντίζει για την αποστολή υποτρόφων για ανώτερες σπουδές - σε συνεργασία με τους εκεί ποντιακούς φορείς - σε ανώτερες σχολές της Κωνσταντινούπολης και της Αθήνας, δημιουργώντας έτσι μια σημαντική υποδομή καλά καταρτισμένων εκπαιδευτικών στελεχών για το Φροντιστήριο και συνεπώς δημιουργώντας προϋποθέσεις για μεγαλύτερη ανάπτυξη του Φροντιστηρίου και της εκπαίδευσης του Πόντου γενικότερα³²². Χαρακτηριστική περίπτωση τέτοιου υποτρόφου είναι αυτή του Κρωμαίου Ιωάννη Παρχαρίδη - που μνημονεύεται παραπάνω ως αντιπρόεδρος του Συλλόγου - ο οποίος μετά την αποφοίτησή του από το Φροντιστήριο λαμβάνει υποτροφία για την Αθήνα, σπουδάζει Φιλολογία στο εκεί Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο και μετά τις σπουδές του επιστρέφει στην Τραπεζούντα, όπου διδάσκει στο Φροντιστήριο ως Φιλόλογος για πολλά χρόνια και για ένα διάστημα ως Διευθυντής³²³.

Μεγάλης σημασίας είναι οι σχέσεις που συνάπτει ο "Ξενοφών" με συλλόγους και σωματεία που παίζουν καθοριστικό ρόλο στις εξελίξεις και ιδιαίτερα στα εκπαιδευτικά πράγματα των Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αναφέρουμε εδώ κυρίως τον εν Αθήναις "Σύλλογο προς διάδοση των ελληνικών γραμμάτων" και τον "Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο Κων/πόλεως". Από τους συλλόγους αυτούς λαμβάνει γενικές κατευθύνσεις αλλά και οικονομική ενίσχυση. Μια τέτοια ενίσχυση από 1500 φράγκα στέλνει ο "Σύλλογος προς διάδοση των ελληνικών γραμμάτων" στον "Ξενοφώντα" μέσω του προέδρου της Φιλεκπαιδευτικής και Φιλανθρωπικής αδελφότητας Κων/πόλεως κ. Ζαρίφη, με τη δήλωση ότι το ποσόν αυτό θα αποτελέσει έναυσμα "μεγαλυτέρων συνδρομών και βοηθημάτων". Ταυτόχρονα αποστέλλονται 2 κιβώτια διδακτικών βιβλίων για τις ανάγκες του Συλλόγου καθώς επίσης και επιστημονικά βιβλία αξίας περίπου 1500 δραχμών, που τα αποστέλλει μέσω του Συλλόγου προς τον "Ξενοφώντα" η Πρυτανεία του Εθνικού Πανεπιστημίου³²⁴.

Γίνεται φανερό ότι ο "Ξενοφών" μέσω των σχέσεών του με τους φορείς αυτούς καθίσταται φορέας της ιδεολογίας τους. Δεν ήταν δυνατόν να γίνει διαφορετικά, δεδομένου ότι ο μεν "Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κων/πόλεως" είναι κατ' ουσίαν το σημαντικότερο μορφωτικό όργανο των Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έχοντας την έδρα του στην πρωτεύουσα Κων/πολη, συγκροτείται από τα εξέχοντα μέλη της ελληνικής μειονότητας όλης της αυτοκρατορίας (κυρίως τραπεζίτες και εμπόρους, γεγονός που σε σημαντικό βαθμό προσδιορίζει και την ιδεολογία του, αλλά ακόμη και διανοουμένους, διπλωμάτες κλπ) - μεταξύ των οποίων βρίσκονται και Πόντιοι (όπως ο δάσκαλος του Φροντιστηρίου και συγγραφέας Σάββας Ιωαννίδης, ο Διευθυντής παλαιότερα του Φροντιστηρίου Κων/νος Ξανθόπουλος, ο Ματθαίος Παρανίκας αργότερα, κλπ). Πρόκειται για το σημαντικότερο - εκτός του Οικουμενικού Πατριαρχείου που ευρίσκεται

³²¹ Ο.π.

³²² Ο.π., σελ. 289-290.

³²³ Ο.π., σελ. 290.

³²⁴ Ο.π., σελ. 290.

υπεράνω όλων - φορέα που επηρεάζει τα εκπαιδευτικά πράγματα των Ελλήνων της Αυτοκρατορίας. Ο "Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων" συνιστά ένα βασικό μηχανισμό διείσδυσης του ελλαδικού κράτους στους Έλληνες της αυτοκρατορίας, κυρίως μέσω της οικονομικής και υλικοτεχνικής στήριξης των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων τους.

Ο Σύλλογος συχνά προτρέπει και τις άλλες ελληνικές ποντιακές κοινότητες να οργανώσουν αναλόγους συλλόγους για τη στήριξη της εκπαίδευσης της περιοχής τους. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Οινόης, παραθαλάσσιας πόλης του Πόντου δυτικά της Τραπεζούντας, της οποίας οι κάτοικοι παρακινήθηκαν από τον "Ξενοφώντα", συγκροτούν τριμελή επιτροπή "επί των πέριξ της Οινόης σχολείων" για την ανάπτυξη της εκπαίδευσης στην ενδοχώρα της πόλης³²⁵. Είναι προφανές ότι στην περίπτωση αυτή ο Ξενοφών λειτουργεί ως πρότυπο για τις υπόλοιπες περιοχές του Πόντου, και η εμπειρία από τη δική του δράση αξιοποιείται για τη βελτίωση των εκπαιδευτικών πραγμάτων και των άλλων περιοχών του Πόντου.

Για την προώθηση των σκοπών του ο "Ξενοφών" συχνά διοργανώνει θεατρικές παραστάσεις, οι οποίες συνήθως μετά από σχετικό αίτημά του τίθενται υπό την προστασία του Νομάρχη Τραπεζούντας, ο οποίος σχεδόν πάντα συγκατατίθεται στην πραγματοποίηση των παραστάσεων αυτών. Εντύπωση προκαλεί ο τίτλος του πρώτου θεατρικού έργου που παρουσιάζει ο σύλλογος: "Αρματωλοί και Κλέπται"³²⁶, που επιβεβαιώνει αφ' ενός την αδυναμία και παρακμή στην οποία έχει εισέλθει η Αυτοκρατορία. Ο τίτλος και μόνο επιβεβαιώνει επίσης προηγούμενες εκτιμήσεις μας σχετικά με την ιδεολογία του "Ξενοφώντος", η οποία συμπίπτει απολύτως με αυτή που προωθεί το Φροντιστήριο, του οποίου όπως ήδη ελέχθη, αποτελεί βασικό ιδεολογικό μηχανισμό.

Τα κύρια έσοδα του Συλλόγου αποτελούνται από τις τακτικές ετήσιες συνδρομές των μελών του, αλλά και από τις έκτακτες δωρεές και χορηγίες των πλουσίων Τραπεζουντίων. Δεν είναι σπάνιες και οι περιπτώσεις μεγάλων δωρεών μετά θάνατον διαφόρων Τραπεζουντίων μέσω διαθήκης³²⁷, γεγονός που αποδεικνύει την καταξίωση του Συλλόγου στη συνείδηση των μελών της ελληνικής ποντιακής κοινότητας, για το σημαντικό ρόλο που παίζει στην ανάπτυξη της εκπαίδευσης στην περιοχή.

Ο Σύλλογος δεν έχει ιδιότητα γραφεία. Στεγάζεται με ενοίκιο κυρίως στο κτίριο της εμπορικής λέσχης Τραπεζούντας. Η ταύτιση όμως των στόχων του με αυτούς του Φροντιστηρίου, αποδεικνύεται και από ένα άλλο γεγονός: Μετά την ανέγερση του νέου 4όροφου κτιρίου του Φροντιστηρίου, τα γραφεία του Συλλόγου μεταφέρονται εκεί και συγκεκριμένα στον 3^ο όροφο και στην ανατολική πλευρά του κτιρίου, δίπλα στο γραφείο του Διευθυντή³²⁸.

Ως προς την οργάνωση του Συλλόγου, μέλη μπορούν να γίνουν όλοι οι Έλληνες του Πόντου, οι οποίοι εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις τους: οικονομικές συνδρομές και συμμεόρφωση με το καταστατικό (άρθρο 5 του καταστατικού), ενώ επίτιμα μέλη εκλέγονται όσοι στηρίζουν κυρίως οικονομικά τη δράση του Συλλόγου (άρθρ.6).

³²⁵ ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ, τόμος Α, σελ. 284.

³²⁶ Ο.π., σελ. 292.

³²⁷ Ο.π.

³²⁸ Ο.π.

Ο Σύλλογος διοικείται από 6μελές Διοικητικό Συμβούλιο, ενώ συγκροτούνται και 3 τριμελείς επιτροπές, για την επεξεργασία ειδικών θεμάτων: α) Εκπαιδευτική επιτροπή, β) Επιτροπή επί της κοινής προόδου και γ) Επιτροπή επί των ζώντων μνημείων (άρθρ.7). Οι επιτροπές συνεδριάζουν ξεχωριστά και υποβάλλουν τις εισηγήσεις τους για έγκριση στο ΔΣ (άρθρ.30), ενώ στο τέλος κάθε έτους κάθε επιτροπή υποβάλλει έκθεση προς έγκριση στο ΔΣ. (άρθρ.33). Σημαντικότερα στοιχεία του έργου των επιτροπών αυτών είναι:

A) Η Εκπαιδευτική Επιτροπή (που προφανώς είναι η σημαντικότερη, άρθρ.34):

- Συντάσσει και τηρεί στατιστικούς πίνακες των σχολείων των χωριών με σημειώσεις για τους πόρους τους.

- Καθορίζει τα σχολεία με τις μεγαλύτερες ανάγκες

- Τηρεί κατάλογο των δασκάλων των χωριών, των μισθών τους και σημειώσεις για τις ικανότητές τους.

- Φροντίζει για την επιμόρφωση των δασκάλων των χωριών στο Φροντιστήριο Τραπεζούντος.

- Φροντίζει να βρει δασκάλους για τα χωριά.

- Συντάσσει και αποστέλλει στα σχολεία το πρόγραμμα των μαθημάτων με κατάλληλες οδηγίες για την εφαρμογή του.

- Αποστέλλει στα σχολεία των χωριών επιθεωρητή, όταν υπάρχει ανάγκη.

- Φροντίζει για την αποστολή των κατάλληλων διδακτικών βιβλίων στα σχολεία.

- Επιλέγει τις εξεταστικές επιτροπές των σχολείων και ορίζει την ημέρα των εξετάσεων κάθε σχολείου.

- Φροντίζει για τη χορήγηση βιβλίων στους ενδείς μαθητές ενώ στους άριστους από αυτούς φροντίζει να έχουν οικονομική στήριξη.

B) Η Επί της κοινής προόδου Επιτροπή (άρθρ.35):

- Οργανώνει βιβλιοθήκη, συντάσσει κανονισμό της και φροντίζει για τον εμπλουτισμό της καθώς και για την οργάνωση αναγνωστηρίου.

- Οργανώνει δημόσιες συζητήσεις, συντάσσοντας σχετικό πρόγραμμα, όπου ορίζονται και οι ομιλητές, ενώ παράλληλα φροντίζει για τη διεύρυνση του αριθμού των ακροατών.

Γ) Η Επί των ζώντων μνημείων Επιτροπή (άρθρ.36).

- Μέσω των μελών της ή άλλων προσώπων και κυρίως δασκάλων, συλλέγει στοιχεία του πολιτιστικού πλούτου της περιοχής (γλωσσικά, λαογραφικά και ιστορικά στοιχεία, όπως λέξεις,φράσεις, παροιμίες, άσματα , ήθη και έθιμα των κατοίκων, επιγραφές, αρχαία χειρόγραφα, ιστορικές παραδόσεις, αρχαία νομίσματα κλπ)

- Οργανώνει και προβάλλει το υλικό αυτό, προχωρώντας στην επιστημονική του επεξεργασία αλλά και τη δημοσίευσή του.

Ένα επί πλέον στοιχείο που τεκμηριώνει τη στενή σχέση του "Ξενοφώντος" με το Φροντιστήριο είναι και η διάταξη που αναφέρεται στο 44^ο και προτελευταίο άρθρο του καταστατικού του συλλόγου, σύμφωνα με το οποίο σε περίπτωση διάλυσής του, η περιουσία του περιέρχεται στο Φροντιστήριο.

Από όλα αυτά τα δεδομένα προκύπτει ο τεράστιος ρόλος που παίζει ο "Ξενοφών" στο σχεδιασμό και την ανάπτυξη των εκπαιδευτικών πραγμάτων της περιοχής. Ο ρόλος αυτός γίνεται πολύ καλύτερα ορατός, όταν λόγω εσωτερικών προβλημάτων στην ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας, αίρεται η

λειτουργία του, οπότε παρατηρείται συρρίκνωση και αποδιάρθρωση της εκπαίδευσης στην περιοχή³²⁹

2.3. Η περίπτωση της «Αδελφότητας Κρωμναίων Τραπεζούντος».

Πρόκειται για ένα μηχανισμό με ιδιαίτερο ενδιαφέρον, δεδομένου ότι έχει την έδρα του στην Τραπεζούντα, ενώ ο σκοπός του συνίσταται στην υποστήριξη και τη διοίκηση των σχολείων της Κρώμνης³³⁰. Σε σχέση δηλαδή με το Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο «Ξενοφώντα» έχει μικρότερο πεδίο δράσης δεδομένου ότι ενδιαφέρεται για τα εκπαιδευτικά πράγματα μόνο μιας ιδιαίτερης περιοχής του Πόντου, που είναι η Κρώμνη.

Η ιδέα ίδρυσης της αδελφότητας με έδρα την Τραπεζούντα έπεσε πολύ νωρίς, από το 1830 ακόμη και ανήκει στον τότε Διευθυντή του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας Ισοκράτη Παπαδόπουλο, Κρωμναίο, του οποίου η ιδιότητα και η καταγωγή δείχνουν τη στενή σχέση Φροντιστηρίου και Αδελφότητας πολύ πριν τις αρχές του 20ου αιώνα. Δεν ήταν δυνατόν όμως να ευοδωθεί γιατί οι συνθήκες της δεκαετίας εκείνης μετά την έκρηξη του αγώνα της ανεξαρτησίας της Ελλάδας και το κλίμα έντονης καχυποψίας των Οθωμανικών αρχών απέναντι στους Έλληνες του Πόντου - τους οποίους διέσωσε τότε ο Βαλής της Τραπεζούντας Οσμάν Πασάς Σατήρ Ζαδέ κατά πάσα πιθανότητα Κρυπτοχριστιανός - κατέστησαν αναποτελεσματική μια τέτοια πρωτοβουλία. Επί πλέον το γεγονός ότι την εποχή εκείνη το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της Κρώμνης ήταν Κρυπτοχριστιανοί και συνεπώς απρόθυμο να συμμετάσχει φανερά σε μια τέτοια σημαντική κίνηση, ενίσχυσε την απόφαση για αναβολή της ίδρυσης της αδελφότητας για αργότερα³³¹.

Η Αδελφότητα ιδρύεται τελικά το 1869, 13 χρόνια μετά την καθοριστική για τους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπογραφή του Χάτι Χουμαγιούν (1856). Κατά τη εποχή εκείνη η Κρώμνη είναι μια ομάδα από ελληνικούς οικισμούς, χωρίς Μουσουλμάνους, γιατί οι πολυάριθμοι Κρυπτοχριστιανοί έχουν ήδη αποκαλυφθεί στα πλαίσια της σχετικής ανεξιθρησκείας που καθιερώνει το προαναφερθέν διάταγμα. Οι συνθήκες είναι κατάλληλες για να υλοποιηθεί η πρόταση του Γεωργίου Παπαδόπουλου, υιού του Ισοκράτη και δασκάλου αλλά και διευθυντή και αυτού του Φροντιστηρίου, για την ίδρυση της Αδελφότητας³³².

Ο ρόλος της Αδελφότητας στην οργάνωση και γενικά στη ζωή των σχολείων της Κρώμνης είναι καθοριστικός. Μεγάλη σημασία έχει, όπως προαναφέραμε, η στενή σχέση της αδελφότητας με το Φροντιστήριο, του

³²⁹ ΕΦΣΚ, Σύγγραμμα περιοδικόν, τόμος ΙΓ', Εν Κωνσταντινουπόλει 1879, σελ. 116-119. Εδώ παρατίθεται έκθεση της εκπαιδευτικής κατάστασης της περιοχής Τραπεζούντας, την οποία αποστέλλει στο Σύλλογο το μέλος του Ιωαννίδης Σάββας, δάσκαλος του Φροντιστηρίου και σημαντικός συγγραφέας. Σύμφωνα με την έκθεση αυτή, εξ αιτίας της διάλυσης του «Ξενοφώντος» και συνεπώς της έλλειψης εποπτείας και στήριξης, η κατάσταση της εκπαίδευσης είναι οικτρή.

³³⁰ «Κανονισμός της Αδελφότητας Κρωμναίων εν Τραπεζούντι», στο ΦΙΡΤΙΝΙΔΟΥ Γεωργίου, «Κρώμνη», Έκδοση Αδελφότητας Κρωμναίων Καλαμαριάς, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 189-219.

³³¹ ΦΙΡΤΙΝΙΔΗΣ Γεώργιος: «Κρώμνη». Έκδοση Αδελφότητας Κρωμναίων Καλαμαριάς, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 180-181.

³³² Ο.π., σελ. 181.

οποίου πολλά στελέχη είναι μέλη και στελέχη της Αδελφότητας. Κορυφαίο στέλεχος και Πρόεδρος για πολλά χρόνια της Αδελφότητας κατά τις αρχές του 20ου αιώνα είναι ο Διευθυντής και για πολλά χρόνια εκπαιδευτικός του Φροντιστηρίου Ιωάννης Παρχαρίδης, ένας από τους βασικούς φορείς της ιδεολογίας του Φροντιστηρίου, ως βασικό του εκπαιδευτικό του στέλεχος για σειρά ετών αλλά και Διευθυντής του μέχρι τα τελευταία χρόνια πριν το 1900, αντικατασταθείς τότε από το Ματθαίο Παρανίκα. Είναι ο κινητήριος μοχλός της λειτουργίας της Αδελφότητας.

Η οργάνωση και λειτουργία της Αδελφότητας εμπεριέχεται στον κανονισμό λειτουργίας της. Θα αναφερθούμε στον πιο πρόσφατο, αυτόν που τροποποιήθηκε το 1909 και εκδόθηκε στην Τραπεζούντα³³³. Σύμφωνα μ'αυτόν:

-Σκοπός της Εκπαιδευτικής Αδελφότητας Κρωμναίων είναι η συντήρηση καλώς καταρτισμένων σχολείων (άρθρο 1).

-Μέλη γίνονται Κρωμναίοι αλλά και άλλοι ομογενείς. Η συνδρομή είναι 20 γρόσια το χρόνο (άρθρ.3), ενώ όποιος προσφέρει ποσόν κατώτερο των 20 γροσίων ονομάζεται συνδρομητής (αρθρ.4).

-Τα σχολεία της Κρώμνης διοικούνται από την Αδελφότητα και βρίσκονται κάτω από την επίβλεψη της τοπικής Μητρόπολης Χαλδίας, όπου ανήκει εκκλησιαστικά η περιοχή της Κρώμνης (άρθρο 34). Ο Ταμίας μάλιστα της Αδελφότητας είναι και Ταμίας των σχολείων της Κρώμνης (άρθρο 35). Ο βοηθός δε του Ταμία είναι ταυτόχρονα και ο Έφορος του σχολείου, έχοντας την ευθύνη και της επίβλεψης της καλής λειτουργίας του σχολείου και να αναφέρεται σχετικά στην Αδελφότητα (άρθρα 37-38).

-Η Αδελφότητα συντηρεί τα σχολεία της Κρώμνης με τα έσοδά της καθώς και με τους πόρους των ίδιων των σχολείων (άρθρο 41). Το 75% των εσόδων των εκκλησιών της Κρώμνης – αφού αφαιρεθούν τα έξοδά τους – διατίθεται υπέρ των σχολείων της (άρθρο 43).

-Η Αδελφότητα προσλαμβάνει τους δασκάλους, προμηθεύει τα σχολεία με τα διδακτικά βιβλία και γραφική ύλη, ορίζει τις εξεταστικές επιτροπές και χορηγεί τα βραβεία στους αριστούχους μαθητές (άρθρο 49) και καθορίζει μια σειρά σημαντικές για τη λειτουργία των σχολείων λεπτομέρειες, όπως τα προγράμματα διδασκαλίας, τα διδακτικά βιβλία, ώρες διδασκαλίας, τα καθήκοντα των εκπαιδευτικών και τις επιβλητέες ποινές (άρθρο 50).

Από όλα αυτά καθίσταται φανερό ότι ο ρόλος της Εκπαιδευτικής Αδελφότητας Κρωμναίων Τραπεζούντας είναι καθοριστικός για τα σχολεία και γενικά για τα εκπαιδευτικά πράγματα της Κρώμνης. Καθορίζει όλο το πλαίσιο λειτουργίας των σχολείων, μεταφέροντας ταυτόχρονα σ'αυτά την ιδεολογία του Φροντιστηρίου. Προκειμένου δε να παίξει καλά το ρόλο της αξιοποιεί όλες τις δυνατότητες που της παρέχονται, μην αγώντας ούτε και τους πλούσιους Κρωμναίους της διασποράς, οι οποίοι ενισχύουν σε κάθε περίπτωση τόσο ηθικά, όσο και – κυρίως - οικονομικά τις ιδιαίτερα αξιόλογες προσπάθειές της για στήριξη και ανάπτυξη των σχολικών μηχανισμών της Κρώμνης³³⁴.

³³³ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ Εκπαιδευτικής Αδελφότητος Κρωμναίων 1908-1909, Εν Τραπεζούντι 1909

³³⁴ ΦΙΡΤΙΝΙΔΗΣ Γεώργιος, ό.π., σελ. 227. Εδώ ο συγγραφέας παραθέτει έκθεση πεπραγμένων της Αδελφότητας της διετίας 1906-1908, όπου αναφέρονται πλούσιοι Κρωμναίοι που διαβιούν στη Ρωσία και έχουν καταθέσει σημαντικές δωρεές υπέρ της αδελφότητας. Συγκεκριμένη αναφορά γίνεται στον Γεώργιο Κουντούρωφ, που απέστειλε από

3. Διείσδυση του ελλαδικού κράτους στο Φροντιστήριο.

3.1. Γενικά

Έχουμε ήδη αναφερθεί στη διείσδυση του Φροντιστηρίου όχι μόνο στα εκπαιδευτικά πράγματα, αλλά και συνολικά στην κοινωνία της περιοχής, ενώ σε επόμενο κεφάλαιο θα αναφερθούμε και στην οικονομία της. Επίσης αναφερθήκαμε στο βαθμό διείσδυσης των αποφοίτων του Φροντιστηρίου στην οικονομία και κοινωνία της περιοχής. Για την πληρέστερη όμως κάλυψη των δεδομένων της έρευνάς μας, θα άξιζε να προχωρήσουμε στην εξέταση και της διείσδυσης του ελλαδικού κράτους στην περιοχή του Πόντου, σε σχέση με το Φροντιστήριο Τραπεζούντας.

Στις σχέσεις αυτές μεταξύ Πόντου και ελλαδικού κράτους δεν θα πρέπει βέβαια να αγνοηθεί και η έλευση ενός αριθμού μαθητών στην Αθήνα για να σπουδάσουν στο εκεί Πανεπιστήμιο ως υπότροφοι φιλεκπαιδευτικών συλλόγων της Τραπεζούντας και στη συνέχεια να επιστρέψουν εκεί για να στελεχώσουν τα εκεί σχολεία και κυρίως το Φροντιστήριο³³⁵.

Στους εκπαιδευτικούς κύκλους της Τραπεζούντας, είναι γενικά αποδεκτό ότι η αισθητή έλλειψη αξιόλογων διδασκαλισσών για τα σχολεία, μπορεί να αντιμετωπιστεί με την αποστολή ως υποτρόφων δύο ή τριών “ηθικών και σεμνών” κοριτσιών αποφοίτων του Παρθεναγωγείου Τραπεζούντας - το οποίο υπάγεται όπως και όλα τα υπόλοιπα σχολεία της πόλης στο Φροντιστήριο – στο Αρσάκειο της Αθήνας, ώστε αφού αποφοιτήσουν από εκεί “να επανέλθωσι διδασκάλισσαι διαρκείς και μόνιμοι” υπό την εφορεία των σχολείων της πόλης. Η αποστολή γενικά κοριτσιών στο Αρσάκειο θεωρείται μια πολύ καλή επένδυση για το εκπαιδευτικό σύστημα της πόλης, δεδομένου ότι έτσι θα υπάρξουν καλύτερες και με οικονομικότερους όρους, για την ελληνική κοινότητα, διδασκάλισσες³³⁶.

Τεκμήρια μετακίνησης Ποντίων μαθητών, κυρίως αποφοίτων του Φροντιστηρίου, στην Αθήνα για ανώτερες σπουδές, έχουμε τόσο στις σχετικές πηγές, όσο και στη βιβλιογραφία³³⁷.

Η έλευση Ποντίων μαθητών στην Αθήνα για σπουδές στο Πανεπιστήμιο με στόχο, μετά τις σπουδές τους, να στελεχώσουν τα εκπαιδευτήρια της ιδιαίτερης πατρίδας τους, παρατηρείται από τα μέσα ακόμη του 19^{ου} αιώνα και αποδεικνύεται και από τα μητρώα του Πανεπιστημίου. Πρώτος Πόντιος φοιτητής (Φιλολογίας) του Πανεπιστημίου Αθηνών φέρεται ο Τραπεζούντιος

την Τυφλίδα, όπου διαμένει 200 ρούβλια και για το λόγο αυτό ανακηρύσσεται σε Μέγα Ευεργέτη της Αδελφότητας.

³³⁵ ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ, Σύγγραμμα περιοδικόν, έτος Α, εν Τραπεζούντι 28 Ιουνίου 1880, σελ. 74. Εδώ παρατίθεται ανακοίνωση της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας των Τραπεζουντίων Αθηνών «Ο Βησσαρίων», όπου γνωστοποιείται η απόφαση της Αδελφότητας να προχωρήσει σε διαγωγισμό μεταξύ των αποφοίτων του Φροντιστηρίου, για τη χορήγηση μιας υποτροφίας για σπουδές στο Διδασκαλείο των Αθηνών. Εκφράζεται επίσης η βούληση της Αδελφότητας να χορηγήσει πολύ περισσότερες τέτοιες υποτροφίες, μέσω των οποίων ασφαλώς συνδέεται ο Πόντος και ιδιαίτερα η εκπαίδευσή του με το ελλαδικό κράτος και τους ιδεολογικούς του μηχανισμούς.

³³⁶ Ο.π., σελ. 243.

³³⁷ ΠΕ, τ. 86-87, 1957, σελ. 4129. Εδώ παρατίθεται φωτογραφία Ποντίων φοιτητών του Πανεπιστημίου Αθηνών, στον κήπο του Ζαπτείου, με τη σχετική λεζάντα.

Κωνσταντίνος Ξανθόπουλος³³⁸, ο οποίος ως γνωστόν επιστρέφει το 1844 στην πατρίδα του και αναλαμβάνει τη διεύθυνση του Φροντιστηρίου, μεταφέροντας εκεί την ιδεολογία του νεοσύστατου Καποδιστριακού Πανεπιστημίου και κατ' επέκταση του ελλαδικού κράτους. Δεύτερος στη σειρά είναι ο (επίσης Τραπεζούντιος) Γεώργιος Συμβουλίδης³³⁹ (στη Νομική σχολή). Μετά τις σπουδές του επιστρέφει στην πατρίδα του και στη συνέχεια συνεχίζει τις σπουδές του στη Γαλλία. Δωρίζει δε τη βιβλιοθήκη του στο Φροντιστήριο και μεσολαβεί στον ομογενή Βερναρδάκη που είναι επιχειρηματίας στην Αγία Πετρούπολη, να ανεγείρει δύο σχολεία στην περιοχή Τραπεζούντας, μεταξύ των οποίων το ένα στο προάστιο της Τραπεζούντας Πολίτα και το άλλο στο Κατήκιοii, όπου φοιτούν οι πρώην Κρυπτοχριστιανοί οι οποίοι επαναποκτούν με τις μεταρρυθμίσεις την πρότερή τους ταυτότητα³⁴⁰.

Επόμενος είναι ο Θεόδωρος Κυριακίδης³⁴¹, ο οποίος παρακολουθεί μαθήματα μόνο για ένα έτος και στη συνέχεια επιστρέφει στην Τραπεζούντα, όπου διδάσκει στο Φροντιστήριο με διευθυντή τον Περικλή Τριανταφυλλίδη και λίγο αργότερα με τον Κωνσταντίνο Ξανθόπουλο³⁴². Ακολουθεί ο Νικόλαος Κοντόπουλος³⁴³, ο Νικόλαος Γεμουρίτης³⁴⁴, και μια από τις σημαντικότερες προσωπικότητες της εκπαίδευσης του Πόντου κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Πρόκειται για το μαθητή του Κωνσταντίνου Ξανθόπουλου, Γεώργιο Παπαδόπουλο (Κυριακίδη)³⁴⁵. Μετά την αποφοίτησή του επιστρέφει μεταφέροντας την ιδεολογία του Πανεπιστημίου τόσο στην ιδιαίτερή του πατρίδα Αργυρούπολη, όπου αναλαμβάνει τη διεύθυνση του εκεί Φροντιστηρίου από το 1855 μέχρι το 1862, όσο και στην Τραπεζούντα, αναλαμβάνοντας τη διεύθυνση του Φροντιστηρίου της για τα επόμενα 10 χρόνια, μέχρι το 1872. Επόμενος ο Γεώργιος Κοζάνης από την Κερασούντα³⁴⁶, ο Ιωάννης Κανδύλης από την Τραπεζούντα³⁴⁷, ο Ιωακείμ Ονουφρίου από την Αργυρούπολη³⁴⁸, ο Ηλίας Χαραλάμπους από την Τραπεζούντα³⁴⁹ και ο Γεώργιος Κλητηρόπουλος από τη Νικόπολη³⁵⁰. Ο κύκλος αυτής της εποχής των μέσων του 19^{ου} αιώνα κλείνει με μια ενδιαφέρουσα περίπτωση. Πρόκειται για το Γεώργιο Ευθυβούλη από την Τραπεζούντα³⁵¹, ο οποίος αποφοιτά από το Φροντιστήριο κατά το σχολικό έτος 1865-66³⁵², ενώ μετά την αποφοίτησή του από το Πανεπιστήμιο Αθηνών προσλαμβάνεται ως εκπαιδευτικός στο Φροντιστήριο, με Διευθυντή το

³³⁸ ΜΑΚΠ, σελ. 19, ακαδημαϊκού έτους 1842-43, πρυτανεία Μ. Αποστολίδη. Είναι ένας από τους 48 φοιτητές του έτους εκείνου, με Α.Μ. 221

³³⁹ ΜΑΚΠ, έτους 1845-46, σελ.35, Α.Μ.411

³⁴⁰ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Επαμεινώντας «Βιογραφία λογίων..», ο.π., σελ. 196.

³⁴¹ ΜΑΚΠ, έτους 1848-49, επί πρυτανείας Φιλίππου Ιωάννου, είναι μεταξύ των 132 φοιτητών του 1^{ου} έτους, με Αρ. Μητρώου 860, στη σελ. 72.

³⁴² ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Επαμεινώνδας, ο.π., σελ. 170-171.

³⁴³ ΜΑΚΠ, έτος 1851-52, στη Φιλοσοφική με Α.Μ. 1240, στη σελ. 104.

³⁴⁴ ΜΑΚΠ, 1851-52, στη Φιλοσοφική, μς ΑΜ1241, στη σελ. 104.

³⁴⁵ ΜΑΚΠ, 1852-53, Φιλοσοφική, ΑΜ 1330, στη σελίδα 110 του μητρώου.

³⁴⁶ ΜΑΚΠ, 1852-53, Νομική, ΑΜ 1500, στη σελ. 125.

³⁴⁷ ΜΑΚΠ, 1856-57, Φιλοσοφική, ΑΜ 2042, σελ. 171.

³⁴⁸ ΜΑΚΠ, 1859-60, Νομική, ΑΜ 2560, σελ. 214.

³⁴⁹ ΜΑΚΠ, 1860-61, Θεολογική, ΑΜ 2812, σελ. 235.

³⁵⁰ ΜΑΚΠ, 1865-66, ΑΜ 4108, σελ. 327.

³⁵¹ ΜΑΚΠ, 1865-66, ΑΜ 4139, στη σελίδα 329 του Μητρώου του Πανεπιστημίου.

³⁵² ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ, σύγγραμμα περιοδικόν, έτος Α', τεύχος 40, εν Τραπεζούντι 28 Φεβρουαρίου 1881, σελίς 638.

Γεώργιο Παπαδόπουλο (Κυριακίδη), όπου διδάσκει από το 1869-70 μέχρι το 1872-73, ενώ ορίζεται ως Διευθυντής του σχολείου κατά το έτος 1878-79³⁵³. Το ενδιαφέρον συνίσταται στο γεγονός ότι ο εν λόγω είναι ο πρώτος που γίνεται δεκτός στο Πανεπιστήμιο Αθηνών ως απόφοιτος του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας, ενώ μέχρι τότε οι Πόντιοι μαθητές που ήταν κατά κανόνα απόφοιτοι του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας, παρακολουθούσαν για ένα διάστημα μερικών μηνών μαθήματα σε κάποιο από τα σχολεία των Αθηνών και κατόπιν περνούσαν από μια εξεταστική επιτροπή, η οποία πιστοποιούσε το ικανό για την εισαγωγή τους στο Πανεπιστήμιο επίπεδο κατάρτισης, όπως φαίνεται από τα σχετικά αποσπάσματα του Μητρώου του Πανεπιστημίου. Φαίνεται δηλαδή ότι με την ανάληψη της Διεύθυνσης του Φροντιστηρίου από τον ήδη απόφοιτο του Πανεπιστημίου Γεώργιο Παπαδόπουλο (Κυριακίδη), το Πανεπιστήμιο θεωρεί ότι ο ήδη σημαντικότερος αυτός σχολικός μηχανισμός του Πόντου έχει φτάσει πλέον στο επιθυμητό επίπεδο παροχής εκπαίδευσης και συνεπώς μπορούν να γίνουν δεκτοί στο Πανεπιστήμιο απευθείας οι απόφοιτοί του.

Την εποχή αυτή, που το επίπεδο της εκπαίδευσης στον Πόντο και κυρίως στο Φροντιστήριο είναι χαμηλό, η αποστολή μαθητών αποφοίτων του Φροντιστηρίου με την ευθύνη της ελληνικής κοινότητας και τη στήριξη των ποντιακών συλλόγων της Αθήνας, βοηθά αποφασιστικά στην παραγωγή αξιόλογων στελεχών για τους σχολικούς μηχανισμούς του Πόντου και κυρίως για το Φροντιστήριο. Η Τραπεζούντα δε μαζί με την Κερασούντα, είναι δύο από τις 17 συνολικά πόλεις του εξωελλαδικού ελληνισμού που στηρίζουν οικονομικά τη λειτουργία του Πανεπιστημίου της Αθήνας, στέλνοντας κατά το 1864 το ποσό των 1.420 δραχμών³⁵⁴. Το γεγονός αυτό δείχνει τη μεγάλη σημασία που αποδίδει η ελληνική κοινότητα του Πόντου στο ρόλο που παίζει το Πανεπιστήμιο στα εκπαιδευτικά πράγματα της περιοχής και κυρίως στην ανάπτυξη της εκπαίδευσης, αμέσως μετά την εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων, οι οποίες, όπως ήδη ελέχθη, συνιστούν την απαρχή μιας συνεχούς οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης για τους Έλληνες όχι μόνο του Πόντου, αλλά όλης της αυτοκρατορίας. Η συνεχής αυτή ανάπτυξη, ιδιαίτερα σ'ότι αφορά τη εκπαίδευση, δημιουργεί συνεχώς νέες ανάγκες και για το λόγο αυτό ο αριθμός των μαθητών που στέλνονται στην Αθήνα, μεγαλώνει συνεχώς, παράλληλα με την αύξηση του αριθμού των μαθητών. Μέχρι δε την έναρξη του 1^{ου} παγκοσμίου πολέμου, η διείσδυση του ελλαδικού κράτους στον Πόντο και κυρίως στην Τραπεζούντα μέσω του Πανεπιστημίου και των Ποντίων φοιτητών, συνεχώς εντείνεται. Έτσι κατά τις αρχές του 20ου αιώνα στο Φροντιστήριο διδάσκουν στο μεν επίπεδο του Δημοτικού σχολείου κυρίως "διδασκαλιστές" δηλ. απόφοιτοι παιδαγωγικών ακαδημιών της Ελλάδας (ο τρόπος και οι διαδικασίες αποστολής τους στον Πόντο θα παρουσιαστεί αμέσως παρακάτω), ενώ στο επίπεδο του Γυμνασίου (όπως θα παρουσιαστούν σε επόμενο κεφάλαιο όπου θα γίνει συγκεκριμένη αναφορά στους εκπαιδευτικούς του Φροντιστηρίου ως παράγοντες λειτουργίας του Φροντιστηρίου) διδάσκουν κυρίως απόφοιτοι του Πανεπιστημίου Αθηνών. Αλλά και τι ίδιο το Πανεπιστήμιο γνωρίζοντας το ρόλο που επιτελεί στα πλαίσια του κράτους, δεν λησμονεί, κατά τον εορτασμό μιας σημαντικής του επετείου, των των 75 χρόνων του, λίγο πριν τον 1^ο παγκόσμιο πόλεμο, να καλέσει

³⁵³ Ο.π., σελ. 670 και 687.

³⁵⁴ ΦΡΕΑΡΙΤΗΣ Κωνσταντίνος: «Λόγος εκφωνηθείς υπό του Πρυτάνεως Κωνσταντίνου Φρεαρίτου, παραδίδοντος την πρυτανείαν τω διαδόχω αυτού», εν Αθήναις 1864, σελ.49.

μεταξύ των άλλων παραγόντων των Ελλήνων του εξωτερικού και το Διευθυντή του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας³⁵⁵

Δεν πρέπει να λησμονείται και η ελλαδική διείσδυση μέσω της αποστολής σημαντικού σε αξία παιδαγωγικού και επιστημονικού υλικού για τα εκπαιδευτικά ιδρύματα του Πόντου, όπως πχ από την Πρυτανεία του Πανεπιστημίου Αθηνών προς τον "Ξενοφώντα"³⁵⁶, από τη "βιβλιοθήκη Μαρασλή", το "Σύλλογο προς διάδοση ωφελίμων βιβλίων"³⁵⁷, κλπ.

Η διείσδυση του ελλαδικού κράτους στον Πόντο αλλά και στις άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας αντικατοπτρίζεται στον έλεγχο που ασκεί στα εκπαιδευτικά τους πράγματα όχι μόνο με την κατάρτιση στο Πανεπιστήμιο εκπαιδευτικών και άλλων επιστημόνων που στη συνέχεια σταδιοδρομούν στο Οσμανικό κράτος αλλά και μέσω της ισοτιμίας των τίτλων των ελληνικών σχολείων της αυτοκρατορίας προς τα σχολεία του ελλαδικού κράτους³⁵⁸. Η αναγνώριση δε της ισοτιμίας του Φροντιστηρίου με τα αντίστοιχα ελλαδικά σχολεία, πραγματοποιείται στις αρχές του 20ού αιώνα. Συγκεκριμένα το Φροντιστήριο αναγνωρίζεται ως ισότιμο με τα ελληνικά κρατικά γυμνάσια με το Β.Δ. Α130 της 1-5-1912.

Τέλος δεν είναι δυνατόν να παραγνωριστεί και ο ρόλος που παίζουν οι ελληνικές εταιρείες που δραστηριοποιούνται στην περιοχή. Παρά το γεγονός ότι οι εμπορικές σχέσεις της Ελλάδας με τη ραγδαία αναπτυσσόμενη στις αρχές του 20ου αιώνα Τραπεζούντα είναι τελευταίες σε αξία μεταξύ όλων των χωρών και τα περιθώρια για μεγαλύτερη ανάπτυξή τους είναι πολύ μεγάλα³⁵⁹, όμως μια σειρά μικρές ή μεγάλες ελληνικές εταιρείες δραστηριοποιούνται ήδη στον Πόντο και κυρίως στην Τραπεζούντα. Σημαντικότερη όλων είναι η "Πανελλήνιος Ατμοπλοϊκή εταιρεία", η οποίαπρακτορεύεται από τον Πόντιο Ιωσήφ Ιωαννίδη και σ' αυτήν οφείλεται και αυτός ο μικρός έστω όγκος των εισαγωγών ελληνικών προϊόντων στον Πόντο, ενώ έχειπρακτορεία και στις άλλες μεγάλες παραθαλάσσιες πόλεις του Πόντου³⁶⁰. Άλλες εταιρείες είναι η "ΑΜΟΙΒΑΙΑ Ασφαλιστική Εταιρεία Ζωής και Πρόνοιας" της οποίας η έδρα

³⁵⁵ ΑΜΣΑ / Φ.Τραπεζούντος / ΙΒ 139 /1912. Έγγραφο της Εφορίας Τραπεζούντος προς το Σύλλογο με αρ. πρωτ. 250 και ημ/νία 28 Ιαν. 1912.

³⁵⁶ ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΣ Αντ.: «Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Τραπεζούντος "Ο Ξενοφών", Περιοδικό «Ποντιακή Στοά 1972-74», Αθήναι 1974, σελ.290.

³⁵⁷ ΦΩΣΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ Αγαθάγγελου: «Το χωρίον Ίμερα», ΑΠ, τ.11^{ος}, Αθήναι 1941, σελ. 152.

³⁵⁸ ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής: «Οσμανική πραγματικότητα» Ό.π.,τ.2^{ος}, σελ. 399

³⁵⁹ ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ., ό.π., σελ.243. Εδώ ο σ. με λύπη του διαπιστώνει ότι οι εμπορικές σχέσεις της Ελλάδας είναι τελευταίες σε αξία τόσο στον όγκο των προϊόντων όσο και στην αξία τους, προτείνει δε τον εμπλουτισμό τους με την εισαγωγή από την Ελλάδα σάπωνος, ελαιών, ελαιολάδου, σταφίδων, υφασμάτων, δερμάτων, υποδημάτων κλπ. Ο σημαντικός αυτός Έλληνας πολιτικός και συγγραφέας που επισκέφεται τον Πόντο το 1902, διαπιστώνει τη μεγάλη ανάγκη διείσδυσης της Ελλάδας σε μια περιοχή όπου ακμάζει το ελληνικό στοιχείο και κυριαρχεί στην τοπική οικονομία και κοινωνία. Προτείνει γι' αυτό το λόγο προτείνει τη μεγαλύτερη δυνατή αύξηση των οικονομικών συναλλαγών της Ελλάδας με τον Πόντο. Χαρακτηριστικά σε άρθρο του που δημοσιεύεται τον Απρίλιο του 1901 στο ελληνικό περιοδικό «Ναυτική Ελλάδα» προτείνει να κυριαρχήσουν τόσο στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου, όσο και –κυρίως- στα στενά και την εσωτερική κλειστή θάλασσα (του Ευξείνου Πόντου). Η κυριαρχία αυτή πρέπει να γίνει από τους Έλληνες υπο Οθωμανική σημαία και Ελλαδίτες. Θεωρεί δε ότι πρέπει οι Έλληνες να συνεργαστούν και με τους Τούρκους, για να παραμερίσουν τους υπόλοιπους ξένους, γιατί διαφορετικά «η ζημία θα επιπέσει εξ ίσου και κατά της ελληνικής γης και κατά της τουρκικής ναυτιλίας» (ό.π., σελ. 243-244).

³⁶⁰ «ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ και Οδηγός της Τραπεζούντος και των Περιχώρων», Εν Τραπεζούντι 1905, σελ. 261.

στην Αθήνα βρίσκεται στην οδό Σταδίου 56³⁶¹, η Εταιρεία παραγωγής (με έδρα τον Πειραιά) κονιάκ Δημοσθένους Π. Πουρή³⁶², η Ατμοπλοϊκή εταιρεία Αιγαίου³⁶³, κλπ. Υπάρχει και ένας μικρός αριθμός ελεύθερων επαγγελματιών που στελεχώνουν την ανθούσα αγορά κυρίως της Τραπεζούντας αλλά και της δεύτερης σε πληθυσμό και οικονομική ανάπτυξη πόλης του Πόντου Αμισού (Σαμψούντας)³⁶⁴.

Ένας άλλος τρόπος διείσδυσης της Ελλάδας στην περιοχή του Πόντου είναι η ίδρυση από ελληνικούς φορείς διαφόρων ιδρυμάτων εκεί, όπως ορφανοτροφείων³⁶⁵.

Σημαντικό ρόλο παίζει η ψυχαγωγία και κυρίως το θέατρο, που φαίνεται ότι αγαπούν ιδιαίτερα στον Πόντο και κυρίως στην Τραπεζούντα. Γνωστοί ελληνικοί θίασοι της Αθήνας, όπως της Κοτοπούλη και της Κυβέλης κάνουν παραστάσεις στην Τραπεζούντα³⁶⁶ και η επίσκεψή τους εκεί είναι ένα σημαντικό πολιτιστικό γεγονός, μέσω του οποίου μεταφέρεται το κλίμα και η ιδεολογία της αθηναϊκής κοινωνίας στην περιοχή.

Στην περιοχή του Πόντου και γενικά στη Μ. Ασία η διείσδυση του ελλαδικού κράτους πραγματοποιείται μέσω ιδιωτικών φορέων, οι οποίοι είναι φορείς της κρατικής ιδεολογίας. Ένας απ' αυτούς είναι ο προαναφερθείς "Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων", του οποίου βασικά στελέχη είναι γνωστοί άνθρωποι των γραμμάτων και λογοτέχνες, όπως ο Γ. Δροσίνης, ο Δ. Βικέλας κλπ. Ο Σύλλογος αυτός οργανώνει βιβλιοθήκες, εκδίδει βιβλία και διάφορα εποπτικά μέσα διδασκαλίας πρωτοποριακά για την εποχή αυτή των αρχών του 20ου αιώνα (αστρονομικούς πίνακες, βαρόμετρα και διάφορα άλλα όργανα φυσικής, ιστορικούς και γεωγραφικούς χάρτες και εικόνες κλπ). Διαθέτει ολόκληρη έκθεση εποπτικών οργάνων και βιβλίων που εντυπωσιάζουν τον επισκέπτη³⁶⁷. Ιδιαίτερη μέριμνα του Συλλόγου είναι η ίδρυση ή και εμπλουτισμός ήδη υπαρχουσών σχολικών βιβλιοθηκών κυρίως στις εκτός Ελλάδος ελληνικές κοινότητες. Οι εκδόσεις πραγματοποιούνται υπό την εποπτεία καθηγητών του Πανεπιστημίου, ενώ τα έξοδα, ειδικά εκείνων που προορίζονται για τις βιβλιοθήκες αυτές, καλύπτουν κατά μεγάλο μέρος ή εξ ολοκλήρου πλούσιοι Έλληνες ομογενείς, όπως ο Γρ. Μαρασλής και ο Μ. Κοργιαλένης³⁶⁸. Ο Σύλλογος, όπως έχει ήδη προαναφερθεί, τροφοδοτεί κατά την περίοδο αυτή με πολλά βιβλία τα σχολεία του Πόντου και το Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο "Ξενοφώντα" της Τραπεζούντας. Είναι χαρακτηριστικό, ότι 2 από τα βιβλία που εκδίδει και προωθεί ο Σύλλογος στις σχολικές βιβλιοθήκες, είναι ο "Γεροστάθης" του Λ. Μελά, για το οποίο έχουμε κάνει ιδιαίτερη μνεία στο κεφάλαιο για το περιεχόμενο της διδασκαλίας, και η

³⁶¹ Ο.π., σελ. 29.

³⁶² Ο.π., σελ. 13.

³⁶³ Ο.π., σελ. 261.

³⁶⁴ Αυτό τεκμαίρεται από ένα σημαντικό αριθμό εγγράφων (90) που συντάχθηκαν μεταξύ του 1909 και 1914 στο Υποπροξενείο της Ελλάδας στην Αμισό και βρέθηκαν από το γράφοντα στο Προξενείο της Ελλάδας στην Κων/πολη. Πρόκειται κυρίως για εξουσιοδοτήσεις, συμβόλαια, πληρεξούσια κ.α. έγγραφα που τα υπογράφουν Ελλαδίτες επιχειρηματίες της πόλης, που προέρχονται από διάφορες περιοχές: κυρίως από την Πελοπόννησο, αλλά και την Κεφαλληνία, Δωρίδα, Αθήνα, Σαλαμίνα, Βόλο, Πειραιά, κλπ. Ως γνωστόν οι προξενικές αρχές είχαν –και έχουν- πλην των άλλων και τη δυνατότητα να κάνουν συμβολαιογραφικές πράξεις.

³⁶⁵ ΣΤΥΛΙΑΝΙΔΗΣ Γ. «Αθηναϊκές Ιστορίες», ΠΕ, τεύχος 43^ο, 1982, σελ.37.

³⁶⁶ ΠΕ, τεύχος 65, 1986, σελ. 43.

³⁶⁷ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ τεύχος Ζ-Η, Ιούλ.-Αύγ. 1910, σελ. 290-291.

³⁶⁸ Ο.π.

“Περιήγησις εις τον Πόντον” του Κ. Παπαμιχαλόπουλου, που αποτελεί σημαντική πηγή για κάθε ερευνητή του Πόντου των αρχών του 20ου αιώνα³⁶⁹.

3.2. Η περίπτωση του Μικρασιατικού Συλλόγου “Η Ανατολή”.

Η διείσδυση του ελλαδικού κράτους, όπως προαναφέρθηκε, πραγματοποιείται αποτελεσματικότερα μέσω ιδιωτικών φορέων, οι οποίοι όμως είναι παράλληλα φορείς της κρατικής ελλαδικής ιδεολογίας. Σε προηγούμενο κεφάλαιο έχει ήδη γίνει λόγος για τέτοιους φορείς, όπως ο “Σύλλογος προς διάδοση ωφελίμων βιβλίων”. Ο φορέας όμως που φαίνεται να παίζει σημαντικότερο ρόλο στα εκπαιδευτικά πράγματα του Πόντου – αλλά και όλης της Μ. Ασίας – είναι ο Μικρασιατικός Σύλλογος “Η Ανατολή”.

Ο Σύλλογος αυτός ιδρύεται στην Αθήνα το 1891 με μέλη του εξέχοντα στελέχη της ελληνικής κοινωνίας, κυρίως καθηγητές του Πανεπιστημίου, κατά κύριο λόγο μικρασιατικής καταγωγής, ενώ κύριος και αποκλειστικός του σκοπός είναι “η εμπέδωσις της Ορθοδοξίας και η διάδοσις των ελληνικών γραμμάτων εν τη Μικρά Ασία”³⁷⁰. Πρόκειται σαφώς για ιδεολογικοπολιτικούς στόχους, οι οποίοι δικαιολογούνται από το γεγονός ότι στη Μ. Ασία κατοικούν όχι απλώς μερικές εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες, αλλά “το μισό ελληνικό γένος”, το οποίο από τα παράλια του Αιγαίου μέχρι τα βάθη της Ανατολής έχει την ίδια θρησκεία, τα ίδια ήθη και έθιμα και μιλά την ίδια γλώσσα, εκτός από ένα σημαντικό μέρος, που λόγω πολιτικών περιπετειών έχει απωλέσει την πατρογονική του γλώσσα³⁷¹. Τη δράση του Συλλόγου καθορίζουν οι διαπιστώσεις αυτές καθώς και μια σειρά άλλες όπως το ότι πάμπολλες ελληνικές κοινότητες στερούνται εκκλησιών και, πολύ περισσότερο, σχολείων. Σε εκατοντάδες δε κοινότητες λειτουργεί υποτυπωδώς σχολείο, κυρίως στο νάρθηκα των εκκλησιών, εάν υπάρχει και αυτός. Πέραν δε τούτων ισχυρό κίνητρο δράσης του Συλλόγου αποτελεί η ανεξέλεγκτη δράση των δυτικών προσηλυτιστών, οι οποίοι με τεράστια ποσότητα χρήματος προσπαθούν να διαφθείρουν τις συνειδήσεις των Ελλήνων, εκμεταλλευόμενοι τα προαναφερθέντα προβλήματα, και να προσηλυτίσουν τις ελληνικές κοινότητες “διαστρέφουσαι ασυστόλως και κακοβούλως την τε ιστορίαν και τα δόγματα της ορθοδοξίας και διακωμωδούσαι τον ορθόδοξον κλήρον”³⁷² και “διαβολικότατα πολιτευόμενοι οι ψυχέμποροι ούτοι, πειρώνται να στραγγαλίσουσι το εθνικόν φρόνημα των Ελλήνων”³⁷³.

Απέναντι σ’ αυτά τα μεγάλα και πολύκλοκα προβλήματα, ο Μικρασιατικός Σύλλογος “η Ανατολή” απαντά με μια σειρά δράσεις, με κεντρικό στόχο να στηρίξει αποφασιστικά τους σχολικούς μηχανισμούς των Ελλήνων της Μ. Ασίας και του Πόντου αλλά και να ανακουφίσει τους Έλληνες σε κάθε περίπτωση που παρίσταται ανάγκη. Εκδίδει το περιοδικό “ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ”, το

³⁶⁹ Ο.π., σελ.304 και 306 αντίστοιχα.

³⁷⁰ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, Σύγγραμμα Περιοδικόν του συλλόγου των μικρασιατών «Ανατολής», τόμος 2^{ος}, τεύχος 1^{ον}, Αθήναι 1905, σελ. 18. Εδώ Αναφέρεται στους σκοπούς του συλλόγου ο Γενικός Γραμματέας, Ιατρός Κωνσταντίνος Λαμέρας, κατά την Έκθεση Πεπραγμένων.

³⁷¹ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, Τόμος 3^{ος}, τεύχος 7^{ον}, Εν Αθήναις 1906, σελ. 302-303.

³⁷² Ο.π., σελ.304.

³⁷³ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμος 2^{ος}, τεύχος 1^{ον}, Αθήναι 1905, σελ. 20.

οποίο εμπλουτίζεται με ύλη, άρθρα, ειδήσεις κ.α. που στέλνονται από τις διάφορες περιοχές της Ανατολής όπου διαμένουν Έλληνες και αποτελεί πολύτιμη πηγή στοιχείων για την έρευνα του μικρασιατικού γενικά, αλλά και του ποντιακού ελληνισμού ειδικότερα, κατά την περίοδο αυτή.

Για τη στελέχωση των σχολείων δέχεται υποτρόφους των ελληνικών κοινοτήτων, τους οποίους προωθεί στη Ριζάρειο Εκκλησιαστική Σχολή και στο Ιεροδιδασκαλείο που από το 1900 ιδρύει στη Σάμο, στο Διδασκαλείο Αθηνών και στο Αρσάκειο Παρθεναγωγείο, καλύπτοντας μεγάλο μέρος των εξόδων φοίτησης και διαμονής και σε κάποιες περιπτώσεις καλύπτοντας το σύνολο των εξόδων. Οι υπότροφοι μετά την αποφοίτησή τους υποχρεώνονται να μεταβούν στην ιδιαίτερη πατρίδα τους και να υπηρετήσουν εκεί ως διδάσκαλοι ή ιερείς³⁷⁴. Ακόμη, εκατοντάδες από τους Ελλαδίτες αριστούχους αποφοίτους υποτρόφους αυτών των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, οι οποίοι είναι φορείς της ιδεολογίας του Συλλόγου, αποστέλλονται σε διάφορες περιοχές της Μ. Ασίας και του Πόντου, ως απόστολοι για να αποκρούσουν τους κινδύνους από τον προσηλυτισμό και να στηρίξουν τη θρησκεία και τον εθνισμό των Ελλήνων³⁷⁵. Η διαδικασία που ακολουθεί ο Σύλλογος είναι η αποστολή επιστολών προς τα όργανα των σημαντικότερων εκπαιδευτικών μηχανισμών, όπως το Συμβούλιο των Σχολείων της Τραπεζούντας, από τα οποία ζητά κατάλογο αποφοίτων για να σπουδάσουν στην Ελλάδα ως υπότροφοι και αφού περαιώσουν τις σπουδές τους, να επιστρέψουν στην πατρίδα τους³⁷⁶.

Σε πολλές περιπτώσεις ο Σύλλογος αποστέλλει διάφορα είδη στις απομακρυσμένες ελληνικές κοινότητες. Αυτά είναι κυρίως εποπτικό διδακτικό υλικό όπως γεωγραφικοί χάρτες, εικόνες από την Αγία Γραφή, αλλά και βιβλία για τον εμπλουτισμό των σχολικών βιβλιοθηκών, ακόμη διδακτικά βιβλία για τους άπορους μαθητές της κοινότητας, εκκλησιαστικά βιβλία, ιερά άμφια για τους ιερείς και γενικά οτιδήποτε θα μπορούσε να βελτιώσει τη θρησκευτική και εκπαιδευτική κατάσταση της κοινότητας³⁷⁷.

Δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις όπου ο Σύλλογος έρχεται αρωγός σε περιπτώσεις μεγάλων φυσικών καταστροφών που πλήττουν τους ελληνικούς πληθυσμούς, όπως γίνεται στην περίπτωση της μεγάλης πυρκαγιάς που πλήττει τη Σινώπη στο δυτικό Πόντο στις 1 Ιανουαρίου του 1895 και αποτεφρώνει τα ελληνικά σχολεία της πόλης, όπου με την ουσιαστική συνδρομή του Συλλόγου αποστέλλεται το ποσόν των 14.166 δραχμών (μεταξύ των οποίων 4000 δραχμές είναι προσφορά της ελληνικής κυβέρνησης) και παρακινούνται πολλοί επώνυμοι και ανώνυμοι Έλληνες, πλούσιοι ομογενείς και διάφοροι ελληνικοί φορείς να συνδράμουν στο μέτρο των δυνατοτήτων τους, όπως και γίνεται, κατά τέτοιο μάλιστα τρόπο, ώστε η ανοικοδόμηση των σχολείων της πόλης να γίνει πραγματικότητα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα³⁷⁸. Παρόμοια περίπτωση είναι αυτή της περιοχής

³⁷⁴ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, Τόμος 3^{ος}, τεύχος 7^{ον}, Εν Αθήναις 1906, σελ.305-307.

³⁷⁵ Ο.π., σελ. 309.

³⁷⁶ ΑΜΣΑ, / Φ.Τραπεζούντος / ΙΒ 62. Εδώ η Εφορία των σχολείων της Τραπεζούντας ευχαριστεί το Σύλλογο για την προσφορά του – μέσω επιστολής του – προς το Συμβούλιο των Σχολείων της πόλης για τη χορήγηση υποτροφιών προς αποφοίτους του Φροντιστηρίου για να καταρτιστούν ως δάσκαλοι & δασκάλες.

³⁷⁷ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμος 3^{ος}, τ. 7^{ον}, Αθήναι 1906, σελ. 310.

³⁷⁸ Ο.π., σελ. 310

- ΑΜΣΑ / Επαρχία Αμασείας/ ΙΑ 5. Έγγραφο του συμβουλίου της ελληνικής κοινότητας Σινώπης προς το Μικρασιατικό Σύλλογο «Η Ανατολή» με αρ. πρωτ.371 και ημ/νία 17

Κολωνείας του Πόντου, όπου ο Σύλλογος βοηθά τους εκεί Έλληνες να ανακουφιστούν από το σεισμό του καλοκαιριού του 1905 και να ανοικοδομήσουν τα κατεστραφέντα σχολεία και εκκλησίες³⁷⁹

Μια πολύ ενδιαφέρουσα πτυχή της δράσης του Συλλόγου αποτελεί η προσπάθεια μελέτης της ιστορίας, αρχαιολογίας και οικονομίας της Μ. Ασίας και των επί μέρους περιοχών της και κυρίως η από κάθε άποψη μελέτη της παρούσας (αρχών του 20ου αιώνα) κατάστασης. Για το λόγο αυτό λαμβάνει συνεχώς μακροσκελείς εκθέσεις από διαφόρους εξέχοντες παράγοντες των ελληνικών κοινοτήτων και κυρίως εκπαιδευτικών, οι οποίοι εκθέτουν τα κοινωνικά, εκπαιδευτικά, θρησκευτικά προβλήματα καθώς και την οικονομική κατάσταση κλπ, παραθέτοντας ταυτόχρονα διαφόρους ενδιαφέροντες στατιστικούς πίνακες³⁸⁰. Κατ' αυτό τον τρόπο ο Σύλλογος έχει μια πολύ καλή εικόνα της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής κατάστασης του Πόντου και της υπόλοιπης Μ. Ασίας, γεγονός που τον βοηθά να προχωρά στον καλύτερο δυνατό σχεδιασμό της δράσης του.

Σημαντική αξία από κάθε άποψη έχει η αλληλογραφία του Συλλόγου που διασώθηκε και συνιστά πολύτιμο αρχειακό υλικό για τη μελέτη του μικρασιατικού χώρου. Ειδικά για την περίπτωση του Πόντου, το υλικό αυτό είναι αρχειοθετημένο κατά μητροπολιτικές επαρχίες και αποτελεί – παράλληλα με το περιοδικό του Συλλόγου τον "Ξενοφάνη" – πολύτιμη πηγή στοιχείων για τη μελέτη της περιοχής. Τα έγγραφα του αρχείου αυτού είναι πάρα πολλά και αφορούν επιστολές των εφορειών των σχολείων του Πόντου, όπου περιγράφεται η κατάσταση της εκπαίδευσης και ζητείται η συμπαράσταση του Συλλόγου. Υπάρχουν επίσης εκθέσεις εκπαιδευτικών και άλλων επιστημόνων προς το Σύλλογο, όπου περιγράφονται ιστορικά, γεωγραφικά, κοινωνικά, οικονομικά κ.α. δεδομένα των διαφόρων περιοχών του Πόντου ενώ παράλληλα παρατίθενται και διάφοροι στατιστικοί πίνακες. Προφανώς οι επιστολές αυτές τροφοδοτούν τον "Ξενοφάνη" με τα αντίστοιχα ενδιαφέροντα άρθρα που αφορούν τις αντίστοιχες περιοχές του Πόντου στις οποίες έχουμε πριν αναφερθεί.

Πολύ μεγάλης αξίας δεδομένα για την έρευνά μας είναι κάποιες επιστολές της Εφορείας των σχολείων της Τραπεζούντας προς το Σύλλογο, με τις οποίες ζητά την αποστολή επιστημονικά καταρτισμένων εκπαιδευτικών για να στελεχώσουν το Φροντιστήριο και τα δημοτικά σχολεία της πόλης που, ως γνωστόν, υπάγονται σ' αυτό³⁸¹.

Οι εκπαιδευτικοί που αποστέλλονται από το Σύλλογο στα σχολεία της περιοχής, αναλαμβάνουν να τον ενημερώνουν όχι μόνο για την κατάσταση της εκπαίδευσης στην περιοχή³⁸², αλλά και να διεκπεραιώσουν διάφορες

Φεβρουαρίου 1895, όπου εκφράζονται θερμές ευχαριστίες προς το Σύλλογο για τη βοήθειά του προς την κοινότητα.

³⁷⁹ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμος 2^{ος}, τεύχος 1^ο, Εν Αθήναις 1905, σελ. 28.

³⁸⁰ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμος 2^{ος}, τεύχος 1^ο, Εν Αθήναις 1905, σελ.24.

³⁸¹ Α.Μ.Σ.Α., Φ. Τραπεζούντος/ΙΒ 22 και ΙΒ24. Πρόκειται για χαρακτηριστική περίπτωση εγγράφων. Στο πρώτο έγγραφο με αρ.πρωτ. 40 και ημερομηνία 10 Ιουλίου 1902, η εφορεία των εκπαιδευτηρίων Τραπεζούντας ζητά από το Σύλλογο να στείλει ένα «διδασκαλιστήν ικανόν και χρηστοίθη, πτυχιούχον, ει δυνατόν, του διδασκαλείου Αθηνών» με αποδοχές «λίρας Τουρκίας Πεντήκοντα, έναντι εργασίας 36 ωρών (την εβδομάδα)». Με το δεύτερο έγγραφο (αρ. πρωτ. 59/16 Αυγ. 1902) επανέρχεται στο προηγούμενο αίτημά της, ζητώντας και δεύτερο εκπαιδευτικό, γιατί στο μεταξύ οι ανάγκες έγιναν μεγαλύτερες.

³⁸² Α.Μ.Σ.Α., Φ. Τραπεζούντος/ΙΒ 47. Το έγγραφο αυτό με ημερομηνία 27-12-1903 ο δάσκαλος Νεσλαχανίδης που έφτασε στην Τραπεζούντα με την ευθύνη του συλλόγου για να

εργασίες για λογαριασμό του Συλλόγου, όπως τη συγκέντρωση των συνδρομών προς το περιοδικό "Ξενοφάνης"³⁸³, ή ακόμη και διάφορες στατιστικές και άλλες πληροφορίες για την περιοχή³⁸⁴.

Το κύρος του Συλλόγου μεταξύ των Ποντίων και ειδικά των μελών της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας είναι τεράστιο. Αυτό φαίνεται και από το γεγονός ότι σημαντικοί παράγοντες της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας με μεγάλη προσφορά στην πόλη, προτείνονται από μέλη του Συλλόγου προς τα όργανά του, να ανακηρυχθούν επίτιμα μέλη του για την προσφορά τους αυτή³⁸⁵.

Οι εκπαιδευτικοί που αποστέλλονται με ευθύνη του Συλλόγου στα σχολεία της Τραπεζούντας αλλά και του υπόλοιπου Πόντου, οφείλουν όχι μόνο να είναι άψογοι στη συμπεριφορά τους απέναντι στα μέλη των ελληνικών κοινοτήτων και της τοπικής κοινωνίας γενικότερα, αλλά και να έχουν μια πολυεπίπεδη κοινωνική προσφορά. Ως τέτοια χαρακτηριστική περίπτωση είναι αυτή του Διευθυντή των σχολείων της παραθαλάσσιας κωμόπολης Πουλαντζάκης, δυτικά της Τραπεζούντας, Μιλτιάδη Κεστεκίδη, αποφοίτου του Ιεροδιδασκαλείου Σάμου του Συλλόγου "όστις επαινείται δια την ανύψωσιν του εκπαιδευτηρίου ου μόνον διευθύνων και διδάσκων και κηρύττων επ' εκκλησίας κατά πάσαν Κυριακήν εναλλάξ ελληνιστί και τουρκιστί, αλλά και τους συνεργάτας αυτού διδασκάλους υποβοηθεί δι' υποδειγματικών διδασκαλιών και την μουσικήν και γυμναστικήν μετά ζήλου τους μαθητάς διδάσκων"³⁸⁶. Γίνεται φανερό δηλαδή ότι ο Σύλλογος δεν φροντίζει μόνο να νουθετεί τους εκπαιδευτικούς που στέλνει στις διάφορες περιοχές του Πόντου (και της Μ. Ασίας) και να ζητά από αυτούς να έχουν την καλύτερη δυνατή προσφορά, αλλά ακόμη προβάλλει ως πρότυπα και τις περιπτώσεις των εκπαιδευτικών που ανταποκρίνονται στις προσδοκίες του.

Σε κάποιες περιπτώσεις στελέχη του Συλλόγου είναι Πόντιοι λόγιοι, οι οποίοι αναλαμβάνοντας σημαντικά καθήκοντα, συνδέουν το Σύλλογο με την πατρίδα τους, υποβοηθώντας κατ' αυτό τον τρόπο τη διεύθυνσή του εκεί. Ως τέτοιοι αναφέρονται ο Επαμεινώνδας Κυριακίδης, ο γνωστός λόγιος, που διετέλεσε και εκπαιδευτικός του Φροντιστηρίου, ο οποίος για πολλά χρόνια όντας αντιπρόεδρος και Πρόεδρος του Συλλόγου "Η Ανατολή", παίζει κεντρικό ρόλο στις διεργασίες και τη δράση του³⁸⁷. Άλλος είναι ο Αρχιμανδρίτης Ανθιμος Α. Παπαδόπουλος (μετέπειτα, το 1928 στην Ελλάδα ιδρυτικό μέλος

διδάξει στο Φροντιστήριο, εκφράζει την απογοήτευσή του για το επίπεδο της εκεί παρεχόμενης εκπαίδευσης, μάλιστα δε αναφέρει ότι οι μαθητές της Δ' τάξης του δημοτικού σχολείου αγνοούν «και αυτά τα βραχέα και μακρά φωνήεντα και την κλίσιν πρωτοκλίτων και δευτεροκλίτων ονομάτων»

³⁸³ Α.Μ.Σ.Α., Φ. Τραπεζούντος/ΙΒ 46. Έγγραφο με ημερομηνία 22 Δεκ. 1903 από το δάσκαλο Ιωάνη Καστηνό, ο οποίος αποστέλλει στο Σύλλογο συνδρομή του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Τραπεζούντας «Ο Ξενοφών».

³⁸⁴ Α.Μ.Σ.Α., Φ. Τραπεζούντος/ΙΒ 42, έγγραφο με ημερομηνία 9-11-1903.

³⁸⁵ Α.Μ.Σ.Α., Φ. Τραπεζούντος/ΙΒ 26. Πρόκειται για έγγραφο προς το Σύλλογο με ημερομηνία 25 Νοεμβρίου 1902 που υπογράφουν τα μέλη –ποντιακής καταγωγής που διαμένουν στην Αθήνα- Χαράλαμπος Ανδρεάδης, Ν. Λεοντίδης, Θωμαΐδης, Σουλιάδης κλπ. Το έγγραφο αυτό αφορά τον Τραπεζούντιο Παναγιώτη Ακρίτα, ο οποίος εκτός των άλλων ενίσχυσε με 500 λίρες την οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου, αλλά και –κυρίως – προσφέρει 7000 λίρες για την ανέγερση του Ακρίτειου νοσοκομείου Τραπεζούντας, το οποίο ως γνωστόν οικοδομείται το 1906.

³⁸⁶ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, Τόμος 6^{ος}, τόμος 1^ο, Αθήναι, Ιανουάριος 1909, σελ. 43-44.

³⁸⁷ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ Διαμαντής: «Τα δημοσιεύματα του περιοδικού "Ξενοφάνης" για τον Πόντο», ΑΠ, τόμος 48^{ος}, Αθήνα 1999, σελ. 315.

της Επιτροπής Ποντιακών Μελετών της οποίας πρώτος Πρόεδρος υπήρξε ο Μητροπολίτης Τραπεζούντος Χρύσανθος, ενώ ο ίδιος αντικατέστησε αργότερα το μεγάλο ιεράρχη ως 2^{ος} Πρόεδρος της Επιτροπής) ο οποίος ως αριστούχος απόφοιτος της Φιλοσοφικής σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, αναλαμβάνει την ιδιαίτερα σημαντική θέση του Διευθυντή του Ιεροδιδασκαλείου³⁸⁸, συνδέοντας κατ' αυτό τον τρόπο ακόμη στενότερα την περιοχή του Πόντου με το Σύλλογο και διευκολύνοντας τη διείσδυσή του εκεί. Αναφέρονται ακόμη ο ιεροδιάκονος Κωνσταντίνος Ρωμανός³⁸⁹, ο γιατρός Χρήστος Καλαντίδης³⁹⁰, ο φιλόλογος Γεώργιος Σουμελίδης³⁹¹ και άλλοι.

4. Συμπέρασμα

Το Φροντιστήριο, όπως και οι περισσότεροι σχολικοί μηχανισμοί των Ελλήνων της Αυτοκρατορίας, προσπαθεί να προσαρμόσει το αναλυτικό του πρόγραμμα και γενικά το περιεχόμενο της διδασκαλίας του, προς αυτό των μεγάλων σχολείων της πρωτεύουσας Κωνσταντινούπολης και κυρίως της Μεγάλης του Γένους Σχολής, που είναι Πατριαρχική δηλ. συνδέεται απευθείας με το Οικονομικό Πατριαρχείο ενώ ο εκάστοτε διευθυντής της είναι ανώτερος ιεράρχης του οικουμενικού θρόνου και θεωρείται έτσι πρότυπο ελληνικό σχολείο της Αυτοκρατορίας. Η σύνδεση αυτή του Φροντιστηρίου και η προσαρμογή του περιεχομένου του προς τη Σχολή της Κωνσταντινούπολης επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό με συντελεστή και το Μητροπολίτη Κωνσταντίο, ο οποίος πριν την έλευσή του στο μητροπολιτικό θώκο της Τραπεζούντας διαμένει για σειρά ετών στην πατριαρχική αυλή, όπου ανεβαίνει όλη σχεδόν την κλίμακα της γραφεικρατίας του Πατριαρχείου, γεγονός που τον καθιστά ένα από τους σημαντικούς φορείς της ιδεολογίας του. Αλλά και τα υπόλοιπα, μικρότερης εμβέλειας, σε σχέση με το Φροντιστήριο, σχολεία του Πόντου προσπαθούν να προσεγγίσουν το πρόγραμμα της Μεγάλης του Γένους Σχολής πράγμα που το κατορθώνουν σε μικρότερο βεβαίως βαθμό από το Φροντιστήριο, που είναι το πρότυπο σχολείο για τους Έλληνες του Πόντου. Αυτά τα στοιχεία επιβεβαιώνουν πανηγυρικά το κεντρικό δεδομένο ότι το Οικουμενικό Πατριαρχείο είναι το κέντρο παραγωγής ιδεολογικών μηχανισμών για τους Έλληνες της Αυτοκρατορίας και μέσω μηχανισμών όπως η ΚΠΕΕ χαράσσει το πλαίσιο της ακολουθητέας εκπαιδευτικής πολιτικής, η οποία μεταφέρεται στις περιφέρειες του Οικουμενικού θρόνου μέσω των τοπικών μητροπολιτών.

Από την παράθεση των διαθεσίμων στοιχείων και ειδικότερα των διδασκομένων μαθημάτων και γενικά του αναλυτικού προγράμματος του Φροντιστηρίου, προκύπτει προσπάθεια μεταφοράς της ιδεολογίας του ελλαδικού κράτους στον Πόντο. Σε μεγάλο βαθμό διδάσκονται κοινά βιβλία. Ειδικά στη διδασκαλία των Νέων Ελληνικών διδάσκονται οι ίδιοι σχεδόν Νεοέλληνες συγγραφείς, διδάσκονται τα ίδια τραγούδια με σαφές ιδεολογικό περιεχόμενο, ενώ η γλώσσα διδασκαλίας είναι η καθαρεύουσα όπως και στην Ελλάδα. Οι καθηγητές του Φροντιστηρίου είναι όλοι απόφοιτοι του

³⁸⁸ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, Τ. Ζ-Η, Ιούλιος –Αύγουστος 1910, σελ. 315.

³⁸⁹ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ, ό.π.. Αυτός υπήρξε υπότροφος της «Ανατολής» στη Ριζάρειο σχολή και αργότερα διητέλεσε για μερικά χρόνια ειδικός γραμματέας του Συλλόγου.

³⁹⁰ Ο.π. Διητέλεσε και αυτός για μερικά χρόνια ειδικός γραμματέας του Συλλόγου.

³⁹¹ ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμ.4^{ος}, σελ. 154. Εδώ φέρεται ως διατελέσας έφορος της βιβλιοθήκης του Συλλόγου.

Καποδιστριακού Πανεπιστημίου της Αθήνας, ενός από τους κύριους ιδεολογικούς μηχανισμούς του ελλαδικού κράτους. Στο σχολείο μάλιστα απαγορεύεται η ομιλία της ποντιακής διαλέκτου, ενώ όσοι μαθητές παραβαίνουν αυτή την αρχή, τιμωρούνται. Η καθαρεύουσα είναι και η ομιλουμένη γλώσσα των σαλονιών, των λεσχών και των επισήμων τελετών. Πρόκειται ουσιαστικά εδώ για προσπάθεια ταύτισης με το πρότυπο ελληνικό βασίλειο.

Από τα διδασκόμενα μαθήματα ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς τους ιδεολογικούς τους στόχους, παρουσιάζουν τα Ελληνικά, η Ιστορία, η Μουσική και τα Θρησκευτικά. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι μαθητές γνωρίζουν καλά την ελληνική ιστορία, αγνοούν όμως ακόμη και αυτό το όνομα του εκάστοτε Σουλτάνου. Η διδασκαλία των μαθημάτων αυτών προσδίδει ελληνοκεντρικό χαρακτήρα στο περιεχόμενο της διδασκαλίας, ενώ ειδικά με τα Θρησκευτικά, το Οικουμενικό Πατριαρχείο δείχνει μεγάλο ενδιαφέρον και μέσω των οδηγιών του προς τους τοπικούς Μητροπολίτες, καθορίζει τόσο τις ώρες διδασκαλίας τους, όσο και την αξία τους, θεωρώντας ότι πρέπει να είναι ισάξια των κυρίων μαθημάτων (Ελληνικά, Μαθηματικά), επιδιώκει δηλαδή τη συνεχή αναβάθμισή τους και παράλληλα βρίσκει τη ευκαιρία να υπενθυμίζει την παρουσία και τον κυρίαρχο ρόλο του στα εκπαιδευτικά πράγματα των Ελλήνων της Αυτοκρατορίας. Οι κεντρικοί ιδεολογικοί στόχοι που προωθεί το Φροντιστήριο μέσω της διδασκίας ύλης και των αναλυτικών του προγραμμάτων είναι η ανάδειξη της ελληνικής καταγωγής των μαθητών και της ορθόδοξης χριστιανικής τους θρησκείας.

Το Φροντιστήριο είναι ο πρότυπος σχολικός μηχανισμός των Ελλήνων του Πόντου. Ευρισκόμενο στο κέντρο της κοινωνικής τους ζωής, παίζει καθοριστικό ρόλο στις οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις της περιοχής. Επηρεάζει την ανάπτυξη όλων των σχολείων της περιοχής μέσω των αποφοίτων του, που προτιμώνται να τα στελεχώσουν ως εκπαιδευτικοί, λόγω του υψηλού για τα μέτρα της εποχής και της περιοχής επιπέδου της εκπαίδευσης που παρέχει. Επηρεάζει τη λειτουργία των επιχειρήσεων μέσω επίσης των αποφοίτων του, που εργάζονται σ' αυτές ως στελέχη ή υπάλληλοι, αφού έχουν φοιτήσει στο Εμπορικό του τμήμα που ιδρύεται το 1904 και παρέχει εξειδικευμένες οικονομικού χαρακτήρα γνώσεις, που είναι αναγκαίες για την αγορά και τις επιχειρήσεις. Κατά την έννοια αυτή επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό και την ανάπτυξη του υπόλοιπου Πόντου αλλά και του Καυκάσου και της Ν. Ρωσίας, δεδομένου ότι εξέχοντα εκπαιδευτικά του στελέχη διδάσκουν εκεί κατά καιρούς ή αναπτύσσουν σημαντικές επιχειρηματικές δραστηριότητες. Οι εκπαιδευτικοί του Φροντιστηρίου έχουν έντονη κοινωνική προσφορά και δράση στην κοινωνία της πόλης, είτε ως μέλη ή στελέχη σημαντικών ιδεολογικών μηχανισμών, είτε ως αρχισυντάκτες ή διευθυντές σε τοπικές εφημερίδες ή περιοδικά, ως συγγραφείς, κλπ. Η ιδεολογία του Φροντιστηρίου μεταφέρεται στην κοινωνία του Πόντου και της Τραπεζούντας μέσω ιδεολογικών μηχανισμών που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα μ' αυτό και στελεχώνονται από πρόσωπα που είναι φορείς της ιδεολογίας του. Τέτοιοι είναι πχ ο Μορφωτικός σύλλογος "Προμηθεύς" Τραπεζούντας, Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι με έδρα την Τραπεζούντα που αναφέρονται στην ανάπτυξη των σχολικών μηχανισμών ιδιαίτερων περιοχών του Πόντου, όπως ο Σύλλογος Αργυρουπολιτών Τραπεζούντας "Ο Κυριακίδης" και η "Αδελφότητα Κρωμναίων Τραπεζούντας", κλπ. Κεντρικό όμως ρόλο παίζει ο Φιλεκπαιδευτικός σύλλογος Τραπεζούντας "ο Ξενοφών", που στελεχώνεται

κυρίως από εκπαιδευτικούς του Φροντιστηρίου και αποφοίτους του και έχει ως κύριο στόχο την ανάπτυξη των σχολείων της ποντιακής ενδοχώρας. Για την προώθηση των στόχων του συνδέεται ακόμη και με μηχανισμούς εκτός Πόντου, που όμως ασκούν έντονη δράση στα εκπαιδευτικά πράγματα όχι μόνο του Πόντου, αλλά σε κείνα και όλων των Ελλήνων της Αυτοκρατορίας. ("Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων", ΕΦΣΚ, κλπ). Ο σημαντικός αυτός μηχανισμός αναδεικνύεται σε πρότυπο και για τις υπόλοιπες περιοχές του Πόντου και γενικά η συμβολή του στην ανάπτυξη της εκπαίδευσης στον Πόντο θεωρείται σημαντική.

Το ελληνικό κράτος διεισδύει στο Φροντιστήριο και στον Πόντο επίσης μέσω μηχανισμών. Μεταξύ αυτών άξιος λόγου είναι η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Τραπεζουντίων Αθηνών "ο Βησσαρίων", που χρηγεί υποτροφίες σε Ποντίους μαθητές για να σπουδάσουν στην Αθήνα και στη συνέχεια να επιστρέψουν στην πατρίδα τους, όπου θα διδάξουν ως εκπαιδευτικοί. Πολύ σημαντικότερος όμως είναι ο ρόλος του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, όπου έρχεται να σπουδάσει πλήθος Ποντίων μαθητών. Οι ποντιακές κοινότητες και κυρίως της Τραπεζούντας αναγνωρίζοντας το μεγάλο ρόλο που μπορεί να επιτελέσει, το ενισχύουν οικονομικά. Κατά την ερευνώμενη περίοδο όλοι οι εκπαιδευτικοί του Γυμνασιακού τμήματος του Φροντιστηρίου είναι απόφοιτοι του Πανεπιστημίου Αθηνών, δηλαδή φορείς της ιδεολογίας του. Η Πρυτανεία του Πανεπιστημίου στέλνει συχνά διδακτικό και γενικά επιστημονικό υλικό, πράγμα που κάνουν και άλλοι μηχανισμοί του ελλαδικού κράτους, όπως ο "Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων". Η διείσδυση αυτή του Πανεπιστημίου ενισχύεται και μέσω της αρμοδιότητας που του έχει ανατεθεί για την αναγνώριση της ισοτιμίας των τίτλων του Φροντιστηρίου και των υπολοίπων σχολείων του Πόντου, προς τα ελληνικά σχολεία. Η διείσδυση της Ελλάδας στην περιοχή του Πόντου διευκολύνεται και από τις ελληνικές εταιρείες που αναπτύσσουν οικονομικές δραστηριότητες εκεί και κυρίως στην Τραπεζούντα.

Πολύ αποτελεσματικότερα διεισδύει το ελλαδικό κράτος μέσω ιδιωτικών φορέων, που είναι ιδεολογικοί του μηχανισμοί. Σημαντικότερος όλων είναι ο Σύλλογος των Μικρασιατών "Η Ανατολή", του οποίου τα στελέχη είναι κυρίως Καθηγητές Πανεπιστημίου, μικρασιατικής κατά κανόνα καταγωγής, ενώ ο κύριος ιδεολογικός στόχος του είναι η διάδοση των ελληνικών γραμμάτων και η εμπέδωση της Ορθοδοξίας στο μικρασιατικό χώρο. Ο δεύτερος αυτός ειδικά στόχος δικαιολογείται από τον αγώνα δρόμου που γίνεται για να ηττηθούν οι δυτικοί μηχανισμοί προπαγάνδας, που έχουν αυτή την εποχή κατακλύσει τη Μικρά Ασία και αναγκάζουν συχνά το Πατριαρχείο να επιστήσει την προσοχή των τοπικών Μητροπολιτών για τους σημαντικούς κινδύνους που ελλοχεύουν. Ο Σύλλογος " Η Ανατολή" προωθεί υποτρόφους από τον Πόντο αρχικά στη Ριζάρειο εκκλησιαστική σχολή και στη συνέχεια στο Ιεροδιδασκαλείο που ιδρύει στη Σάμο, στο Διδασκαλείο Αθηνών και στο Αρσάκειο παρθενγωγείο, καλύπτοντας μεγάλο μέρος ή το σύνολο των εξόδων. Αναλαμβάνει να αποστείλει εκπαιδευτικούς στο Φροντιστήριο μετά από σχετικά αιτήματα της Εφορίας των σχολείων της πόλης, για να διδάξουν εκεί. Μάλιστα όχι μόνο απαιτεί από τους εκπαιδευτικούς αυτούς να επιδεικνύουν την καλύτερη δυνατή συμπεριφορά και δράση, αλλά ακόμη μέσω του περιοδικού " Ο Ξενοφάνης" που εκδίδει, προβάλλει και ως πρότυπα εκείνους που ανταποκρίνονται στις προσδοκίες του.

Μερος 4^ο

ΚΟΙΝΟΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΟΥ ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Προϋποθέσεις ίδρυσης και λειτουργίας του Φροντιστηρίου.

Εξετάζοντας τις κοινωνικές και οικονομικές προϋποθέσεις ίδρυσης του Φροντιστηρίου, θα παραθέσουμε αρχικά τις προϋποθέσεις αυτές κατά την περίοδο της αρχικής ίδρυσής του δηλαδή κατά τα τέλη του 17^{ου} αιώνα (1682). Κατά δεύτερο λόγο θα εξετάσουμε τις προϋποθέσεις που διαμορφώθηκαν κατά τις αρχές του 20ου αιώνα, οπότε έχουμε μια ουσιαστική επανίδρυση του Φροντιστηρίου, δεδομένου ότι αυτή εκτός των άλλων συνοδεύεται και με την ανοικοδόμηση του νέου μεγαλειώδους δια τα δεδομένα της εποχής και της περιοχής κτιρίου του Φροντιστηρίου, που συγκίνησε βαθύτατα τον ποντιακό ελληνισμό και υπήρξε προϋπόθεση μεγαλύτερης ανάπτυξης της εκπαίδευσης στην Τραπεζούντα. Το κτίριο αυτό σώζεται μέχρι σήμερα και στεγάζει ένα σχολικό μηχανισμό του σημερινού τουρκικού κράτους.

1. Κοινωνικές και οικονομικές προϋποθέσεις ίδρυσης του Φροντιστηρίου.

Με το τέλος των λεγομένων «κλασικών αιώνων» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κατά το 2^ο μισό του 17^{ου} αιώνα, η ανάπτυξη της ελληνικής εκπαίδευσης βαδίζει παράλληλα με τον εκφυλισμό του κύριου Οσμανικού οικονομικού συστήματος – του τιμαριωτισμού – και τη βαθμιαία διείσδυση των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων. Το κενό που γεννά η διάβρωση του τιμαριωτισμού έρχονται να καλύψουν οι μη μουσουλμανικές εθνότητες – και προ πάντων η ελληνική – που διαπρέπουν ως διαμεσολαβητές μεταξύ των ευρωπαϊκών οικονομιών και της Οθωμανικής. Μετατρέπονται δηλαδή σε μεταπράτες των ευρωπαϊκών συμφερόντων. Σ' αυτό βοηθά η πολιτιστική ομοιογένεια, δηλαδή η ύπαρξη κοινών βάσεων παιδείας μεταξύ των δυτικών και της ελληνικής εθνικής κοινότητας¹.

Την περίοδο αυτή έχουμε την ίδρυση μιας σειράς ελληνικών σχολείων στις περιοχές όπου διαλύονται οι παραδοσιακές παραγωγικές σχέσεις και γεννιούνται οι νέες, οι εμπορικές δραστηριότητες, που αναδεικνύουν μια νέα ανερχόμενη τάξη εμπόρων – μεταπρατών, οι οποίοι παίζουν σημαντικό ρόλο στην ίδρυση των σχολείων. Η πρωτοβουλία δηλαδή δεν προέρχεται από την κρατική εξουσία, αλλά στην πλειοψηφία τους ανήκει σε ιδιώτες και εν μέρει σε μονές, όχι στην εκκλησία. Αυτή απλώς εγκρίνει την ίδρυση των σχολείων, που σημαίνει ότι οι στόχοι και το περιεχόμενο της εκπαίδευσης δεν θα έπρεπε να έρχεται σε αντίθεση με την εκκλησιαστική ιδεολογία αλλά ούτε να αμφισβητήσει και τις δομές του Οσμανικού κράτους, στα πλαίσια του οποίου είναι ενταγμένη και η εκκλησία².

¹ ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής «Οσμανική Πραγματικότητα», Εκδόσεις Αρσενίδη, Αθήνα, τόμος II, σελ. 387

² ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής, ό.π., σελ. 386

Η παρακμή του τιμαριωτισμού κατά το 17^ο αιώνα έρχεται με τη ρουσφετολογική κατανομή της γης στους άρχοντες – τοπάρχες, οι οποίοι με τη στρατιωτική και πολιτική δύναμη που αποκτούν γίνονται ημιανεξάρτητοι, απειθαρχώντας και σε πολλές περιπτώσεις ερχόμενοι σε ευθεία σύγκρουση με την κεντρική εξουσία. Ιδιαίτερα στον Πόντο κατ' αυτή την περίοδο οι ανταγωνισμοί των τοπικών αυτών τιμαριούχων (Ντερεμπέηδων – *dere beyler*) και οι συγκρούσεις μεταξύ τους φτάνουν στο αποκορύφωμα κατά το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα. Σε κάθε περίπτωση τα θύματα των συγκρούσεων αυτών είναι οι χριστιανοί. Η βία των Ντερεμπέηδων εκφράζεται με τους μαζικούς εξισλαμισμούς, που οδηγούν στο 2^ο μεγάλο κύμα εξόδου των Ποντίων προς τον Καύκασο και την ομόδοξη Ρωσία, μετά την άλωση της Τραπεζούντας. Η επιβίωση των Ελλήνων του Πόντου φτάνει σε οριακό σημείο. Οι εξισλαμισμοί είναι τόσο βίαιοι, ώστε ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Δοσίθεος που επισκέπτεται την Τραπεζούντα και τον Πόντο κατά το 1681 (1 χρόνο πριν την ίδρυση του Φροντιστηρίου) διαπιστώνει ότι σ' όλη την περιοχή του Πόντου ανατολικά της Τραπεζούντας μέχρι τη Γεωργία «ουκ έμεινεν ουδέ μία εκκλησία ή ιερεύς», διότι « ετούρκισαν οι χριστιανοί από Τσορόχ ποταμού έως Τραπεζούντος»³.

Η Τραπεζούντα, ως ένα από τα σημαντικότερα κέντρα διαμετακομιστικού εμπορίου του Οσμανικού κράτους, συνιστά ένα από τους γεωγραφικούς χώρους όπου αναπτύσσονται οι νέες παραγωγικές σχέσεις. Κατά το 2^ο μισό του 17^{ου} αιώνα, τα 20 περίπου ιστιοφόρα της πόλης μεταφέρουν τα προϊόντα της Ανατολής σε όλα τα λιμάνια του Ευξείνου και κυρίως στην Οδησό και Κωνσταντινούπολη. Η έντονη οικονομική δραστηριότητα δημιουργεί μια ολιγάριθμη αστική τάξη που την αποτελούν οι έμποροι, πλοιοκτήτες, τεχνίτες κλπ, που στη μεγάλη τους πλειοψηφία είναι Έλληνες. Γίνεται φανερό ότι είναι απολύτως αναγκαία η ύπαρξη ενός σχολικού μηχανισμού, που θα στηρίξει και βοηθήσει στη διεύρυνση αυτών των δραστηριοτήτων.

Την ίδια εποχή, καθολικοί μοναχοί, λειτουργώντας ως εμπροσθοφυλακή των δυτικών οικονομικών – και όχι μόνο – συμφερόντων, φτάνουν στον Πόντο και την Τραπεζούντα και επιδίδονται σε μια έντονη προσπάθεια προσηλυτισμού, χρησιμοποιώντας σε πολλές περιπτώσεις ανέντιμα μέσα για να διαφθείρουν τις ελληνικές συνειδήσεις, διδάσκοντας μάλιστα και δωρεάν τους Έλληνες⁴.

Μέσα σ' αυτό το κοινωνικοοικονομικό τοπίο ιδρύεται στην Τραπεζούντα το Φροντιστήριο, το σημαντικότερο εκπαιδευτικό ίδρυμα του ποντιακού ελληνισμού. Η πρωτοβουλία ανήκει στο σημαντικότερο Πόντιο λόγιο της εποχής, το Σεβαστό τον Κυμινίτη, που κατάγεται από τα Κύμινια, ένα παραθαλάσσιο χωριό λίγα χιλιόμετρα ανατολικά της Τραπεζούντας. Ο Σεβαστός δίδαξε για 10 περίπου χρόνια στην πατριαρχική σχολή του Φαναρίου (τη Μεγάλη του Γένους σχολή) μέχρι το 1681. Κάποιες ταραχές όμως μεταξύ των σπουδαστών τις οποίες κατά τα φαινόμενα υποκίνησε ο Μανωλάκης ο Καστοριανός - ο οποίος με την οικονομική του συμβολή συνετέλεσε αποφασιστικά στην επανίδρυση της Σχολής – και η σύζυγός του

³ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, ό.π., σελ. 708

⁴ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Επαμεινώνδας «Βιογραφία των εκ Τραπεζούντος ακμασάντων λογίων μετά σχεδιάσματος του ιστορικού Φροντιστηρίου των Τραπεζουντίων», Εκδόσεις Καραβία, Αθήνα 1897, σελ. 66.

Ρωξάνη⁵ τον αναγκάζουν να διακόψει. Τότε ακριβώς και επειδή μαθαίνει για τις προσπάθειες των Καθολικών να διεισδύσουν μέσω της προπαγάνδας στην πατρίδα του και επειδή πιστεύει ότι μια εκπαιδευτική αναγέννηση θα είναι το κύριο αντίβαρο σ' αυτή την προπαγάνδα, παίρνει την απόφαση να μεταβεί στην Τραπεζούντα, όπου τον επόμενο χρόνο (1682) ιδρύει το Φροντιστήριο⁶.

Το Φροντιστήριο από την αρχή έχει οικονομικά προβλήματα, τα οποία σε λίγα χρόνια διογκώνονται και ο Σεβαστός ψάχνει απεγνωσμένα λύση⁷. Κατά τα φαινόμενα λόγω των προβλημάτων αυτών ο Σεβαστός αναγκάζεται να εγκαταλείψει το Φροντιστήριο και την Τραπεζούντα το 1689 και να βρεθεί στο Βουκουρέστι (πιθανόν κατά τις αρχές του 1690). Το δρόμο αυτό ακολούθησαν πολλοί άλλοι Έλληνες Πόντιοι λόγιοι της εποχής εκείνης, επειδή οι ποντιακής καταγωγής ηγεμόνες της Βλαχίας (κυρίως Υψηλάντηδες και Μουρούζηδες) προστατεύουν και καλλιεργούν την ελληνική παιδεία και συνεπώς η ζήτηση λογίων της εμβέλειας και του κύρους μάλιστα του Σεβαστού, είναι μεγάλη. Στο Βουκουρέστι το όνομα του Σεβαστού συνδέεται με την ίδρυση της εκεί «Αυθεντικής Ακαδημίας», της οποίας γίνεται πρώτος διδάσκαλος και Διευθυντής⁸.

2. Προϋποθέσεις «επανίδρυσης» του Φροντιστηρίου με την έλευση του 20ου αιώνα.

Το Φροντιστήριο φτάνει στον 20ο αιώνα μετά από 220 περίπου χρόνια λειτουργίας, με περιόδους έντονης ανάπτυξης αλλά και παρακμής. Με την έλευση του 20ου αιώνα στην Τραπεζούντα έχουμε ένα νέο τοπίο στα εκπαιδευτικά πράγματα. Με τον επανασχεδιασμό του εκπαιδευτικού πλαισίου και την οικοδόμηση του νέου εντυπωσιακού 4όροφου κτιρίου –που αποτελεί ένα από τα κύρια σύμβολα του ποντιακού ελληνισμού μέχρι και σήμερα - έχουμε την ουσιαστική επανίδρυση του Φροντιστηρίου, σε μια εποχή μάλιστα που όλα δείχνουν ότι θα είναι συναρπαστική και ενδιαφέρουσα για τους Έλληνες της περιοχής. Η οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου είναι το κεντρικό κοινωνικό γεγονός της εποχής αυτής, όχι μόνο για την Τραπεζούντα αλλά και για όλη την περιοχή του Πόντου. Συνεπώς οφείλουμε να εξετάσουμε τις προϋποθέσεις επανίδρυσης και επαναλειτουργίας του Φροντιστηρίου και κατά την εποχή αυτή.

⁵ ΚΟΛΛΙΑ Ιωάννα : «Ο Σεβαστός Κυμινίτης και η ίδρυση του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας», περιοδικό «Ελληνικά», τ.30 (1977-80), σελ. 281.

⁶ ΚΟΛΛΙΑ Ιωάννα, ό.π., σελ. 286. Εδώ από την αλληλογραφία του Σεβαστού με το διδάσκαλό του Ιωάννη Καρυοφύλλη που διαμένει στην Κωνσταντινούπολη, αποδεικνύεται ότι το Φροντιστήριο ιδρύθηκε εντός του 1682 και πριν τις 5 Μαΐου του έτους αυτού.

⁷ ΚΟΛΛΙΑ Ιωάννα, ό.π., σελ. 286 και 288. Εδώ ο Σεβαστός με επιστολή του στον παλαιό μαθητή του Χρύσανθο, 6 χρόνια μετά την ίδρυση του Φροντιστηρίου, του ζητά να μεσολαβήσει στον ποντιακής καταγωγής Ηγεμόνα της Βλαχίας Σερβάνο Καντακουζηνό να συνδράμει το Φροντιστήριο, προκειμένου να ξεπεράσει τα μεγάλα οικονομικά του προβλήματα.

⁸ Ο.π., σελ. 289.

2.1. Η υπέρβαση της εσωτερικής κρίσης στην ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας και ο ρόλος του Μητροπολίτη.

Ενώ οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ και ιδιαίτερα η υπογραφή του Χάτι Χουμαγιούν (1856) σηματοδοτούν μια εποχή έντονης οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης για όλους τους Έλληνες του Οσμανικού κράτους, στην Τραπεζούντα αντίθετα, μετά από μια πολύ καλή αρχή, έχουμε μια στασιμότητα. Η εκπαίδευση εδώ, κατά τα μέσα του δευτέρου μισού του 19^{ου} αιώνα βρίσκεται σε μια διαρκή ύφεση και συρρίκνωση, εξαιτίας ενός τοπικού και συγκυριακού γεγονότος. Πρόκειται για εσωτερικές έριδες από τις οποίες σπαράσσεται η ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας. Η ευθύνη του Μητροπολίτη Τραπεζούντας Γαβριήλ για την ανάπτυξη αυτής της παρακμιακής κατάστασης, δεν είναι μικρή. Αυτό το δεδομένο αναγκάζει τελικά το Οικουμενικό Πατριαρχείο να αναλάβει πρωτοβουλία για την υπέρβαση της κρίσης, κύριο στοιχείο της οποίας είναι η απομάκρυνση του Μητροπολίτη από τα ποιμαντορικά του καθήκοντα και η απόφαση να τεθεί σε αόριστης χρονικής διάρκειας αργία και παράλληλα ο διορισμός, μετά από χειροτονία στον πατριαρχικό ναό, στη θέση του Μητροπολίτη Τραπεζούντας του Κωνσταντίου Καρατζόπουλου⁹. Πρόκειται για μια ιδιαίτερα χαρισματική προσωπικότητα, με μια εντυπωσιακή εξέλιξη, και ταυτόχρονα για ένα από τους σημαντικούς φορείς της ιδεολογίας του Πατριαρχείου. Μετά την αποφοίτησή του από τη Θεολογική σχολή της Χάλκης και αφού έχει υπηρετήσει ως ιεροκήρυκας και αρχιδιάκονος στη μητρόπολη Νεοκαισαρείας του Πόντου, μετακινείται στην έδρα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, όπου ανεβαίνει όλη σχεδόν την κλίμακα της ιεραρχίας της γραφειοκρατίας του, πρώτα ως Δευτερεύων, έπειτα ως μέγας Αρχιδιάκονος και τέλος ως μέγας Πρωτοσύγγελος για περισσότερο από 3 χρόνια, ασκώντας μάλιστα τα καθήκοντά του με πολύ μεγάλη επιτυχία¹⁰.

Ο νέος ικανότατος ιεράρχης αμέσως παίρνει διάφορες πρωτοβουλίες για την υπέρβαση της κρίσης, από τις πρώτες μεταξύ των οποίων είναι η εκλογή νέας εφορείας των σχολείων της Τραπεζούντας. Το αποτέλεσμα των κινήσεων του είναι άμεσο. Όλα τα σχολεία της πόλης λειτουργούν κανονικά και η τάξη και η ηρεμία αποκαθίσταται μεταξύ των μελών της ελληνικής κοινότητας¹¹. Η κατάσταση στα κοινοτικά πράγματα της πόλης βαίνει συνεχώς βελτιούμενη, γεγονός που επιβεβαιώνουν λίγο αργότερα με αναφορά τους προς τον Οικουμενικό Πατριάρχη οι Δημογέροντες και οι Πρόκριτοι της πόλης¹². Το νέο αυτό κλίμα που διαμορφώνεται, επιτρέπει στα στελέχη της κοινότητας να αφοσιωθούν αποκλειστικά στο σχεδιασμό του νέου πλαισίου, που να ανταποκρίνεται στις νέες μεγάλες ανάγκες που επιβάλλουν οι λαμπρές προοπτικές της πόλης.

2.2. Οι οικονομικές προϋποθέσεις.

Η οικονομική ανάπτυξη είναι πλέον ραγδαία. Οι προοπτικές της Τραπεζούντας, όπως ήδη έχει αναφερθεί, είναι λαμπρές. Ένα τεράστιο πλήθος τόσο σε ποιότητα όσο και, κυρίως, σε ποσότητα προϊόντων εισάγεται στο λιμάνι της πόλης για να μεταφερθεί στο εσωτερικό προς τη Βαγδάτη ή τις

⁹ ΕΑ, τόμος 17, έτος ΙΓ', 1893-94, εν Κωνσταντινουπόλει 7 Μαΐου 1893, σελ.73.

¹⁰ ΕΑ, ό.π., σελ. 65

¹¹ ΕΑ, ό.π., εν Κωνσταντινουπόλει 5 Νοεμβρίου 1893, σελ.281.

¹² ΕΑ, τόμος 19, Έτος ΙΕ, εν Κωνσταντινουπόλει 23 Ιουνίου 1895, σελ.130.

αγορές της Ανατολής προς την Περσία μέσω του δρόμου του μεταξιού, του οποίου η Τραπεζούντα αποτελεί τον πρώτο σταθμό. Από την άλλη πλευρά οι εξαγωγές από το λιμάνι της πόλης προς τη Ρωσία, την Κωνσταντινούπολη και τις αγορές της Ευρώπης, αν και υστερούν των εισαγωγών, είναι όμως επίσης τεράστιες σε σχέση με το παρελθόν. Με τους πίνακες που ακολουθούν μπορούμε να κατανοήσουμε γιατί η Τραπεζούντα καθίσταται μια από τις κύριες πύλες –μετά την Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη – εισόδου και εξόδου προϊόντων του Οσμανικού κράτους από και προς την Ανατολή.

Κατ' αρχάς ο ρυθμός αύξησης των εισαγωγών-εξαγωγών από και προς το λιμάνι της Τραπεζούντας κατά τα μέσα του 2^{ου} μισού του 19^{ου} αιώνα φαίνεται από τον πίνακα που ακολουθεί.

Πίνακας 11

Ρυθμός αύξησης αξίας εξαγωγών-εισαγωγών μέσω του λιμανιού της Τραπεζούντας κατά 5ετία 1876-80 και 1881-85¹³. (Σε λίρες Αγγλίας)

A. Εξαγωγές			
Περίοδος 5ετίας	Προς την Αγγλία	Σύνολο(Προς όλες τις χώρες)	Μέσος Όρος Έτους
1876-80	207.500	2.536.300	507.260
1881-85	265.000	3.297.400	659.480
Ποσοστό αύξησης	28,9%	30%	
B. Εισαγωγές			
1876-80	3.986.900	6.386.000	1.277.200
1881-85	4.474.500	8.121.800	1.624.360
Ποσοστό αύξησης	12,2%	27,1%	

Οι αριθμοί αυτοί ασφαλώς δείχνουν τη δυναμική ανάπτυξης και το σφρύγος που έχει η οικονομία της πόλης, λίγο πριν τον 20ο αιώνα. Δείχνουν επίσης γιατί η Οθωμανική οικονομία είναι ελειμματική, δηλαδή οι εισαγωγές της είναι πολλαπλάσιες σε αξία από τις εξαγωγές. Ένα άλλο στοιχείο που φανερώνει ο πίνακας είναι ότι και στις δύο περιπτώσεις (δηλ. και κατά το 1876-80 και 1881-85) η αξία των εισαγωγών που προέρχονται από την Αγγλία είναι σχεδόν το 50% της αξίας των εισαγωγών των άλλων χωρών. Συνεπώς η Αγγλία έχει πολύ ζωτικότερα συμφέροντα από τις υπόλοιπες χώρες.

Ο επόμενος πίνακας μας δείχνει όχι μόνο ενδιαφέροντα αριθμητικά στοιχεία που αφορούν την οικονομία της πόλης, αλλά και τις χώρες που έχουν τις σημαντικότερες οικονομικές σχέσεις με την περιοχή και συνεπώς τα μεγαλύτερα συμφέροντα εκεί:

¹³ «Doğu Akdenizde Liman Kentleri 1800- 1914" (συλλογικό έργο). Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, sayfa 60.

Πίνακας 12

Αξία εισαγωγών- εξαγωγών κατά χώρες από και προς το λιμάνι της Τραπεζούντας κατά το 1899¹⁴ (σε λίρες Αγγλίας).

Χώρες	Εξαγωγές προς	Εισαγωγές από
Αγγλία	4.955	228.065
Οσμανικό κράτος	260.805	176.900
Αυστρία & Γερμανία	27.085	134.645
Γαλλία	68.760	126.785
Ρωσία	37.010	73.720
Ρουμανία & Βουλγαρία	4.260	19.720
Ελλάδα & Ιταλία	2.700	28.880
Άλλες	12.225	34.505
Σύνολο	417.800	823.220

Ο πίνακας αυτός μας δείχνει ενδιαφέροντα στοιχεία. Πρώτα πρώτα βλέπουμε ότι οι εισαγωγές από τις άλλες χώρες προς το λιμάνι της Τραπεζούντας είναι σχεδόν διπλάσιες από τις εξαγωγές. Αυτό συμβαίνει σε γενικές γραμμές και στο σύνολο του κράτους. Το δεδομένο αυτό επιβεβαιώνει την εκτίμηση που προέκυψε από τον προηγούμενο πίνακα το γεγονός δηλαδή ότι η οικονομία του Οσμανικού κράτους είναι εξωστρεφής, επειδή οι εξαγωγές υπερέχουν σε σημαντικό βαθμό των εξαγωγών. Οι χώρες που αναφέρονται στον πίνακα και έχουν τα μεγαλύτερα οικονομικά ενδιαφέροντα στην περιοχή είναι κατά σειράν η Αγγλία, η Γερμανία, η Γαλία και η Ρωσία. Ένα άλλο δεδομένο που προκύπτει από τον πίνακα αυτό, είναι το γεγονός ότι η ποσοστιαία αξία των εισαγωγών από την Αγγλία σε σύγκριση με τη δεκαετία του 1880 έχει πέσει δραματικά (το 1881-85 4.474.500 λίρες Αγγλίας σε σύνολο 8.121.800, δηλαδή πάνω από το 50% του συνόλου, ενώ το 1889 είναι 228.065 λίρες Αγγλίας σε σύνολο 823.220, δηλαδή γύρω στο 25%). Γίνεται φανερό από τα στοιχεία αυτά, ότι ο ρόλος της Αγγλίας στην περιοχή βαίνει μειούμενος και ότι και άλλοι μπαίνουν στο παιχνίδι, που διεκδικούν συνεχώς και μεγαλύτερο οικονομικό κομμάτι και κατά συνέπεια σημαντικότερο ρόλο στα πολιτικά πράγματα της περιοχής. Δεν είναι βέβαια σύμπτωση το γεγονός ότι αυτές οι χώρες βρίσκονται σε μια διαρκή διαμάχη για το μέλλον της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Είναι αυτά τα αντικρουόμενα συμφέροντά τους που συνιστούν ένα από τα βασικά στοιχεία του λεγόμενου ανατολικού ζητήματος και ένα από τα αίτια που οδηγούν στην έκρηξη του 1^{ου} παγκοσμίου πολέμου.

Αν κάνουμε μια απόπειρα τελικής καταγραφής των εισαγωγών και εξαγωγών από και προς την Τραπεζούντα, έχουμε τους εξής αριθμούς:

¹⁴ Ο.π., σελ. 70.

Πίνακας 13

Εισαγωγές-εξαγωγές από και προς το λιμάνι της Τραπεζούντας κατά βάρος και αξία προϊόντων σε γαλικά φράγκα, το 1900¹⁵.

Εξαγωγές από την Τραπεζούντα		Εισαγωγές προς την Τραπεζούντα	
Βάρος προϊόντων	Αξία	Βάρος προϊόντων	Αξία
23.552.950 κιλά	13.819.374 φρ.	61.876.500 κιλά	22.963.884 φρ.

Το είδος δε των προϊόντων που εισάγονται ή εξάγονται είναι ενδιαφέρον, γιατί δείχνει την ανυπαρξία υποδομών της περιοχής και συνεπώς την αδυναμία της να παραγάγει τα νέα βιομηχανικά προϊόντα τα οποία παράγονται στις ευρωπαϊκές χώρες και καταναλώνονται εδώ, όπως και σ'όλες σχεδόν τις περιοχές της αυτοκρατορίας. Τα προϊόντα που παράγονται εδώ και εξάγονται ανήκουν όπως είναι φυσικό στην πρωτογενή παραγωγή (αγροτικά), ενώ εισάγονται προϊόντα κυρίως της δευτερογενούς παραγωγής (βιομηχανικά). Συγκεκριμένα κατά σειρά βάρους εξάγονται κυρίως: καλαμπόκι (4.673 τόνοι), πρόβata και βοοειδή(4.563), φουντούκια (4.291), καπνός (1.735 τόνοι) κλπ. Κυριότερα από τα εισαγόμενα προϊόντα είναι: ζάχαρη (5.115 τόνοι), αλεύρι (4.000 τόνοι), πετρέλαιο (2.777 τόνοι), υφάσματα (1800 τόνοι), μέταλλα (735 τόνοι), ενδύματα (168 τόνοι), κλπ¹⁶.

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η Τραπεζούντα είναι ένα από τα σημαντικότερα κέντρα διακομετακομιστικού εμπορίου. Ο μεγαλύτερος όγκος των προϊόντων της διακινείται μέσω του λιμανιού της προς την Περσία και από εκεί προς τις αγορές της Ευρώπης, με τη βοήθεια των караβανιών και μέσω του αμαξιτού δρόμου Τραπεζούντας-Ερζερούμ-Περσίας. Τα προϊόντα αυτά που διαμετακομίζονται από την Περσία προς την Ευρώπη είναι κυρίως σταφίδες (945 τόνοι), τάπητες (596 τόνοι), ξηροί καρποί (156 τόνοι), μεταξωτά υφάσματα κλπ, με κύριες χώρες προορισμού την Αγγλία, Αυστρία-Γερμανία, Ιταλία, Γαλλία κλπ. Από την Ευρώπη προς την Περσία διαμετακομίζονται κυρίως βαμβακερά και λινά υφάσματα (2.000 τόνοι), τσάι (1.012 τόνοι), ζάχαρη (852 τόνοι) , σπίρτα (291 τόνοι) κλπ, ενώ κύριες χώρες αποστολής είναι η Αγγλία, Αυστρία, Γερμανία,, Γαλλία, κλπ¹⁷.

Ο τεράστιος αυτός πλούτος αλλά και η μεγάλη ποικιλία προϊόντων, απαιτούν μια πολύ καλά οργανωμένη αγορά για να διακινηθούν γρήγορα και με ασφάλεια. Το ρόλο αυτό αναλαμβάνουν κατά βάση οι Έλληνες, οι οποίοι κυριαρχούν απολύτως σ'αυτήν με τις εμπορικές τους (εισαγωγικές και εξαγωγικές) δραστηριότητες. Στον επόμενο εντυπωσιακό πίνακα έχουμε τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε το πλήθος των ελληνικών επιχειρήσεων που ασκούν, έντονη μάλιστα, εμπορική δραστηριότητα στην πόλη στις αρχές του 20ου αιώνα :

¹⁵ ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ο.π., σελ.237-238.

¹⁶ Ο.π., σελ.237-239.

¹⁷ Ο.π., σελ. 239-240.

Πίνακας 14

Κατάσταση των ελληνικών εμπορικών (εισαγωγικών και εξαγωγικών) οίκων στην Τραπεζούντα τις αρχές του 20ου αιώνα, με τις δραστηριότητές τους¹⁸.

α/α	Εμπορική επωνυμία- Έτος ίδρύσεως	Αντιπροσωπ. Οίκοι- Πρακτορεία Υποκατ/τα	Εισαγωγές	Εξαγωγές	Άλλες εργασίες
1	Υιοί Γ. Ακριτίδου 1871				Εργοστάσιο Οινοπνευματωδών ποτών
2	Μιλτ. Αμανατίδης 1860		Αποικιακά, κασσίτερος, σάπωνες κλ	Εγχώρια προϊόντα	
3	Υιοί Δ. Αργυρόπουλου 1860	Διάφορα Ευρωπαϊκά Εργοστάσια Ερζερούμ-Ερζικιάν	Αποικιακά, ζάχαρη, καφέδες, μέταλλα, Πετρέλαιο κλπ	Εγχώρια προϊόντα	
4	Τριαντ. Ηλ. Βαφειδής				Οινοπνευματώδη ποτά
5	Χαρ. Βαφειδής		Υαλοπίνακες, Μέταλλα, Εργαλεία, Χρώματα κλπ		
6	Τραπεζικός Εμπορικός Οίκος Π.Θ. Γραμματικόπουλου		Αποικιακά	Εγχώρια προϊόντα- Δέρματα.	Προεξοφλήσεις Γραμματίων - Εκδόσεις Επιταγών
7	Υιοί Γ. Γρηγοριάδου		Δέρματα κλπ	Εγχώρια	Αντ/πείαι & προμήθειαι
8	Υιοί Ε. Ελευθεριάδη 1874				Κατάστημα Νεωτερισμών Κλπ
9	Υιοί Ι. Ενεπέκογλου 1854	Α) Ατμοπλ. εταιρεία Παπαγιάννη-Λίβερπουλ Β) Αγγλικές Ασφάλειες «The Marine»	Σάκοι, τέια καναβάτσα	Εγχώρια Προϊόντα επί προμηθεία	Διαμετακομιστικών εμπόριον δια Περσιάν-Αποστολαί
10	Αφοί Εξακουσίδη 1892		Μόλυβδος, Κασσίτερος, Πετρέλαια, Αποικιακά		
11	Νικ. Ιωακεμίδης 1900	Α) Εμπορ. Οίκος Θ. Δουβαλετελή-	Αποικιακά, Ελαίαι,	Εγχώρια προϊόντα	

¹⁸ ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Ιωακείμ: «Η εμπορική και οικονομική δραστηριότητα των Ελλήνων της Τραπεζούντας κατά τις αρχές του 20ου αιώνα», ΠΕ, τ. 65, 1986, σελ. 12-17. Εδώ ο συγγραφέας αναφέρεται στους εμπορικούς οίκους της πόλης, έχοντας ως βασική πηγή - εκτός της προσωπικής του μνήμης - τον «Παγκόσμιο Εμπορικό Οδηγό», που εκδόθηκε στη Σμύρνη το 1908 και αναφέρεται κυρίως στις ελληνικές επιχειρήσεις της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

		Μυτιλήνη Β) Οινοπνευματο ποιείο Γ. Νικολαί δη-Σμύρνη	σάπωνες	επί προμηθεια	
12	Κων. Π. Κακουλίδης		Εισαγωγαι γενικώς	Εγχώρια προϊόντα	Αντιπροσωπείες εμπορικών- ασφαλιστικών & βιομηχανικών επιχειρήσεων
13	Αφοί Κακούλη				Είδη φωτογραφίας, Φακοί, επιστολικά Δελτάρια
14	Α.&Μ. Καλεβράς 1844	Α.Ε. Οινοπνευ ματωδών Αμβέρσα			Εργοστάσιο & Εμπόριο Οινο πνευματωδών
15	Τραπεζικός & Εμπορικός Οίκος Γ. Καπαγιαννίδου 1858	Διάφοροι Τράπεζαι Υποκαταστήτα: Ερζερούμ- Βατούμ- Ριζαίον	Ζάχαρη, Τεία, Καφέδες, Τζάμια, μέτα λα, φώσφορο, ρύζι κλπ	Εγχώρια προϊόντα	Άπασαι αι τραπεζικαί εργασίαι
16	Αφοί Καρσοφύλλη 1885	Ριζαίον	Αποικιακά	Εγχώρια προϊόντα	Εργοστάσιο οινοπνευματω δών ποτών
17	Υιοί Α. Καγκαλίδη Έτος ιδρύσεως 1876	Υιοί Βασιλείου Μυτιλήνη	Όλα τα είδη αποικιακών χονδρικώς	Όλα τα προϊό ντα του τόπου επί προμηθεια	Πώλησις παντός εμπο ρεύματος επί προμηθεια
18	Μιλτ. Κογκαλίδης	Ερζερούμ (Κ. Τριανταφυλ- λίδης)	Αποικιακά	Εγχώρια προϊόντα	
19	Αφοί Γ. Καγκαλίδη 1876		Ζάχαρη, τέιο, κεριά, ρύζι, μέταλλα.	Εγχώρια προϊόντα	
20	Κων. Κοντοζής έτος ιδρ. 1891		Σακιά, υφάσματα, μουσαμάδες	Δέρματα, φασόλια φουντούκια, μήλα, κλπ	Προμήθειες, Αντιπροσωπείες
21	Αφοί Χ. Λεοντίδη		Χαλκός εις φύλλα		Αγοραί- πωλήσεις εμπορευμάτων Επί προμηθεια.
22	Γεώρ. Ε. Μιχαηλίδης				Εργοστάσιο Σιγαροχάρτων. Λιθογραφείο.
23	Αφοί Ι. Μιχαηλίδη Έτος ιδρ. 1884		Ζυμαρικά, τέια, σύκα, χαρτικά, μέταλλα, κλπ	Εγχώρια Προϊόντα	
24	Μιχ. Γ. Μιχαλόπουλος		Φώσφορος, σιδηρικά, μόλυβδος, έλαια, κλπ	Εγχώρια προϊόντα επί προμηθεια	
25	Γεώρ. Χ. Μουζενίδης Έτ. Ιδρ. 1899	Α) Τράπεζα Μουράτγλου (Κων/πολις) β) Αγγλική ασφαλ. εταιρεία «ένωσις» γ) Γερμανική ασφαλ. εταιρεία	Αρωματικά είδη, τέια, έλαια, βαμβάκι, ρύζι, κλπ	Εγχώρια προϊόντα επί προμηθεια	

		«Ηπειρωτική»			
26	Υιοί Ι. Μουμτζή 1881	Αργυρούπολη	Πιπέρι, έλαιο, λίβανο, τέια, σιγαρέττα, ζάχαρη, κλπ	Εγχώρια Προϊόντα Επί Προμηθεια	
27	Θεόδ. Π. Ξενίδης 1890				Νεωτερισμοί γενικώς.
28	Γ. Παπαντωνίου- Θ. Μιχαηλίδης 1900		Αποικιακά, Σύκα, Βελονόκαρφα, Χαρτί, κλπ		
29	Γεώρ. Ε. Περσειδής 1885	Αφοί Μπαρ- μπαρέσου Πειραιεύς			Εργοστάσιο & εμπόριο οινοπνευματω δών ποτών
30	Κ. Γ. Σιδηρόπουλος 1902	1)Εθνική ασφαλιστική Παρισίων 2)Consezuatzice ασφάλ. πυρός	Άλευρα	Εγχώρια Προϊόντα	
31	Γεώρ. Π. Στεφανίδης 1902		Έλαια, σύκα, δέρματα, σταφίδες	Εγχώρια προϊόντα επί προμηθεια	Γραφείο πληροφοριών- Αντιπροσωπεία, Παρακαταθήκαι
32	Ηρακλής Ε. Τάντος & Σία. 1903		Αποικιακά, καφέδες, πετρέλαια, έλαια		
33	Αφοί Γ. Τσαλιγόπουλοι 1884	Υποκατ/ματα: 1)Υιοί Αθανασιάδου Ερζερούμ & Αηδονόπουλος Βατούμ 2)Οθωμανική τράπεζα 3)Χοστράσερ & Σία	Άπαντα τα αποικιακά, δέρματα.	Εγχώρια προϊόντα	Τραπεζικαί εργασίαι
34	Αφοί Τουσμάνωφ		Έλαια, ελαίαι, σύκα, σταφί- δες, δέρματα	Φουντούκια, φασόλια, κλπ εγχώρια προϊόντα.	
35	Νικόλ. Χαλδεόπουλος	Υποκ/ματα: Αμισός, Ορδού, Κερασούς, Ρίζαιον	Άπαντα τα προϊόντα εξωτερικού επί προμηθεια	Εγχώρια προϊόντα	Αντιπρ/πείαι, Παρακαταθή- και, Ασφάλεια.

Μια καταγραφή δε των ελευθέρων επαγγελματιών ελληνικής καταγωγής της Τραπεζούντας κατά τομέα δραστηριότητας, περιλαμβάνει τον πίνακα που ακολουθεί:

Πίνακας 15

Έλληνες επιχειρηματίες, επιτηδευματίες και εμπορευόμενοι στην Τραπεζούντα, στις αρχές του 20ου αιώνα (1908)¹⁹.

α/α	Είδος δραστηρ./Ονόματα	α/α	Είδος δραστηρ./Ονόματα
1	ΑΛΕΥΡΑ	4	ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ
1	Καπαγιαννίδης Γ.	1	Γεωργιάδης Ευκλείδης
2	Σιδηρόπουλος Κ.Γ.	2	Καπνός Γ.
2	ΑΠΟΙΚΙΑΚΑ	5	ΓΟΥΝΑΡΙΚΑ
1	Αργυρόπουλοι Δ. Υιοί	1	Αργυρόπουλος Π.
2	Αμανατίδης Μιλτιάδης	6	ΔΕΡΜΑΤΑ
3	Βαφειάδη Π. Αφοί	1	Βασματζίδης Ι.& Κ.
4	Γεωργαντέλλη Δ. Αφοί	2	Γραμματικόπουλος Π. Θ.
5	Εξακουστίδη Αδελφοί	3	Γρηγοριάδη Γ. Υιοί
6	Ιωακείμιδης Ι. Νικόλαος	4	Κοντοζής Π. Κωνσταντίνος
7	Καπαγιαννίδης Γ.	5	Μουζενίδης Χ. Γεώργιος
8	Καπαγιαννίδη Χ. Υιοί	6	Μουμτζή Ι. Υιοί
9	Καρυοφύλλη Αδελφοί	7	Στεφανίδης Π. Γεώργιος
10	Καλιφατίδης Ι.	8	Τουσμάνωφ Αδελφοί
11	Κογκαλίδη Α. Υιοί	9	Τσαλιγόπουλοι Γ. Αδελφοί
12	Κογκαλίδη Γ. Αδελφοί	7	ΔΙΚΗΓΟΡΟΙ
13	Κογκαλίδης Μιλτιάδης	1	Κεδίκογλου Λ.
14	Μιχαηλίδη Ι. Αδελφοί	2	Μουμτζίδης Σ.
15	Μιχαλόπουλος Μιχαήλ	3	Ορφανίδης Ν.
16	Μουμτζή Ι. Υιοί	8	ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΠΡΑΤΗΡΙΟΝ
17	Μουζενίδαι Αδελφοί	1	Αηδονόπουλος Θ. Ε.
18	Παπαντωνίου Γ.-Μιχαηλίδης Θ.	9	ΕΡΙΟΥΧΑ
19	Ποζάνης & γεροντίδης	1	Βελισσαρίδαι Αφερφοί
20	Τάντος Ηρακλής & Σία	2	Σουμελίδης Ι.
21	Τσαλιγοπούλου Γ. Αδελφοί	10	ΙΑΤΡΟΙ
3	ΑΣΦΑΛΕΙΕΣ (Πράκτορες)	1	Ευφραιμίδης Ι.
1	Βασιλειάδης Β.	2	Ευφραιμίδης Κ.
2	Γραμματικόπουλος Π.Θ.	3	Μεταξάς Α.
3	Ενεπέκογλου Ι. Υιοί	4	Παπαδόπουλος Μ.
4	Ιωαννίδης Β.	5	Σουρμελίδης Α.
5	Καπαγιαννίδης Γ.	6	Σπάθαρος Θ.
6	Κωνσταντίνωφ Ι.	11	ΜΑΚΑΡΟΝΟΠΟΙΕΙΑ
7	Μουζενίδης Χ. Γεώργιος	1	Τερζόπουλος Β.
8	Σοδηρόπουλος Κ.Γ.	12	ΝΕΩΤΕΡΙΣΜΟΙ
9	Τριανταφυλλίδη Υιοί	1	Βελισσαρίδαι Αδελφοί
10	Φωστηρόπουλοι Αδελφοί	2	Ελευθεριάδη Ε. Υιοί
3	Καραγιαννίδης Ν.		
4	Λαζαρίδαι Αδελφοί	18	ΣΙΓΑΡΟΧΑΡΤΑ
5	Μωυσίδης Γ.	1	Μιχαηλίδης Γεώργιος
6	Ξανθόπουλοι Αδελφοί	2	Παπαδόπουλος & Σκανδαλίδης
7	Ξενίδης Π. Θεόδωρος	19	ΣΙΔΗΡΑ

¹⁹ ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Ν. Ιωακείμ: « Η εμπορική και οικονομική δραστηριότητα των Ελλήνων της Τραπεζούντας κατά τις αρχές του 20ου αιώνα », ΠΕ, τ.63, σελ. 364-367.

8	Ξενίδαι Αδελφοί	1	Βαφειάδης Β. Χαρ.
9	Ξενόπουλοι Αδελφοί	2	Βαφειάδης Μ. & Υιοί
10	Παπαδόπουλος Γ.	3	Καπαγιαννίδης Γ.
11	Σεράση Χ. Υιοί	4	Κογκαλίδη Γ. Αδελφοί
12	Χαραλαμπίδης Δ. Γ.	20	ΤΡΑΠΕΖΙΤΑΙ
13	ΞΥΛΕΙΑ	1	Γραμματικόπουλος Π. Θ.
1	Παπαδόπουλος Ν.	2	Καπαγιαννίδης Γ.
14	ΟΙΝΟΠΝΕΥΜΑΤΩΔΗ ΠΟΤΑ	3	Κογκαλίδη Αδελφοί
1	Ακριτίδη Γ. Υιοί	4	Φωστηρόπουλοι Αδελφοί
2	Βαφειάδης Τριαντάφυλλος	21	ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ
3	Καρυοφύλλη Αδελφοί	1	Σεράση Αδελφοί
4	Καλλιφατίδαι Αδελφοί	22	ΥΑΛΟΠΩΛΕΙΑ
5	Κοροξενίδης Χ.Χ.	1	Κωφίδης Χ.
6	Καλεβράς Αντών. & Μιλτιάδης	2	Κυτρίδης Α.
7	Λαζόπουλοι Αδελφοί	3	Παπαδόπουλος Ι.
8	Λαμπριανίδης Π.	4	Τσαίρογλου Αδελφοί
9	Παπαδόπουλος Σ.	23	ΥΦΑΣΜΑΤΑ
10	Περσίδης Ε. Γεώργιος	1	Αβραμίδης Κ.
15	ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΟΔΟΧΟΙ	2	Βελισσαρίδαι Αδελφοί
1.	Αυγουστίδης & σία	3	Ελευθεριάδης Ε. & Υιοί
2	Βασιλειάδης Β.	4	Ελευθεριάδης Μ.
3	Γραμματικόπουλοι Αδελφοί	5	Κανδύλης Γ. Κ. & Σία
4	Εφραιμίδης Π.	6	Καλπαξίδαι Αδελφοί
5	Ενεπέκογλου & Υιοί	7	Μεταξά Αδελφοί
6	Κακουλίδης Π. Κων/νος	8	Μουζενίδης Π.
7	Κακουλίδης Ι. Χ.	24	ΦΑΡΜΑΚΕΙΟΝ
8	Κωνσταντινώφ Ι.Δ.	1	Παπαδόπουλος Ι.
9	Κοντοζής Κ. Κωνσταντίνος	25	ΦΩΤΟΓΡΑΦΟΙ
10	Μουζενίδης Χ. Γεώργιος	1	Κακούλη Αδελφοί
11	Στεφανίδης Γ. Π.	26	ΧΑΛΚΟΣ
12	Σιδηρόπουλος Γ. Κ.	1	Καπαγιαννίδης Γ.
13	Τουσμάνωφ Αδελφοί	2	Λεοντίδη Χ. Αδελφοί
14	Τριανταφυλλίδη Α. Υιοί	27	ΧΑΡΤΟΠΩΛΕΙΑ
15	Χαλδεόπουλος Ν. Π.	1	Γεωργιάδης Ευκλείδης
16	ΠΑΝΤΟΠΩΛΕΙΑ	2	Μιχαηλίδης Γεώργιος
1	Παπάζογλου Γ.	3	Παπαδόπουλος & Σκανδαλίδης
2	Ποικιλίδης Κ.	4	Στυλιανόπουλος Θ.
3	Σεραλίδης Γ.	28	ΧΡΥΣΟΧΟΟΙ
17	ΡΑΠΤΑΙ	1	Τουσμάνωφ Ν.
1	Γραμματικόπουλος Α.	2	Τουσμάνωφ Α.
2	Περσίδης Ιωάννης	29	ΧΡΩΜΑΤΑ
3	Σουμελίδης Ι.	1	Βαφειδής Χ. Β.
4	Τριφτανίδης Α.		

Ο πίνακας αυτός θα είναι περισσότερο πλήρης αν προσθέσουμε και τις 13 ασφαλιστικές εταιρείες της πόλης («Αμοιβαία», «Εθνική» Αθηνών, National de Paris, Conservatrice, Lloyd, "The marine" Λονδίνου, «Ενωσις»

Βερολίνου, «Κτηματική Ένωσις» Παρισίων, Μάντσεστερ, «Πατριωτική, «Πολάρ» και «Πρόνοια»), που όλες αντιπροσωπεύονται από Έλληνες²⁰.

Παρά το σημαντικό πλούτο στοιχείων, ο πίνακας αυτός δεν περιλαμβάνει όλες τις επιχειρήσεις των Ελλήνων της Τραπεζούντας, γιατί ο συγγραφέας που μας τον γνωστοποιεί, τον έχει αντλήσει από τον «Παγκόσμιο Εμπορικό Οδηγό» του έτους 1908 που εκδίδεται στη Σμύρνη, στον οποίο περιλαμβάνονται μόνο οι επιχειρηματίες που επιθυμούν να διαφημιστούν μέσω αυτού²¹. Συνεπώς υπάρχει ένας μικρός ή μεγάλος αριθμός επιχειρηματιών και επιχειρήσεων που απουσιάζει. Αυτό επιβεβαιώνεται και από μια μικρή μόνο αναφορά σε επιχειρήσεις που δεν περιλαμβάνονται και μας είναι γνωστές τόσο από τη σχετική βιβλιογραφία²², όσο και από τις σχετικές πληροφορίες²³.

Παρά τις ελλείψεις αυτές, τα στοιχεία που παρατίθενται έχουν πολύ μεγάλη σημασία γιατί μας βοηθούν να κατανοήσουμε σε πολύ μεγάλο βαθμό το μέγεθος, αλλά και τις δυνατότητες της αγοράς της Τραπεζούντας στις αρχές του 20ου αιώνα, της οποίας προφανώς το λιμάνι, με τις δραστηριότητες που αναπτύσσονται γύρω από αυτό, αποτελεί την καρδιά της οικονομίας της. Κατά δεύτερο λόγο μας φανερώνουν κατά απολύτως σαφή τρόπο τα οικονομικά συμφέροντα αλλά και τις χώρες που συνδέονται με αυτά. Έτσι δεν είναι τυχαίο ότι στις αρχές του 20ου αιώνα στην Τραπεζούντα υπάρχουν 10 Προξενεία ξένων χωρών, για να διασφαλίσουν προφανώς τα αντίστοιχα συμφέροντα που υπάρχουν αλλά και να βοηθήσουν στο σχεδιασμό της δράσης των αντίστοιχων χωρών για το μέλλον²⁴.

Το κυριότερο όμως δεδομένο που προκύπτει για την έρευνά μας είναι το γεγονός ότι η σημαντική αυτή σε μέγεθος και αξία αγορά κυριαρχείται από τους Έλληνες, οι οποίοι είτε ως μικροί ή μεγάλοι ελεύθεροι επαγγελματίες είτε ως αντιπρόσωποι των ξένων συμφερόντων – γεγονός που υποβοηθείται και ενισχύεται σε σημαντικό βαθμό από την ύπαρξη κοινών πολιτιστικών αναφορών, κοινών «βάσεων παιδείας» - είναι οι κυριοί ρυθμιστές και οι καταλύτες της. Το γεγονός ακριβώς αυτό συνεπάγεται μεγάλη συσσώρευση πλούτου στα χέρια αρκετών Ελλήνων και σε συνδυασμό με την αναγκαιότητα

²⁰ ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ, ό.π., σελ. 367.

²¹ Ό.π., σελ. 355-356.

²² ALBAYRAK Hüseyin: "Trabzon basin tarihi" ("Ιστορία του Τύπου της Τραπεζούντας"), Ankara 1994, sayfa 302. Στη μελέτη του αυτή για τον Τύπο της περιοχής Τραπεζούντας, ο σ. μεταξύ των τυπογραφείων των μειονοτήτων της πόλης αναφέρει εκτός του τυπογραφείου Σεράση και το τυπογραφείο Γεωργίου Μιχαηλίδη («Yorgi Mihailidi Matbaasi »), που ιδρύθηκε μεταξύ των ετών 1904-1908 και μέχρι το 1922 εξέδωσε διάφορα βιβλία κυρίως στην οθωμανική γλώσσα και 7 εφημερίδες και περιοδικά μεταξύ 1909- 1922, μεταξύ των οποίων και την άκρως ενδιαφέρουσα εφημερίδα "Εποχή" του Ν. Καπετανίδη, ενός φλογερού Πόντιου Έλληνα δημοσιογράφου, ο οποίος οδηγήθηκε το 1821 στην αγχόνη των "Δικαστηρίων Ανεξαρτησίας" της Αμάσειας για την πατριωτική του δράση.

²³ Πληροφορητές Σπυράντης, Γιακουσιδής και Σουμελίδης. Ό.π. Μας πληροφορούν ότι στις αρχές του 20ου αιώνα στην Τραπεζούντα υπάρχουν και λειτουργούν 4 μεγάλα ελληνικά τραπεζικά καταστήματα, μεταξύ των οποίων και η Τράπεζα Κ. Θεοφυλάκτου, ενός από τους σημαντικότερους Έλληνες αστούς της πόλης και μεγάλου ευεργέτη της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας, το όνομα του οποίου δεν αναφέρεται στον πίνακα που παραθέσαμε. Αντ' αυτού, μεταξύ των Ελλήνων τραπεζιτών αναφέρεται το όνομα του Ι. Υφαντίδη, που δεν είναι ιδιαίτερα γνωστό στη σχετική με τον ποντιακό ελληνισμό βιβλιογραφία.

²⁴ ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ, ό.π., σελ.367. Πρόκειται για προξενεία των εξής χωρών: 1. Αγγλίας 2. Αμερικής 3. Αυστροουγγαρίας. 4. Βελγίου 5. Γαλλίας 6. Δανίας 7. Ελλάδας (Πρόξενος Δ. Βιτάλης) 8. Ιταλίας 9. Περσίας και 10. Ρωσίας.

σύνδεσης της αγοράς με την εκπαίδευση, συνιστά τις κατ'εξοχήν οικονομικές αλλά και κοινωνικές προϋποθέσεις επανίδρυσης και γενικά ανάπτυξης του Φροντιστηρίου στις αρχές του 20ου αιώνα: ο πλούτος επανεπενδύεται όχι μόνο σε καθαυτό οικονομικές επενδύσεις. Η ύπαρξη ενός εκπαιδευτικού μηχανισμού, ο οποίος θα ανταποκρίνεται στις νέες οικονομικές και κοινωνικές πραγματικότητες που διαμορφώνονται, είναι μια σημαντική επένδυση, που μπορεί να πολλαπλασιάσει τα κέρδη των Ελλήνων παραγόντων της αγοράς. Το κτίριο και η υποδομή του Φροντιστηρίου αδυνατούν πλέον να ανταποκριθούν έστω και στοιχειωδώς σ'αυτές τις πραγματικότητες. Αυτές ακριβώς οι, αυτονόητες άλλωστε, διαπιστώσεις οδηγούν την ελληνική κοινότητα της Τραπεζούντας κάτω από την καθοδήγηση του νέου, ιδιαίτερα αξιόλογου Μητροπολίτη, να προχωρήσει στην αναπροσαρμογή του εκπαιδευτικού σχεδιασμού, όπου κύριο στοιχείο αποτελεί η οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου.

1.3. Ο ρόλος των ελληνικών ποντιακών κοινοτήτων Τραπεζούντας, Καυκάσου και Ρωσίας στην οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου.

Εδώ θα παρουσιάσουμε το ρόλο της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας - και κυρίως των αστών εμπόρων και τραπεζιτών που αποκτούν πλούτο από τις συνεχώς αναπτυσσόμενες δραστηριότητες - αλλά και των υπολοίπων Ελλήνων του Πόντου στην οικοδόμηση κυρίως του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου.

Όπως ήδη έχουμε προαναφέρει, η απόφαση για την οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου λαμβάνεται στη συνεδρίαση της Αντιπροσωπείας της κοινότητας Τραπεζούντας το 1895, όπου εκλέγεται 5μελής επιτροπή ανοικοδομήσεως του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου²⁵, η οποία λίγο αργότερα γίνεται 7μελής, αποτελούμενη από εξέχοντα στελέχη της ελληνικής κοινότητας, που διαπρέπουν στην οικονομία της πόλης. Πρόεδρος της επιτροπής είναι ένας από τους σημαντικότερους Έλληνες αστούς της πόλης, ο έμπορος-τραπεζίτης Κωνσταντίνος Θεοφύλακτος, του οποίου η τεράστια 3όροφη οικία - σημαντικό δείγμα αστικής κατοικίας των αρχών του αιώνα - κυριαρχεί με το μέγεθος και την αισθητική της ακόμη και σήμερα στο κέντρο της Τραπεζούντας, χρησιμοποιούμενη ως μουσείο από τις τοπικές αρχές. Άλλα μέλη της επιτροπής: Αδαμάντιος Εφραιμίδης, Κωνσταντίνος Βελισσαρίδης, Γεώργιος Ακριτίδης, Θ. Φουντόπουλος, Παντελής Λαμπριανίδης και Γ. Φωστηρόπουλος²⁶. Το γεγονός και μόνο ότι τα ονόματα

²⁵ ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων : «Το Φροντιστήριον Τραπεζούντος», ΠΕ, τ.98-99,1958, σελ. 4743.

²⁶ ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΣ Χ. Αντώνιος: «Η ανοικοδόμησης του Φροντιστηρίου Τραπεζούντος», ΠΣ, Αθήναι 1971, σελ.81-82. Σύμφωνα με το σ. η επιτροπή αρχικά ήταν 5 μελής με Πρόεδρό της πάντα τον Κ. Θεοφύλακτο, ενώ στη συνέχεια μετά το θάνατο ενός από τα μέλη της και την προσθήκη τριών άλλων, πήρε τη μορφή που περιγράφουμε. Τα ονόματα αυτά των μελών της επιτροπής - σύμφωνα πάντα με το σ. - αναφέρονται και σε χαλκογραφία που εκδόθηκε στην Τραπεζούντα με την ευκαιρία της ανέγερσης του Φροντιστηρίου και σώζεται στη βιβλιοθήκη της «Παμποντιακής Ενώσεως» Αθηνών. Σ'αυτή εικονίζεται το κτίριο του Φροντιστηρίου από την εσωτερική του αυλή και σε πλαίσιο επάνω είναι γραμμένα τα ονόματα των μελών ανοικοδόμησης του σχολείου, κάτω από την εικόνα του κτιρίου βρίσκεται φωτογραφία του Μητροπολίτη Κωνσταντίου ως Μεγάλου Ευεργέτη της κοινότητας, ενώ εκατέρωθεν του κτιρίου βρίσκονται τα ονόματα των ευεργετών της σχολής, εκείνων δηλαδή που ενίσχυσαν την οικοδόμηση της σχολής καταβάλλοντας περισσότερες από 100 χρυσές οθωμανικές λίρες.

των μελών της επιτροπής αναφέρονται πολύ ψηλά στον κατάλογο των δωρητών για την ανοικοδόμηση του Φροντιστηρίου, που παρατίθεται στη συνέχεια, δείχνει εκτός των άλλων και την υψηλή θέση που κατέχουν στην κλίμακα της κοινωνικής ιεραρχίας της πόλης.

Η επιτροπή ανοικοδομήσεως, μόλις συγκροτείται, αναθέτει τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό και την επίβλεψη στον κορυφαίο Τραπεζούντιο αρχιτέκτονα Αλέξανδρο Ν. Κακουλίδη. Αυτός μολονότι είναι εγκατεστημένος από χρόνια στην Αθήνα, όπου διατηρεί τεχνικό γραφείο, αναλαμβάνει ευχαρίστως το έργο αυτό και με την αποδοχή του αυτή παρέχει ανεκτίμητες υπηρεσίες στην πατρίδα του, οι οποίες συνίστανται στην εντελώς δωρεάν παροχή των υπηρεσιών του δηλαδή στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό, την επίβλεψη και αποπεράτωση του τεράστιου αυτού έργου. Αυτός σχεδιάζει το κτίριο του Φροντιστηρίου με νεοκλασικά χαρακτηριστικά, γεγονός που συνιστά ένα επί πλέον στοιχείο της ιδεολογίας του²⁷. Τη διεύθυνση της εκτέλεσης των εργασιών κατασκευής του κτιρίου αναλαμβάνει ο εργοδηγός Φίλ. Κοτζαμπασούλης²⁸.

Πρώτη ενέργεια της επιτροπής είναι να προχωρήσει ταχύτατα σε έρανο μεταξύ των Τραπεζούντιων και κατ' αυτό τον τρόπο να συγκεντρώσει το ποσό των 3000 οθωμανικών λιρών, με τις οποίες αγοράζει τις οικοπεδικές εκτάσεις γύρω από το παλαιό κτίριο του Φροντιστηρίου, που είναι αναγκαίες για την ανέγερση ενός λαμπρού τόσο ως προς το μέγεθος, όσο και ως προς την αισθητική κτιρίου.

Στις 14 Σεπτεμβρίου 1899, ο Μητροπολίτης Τραπεζούντας Κωνστάντιος θεμελιώνει το κτίριο και ξεκινούν οι εργασίες κατασκευής. Κατά τη διάρκεια των εργασιών και μετά την εξάντληση των αρχικά συγκεντρωθέντων ποσών, η Επιτροπή ανοικοδομήσεως βρίσκεται πολλές φορές μπροστά σε μεγάλες οικονομικές δυσκολίες, εξ αιτίας των οποίων πολλές φορές απειλείται ακόμη και η ίδια η οικοδόμηση του κτιρίου. Τις δυσκολίες αυτές κατορθώνει να τις υπερβεί μέσω προσωρινών άτοκων δανείων που χορηγούν – εκτός από τη σημαντική τους οικονομική συνδρομή η οποία παρατίθεται στη συνέχεια - οι πλούσιοι αστοί της πόλης Κ. Θεοφύλακτος, Γρ. Καπαγιαννίδης, Αδελφοί Ι. Μεταξά, Αδαμ. Εφραιμίδης, Παντ. Λαμπριανίδης, Αδελφοί Ι. Φωστηρόπουλου, Γεώρ. Ακριτίδης και Αδελφοί Βελισσαρίδη²⁹.

Οι εργασίες προχωρούν με γρήγορους ρυθμούς, αλλά τα έσοδα από τους εράνους δεν μπορούν ν' ανταποκριθούν στις συνεχώς αυξανόμενες δαπάνες και προς στιγμήν απειλείται η διακοπή των εργασιών. Τότε, στις αρχές του 1901, ανατίθεται σε 2 εκλεκτά στελέχη της κοινότητας, τους Γεώργιο

²⁷ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ Δημοσθένης : « Συνοπτική Ιστορία του περιωνύμου ελληνικού Φροντιστηρίου Τραπεζούντος», ΠΦ, έτος Α', τόμος 4-5, Αθήνα 1936, σελ. 4. Εδώ ο σ., εκτός των προαναφερθέντων, παραθέτει ένα μέρος των έργων που δημιούργησε ο Αλέξανδρος Κακουλίδης στον Πόντο αλλά και σε άλλες περιοχές όπου κατοικούσε ακμαίος ελληνισμός, γεγονός που τον αναδεικνύει ως ένα από τους κορυφαίους αρχιτέκτονες της εποχής του. Πρόκειται για το Ακρίτειο νοσοκομείο, το κωδονοστάσιο του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Γρηγορίου, τη μεγαλειώδη Ζόροφη οικία του τραπεζίτη Κων/νου Θεοφυλάκτου στο κέντρο της Τραπεζούντας καθώς και την εντυπωσιακή έπαυλη του επίσης τραπεζίτη Κων/νου Καπαγιαννίδη στο προάστειο της πόλης Soğuk su (Κρύο νερό) στα ΒΔ. (Τα 2 τελευταία έργα σώζονται και σήμερα και συνιστούν βασικά τουριστικά αξιοθέατα της πόλης, μαζί φυσικά με το Φροντιστήριο). Επίσης κατασκεύασε το ναό των Ταξιαρχών στο Μέγα Ρεύμα της Κωνσταντινούπολης, το ναό της Παναγίας στην Αγχιάλο, τον ιερό ναό της Ινέπολης, κλπ.

²⁸ ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σελ.86-87.

²⁹ Ο.π., σελ. 87.

Φωστηρόπουλο και Κωνσταντίνο Βελισσαρίδη η αποστολή μετάβασης στη Ρωσία και τον Καύκασο για τη συγκέντρωση των αναγκών για την αποπεράτωση του έργου χρηματικών ποσών με τη βοήθεια των εκεί διαμενόντων από πολλές δεκαετίες πολυάριθμων ελληνικών ποντιακών πληθυσμών. Η αποστολή διεκπεραιώνεται με απόλυτη επιτυχία και συγκεντρώνεται το σημαντικό ποσό των 42.000 ρωσικών ρουβλιών, με το οποίο υπερνικούνται οι δυσχέρειες και το μεγαλεπήβολο έργο ολοκληρώνεται με επιτυχία³⁰. Εκτός από το ποσόν αυτό, οι Πόντιοι ομογενείς της Ρωσίας προσφέρουν και το ποσό των 16.500 ρουβλιών, έτσι ώστε η συνολική τους προσφορά για την οικοδόμηση του Φροντιστηρίου να φτάσει στο ποσό των 58.500 περίπου ρουβλιών, δηλαδή σε 7.208 χρυσές οθωμανικές λίρες³¹.

Στον πίνακα που ακολουθεί, περιλαμβάνονται με λεπτομέρεια όλες οι εισφορές που εισπράχθηκαν στην περιοχή Τραπεζούντας, τον Καύκασο και τη Ρωσία για την οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου³²

Πίνακας 16

Εισφορές Ελλήνων Ποντίων υπέρ της ανεγέρσεως του κτιρίου του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας.

Α. Από την περιοχή Τραπεζούντας

A/A	Όνοματεπώνυμο δωρητή	Ποσόν(Χρυσές Οθωμ. Λίρες)	Σύνολο
1.	Κούσης και Θεοφύλακτος	1.000	
2	Γρηγόριος Καπαγιαννίδης	500	
3	Πέτρος & Παναγ. Καγκαλίδης	200	
4	Παντελής Λαμπριανίδης (ρούβλια 1000)	116	
5	Χ " Μουράτ Βαφειάδης	100	
6	Χ" Γεώργιος Ακριτίδης	100	
7	Β. και Ι. Σ. Ιωαννίδης	68	
8	Τάντος Ουσταμπασίδης (ρούβλια 1000)	116	
9	Αδελφοί Βελισσαρίδη	70	
10	Χ"Γεώργιος Υφαντίδης	100	
11	Αδελφοί Τσαλιγόπουλοι	50	
12	Αδελφοί Φωστηρόπουλοι	50	
13	Αντώνιος Κογκαλίδης	50	
14	Υιοί Χ. Καπαγιαννίδη	50	
15	Υιοί Γ. Σειρηνόπουλου	50	
16	Αδελφοί Γ. Μεταξά	50	
17	Ανδρέας Σιμώνωφ	50	
18	Αδελφοί Π. Βαφειάδη	50	
19	Υιοί Δ. Αργυρόπουλου	53,50	

³⁰ Ο.π., σελ. 87.

³¹ Ο.π., σελ. 88.

³² Ο.π., σελ. 88-97.

20	Ανδρέας Ι. Μεταξάς (Φράγκα 1000)	44	
21	Αδ. Λ. Εφραιμίδης	40	
22	Παρ. Θ. Γραμματικόπουλος	40	
23	Ανώνυμος (Δια του Κ.Α.Θ.)	50	
24	Ο Τραπεζούντος Κωνσταντίος	50	
25	Παναγιώτης Αργυρόπουλος	35	
26	Παναγιώτης Θεοφυλάκτου	40	
27	Η Ιερά Μονή Σουμελά	105	
28	Πέτρος & Νικόλ. Περσόπουλος	30	
29	Βασίλ. Κ. Βασιλειάδης	30	
30	Σπυρ. Παπαδόπουλος	30	
31	Αδελφοί Β. Βαφειάδη	30	
32	Κωνσταντίνος Αβραμίδης	30	
33	Μιλτιάδης Παπαδόπουλος	30	
34	Αδελφοί Τζαϊρίδη	30	
35	Υιοί Ι. Ενεπέκογλου	30	
36	Αδελφοί Ιορδ. Φωστηρόπουλου	25	
37	Ν. & Π. Γραμματικόπουλος	25	
38-50	Άλλα 13 άτομα ανά λίρες 20	260	
51-60	Άλλα 10 άτομα ανά λίρες 15	150	
61-65	Άλλα 5 άτομα ανά λίρες 12	60	
66-91	Άλλα 26 άτομα ανά λίρες 10	260	
92-233	Άλλα 141 άτομα με μικρότερα ποσά	457	
	Σύνολο λίρες χρυσές οθωμανικές		4.709,50

Από το ποσό αυτό αφαιρούνται δωρεές που δεν συγκεντρώθηκαν μέχρι τη στιγμή της σύνταξης της έκθεσης, λίρες 261,65, δηλαδή το συνολικό ποσόν που πρέπει να υπολογίσουμε είναι λίρες **4.447,85**

Β. Από την περιοχή Ροστώβ Νότιας Ρωσίας (μέσω των αδελφών Ασλανίδη)

Αδελφοί Ι. & Α. Ασλανίδη	500	
Λοιποί ομογενείς	45	
Σύνολο		545

Γ. Από την Οδησό της Κριμαίας

Παναγ. Ν. Παυλίδης (Λίρες Αγγλίας 100)	110	
Ελευθ. & Επαμ. Παπαδόπουλος (ρούβλια 1000)	116	

Υιοί Ηλ. Κωνσταντινίδη (ρούβλια 150)	17	
Σύνολο		243
Δ. Από την περιοχή Ρεστ (Περσίας) με τη φροντίδα του Π. Κανδήλη		
Παντελής Ηλ. Κανδήλης	10	
Les petits fils Bonnet & Co. (ρούβλια 180)	20,88	
Σύνολο		30,88
Ε. Από την Τιφλίδα		
Γεώργιος Κουντούρωφ	100	
Σύνολο		100
ΣΤ. Από το Νοβοτζερκάσκ		
Παρασκευάς Π. Τζανισίτης	6	
Σύνολο		6
Ζ. Από το Απίν		
Αδελφοί Γρηγοριάδη (ρούβλια 300)	34,80	
Σύνολο		34,80
Η. Από τη Γιάλτα της Κριμαίας		
Νικόλαος Φολτώφ (ρούβλια 100)	11,57	
Σύνολο		11,57
Ποσά που συγκεντρώθηκαν σε <u>ρωσικά ρούβλια</u> :		
Θ. Στο Χοσάβ-Γιουρτ		
Επαμεινώνδας Διαμαντόπουλος	125	
Διάφοροι άλλοι	25	
Σύνολο ρούβλια		150
Ι. Στη Στανίτσα (Λινεΐνη)		
Αχιλλέας Καλλιφατίδης	100	
Σύνολο ρούβλια		100

ΙΑ. Στο Μαϊκώπ (Νότιας Ρωσίας)

Κωνσταντίνος Χ. Λευίτης	5.000	
Νικόλαος Καρσοφύλλης	1.000	
Κωνσταντίνος Θ. Λευίτης	1.000	
Ηλίας Κ. Θ. Λευίτης	500	
Γεώργιος Α. Κυτρίδης	300	
Ηρακλής Τερζόπουλος	200	
Χαράλαμπος Δ. Λευίτης	200	
18 άλλοι με μικρότερα ποσά	1.735	
Βασίλειος Μελίδης	3.000	
Χρήστος Λευίτης	1.000	
Λάζαρος Καμπουρίδης	500	
Ν. Δ. Αρβανιτόπουλος	300	
Άλλοι με μικρότερα ποσά	800	
Σύνολο ρούβλια		15.535

ΙΒ. Στη Σεβαστούπολη με τη φροντίδα του Ιάκ. Φωστηρόπουλου

12 διάφοροι με μικρά ποσά	260	
Σύνολο ρούβλια		260

ΙΓ. Στο Βατούμ

Παναγιώτης Συμεωνίδης	200	
Εργάται Αλκ. Εφραιμίδη	15,50	
Ιωάννης Λαζάρεφ	5.000	
Υιοί Αθαν. Αηδονόπουλου	200	
Συμεών Συμεωνίδης	200	
Αλκιβ. Εφραιμίδης	500	
Αδελφοί Π. & Ν. Σιμώνωφ	500	
Μιχαήλ Μιχαηλίδης	200	
Μιχαήλ Παρασκευόπουλος	200	
Θ. Γιαμάκ	100	
Αδελφοί Καλαϊτζόγλου	100	
Σπυρ. Λ. Ιβηρόπουλος	100	
Ιωάννης Λαζαρίδης	100	
Κ. Δ. Καλαντζόγλους	100	
Χαρ. & Μαρ. Μουρατχανίδης	100	
Κ. Γρηγοριάδης	100	
Μιχ. Κεσίσογλου	100	
Θεόδωρος Ασλανίδης	100	

Δημ. Κουτζίδης	100	
Τιμολέων Τριανταφυλλίδης	150	
Χρ. Γρηγοριάδης	100	
23 άλλοι με μικρότερα ποσά	730	
Σύνολο ρούβλια		8.995,50
ΙΔ. Στο Ταϊγάνιο (Ταϊγανρόγκ)		
Παπα- Ματθαίος Παπαδόπουλος	50	
Σύνολο		50
ΙΕ. Στο Τομπρούκ		
Επαμεινώνδας Γραμματικόπουλος	500	
Σύνολο		500
ΙΣΤ. Στο Καρς		
Χ" Παναγιώτης Χαρίτωφ	100	
Η σύζυγός του Σοφία	100	
Σύνολο		200
ΙΖ. Στο Σοχούμι		
Χρίστος Σαμουρίδης	500	
Αχιλλέας Ουσταμπασίδης	100	
Γεώργιος Μεταξόπουλος	100	
Απόστολος Τοκμετζώφ	100	
Π. Βαφειάδης	100	
Ν. Διαμαντόπουλος	100	
Σάββας Λυπηρίδης	100	
Δ. Κομνηνός	100	
Ιωάννης Καλλιανίδης	100	
Ελευθέριος Συργανίδης	100	
11 άλλοι με μικρότερα ποσά, δηλ. συνολικά	250	
Σύνολο		1.650
ΙΗ. Στο Κρίμσκι (με τη φροντίδα της επιτροπής αποστολής).		
Αγγελής Καλλιανίδης	1.500	
Γ. Μακρίδης	500	
Αριστείδης Ροδαφινός	300	
Γ. Μαυροειδής	200	
Ιωάννης Προδρομάς	200	
Θεόδωρος Σαχινίδης	150	
Αθηνά Προδρομά	100	

Θεοφάνης Θεοφανίδης	100	
Μηνάς Π. Προδρομάς	100	
Π' Ιωάννης Ανδρεάδης, εφημέριος της κοινότητας	100	
Σπυριδων Κατάσης	100	
Ιορδάνης Ιωακειμίδης	100	
Ζαφείρα Τσουβαλιτζή	100	
Νικόλαος Αλεπόπουλος	100	
7 άλλοι με μικρότερα ποσά	235	
Σύνολο		3.885

ΙΘ. Στο Αικατερίνονταρ

Παναγιώτης Ακρίτας (Λίρες Οθωμανικές 500)	4.305	
Αδελφοί Ασβεστόπουλοι	1.500	
Δ. Σιουσμάν	500	
Απόστ. Μικρόπουλος	300	
Αδελφοί Πατζιάκωφ	300	
Παναγιώτης Ιωακειμίδης	300	
Γ. Ξανθόπουλος	300	
Ανδρέας Σαραντίδης	250	
Ι. Καγκελίδης	200	
Ι. και Γ. Αντωνιάδης	200	
Ιωάν. Και Αθανάσιος Κατάσης	200	
Γρ. Γραμματικόπουλος	200	
Πέτρος και Ηρακλής Γραμματικόπουλος	200	
Γ. Θωμαΐδης	150	
Ιωάννης Γαλανόπουλος	150	
19 άλλοι ανά 100 ρούβλια ο καθένας	1900	
34 άλλοι με μικρότερα ποσά	1120	
Σύνολο		12.075

Κ. Στο Μπακού

Βασίλειος Κούσης	1000	
Αλέξανδρος Κούσης	900	
Αχιλλέας Μαυρόπουλος	200	
Ι. Ν. Παπαδοπουλος	100	
Ν. Π. Μουσούρης	100	
Κυριάκος Παπαντωνίου	100	
33 άλλοι με μικρότερα ποσά	325	
Το κατάστημα Κούση-Θεοφυλάκτου (για δεύτερη φορά)	650	

Σύνολο		3. 375
ΚΑ. Στο Πότι (με τη φροντίδα της επιτροπής)		
Παναγιώτης Ζαροκοίλης	300	
Επαμεινώνδας Καρπόζηλος	200	
Ευριπ. και Αρκάδ. Καρπόζηλος	100	
Κίμων Γκίλης	200	
Αγησίλαος Αυγερινός	100	
4 άλλοι με μικρότερα ποσά	95	
Σύνολο		995
ΚΒ. Στην Ανάπα (Με τη φροντίδα της επιτροπής)		
Χαράλαμπος Μουμούλωφ	1000	
Ιωάννης Πασιάνωφ	1000	
Κ. Καρυοφύλλης	400	
Δ. Τριπολίτωφ	200	
Σύνολο		2.600
ΚΓ. Στο Πιετιγόρσκι (Με τη φροντίδα της επιτροπής)		
Νικόλαος Παπαϊωάννου	200	
Κωνσταντίνος Μιχαηλίδης	200	
Γρηγ. Γρηγοριάδης	300	
5 άλλοι με μικρότερα ποσά	105	
Σύνολο		805
ΚΔ. Στο Σίβρισκι (Με τη φροντίδα Παν. Σαρηπανίδη)		
Παν. Σαρηπανίδης	50	
24 άλλοι με μικρότερα ποσά	245	
Σύνολο		295
ΚΕ. Στο Αρμαβίρ		
Κανσταντίνος Τζιζώρτζογλου	100	
Σύνολο	100	
ΚΣΤ. Στο Βλαδικαυκάς (Με τη φροντίδα της επιτροπής)		
Π. Μαραντίδης	500	
Σοφία Μιχαήλωφ	100	
Αλεξάνδρα Ιωσηφάντωφ	100	
Ιωάννης Μαρτακίδης	100	
Κωνστ. Παζτούβα	100	
22 άλλοι με μικρότερα ποσά, συνολικά	374	

με βάση τον υπολογισμό αυτό – ότι 30 χρόνια μετά τον υπολογισμό αυτό (δηλαδή το 2000) το κόστος κατασκευής έχει ανέβει κατά 100-130 περίπου φορές, φτάνουμε σε ένα αριθμό 2,5 – 3,1 περίπου δις δραχμών σε σημερινές τιμές, που σημαίνει ένα τεράστιο και πρωτοφανές επίτευγμα ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

Η Έκθεση της Επιτροπής Ανοικοδομήσεως παρουσιάζεται στη συνεδρίαση της Αντιπροσωπείας της κοινότητας της 6 Ιουνίου 1903, ενώ έχει ήδη – κατόπιν παρακλήσεως της Επιτροπής – οριστεί από την Αντιπροσωπεία της κοινότητας και 3 μελής Επιτροπή Ελέγχου των οικονομικών της Επιτροπής Ανοικοδομήσεως, αποτελούμενη από 3 εξέχοντα στελέχη της κοινότητας και ταυτόχρονα της οικονομικής ελίτ της πόλης, τους Χρήστο Μεταξά, Γεώργιο Κοκκινίδη και Ιορδάνη Ενεπέκογλου. Η Επιτροπή αυτή μετά το λεπτομερή έλεγχο όλων των σχετικών παραστατικών, βρίσκει ότι όλα έγιναν καλώς και καταθέτει την έκθεσή της στο Μητροπολίτη Τραπεζούντας, ως πρόεδρο της Αντιπροσωπείας, στις 5 Δεκεμβρίου 1904.

Από την παράθεση του μακροσκελούς αυτού πίνακα των ονομάτων αυτών που συνεισέφεραν οικονομικά στην οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου, προκύπτουν ασφαλώς μερικά ενδιαφέροντα **συμπεράσματα**.

Πρώτα πρώτα φαίνεται καθαρά ότι όλοι σχεδόν οι Πόντιοι, τόσο στην Τραπεζούντα, όσο και όσοι είχαν εγκατασταθεί ως μετανάστες στη γειτονική ομόδοξη Ρωσία και τον Καύκασο, προσφέρουν ο καθένας κατά τις δυνάμεις του, θεωρώντας προφανώς ότι κατ' αυτό τον τρόπο συμβάλλουν στην οικοδόμηση ενός μέλλοντος περισσότερο φωτεινού για τον ποντιακό ελληνισμό, που θα εγγυάται η συγκρότηση ενός σημαντικού σχολικού μηχανισμού, που όχι μόνο θα αναπαραγάγει τις ιδέες και αξίες του, αλλά θα τον βοηθήσει να παίξει ένα σημαντικό ρόλο στο νέο τοπίο που διαμορφώνεται στις συνθήκες εκφυλισμού της άλλοτε κραταιάς Οσμανικής αυτοκρατορίας.

Γίνεται φανερό επίσης ότι στην τιτάνια αυτή προσπάθεια καθοριστικός είναι ο ρόλος των Ποντίων αστών, τραπεζιτών και εμπόρων, οι οποίοι συμμετέχουν όχι μόνο με τις – άμεσες - γενναίες οικονομικές παροχές, αλλά και με τη χορήγηση άτοκων δανείων και ακόμη με την προσωπική τους εργασία, για την διεκπεραίωση της οποίας αφιερώνουν τεράστια ποσότητα χρόνου μέσω των διαφόρων επιτροπών, που είναι απαραίτητες για την ολοκλήρωση του έργου, αλλά και των επαφών και συζητήσεων με διαφόρους ανθρώπους που έχουν τη δυνατότητα να στηρίξουν αυτή τη μεγαλειώδη προσπάθεια. Η συμβολή τους αυτή ερμηνεύεται από τις πιεστικές τους ανάγκες στελέχωσης των υπό ραγδαία άνοδο επιχειρήσεών τους με στελέχη έστω και στοιχειωδώς καταρτισμένα, τα οποία μπορεί να προσφέρει ένας σχολικός μηχανισμός με τις καλύτερες δυνατές προϋποθέσεις. Ένας μηχανισμός, που παράλληλα με την αναπαραγωγή της ιδεολογίας του ποντιακού ελληνισμού, θα συνδέει την εκπαίδευση με την παραγωγή. Αυτή την αναγκαιότητα προωθεί ο νέος Διευθυντής του Φροντιστηρίου (1903) Νικόλαος Λιθοξόος, ο οποίος – όπως ήδη έχει προαναφερθεί – το 1904 εισηγείται και καθιερώνει την ίδρυση εμπορικού τμήματος στην τελευταία τάξη του Φροντιστηρίου, με ανάλογο αναλυτικό πρόγραμμα, όπου στο εξής φοιτούν μαθητές που θέλουν να στελεχώσουν τις ελληνικές τραπεζικές και εμπορικές επιχειρήσεις και γενικά όσοι επιθυμούν ν' ασχοληθούν με τις επιχειρήσεις και το εμπόριο.

2.4. Τα εγκαίνια του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου.

Τα εγκαίνια του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου, όπως άλλωστε αναφέρουμε και σε άλλο σημείο, πραγματοποιούνται με ιδιαίτερη λαμπρότητα σε 2 ημέρες, το Σάββατο 14 και την Κυριακή 15 Σεπτεμβρίου 1902. Στις εκδηλώσεις βλέπουμε παρόντες όλους τους παράγοντες που συνετέλεσαν σε μικρό ή μεγάλο βαθμό στην οικοδόμηση του νέου κτιρίου. Πρώτος απ' όλους ο Μητροπολίτης Κωνσταντίας, ο "προστάτης και ηγέτωρ του λαμπρού τούτου έργου" που είναι το κεντρικό πρόσωπο των εκδηλώσεων. Ακολουθούν τα διακεκριμένα στελέχη της κοινότητας Τραπεζούντας που στήριξαν αποφασιστικά την οικοδόμηση του σχολείου, μαζί με τους Πόντιους αστούς και εμπόρους του εξωτερικού και κυρίως της Ρωσίας, οι οποίοι βρίσκονται στην πόλη ακριβώς για να παραβρεθούν στην κορυφαία αυτή στιγμή του ποντιακού ελληνισμού³⁴, και τέλος "σύμπας ο λαός"³⁵.

Η πρώτη ημέρα των εγκαινίων, ημέρα της εορτής της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού, ανήκει στους Έλληνες. Μετά τη θεία λειτουργία που τελείται χοροστατούντος του Μητροπολίτη στο μητροπολιτικό ναό του Αγίου Γρηγορίου δίπλα στο Φροντιστήριο, όλο το εκκλησίασμα με συναισθήματα έντονης συγκίνησης μεταβαίνει στο νέο κτίριο, όπου τελείται ο αγιασμός όλων των χώρων του σχολείου και στη συνέχεια μεταβαίνουν όλοι στην αίθουσα τελετών, όπου ο Φιλόλογος καθηγητής του Φροντιστηρίου Αριστείδης Ιεροκλής εκφωνεί τον πανηγυρικό της ημέρας. Στη συνέχεια ο Ιατρός Αδάμ Ευφραιμίδης εκφωνεί σύντομο λόγο "περί ομονοίας των πολιτών" και τέλος ο Μητροπολίτης Τραπεζούντος Κωνσταντίας κλείνει την πρώτη ημέρα των εκδηλώσεων συγχαίροντας συγκινημένος τους συμπολίτες του για το λαμπρό τούτο επίτευγμα³⁶.

2.4.1. Η πανηγυρική ομιλία κατά την τελετή των εγκαινίων

Μετά τον αγιασμό, όπως προαναφέρουμε, εκφωνείται ο πανηγυρικός της ημέρας από το Φιλόλογο καθηγητή του Φροντιστηρίου **Αριστείδη Ιεροκλή**, ένα πραγματικά αξιόλογο ρήτορα, ο οποίος απευθύνεται επί μία και μισή ώρα στο εκλεκτό ακροατήριο με θέμα: "**Η ιστορία των ελληνικών γραμμάτων**"³⁷. Με βάση τα δεδομένα που μέχρι στιγμής έχουμε παραθέσει, είναι φανερό ότι τίποτε δεν γίνεται τυχαία και τίποτε ασφαλώς χωρίς την έγκριση του Μητροπολίτη, ο οποίος είναι, όπως έχουμε τονίσει, η κορυφή της ελληνικής κοινότητας. Θα πρέπει λοιπόν να συμπεράνουμε ότι τόσο ο τίτλος του πανηγυρικού της ημέρας – πολύ περισσότερο επειδή πρόκειται για την τελετή εγκαινίων ενός κορυφαίου ιδεολογικού μηχανισμού των Ελλήνων του Πόντου – όσο βεβαίως και το περιεχόμενό του, είχαν εκ των προτέρων την έγκριση του Μητροπολίτη. Αξίζει λοιπόν να κάνουμε μια σύντομη αναφορά στο περιεχόμενο της σημαντικής αυτής ομιλίας, που πραγματοποιείται με τους όρους που περιγράψαμε, από ένα εκπαιδευτικό του Φροντιστηρίου, δηλαδή από ένα φορέα της ιδεολογίας του, στον οποίο, όπως μπορούμε να δούμε,

³⁴ ΙΕΡΟΚΛΗΣ Αριστ. «Λόγοι εκφωνηθέντες», Εν Αθήναις 1906, σελ.31.

³⁵ Ο.π., σελ. 9.

³⁶ Ο.π., σελ. 8-9.

³⁷ «ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ και Οδηγός Τραπεζούντος και περιχώρων του έτους 1905», Εν Τραπεζούντι 1904, σελ. 258-259.

ανατίθενται συχνά ομιλίες, οι οποίες αναφέρονται σε διακεκριμένους παράγοντες της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας ή σε μέλη των οικογενειών τους³⁸.

Στην ομιλία του μετά από μια σύντομη αναφορά στους συντελεστές αυτού του έργου και κυρίως στο μητροπολίτη και τους ευεργέτες της κοινότητας, ξεκινά την ιστορία των ελληνικών γραμμάτων με μια σύντομη αναφορά στον **Όμηρο**, του οποίου τα έργα θεωρεί ότι συνιστούν τα πρώτα μνημεία της ελληνικής γλώσσας, ενώ τον ίδιο τον χαρακτηρίζει *“μέγα παιδαγωγό και διδάσκαλο της αρχαιότητας”* (σελ.13). Ακολουθεί ο **Ησίοδος**, εκπρόσωπος του διδακτικού έπους, ο οποίος με την *“Θεογονία”* του τραξινόμησε και κατάγραψε τους μέχρι τότε θρησκευτικούς μύθους, ενώ με τα *“Έργα και Ημέραι”* του παρακίνησε τους ανθρώπους στη φιλοπονία και την εργασία (σελ.14). Ακολουθούν οι ελεγειακοί ποιητές **Καλλίνος** και **Τυρταίος** καθώς και ο σοφός νομοθέτης **Σόλων**(σελ.14).Ακολουθεί η λυρική μάλιστα δε η χορική ποίηση με το **Συμωνίδα τον Κείο**, τον επίσημο επιγραμματοποιό των Μηδικών Πολέμων και τον **Πίνδαρο**, του οποίου *“αι πυκναί και βαθείς ιδέαι και η μοναδική ποιητική δύναμις”* τον καθιστούν *“πρώτιστον και μέγιστον λυρικόν της αρχαιότητος”* (σελ.15-16). Φτάνουμε στη συνέχεια στους τραγικούς, τον **Αισχύλο**, το *“γίγαντα ψάλτη του συμπαθούς και πολυπαθούς Προμηθέως, το γλυκύ και βαθύ ψυχολόγο, τον αμίμητο ζωγράφο των συμφορών και περιπετειών του Οιδίποδος”* **Σοφοκλή** και τον από σκηνης φιλόσοφο **Ευρυπίδη**. Έπεται ο **Αριστοφάνης**, που εκπροσωπεί την ακμή και το ύψος της Αττικής διαλέκτου, του οποίου *“ το ανεξάντλητον σκωπτικόν πνεύμα, η σπινθηροβολούσα ευφυία και η μοναδική ποιητική έμπνευσις”* τον κατέστησαν *“μέγιστον κωμικόν της αρχαιότητος και του κόσμου”* (σελ. 16). Ακολουθεί ο πατέρας της ιστορίας, ο *“γλυκός και επαγωγός”* **Ηρόδοτος**, ενώ θεωρεί ότι η ιστορία έφτασε στον ανώτερο βαθμό με τον **Θουκυδίδη**, με μοναδική ακρίβεια και αμεροληψία, ενώ τέλος ο φιλόσοφος και στρατηγός **Ξενοφών**, *“ο επονομασθείς ένεκα της επανθούσης εν τοις έργοις αυτού χάριτος Αττική μέλισσα”* (σελ. 18). Στη συνέχεια έχουμε τους ρήτορες, το **Λυσία**, τον **Ισοκράτη** και προ πάντων το **Δημοσθένη**, τον επιφανέστερο των ρητόρων της αρχαιότητος. (σελ. 18). Η Φιλοσοφία είναι καθαρά ελληνικό δημιούργημα, του **Θαλή του Μιλησίου**, Φιλοσόφου και Αστρονόμου, ο οποίος όρισε επιστημονικά την πρώτη γνωστή στην αστρονομία έκλειψη του ηλίου και γενικά είναι ο πρώτος που προσπάθησε να δώσει επιστημονική εξήγηση του κόσμου. Ο **Πυθαγόρας** και οι Πυθαγόρειοι, οι οποίοι ισχυρίζονται ότι *“το παν είναι εν αρμονία”*, ο **Εμπεδοκλής**, ο οποίος εξήγησε από τον 5^ο πχ αιώνα τη γένεση των ορέων και την ποικιλία των ανωμαλιών του στερεού φλοιού της γης, ο **Λεύκιππος** και ο **Δημόκριτος**, που υπήρξαν οι θεμελιωτές της περι ατόμων θεωρίας. Ο **Ξενοφάνης** ο Κολοφώνιος, ο οποίος μίλησε για την υπέρτατη έννοια του ενός θεού, έλεγχε και έψεγε τους ομοφύλους του *“δια τους ανθρωπομόρφους θεούς, ούς ελάτρευον και τας ανθρωπίνους αδυναμίας και ατελείας, άς αυτοίς απέδιδον”* (σελ.20). Εδώ, χωρίς να υπεισέλθουμε στην ουσία του θέματος, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι έχουμε προφανώς μια προσπάθεια του ομιλητή να ικανοποιήσει το ακροατήριό του και κυρίως το

³⁸ ΙΕΡΟΚΛΗΣ Ν. Αριστ. «Λόγοι εκφωνηθέντες», Εν Αθήναις 1906. Εδώ βλέπουμε να παρατίθενται διάφοροι λόγοι του καθηγητή του Φροντιστηρίου και σε διάφορες περιστάσεις – εκτός αυτής των εγκαινίων του Φροντιστηρίου, και κυρίως σε κηδείες που αφορούν εξέχοντα στελέχη της κοινότητας που υπήρξαν ευεργέτες των σχολείων της πόλης, ή μελών των οικογενειών τους.

Μητροπολίτη, βρίσκοντας αφορμή από μια θέση του Ξενοφάνη – ενός φιλοσόφου όχι από τους κορυφαίους - να διαχωρίσει την αρχαία ελληνική Γραμματεία από τη θρησκεία του δωδεκάθεου και παράλληλα να υποστηρίξει την υπεροχή του χριστιανισμού απέναντι της “ειδωλολατρίας”, αφού υπήρξε επιφανής Φιλόσοφος, και μάλιστα μικρασιατικής καταγωγής, ο οποίος διείδε την υπεροχή του Χριστιανισμού αιώνες πριν την έλευση του Χριστού. Στη συνέχεια ο ομιλητής αναφέρεται στους τρεις μεγαλύτερους φιλοσόφους της αρχαιότητας, τον “θείο” Πλάτωνα, του οποίου η θεωρία περί ιδεών είναι “*ότι υψηλόν δύναται να γεννήσει η ανθρώπινη διάνοια*”, το “*μέγα πανεπιστήμονα της αρχαιότητος*” Αριστοτέλη, ο οποίος έθεσε τις βάσεις πασών των επιστημών και τον Σωκράτη, “*πνεύμα έκτακτον και δαιμόνιον, όστις έθηκεν τας βάσεις της ηθικής διδασκαλίας, ήν δι’όλου του βίου εμπράκτως επεκύρωσεν και δια του θανάτου του λαμπρώς επεσφράγισεν*” (σελ.22). Ακολουθούν αναφορές στους στωικούς φιλοσόφους, στους εκπροσώπους της Ιατρικής και κυρίως στον Ιπποκράτη και πηγαίνει στους χρόνους του Μεγάλου Αλεξάνδρου, οπότε η ελληνική γλώσσα διαδόθηκε στα πέρατα του κόσμου, το Μουσείο της Αλεξάνδρειας υπήρξε ταυτόχρονα και Ακαδημία και Πανεπιστήμιο, “*ταμείο θησαυρού αμυθήτου διανοητικών προϊόντων*”. Στους μαθηματικούς Ευκλείδη και Αρχιμήδη. Στον αρχαιολόγο και περιηγητή Πausανία (σελ. 25).

Εδώ ο ομιλητής βρίσκεται σε μια καθοριστικό ιστορικό σημείο, δηλαδή στη μετάβαση στους χρόνους του Χριστού. Έχει να αντιμετωπίσει το πέρασμα από τον παλαιό “ειδωλολατρικό” κόσμο, στον νέο κόσμο, το χριστιανικό. Για να τεκμηριώσει την αναγκαιότητα της νέας θρησκείας, ισχυρίζεται ότι ενώ η ελληνική φιλοσοφία επιτελούσε αθόρυβα αλλά με επιτυχία το έργο της, το αρχαίο θρησκευτικό οικοδόμημα “*υπεσκάπτετο ημέρα τη ημέρα και κατεκρημνίζετο, αι θρησκευτικά συνειδήσεις των ανθρώπων εσαλεύοντο ως κάλαμος υπ’ ανέμου, δεν ικανοποιούντο πλέον εις την θαυματουργόν επήρειαν και δύναμιν των ανθρωπομόρφων θεών του Ολύμπου. Η ανθρωπότης έπλεεν εν αμφιβολία και δισταγμώ, ότε ενεφανίσθη επί της γης ο κύριος ημών Ιησούς Χριστός και εκηρύχθη η εξ αποκαλύψεως θρησκεία*” (σελ. 25). Στη συνέχεια εξυμνεί την ηθική τελειότητα της νέας θρησκείας και τις διδασκαλίες της. Λέει χαρακτηριστικά ότι “*ο νεφεληγερέτης Ζευς, ο πατήρ ανδρών τε και θεών, εσαλεύθη εκ του θρόνου του και μετά φρίκης και λύπης είδεν η δύναμις του πυρφόρου του κεραυνού εξιμήσθη. Οι λοιποί ανθρωπόμορφοι θεοί εκρύβησαν εις τας δειράδας και λόχμας του περιωνύμου όρους, η δε Πυθία ανετράπη εκ του ιστορικού τρίποδος, δεν είχεν πλέον ο Φοίβος καλύβην, ου μάντιδα δάφνην ου παγάν λαλέουσαν απέσβετο και λάλον ύδωρ*”

Αφού λοιπόν περνάει στο χριστιανισμό, ισχυρίζεται ότι το ελληνικό πνεύμα συνεχίζει να γεννά μεγάλους δημιουργούς, όπως ο “*γλυκύτατος και πολυμαθέστατος*” Πλούταρχος, ο “*ευφυέστατος και χαριέστατος*” Λουκιανός, κλπ. Η Φιλοσοφία συνεχίζει το έργο της δια της νέας πλατωνικής σχολής μέχρι τον 6^ο μχ αιώνα. Ενώ υποχωρεί το αρχαίο ελληνικό θρήσκευμα έναντι της νέας θρησκείας, έρχονται στο προσκήνιο οι τρεις Πατέρες της εκκλησίας Βασίλειος ο Μέγας, Γρηγόριος ο Θεολόγος και ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, όπου το αρχαίο ρητορικό βήμα αντικαθιστά ο ιερός άμβωνας. Τον 7^ο αιώνα έρχεται ο περίφημος υμνογράφος και υμνωδός Ιωάννης Δαμασκηνός. Τον 9^ο αιώνα εμφανίζεται ο Πατριάρχης Φώτιος, ο ευρυμαθής και σοφότατος συγγραφέας της “*Μυριοβίβλου*”, ο οποίος πλην των άλλων

απεθσαύρισε τις κρίσεις για τα έργα 280 Ελλήνων συγγραφέων, που δυστυχώς από συγκυρία απωλέσθησαν.

Τέλος συνοψίζοντας ισχυρίζεται ότι το κάλλος που περιβάλλει τα έργα της ελληνικής διανοίας είναι άφθαρτο και αιώνιο. Οι Έλληνες εξάντλησαν όλα τα είδη της λογοτεχνίας, ενώ στη Φιλοσοφία ερεύνησαν με επιτυχία τα ύψιστα προβλήματα που απασχόλησαν ποτέ το ανθρώπινο γένος. Η ελληνική δε γλώσσα κατά τους Αλεξανδρινούς και Ρωμαϊκούς χρόνους έγινε γλώσσα παγκόσμια, ενώ κατά τη βυζαντινή περίοδο, Σύροι και Άραβες εμφανίζονται ως θιασώτες του ελληνικού πολιτισμού. Ειδικά οι Άραβες από τον 5^ο αιώνα, που βρίσκονται στο απώγειο του πολιτισμού τους, στρέφονται προς τα ελληνικά γράμματα, μεταφράζοντας πολλά από τα ελληνικά συγγράματα, τα οποία μάλιστα διαδίδουν στους δυτικούς λαούς και κυρίως στη Ισπανία. Στη συνέχεια ο ομιλητής θεωρεί ότι ο νεώτερος πολιτισμός είναι προϊόν του πολιτισμού που δημιούργησαν οι αρχαίοι Έλληνες, ενώ η Αναγέννηση στην Ευρώπη κατά το 15^ο αιώνα είναι έργο Ελλήνων λογίων, οι οποίοι προσφεύγουν στη Δύση μετά την άλωση της Πόλης και εκεί διαδίδουν τη συστηματική μελέτη των *“αθανάτων μνημείων της ελληνικής διανοίας”* (σελ. 28).

2.4.2. Αξιολόγηση της ομιλίας.

Ο ομιλητής καταλήγει απευθυνόμενος σ' όλους τους Τραπεζούντιους, τους οποίους χαρακτηρίζει φιλομούσους και φιλοτίμους για το μεγάλο αυτό έργο, την οικοδόμηση του Φροντιστηρίου, ενός δηλαδή σχολείου *“τοιούτων - των ελληνικών όπως τα περιέγραψε - γραμμάτων σεμνόν και γεραρόν Τέμενος, της Παιδείας καλλιπρεπές καθίδρυμα, οίκον της σοφίας ευαγή και εργαστήριον υψηλόν της αναπτύξεως του πνεύματος και της μορφώσεως και διαπλάσεως του ήθους”*, ορίζοντας κατ' αυτό τον τρόπο ουσιαστικά το ιδεολογικό περιεχόμενο και τους στόχους του Φροντιστηρίου. Στη συνέχεια απευθύνεται στα στελέχη της κοινότητας που μόχθησαν καθημερινά για 3 περίπου χρόνια στρατευμένοι στο σκοπό της οικοδόμησης του σχολείου και συγκεκριμένα στους Δημογέροντες, τους Συμβούλους και στους Εφόρους των σχολείων της πόλης, καθώς και στα μέλη της ερανικής επιτροπής που περιπλανήθηκε στον Καύκασο και τη Ν. Ρωσία για να συγκεντρώσει τα απαραίτητα για την ολοκλήρωση του φιλόδοξου σχεδίου χρηματικά ποσά. Δεν λησμονεί να αποδώσει τις πρέπει τιμές στους ομογενείς Ποντίους που έφτασαν από το εξωτερικό για να παρευρεθούν στη μεγάλη αυτή στιγμή για την πατρίδα τους. Προ πάντων όμως μεγάλες τιμές αποδίδει στο Μητροπολίτη Τραπεζούντος, τον οποίο ονομάζει *“προστάτη και ηγήτορα του λαμπρού αυτού έργου”*. Ισχυρίζεται μάλιστα –και όχι άδικα – ότι ο Μητροπολίτης με τις πρωτοβουλίες του οδήγησε την ελληνική κοινότητα Τραπεζούντος στην υπέρβαση από τις εσωτερικές συγκρούσεις και την εσωστρέφεια που την ταλαιπώρησαν για 3 περίπου δεκαετίες και έφερε την ενότητα των Ελλήνων, ενώ καρπό αυτής της ενότητας χαρακτηρίζει το έξοχο αυτό έργο, την οικοδόμηση του νέου μεγαλειώδους κτιρίου του Φροντιστηρίου (σελ. 31), που ήταν αποτέλεσμα συλλογικού, συστηματικού και επίμοχθου έργου. Κλείνοντας αυτό το σημαντικό του λόγο ο Αριστείδης Ιεροκλής προαναγγέλει τη νέα μεγάλη δωρεά του ήδη Μεγάλου Ευεργέτη των Σχολείων της πόλης μεγάλου εμπόρου Παναγιώτη Ακρίτα, ο οποίος πρόκειται να προχωρήσει άμεσα στην εξ ιδίων οικοδόμηση του “Ακριτείου Νοσοκομείου”

της ελληνικής κοινότητας, σε οικόπεδο που βρίσκεται στις παρυφές του λόφου "Μποζ τεπέ" στα νότια της πόλης, πολύ κοντά στη Μονή Θεοσκεπάστου. Δεν λησμονεί να απευθύνει τις ειλικρινείς του ευχαριστίες για τη συμβολή του στην ολοκλήρωση του έργου προς το Νομάρχη Τραπεζούντας Καδρή Μπέη, ένα αδιάφθορο και αδέκαστο αξιωματούχο, τον οποίο με αγάπη και σεβασμό ενθυμούνται οι Πόντιοι πρόσφυγες³⁹, ο οποίος είναι Νομάρχης μεταξύ των ετών 1892-1902⁴⁰ καθώς και τις -τυπικές- ευχαριστίες του στο Σουλτάνο Αβδούλ Χαμίτ (σελ 33).

Από τη λεπτομερή αυτή περιγραφή της ομιλίας του καθηγητή πλου Φροντιστηρίου Αριστείδη Ιεροκλή κατά την πρώτη ημέρα των εγκαινίων του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου κατά το Σάββατο 14 Σεπτεμβρίου 1902, ομιλία που σαφώς έχει μεγάλη σημασία για την ιδεολογία των Ελλήνων του Πόντου, όπως έχουμε ήδη τονίσει, προκύπτουν μερικά χρήσιμα συμπεράσματα και επιβεβαιώνονται πανηγυρικά προηγούμενες εκτιμήσεις μας. Κατ' αρχάς αυτή καθ' εαυτή η ομιλία, πραγματοποιείται σε μια κορυφαία στιγμή της ελληνικής κοινότητας, όπου όλοι σχεδόν οι Έλληνες της περιοχής προσφέρουν ότι μπορούν, ο καθείς κατά τις δυνάμεις του, γιατί έχουν την ακλόνητη πεποίθηση ότι με την οικοδόμηση ενός τόσο λαμπρού σχολικού κτιρίου οικοδομούν ένα πολύ καλύτερο μέλλον για τους ίδους, η οικοδόμηση ενός τέτοιου κτιρίου είναι η καλύτερη επένδυση που θα μπορούσαν να κάνουν για τον τόπο τους. Το περιεχόμενο λοιπόν της ομιλίας έχει αυτονόητη αξία για την έρευνά μας.

Ο ομιλητής στη μία και μισή ώρα που διαρκεί η ομιλία του, κάνει μια εκτενή αναφορά στην ιστορία των ελληνικών γραμμάτων από την ομηρική εποχή μέχρι το Βυζάντιο. Με τρόπο εντυπωσιακό και με έξυπνα ρητορικά ευρήματα κερδίζει το ακροατήριό του, που παρακολουθεί με ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Πρόκειται άλλωστε για ένα εκπαιδευτικό με μεγάλη ρητορική ικανότητα⁴¹. Ο τρόπος με τον οποίο εξυμνεί τους Έλληνες δημιουργούς από τα πανάρχαια χρόνια, δείχνει μια προσπάθεια να δείξει την αδιάσπαστη ενότητα του ελληνισμού από την αρχαιότητα. Αυτό, όπως έχουμε ήδη τονίσει συνιστά ένα βασικό στοιχείο της ιδεολογίας και του νεοσύστατου ελλαδικού κράτους. Ο ομιλητής άλλωστε είναι φορέας της ιδεολογίας του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου της Αθήνας⁴², ενός βασικού ιδεολογικού μηχανισμού του ελλαδικού κράτους, ως απόφοιτος της Φιλοσοφικής Σχολής του.

Εκφράζοντας τον έντονο θαυμασμό του προς κάθε Έλληνα δημιουργό στον οποίο αναφέρεται, δίνει στην ομιλία του καθαρά ελληνοκεντρικά χαρακτηριστικά. Αυτό ως γνωστόν συνιστά το ένα από τα δύο κύρια στοιχεία της ιδεολογίας του Φροντιστηρίου, όπως σε προηγούμενο κεφάλαιο περιγράψαμε. Το άλλο είναι η χριστιανική πίστη και θρησκεία. Εδώ ο ομιλητής έχει ένα μικρό πρόβλημα, ειδικά κατά την αναφορά του στους χρόνους του Χριστού, όπου είναι υποχρεωμένος να συνδέσει κατά το δυνατόν αρμονικά το αρχαίο ελληνικό μεγαλείο, του οποίου είναι προφανώς μεγάλος θαυμαστής, με την ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία. Φαίνεται να το κατορθώνει με επιτυχία

³⁹ ΑΚΡΙΤΙΔΗΣ Ευστ. «Έργα και ημέραι του Καδρή πασά, Νομάρχου Τραπεζούντος», ΠΕ, τ. 14, περίοδος Β', Θεσσαλονίκη 1977, σελ. 100

⁴⁰ GOLOĞLU Mahmut: "Trabzon Tarihi", Ahkara 1975.

⁴¹ ΦΩΣΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ Αγαθάγγελος: «Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας», Ημερολόγιο-Λεύκωμα Παναγίας Σουμελά, Θεσσαλονίκη 1968-69, σελ. 40.

⁴² ΞΗΡΑΔΑΚΗ Κούλα: «Δάσκαλοι του υπόδουλου ελληνισμού: Πόντος», ΠΣ, τεύχος 3^ο (1975-1984), Αθήναι 1984, σελ. 94.

απέναντι στο ακροατήριο του, διαχωρίζοντας την αρχαία ελληνική Φιλοσοφία (για την οποία λέει ότι συνέχισε να επιτελεί το έργο της) από τη θρησκεία ("το αρχαίον θρησκευτικόν οικοδόμημα υπεσκάπτετο ημέρα τη ημέρα, αι θρησκευτικαί συνειδήσεις των ανθρώπων εσαλεύοντο ως κάλαμος υπ' ανέμου, η ανθρωπότης έπλεεν εν αμφιβολία") και με την έξυπνη χρήση λέξεων και φράσεων φτάνει στην αναγκαιότητα της νέας, της "εξ Αποκαλύψεως" θρησκείας με την έλευση του Χριστού. Αυτό δε που είναι άξιο προσοχής είναι η προσπάθειά του να παρουσιάσει το έργο των πνευματικών δημιουργών των πρώτων χριστιανικών αιώνων, ως αρμονική συνέχεια του έργου των αρχαίων Ελλήνων δημιουργών. Έτσι τονίζει ότι η φιλοσοφία εξακολουθεί το έργο της δια της νέας Πλατωνικής σχολής μέχρι τον 6^ο αι.μχ, η νέα σοφιστική και ρητορική "δεν έπαυσεν εργαζομένη μέχρι Θεμιστίου και Λιβανίου", με τους τρεις Πατέρες της εκκλησίας το αρχαίο ρητορικό βήμα αντικαταστάθηκε από τον άμβωνα, κλπ. Καταλήγει μάλιστα δηλώνοντας ότι η Αναγέννηση στη Δύση δημιουργήθηκε από τους εκεί καταφυγόντες Έλληνες λογίους και είναι αποτέλεσμα της βαθείας μαλέτης των "αθανάτων μνημείων της ελληνικής διανοίας"

2.4.3. Η ολοκλήρωση της τελετής των εγκαινίων

Αξίζει να σημειωθεί, ότι ο Αριστείδης Ιεροκλής τον εντυπωσιακό αυτό για τα μέτρα της εποχής λόγο, ο οποίος είναι το καθοριστικό γεγονός της πρώτης ημέρας των εγκαινίων, τον προετοίμασε χωρίς να χρησιμοποιήσει βιβλιογραφία για λόγους υπεράνω της θέλησής του⁴³. Η πρώτη ημέρα των εγκαινίων του Φροντιστηρίου, συνεχίζεται με σύντομο λόγο του γιατρού Ευφραιμίδη Αδάμ με θέμα "περί ομονοίας πολιτών" και κλείνει με ολιγόλεπτη θερμή προσφώνηση του Μητροπολίτη Τραπεζούντος Κωνσταντίου, ο οποίος εκτός των άλλων συγχαίρει τους συμπολίτες του για το μέγα αυτό κατόρθωμα, την ταχεία δηλαδή αποπεράστωση του μεγαλοπρεπούς σχολικού κτιρίου⁴⁴.

Την επόμενη ημέρα, Κυριακή 15 Σεπτεμβρίου, πραγματοποιείται η επίσημη τελετή. Μετά τη θεία λειτουργία που τελείται και πάλι χοροστατούντος του Μητροπολίτη, προσέρχονται στο Φροντιστήριο, εκτός του Μητροπολίτη, οι επίσημες αρχές και τα στελέχη της ελληνικής κοινότητας, ο Νομάρχης Τραπεζούντος Καδρή Μπέης, ο στρατιωτικός διοικητής Τραπεζούντος, οι Πρόξενοι των ξένων χωρών και οι αντιπρόσωποι των διαφόρων άλλων κοινοτήτων⁴⁵.

Τον πανηγυρικό της ημέρας εκφωνεί στην τουρκική γλώσσα ο δικηγόρος Νικόλαος Ορφανίδης, ο οποίος αναφέρεται στη σημασία του έργου, που ολοκληρώνεται με την έγκριση του Σουλτάνου και την υψηλή προστασία του Νομάρχη. Στη συνέχεια ο Γυμνασιάρχης Ματθαίος Παρανίκας με ένα σύντομο

⁴³ ΙΕΡΟΚΛΗΣ Ν.Αρ. «Λόγοι εκφωνηθέντες», ο.π., σελ. 8. Εδώ ο ίδιος παραδέχεται ότι δεν χρησιμοποίησε κανένα βιβλίο για τη σύνταξη του λόγου του, επειδή αφ ενός μεν είχε απωλέσει όλα του τα βιβλία στη Σάμο - από τη οποία πολύ πρόσφατα έφτασε στην Τραπεζούντα - χωρίς να μας λέει για ποιο λόγο έγινε αυτό, αφ ετέρου δε δεν είχε τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει τη βιβλιοθήκη του Φροντιστηρίου, επειδή πρόσφατα ολοκληρώθηκε η οικοδόμηση του κτιρίου και το περιεχόμενο της βιβλιοθήκης του σχολείου βρισκόταν ακόμη σε ιδιωτική οικία.

⁴⁴ Ο.π., σελ.9.

⁴⁵ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ του ΠΟΝΤΟΥ του 1905, .ο.π., σελ. 259.

λόγο του αναφέρεται στην ιστορία του Φροντιστηρίου και τέλος ο Μητροπολίτης, στην τουρκική επίσης, προσφωνεί τους παρόντες, ευχαριστώντας τους επισήμους προσκεκλημένους. Έτσι λήγει η τελετή των εγκαινίων *"εν μέσω της γενικής χαράς πάντων των ομογενών, εν τη ψυχή των οποίων ανεξάλειπτον αφήκεν την εντύπωσιν η επί δύο ημέρας γενομένη πρωτοφανής δια την ημετέραν πόλιν τελετή των εγκαινίων του νεοδημηθέντος Φροντιστηρίου Τραπεζούντος"*⁴⁶

2. Συμπέρασμα.

Δύο είναι οι σημαντικότερες στιγμές της ιστορίας του Φροντιστηρίου : της ίδρυσής του κατά το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα και προπάντων η οικοδόμηση του νέου κτιρίου του με την έλευση του 20ου αιώνα.

Το Φροντιστήριο ιδρύεται στην Τραπεζούντα το 1682, σε μια εποχή έντονων κοινωνικοοικονομικών ανακατατάξεων, όπου διαρρηγνύονται οι παραδοσιακές οικονομικές δραστηριότητες και αναδεικνύεται μια νέα ανερχόμενη τάξη εμπόρων-μεταπραττών, κυρίως Ελλήνων, που παίζει ρόλο διαμεσολαβητή μεταξύ των δυτικών χωρών που παράγουν τα προϊόντα και της Οσμανικής άρχουσας τάξης. Η νέα αυτή τάξη παίζει σημαντικό ρόλο στην ίδρυση σχολείων. Η ίδρυση του Φροντιστηρίου χρονικά συμπίπτει και με τον κίνδυνο αποδιάρθρωσης των Ελλήνων του Πόντου, που είναι ορατός αυτή την εποχή, εξ αιτίας αφ ενός των βίαιων εξισλαμισμών στους οποίους προβαίνουν οι τοπικοί τιμαριούχοι Ντερεμπέηδες και αφ ετέρου της Καθολικής προπαγάνδας που προωθείται μέσω δυτικών μοναχών που φθάνοντας στην περιοχή του Πόντου και κυρίως στην πρωτεύουσα Τραπεζούντα, προσπαθούν να διαφθείρουν τις συνειδήσεις των Ελλήνων και να τους εντάξουν στο δικό τους ιδεολογικό σύστημα. Η πρωτοβουλία ίδρυσης ανήκει στο Σεβαστό Κυμινήτη, το σημαντικότερο Πόντιο λόγιο της εποχής, που μέχρι τότε δίδασκε στη Μεγάλη του Γένους Σχολή της Κωνσταντινούπολης.

Το Φροντιστήριο μέσα από περιόδους έντονης ανάπτυξης αλλά και παρακμής που φτάνει κάποιες φορές ακόμη και στην προσωρινή άρση της λειτουργίας του, φτάνει μετά από περισσότερο από δύο αιώνες ζωής, στον 20ο αιώνα, μέσα σ' ένα νέο οικονομικό και κοινωνικό τοπίο. Η παρουσία του νέου Μητροπολίτη Τραπεζούντας Κωνσταντίου, μιας ισχυρής προσωπικότητας που με τις πρωτοβουλίες του συντελεί αποφασιστικά στην υπέρβαση της εσωτερικής κρίσης στην ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας, εγγυάται την ενότητα στο εσωτερικό της κοινότητας που είχε δοκιμαστεί έντονα για δεκαετίες και δημιουργεί προϋποθέσεις εκπαιδευτικής άνοιξης. Η προϊούσα παρακμή της Οσμανικής Αυτοκρατορίας και οι μεταρρυθμίσεις που επιβάλλονται από τους ισχυρούς της Ευρώπης στο Σουλτάνο, δημιουργούν τις προϋποθέσεις έντονης οικονομικής ανάπτυξης για τους Έλληνες του Πόντου και κυρίως της Τραπεζούντας, που είναι η κύρια πύλη εισόδου και εξόδου των προϊόντων στην περιοχή του Ευξείνου από τη Δύση προς την Ανατολή και αντίστροφα. Η οικονομική ανάπτυξη και η κοινωνική κινητικότητα είναι έντονη και αυτό συμβαδίζει με μια επίσης έντονη πολιτιστική ανάπτυξη. Η υπάρχουσα υποδομή του Φροντιστηρίου αδυνατεί πλέον να απορροφήσει τη μεγάλη ζήτηση για μόρφωση αλλά και για στοιχειώδη κατάρτιση μαθητών που θα στελεχώσουν τις υπό ραγδαία ανάπτυξη ελληνικές επιχειρήσεις. Η

⁴⁶ ΙΕΡΟΚΛΗΣ Αρ., ό.π., σελ. 9.

ελληνική κοινότητα με εμπνευστή και καθοδηγητή το Μητροπολίτη προχωρά σε επανασχεδιασμό του εκπαιδευτικού πλαισίου, του οποίου κεντρικό στοιχείο είναι η οικοδόμηση του νέου μεγαλειώδους τετραώροφου κτιρίου στη θέση του παλαιού, παραθαλάσσια, δίπλα στο μητροπολιτικό ναό του Αγίου Γρηγορίου.

Η κυριαρχία των Ελλήνων στην αγορά της πόλης ως τραπεζιτών και εμπόρων είτε ως διαμεσολαβητών ξένων οικονομικών συμφερόντων είναι απόλυτη. Είναι οι κύριοι ρυθμιστές και οι καταλύτες της. Το δεδομένο αυτό συνεπάγεται μεγάλη συσσώρευση πλούτου στα χέρια τους και σε συνδυασμό με την αναγκαιότητα σύνδεσης της εκπαίδευσης με τις εξελίξεις, συνιστά τις κατ'εξοχήν οικονομικές προϋποθέσεις επανίδρυσης κατ'ουσίαν του Φροντιστηρίου κατά τις αρχές του 20ου αιώνα. Οι Έλληνες με την οικοδόμηση του νέου κτιρίου, επανεπενδύουν τον πλούτο τους - σε μια επένδυση όχι οικονομική αυτή καθ'εαυτή - γιατί κατανοούν ότι η ύπαρξη ενός εκπαιδευτικού μηχανισμού που θα ανταποκρίνεται κατά τον δυνατόν στις νέες οικονομικές και κοινωνικές πραγματικότητες, είναι μια επένδυση που μπορεί να πολλαπλασιάσει τα κέρδη τους. Έτσι ερμηνεύεται το γεγονός ότι ενώ οι Έλληνες όλων των κοινωνικών τάξεων στον Πόντο στηρίζουν ο καθένας κατά τις δυνάμεις του την οικοδόμηση του νέου κτιρίου επειδή επιθυμούν την ύπαρξη ενός μηχανισμού που θα αναπαράγει την ιδεολογία τους, όμως πολύ σημαντικότερη στη χρηματοδότηση σε όλες τις φάσεις οικοδόμησης του σχολείου είναι η συμμετοχή των αστών Ποντίων μεγαλεμπόρων και τραπεζιτών της Τραπεζούντας και του εξωτερικού.

Τα εγκαίνια του Φροντιστηρίου πραγματοποιούνται σε μια ατμόσφαιρά έντονης συγκίνησης και συμμετοχής όλων των Ποντίων Ελλήνων στο σχετικό τελετουργικό, του οποίου επικεφαλής είναι ο Μητροπολίτης, σε δύο ημέρες, στις 14 και 15 Σεπτεμβρίου 1902. Πρόκειται για μια μοναδική εμπειρία για τους Έλληνες της κοινότητας Τραπεζούντας και τους ομογενείς του εξωτερικού που προσέρχονται ακριβώς για να πάρουν μέρος στις σχετικές εκδηλώσεις, όπου μια ατμόσφαιρα αισιοδοξίας είναι διάχυτη παντού. Αυτή ακριβώς είναι η σημαντικότερη στιγμή της ιστορίας του Φροντιστηρίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

Παράγοντες που επηρέασαν τη λειτουργία του Φροντιστηρίου.

1. Γενικά.

Οι βασικοί παράγοντες λειτουργίας του Φροντιστηρίου στις αρχές του 20ου αιώνα που εξετάζουμε (μεταξύ 1900-1914 δηλ. από την είσοδο του 20ου αιώνα μέχρι τον 1^ο Παγκόσμιο πόλεμο) είναι οι εκπαιδευτικοί, οι μαθητές, η ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας και κατά δεύτερο – αλλά όχι έσχατο – λόγο οι ελληνικές ποντιακές κοινότητες αλλά και ιδεολογικοί μηχανισμοί που δρουν εκτός των ορίων του Πόντου και κυρίως στην Κωνσταντινούπολη, τη Ρωσία, τον Καύκασο, ακόμη και στην Αθήνα. Σημαντικός επίσης είναι και ο ρόλος που παίζουν μεμονωμένοι Έλληνες του Πόντου ή Πόντιοι του εξωτερικού που με τις συνεχείς χορηγίες ή τις πρωτοβουλίες τους στηρίζουν αποφασιστικά τη λειτουργία του σχολείου και γενικά μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι ο κάθε Πόντιος άμεσα ή έμμεσα στηρίζει κατά τις δυνάμεις του το Φροντιστήριο, που το θεωρεί εργαλείο κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης για τον ποντιακό ελληνισμό.

Σε κάθε περίπτωση οι Έλληνες του Πόντου αγωνίζονται να στηρίξουν τους σχολικούς τους μηχανισμούς. Κάθε εκδήλωσή τους που έχει τη δυνατότητα να αποφέρει κάποια έσοδα, πραγματοποιείται κυρίως για τη διάθεση των εσόδων αυτών υπέρ των σχολείων⁴⁷. Δεν είναι τυχαίο που, όταν βρίσκονται μακριά από την ιδιαίτερη πατρίδα τους, όπως στην περίπτωση της Κωνσταντινούπολης, παράλληλα με τον αγώνα να βελτιώσουν την οικονομική τους κατάσταση μέσω των εμπορικών και άλλων δραστηριοτήτων τους, δεν λησμονούν να φροντίζουν και για τα σχολεία τους⁴⁸, ιδρύουν μηχανισμούς, όπως την «εν Κωνσταντινουπόλει αδελφότητα Τραπεζουντίων Πρόνοια» με κύριο στόχο τη βελτίωση της εκπαίδευσης της πατρίδας τους⁴⁹. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι μια σειρά ελληνικές κοινότητες του Πόντου ακολουθώντας το παράδειγμα της κοινότητας της Τραπεζούντας, σχεδιάζουν και προωθούν την οικοδόμηση και δικών τους νέων σχολείων, που να ανταποκρίνονται στις νέες ανάγκες. Οι φιλόδοξες όμως αυτές προσπάθειες διακόπτονται απότομα από την έκρηξη του 1^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου και την έναρξη των διωγμών των

⁴⁷ ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ, Έτος Α', σελ. 268. Εδώ περιγράφεται η συγκρότηση επιτροπής για τη διενέργεια λαχειοφόρου αγοράς, της οποίας τα έσοδα θα διατεθούν για την κάλυψη του ελλείματος των σχολείων της Τραπεζούντας

- ΠΑΥΛΙΔΗΣ Γ. «Τα Χριστούγεννα στη Σάντα», ΠΕ, τ. 59. 1984, σελ. 407. Σύμφωνα με το σ. τα γλέντια στη χωριά της ενδοχώρας γίνονται για να συγκεντρωθούν έσοδα υπέρ των σχολείων

⁴⁸ ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ, Έτος Α', σελ. 156. Εδώ παρατίθεται η είδηση ότι στην Κων/πολη Πόντιοι ομογενείς προτίθενται να ιδρύσουν τράπεζα, ενώ στόχος τους είναι να διαθέσουν μέρος των κερδών τους από την τράπεζα υπέρ των σχολείων της Τραπεζούντας.

⁴⁹ Ο.π., σελ. 841. Εδώ περιγράφονται οι εργασίες της ετήσιας γενικής συνέλευσης της «εν Κωνσταντινουπόλει αδελφότητος Τραπεζουντίων Η Πρόνοια», όπου κύριο ζήτημα που απασχολεί τους συνέδρους είναι η συγκέντρωση χρημάτων για το Φροντιστήριο καθώς και η προσπάθεια να αναβαθμιστεί το Φροντιστήριο σε πλήρες Γυμνάσιο.

Ελλήνων του Πόντου που ακολουθεί και σημαίνει την αρχή του τέλους για την παραμονή του ποντιακού ελληνισμού στις εστίες του⁵⁰.

Δεν πρέπει σε καμμία περίπτωση να λησμονούμε το ρόλο της εκκλησίας ως παράγοντα λειτουργίας του Φροντιστηρίου όπως άλλωστε και κάθε σχολικού μηχανισμού. Υπενθυμίζουμε τις συνεχείς μας αναφορές στο ρόλο που παίζει το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο στα πλαίσια του συστήματος των εθνικών κοινοτήτων που ισχύει στην Οσμανική Αυτοκρατορία είναι οιοική κυβέρνηση του ελληνικών ορθοδόξων πληθυσμών. Εκτός των άλλων σχεδιάζει και εφαρμόζει την εκπαιδευτική πολιτική των Ελλήνων της Αυτοκρατορίας, μέσω της Κεντρικής Πατριαρχικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής στην περιοχή της Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινούπολης και μέσω των τοπικών Μητροπολιτών στις περιφέρειες του κράτους. Συνεπώς ο τοπικός Μητροπολίτης είναι η ανώτατη αρχή για τους Έλληνες της περιοχής, προίσταται όλων των τοπικών κοινοτικών οργάνων και γενικά η συμβολή του όχι μόνο στις εξελίξεις των εκπαιδευτικών πραγμάτων, αλλά και σε κάθε πτυχή της κοινωνικής ζωής των Ελλήνων είναι καθοριστική. Στη συνέχεια θα δούμε, εκτός των άλλων, και το συγκεκριμένο ρόλο που παίζει ο Μητροπολίτης Τραπεζούντας στα πλαίσια της οργανωμένης ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας, ως παράγοντας που επηρεάζει τη λειτουργία του Φροντιστηρίου. Δεν θα πρέπει εδώ να λησμονήσουμε τον αδιάκοπο ιδεολογικό και πολιτικό αγώνα που διεξάγεται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο για την αντιμετώπιση της Καθολικής προπαγάνδας μέσω των σχολικών τους μηχανισμών. Ειδικά στην Τραπεζούντα, ως γνωστόν, το ρόλο αυτό παίζει το σχολείο των Freres Cerians. Το Πατριαρχείο ζητά με συνεχείς εγκυκλίους του προς τις Δημογεροντίες όχι μόνο της Τραπεζούντας αλλά και όλης της επικράτειας, να αποτρέψουν τους ορθοδόξους χριστιανούς από τη αποστολή των παιδιών τους για φοίτηση σ'αυτά τα σχολεία⁵¹. Παρακολουθεί δε με ιδιαίτερη προσοχή την προσπάθεια διείσδυσης αυτών των μηχανισμών στον Πόντο και ζητά συνεχώς από τους Μητροπολίτες της περιοχής να προχωρούν σε κάθε αναγκαία πρωτοβουλία που θα ακυρώνει στην πράξη αυτές τις προσπάθειες⁵². Το γεγονός δε ότι οι προσπάθειες αυτές, τουλάχιστον στην

⁵⁰ ΧΕΙΜΩΝΙΔΗΣ Ευάγγελος του Θεοδοσίου, Πληροφορητής, Θεσσαλονίκη, γραφεία σωματείου «Παναγία Σουμελά», 29-11-1993, ώρα 11.00. Ο πληροφορητής, που γεννήθηκε το 1916 στη Σάντα του Πόντου και είναι ανηψιός του Φιλίππου Χειμωνίδη, καθηγητή φυσικών του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας και ταυτόχρονα βαθύς γνώστης και μελετητής της ιστορίας και λαογραφίας του Πόντου και ιδιαίτερα της πατρίδας του Σάντας. Μας πληροφορεί εκτός των άλλων, ότι το 1910 η ελληνική κοινότητα των 7 οικισμών της Σάντας αποφασίζει την οικοδόμηση του Φροντιστηρίου Σάντας πάνω σε σχέδια του μεγάλου Σανταίου εργολάβου Χρήστου Μαυρόπουλου και προχωρεί την ίδια χρονιά στη θεμελίωσή του στην τοποθεσία Κατσή του οικισμού Κοζλαράντων. Το κτίριο όμως δεν ολοκληρώθηκε ποτέ, εξ αιτίας των γεγονότων που ακολούθησαν και οδήγησαν στη γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου και την έξοδο τους από τις εστίες τους.

⁵¹ ΕΑ, τόμος 26, σελ. 375, Εν Κωνσταντινουπόλει 1902. Εδώ αναφέρεται συνοδική και πατριαρχική «εγκύκλιος περί ξένων σχολών» τις απανταχού Δημογεροντίες, η οποία συνιστά «πάσι τοις ορθοδόξοις ίνα παύσωσιν αποστέλλοντες τα τέκνα αυτών εις τας υπό ξένων διατηρουμένας σχολάς».

⁵² ΚΠΑ 1899: α) στη σελ. 73 με έγγραφο της 13 μαρτίου 1899 προς το μητροπολίτη Τραπεζούντας Κωνσταντίο, η σύνοδος του Οικουμενικού Πατριαρχείου κάνει λόγο για την προσπάθεια των αδελφών Freres Cerians να ιδρύσουν ορφανοτροφείο στην Τραπεζούντα

περιοχή του Πόντου, έχουν πενιχρά αποτελέσματα, αποδεικνύει ότι οι μηχανισμοί αντίστασης των Ποντίων Ελλήνων είναι ιδιαίτερα ισχυροί.

Πολύ σημαντικές μπορούν να θεωρηθούν οι προσφορές πλούσιων αστών Ποντίων υπέρ του Φροντιστηρίου, μέσω των οποίων στηρίζεται σε σημαντικό βαθμό η λειτουργία του⁵³. Απειρες ως προς τον αριθμό φαίνονται οι δωρεές επιφανών Ποντίων επιχειρηματιών του εξωτερικού (κυρίως της Ν. Ρωσίας) τόσο προς το Φροντιστήριο, όσο και για την οικονομική στήριξη των σχολικών μηχανισμών της ιδιαίτερης πατρίδας τους⁵⁴. Σε κάποιες μάλιστα περιπτώσεις πλούσιοι Πόντιοι αστοί κάνουν δωρεές και σε μηχανισμούς εκτός του Πόντου και μάλιστα της Κωνσταντινούπολης⁵⁵.

«ένθα ουχ υπάρχουν καθολικοί αλλά μόνον Ορθόδοξοι» και του ζητά να πάρει όλες τις αναγκαίες πρωτοβουλίες, που θα εμποδίσουν την ίδρυση αυτού του ιδρύματος.

β) Στη σελ. 235, με ημερομ. 18 Ιουλίου 1899, με έγγραφο προς τον Μητροπολίτη Νεοκαιοσαρείας Αλέξανδρο, εκφράζει την ικανοποίησή της για τα μέτρα που έλαβε εναντίον της Προτεσταντικής πραπαγάνδας στην επαρχία του και τον παρακινεί να συνεχίσει τους αγώνες του «εναντίον των αλλοδαπών τούτων λύκων»

⁵³ «ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ», τόμος 5^{ος}, τέυχη Ζ' και Η', Ιούλιος-Αύγουστος 1908, σελίς 347. Εδώ παρατίθεται απόσπασμα από την εφημερίδα της Τραπεζούντας «Φάρος της Ανατολής», σύμφωνα με το οποίο η χήρα του ήδη Μεγάλου Ευεργέτη των σχολείων της Τραπεζούντας Ανδρέα Σιμώνων Αρτεμισία, εκτός της δωρεάς των 500 λιρών του συζύγου της, διαθέτει άλλες 500 λίρες υπέρ του Φροντιστηρίου, του «Ξενοφώντα» και άλλων μηχανισμών του Πόντου κι έτσι η συνολική δωρεά της οικογένειας ανέρχεται στο ποσό των 1000 λιρών.

⁵⁴ Η βιβλιογραφία βρίθει σχετικών αναφορών. Αν εξαιρεθούν οι σημαντικές προσφορές πλουσίων Ποντίων της Ρωσίας υπέρ της ανεγερσεως του Φροντιστηρίου στις οποίες αναφερθήκαμε ήδη, μπορούμε να αναφέρουμε κάποιες ενδεικτικές περιπτώσεις όπως:

α) Του Ι. Κυριακίδη, ο οποίος εγκατεστημένος από πολλά χρόνια στο Νοβοροσίσκ Ρωσίας, αποβιώσας, με τη διαθήκη του κληροδοτεί όλη την ακίνητη περιουσία του στο Νοβοροσίσκ, που υπολογίζεται σε 480 περίπου λίρες, στο Φροντιστήριο και φυσικά ονομάζεται Μεγάλος Ευεργέτης της κοινότητας Τραπεζούντας. (ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμ. 2^{ος}, Αθήναι 1905, σελ.320).

β) Του Χρήστου Π. Φιλιππίδη, ο οποίος αποβιώσας στην Τραπεζούντα, κληροδοτεί με τη διαθήκη του όλη την κτηματική του περιουσία, που εκτιμάται σε 300 λίρες, στο Φροντιστήριο (ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, έτος Ζ, τεύχος Ζ-Η, αθήναο 1910, σελ.454).

γ) Της Ευδοξίας Σταυριανίδου, η οποία δωρίζει στο Φροντιστήριο της οικία της στην Αγία Μαρίνα («ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ», τ. 6^{ος}, τεύχος Β', εν Αθήναις 1909, σελ. 314)

δ) Της Ανθής Χατζή Γραμματικοπούλου, η οποία προσφέρει την οικία της στη συνοικία του Αγίου Γεωργίου υπέρ του Φροντιστηρίου (ό.π., σελ. 315)

ε) Του Χατζή Γεωργίου Μαυρίδη, ο οποίος σύμφωνα με επιστολή του Μητροπολίτη Τραπεζούντας Κωνσταντίου, που αναγιγνώσκεται στη Σύνοδο του Πατριαρχείου, προσφέρει 1500 λίρες υπέρ ανεγέρσεως κτιρίου για τα σχολεία της ιδιαίτερης πατρίδας του Τρίπολης (ΕΑ, τόμος 26, Εν Κωνσταντινουπόλει 1902, σελ. 263)

στ) Των Μεγάλων της Άτρας Ευεργετών Ιωάννη Κοσμώνωφ (προσφέρει 1000 ρούβλια υπέρ των σχολείων της πατρίδας του), του Ιωάννη Πολατώφ (500 ρούβλια) και Κωνίνου Ζαχαριάδη (200 ρούβλια και 25 λίρες υπέρ ανεγέρσεως βιβλιοθήκης) (ό.π., σελ. 316)

ζ) Του Χατζή Ηλία Κογκάλιδη, ο οποίος μέσω διαθήκης αφιερώνει 20 λίρες υπέρ του Φροντιστηρίου και μικρότερα ποσά υπέρ των σχολείων και των εκκλησιών της πόλης (ΕΠ, τόμ. Α', σελ. 268)

⁵⁵ ΕΑ, τόμος 30, Εν Κωνσταντινουπόλει 1906, σελ. 289. Εδώ γίνεται αναφορά στο Μεγάλο Ευεργέτη των σχολείων και της κοινότητας Τραπεζούντας Π. Ακρίτα, ο οποίος προσφέρει 50 λίρες υπέρ του εθνικού ταμείου, 50 επίσης λίρες υπέρ των Εθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων και 25 λίρες υπέρ του ορφανοτροφείου θηλέων.

2. Η ελληνική κοινότητα της Τραπεζούντας

Ο σημαντικότερος ρόλος που παίζει η οργανωμένη ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας στη λειτουργία του Φροντιστηρίου, αποτυπώνεται στον κανονισμό της, ο οποίος ισχύει κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο. Για την ακρίβεια υπάρχουν δύο κανονισμοί κατά την περίοδο αυτή. Ο ένας ψηφίζεται το Μάιο του 1901⁵⁶ και ο άλλος το Μάιο του 1909⁵⁷.

Ο πρώτος κανονισμός στην ιστορία της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας, που καθορίζει τα της οργάνωσης και διοίκησής της, είναι εκείνος που ψηφίζεται από τη συνέλευση της κοινότητας στις 30 Νοεμβρίου 1869, αμέσως μετά την ψήφιση των Γενικών Κανονισμών που ψηφίζονται με πρωτοβουλία του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας κατά το 1860, σε εκτέλεση του γνωστού διατάγματος των μεταρρυθμίσεων. Επόμενος κανονισμός είναι εκείνος που ψηφίζεται και λαμβάνει την τελική του μορφή στη γενική συνέλευση της κοινότητας στις 20 Ιανουαρίου 1880, με τροποποιήσεις που επιφέρει η Δημογεροντία στις συνεδριάσεις της της 23 Μαΐου και 26 Ιουνίου 1880⁵⁸. Επόμενος είναι ο ένας από τους δύο κανονισμούς στους οποίους έχουμε προαναφερθεί, ο πρώτος από τους οποίους ψηφίζεται τον Μάιο του 1901 και ισχύει μέχρι το 1909, οπότε ψηφίζεται ο δεύτερος και τελευταίος κανονισμός, ο οποίος ισχύει μέχρι την έξοδο των Ελλήνων του Πόντου από τις εστίες τους.

1.1. Οι κανονισμοί της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας των αρχών του 20ου αιώνα.

Οι εν λόγω δύο κανονισμοί λειτουργίας της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας, συνιστούν ένα ισχυρό εργαλείο που μας βοηθά κατά τρόπο απολύτως ουσιαστικό να διαπιστώσουμε το σημαντικό ρόλο του οργανωμένου αυτού κοινωνικού μορφώματος στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη των Ελλήνων της περιοχής και γενικά να εξαγάγουμε ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τη λειτουργία της εν λόγω κοινότητας και συνεπώς για τα δεδομένα της έρευνάς μας.

1.1.1. Ο κανονισμός του 1901.

Αποτελείται από 104 άρθρα, τα οποία περιέχονται σε 10 κεφάλαια.

Το κεφάλαιο Α' ορίζει ότι η Ορθόδοξη κοινότητα Τραπεζούντας αποτελείται από όλους τους Ορθοδόξους Χριστιανούς της πόλης, που βρίσκονται κάτω από την πνευματική δικαιοδοσία του Μητροπολίτη Τραπεζούντος (άρθρο 1) και συγκροτείται από 9 ενορίες: του Αγίου Γεωργίου Τζαρτακλή, της Αγίας Μαρίας, του Αγίου Γρηγορίου, της

⁵⁶ «ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ της Ορθοδόξου κοινότητος Τραπεζούντος, κατά μήνα Μάιον 1901»

⁵⁷ «ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ της ορθοδόξου ελληνικής κοινότητος Τραπεζούντος», εκ του τυπογραφείου Σεράση, εν Τραπεζούντι 1909.

⁵⁸ ΕΠ, έτος Α, αριθ. 25, Εν Τραπεζούντι 15 Νοεμβρίου 1880, σελ.397.

Υπαπαντής, του Αγίου Βασιλείου, του Χριστού, της Θεοσκεπάστου, της Δαφνούτσας και των Εξωτείχων (αρθ.2), ενώ τέλος τα όργανα της κοινότητας είναι: α) ο Μητροπολίτης και εν απουσία του ο Αρχιερατικός επίτροπος, β) η Αντιπροσωπεία της κοινότητας, γ) η Δημογεροντία και δ) το Συμβούλιο των Σχολείων.

Στο Β' κεφάλαιο περιγράφεται ο ρόλος του **Μητροπολίτη**, ως οργάνου της κοινότητας. Εδώ ορίζεται ως «η βάση και η κρηπίς, εφ' ής στηρίζεται πάσα η αρχή των Διοικητικών Σωματείων της κοινότητος, είναι ο γενικός διευθυντής και επόπτης των πραγμάτων της κοινότητος εν τη διοικήσει αυτών». Ο σημαντικός του αυτός ρόλος προκύπτει από τις παραχωρήσεις που απένειμε η Οθωμανική κυβέρνηση στα πλαίσια του συστήματος των εθνοτήτων (άρθρο 4). Ο Μητροπολίτης προνοεί για τη συγκρότηση και λειτουργία των αναγκαίων για τη διοίκηση των πραγμάτων της κοινότητας σωματείων, τη λειτουργία των οποίων επιβλέπει, ενώ επικυρώνει ως πρόεδρος όλα τα έγγραφα που εκδίδονται από τα σωματεία και επιτηρεί την πιστή τήρηση του κανονισμού και των αποφάσεων των σωματείων (άρθρο 5). Επιβεβαιώνεται και εδώ ο τεράστιος ρόλος που παίζει ο Μητροπολίτης στη ζωή της κοινότητας, όπου τίποτε σχεδόν δεν είναι δυνατόν να γίνει χωρίς τη δική του έγκριση. Είναι ο απόλυτος κυρίαρχος των κοινοτικών πραγμάτων και προφανώς η ύπαρξη ενός ικανού και οξυδερκούς ιεράρχη συνιστά αναγκαία προϋπόθεση για την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη της κοινότητας.

Το Γ' Κεφάλαιο, το οποίο αποτελείται από 19 άρθρα, περιγράφει το πλαίσιο δράσης της **Αντιπροσωπείας** της κοινότητας. Αυτή συγκροτείται από 36 αντιπροσώπους, που έχουν τετραετή θητεία και εκλέγονται από τις 9 ενορίες της πόλης, ανάλογα με τα στέφανα (νυμφευμένα ζευγάρια) που βρίσκονται στις οικογένειες. Εδώ δηλαδή βλέπουμε μια μορφή αναλογικής εκπροσώπησης πυρηνικών οικογενειών κατά ενορία. Ο αριθμός των αντιπροσώπων (ένας ανά 25 στέφανα, άρθρο 8) κατανέμεται στις εξής ενορίες, ανάλογα με τα προσδιορισμένα στέφανα ανά ενορία (άρθρο 9):

-Δαφνούτσας, επί	157	στεφάνων,	αντιπρόσωποι	6
-Αγ. Βασιλείου "	135	"	"	5
-Αγ. Γρηγορίου	125	"	"	5
-Εξωτείχων	106	"	"	4
-Χριστού	"	105	"	4
-Υπαπαντής	"	90	"	4
-Αγ. Μαρίας	"	80	"	3
-Αγ. Γεωργίου	"	65	"	3
-Θεοσκεπάστου "	55	"	"	2
ΣΥΝΟΛΟ			Αντιπρόσωποι	36

Να σημειωθεί ότι δικαίωμα ψήφου έχουν όσοι έχουν συμπληρώσει το 25^ο έτος της ηλικίας, διαμένουν από 3ετίας τουλάχιστον στην πόλη και πληρώνουν την αρχιερατική επιχορήγηση (άρθρο 11), ενώ δικαίωμα του εκλέγεσθαι έχουν όσοι επίσης διαμένουν τουλάχιστον από 3ετίας στην πόλη, έχουν συμπληρώσει το 30^ο έτος της ηλικίας, είναι συνδρομητές των σχολείων και πληρώνουν την αρχιερατική επιχορήγηση. Η θητεία της

Αντιπροσωπείας είναι 4ετής (άρθρο 19) και αυτή συγκαλείται: α) Κάθε 2^η Κυριακή του Ιανουαρίου, για να ελέγξει τα πεπραγμένα της δημογεροντίας, β) Την Κυριακή των Μυροφόρων κάθε έτους για να ελέγξει τα πεπραγμένα του Συμβουλίου των Σχολείων και γ) Όποτε κρίνει σκόπιμο ο Μητροπολίτης(άρθρο 20).

Είναι φανερό ότι η Αντιπροσωπεία είναι το ανώτερο όργανο της κοινότητας, είναι κατά κάποιον τρόπο η Γενική Συνέλευσή της ή με άλλα λόγια το κοινοβούλιό της.

Το Δ' κεφάλαιο, που αποτελείται από 17 άρθρα (άρθρα 25 μέχρι 41), ορίζει το πλαίσιο λειτουργίας της **Δημογεροντίας**. Αυτή αποτελείται από 8 μέλη μεταξύ των αντιπροσώπων της κοινότητας, που έχουν συμπληρώσει το 40ό έτος της ηλικίας και διαμένουν στην πόλη τουλάχιστον από 5ετίας (άρθρα 25 και 26), εκλέγονται για 2 χρόνια τη δεύτερη Κυριακή του Ιανουαρίου και λογοδοτούν κάθε χρόνο στην Αντιπροσωπεία (άρθρο 27). Πρόκειται για το όργανο που εκπροσωπεί την κοινότητα στις επίσημες αρχές και ασχολείται με όλες τις άστικές υποθέσεις της κοινότητας, εκτός των θρησκευτικών και των υποθέσεων που αφορούν τα σχολεία (άρθρα 25, 28, 29 και 30).

Το επόμενο κεφάλαιο Ε' μας ενδιαφέρει περισσότερο από κάθε άλλο. Αποτελείται από 32 άρθρα (άρθρα 42 μέχρι 75) και αναφέρεται στο πλαίσιο λειτουργίας των δύο οργάνων της κοινότητας που αρχολούνται άμεσα και αποκλειστικά με τα ζητήματα της εκπαίδευσης: το **Συμβούλιο των Σχολείων** και την **Εφορία**.

Το **Συμβούλιο των Σχολείων** ασκεί τη διοίκηση των σχολείων της πόλης (δηλαδή του κεντρικού κτιρίου του Φροντιστηρίου και των παραρτημάτων του που βρίσκονται στις διάφορες ενορίες της πόλης), είναι δεκαμελές και εκλέγεται με διετή θητεία μεταξύ των μελών της Αντιπροσωπείας, τα οποία έχουν συμπληρώσει τουλάχιστον το 30ο έτος της ηλικίας και είναι εγκατεστημένοι από 3 ετίας τουλάχιστον στην πόλη (άρθρο 42 και 44). Εντός της πρώτης εβδομάδας από την εκλογή τους, τα μέλη του Συμβουλίου συνέρχονται για να εκλέξουν μεταξύ τους τα μέλη της **Εφορίας**, που είναι ο Έφορος, ο Ταμίας και Γραμματέας (άρθρο 45).

Κύριο έργο του Συμβουλίου είναι η οργάνωση των σχολείων της πόλης, η κατάθεση για έγκριση στη συνέλευση Αντιπροσωπείας του ετήσιου προϋπολογισμού των σχολείων, η έγκριση των κανονισμών και των αναλυτικών προγραμμάτων των σχολείων, ο έλεγχος των εξόδων τα οποία υποβάλλει για έγκριση στην Αντιπροσωπεία μαζί με πλήρη απολογισμό (άρθρο 46). Το Συμβούλιο προσλαμβάνει και απολύει το διδακτικό προσωπικό, ορίζει το ύψος των διδάκτρων καθώς και τον αριθμό των μαθητών που θα φοιτήσουν δωρεάν σε συνεννόηση με τους Αντιπροσώπους (άρθρο 48). Μπορεί κατά τη διάρκεια της θητείας του να αυξομειώσει τα εγκεκριμένα έξοδα μέχρι το ποσό των 50 λιρών χωρίς την έγκριση της Δημογεροντίας και 100 λιρών χωρίς την έγκριση της Αντιπροσωπείας (άρθρο 47). Σε συνεργασία επίσης με τη Δημογεροντία, ορίζει το ύψος της χορηγίας των εκκλησιών προς τα σχολεία (άρθρο 49). Ορίζει επίσης τις σχολικές αργίες καθώς και τις ημερομηνίες των ετήσιων σχολικών εξετάσεων (άρθρο 50). Κάθε σημαντική πράξη του Συμβουλίου ή της Εφορίας, όπως τα προγράμματα, τα συμβόλαια των εκπαιδευτικών κλπ, έχει ισχύ μόνο αν είναι επικυρωμένη από το Μητροπολίτη (άρθρο 52).

Η Εφορία ενεργεί τις εισπράξεις και δαπάνες, εκδίδει τα εισιτήρια (δίδακτρα) των μαθητών, υπογράφει τα απολυτήρια, διανέμει τα βραβεία των

αρίστων μαθητών με την επιδοκίμασία του Συμβουλίου, συντάσσει και υπογράφει τα συμβόλαια των εκπαιδευτικών, υπογράφει μετά από έγκριση του Συμβουλίου τα ενοικιαστήρια των σχολικών κτημάτων και εν γένει διενεργεί όλη την εσωτερική λειτουργία των σχολείων σύμφωνα με τις αποφάσεις του Συμβουλίου των Σχολείων (άρθρο 54). Οφείλει να κρατά ενήμερο το Συμβούλιο για την οικονομική κατάσταση των σχολείων (άρθρο 56). Ειδικά ο Επόπτης (ο επικεφαλής της Εφορίας) επισκέπτεται τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα τα σχολεία, ελέγχει την εφαρμογή του προγράμματος και του εσωτερικού τους κανονισμού και εν γένει την κανονική τους λειτουργία, σε συνεργασία πάντοτε με τη Διεύθυνση. Φροντίζει έτσι για τη αντιμετώπιση των παρουσιαζομένων προβλημάτων και των ελλείψεων. Όταν είναι αναγκαίο επικοινωνεί με τα υπόλοιπα μέλη της εφορίας (άρθρο 57). Ο ταμίας πραγματοποιεί όλες τις αναγκαίες οικονομικού χαρακτήρα ενέργειες: εισπράξεις, πληρωμές, σύνταξη ισολογισμού (άρθρο 58), είσπραξη της χορηγίας των εκκλησιών υπέρ των σχολείων (άρθρο 59) κλπ. Ο Γραμματέας της Εφορίας συντάσσει τα πρακτικά των συνεδριάσεων του οργάνου, τηρεί την αλληλογραφία, φυλάττει τη σφραγίδα του Συμβουλίου, τηρεί το αρχείο και συνυπογράφει με τον Έφορο τα έγγραφα και τα πρακτικά του οργάνου (άρθρο 60).

Τακτικοί πόροι των σχολείων είναι οι εισπράξεις από τα εισιτήρια (διδασκτρα), τα ενοίκια των σχολικών κτημάτων, οι χορηγίες των εκκλησιών, οι ετήσιες συνδρομές των πολιτών – ενδημούντων και αποδημούντων στο εξωτερικό – τα έσοδα του προσκυνηματος του Αγίου Γεωργίου Κουρτζά, οι εισπράξεις από τη γιορτή των Αγίων Πάντων και του ραντίσματος των Φώτων, το πλεόνασμα την ετήσιας διαχείρισης της Μονής Θεοσκεπάστου και του Νεκροταφείου. Έκτακτες είναι οι συνδρομές μεμονωμένων συμπολιτών της περιοχής ή του εξωτερικού ή φορέων καθώς και τα έσοδα από κληροδοτήματα (άρθρο 65). Στα τακτικά έσοδα περιλαμβάνονται και οι ετήσιες συνδρομές όλων των μελών της κοινότητας υπέρ των σχολείων. Τους ετήσιους καταλόγους με τις οικονομικές υποχρεώσεις του καθενός συντάσσει επιτροπή για το λόγο αυτό συγκροτούμενη. Η Εφορία γνωστοποιεί στον καθένα το ύψος της ορισθείσης γι' αυτόν συνδρομής και μετά από 1 μήνα εφόσον δεν υποβληθούν τυχόν ενστάσεις, οι κατάλογοι οριστικοποιούνται και είναι εκτελεστοί (άρθρο 68). Τα κληροδοτήματα, των οποίων ο διαθέτης δεν ορίζει ειδικό σκοπό, προορίζονται αποκλειστικά προς αύξηση των εσόδων των σχολείων (άρθρο 70). Οι δωρεές και τα κληροδοτήματα, που συνιστούν έσοδα των σχολείων, παραλαμβάνονται από τριμελή επιτροπή, που καταθέτει τα ποσά στην τράπεζα στο όνομα της κοινότητας και εν γνώσει του Μητροπολίτη (άρθρο 71). Τη συγκεκριμένη διάθεση των ποσών αυτών που προκύπτουν από τα κληροδοτήματα, αποφασίζει η Δημογεροντία με το Συμβούλιο των Σχολείων (άρθρο 72).

Η οργάνωση της εκπαίδευσης στις κωμοπόλεις και τα χωριά της επαρχίας Τραπεζούντας ανατίθεται στο Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο «ΞΕΝΟΦΩΝΤΑ», ο οποίος οφείλει να στέλνει κάθε έτος σχετικό απολογισμό στο Συμβούλιο των Σχολείων (άρθρο 73).

Όσα έχουν σχέση με τη βιβλιοθήκη και το αναγνωστήριο του Φροντιστηρίου, διέπονται από ιδιαίτερο κανονισμό, την εφαρμογή του οποίου εποπτεύει το Συμβούλιο των Σχολείων, το οποίο διορίζει ή απολύει και το βιβλιοφύλακα (άρθρο 74). Οι εισπράξεις από τους ελέγχους, τα αποδεικτικά

και τις απολυτήριες εξετάσεις διατίθενται για τον εμπλουτισμό της βιβλιοθήκης (άρθρο 75).

Από το υπόλοιπο μέρος του κανονισμού αυτού, άμεση σχέση με την εκπαίδευση έχει το Κεφάλαιο Η' και κυρίως το άρθρο 88, που αναφέρεται στις οικονομικές προσφορές υπέρ των σχολείων, χαρακτηρίζοντας και τον αντίστοιχο δωρητή, ανάλογα με το ύψος του ποσού. Συγκεκριμένα Έκτακτος συνδρομητής είναι εκείνος που προσφέρει ποσόν μέχρι 25 λίρες, Δωρητής ονομάζεται όποιος προσφέρει από 25 μέχρι 50 λίρες, Ευεργέτης από 50 μέχρι 100 και Μεγάλος ευεργέτης από 100 μέχρι 300 λίρες. Ο προσφέροντες ποσά άνω των 300 λιρών, αναγορεύονται Μεγάλοι Ευεργέτες της κοινότητας και η εικόνα τους αναρτάται σε αίθουσα της Μητρόπολης. Το Συμβούλιο των Σχολείων και η Δημογεροντία συνέρχονται σε κοινή συνεδρίαση για να αποφασίσουν από κοινού για τις απονεμητέες τιμές σε περίπτωση θανάτου Μεγάλου Ευεργέτη της κοινότητας.

Το κεφάλαιο ΣΤ' του κανονισμού (άρθρα 76 μέχρι 83) αναφέρεται στη διαδικασία των ενοριακών συνελεύσεων, όπου εκλέγονται οι Αντιπρόσωποι της κοινότητας. Το Ζ' κεφάλαιο (άρθρα 84 μέχρι 87) αναφέρεται στο ύψος (10.985 γρόσια) και στις διαδικασίες είσπραξης από τις ενορίες – στις οποίες κατανέμεται ανάλογα με τον αριθμό των στεφάνων – της Αρχιερατικής Επιχορήγησης. Τέλος υπάρχουν κάποιες γενικές διατάξεις (άρθρα 94 μέχρι 104), που αναφέρονται σε διαδικαστικά θέματα της κοινότητας, μεταξύ των οποίων περισσότερο ενδιαφέρον για μας έχει αυτή που αναφέρεται στο άρθρο 99, σύμφωνα με το οποίο δεν μπορεί κάποιος να συμμετέχει ταυτόχρονα στη Δημογεροντία και στο Συμβούλιο των Σχολείων και του άρθρου 100, σύμφωνα με το οποίο όσοι καθυστερούν την πληρωμή τόσο της Αρχιερατικής αποζημίωσης όσο και της συνδρομής προς τα σχολεία, αποκλείονται του δικαιώματος του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι.

Ο κανονισμός αυτός εγκρίθηκε, όπως έχουμε προαναφέρει, στις 22 Μαρτίου 1901 και άρχισε να ισχύει με την επικύρωσή του από τη Μητρόπολη, στις 2 Μαΐου 1901.

1.1.2. Ο κανονισμός του 1909.

Ο κανονισμός αυτός είναι πολύ μεγαλύτερος, αποτελείται από 144 άρθρα, τα οποία είναι κατανεμημένα σε 8 κεφάλαια. Επειδή τα περισσότερα από τα σημεία του κανονισμού αυτού δεν διαφέρουν από τον προηγούμενο, θα κάνουμε ιδιαίτερη αναφορά μόνο στα σημεία όπου υπάρχουν διαφοροποιήσεις σε σχέση με εκείνον και θα αναφερθούμε αναλυτικότερα στα σημεία που έχουν άμεση σχέση με τη εκπαίδευση.

Πρώτη και μάλιστα βασική διαφορά του νέου αυτού κανονισμού με τον παλαιό είναι ο ίδιος ο τίτλος, στον οποίο προστίθεται ο εθνικός προσδιορισμός «ελληνικής» δίπλα στο θρησκευτικό «ορθόδοξης» για την κοινότητα Τραπεζούντας. Βασική ερμηνεία της πρόσθεσης του εθνικού αυτού προσδιορισμού, που δίνει την αίσθηση μεγαλύτερης ελευθερίας για τους Έλληνες του Πόντου, έχει ο χρόνος κατά τον οποίο έρχεται ο νέος αυτός κανονισμός. Συγκεκριμένα έχει προηγηθεί η επανάσταση των Νεοτούρκων (Yön Türkler) το 1908, η οποία με τις βασικές της διακηρύξεις περί ισονομίας και ισοπολιτείας για όλους τους λαούς της αυτοκρατορίας, συγκινεί και ενθουσιάζει σε μεγάλο βαθμό μεταξύ των άλλων εθνοτήτων και τους Έλληνες του Πόντου, οι οποίοι μετά τη μεγάλη τους οικονομική και πολιτιστική

ανάπτυξη, βλέπουν να αποδεσμεύονται από το αυταρχικό Οσμανικό καθεστώς και να υλοποιούνται οι στόχοι τους για περισσότερες εθνικές και θρησκευτικές ελευθερίες. Η συγκίνηση και ο ενθουσιασμός αυτός αντικατοπτρίζονται σε πολλές εικόνες της εποχής, όπου σε διάφορες περιοχές του Πόντου, οι Έλληνες οργανώνουν μεγάλες εορταστικές εκδηλώσεις για να εορτάσουν την ψήφιση του νέου συντάγματος που κατοχυρώνει τις παραπάνω αρχές. Θα περάσουν βέβαια λίγα μόνο χρόνια για να διαψευστούν παταγωδώς ο ενθουσιασμός και οι ελπίδες που γεννήθηκαν μεταξύ των Ελλήνων και να αποκαλυφθεί ο πραγματικός στόχος των Νεοτούρκων, που αναφέρεται σε μια εθνικά καθαρή Τουρκία.

Άλλη διαφορά είναι το μέγεθος. Ο νέος κανονισμός απέναντι στα 104 άρθρα του παλαιότερου, περιέχει όχι μόνον 144 άρθρα, αλλά και παράρτημα στο τέλος αποτελούμενο από 20 επι πλέον άρθρα, με τα οποία ρυθμίζει ζητήματα σχετικά με τις επικήδειες τιμές που απονέμουν τα όργανα της κοινότητας στους ομογενείς που επιχορηγούν τα σχολεία, ανάλογα με τον τίτλο που του έχει απονεμηθεί, που αντιστοιχεί στο ύψος της προσφοράς του.

Στο νέο κανονισμό υπάρχουν διαφορές ως προς την εκλογή των μελών της Αντιπροσωπείας. Ενώ στον παλαιότερο προβλέπεται η αναλογική εκλογή αντιπροσώπων κατά ενορία ανάλογα με τον αριθμό των στεφάνων, στο νέο προβλέπεται η εκλογή ίσου αριθμού (4) αντιπροσώπων από κάθε μία εκ των 9 ενοριών (δηλαδή $4 \times 9 = 36$ αντιπρόσωποι, άρθρο 6). Πολύ σημαντική είναι και η τροποποίηση του τρόπου διαλογής των ψήφων, η οποία ενώ πριν γινόταν σε ωρισμένο τόπο στην περιοχή της ενορίας, τώρα γίνεται στη Μητρόπολη, όπου έχει μεταφερθεί από την Εφορευτική Επιτροπή της κάθε ενορίας η κάλπη μετά τη λήξη της ψηφοφορίας (άρθρο 13). Αυτό το γεγονός σε συνδυασμό με την ύπαρξη δύο επι πλέον άρθρων, σε σχέση με τον παλαιότερο κανονισμό που αφορούν τη διαδικασία της εκλογής Αντιπροσώπων, δείχνει προφανώς ότι είχαν στο παρελθόν γίνει παρατυπίες ή ακόμη και κάποιες αδικίες, που η κοινότητα έκρινε ότι θα πρέπει να αρθούν με το νέο κανονισμό.

Καινοτομία του νέου κανονισμού συνιστά επίσης η καθιέρωση του ασυμβίβαστου μεταξύ της ιδιότητας του Αντιπροσώπου αφ ενός και του Δημογέροντος ή Συμβούλου των Σχολείων αφ ετέρου. Αν κάποιος Αντιπρόσωπος εκλεγεί Δημογέρων ή Σύμβουλος, παραιτείται από την ιδιότητα του Αντιπροσώπου και αντικαθίσταται από τον αναπληρωματικό του (άρθρο 22). Κατ' αυτό τον τρόπο αποφεύγεται η συγκέντρωση περισσότερων αξιωμάτων σε λίγα πρόσωπα, δίνεται η ευκαιρία σε περισσότερα στελέχη της κοινότητας να συμμετέχουν στα κοινά και συνεπώς η λειτουργία των οργάνων της κοινότητας γίνεται πιο αποτελεσματική.

Άλλη σημαντική καινοτομία αναφέρεται στο Συμβούλιο των Σχολείων, το οποίο έχει θητεία διετή, εκλεγόμενο από την Αντιπροσωπεία όπως και πριν, αλλά ανανεώνεται κατά το ήμισυ κάθε έτος, με κλήρωση (άρθρο 44). Επίσης τα τρία μέλη της Εφορίας (Έφορος, Ταμίας και Γραμματέας) εκλέγονται τώρα μεταξύ των 10 μελών του Συμβουλίου όχι από τα μέλη του Συμβουλίου, αλλά από τη ίδια την Αντιπροσωπεία (άρθρο 47). Αυτό αναβαθμίζει την Εφορία ως όργανο της κοινότητας, προσδίδοντάς της μεγαλύτερο κύρος. Ενώ στον παλαιότερο κανονισμό δεν υπάρχει σαφής πρόβλεψη για την εκλογή Προέδρου του Συμβουλίου των Σχολείων, εδώ έχουμε το Μητροπολίτη να συμμετέχει στην πρώτη μετά την εκλογή του συνεδρίαση του οργάνου και να υποδεικνύει αυτός τον Πρόεδρό του (άρθρο 48). Έτσι ο Μητροπολίτης

καθίσταται ακόμη πιο καθοριστικός παράγοντας στα εκπαιδευτικά πράγματα, δεδομένου ότι ενώ η Εφορία είναι εκτελεστικό κατά βάση όργανο, το Συμβούλιο των Σχολείων είναι κατ'εξοχήν όργανο χάραξης της εκπαιδευτικής πολιτικής της κοινότητας.

Μια ιδιαίτερα σημαντική αναφορά του νέου κανονισμού αξίζει να προσεχθεί: Το άρθρο 51 αναθέτει στο Συμβούλιο των Σχολείων τη σύνταξη κανονισμού λειτουργίας των σχολείων της πόλης καθώς και κανονισμό ταμείου προνοίας υπέρ των εκπαιδευτικών τους. Αυτή καθεαυτή η απόφαση είναι πολύ σημαντική, αλλά το γεγονός ότι δεν διασώζεται αντίστοιχος κανονισμός, δείχνει ότι τα γεγονότα που ακολούθησαν και οδήγησαν μετά από λίγα χρόνια στην οριστική έξοδο των Ελλήνων από τον Πόντο, δεν επέτρεψαν να υλοποιηθεί η απόφαση αυτή.

Διπλασιάζεται το ποσόν που έχει τη δυνατότητα να διαχειρισθεί το Συμβούλιο εκτός των προϋπολογισθέντων ποσών. Τώρα μπορεί να αυξομειώσει τα προϋπολογισθέντα ποσά κατά 100 λίρες (από 50) χωρίς τη έγκριση της Δημογεροντίας και κατά 200 λίρες (από 100) χωρίς τη έγκριση της Αντιπροσωπείας (άρθρο 52). Προφανώς πρόκειται για μια ρύθμιση που αντιπετωπίζει τη σχετική γραφειοκρατία και καθιστά το Συμβούλιο περισσότερο ευέλικτο στη δράση του. Το ίδιο ισχύει και για την Εφορία, η οποία ενώ πριν δεν μπορούσε να διενεργήσει έκτακτες δαπάνες πάνη από 500 γρόσια χωρίς τη έγκριση του Συμβουλίου, τώρα το ύψος του ποσού αυτού ανέρχεται στα 2000 γρόσια (άρθρο 61).

Ενδιαφέρουσα είναι η διαδικασία σύνταξης των καταλόγων των συνδρομητών με το ύψος της ετήσιας συνδρομής του καθενός υπέρ των σχολείων. Αυτό που γνωρίζουμε είναι ότι οι κατάλογοι αυτοί συγκροτούνται στις ενοριακές συνελεύσεις (άρθρο 72), είναι δηλαδή αντικείμενο ελεύθερης και δημόσιας συζήτησης, όπου προφανώς ο καθένας αναπτύσσει τους ισχυρισμούς του, επικαλούμενος τυχόν οικονομικούς λόγους για τους οποίους πιθανόν θα πρότεινε μείωση του ύψους της συνδρομής του. Πρόκειται για μια ενδιαφέρουσα διαδικασία, μετά το πέρας της οποίας μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο καθένας, ανεξάρτητα αν έχει παιδιά που φοιτούν στο Φροντιστήριο και τα παραρτήματά του, καταθέτει την ετήσια συνδρομή του υπέρ των σχολείων της πόλης, σύμφωνα με τις δυνάμεις του.

Ενώ στον προηγούμενο κανονισμό υπάρχουν μόνο 3 άρθρα σχετικά με τα κληροδοτήματα, στο νέο προστίθεται ολόκληρο κεφάλαιο (το κεφάλαιο Ζ') με 17 άρθρα (άρθρα 76 μέχρι 91). Τα κληροδοτήματα συνιστούν ουσιαστικά περιουσία των σχολείων, είναι κυρίως δωρεές κάποιων, πλουσίων κατά κανόνα, ομογενών υπέρ των σχολείων. Εδώ αναφέρονται οι περιγραφές των κληροδοτημάτων, οι διαδικασίες που απαιτούνται για την ορθή και προς μεγαλύτερο δυνατόν όφελος των σχολείων διαχείρισή τους, οι σχέσεις της Εφορίας και του Συμβουλίου με τις τράπεζες στις οποίες είναι κατατεθειμένα χρήματα από τα έσοδα των κληροδοτημάτων και γενικά περιγράφονται με λεπτομέρειες όλες οι ενέργειες που απαιτούνται για την αποτελεσματική και διαφανή διαχείριση των κληροδοτημάτων των σχολείων. Η ύπαρξη του κεφαλαίου αυτού δικαιολογεί κατά ένα μεγάλο μέρος το μεγαλύτερο όγκο του κανονισμού αυτού σε σχέση με τον προηγούμενο. Αυτό έχει αξία, γιατί φαίνεται ότι έχει παρατηρηθεί κατά το παρελθόν διαχείριση όχι ορθολογική, που οφείλεται προφανώς στο ελλιπές πλαίσιο λειτουργίας που προέβλεπε ο παλαιότερος κανονισμός. Συνεπώς οι εμπειρίες αυτές από τη διαχείριση των κληροδοτημάτων μέχρι τη στιγμή εκείνη έδειξαν ότι απαιτείται πιο

αποτελεσματική και περισσότερο διαφανής διαχείριση και συνεπώς η κοινότητα οφείλει να διασφαλίσει αυτά τα χαρακτηριστικά με διατάξεις, τις οποίες τελικά εισήγαγε ως συγκεκριμένες ρυθμίσεις στον κανονισμό της.

Ο νέος κανονισμός έχει περισσότερα (11 έναντι 8) άρθρα που αφορούν τη διαδικασία των ενοριακών συνελεύσεων (άρθρα 92 μέχρι 102). Είναι προφανές ότι ρίχνει μεγαλύτερο βάρος στο πρωτοβάθμιο επίπεδο, προσπαθώντας να βελτιώσει την οργάνωση των ομογενών στις ενορίες, όπου συμμετέχουν όλοι οι Έλληνες της πόλης, με στόχο να διαμορφωθούν καλύτερες προϋποθέσεις επιτυχίας των πρωτοβουλιών τους.

Στο κεφάλαιο περί προσφορών, έχει προστεθεί διάταξη (στο άρθρο 106) σύμφωνα με την οποία όσοι προσφέρουν υπέρ των σχολείων περισσότερες από 1000 λίρες, ανακηρύσσονται μετά από κοινή συνεδρίαση της Δημογεροντίας και του Συμβουλίου των Σχολείων Μεγάλοι Ευεργέτες της κοινότητας, ενώ η εικόνα τους αναρτάται και στο συνοδικό της Μητρόπολης και στις αίθουσες τελετών των σχολείων. Είναι φανερή η προσπάθεια προσέλκυσης των μεγάλων αστών της πόλης να συνεισφέρουν όσο το δυνατόν περισσότερο οικονομικά στην ανάπτυξη της εκπαίδευσης. Η άποψη αυτή ενισχύεται με το παράρτημα στο τέλος του κανονισμού, όπου περιλαμβάνονται με λεπτομέρειες οι τιμές που αποδίδονται στις κηδείες των χορηγών των σχολείων της κοινότητας, ανά κατηγορία (Συνδρομητή, Δωρητή, Ευεργέτη, Μεγάλο Ευεργέτη). Πρόκειται για λεπτομερείς και εντυπωσιακές τελετουργίες, οι οποίες εμπλουτίζονται σε εντυπωσιακό βαθμό όσο σημαντικότερος είναι ο χορηγός και στις οποίες λαμβάνουν μέρος, ανάλογα και με την κατηγορία στην οποία ανήκει ο χορηγός, μικρός ή μεγάλος αριθμός στελεχών της κοινότητας, μέχρι το Μητροπολίτη.

Υπάρχουν επίσης κεφάλαια περί βαπτίσματος (άρθρο 114), περί γάμου (115-117), περί του Ακρίτειου Νοσοκομείου, το οποίο έχει ήδη οικοδομήσει ο Μέγας Ευεργέτης Π. Ακρίτας, όπου αναφέρεται ότι το νοσοκομείο διέπεται από δικό του κανονισμό και διοικείται από Συμβούλιο που εκλέγεται από την Αντιπροσωπεία, στην οποία και λογοδοτεί (άρθρο 128).

Τέλος ενδιαφέρον έχει το 17^ο κεφάλαιο (άρθρα 120 – 127), όπου αναφέρεται με σαφήνεια το ποσοστό χρημάτων που διατίθενται για τα σχολεία κατά την τέλεση ιεροτελεστιών. Συγκεκριμένα: από τον ανάδοχο όταν γίνεται βάπτισμα (5 γρόσια), στο στεφάνωμα από τον παράνυμφο (γρόσια 10 μέχρι 30), στις κηδείες και τα μνημόσυνα (5 μέχρι 30). Τα ποσά αυτά τα εισπράττουν με τη λήξη της εκάστοτε ιεροτελεστίας οι επίτροποι των εκκλησιών και τα αποδίδουν στην Εφορία των σχολείων κάθε τρίμηνο.

Γενικά ο κανονισμός του 1901 είναι ένα πολύ σημαντικό κείμενο, που μας παρέχει το πλαίσιο οργάνωσης και λειτουργίας της κοινότητας Τραπεζούντας ατην αυγή του 20ου αιώνα. Μετά Δε από 8 χρόνια έχουμε το νέο κανονισμό, με τον οποίο κυρίως συμπληρώνονται οι διατάξεις του προηγούμενου κανονισμού και διορθώνονται κάποιες άλλες, ενώ παράλληλα προστίθενται νέες διατάξεις κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να γίνει η λειτουργία των οργάνων της κοινότητας περισσότερο αποτελεσματική.

2.2. Αξιολόγηση της κοινότητας Τραπεζούντας ως παράγοντα που επηρεάζει τη λειτουργία του Φροντιστηρίου.

Όπως προκύπτει από τον κανονισμό της κοινότητας Τραπεζούντας του 1901 με τις βελτιώσεις και προσθήκες του 1909, αλλά και από τη σχετική βιβλιογραφία και τις πληροφορίες, η ελληνική κοινότητα της Τραπεζούντας κατά τις αρχές του 20ου αιώνα διαθέτει μια πανίσχυρη εσωτερική οργάνωση. Στο εσωτερικό της κοινότητας, όπου οι ρόλοι είναι προσδιορισμένοι, υπάρχει μια σαφής ιεράρχηση καθηκόντων και στόχων των οργάνων και των προσώπων που συμμετέχουν στα όργανα, και γενικά του κάθε μέλους και στελέχους της κοινότητας.

Στην κορυφή της πυραμίδας της κοινότητας βρίσκεται ο Μητροπολίτης, που είναι η βάση στην οποία στηρίζεται όλο το οικοδόμημα της κοινότητας. Η θέση του αυτή προκύπτει από τα προνόμια που έχουν χορηγηθεί στην ελληνική εθνότητα βάσει του συστήματος των εθνοτήτων. Ακολουθεί η Αντιπροσωπεία, το οιονεί κοινοβούλιο της κοινότητας, από την οποία απαιτητήτως προέρχονται όλα τα στελέχη που στελεχώνουν και τα υπόλοιπα όργανα. Το κεντρικό όργανο είναι η Δημογεροντία, η οιονεί κυβέρνηση της κοινότητας. Η ακολουθούμενη εκπαιδευτική πολιτική προσδιορίζεται από το Συμβούλιο των Σχολείων, ενώ η καθημερινή διαχείριση των εκπαιδευτικών πραγμάτων είναι έργο της Εφορίας.

Αν εξαιρεθεί ο Μητροπολίτης, ο οποίος όπως ελέχθη, αποτελεί την υπέρτατη αρχή, όλα τα όργανα λογοδοτούν κάθε χρόνο προς την Αντιπροσωπεία της κοινότητας, που είναι κατά κάποιον τρόπο η Γενική Συνέλευση της κοινότητας. Κανένας δεν αυθαιρετεί και όσοι έχουν κάποια μικρή ή μεγάλη ευθύνη λογοδοτούν γι' αυτή. Κατά τον τρόπο αυτό τα διάφορα κοινοτικά όργανα έχουν την ευκαιρία να βελτιώσουν τη λειτουργία τους προσδίδοντάς της περισσότερη διαφάνεια, καθιστώντας την έτσι ακόμη πιο αποτελεσματική.

Πολλά μέλη της κοινότητας ενισχύουν οικονομικά κυρίως τα σχολεία της πόλης. Ανάλογα με το ύψος της προσφοράς τους ονομάζονται Συνδρομητές, Δωρητές, Ευεργέτες και Μεγάλοι Ευεργέτες. Η κοινότητα τροφοδοτεί και ενισχύει το κοινωνικό πρότυπο της οικονομικής προσφοράς στα σχολεία. (υπενθυμίζουμε ότι όταν γίνεται λόγος για τα σχολεία της Τραπεζούντας, εννοείται το Φροντιστήριο και τα παραρτήματά του, τα οποία υπάγονται διοικητικά σ' αυτό). Με συγκεκριμένες μάλιστα διατάξεις, οι οποίες προστίθενται ως παράρτημα στο τέλος του κανονισμού του 1909, προβλέπονται ειδικές επικήδειες τιμές στους χορηγούς των σχολείων, οι οποίες είναι τόσο λαμπρότερες, όσο μεγαλύτερη είναι η χορηγία.

Οι πηγές από όπου αντλούνται χρήματα υπέρ των σχολείων - εκτός των χορηγιών, των διδάκτρων των μαθητών και των εσόδων από τα κληροδοτήματα - δείχνουν την τεράστια σημασία που αποδίδουν οι Τραπεζούντιοι στο ρόλο που μπορούν να παίξουν στην ανάπτυξη της ελληνικής κοινότητας. Τα δεδομένα που διαθέτουμε δείχνουν ότι σχεδόν κάθε πτυχή της ζωής τους συνδέεται με τα έσοδα υπέρ των σχολείων. Έτσι έχουμε σημαντικό μέρος των εσόδων από τις άμεσες συνδρομές όλων των μελών της κοινότητας υπέρ των σχολείων κατά ενορίες, έσοδα από τις χορηγίες των εκκλησιών, από προσκυνήματα, από διάφορες θρησκευτικές γιορτές, μέρος των εσόδων επί των συνοικεισίων, των βαπτίσεων, κηδειών, μνημοσύνων, πληρωμές των δικαιωμάτων υπέρ των σχολείων πριν από τους γάμους κλπ.

Όταν μάλιστα για οποιοδήποτε λόγο δεν κατατίθενται τα ποσά αυτά, αυτός που κάνει την παράβαση δεν αποφεύγει τις συνέπειες (άρθρα 65 του κανονισμού του 1901 και 69 –70 του 1909). Σε περιπτώσεις που η οικονομική κατάσταση του Φροντιστηρίου είναι δύσκολη, τα όργανα της κοινότητας παίρνουν πρωτοβουλίες που θα δώσουν διέξοδο και επίλυση του προβλήματος, όπως η πραγματοποίηση λαχειοφόρου αγοράς για την κάλυψη των σημαντικών ελλείψεων των σχολείων⁵⁹. Η κοινότητα με τα έσοδά της αυτά προσπαθεί συνεχώς να καλύψει τις δαπάνες των σχολείων της, δηλαδή του κεντρικού σχολείου του Φροντιστηρίου με το κεντρικό Παρθεναγωγείο και τα συνοικιακά παραρτήματα, που είναι ιδιαίτερα υψηλές (2.500 λίρες το 1902)⁶⁰.

Η οργάνωση και η οικονομική στήριξη του Φροντιστηρίου συμβαδίζει με ένα ισχυρό κλίμα κοινωνικής δικαιοσύνης και αλληλεγγύης. Έτσι στη συγκρότηση του ετήσιου καταλόγου των συνδρομητών των σχολείων κατά ενορίες, ο καθένας συνεισφέρει κατά τις δυνάμεις του: το ύψος της ετήσιας συνδρομής κυμαίνεται από 0,5 λίρα μέχρι 5 λίρες (άρθρο 71 του κανονισμού του 1909). Δεν είναι μάλιστα λίγοι οι ενδεείς μαθητές, μεταξύ των οποίων πολλοί κατάγονται από χωριά της ενδοχώρας, που δεν πληρώνουν καθόλου όχι μόνο διδάκτρα, αλλά ούτε και αυτό το κόστος αγοράς των διδακτικών τους βιβλίων, τα οποία αγοράζει για λογαριασμό τους η Εφορία⁶¹.

Όλα αυτά φέρνουν την ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας στην πρώτη θέση μεταξύ των παραγόντων που επηρέασαν τη λειτουργία του Φροντιστηρίου. Χωρίς την ύπαρξη της κοινότητας μ' αυτή την πανίσχυρη εσωτερική οργάνωση, με ένα σημαντικό αριθμό ανθρώπων να αναλαμβάνουν ρόλους, καθήκοντα, αρμοδιότητες και να εναλλάσσονται στα όργανα, θα ήταν ασφαλώς δύσκολο να φανταστούμε την ύπαρξη ενός τόσο λαμπρού για τα μέτρα της εποχής και της περιοχής σχολικού μηχανισμού, όπως είναι το Φροντιστήριο.

3.Εκπαιδευτικοί και μαθητές.

3.1. Εκπαιδευτικοί

3.1.1. Γενικά

Το Συμβούλιο των Σχολείων της κοινότητας, που είναι το αρμόδιο όργανο για την πρόσληψη των εκπαιδευτικών, φροντίζει για το διορισμό των κατά το δυνατόν καλύτερων εκπαιδευτικών. Έτσι ελέγχει προσεκτικά τους τίτλους σπουδών τους – ειδικά αν αυτοί προέρχονται από απομακρυσμένες περιοχές εκτός Πόντου – ενώ τελικός αποδέκτης είναι ο Μητροπολίτης, ο οποίος επικυρώνει και υπογράφει το σχετικό πιστοποιητικό καταλληλότητας, με το οποίο χορηγείται η άδεια του διδάσκειν στο Φροντιστήριο. Η έκδοση δε του πιστοποιητικού αυτού είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την πρόσληψή του από την Εφορία των Σχολείων. Έχει ετήσια ισχύ ενώ ταυτόχρονα ορίζει τα πλαίσια μέσα στα οποία οφείλει να κινείται ο εκπαιδευτικός κατά την άσκηση των καθηκόντων του (να συμμορφώνεται στα πλαίσια της διδακαλίας της

⁵⁹ ΕΠ, τόμος Α, ό.π., σελ. 268.

⁶⁰ ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φ. ΠΕ, ό.π., σελ.4744.

⁶¹ Πληροφορητές Σπυράντης, Γιακουσιδής, Σουμελιδής, ό.π.

Ορθόδοξης εκκλησίας και να απέχει "παντός απάδοντος θρησκευτικώς, ηθικώς και πολιτικώς") θέσεις που βρίσκονται μέσα στα ιδεολογικά πλαίσια που σε πολλές ευκαιρίες έχουν περιγραφεί⁶².

Οι εκπαιδευτικοί είναι οι κατ'εξοχήν φορείς της ιδεολογίας που πρέπει να προωθήσει το Φροντιστήριο, και για το λόγο αυτό η επιλογή τους γίνεται με ιδιαίτερη προσοχή. Οι εκπαιδευτικοί οι οποίοι προορίζονται για το Φροντιστήριο πρέπει να είναι πλην των άλλων "ικανοί και χρηστοθήεις"⁶³. Να έχουν τα περισσότερα δυνατά τυπικά και ουσιαστικά προσόντα. Οι δάσκαλοι να είναι κατά το δυνατόν απόφοιτοι του διδασκαλείου Αθηνών. Άλλωστε όπως έχουμε προαναφέρει, αυτοί λόγω έλλειψης σχολής παραγωγής δασκάλων στην περιοχή (το στοιχειώδες διδασκαλείο στο οποίο αναφερθήκαμε που ιδρύεται κατά το 1907 από το διευθυντή του Φροντιστηρίου Ν. Λιθοξόο πολύ απέχει από το να χαρακτηριστεί διδασκαλείο και στόχος του είναι η παραγωγή στελεχών για την ικανοποίηση των πιεστικών αναγκών της περιοχής), έρχονται από την Αθήνα μέσω του Μικρασιατικού Συλλόγου " Η Ανατολή". Είναι χαρακτηριστικό ότι κατά τη ερευνώμενη περίοδο στο Δημοτικό τμήμα του Φροντιστηρίου υπηρετούν μόνο "Διδασκαλισταί", δηλαδή απόφοιτοι του Διδασκαλείου Αθηνών, οι οποίοι έχουν έλθει με παραμβάσεις του μικρασιατικού συλλόγου "Η Ανατολή", ενώ μόνο τρεις από αυτούς κατάγονται από την περιοχή και προέρχονται από τους αριστούχους αποφοίτους του Φροντιστηρίου⁶⁴. Οι καθηγητές δε του Φροντιστηρίου ως γνωστόν είναι όλοι σχεδόν απόφοιτοι του Πανεπιστημίου Αθήνας. Αυτά τα δύο δεδομένα έχουν καθοριστική σημασία για το πραγματικά υψηλό επίπεδο παρεχόμενης εκπαίδευσης στους μαθητές του Φροντιστηρίου.

3.1.2. Διευθυντές του Φροντιστηρίου

Όπως έχουμε επανειλημμένα τονίσει, στο Φροντιστήριο υπάγονται όχι μόνο το Γυμνάσιο και το κεντρικό Δημοτικό Σχολείο τα οποία στεγάζονται στο μεγάλο τετραώροφο παραθαλάσσιο κτίριο, αλλά και τα συνοικιακά Δημοτικά σχολεία και Παρθεναγωγεία, με το κεντρικό Παρθεναγωγείο. Άλλωστε όπως έχουμε αναλύσει, όργανα της κοινότητας Τραπεζούντας που έχουν σχέση με τα εκπαιδευτικά πράγματα της πόλης είναι ένα Συμβούλιο Σχολείων και μία Εφορία των σχολείων. Έτσι αυτομάτως η θέση του Διευθυντή του Φροντιστηρίου αποκτά μεγάλη σημασία για την οργάνωση όλων των σχολείων της πόλης και όχι μόνο γι' αυτό καθαυτό το Φροντιστήριο. Αυτός

⁶² ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΝ – Ιερά Μητρόπολις Τραπεζούντος. Έγγραφο εκδοθέν με τον τίτλο αυτό, το οποίο αναφέρεται στο Νικόλαο Λιθοξόο. Αντίγραφο του σημαντικού αυτού εγγράφου (το οποίο παραθέτουμε στα παραρτήματα στο τέλος της έρευνάς μας) μας παραχώρησε η κόρη του Ζηνοβία Λιθοξόου - Σαλάτα. Το ακριβές περιεχόμενο του εγγράφου έχει ως εξής:

«Ιερά Μητρόπολις Τραπεζούντος. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΝ. Λαβόντες υπ' όψιν το Δίπλωμα του Νικολάου Λιθοξόου, εφοδιάζομεσ αυτόν δια του ετησίου τούδε ενδεικτικού και παρέχομεσ αυτόν την Άδειαν του διδάσκειν εν τω Φροντιστηρίω τραπεζούντος της καθ' ημάς επαρχίας κατ'α το σχολικόν έτος 1904-5 συμμορφουμένου ακριβώς προς την διδασκαλίαν της Ορθοδόξου εκκλησίας και απέχοντι παντός απάδοντος θρησκευτικώς, ηθικώς και πολιτικώς. Εκ της Ιεράς Μητροπόλεως, τη 30η Σεπτεμβρίου 1904, Ο Τραπεζούντος Κωνσταντίος»

⁶³ ΑΜΣΑ / Φ. Τραπεζούντος / ΙΒ 22. Με το έγγραφο της αυτό με ημερομηνία 10 Ιουλίου 1902, η Εφορία των Σχολείων της Τραπεζούντας ζητά από το Μικρασιατικό Σύλλογο «Η Ανατολή» της Αθήνας να φροντίσει να βρεί και αποστείλει δάσκαλο για το Φροντιστήριο «ικανόν και χρηστοθήη» και με τα περισσότερα δυνατά προσόντα (πτυχιύχο διδασκαλείου, κάτοχο και της γυμναστικής κλπ.

⁶⁴ ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων, ΠΕ, τ. 98-99, Θεσσαλονίκη 1958, σελ. 4745

είναι ο λόγος για τον οποίο η επιλογή του Διευθυντή, ειδικά κατά την περίοδο αυτή, γίνεται με μεγάλη προσοχή. Η ελληνική κοινότητα της Τραπεζούντας θεωρεί ότι η φήμη του Διευθυντή πρέπει να είναι *“ανταξία του γοήτρου του Φροντιστηρίου”*⁶⁵.

Το Φροντιστήριο κατά την εξεταζόμενη περίοδο έχει δύο ιδιαίτερα αξιολογούς Διευθυντές, *“ανταξίους του γοήτρου”* και των λαμπρών προοπτικών του. Προηγείται ο σοφός ιστορικός και φιλόλογος Ματθαίος Παρανίκας (1832-1914), ένας από τους κορυφαίους διδασκάλους του γένους, ο οποίος διευθύνει το Φροντιστήριο μεταξύ των ετών 1895-96 και 1903-04⁶⁶. Κατάγεται από τη Βίτσα της Ηπείρου. Έχει σπουδάσει στη Ζωσιμαία σχολή της Ηπείρου, στη Φιλοσοφική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και στο Μόναχο, ενώ πριν την έλευσή του στην Τραπεζούντα, είχε διδάξει σε πολλά σχολεία του Οσμανοκρατούμενου ελληνισμού (της Μαδύτου, Ζάππειο Κων/πόλεως, Θεολογική σχολή της Χάλκης κλπ), ενώ είχε ήδη διευθύνει τα σχολεία της Χαλκηδόνας και της Αδριανούπολης, μετά δε την αναχώρησή του από την Τραπεζούντα το 1904, διευθύνει για λίγο την Ευαγγελική σχολή της Σμύρνης, όπου και αποβιώνει το 1914. Μέλος του ΕΦΣΚ, πολυγραφότατος, με άπειρες ιστορικές και φιλολογικές μελέτες, πολλές από τις οποίες δημοσιεύονται τόσο στο περιοδικό του ΕΦΣΚ, όσο και στο φιλολογικό περιοδικό *“Παρνασσός”* των Αθηνών καθώς και στην ΕΑ του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Από τα πολλά βιβλία που συνέγραψε, σημαντικότερο θεωρείται το *“Σχεδίασμα περί της εν τω ελληνικώ έθνει καταστάσεως των γραμμάτων από αλώσεως της Κων/πόλεως μέχρις των αρχών της ΙΘ΄ εκατονταετηρίδος”*, το οποίο και βραβεύεται σε φιλολογικό διαγωνισμό των Αθηνών κατά το 1867⁶⁷. Αυτά τα δεδομένα τον κατατάσσουν μεταξύ των κορυφαίων εκπαιδευτικών του ελληνικού γένους και δικαιώνουν απολύτως τόσο τη φήμη του, όσο και την απόφαση της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας να τον καλέσει να διευθύνει το Φροντιστήριο στην πιο κρίσιμη στιγμή της ιστορίας του, δηλαδή δύο χρόνια μετά την έλευση του νέου ικανότατου Μητροπολίτη Κωνσταντινου, την υπέρβαση της εσωτερικής κρίσης που είχε τις ολοφάνερες επιπτώσεις της στη λειτουργία του Φροντιστηρίου και την οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου, που σημαίνει ουσιαστικά τη επανίδρυσή του και τη λειτουργία του μέσα σ' ένα νέο ιδιαίτερα ενδιαφέρον κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον.

Δεύτερος διευθυντής είναι ο Νικόλαος Λιθοξόος (1869 -1938), Φιλόλογος από τις Σαράντα Εκκλησιές της Ανατολικής Θράκης, ο οποίος διευθύνει το Φροντιστήριο μεταξύ των ετών 1904-05 και 1917-18. Πρόκειται για ένα

⁶⁵ ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων, ό.π. Εδώ ο σ. συγκεκριμένα αναφέρεται στην αντικατάσταση του εξαιρετού κατά τα άλλα Διευθυντή του Φροντιστηρίου φιλόλογου Ι. Παρχαρίδη, από το γνωστό ανά το Πανελλήνιο ιστορικό και φιλόλογο Ματθαίο Παρανίκα, ο οποίος τότε διηύθυνε την Ευαγγελική Σχολή Σμύρνης. Και τονίζει χαρακτηριστικά: «Ιδιαίτερα κατεβάλλετο φροντίς και προσοχή δια το προσωπον του Γυμνασιάρχου, του οποίου η φήμη έπρεπε να είναι ανταξία με το γόητρον του Φροντιστηρίου».

⁶⁶ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ Διαμαντής: «Στατιστικοί πίνακες της εκπαιδεύσεως των Ελλήνων στον Πόντο», Αθήνα 1988, σελ. 192. Ο συγγραφέας καταλήγει στις χρονολογίες αυτές μετά από σύγκριση των πληροφοριών που δίδει ο Δ. Οκονομίδης με την εργασία του που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό ΠΦ (τεύχη 3-8 του 1936 και 11-12 του 1937) με τίτλο: «Συνοπτική ιστορία του περιωνύμου ελληνικού Φροντιστηρίου της Τραπεζούντας», όπου επιφύλαξη υπάρχει μόνο ως προς το χρόνο που αρχίζει να διευθύνει το σχολείο ο Μ. Παρανίκας και καταλήγει στην εκτίμηση την οποία και μεις θεωρούμε ορθή.

⁶⁷ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ ΔΗΜ. Συνοπτική..», ό.π., ΠΦ, τ. 4-6, 1937, σελ4.

σεμνό, σοβαρό, πολυμαθή, με υψηλό κύρος και ιδιαίτερα οξυδερκή εκπαιδευτικό, ο οποίος περνάει τα δημιουργικότερα χρόνια της ζωής του στην Τραπεζούντα⁶⁸. Αριστούχος απόφοιτος του Πανεπιστημίου Αθηνών (1895), μετά από ολιγοήμερη παραμονή σε γυμνάσιο της Ναυπακτίας αποδέχεται πρόσκληση της Εφορίας Τραπεζούντος και διδάσκει στο Φροντιστήριο υπό το σοφό Ματθαίο Παρανίκα (1895-1901). Στη συνέχεια με τη μεσολάβηση στελεχών της κοινότητας Τραπεζούντας αποστέλλεται στη Γενεύη για να σπουδάσει παιδαγωγικά στο εκεί Πανεπιστήμιο, με την οικονομική στήριξη του εκεί διαμένοντος Μεγάλου Ευεργέτη της κοινότητας Τραπεζούντας και εξέχοντος επιχειρηματία Κωνσταντίνου Θεοφυλάκτου, ενώ κατά τη διάρκεια των καλοκαιριών παρακολουθεί παιδαγωγικά μαθήματα στα Πανεπιστήμια Ζυρίχης και Ίενας της Γερμανίας. Είναι φανερό ότι η κοινότητα Τραπεζούντας επενδύει σ' αυτόν για να τον αξιοποιήσει αργότερα, όπως και γίνεται το 1904, οπότε επιστρέφει στην πόλη και αναλαμβάνει τη διεύθυνση του Φροντιστηρίου αφού εν τω μεταξύ ο υπέργηρος Ματθαίος Παρανίκας έχει αποχωρήσει. Αναδιοργανώνει κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα σχολεία της Τραπεζούντας, τα οποία ως Διευθυντής του Φροντιστηρίου επισκέπτεται συχνά και επιθεωρεί, συντονίζοντας παράλληλα τη λειτουργία τους, ενώ καμμία σημαντική πρωτοβουλία της κοινότητας δεν προωθείται χωρίς τη δική του έγκριση⁶⁹. Εφαρμόζει εκπαιδευτικές καινοτομίες, όπως νέες μεθόδους προσέγγισης της διδασκτέας ύλης και ειδικά των αρχαίων ελληνικών⁷⁰. Από τις πολλές και σημαντικές πρωτοβουλίες του, δύο είναι ιδιαίτερα αξιομνημόνευτες. Πρόκειται για την ίδρυση Εμπορικού τμήματος παράλληλα με το Γυμνασιακό το 1904, στην οποία έχουμε αναλυτικά αναφερθεί και την ίδρυση στοιχειώδους Διδασκαλείου το 1907, στο οποίο επίσης έχουμε αναφερθεί, όπου φοιτούν για ένα χρόνο μετά την αποφοίτησή τους από το Φροντιστήριο όσοι από τους αποφοίτους του επιθυμούν να εργαστούν ως Δάσκαλοι στα σχολεία της ενδοχώρας. Από τα δεδομένα που και σε άλλα κεφάλαια έχουμε παραθέσει, προκύπτει το συμπέρασμα ότι ο Νικόλαος Λιθοξόος, όχι μόνο λόγω της θέσης του, αλλά και λόγω της προσωπικότητάς του και του μακρού χρόνου κατά τον οποίο υπηρετεί στα σχολεία της Τραπεζούντας, είναι μεταξύ των εκπαιδευτικών του Φροντιστηρίου ο σημαντικότερος φορέας της ιδεολογίας του. Διευθύνει με απόλυτη επιτυχία το Φροντιστήριο μέχρι το έτος 1917-18, οπότε η αποχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων από την Τραπεζούντα μετά την επικράτηση των Μπολσεβίκων και οι επικείμενες διώξεις των ελληνικών πληθυσμών από τις τουρκικές δυνάμεις, τον οδηγούν στη Νότιο Ρωσία, όπου διευθύνει για ένα χρόνο πρώτα το ελληνικό σχολείο της Κρίμσκαγια και στη συνέχεια του Νοβοροσίσκ. Με το τέλος του πολέμου και το άνοιγμα των στενών πηγαίνει στη Σμύρνη μετά από πρόσκληση του εκεί εγκατεστημένου Τραπεζούντιου δικηγόρου και προέδρου της εφορίας της Ευαγγελικής Σχολής Αδαμάντιου Εφραιμίδη και αναλαμβάνει

⁶⁸ ΛΙΘΟΞΟΥ-ΣΑΛΑΤΑ Ζηνοβία « Μνήμη Νικολάου Λιθοξόου», ΠΣ, Αθήναι 1984, σελ.113-122.

⁶⁹ Ο.π.

⁷⁰ Ο.π. Εδώ η σ. τονίζει ότι στη διδασκαλία των Αρχαίων Ελληνικών παραμερίζει τους τύπους και επιδιώκει κυρίως την ουσία, που είναι όχι η επιμονή «στους σκοτεινούς πέπλους των υπερσυντέλικων και των ανωμαλιών», αλλά στην ανάδειξη «όλης της γνήσιας ρώμης και τη διαύγεια της αρχαίας ελληνικής σκέψης». Ότι διώχνει «τη συνωφρούμενη και δογματική σοφία» και «μπάζει τον καθαρό και ανοιξιότατο αέρα της καθαρής γνώσης, τη χαρά της μάθησης».

τη διεύθυνση της Σχολής μέχρι το 1922, οπότε καταφεύγει στην Ελλάδα⁷¹. Μετά τη φυγή του Λιθοξόου στη Ρωσία, στην Τραπεζούντα η κατάσταση γίνεται άσχημη, ο μαθητικός πληθυσμός του Φροντιστηρίου συρρικνώνεται αριθμητικά, ενώ η θέση του Διευθυντή καλύπτεται εκ των ενόντων. Για ένα μικρό διάστημα το Φροντιστήριο διευθύνεται από το Φιλολόγο Δημήτριο Χρυσουλίδη (από το Νοέμβριο του 1918-19 μέχρι το Νοέμβριο του 1920), ενώ από το Νοέμβριο του 1920 μέχρι τον Οκτώβριο του 1921, οπότε κλείνει οριστικά το Φροντιστήριο μετά από διαταγή της τουρκικής κυβέρνησης, Διευθυντής αναλαμβάνει ο επίσης Φιλολόγος Ισραήλ Βασιλειάδης, ο τελευταίος Διευθυντής του Φροντιστηρίου⁷². Για την ακρίβεια ο Δ. Χρυσουλίδης αναλαμβάνει τη διεύθυνση του δημοτικού τμήματος και των παραρτημάτων και ο Ι. Βασιλειάδης τη διεύθυνση του Γυμνασίου⁷³. Ένας κύκλος 239 χρόνων ζωής κλείνει και το μεγαλειώδες τετραώροφο κτίριο που έχει οικοδομηθεί με τεράστιες προσπάθειες και στο οποίο είχαν επενδυθεί μεγάλες ελπίδες, κλείνει για τους Έλληνες του Πόντου. Θα συνεχίσει να λειτουργεί μέχρι τις μέρες μας ως εκπαιδευτικός μηχανισμός τώρα πια του σύγχρονου τουρκικού κράτους.

3.1.3. Στατιστικά και άλλα στοιχεία των εκπαιδευτικών.

Η παράθεση ενός πίνακα των εκπαιδευτικών του Φροντιστηρίου παρουσιάζει δυσκολίες, δεδομένου ότι δεν υπάρχει κάποιος κατάλογος, όπου συστηματικά να είναι καταγεγραμμένοι. Αναγκαστικά θα προσφύγουμε στα (ελλιπή) στοιχεία που μας είναι διαθέσιμα από τη σχετική βιβλιογραφία, συνδυάζοντάς τα με τα στοιχεία που μας έχουν δώσει οι πληροφορητές.

Πρωτα, παραλείποντας τους δύο Διευθυντές, στους οποίους άλλωστε έχουμε ήδη αναφερθεί, θα παραθέσουμε τα ονόματα των σημαντικότερων – από την άποψη του μεγαλύτερου χρόνου παραμονής τους στο Φροντιστήριο σε συνδυασμό με το ρόλο που παίζουν - εκπαιδευτικών του Φροντιστηρίου, μαζί με κάποια βασικά βιογραφικά τους στοιχεία. Πρόκειται ούτως ή άλλως για τους σημαντικότερους και μεταξύ όλων των εκπαιδευτικών παράγοντες που επηρεάζουν τη λειτουργία του Φροντιστηρίου. Τα ονόματα αυτά κατά κανόνα παραμένουν στη μνήμη των Ποντίων της πρώτης γενεάς, που φοίτησαν για ένα μεγάλο ή μικρό χρονικό διάστημα στο Φροντιστήριο.

-Παρχαρίδης Ιωάννης, από την Κρώμνη, Φιλολόγος, ο οποίος υπήρξε διευθυντής του Φροντιστηρίου πριν το Ματθαίο Παρανίκα, που τον αντικαθιστά. Απόφοιτος του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας και της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Διδάσκει ως Φιλολόγος από το 1902 μέχρι το 1910, οπότε πεθαίνει⁷⁴. Με μεγάλη κοινωνικά προσφορά και δράση, όπως έχουμε σε άλλο κεφάλαιο αναφέρει: Εκδότης του περιοδικού "Αστήρ του Πόντου" παλαιότερα, πρόεδρος της "Αδελφότητας Κρωμναίων Τραπεζούντας", του συλλόγου "Ο Προμηθεύς" Τραπεζούντας, κλπ.

⁷¹ Ο.π.

⁷² ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ Δημοσθένης: «Συνοπτική...», ΠΦ, ό.π., τ.4-6, 1937, σελ.6.

⁷³ ΕΠΟΧΗ, εφημερίδα εκδιδόμενη την Δευτέρα, Τετάρτη, Πέμπτην και Σάββατον, Τραπεζούς, Πέμπτη 1 Οκτωβρίου 1920.

⁷⁴ ΞΗΡΑΔΑΚΗ Κούλα: «Δάσκαλοι του υπόδουλου ελληνισμού: Πόντος», από τα αρχεία του ελεγκτικού συνεδρίου. ΠΣ, 1984, σελ. 93.

-Ιεροκλής Αριστείδης, από την Τραπεζούντα, όπου γεννήθηκε το 1858. Απόφοιτος του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας, της Μεγάλης του Γένους Σχολής και στη συνέχεια της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Αφού διδάσκει σε διάφορα σχολεία, επιστρέφει στην Τραπεζούντα, όπου διδάσκει στο Φροντιστήριο από το 1901 μέχρι το 1910. Μετά από 2 χρόνια στο Γυμνάσιο Αμισού το οποίο διευθύνει, επιστρέφει στο Φροντιστήριο, όπου διδάσκει από το 1912 μέχρι το 1920⁷⁵. Στο Φροντιστήριο διδάσκει συνήθως Όμηρο (θεωρείται η ειδικότητά του) στην Τρίτη και Τετάρτη τάξη του Γυμνασίου⁷⁶.

-Χρυσουλίδης Δημήτριος, Φιλολόγος, από την Ήμερα Τραπεζούντας. Διδάσκει από το 1904-05⁷⁷ μέχρι το οριστικό κλείσιμο του Φροντιστηρίου. Για τους μαθητές συμβολίζει το πέρασμα από το Δημοτικό στο Γυμνάσιο, που είναι ένα βαρυσήμαντο γεγονός στη ζωή του Φροντιστηρίου, μια κρίσιμη καμπή, όπου ο μαθητής νοιώθει μια γενική αλλαγή της ατμόσφαιρας μαζί μ' ένα ταρακούνημα νεύρων⁷⁸. Εδώ στο Γυμνάσιο τελειώνουν τα σχετικά εύκολα μαθήματα και τους μαθητές τους περιμένει ο Δημήτριος Χρυσουλίδης, ο κέρβερρος Φιλολόγος με την "Κύρου Ανάβαση" του Ξενοφώντα, με τις μεγάλες απαιτήσεις από τους μαθητές, τις σκληρές τιμωρίες σε κείνους που δεν ανταποκρίνονται στις προσδοκίες του, μεταξύ των οποίων δημοφιλέστερη είναι η αντιγραφή πολλές φορές όλων των ρημάτων "εις -μι και περισπώμενα" και πολύ συχνά εκείνα τα φοβερά χαστούκια που κάνουν τα πρόσωπα κυρίως των απρόσεκτων να κοκκινίζουν. Είναι τόσο ο φόβος που εμπνέει, ώστε οι μαθητές όταν αναφέρονται μεταξύ τους σ' αυτόν, τον αποκαλούν "σκορπίο" ("ο Χρυσούλτς ο σκορπόν")⁷⁹. Πρόκειται για εκπαιδευτικό που οπωσδήποτε επηρεάζει βαθύτατα τους μαθητές του, κάμποιοι από τους οποίους δεν έχουν βέβαια τις καλύτερες των εντυπώσεων απ' αυτόν⁸⁰. Παρά τις ιδιαίτερα μεγάλες απαιτήσεις του από τους μαθητές, θεωρείται από τους περισσότερους μαθητές του "χρυσός άνθρωπος στο βάθος του, σοφώτατος φιλόλογος, αλλά άγριος στο μάθημά του, επειδή έτσι πίστευε ότι θα μαθαίναμε γράμματα κι επειδή αυτή κρινόταν η καλύτερη μέθοδος στα χρόνια εκείνα"⁸¹, ενώ πιστεύουν πως αν έμαθαν καλά την ελληνική γραμματική, την οφείλουν κυρίως σ' αυτόν⁸². Σε κάθε περίπτωση πρόκειται για μια από τις χαρακτηριστικότερες φυσιογνωμίες του Φροντιστηρίου όχι μόνο λόγω ιδιοσυγκρασίας, αλλά και λόγω του μακρού χρόνου που διδάσκει εκεί κατά τις

⁷⁵ Ο.π., σελ. 94.

⁷⁶ ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ Α. Πληροφορητής, ό.π.

⁷⁷ Ο ακριβής χρόνος διορισμού του στο Φρ δεν είναι απολύτως βέβαιος, αλλά συνάγεται από το συνδυασμό των διαθέσιμων στοιχείων. Συγκεκριμένα φαίνεται σε φωτογραφία των αποφοίτων του Φρ του 1905 με τους Καθηγητές τους. Το όνομά του αντίθετα δεν συμπεριλαμβάνεται στον κατάλογο των εκπαιδευτικών του 1904 που παραθέτει η Ξηραδάκη Κ. («Δάσκαλοι του υπόδουλου ελληνισμού Σ Πόντος», ΠΣ, 1984, σελ. 96,) ενώ αντίθετα συμπεριλαμβάνεται σε κατάλογο του έτους 1906 στην ίδια σελίδα. Έτσι φτάνουμε στην εκτίμησή μας που παραθέτουμε.

⁷⁸ ΨΑΘΑΣ, ό.π., σελ. 100.

⁷⁹ Ο.π.

⁸⁰ ΣΟΥΜΕΛΙΔΗΣ Απόστολος, πληροφορητής, ό.π. Ο πληροφορητής στη σχετική μας συζήτηση για το Φροντιστήριο, προσπαθούσε να αποφύγει ό,τι είχε σχέση με το Δ. Χρυσουλίδη, ενώ στη συζήτηση τραύλιζε ελαφρά. Κοινός μας γνωστός αργότερα, μου εμπιστεύθηκε ότι το τραύλισμα προέρχεται από εκείνα τα φοβερά χαστούκια του Χρυσουλίδη και για το λόγο αυτό δεν διατηρεί ο πληροφορητής τις καλύτερες των εντυπώσεων γι' αυτόν.

⁸¹ ΨΑΘΑΣ, .ο.π., σελ. 101.

⁸² ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ, Πληροφορητής, ό.π.

αρχές του 20ου αιώνα και συνεπώς είναι απ' αυτούς τους οποίους θυμούνται περισσότερο οι Πόντιοι πρώτης γενεάς που έχουν φοιτήσει για μικρό ή μεγάλο χρονικό διάστημα στο Φροντιστήριο.

-Χειμωνίδης Φίλιππος, από τη Σάντα του Πόντου, Φυσικομαθηματικός (1875-1922). Διδάσκει στο Φροντιστήριο μεταξύ των ετών 1905-1921. Απόφοιτος του Φροντιστηρίου και στη συνέχεια της Φυσικομαθηματικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Μετά το Πανεπιστήμιο Αθηνών σπουδάζει γεωλογία στο Πανεπιστήμιο του Φράϊμπουργκ της Γερμανίας και από κει στο Παρίσι και στην Περιφέρη *Eco'le Norma'le*, όπου παρακολουθεί μαθήματα γαλλικής φιλολογίας. Επιστρέφει στην Τραπεζούντα σε ηλικία 30 ετών και διορίζεται στο Φροντιστήριο. Ανήσυχο πνεύμα, κάνει αίτηση για να ανοίξει ορυχείο μαγγανίου που βρήκε στη Σίβυλα (χωριό κοντά στην Τραπεζούντα, 5 χιλιάμ. νότια προς τα βουνά), όμως το λειτουργεί για 2 μόνο χρόνια, επειδή η άδεια εκδίδεται μόλις το 1918. Εξορίζεται το 1921 στο *Erzerum* και το *SarıKamış*, από όπου επιστρέφει τα Χριστούγεννα του 1922. Πεθαίνει λίγο μετά, το Φεβρουάριο του 1923 στο καθατήριο του Σελιμιέ της Κωνσταντινούπολης, καθ' οδόν για την Ελλάδα⁸³. Σύμφωνα με τους πληροφορητές μας, πρόκειται για ένα συμπαθή, σεμνό και χαμηλών τόνων εκπαιδευτικό, με νεύρο όμως και πάθος και προπάντων βαθύτατο γνώστη του αντικειμένου που διδάσκει.

-Βασιλειάδης Ισραήλ, από τον οικισμό Νατσαράντων της Κρώμνης⁸⁴, Φιλολόγος (1880-1937). Διδάσκει Αρχαία Ελληνικά στις μεγάλες τάξεις του Γυμνασίου (Δ' και Ε') και κυρίως Θουκυδίδη, όπως και ο γυμνασιάρχης Λιθοξόος⁸⁵. Διδάσκει στο Φροντιστήριο μεταξύ των ετών 1908 και 1917. Μετά από ένα μικρό διάλειμμα κατά το οποίο διδάσκει στη Ζωσιμαία Σχολή Ιωαννίνων (1918-1921)⁸⁶, επιστρέφει στην Τραπεζούντα για να οριστεί στη συνέχεια Διευθυντής του Φροντιστηρίου, που έμελλε να είναι και ο τελευταίος, όπως έχουμε ήδη προαναφέρει.

-Σκαράκης Γεώργιος, από την Κρήτη, Φυσικομαθηματικός. Διδάσκει στο Φροντιστήριο από το 1890 μέχρι το 1914, οπότε με την κήρυξη του πολέμου μεταβαίνει στην Ελλάδα. πεθαίνει στις 22-11-1948⁸⁷.

-Τζαμπερτίδης Κωνσταντίνος, από τη Τραπεζούντα (1866-1959), Φυσικομαθηματικός. Στο Φροντιστήριο διδάσκει από το 1907 μέχρι το 1916, οπότε μεταβαίνει στη Ρωσία και στη συνέχεια (1920 -1924) διδάσκει στο Ζάππειο και το Ζωγράφειο της Κωνσταντινούπολης, από όπου έρχεται στην Ελλάδα. Πεθαίνει το 1959, σε ηλικία 93 ετών⁸⁸.

Αυτά είναι τα βασικά εκπαιδευτικά στελέχη του Φροντιστηρίου κατά την ερευνώμενη περίοδο. Η συγκρότηση ενός καταλόγου των εκπαιδευτικών του Γυμνασιακού τμήματος κατά σχολικά έτη, έχει τις δυσκολίες στις οποίες ήδη

⁸³ ΧΕΙΜΩΝΙΔΗΣ Ευάγγελος, πληροφορητής, ο.π. Ο πληροφορητής, ανηψιός του Χειμωνίδη Φ, τον περιγράφει ως μια εξέχουσα φυσιογνωμία μεταξύ των Ελλήνων του Πόντου και ως σημαντικό παράγοντα της εκπαίδευσης.

⁸⁴ Μια μικρή επιφύλαξη ως προς την καταγωγή του - δεδομένου ότι ο πληροφορητής Σπυράντης υποστήριξε ότι κατάγεται από το Χορτοκόπι Τραπεζούντας στην περιοχή της Κάτω Μασούκας - έχει αρθεί, δεδομένου ότι όλες οι υπόλοιπες πηγές, μεταξύ των οποίων και οι 3 πληροφορητές Γιακουστίδης, Σουμελίδης και Χειμωνίδης, υποστηρίζουν την άποψη που παραθέτουμε.

⁸⁵ ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ Α., πληροφορητής, ο.π.

⁸⁶ ΞΗΡΑΔΑΞΗ Κούλα, ο.π., σελ. 95.

⁸⁷ Ο.π., σελ. 94.

⁸⁸ Ο.π., σελ. 95 και 97.

αναφερθήκαμε. Μια απόπειρα τέτοιας κατάταξης των εκπαιδευτικών αυτών, που προκύπτει από συνδυασμό των διαθέσιμων στοιχείων, που είναι η μελέτη της Ξηραδάκη Κ., τα στοιχεία που προκύπτουν από τις φωτογραφίες των αποφοίτων με τους Καθηγητές τους που διαθέτουμε αλλά και τα στοιχεία που μας δίνουν οι πληροφορητές μας, περιλαμβάνει:

Πίνακας 17

Καθηγητών του Φροντιστηρίου κατά τα σχ. έτη: 1902-03, 1903-04, 1906-07, 1907-08, 1912-13 και 1920-21.

Σχολικό έτος 1902-1903:

Διευθυντής: Ματθαίος Παρανίκας

Καθηγητές: Φιλολογοί: Παρχαρίδης Α. Ιωάννης και Ιεροκλής Αριστείδης, Σαδελόγλου Ι. Τουρκικής, Αρχιδιάκονος Αθηναγόρας Θρησκευτικά, Σκαράκης Γεώργιος: Φυσικομαθηματικών, Ι. Παπαδόπουλος και G. Richard Γαλλικών

Σχολικό έτος 1903-1904.

Διευθυντής: Λιθοξόος

Καθηγητές: Παρχαρίδης, Ιεροκλής, Χρυσουλίδης, Σκαράκης, Schwarz (Γαλλικών), Ποιμενίδης Ι., Πιστοφίδης Δ. Σαδελόγλου (Τουρκικής), Σαουλίδης (Ρωσικής), Χρύσανθος (Θρησκευτικών)⁸⁹.

Σχολικό έτος 1906-1907

Διευθυντής: Νικόλαος Αλ. Λιθοξόος

Καθηγητές: Παρχαρίδης Ιωάννης, Ιεροκλής Αριστείδης και Χρυσουλίδης Δημ. Φιλολογοί, Σκαράκης Γεώργιος και Χειμωνίδης Φίλιππος Φυσικομαθηματικοί, Σαδελόγλου Ι. Τουρκικής, Παπαθανασίου Δημήτριος και Χρύσανθος Φιλιππίδης (ο μετέπειτα Μητροπολίτης Τραπεζούντος) Θρησκευτικά και Ηθική

Σχολικό έτος 1907-1908

Διευθυντής: Νικόλαος Λιθοξόος

Καθηγητές: Αριστ. Ιεροκλής- Παρχαρίδης Ιωάν και Χρυσουλίδης Δημ. Φιλολογοί, Τζαμπερτίδης Κ., Σκαράκης Γεώρ. και Χειμωνίδης Φίλιππος Φυσικομαθηματικοί, Αρχιδιάκονος Αντωνιάδης Ευάγγελος Θρησκευτικά, Χριστογιώργος (Γυμναστής)⁹⁰ και Κέντρος Κώτσης

Σχολικό έτος 1912-1913

Διευθυντής: Νικόλαος Λιθοξόος

Καθηγητές: Φιλολογοί: Βασιλειάδης, Χρυσουλίδης και Καλλιπολίτης Μαθηματικοί: Σκαράκης και Τζαμπερτίδης Φυσικών: Χειμωνίδης, Γαλλικής: Σβάρτς, Τουρκικής: Μοσχίδης, Γυμναστής: Φωστηρόπουλος Αγαθάγγελος. Χαριτωνίδης Ιωσήφ (από τη Μάκρη Πισιδείας Φιλολόγος. Διδάσκει μεταξύ 1911-1913)

⁸⁹ Εδώ εκτός του συνδυασμού στοιχείων που χρησιμοποιούμε, έχουμε και στοιχεΐα που προκύπτουν από το «Ημερολόγιον του Πόντου και Οδηγός Τραπεζούντος και περιχώρων», σελ. 260, εν Τραπεζούντι 1904. Εδώ όμως δεν αναφέρεται ρητά το σχολικό έτος, παρά μόνο το έτος 1904, γεγονός που δεν μας βοηθά να καταλήξουμε αν πρόκειται για το σχολικό έτος 1903-04 ή το 1904-05.

⁹⁰ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ Διαμαντής: «Στατιστικοί πίνακες...», ό.π., σελ. 210.

Σχολικό έτος 1920-21 (τελευταίο, από φωτογραφία που δημοσιεύεται στην ΠΕ, τ.6^ο, 1975, σελ.17))

Διευθυντής: Ισραήλ Βασιλειάδης

Καθηγητές: Χειμωνίδης, Χρυσουλίδης, Αγαθ. Φωστηρόπουλος (Ελληνιστής-Γυμναστής), Richard Terame'ne (Γαλλικής), Ηλ.Νικολαΐδης (Τουρκικής), Γεώργιος Στρουθόπουλος(Φιλόλογος) και Δημ.Χαραλαμπίδης

Για τους Δασκάλους του Φροντιστηρίου δεν διαθέτουμε στοιχεία, πέραν των ονομάτων, τα οποία ούτως ή άλλως είναι δύσκολο να καταταχθούν, παρά μόνο – και αυτό με σχετική αξιοπιστία – με προσεκτική μελέτη των στοιχείων που μας παρέχει το αρχείο του ΜΣΑ σε συνδυασμό και πάλι με τα στοιχεία της ΠΕ και των πληροφορητών μας. Από τους Δασκάλους εξέχουσα θέση φαίνεται να έχει ο Νικόλαος Τσιράχ, Ελλαδίτης από την Ιθάκη, ο οποίος διδάσκει Ιστορία και Γεωγραφία⁹¹, είναι ο σημαντικότερος φορέας της ιδεολογίας του ελλαδικού κράτους, ενώ είναι χαρακτηριστικό ότι η φωνή του πάλλεται και υποβάλλει τους μαθητές του κατά τη διδασκαλία της Ιστορίας στις μεγάλες τάξεις του Δημοτικού, ειδικά όταν τα κεφάλαια είναι δυσάρεστα και αναφέρονται σε εθνικές συμφορές⁹². Είναι ο Δάσκαλος που θυμούνται περισσότερο οι πληροφορητές μας.

Στη συνέχεια παραθέτουμε ένα πίνακα των δασκάλων που διδάσκουν κατά το 1904

Πίνακας 18

Δασκάλων που διδάσκουν στην Τραπεζούντα το 1904⁹³

α) Στο Κεντρικό κτίριο του Φροντιστηρίου:

Δ. Παπαζαχαρίου, Ι. Μαυρίδης, Γ. Μιχαηλίδης, Ι. Καστρηνός, Α. Αθανασιάδης, Γ. Μανώλακας, Ν. Παπαθανασίου, Α. Ντάνιας, Πολύτιμος Κελαϊδίτης, Α. Ξύνδας (Μουσικής).

β) Στα Παραρτήματα.

Δαφνούντας : Δ. Λυπηρίδης, Ι. Ευθυβούλης

Εξωτείχων : Ιωακειμίδης

Χριστού : Ν. Κεφαλίδης

Θεοσκεπάστου: Δ. Καρυοφύλλης

Ακολουθεί ένας πίνακας Δασκάλων που διδάσκουν από το 1900 μέχρι το 1922. Δεν είναι φυσικά πλήρης και με χρονολογική κατάταξη, για τους λόγους που έχουν προαναφερθεί. Αφορά κυρίως το χρονικό διάστημα 1900-1914, γιατί μετά το χρόνο αυτό, ούτως ή άλλως δεν έχουμε πολλές σημαντικές αλλαγές Δασκάλων, επειδή υπάρχει έλλειψη εκπαιδευτικών και τα κενά, όπως έχουμε προαναφέρει, καλύπτονται εκ των ενόντων. Τη δυσκολία συστηματικής καταγραφής των Δασκάλων αυτής της περιόδου - οι περισσότεροι των οποίων, όπως έχουμε επισημάνει, έρχονται στην Τραπεζούντα μέσω του μικρασιατικού Συλλόγου "Η Ανατολή" – μεγαλώνει το

⁹¹ ΨΑΘΑΣ ό.π., σελ. 30.

⁹² ΨΑΘΑΣ, ό.π., σελ. 113-114.

⁹³ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ του Πόντου, Εν Τραπεζούντι 1904, σελίς 260

γεγονός ότι αρκετοί από αυτούς μόλις φτάνουν στην Τραπεζούντα βρίσκουν την εκεί πραγματικότητα πολύ διαφορετική από ότι την φαντάστηκαν και φεύγουν μετά από πολύ σύντομο χρονικό διάστημα ή λίγες ημέρες μετά την άφιξή τους, σύμφωνα με το αρχειακό υλικό του Συλλόγου.

Πίνακας 19

Δασκάλων που διδάσκουν στο Φροντιστήριο και τα παραρτήματά του μεταξύ 1900 και 1921⁴⁸⁵

Δ. Πιστοφίδης, Δ. Παπαζαχαρίου, Δ. Ποιμενίδης, Ιωαν. Μαυρίδης, Ι. Καστηνός, Γ. Μιχαηλίδης, Α. Αθανασιάδης, Γ. Μανώλακας, Α. Ξύνδας, Ν. Παπαθανασίου, Α. Νάνιας, Π. Κελαϊδίτης, Δ. Λυπηρίδης, Ι. Ευθυβούλης, Δ. Καρυσφύλλης, Ιωακειμίδης, Γ. Ιωαννίδης, Παντ. Θωμαΐδης, Νικόλαος Τσιράχ, Δ. Χιονίδης, Δημ. Λαζαρίδης, Στ. Νικολαΐδης, Πολυχρ. Ιωσηφίδης, Β. Ιατρίδης, Γκόβελας, Αν. Παπαδόπουλος, Νικ. Καπνάς, Ηλ. Αθανασιάδης, Χριστογεώργος, Σακελλαρίδης, Δ. Σαχταρίδης, Κανονίδης, Μαυρίδης, Ιωάν. Παπαδόπουλος

Οφείλουμε όμως να παραθέσουμε και πίνακα των διδασκαλισσών που διδάσκουν τόσο στο κεντρικό Παρθεναγωγείο, όσο και στα συνοικιακά, επειδή όπως έχουμε τονίσει, και αυτά τα σχολεία υπάγονται στο Φροντιστήριο και βρίσκονται κάτω από την εποπτεία του Συμβουλίου Σχολείων και της Εφορίας των σχολείων της κοινότητας Τραπεζούντας. Λόγω της έλλειψης πλήρων στοιχείων, παραθέτουμε και πάλι αυτά που μας είναι διαθέσιμα:

Πίνακας 20

Δαδασκαλισσών του κεντρικού και των συνοικιακών Παρθεναγωγείων Τραπεζούντας (1900-1921)⁴⁸⁶

α/α	Όνοματεπώνυμο	Τόπος καταγωγής	Σχολικό έτος	Παρατ/σεις
1	Ασπασία Ζήση(Δντρια)	-	1879-1922	
2	Βασιλική Στ. Αλεξιάδου	-	1905-1912	Εξωτείχων
3	Άννα Στεργιάδου	-	-	Δαφνούντας
4	Βικτωρία Παν. Ερμείδου	-	1897-1902	
5	Ρόδη Πηλείδου	-	1901-1921	
6	Κορνηλία Ιωάν. Απέργη	-	1901-1902	
7	Ελένη Σχολειάδου	-	1903-1909	
8	Σμαράγδα Ζήση	-	1901-1922	

⁴⁸⁵ Ο Πίνακας αυτός προκύπτει από συνδυασμό στοιχείων των:

α) ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ Δ. «Συνοπτική...» ό.π., ΠΦ, τ. 4-6, 12 Φεβρ. 1937, σελ. 5.

β) Ημερολόγιον του Πόντου, Εν Τραπεζούντι 1904, σλ. 260

γ) Πληροφορητών Σπυράντη, Γιακουσιτίδη και Σουμελίδη, ό.π., και

δ) Διάφορα έγγραφα του ΑΜΣΑ (αρχείο του ΜΣΑ).

⁴⁸⁶ ΞΗΡΑΔΑΚΗ Κούλα: «Παρθεναγωγεία και Δασκάλες του υπόδουλου ελληνισμού», Αθήναι 1972, σελ. 154-165.

9	Ρόδη Τερεπειδου	-	1905-1922	
10	Αρετή Μπουροβήλη	-	1898-1914	
11	Σοφία Δαμασκηνού	-	1900-1922	
12	Αναστασία Σωτηριάδου	-	1902-1905	
13	Θεανώ Βασ. Παπαδάκη	Κωνσ/πολη	1907-1912	
14	Ιφιγένεια Δ. Διονυσιάδου	-	1912-1922	
15	Ουρανία Αθανασιάδου	-	1909-1911	
16	Σμάρω Ι. Κυριακοπούλου	-	1918-1919	
17	Όλγα Κωνσταντινίδου	-	1902	
18	Ζαφείρω Πεστρικλίδου-Μαυρούδη	-	-	
19	Όλγα Περ. Ποζάνη	-	1913-1922	
20	Θεανώ Σ. Πολυχρονιάδη, σύζ. Εμμ. Χαιρέτη	-	1919-1922	
21	Φιλομήλα Σταυρίδου ή Χατζάκη	-	1910-1914	
22	Χρυσή Ιωάννου	Καλλικράτεια	1900-1902	
23	Άννα Βαρλαμίδου	-	-	
24	Σμαρώ Μιχαηλίδου	-	-	
25	Αικατερίνη Μεσίδου	-	-	
26	Ευφροσύνη Μουμτζόγλου	-	-	
27	Ασήμω Λεονταρίδου	-	-	
28	Ελένη Παπαθανασίου	-	-	
29	; Σεμερτζίδου	-	-	

Ως προς τις αποδοχές των εκπαιδευτικών δεν διαθέτουμε συγκεκριμένα στοιχεία, πέραν του γεγονότος ότι μετακαλούνται από την Αθήνα να διδάξουν στο Φροντιστήριο "επ αδρά αμοιβή" σύμφωνα με τη φρασεολογία της εποχής⁹⁶. Σύμφωνα με το διαθέσιμο αρχειακό υλικό του ΜΣΑ, το 1902 η Εφορία Τραπεζούντος με έγγραφό της προς το Μικρασιατικό Σύλλογο "Η Ανατολή" ζητά Διδασκαλιστή (Δάσκαλο απόφοιτο του Διδασκαλείου της Αθήνας) στον οποίο προσφέρει ετήσιο μισθό πενήντα (50) λιρών, για εργασία 36 ωρών την εβδομάδα⁹⁷. Το ίδιο ποσόν (συν 5 λίρες ως οδοιπορικά) προσφέρεται και 3 χρόνια αργότερα, ενώ αντίστοιχα για δασκάλα πτυχιούχο του Αρσακείου προσφέρεται το ποσόν των 36 -40 λιρών ως ετήσιος μισθός. Είναι φανερή η προκατάληψη που αφορά τα φύλα. Τα ποσά αυτά δεν θεωρούνται αρκετά από τους εκπαιδευτικούς, αλλά μάλλον πτωχά⁹⁸. Λίγο αργότερα το ποσόν αυτό για τους Διδασκαλιστές παρουσιάζοντας ελαφρά

⁹⁶ ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων, ό.π., σελ. 4745.

⁹⁷ ΑΜΣΑ / Φ Τραπεζούντος / IB 24 / 1902. Έγγραφο της Εφορίας των σχολείων Τραπεζούντος προς το Μικρασιατικό Σύλλογο «Ανατολή» με αρ. πρωτ. 59 και ημερομηνία 16 Αυγούστου 1902.

⁹⁸ ΑΜΣΑ / Φ. Τραπεζούντος / IB 90 / 1906. Έγγραφο προς το Σύλλογο από τον Διδασκαλιστή Αλέξανδρο Ντάνια, ο οποίος διδάσκει ήδη στο Φροντιστήριο από το 1904 και δικαιολογείται για τη αποστολή μη μέχρι τη στιγμή εκείνη προς το Σύλλογο μιας οικονομικής του υποχρέωσης, ότι «καθημερινά οικογενειακά ανάγκα με περιεκύκλωσαν επιμόνως, ζητούσαι και επιτυγχάνουσαι ενίοτε την διήθησιν του πτωχού μου βαλαντίου»

βελτίωση, γίνεται 55 έως 60 λίρες⁹⁹ Για τους Καθηγητές όμως ο ετήσιος μισθός είναι κατά πολύ μεγαλύτερος, φθάνει τις 92,5 λίρες το 1907¹⁰⁰, ενώ λίγα χρόνια αργότερα το ποσόν γίνεται 95 μέχρι 110 λίρες ειδικά για Φιλολόγο συν 6 λίρες οδοιπορία έξοδα¹⁰¹

Ως προς την κοινωνική καταγωγή των εκπαιδευτικών, η σχετική βιβλιογραφία δεν μας προσφέρει στοιχεία. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των πληροφορητών μας, κανένας από τους Πόντιους εκπαιδευτικούς του Φροντιστηρίου δεν κατάγεται από πλούσια οικογένεια¹⁰².

Από το 1914, με τη έναρξη του πολέμου, αρχίζει η διαρροή των εκπαιδευτικών κυρίως προς τη Ρωσία. Τα τελευταία χρόνια μάλιστα πριν τη Μικρασιατική Καταστροφή οι ελλείψεις κυρίως σε Καθηγητές των Ελληνικών είναι σημαντικές και οι ανάγκες καλύπτονται με τους "Ελληνιστές", δηλαδή αποφοίτους του Φροντιστηρίου νεαρής σχετικά ηλικίας, που διδάσκουν ελληνικά στις δύο μικρότερες τάξεις ή ακόμη αναπληρώνουν όσους απουσιάζουν¹⁰³.

Μια ειδική περίπτωση μεταξύ των εκπαιδευτικών που διδάσκουν στο Φροντιστήριο είναι αυτή του Μητροπολίτη Χρυσάνθου, ο οποίος διδάσκει το μάθημα των Θρησκευτικών και της Ηθικής. Ούτως ή άλλως πρόκειται για μια χαρισματική προσωπικότητα με μεγάλο κύρος όχι μόνο μεταξύ των εκπαιδευτικών, αλλά και μεταξύ των μαθητών. Σ' αυτόν καταφεύγουν οι μαθητές παρακαλώντας τη δική του μεσασολάβηση ως έσχατη λύση όταν αντιμετωπίζουν κάποιο σοβαρό πρόβλημα, που δεν είναι δυνατόν να επιλυθεί από κανένα άλλο παράγοντα του Φροντιστηρίου¹⁰⁴. Σε προηγούμενο κεφάλαιο έχουμε ήδη αναφερθεί στις παραδόσεις του Χρυσάνθου και το κλίμα που επικρατεί στις τάξεις όπου διδάσκει. Υπενθυμίζουμε εδώ ότι κατά τις πατραδόσεις του επικρατεί "*κλίμα εθνικής έξαρσης και πατριωτικού παραληρήματος*" και ότι παρά το γεγονός ότι δεν αναφέρει ποτέ το όνομα της Ελλάδας, όμως οι μαθητές του με μεγάλη δυσκολία κατορθώνουν να συγκρατήσουν την ιαχή: "ζήτω η Ελλάδα". Είναι φανερό η ελληνοκεντρική ιδεολογία του Χρυσάνθου και μάλιστα στις αρχές του αιώνα (1906)¹⁰⁵ πολύ πριν γίνει Μητροπολίτης Τραπεζούντος (Σεπτέμβριο του 1913¹⁰⁶). Το στοιχείο αυτό μας πείθει ότι δεν είναι ισχυρή η άποψη που υποστηρίζεται, ότι μέχρι το 1918 είναι υπέρμαχος της ελληνοτουρκικής προσέγγισης¹⁰⁷.

⁹⁹ ΑΜΣΑ / Φ.Τραπεζούντος / IB 126 / 1910. Έγγραφο της Εφορίας Τραπεζούντος προς το Σύλλογο, με το οποίο ζητά ένα Δοδασκαλιστή απόφοιτο του Διδασκαλείου Αθηνών.

¹⁰⁰ ΑΜΣΑ / Φ.Τραπεζούντος / IB 106 / 1907. Έγγραφο προς το Σύλλογο της Εφορίας Τραπεζούντας, με αρ. πρωτ. 733 και ημερομηνία 26 Σεπτ. 1907.

¹⁰¹ ΑΜΣΑ / Φ.Τραπεζούντος / 1913. Έγγραφο της Εφορίας Τραπεζούντας απρος το Σύλλογο με αριθ. Πρωτ. 411 και ημερομηνία 12 Ιουνίου 1913.

¹⁰² Πληροφορητές Γιακουστίδης, Σπυράντης και Σουμελίδης, ό.π.

¹⁰³ ΧΕΙΜΩΝΙΔΗΣ Ευάγγελος, πληροφορητής, ό.π. Σύμφωνα με τον πληροφορητή μεταξύ των «Ελληνιστών» είναι και ο θεός του Μωυσής Χειμωνίδης, το μικρότερο από τα 5 αδέρφια του Φιλίππου, Καθηγητή των Φυσικομαθηματικών. Άλλοι «Ελληνιστές» είναι οι Χιονίδης Κοσμάς, Φωστηρόπουλος Αγαθάγγελος που διδάσκει ήδη ως Γυμναστής, κ.ά.

¹⁰⁴ ΜΑΚΡΙΔΗΣ Χρ. ΓεώργιοςΣ «Αναμνήσεις ενός μαθητού του Φροντιστηρίου Τραπεζούντος», ΑΠ, τόμος 38^{ος}. Αθήναι 1984, σελ.526.

¹⁰⁵ ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων, ό.π., σελ.4746. Εδώ ο σ. που είναι απόφοιτος του Φροντιστηρίου του 1906, αναφέρεται στο Χρυσάνθο ως Καθηγητή Θρησκευτικών και Ηθικής στο Φροντιστήριο στην τελευταία τάξη εκείνης της χρονιάς.

¹⁰⁶ ΕΑ, τόμος 37, Κωνσταντινούπλις 1913, σελ.349.

¹⁰⁷ ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ Αλέξης: «Η ανάπτυξη του εθνικού πνεύματος των Ελλήνων του Πόντου 1918-1922: ελληνική εξωτερική πολιτική και τουρκική αντίδραση», στο συλλογικό έργο:

3.2. Μαθητές

Οι μαθητές του Φροντιστηρίου, όπως έχει προαναφερθεί, προέρχονται όχι μόνο από την Τραπεζούντα, αλλά από όλες τις εκκλησιαστικές περιφέρειες του Πόντου: Τραπεζούντας, Ροδοπόλεως, αλδίας, Νεοκαισαρείας, Κολωνείας, Αμασειάς, δηλαδή απ'όλο τον Πόντο, ακόμη και ακόμη και από το εξωτερικό και κυρίως τη Ρωσία¹⁰⁸, όπου υπάρχουν ακμάζουσες ελληνικές ποντιακές κοινότητες, συγκροτημένες κατά διάφορες περιόδους από τους Πόντιους που έχουν καταφύγει εκεί για λόγους πολιτικούς ή οικονομικούς.

Οι μαθητές πληρώνουν "εισιτήρια" (δίδακτρα), που προβλέπονται από τον κανονισμό της κοινότητας, ενώ είναι υποχρεωμένοι να πληρώνουν και τα διδακτικά βιβλία, τα οποία αγοράζει η Εφορία παραγγέλοντάς τα από την Κωνσταντινούπολη¹⁰⁹, φυσικά μεταξύ του καταλόγου των βιβλίων που έχουν εγκριθεί από την ΚΠΕΕ του Πατριαρχείου. Όμως οι άποροι μαθητές δεν πληρώνουν δίδακτρα, ενώ τα βιβλία παραχωρούνται σ'αυτούς δωρεάν¹¹⁰. Πρόκειται για μια μεγάλη σε αξία έκφραση κοινωνικής αλληλεγγύης, που σε σημαντικό βαθμό ερμηνεύει το συνεκτικό ιστό που ενώνει την ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας, ιδιαίτερα κατά τη εξεταζόμενη περίοδο.

Οι μαθητές απαγορεύεται να ομιλούν στο σχολείο την ποντιακή διάλεκτο, ενώ οι παραβάτες τιμωρούνται. Επιβάλλεται να ομιλούν όλοι στην καθαρεύουσα, που είναι και η γλώσσα των σαλονιών, των λεσχών και των επισήμων εκδηλώσεων. Πρόκειται για δεδομένο που επιβεβαιώνει την εκτίμησή μας ότι μεταξύ των στόχων του Φροντιστηρίου είναι και η προσπάθεια ιδεολογικής τάυτισης με το πρότυπο ελλαδικό βασίλειο.

Η πειθαρχία στις εντολές των εκπαιδευτικών του Φροντιστηρίου είναι απόλυτη. Όλοι οι μαθητές είναι υποχρεωμένοι να έχουν βαθιά κομμένα τα μαλλιά τους ενώ οι μαθητές του Γυμνασίου φορούν ειδική στολή σκούρου γαλάζιου χρώματος με κλειστό περιλαίμιο, όπου είναι στερεωμένες μικρές μεταλλικές πινακίδες, από τις οποίες η μία φέρει τα γράμματα ΦΤ (Φροντιστήριο Τραπεζούντος) και η άλλη αύξοντα αριθμό, που χορηγείται στην αρχή της χρονιάς από το σχολείο με την υποχρέωση να επιστραφούν με τη λήξη των μαθημάτων. Με τα διακριτικά αυτά ο κάθε μαθητής γίνεται εύκολα αντιληπτός εκτός σχολείου και η εν γένει συμπεριφορά του παρακολουθείται και κάθε περίπτωση παρεκτροπής αναφέρεται στο Διευθυντή του σχολείου¹¹¹.

Ο εκκλησιασμός κατά τις Κυριακές και εορτές είναι υποχρεωτικός, πράγμα που επιβάλλεται μέσω μιας σημαντικής εγκυκλίου του Οικουμενικού Θρόνου

«Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και τη εποχή του», Αθήνα 1980, σελ. 431. Ο σ. υποστηρίζει ότι ο Χρυσανθος είναι υπέρμαχος της ελληνοτουρκικής προσέγγισης από το 1912 μέχρι το 1918, που υποστηρίζεται από τους οπαδούς της άποψης που γίνεται γνωστή ως «Ανατολικόν Κόμμα» και έχει κύριους εκπροσώπους τους Δραγούμη, Σουλιώτη κλπ. Μόνο μετά το 1918, με την ανακωχή του Μούδρου, κατά το σ., ο Χρυσανθος προσχωρεί στην ιδέα της ανεξαρτησίας του Πόντου ή σε τελευταία ανάλυση της ένωσής του με την Ελλάδα. Η άποψη αυτή του σ. επηρεάζεται προφανώς από τις πολλές ξένες, κυρίως βρετανικές και γαλλικές πηγές που παραθέτει, δύο από τις χώρες που δεν ήταν σύμφωνες με την ιδέα της ανεξαρτησίας του Πόντου και έχουν σημαντικές ευθύνες για τη γενοκτονία του ποντιακού ελληνισμού που ακολούθησε.

¹⁰⁸ ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σελ. 215.

¹⁰⁹ Πληροφορητές Σπυράντης και Γιακουσιδής, ό.π.

¹¹⁰ α) ΜΑΚΡΙΔΗΣ Γεώργιος, ό.π., σελ. 523

β) Σπυράντης-Γιακουσιδής, πληροφορητές

¹¹¹ ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ Α. «Τραπεζούς...» ό.π., σελ. 54.

προς τους Μητροπολίτες στις αρχές του 20ού αιώνα¹¹². Οι μαθητές μάλιστα πολλές φορές υποχρεώνονται να αναφερθούν στο λόγο που εκφωνεί στην εκκλησία ο Ιεροκήρυκας, ο οποίος διδάσκει ταυτόχρονα στο Φροντιστήριο το μάθημα των Θρησκευτικών, προκειμένου να ελεγχθεί εάν έχουν εκκλησιαστεί. Αναφέρονται μάλιστα περιπτώσεις μαθητών που ξυλοκοποούνται με ραβδισμούς, ακριβώς λόγω της αδυναμίας τους να απαντήσουν θετικά στο σχετικό ερώτημα που δέχονται από τον Καθηγητή τους¹¹³.

Τα μαθήματα, τόσο του Δημοτικού, όσο και του Γυμνασίου αρχίζουν στις 8 το πρωί και διακόπτονται στις 12 το μεσημέρι για δύο ώρες. Τότε οι μαθητές μεταβαίνουν για φαγητό στο σπίτι τους, εκτός εκείνων που διαμένουν στις απομακρυσμένες συνοικίες της πόλης, οι οποίοι τρώνε το φαγητό που έχουν φέρει από το σπίτι. Τα μαθήματα συνεχίζονται στις 14.00 για δύο ακόμη ώρες. Το Σάββατο γίνονται μόνο πρωινά μαθήματα¹¹⁴. Οι μαθήτριες του Παρθεναγωγείου, το οποίο βρίσκεται απέναντι από το κτίριο του Φροντιστηρίου, σχολούν ένα τέταρτο της ώρας ενωρίτερα, για να μη συμπέσουν οι ώρες και διασταυρωθούν στο δρόμο οι μαθητές και οι μαθήτριες.¹¹⁵

Οι μαθητές, κυρίως του Γυμνασίου, έχουν συνήθως μεγάλο όγκο διδακτέας ύλης να μελετήσουν. Η απόδοσή τους ελέγχεται κατά τις γραπτές εξετάσεις που πραγματοποιούνται κατά το μέσον και το τέλος του διδακτικού έτους. Με το κλείσιμο του σχολείου, οι μαθητές καλούνται να επιβεβαιώσουν το επίπεδο μάθησης και τις προσπάθειες όλης της χρονιάς στις ετήσιες εξετάσεις, οι οποίες πραγματοποιούνται στο σχολείο, δημόσια, ενώπιον όχι μόνο των παραγόντων της εκπαίδευσης, αλλά και όλων των μελών της ελληνικής κοινότητας και των επισήμων αρχών, που προσκαλούνται στις ετήσιες αυτές εξετάσεις, που κατ' αυτό τον τρόπο λαμβάνουν πανηγυρικό χαρακτήρα. Είναι φανερό ότι οι εξετάσεις αυτές αποτελούν κριτήριο όχι μόνο για τους μαθητές, αλλά και για τους εκπαιδευτικούς. Εδώ η προσπάθεια των παραγόντων του Φροντιστηρίου είναι μεγάλη, προκειμένου να υπάρξει η καλύτερη δυνατή εικόνα, που θα δημιουργήσει ένα κλίμα υπεροχής έναντι των άλλων κοινοτήτων και αισιοδοξίας για το μέλλον της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας. Μετά το πέρας των εξετάσεων, καλείται κάθε μαθητής ονομαστικά, του ανακοινώνεται ο βαθμός της επίδοσής του και λαμβάνει το τίτλο σπουδών του από το Μητροπολίτη¹¹⁶. Οι τίτλοι, Ενδεικτικά ή Απολυτήρια, είναι έντυποι, αναγράφουν τα μαθήματα με το Μ.Ο. των βαθμών ανά μάθημα και το γενικό Μ.Ο. (Άριστα: βαθμοί 5,5 - 6, Λίαν Καλώς: 4 - 5,5,

¹¹² ΕΑ, τόμος 26, Εν Κωνσταντινουπόλει 1902, σελίς 375. Σύμφωνα με την εγκύκλιο αυτή, «επιβάλλεται να φοιτώσιν τακτικώς και ανελλιπώς εν τοις ιεροίς ναοίς οι μαθηταί, κατά τας Κυριακάς και εορτασίμους ημέρας». Παράλληλα, με την ίδια εγκύκλιο επιβάλλεται, όπως προαναφέραμε, η διδασκαλία των Θρησκευτικών 2 ώρες τη εβδομάδα, ενώ τα Θρησκευτικά θεωρούντα ισάξια των Ελληνικών και Μαθηματικών.

¹¹³ ΜΑΚΡΙΔΗΣ Γεώργιος: « Αναμνήσεις... », ό.π., σελ. 524. Εδώ ο σ., ο οποίος φοιτά στο Γυμνάσιο του Φροντιστηρίου μεταξύ των ετών 1898-1904, αναφέρεται στον Ιεροδιάκονο Αθηνάγορα, ο οποίος διδάσκει το μάθημα των Θρησκευτικών στις αρχές του αιώνα. Σε ερώτησή του προς το μαθητή Σπυράντη «περί τίνος ωμίλησα χθες», αυτός αδυνατεί να δώσει σαφή απάντηση και δέχεται τους ραβδισμούς του καθηγητή του στα οπίσθια.

¹¹⁴ ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ Α. : «Τραπεζούς... », ό.π., σελ 55

¹¹⁵ Ο.π.

¹¹⁶ Ο.π., σελ 62.

Καλώς: 3 - 4), τη διαγωγή του μαθητή (Καλή, Κοσμία, Κοσμιωτάτη) και φέρουν τις υπογραφές του Διευθυντού και των διδασκόντων¹¹⁷.

Η πειθαρχία μέσα στο χώρο του σχολείου και η συμμόρφωση των μαθητών στους όρους λειτουργίας του σχολείου είναι απόλυτη. Κατά την περίοδο όμως που ερευνούμε (κατά τα έτη 1912 και 1913) αναφέρεται ένα γεγονός ιδιαίτερα ενδιαφέρον, που έχει σχέση με την ευθεία αμφισβήτηση, εκ μέρους μιας ομάδας μαθητών, αυτής της τάξης πραγμάτων, που κυριαρχεί από πολλά έτη στη ζωή και την εν γένει λειτουργία του Φροντιστηρίου¹¹⁸. Ο νεαρός Κασσάνης, ανεισιός των εκδοτών αφελφών Σεράση, μετά την αποφοίτησή του αυτά τα χρόνια από τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών έρχεται να μείνει στη Τραπεζούντα, όπου και μεταφέρει την ιδεολογία της Αθηναϊκής κοινωνίας και κυρίως την έντονη αμφισβήτηση που συνεπάγονται οι ιδεολογικές συγκρούσεις για το γλωσσικό ζήτημα. Εδώ δημιουργεί μια νέα, εντελώς πρωτόγνωρη για τα ήθη της πόλης κατάσταση. Αναπτύσσει φιλίες με μαθητές των δύο τελευταίων τάξεων του Φροντιστηρίου, τους οποίους επηρεάζει βαθιά και δημιουργεί ένα κύκλο νέων, όπου γίνονται συζητήσεις, ανταλλάσσονται απόψεις και γενικά αρχίζει να διαμορφώνεται ένα νέο κλίμα. Οι μαθητές αρχίζουν να δείχνουν σημεία ανταρσίας απέναντι στο καθεστώς που έχει διαμορφωθεί στη ζωή του Φροντιστηρίου, απευθύνουν στους Καθηγητές τους ερωτήσεις πάνω σε θέματα "ταμπού" και τους φέρνουν συχνά σε δύσκολη θέση, ενώ οι Καθηγητές αρνούνται να απαντήσουν, χαρακτηρίζοντας τη στάση των μαθητών αυθάδη. Κάποιος μαθητής της ομάδας αυτής τολμά να θίξει τα απαραβίαστα, γράφοντας την έκθεσή του στη δημοτική γλώσσα, με αποτέλεσμα να αποβληθεί από το Γυμνασιάρχη Λιθοξόο για 3 ημέρες από το σχολείο. Ο επαναστατημένοι μαθητές καταργούν τη στολή του σχολείου, δημιουργώντας δική τους μόδα με πανωφόρια που τα ράβουν σε δικό τους ράπτη τον -προφανώς Γάλλο - Κλος, γιαυτό και αποκαλούνται "Κλοσοφόρος παρέα". Τα μαλλιά τους είναι πολύ μακρύτερα των υπολοίπων μαθητών. Τα ονόματα των κύριων στελεχών της ομάδας αυτής είναι: Μακρίδης Παναγιώτης, Καραγκιοζίδης Γεώργιος, Καραγκιοζίδης Ιωάννης, Καρπόζηλος Γρηγόριος, Μεταξάς Ιωάννης, Κακουλίδης Νικόλαος και Βελισσαρίδης Βελισσάριος. Στη συντηρητική κοινωνία της Τραπεζούντας των αρχών του 20ου αιώνα, όπου οι κοινωνικοί θεσμοί θεωρούνται απαρασάλευτοι, η συμπεριφορά των μαθητών αυτών προκαλεί πρωτοφανή σάλο. Όλοι οι παράγοντες της εκπαίδευσης, ο Γυμνασιάρχης, οι καθηγητές, η σχολική Εφορία, προσπαθούν να αποκαταστήσουν τις ανατραπείσες ισορροπίες, καλώντας συχνά για το λόγο αυτό τους γονείς και κηδεμόνες των ανταρτών μαθητών, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Όλη η ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας στα σπίτια, στους δρόμους, στις κοινωνικές εκδηλώσεις, έχει ως κεντρικό θέμα συζήτησης το πρόβλημα αυτό. Το κλίμα αυτό έντονης αμφισβήτησης των κατεστημένων αντιλήψεων καταρρέει και πνίγεται κάτω από τις ραγδαίες εξελίξεις που επέρχονται με την έκρηξη του 1^{ου} Παγκοσμίου πολέμου και οδηγούν σε λίγα χρόνια στην έξοδο των Ελλήνων του Πόντου από τις εστίες τους.

Στη συνέχεια παραθέτουμε πίνακα αποφοίτων του Φροντιστηρίου κατά διάφορα σολικά έτη κυρίως εντός της ερευνώμενης περιόδου, οπωσδήποτε

¹¹⁷ ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ: « Τραπεζούς... », ό.π., σελ.61 και 62.

¹¹⁸ ΜΑΚΡΙΔΗΣ Γ., ό.π., σελ. 526.

πάντως μετά το 1900. Το δεδομένο αυτό ασφαλώς εμπλουτίζει την έρευνά μας και την καθιστά περισσότερο πλήρη :

Πίνακας 21
Καταστάσεις αποφοίτων του Φροντιστηρίου μετά το 1900
(Από το 1907-1908 μέχρι 1913-1914 και το 1921)

Α. Σχολικό έτος 1907-1908¹¹⁹

1	Γεροντίδης Στ.	16	Δημητριάδης Αγαθ.
2	Πηλείδης Γεώργιος	17	Ευφραιμίδης Αναστάσιος
3	Τιγκλιανίδης	18	Παπαδόπουλος Ιωάννης
4	Πελαγίδης Ις.	19	Αμαραντίδης Ιωάννης
5	Αμάραντος θεόφιλος	20	Λεοντίδης Δημήτριος
6	Κωνσταντινίδης Ιωάννης	21	Παπαδόπουλος Παύλος
7	Σωτηρόπουλος	22	Σπανίδης Μιχαήλ
8	Κωνσταντινίδης Ιωάννης	23	Χαλυβόπουλος Αριστοφ.
9	Αλεκτορίδης	24	Λασκαρίδης Ευρυσθένης
10	Αθανασιάδης Ευστάθιος	25	Περσόπουλος Ε.
11	Κωνσταντινίδης Ιωάννης	26	Παπαδόπουλος Αναστ.
12	Σαββίδης Αναστάσιος	27	Υφαντίδης
13	Κωνσταντινίδης Κωνσταντίνος	28	Χαλκίδης
14	Παπαδόπουλος Κωνσταντίνος	29	Αφουξενίδης Παναγ.
15	Γρηγοριάδης Ζαχαρίας		-

Β. Σχολικό έτος 1908-1909¹²⁰

1	Παπαδόπουλος Μ.	22	Βαφειάδης Ιορδάνης
2	Παυλίδης	23	Κυπαρισσιδης
3	Χειμωνίδης Μωυσής	24	Παπαδόπουλος Αντώνιος
4	Ψωμιάδης Αγ.	25	Αφουξενίδης Αυξ.
5	Μισαηλίδης Δ.	26	Κογκαλίδης Άλκης
6	Σειράχ Ν.	27	Τσαραμπουλίδης
7	Λαζαρίδης Δημήτριος	28	Θεριανός Στ.
8	Σταυριανίδης	29	Παπουλίδης
9	Κιτμυρίδης	30	Τικτόπουλος Ι.
10	Χωλίδης	31	Χιονίδης Ι.
11	Χρυσοχοϊδης	32	Σιδηρόπουλος
12	Κωνσταντινίδης	33	Τζαμπερίδης Απ.
13	Μουρατίδης Ε.	34	Κοροξενίδης Α.
14	Τάντος Θ.	35	Αυγερινός Δημήτριος
15	Σπανίδης	36	Κούσης Μ.
16	Ιωσηφίδης Π.	37	Φωστηρόπουλος Ι.
17	Λαζαρίδης Λάζαρος	38	Ακογλου Ιωάννης
18	Σιαμλόγλου Μ.	39	Κοντοζής Αλ.
19	Χαραλαμπίδης Η.	40	Εμιρζάς
20	Μολοχίδης Αν.	41	Ταυρόπουλος Π.
21	Πηλείδης Σ.	42	Καρατζόπουλος

¹¹⁹ ΠΕ, τ. 7, Θεσσαλονίκη 1956, σελ. 3680.

¹²⁰ ΠΕ, τ. 6°, Θεσσαλονίκη 1955, σελ. 3464.

Γ. Σχολικό έτος 1909-1910¹²¹

1	Ευφραιμίδης Αναστάσιος	18	Αμάραντος Θεόφιλος
2	Παπαδόπουλος Ιωάννης	19	Μολυβδάς
3	Σωτηριάδης Ευρυπίδης	20	Πελαγίδης Ισαάκ
4	Δημητριάδης Αγαθ.	21	Αφουξενίδης Παναγιώτης
5	Ξανθόπουλος	22	Γεροντίδης Σπύρος
6	Αμανατίδης Ιωάννης	23	Παπαδόπουλος Κων.
7	Σπανίδης Μιχαήλ	24	Χαλυβόπουλος Ιωάννης
8	Βαγιανός Ανδρέας	25	Παχατουρίδης Παναγιώτης
9	Σωτηρόπουλος	26	Αμαραντίδης
10	Τσαγκαλίδης Χρήστος	27	Αμαραντίδης
11	Λεοντίδης Δημήτριος	28	Αθανασιάδης Ευστάθιος
12	Παπαδόπουλος Ανέστης	29	Βασιλειάδης Δημήτριος
13	Λασκαρίδης Ευρυσθένης	30	Κωνσταντινίδης Ιωάννης
14	Περσόπουλος	31	Αλεκτορίδης
15	Παπαδόπουλος Παύλος	32	Κωνσταντινίδης Ιωάννης
16	Τιγκλιανίδης	33	Κωνσταντινίδης Κωνσταντίνος
17	Σαββίδης Αναστάσιος		

Δ. Σχολικό έτος 1911-1912¹²²

1	Αθανασιάδης Κοσμάς	22	Εφραιμίδης Άγγελος
2	Κούσης Νικόλαος	23	Αντωνιάδης
3	Δημητριάδης Χρυσ.	24	Τριανταφυλλίδης
4	Περσείδης Βασίλειος	25	Πολατίδης
5	Λαμπριανίδης Κ.	26	Καπνάς Ν.
6	Πουταχίδης Αλέξανδρος	27	Σεράσης
7	Πιστοφίδης Μωυσής	28	Κούσης Ιωάννης
8	Πελαγίδης Τηλέμαχος	29	Τσαλιγόπουλος γαβριήλ
9	Ιεροκλής Ι.	30	Σείτανίδης
10	Κοκκινίδης	31	Κωνσταντινίδης Γ.
11	Σαλαπασίδης Ξενοφών	32	Ελευθεριάδης Χαρ.
12	Λευκόπουλος Ι.	33	Αθανασιάδης Ηλίας
13	Χαζαρίδης	34	Χωλίδης Δημήτριος
14	Νικολαΐδης	35	Συμβουλίδης Δημήτριος
15	Βαλισσαρίδης Βελισσάριος	36	Κωνσταντινίδης Κωνσταντίνος
16	Παρασκευόπουλος Κ.	37	Μυρίδης
17	Κουφατζής Ι.	38	Μουτεσόγλου Νικόλαος
18	Γραμματικόπουλος Ι.	39	Χαρατίδης Θ.
19	Γεράκης	40	Αβραμάντης Ι.
20	Κωνσταντινίδης	41	Ανδρεάδης Σ.
21	Πιστοφίδης Θεόδωρος		-

¹²¹ ΠΕ, τ. 7^{ος}, Θεσσαλονίκη 1956, σελ. 3606.¹²² ΠΕ, τ. 4^{ος}, Θεσσαλονίκη 1953, σελ. 1854-1855.

Σχολικό έτος 1913-1914¹²³

1	Παπαδόπουλος Ιωσήφ	31	Παπαδόπουλος Αγαθοκλής
2	Καραγκιοζίδης Γεώργιος του Ι.	32	Χαριτίδης Ανδρόνικος
3	Καραγκιοζίδης Γεώργιος του Π.	33	Ιωαννίδης Σταύρος
4	Ματσακίδης Βασίλειος	34	Κερίδης Νικόλαος
5	Λαμπριανίδης Μητροφάνης	35	Κωνσταντινίδης Γεώργιος
6	Καπανεύς Παναγιώτης	36	Μουμτζής Δημήτριος
7	Φραγκουλίδης Αναστάσιος	37	Βελισσαρίδης Ιωάννης
8	Παυλίδης Κωνσταντίνος	38	Παπαδόπουλος Κ.
9	Κακουλίδης Νικόλαος	39	Σπυράνης Θεόδωρος
10	Παπαδόπουλος Ιωάννης	40	Καράλλης Κ.
11	Κουντουρίδης Δημήτριος	41	Μικρόπουλος Στυλιανός
12	Βακαλόπουλος Συμεών	42	Παπάς Ανέστης
13	Συμβουλίδης Στυλιανός	43	Ξανθόπουλος Κωνσταντίνος
14	Δημαρχόπουλος Φεόφιλος	44	Γρηγοριάδης Δημήτριος
15	Παπαδόπουλος Χαράλαμπος	45	Παπαδόπουλος Αριστέιδης
16	Ελευθεριάδης Ελευθέριος	46	Τοπαλίδης Αριστοτέλης
17	Αλεξανδρίδης Γεώργιος	47	Νυμφόπουλος Χρήστος
18	Παπαδόπουλος Παναγ. Του Ι.	48	Καντζάς Λάζαρος
19	Τοξόπουλος Αναστάσιος	49	Εσκιντζόγλου Παναγιώτης
20	Διαμαντίδης Ηλίας	50	Μυστακόπουλος Χρήστος
21	Καραγκιοζίδης Ιωάννης του Π.	51	Μιχαηλίδης Δημήτριος
22	Γιγαντίδης Χαράλαμπος	52	Μωυσίδης Ιωάννης
23	Χαριτίδης Δημήτριος	53	Σιδηρόπουλος Αριστοτέλης
24	Τζιβινίδης Απόστολος	54	Παπαδόπουλος Λάζαρος
25	Σιγκελίδης Χαράλαμπος	55	Πασσιάδης Χρήστος
26	Κανονίδης Κωνσταντίνος	56	Γραμματικόπουλος Γρηγόριος
27	Βασιλειάδης Παναγιώτης	57	Ιωαννίδης Ιωάννης
28	Σαρακινίδης Ελευθέριος	58	Ιωακειμίδης Γεώργιος
29	Χορεμίδης Ιωάννης	59	Βασιλειάδης Βασίλειος
30	Αμάραντος Δημήτριος	60	Γερασιμίδης Γεώργιος

Σχολικό έτος 1920-1921 (τελευταίο)¹²⁴

1	Συμεωνίδης Ευθύμιος	5	Κωφίδης Γεώργιος
2	Παπαδόπουλος (Παπάζωφ)Αλκ.	6	Χειμωνίδης Ευριπίδης
3	Ζαχαριάδης Γιάννης	7	Χατζόπουλος Γεώργιος
4	Συμεωνίδης Κώστας		-

Τα ονόματα αυτά των αποφοίτων του Φροντιστηρίου Τραπεζούντος δεν είναι πλήρη, επειδή προέρχονται από φωτογραφίες των αποφοίτων των αντίστοιχων σχολικών ετών, που όμως δεν περιέχουν όλα τα ονόματα των αποφοίτων, είτε γιατί αυτοί δεν έχουν αναγνωριστεί στις φωτογραφίες, είτε γιατί δεν είναι παρόντες κατά τη φωτογράφιση, είτε για διάφορους άλλους λόγους. Έτσι πχ η κατάσταση του σχολικού έτους 1907-1908 δεν περιέχει τα ονόματα ακόμη τεσσάρων αποφοίτων, επειδή αυτοί δεν έχουν αναγνωριστεί από το συντάκτη του πίνακα. Στον πίνακα του 1908-1909 απουσιάζουν τα ονόματα άλλων 9 αποφοίτων επειδή επίσης δεν έχουν αναγνωριστεί. Ένας

¹²³ ΠΕ, τ. 6^ο, Θεσσαλονίκη 1955, σελ. 3180.

¹²⁴ ΠΕ, περίοδος Β', τ. 7^ο, Θεσσαλονίκη 1981, σελ. 408-411.

επίσης δεν έχει αναγνωριστεί στον πίνακα του έτους 1913-14, ενώ σύμφωνα με τον πληροφορητή Γιακουσιδίδη, στην ίδια φωτογραφία απουσιάζουν οι 10 απόφοιτοι του εμπορικού τμήματος(μεταξύ των οποίων και ο πληροφορητής), γιατί ήθελαν να φωτογραφηθούν μόνοι τους. Δηλαδή οι απόφοιτοι του έτους 1913-1914 αυτού είναι 60 του Γυμνασιακού τμήματος + 10 του Εμπορικού + 1 που δεν αναγνωρίζεται =71 απόφοιτοι. Πρόκειται για το μεγαλύτερο αριθμό αποφοίτων στην ιστορία του Φροντιστηρίου.

Ένα σημαντικό στοιχείο που μας οδηγεί σε συμπεράσματα μέσω της σύγκρισης των δεικτών της εκπαίδευσης μεταξύ της εκπαίδευσης των Ελλήνων του Πόντου και Οσμανών, προκύπτει από σχετικό πίνακα του σχολικού έτους 1902-1903, τον οποίο παραθέτουμε στη συνέχεια:

Πίνακας 22

Συγκριτικά στατιστικά στοιχεία ελληνικών και Οσμανικών σχολείων της Τραπεζούντας το 1903¹²⁵

A. Ελληνικά σχολεία		
Κεντρικά σχολεία Φροντιστηρίου	μαθητές	1050
Κεντρικό Παρθεναγωγείο	μαθήτριες	420
Συνοικιακά σχολεία, μαθητές και μαθήτριες		500
Σύνολο Ελλήνων μαθητών –μαθητριών Τραπεζούντας		1970
B. Οσμανικά (Μουσουλμανικά) σχολεία		
Ιταντιέ (Γυμνάσιο)	μαθητές	250
Ρουσιτιέ (Ημιγυμνάσιο)	>>	310
Παρθεναγωγείο	μαθήτριες	55
Σύνολο Οθωμανών μαθητών-μαθητριών Τραπεζούντας		632

Ο πίνακας αυτός είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικός και μας αποκαλύπτει τη μεγάλη ποιοτική διαφορά μεταξύ των – οικονομικά και κοινωνικά κυρίαρχων - Ελλήνων του Πόντου και των – πολιτικά μόνο κυρίαρχων - Οσμανών της Τραπεζούντας. Οι αριθμοί αυτοί γίνονται ακόμη πιο εύγλωττοι αν μαζί με τους αριθμούς των μαθητών συνυπολογίσουμε και συγκρίνουμε τα πληθυσμιακά μεγέθη των δύο εθνικών ομάδων, όπως φαίνεται στον επόμενο πίνακα:

¹²⁵ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Ι. :«Ημερολόγιον του Πόντου, έτους 1903», στο ΠΕ, περίοδος Β', τ. 4°, Θεσσαλονίκη 1977, σελ. 113.

Πίνακας 2
Αναλογία πληθυσμού /μαθητικού δυναμικού Ελλήνων και Οσμανών της
Τραπεζούντας το 1903

	Αριθμός κατοίκων (Πληθυσμός)	Αριθμός μαθητών	Αναλογία
Έλληνες	15.780 ¹²⁶	1.970	8,01 κάτοικοι ανά μαθητή
Οσμανοί (Μουσουλμάνοι)	30.000	632	47,4 κάτοικοι ανά μαθητή

Η ποιοτική διαφορά μεταξύ των δύο εθνικών ομάδων, όπως εκφράζεται στην εκπαίδευση, η οποία θεωρείται ως τεράστιας αξίας ποιοτικό μέγεθος, με τον πίνακα αυτό καθίσταται σχεδόν ισοπεδωτική σε βάρος της κυρίαρχης πολιτικής ομάδας. Το μέγεθος "κάτοικοι ανά μαθητή" αναδεικνύει τους Έλληνες του Πόντου να υπερέχουν 6 περίπου φορές έναντι των Οσμανών (8,01 κάτοικοι ανά μαθητή, έναντι 47,4), γεγονός που ερμηνεύει, εκτός των άλλων, και την αδιαμφισβήτητη πολιτιστική υπεροχή των Ελλήνων της Τραπεζούντας και κατά συνέπεια όλου του Πόντου.

Στη συνέχεια παραθέτουμε πίνακες με διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία των μαθητών του Φροντιστηρίου, της ίδιας χρονικής περιόδου (από 1901 μέχρι 1913 και το 1921, τελευταίο έτος λειτουργίας του Φροντιστηρίου:

Πίνακας 24
Στατιστικά στοιχεία μαθητών του Φροντιστηρίου από το 1900.

Σχ.έτη	Ελλην. Πληθ.	Μαθητές	Μαθητρίες	Σύνολο	Μαθητές %	Εκπ κοί	Εκπκοί/ μαθητές	Προϋπ /ισμός
1901 ¹²⁷	12000	920	350	1270	10,6 %	20	1 :63,5	
1902 ¹²⁸	15780	1050	420	1970	12,4 %			2500λ
1907 ¹²⁹	14.000	1292	764	2056	14,6 %	44	1 :46,7	3200λ
1911 ¹³⁰	-	1193	652	1845	-	-	-	
1913 ¹³¹	-	1800	-	-				
1921 ¹³²		200						

Στις πηγές από τις οποίες αντλούμε τα στοιχεία αυτά δεν αποσαφηνίζεται εάν τα στοιχεία, ειδικά των μαθητών, αφορούν μόνο το κεντρικό κτίριο ή και τα συνοικιακά παραρτήματα. Από τη σύγκριση των διαφόρων δεδομένων

¹²⁶ ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σελ.210. Ως προς τον αριθμό των μελών των δύο ομάδων χρησιμοποιούμε τα στοιχεία που μας παράχει ο σ., ο οποίος επισκέπτεται τον Πόντο ένα χρόνο μόνο νωρίτερα. Να πούμε δε ότι ο σ. θεωρεί τους αριθμούς που παραθέτει ότι αυτοί είναι σωστοί «κατά μεγίστην προσέγγισιν», ενώ τους Οσμανούς τους ονομάζει Τούρκους και τους Έλληνες Χριστιανούς Ορθόδοξους.

¹²⁷ ΕΑ, τόμος 25, Εν Κωνσταντινουπόλει 1901, σελ. 365

¹²⁸ ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, ό.π., σελ. 215

¹²⁹ ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ Χρήστος: «Η ελληνική κοινότητα Τραπεζούντος το 1907», ΑΠ, τόμος40ος, Αθήναι 1985, σελ. 116.

¹³⁰ ΕΑ, τόμος 35^{ος}, εν Κωνσταντινουπόλει 1911, σελ. 116.

¹³¹ ΚΤΕΝΙΔΗΣ, ό.π., σελ.4749.

¹³² Ο.π., σελ. 4750.

συμπεραίνουμε ότι μάλλον αφορούν το κεντρικό κτίριο, όπως φαίνεται και στον επόμενο πίνακα, όπου ο σ. που μας παρέχει τα σχετικά στοιχεία, το κάνει με περισσότερη σαφήνεια. Το σημαντικότερο συμπέρασμα που προκύπτει από τον πίνακα αυτό, είναι η συνεχής ανάπτυξη της εκπαίδευσης στην Τραπεζούντα από την αρχή του 20ου αιώνα. Κορύφωση της ανάπτυξης αυτής αποτελεί το σχολικό έτος 1913-14. Από εκείνο το χρονικό σημείο αρχίζει η αντίστροφη πορεία για την ελληνική κοινότητα της Τραπεζούντας και γενικά για τον ποντιακό ελληνισμό.

Η βασική μας αυτή εκτίμηση επιβεβαιώνεται στον επόμενο πίνακα, όπου παρατίθενται στοιχεία μόνο του κεντρικού σχολείου και των αποφοίτων του:

Πίνακας 23

Στατιστικά μαθητών και αποφοίτων του κεντρικού σχολείου του Φροντιστηρίου¹³³

Σχ. έτος	Αριθ. μαθητών	Αριθ. αποφοίτων
1884-1885	99	4
1901-1902	1050	
1905-1905	1500	24
1912-1913	1800	64
1920-1921	200	7

Εδώ, η παράθεση και στατιστικών στοιχείων του Φροντιστηρίου, τόσο 15 χρόνια πριν την ερευνώμενη περίοδο, όσο και λίγα χρόνια (6) μετά, κάνει περισσότερο σαφή τη εικόνα του σχολείου. Στους ιδιαίτερα εύγλωττους αυτούς αριθμούς, αντανακλάται ουσιαστικά η ίδια η πορεία των Ελλήνων της Τραπεζούντας και γενικά του Πόντου κατά τη αντίστοιχη χρονική περίοδο. Δεκαπέντε χρόνια πριν τον 20ο αιώνα, η ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας σπαράσσεται από τη μεγάλη και πολύχρονη εσωτερική κρίση, που εμποδίζει να εκφραστούν θετικά στα στατιστικά δεδομένα των μαθητών οι μεγάλες αλλαγές, οι προοπτικές και οι ρυθμοί ανάπτυξης της πόλης. Με την έλευση όμως του νέου Μητροπολίτη η κρίση διευθετείται, ενώ οικοδομείται το νέο κτίριο του Φροντιστηρίου, που καθίσταται μαγνήτης προσέλκυσης Ποντίων μαθητών από όλη την περιοχή του Πόντου και το εξωτερικό. Οι ρυθμοί πλέον οικονομικής ανάπτυξης είναι τεράστιοι και αυτοί αντανακλώνται με απολύτως ανάλογο τρόπο στα στατιστικά στοιχεία των μαθητών του Φροντιστηρίου. Αποκορύφωμα αυτής της ποσοτικής ανάπτυξης της εκπαίδευσης της Τραπεζούντας είναι το σχολικό έτος 1913-1914, όπου παρατηρούνται οι μεγαλύτεροι αριθμοί μαθητών στη ιστορία του σχολείου. Όμως το 1914 η έναρξη του 1^{ου} Παγκοσμίου πολέμου με τη γενοκτονία των Αρμενίων το 1915, την υποχρεωτική στράτευση των Ελλήνων και στον Πόντο, τη ρωσική κατοχή και στη συνέχεια την αποχώρηση του ρωσικού στρατού (1916 και 1918) και κυρίως τις συνεχείς διώξεις και προ πάντων τις εξοντωτικές λευκές πορείες θανάτου προς τα βάθη της Ανατολής, οδηγούν στη γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου και στην οριστική έξοδο, όσων διασώζονται, από τις προγονικές τους εστίες. Η πραγματικότητα αυτή αντανακλάται απολύτως στα αντίστοιχα στατιστικά στοιχεία του Φροντιστηρίου. Οι μέγιστοι αριθμοί των 1800 μαθητών και των 64 αποφοίτων του 1913, καταρρέουν και το 1921, τελευταίο έτος λειτουργίας του Φροντιστηρίου, οι μαθητές γίνονται 200 και οι απόφοιτοι

¹³³ Ο.π., σελ. 4749-4750.

μόνον 7. Έτσι το Φροντιστήριο *“υπέστειλε την σημαίαν του και έσβησε την άσβεστον έως τότε λυχνίαν του φάρου του”*¹³⁴.

4. Συμπέρασμα.

Παράγοντες που έχουν επηρεάσει τη λειτουργία του Φροντιστηρίου υπό την ευρεία έννοια, είναι όλοι οι Έλληνες της Τραπεζούντας αλλά και του Πόντου, γιατί όλοι μαζί κατανοούν την τεράστια σημασία της λειτουργίας ενός τέτοιου μηχανισμού, τόσο μακράν του πρότυπου ελλαδικού βασιλείου αλλά και της πρωτεύουσας του ελληνισμού Κωνσταντινούπολης, για την αναπαραγωγή της ιδεολογίας τους και την ανάπτυξή τους. Υπό στενή έννοια ως τέτοιοι παράγοντες θεωρούνται η εκκλησία, οι πλούσιοι αστοί της πόλης και του εξωτερικού, η ελληνική κοινότητα Τραπεζούντος ως θεσμός και οι εκπαιδευτιού και μαθητές του Φροντιστηρίου.

Οι ιδεολογικοί μηχανισμοί που συγκροτούν οι Έλληνες της Τραπεζούντας τόσο στην πόλη τους, όσο και στην Κωνσταντινούπολη και τη Ρωσία, έχουν ως κεντρικό τους στόχο την οικονομική και ηθική στήριξη του κύριου ιδεολογικού μηχανισμού των Ελλήνων του Πόντου, το Φροντιστήριο Τραπεζούντας.

Ο ρόλος της εκκλησίας είναι ούτως ή άλλως κυρίαρχος. Κεντρικό ρόλο παίζει το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο είναι οιονεί κυβέρνηση των Ελλήνων της Αυτοκρατορίας στα πλαίσια του συστήματος των εθνικών κοινοτήτων. Καθορίζει την εκπαιδευτική πολιτική μέσω της ΚΠΕΕ στην Κωνσταντινούπολη και στις περιφέρειες του κράτους μέσω των τοπικών Μητροπολιτών, οι οποίοι εκτός των άλλων τίθενται επικεφαλής και της ιδεολογικής σύγκρουσης, που διεξάγεται σ' όλα τα επίπεδα για την αντιμετώπιση της Καθολικής και Προτεσταντικής προπαγάνδας. Ειδικά στον Πόντο τα ιδιαίτερα πενιχρά αποτελέσματα αυτής της προπαγάνδας αποδεικνύουν ότι οι μηχανισμοί ιδεολογικής αντίστασης των Ελλήνων εδώ είναι ιδιαίτερα ισχυροί.

Οι πλούσιοι αστοί Έλληνες του Πόντου, έμποροι και τραπεζίτες συνεχίζουν επίσης να παίζουν σημαντικότατο ρόλο στη λειτουργία του Φροντιστηρίου. Οι οικονομικές προσφορές τόσο των ιδίων, όσο και των συγγενών τους και κυρίως η διάθεση μεγάλου μέρους των περιουσιών τους υπέρ του Φροντιστηρίου μέσω κυρίως διαθηκών, είναι τεράστιες. Είναι απολύτως βέβαιο, ότι χωρίς αυτές τις προσφορές, το Φροντιστήριο θα έπαιζε ένα δευτερεύοντα και περιθωριακό ρόλο στις οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις του Πόντου.

Στην κορυφή της πυραμίδας της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας βρίσκεται ο Μητροπολίτης, ο οποίος έχει τη δυνατότητα να ελέγχει απολύτως όλα τα επίπεδα λειτουργίας της. Όργανο χάραξης της εκπαιδευτικής πολιτικής είναι το Συμβούλιο των Σχολείων, ενώ η Εφορία είναι το κατ'εξοχήν εκτελεστικό όργανο, δηλαδή ασκεί την καθημερινή διαχείριση των εκπαιδευτικών ζητημάτων. Κάθε μέλος της κοινότητας καταθέτει ετήσια συνδρομή υπέρ των σχολείων της πόλης, δηλαδή υπέρ του Φροντιστηρίου και των παραρτημάτων του. Σχεδόν κάθε πτυχή της κοινωνικής ζωής συνδέεται με την οικονομική στήριξη του Φροντιστηρίου. Έσοδα υπέρ του Φροντιστηρίου, εκτός των τακτικών του, αποτελούν μέρος των εσόδων των

¹³⁴ Ο.π., σελ. 4750.

εκκλησιών από τα παγκάρια, μέρος των εσόδων από τους γάμους, τα βαπτίσια, μνημόσυνα, συνοικέσια, έσοδα από λαχειοφόρες αγορές σε περιπτώσεις έκτακτων αναγκών, κλπ. Η οργάνωση και η λειτουργία του Φροντιστηρίου συμβαδίζει με ένα πνεύμα κοινωνικής διακαισύνης και αλληλεγγύης, όπου οι ενδεείς μαθητές δεν καταβάλλουν χρήματα για δίδακτρα ούτε για διδακτικά βιβλία, τα οποία τους παραχωρούνται δωρεάν.

Η κοινότητα Τραπεζούντας, με την ισχυρή της εσωτερική οργάνωση, με σαφείς και προσδιορισμένους ρόλους και καθήκοντα μεταξύ όλων των στελεχών και μελών της, βρίσκεται στην πρώτη θέση μεταξύ των παραγόντων που επηρεάζουν τη λειτουργία του Φροντιστηρίου κατά την περίοδο αυτή.

Στη λειτουργία του Φροντιστηρίου, σημαντικότερος είναι και ο ρόλος των εκπαιδευτικών, οι οποίοι είναι οι κατ'εξοχήν και άμεσοι φορείς της ιδεολογίας του. Το υψηλό επίπεδο παρεχόμενης εκπαίδευσης στους Πόντιους μαθητές, οφείλεται στο γεγονός ότι και οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί έχουν ένα υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, ειδικά οι Διευθυντές, που είναι εξέχουσες προσωπικότητες των ελληνικών γραμμάτων, με ευρυμάθεια και μεγάλη φήμη σ'όλο το πανελλήνιο. Οι εκπαιδευτικοί του Δημοτικού τμήματος είναι απόφοιτοι Διδασκαλείου και οι περισσότεροι έρχονται από την Αθήνα, απεσταλμένοι από το ΜΣΑ, ο οποίος βρίσκεται σε στενή επαφή με την Εφορία της Τραπεζούντας, η οποία συνεχώς ζητά απ'αυτόν την αποστολή καταλλήλων δασκάλων, για να συμπληρώσουν τα κάθε φορά διδακτικά κενά. Οι εκπαιδευτικοί του Γυμνασιακού τμήματος του Φροντιστηρίου είναι όλοι απόφοιτοι του Πανεπιστημίου Αθηνών, ενώ κάποιοι είναι απόφοιτοι και ευρωπαϊκών Πανεπιστημίων. Αμοίβονται περισσότερο από αυτούς του Δημοτικού, ενώ οι Διδασκάλισσες που διδάσκουν στα Παρθεναγωγεία έχουν τις χαμηλότερες αμοιβές όλων, γεγονός που δείχνει ότι υπάρχει μια προκατάληψη εις βάρος τους.

Οι μαθητές του Φροντιστηρίου προέρχονται κυρίως από τη Τραπεζούντα, αλλά και απ'όλο τον υπόλοιπο Πόντο, ακόμη και από τη Ρωσία. Είναι απολύτως ενταγμένοι στο σύστημα λειτουργίας του Φροντιστηρίου, όπου κυριαρχεί η απόλυτη πειθαρχία και ο έλεγχος της συμπεριφοράς τους όχι μόνο εντός του σχολείου, αλλά και εκτός αυτού. Το Φροντιστήριο, στα πλαίσια της συντηρητικής κοινωνίας της Τραπεζούντας των αρχών του 20ου αιώνα, όπου οι κοινωνικοί θεσμοί είναι απαρασάλευτοι, εκπέμπει ένα πνεύμα απόλυτης πειθαρχίας των μαθητών και πλήρους προσαρμογής τους στο πνεύμα λειτουργίας του σχολείου. Παρ'όλα αυτά, αναφέρεται περίπτωση ομάδας μαθητών, που λίγο πριν την έκρηξη του 1^{ου} Παγκοσμίου πολέμου, επηρεασμένη από νεαρό απόφοιτο της Νομικής σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο οποίος μεταφέρει στην Τραπεζούντα το κλίμα έντονης αμφισβήτησης που επικρατεί στην Αθήνα με τις ιδεολογικές συγκρούσεις κυρίων σχετικά με το γλωσσικό ζήτημα, αρχίζει να αμφισβητεί έντονα τις κατεστημένες αξίες, προκαλώντας σάλο όχι μόνο στη ζωή του Φροντιστηρίου, αλλά και σε όλη την ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας. Φυσικά όλα αυτά χάνουν τη σημασία τους λίγο μετά με την έκρηξη του πολέμου, που σηματοδοτεί την αντίστροφη πορεία για τον ποντιακό ελληνισμό.

Η ανάπτυξη της εκπαίδευσης των Ελλήνων της Τραπεζούντας, είναι τεράστια σε σύγκριση με την αριθμητικά πλειοψηφούσα εθνική ομάδα των Οσμανών Τούρκων (30.000 σε σύνολο πληθυσμού 50.000 περίπου στις αρχές του 20ου αιώνα), όπου οι Έλληνες της Τραπεζούντας, που αριθμητικά βρίσκονται στο 50 % περίπου των Μουσουλμάνων, όμως διαθέτουν ένα

εκπαιδευτικό σύστημα με αριθμό μαθητών τριπλάσιο περίπου σε σχέση μ'αυτούς. Η τεράστια αυτή ποιοτική διαφορά ερμηνεύει και τη μεγάλη πολιτιστική και οικονομική υπεροχή των Ελλήνων. Οι αριθμοί των μαθητών του Φροντιστηρίου αντανακλούν και τις πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις στην περιοχή. Το 1914 η εκπαίδευση βρίσκεται στο απόγειό της, ενώ αμέσως μετά, με την έκρηξη του πολέμου και την έναρξη της περιόδου των διώξεων των Ελλήνων, αρχίζει και η παρακμή του Φροντιστηρίου. Το 1921, τελευταίο έτος λειτουργίας του, το Φροντιστήριο έχει μόνο 200 μαθητές (από 1800 το 1913-14) και μόνο 7 αποφοίτους (από 71). Έτσι κλείνει ένας κύκλος ζωής 239 ετών ζωής (1682 – 1921).

Μέρος 5^ο

Συμπεράσματα

Οι γεωγραφικές, κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες που υπήρξαν στις διάφορες ιστορικές περιόδους, έπαιξαν η κάθε μια το δικό της ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνίας και οικονομίας του Πόντου στις αρχές του 20ου αιώνα.

Η γεωγραφική απομόνωση μεταξύ των αδιαπέραστων ποντιακών ορέων και του Ευξείνου Πόντου, ο οριζόντιος και κάθετος διαμελισμός με πολλά και ορμητικά ποτάμια που διασχίζουν κάθετα την περιοχή προς τη θάλασσα, τα πανύψηλα όρη, εμποδίζουν την επικοινωνία με το εσωτερικό της Μικράς Ασίας, απομονώνοντας την περιοχή, που επηρεάζεται έτσι λιγότερο από εξωτερικούς παράγοντες σε σχέση με τις υπόλοιπες περιοχές του μικρασιατικού χώρου. Οι Έλληνες άποικοι κυρίως από τη Μίλητο που φτάνουν εδώ από τον 8^ο αιώνα πχ μεταφέροντας την ιδεολογία τους και ιδρύοντας μια σειρά από εμπορικούς σταθμούς που μετεξελίσσονται σε πόλεις, με την πολιτιστική τους υπεροχή κυριαρχούν, ενώ με την πάροδο του χρόνου η ελληνική γλώσσα και θρησκεία καθίστανται βασικά στοιχεία της ιδεολογίας της περιοχής. Η γεωγραφικές συνθήκες και η πολιτιστική αυτή υπεροχή συντελούν στη επιβίωση και ανάπτυξη της ελληνικής ιδεολογίας δια μέσου των αιώνων.

Τα κρατικά μορφώματα που κατά καιρούς συγκροτούνται στην περιοχή, βοηθούν στην αναπαραγωγή της ελληνικής ιδεολογίας. Από τη συγκρότηση των πρώτων αποικιών στα παράλια αυτά, μέχρι την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους, έχουν κατά καιρούς συγκροτηθεί μορφώματα που λειτουργούν σ' αυτή την κατεύθυνση, όπως το Βασίλειο του Πόντου και το απομονωμένο Θέμα της Χαλδίας στα πλαίσια του Βυζαντινού κράτους. Ταυτόχρονα με την άλωση του Βυζαντίου από τους Σταυροφόρους, ιδρύεται το κατ'εξοχήν κέντρο παραγωγής ελληνικών ιδεολογικών μηχανισμών της εποχής, η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντας, η οποία διατηρώντας ελεύθερο τον ελληνισμό της περιοχής του Πόντου για μια μακρά περίοδο 2,5 περίπου αιώνων, είναι ο σημαντικότερος παράγοντας αντίστασής του στους εξισλαμισμούς και γενικά στην προσπάθεια τουρκοποίησης εκ μέρους των Οθωμανών, που θα ακολουθήσει. Η αντίσταση αυτή εκφράζεται τόσο με τη φυγή από τις πόλεις και την εγκατάσταση σε ορεινούς απομονωμένους οικισμούς κάτω από ιδιαίτερα δύσκολες συνθήκες, όσο και με την ανάπτυξη κοινωνικών θεσμών όπως η οικογένεια, όπου με τη συμβίωση πολλών γενεών κάτω από τη ίδια στέγη, την κυριαρχία του γεροντότερου και πολύπειρου άνδρα, τη σαφή ιεράρχηση των μελών και το διαχωρισμό των ρόλων, αναπτύσσεται και διατηρείται μια συμπαγής κοινωνική συνοχή δια μέσου των αιώνων. Οι Έλληνες του Πόντου διαμορφώνουν θεσμούς εκτόνωσης της τεράστιας καθημερινής πίεσης και χαλάρωσης για την ανανέωση των δυνάμεών τους. Τα μικρά ή μεγάλα πανηγύρια, η άνοδος κατά τους θερινούς μήνες στα δροσερά και καταπράσινα οροπέδια, οι γάμοι και γενικά οι πολλές και συνεχείς ευκαιρίες διασκέδασης, δημιουργούν κλίμα αισιοδοξίας και ανανέωσης των δυνάμεων για να συνεχιστεί και πάλι ο καθημερινός αγώνας επιβίωσης. Κυρίως όμως η αντίσταση αυτή των Ελλήνων του Πόντου εκφράζεται με τον Κρυπτοχριστιανισμό. Τεράστιοι αριθμητικά ελληνικοί πληθυσμοί, προκειμένου ν' αποφύγουν το θάνατο προφασίζονται την προσχώρησή τους στο Ισλάμ, διατηρούν όμως λάθρα τη θρησκεία και γενικά την ταυτότητά τους. Ειδικά το 17^ο και 18^ο αιώνα, όπου έχουμε τη δεύτερη φάση των μαζικών εξισλαμισμών μετά από αυτή που ακολουθεί την άλωση της Τραπεζούντας, οι Έλληνες στον

ποντιακό χώρο φαίνονται να είναι ελάχιστοι και εμφανίζονται κυρίως στους απρόσιτους ορεινούς οικισμούς της ενδοχώρας κοντά στις τρεις ιστορικές μονές και στα παράλια. Αυτός ο κίνδυνος πλήρους αποδιάρθρωσης των ελληνικών πληθυσμών που ενισχύεται και από τη προσπάθεια διείσδυσης των Δυτικών μέσω της Καθολικής προπαγάνδας, σε συνδυασμό με τις νέες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν στον Πόντο κατά το δεύτερο μισό του 17^{ου} αιώνα, με την είσοδο σε μια μακρά περίοδο παρακμής της Αυτοκρατορίας, με την αλλαγή των παραγωγικών σχέσεων και την ανάδειξη μιας νέας τάξης Ελλήνων εμπόρων που συσσωρεύει κεφάλαια, συνιστούν τις κύριες προϋποθέσεις ίδρυσης του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας το 1682. Με άλλα λόγια το Φροντιστήριο ιδρύεται αφ ενός μεν για να διατηρήσει και να αναπαραγάγει την ιδεολογία των Ελλήνων και αφ ετέρου να στηρίξει την οικονομική και πολιτιστική τους ανάπτυξη. Ο τόπος όπου ιδρύεται είναι η Τραπεζούντα, το πολιτικό και πολιτιστικό κέντρο της περιοχής, που ως τέτοιο ακριβώς, δέχεται όλες τις επιδράσεις από τις κατά καιρούς κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές και πολιτιστικές ανακατατάξεις.

Στους αιώνες της αποδιάρθρωσης των ελληνικών πληθυσμών μετά την πτώση της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας, καθοριστικό ρόλο στη επιβίωση αλλά και την ανάπτυξη του ελληνισμού της περιοχής παίζει η περιοχή της Χαλδίας, όπου υπάρχουν σημαντικά κοιτάσματα πολυτίμων μετάλλων. Οι Σουλτάνοι χορηγούν προνόμια στους Έλληνες μεταλλουργούς για να κάνουν αυτό που γνωρίζουν από τους αρχαίους χρόνους δηλαδή την εξόρυξη και επεξεργασία των μετάλλων, ενώ παράλληλα ορίζουν Έλληνες Αρχιμεταλλουργούς για την οργάνωση και διεύθυνση των μεταλλείων. Τα δύο αυτά δεδομένα μετατρέπουν την περιοχή σε ισχυρό μαγνήτη προσέλκυσης τεράστιων αριθμητικά ελληνικών πληθυσμιακών μαζών και σε σημαντικό οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο. Στις αρχές όμως του 19^{ου} αιώνα, με την αλλαγή των οικονομικών και πολιτικών συνθηκών, με την καταστροφή του σημαντικότερου μεταλλείου, την πτώση της τιμής των μετάλλων και κυρίως με το ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1828 που με τη λήξη του αναγκάζει τους ελληνικούς πληθυσμούς να ακολουθήσουν τον αποχωρούντα ρωσικό στρατό για το φόβο των αντιποίνων, αρχίζει μια αντίστροφη πορεία για τους Έλληνες της περιοχής. Η Χαλδία τώρα αιμοδοτεί τις υπόλοιπες περιοχές του Πόντου και της Μικράς Ασίας, και κυρίως του δυτικού Πόντου, με ελληνικό αίμα. Οι Έλληνες μετακινούνται σε διάφορες περιοχές, οι οποίες είχαν ήδη τουρκοποιηθεί και απωλέσει τα ιδεολογικά τους στοιχεία, και με το δυναμισμό και τη δημιουργικότητά τους περιθωριοποιούν τους παλαιούς κατοίκους των περιοχών αυτών, αναγκάζοντάς τους να μετακινηθούν αλλού και κατ' αυτό τον τρόπο οι περιοχές αυτές εξελληνίζονται πλήρως. Ο νέος αυτός ελληνικός αποικισμός με Μητρόπολη τη Χαλδία, τροφοδοτεί τις περιοχές του Πόντου (και όχι μόνο) με ρωμαλέο και δυναμικό ελληνικό στοιχείο, διαμορφώνοντας έτσι προϋποθέσεις για την ανάπτυξη που θα ακολουθήσει.

Οι πολιτικές συνθήκες αλλάζουν κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα με τις *Μεταρρυθμίσεις* και κυρίως με την υπογραφή του *Χάτι Χουμαγιούν* το 1856, που θεωρείται σημαντικό ιστορικό ορόσημο για τους Έλληνες. Επίκεντρο γίνεται η Τραπεζούντα, πολιτικό, οικονομικό και πολιτιστικό κέντρο των Ελλήνων της περιοχής από τους αρχαίους ακόμη χρόνους, ως η μοναδική σχεδόν είσοδος όλης της περιοχής από τη θάλασσα προς το εσωτερικό της Ασίας και συνεπώς η κύρια στην περιοχή πύλη εισόδου και εξόδου των προϊόντων της Δύσης προς την Ανατολή και αντίστροφα, ούσα η αρχή του

ιστορικού δρόμου του μεταξίου. Η Οσμανική Αυτοκρατορία έχει ήδη εισέλθει σε μια φάση εντεινόμενης πολιτικής παρακμής. Οι Έλληνες αξιοποιώντας στο έπακρο τις δυνατότητες που τους παρέχονται, κυριαρχούν απολύτως στην οικονομία της πόλης. Η ανεξίτηρησκεία που προβλέπεται από το Χάτι Χουμαγιούν οδηγεί σημαντικό τμήμα των Κρυπτοχριστιανών της ενδοχώρας στην απόφαση να επανέλθει στην πρότερη ταυτότητα, πράγμα το οποίο επιτυγχάνουν με μεγάλες δυσκολίες και συνήθως με τη στήριξη των ξένων διπλωματικών αρχών. Πολλοί όμως εξ αιτίας των δυσκολιών αυτών αφήνουν τις σχετικές πρωτοβουλίες για ευθετότερο χρόνο. Οι ραγδαίες όμως εξελίξεις που ακολουθούν και η υπογραφή (30 Ιανουαρίου 1930) της συνθήκης ανταλλαγής των ελληνοτουρκικών πληθυσμών, που προβλέπει την ανταλλαγή με βάση όχι την εθνικότητα αλλά το θρήσκευμα, τους αναγκάζουν να παραμείνουν στις εστίες τους, συνεχίζοντας να διατηρούν λάθρα την πρότερη ταυτότητα. Η περίπτωση αυτή συνιστά ένα ακόμη ζήτημα ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις ελληνοτουρκικές σχέσεις ανοικτό προς διευθέτηση. Η ελληνική εξωτερική πολιτική οφείλει να αναλάβει τη σχετική πρωτοβουλία. Η άλλη δε πλευρά οφείλει να κατανοήσει, ότι στις συνθήκες του 21^{ου} αιώνα, δεν είναι πλέον δυνατή η επιστροφή σε καταστάσεις που μας θυμίζουν παρωχημένες ιστορικές περιόδους.

Τα μέσα του 19^{ου} αιώνα με τις συνθήκες που προαναφέρουμε, αρχίζει μια περίοδος συνεχούς και εντεινόμενης οικονομικής ανάπτυξης για τους Έλληνες του Πόντου, που βαδίζει παράλληλα με μια μεγάλης έκτασης πολιτιστική και μορφωτική ανάπτυξη, της οποίας επίκεντρο γίνεται το Φροντιστήριο Τραπεζούντας. Οι αριθμοί των μαθητών κατά την περίοδο αυτή αυξάνονται με γεωμετρική πρόοδο. Όμως ένα συγκυριακό γεγονός αναστέλλει για κάποιο χρονικό διάστημα την ποσοτική ανάπτυξη της εκπαίδευσης στην πόλη. Η κοινότητα Τραπεζούντας αναστατώνεται από εσωτερικές συγκρούσεις, για τις οποίες η ευθύνη του Μητροπολίτη είναι σημαντική, δεδομένου ότι η οργανωτική δομή της ελληνικής κοινότητας Τραπεζούντας τον τοποθετεί στην κορυφή της πυραμίδας της και τον καθιστά καθοριστικό παράγοντα της όλης πορείας της. Με την έλευση του νέου Μητροπολίτη Κωνσταντίου Καρατζόπουλου, ενός χαρισματικού και ιδιαίτερα οξυδερκούς ιεράρχη στις αρχές της 9^{ης} δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα, η κρίση διευθετείται κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο και η ελληνική κοινότητα στρέφεται απερίσπαστη στη δημιουργία των καλύτερων δυνατών προϋποθέσεων για την ανάπτυξή της. Ήδη οι ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης είναι εντυπωσιακοί, η κυριαρχία των Ελλήνων τραπεζιτών και εμπόρων στην αγορά της πόλης απόλυτη και η ζήτηση για εκπαίδευση τεράστια. Η υπάρχουσα υποδομή του Φροντιστηρίου αδυνατεί πλέον να απορροφήσει τη συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση. Η ελληνική κοινότητα επανασχεδιάζει το εκπαιδευτικό πλαίσιο, όπου το σημαντικότερο στοιχείο είναι η θεμελίωση του νέου, εντυπωσιακού για τα μέτρα της περιοχής τετραώροφου κτιρίου του Φροντιστηρίου, που θα κυριαρχήσει, με την οικοδόμησή του, αισθητικά στην παραθαλάσσια περιοχή της πόλης. Στο στόχο αυτό συσπειρώνεται όλος ο ποντιακός ελληνισμός και κυρίως η ελληνική κοινότητα της Τραπεζούντας, όπου καθοριστικό ρόλο παίζουν οι αστοί της πόλης, αλλά και της ευρύτερης περιοχής, γιατί πιστεύουν ακράδαντα ότι ένας εκπαιδευτικός μηχανισμός που θα λειτουργήσει κάτω από τις καλύτερες δυνατές προϋποθέσεις, συνιστά τη σημαντικότερη δυνατή επένδυση, όχι μόνο για την αναπαραγωγή της ιδεολογίας των Ελλήνων του Πόντου, αλλά και για την παραγωγή στελεχών για τις υπό ραγδαία ανάπτυξη

επιχειρήσεις τους. Γίνεται μια πρωτοφανής εκστρατεία συγκέντρωσης των πόρων για την οικοδόμηση του σχολείου, το οποίο θεμελιώνεται το 1899 και εγκαινιάζεται μετά από πολλές δυσκολίες και προβλήματα, όπου σε κάποιες περιπτώσεις έχει απειληθεί ακόμη και η ίδια η διακοπή των εργασιών, το Σεπτέμβριο του 1902, με την έναρξη της νέας σχολικής χρονιάς. Με μια λαμπρή τελετή, όπου κυριαρχεί η φυσιογνωμία του Μητροπολίτη και παρίσταται σύμπασα η ελληνική κοινότητα Τραπεζούντας και οι Πόντιοι του εξωτερικού που έχουν στηρίξει αποφασιστικά την οικοδόμηση του κτιρίου, πραγματοποιούνται τα εγκαινία μέσα σ' ένα κλίμα μεγαλοπρέπειας και διάχυτης αισιοδοξίας για τις προοπτικές των Ελλήνων της περιοχής. Η στιγμή αυτή είναι η σημαντικότερη στιγμή της ιστορίας του Φροντιστηρίου.

Για την παροχή του υψηλότερου δυνατού επιπέδου εκπαίδευσης, το Φροντιστήριο οφείλει να διαθέτει καλά καταρτισμένους εκπαιδευτικούς. Την αναγκαιότητα αυτή την εξυπηρετούν οργανώσεις των Ελλήνων του Πόντου που βρίσκονται στην Αθήνα, οι οποίες μεσολαβούν για την αποστολή από την Τραπεζούντα υποτρόφων για να σπουδάσουν στο εκεί Πανεπιστήμιο, ώστε επιστρέφοντας στην πατρίδα τους να διδάξουν στο Φροντιστήριο. Κυρίως όμως αυτό πραγματοποιείται μέσω του Μικρασιατικού Συλλόγου "Η Ανατολή", που είναι ιδεολογικός μηχανισμός του ελλαδικού κράτους. Αυτός διευκολύνει τη διείσδυση της Ελλάδας στη περιοχή του Πόντου με την αποστολή των απαραίτητων για το Φροντιστήριο εκπαιδευτικών, μετά από σχετικό κάθε φορά αίτημα της Εφορίας Τραπεζούντας. Οι εκπαιδευτικοί αυτοί είναι φορείς της ιδεολογίας του Συλλόγου και κατ' επέκταση του ελλαδικού κράτους, μεταφέροντας κατ' αυτό τον τρόπο την ιδεολογία του στην άλλη άκρη της Μικράς Ασίας. Έτσι διαμορφώνεται η Ελλάδα ως ένας από τους δύο πόλους παραγωγής ιδεολογίας, που μεταφέρεται στον Πόντο και την Τραπεζούντα μέσω του Φροντιστηρίου. Η μεταφορά της ελλαδικής ιδεολογίας φαίνεται στα διδασκόμενα μαθήματα και γενικά στο αναλυτικό πρόγραμμα. Σε μεγάλο βαθμό διδάσκονται κοινά βιβλία, ειδικά στα ιδεολογικά μαθήματα. Στα Νέα Ελληνικά διδάσκονται οι ίδιοι σχεδόν Νεοέλληνες συγγραφείς, διδάσκονται τα ίδια ελληνοκεντρικού χαρακτήρα τραγούδια με σαφές ιδεολογικό περιεχόμενο, ενώ η γλώσσα διδασκαλίας όχι μόνο είναι η καθαρεύουσα που διδάσκεται και στην Ελλάδα, αλλά επί πλέον απαγορεύεται ρητά στους μαθητές του Φροντιστηρίου να ομιλούν την ποντιακή διάλεκτο. Οι εκπαιδευτικοί του Γυμνασιακού τμήματος, που είναι κατά πλειοψηφία ποντιακής καταγωγής, είναι όλοι απόφοιτοι του Πανεπιστημίου Αθήνας, ενώ αυτοί του Δημοτικού τμήματος που είναι απεσταλμένοι της "Ανατολής", είναι κυρίως ελλαδικής καταγωγής, απόφοιτοι Διδασκαλείου. Δευτερευόντως δεν πρέπει να αγνοούμε και το ρόλο που παίζουν και μια σειρά άλλοι μηχανισμοί, όπως το *Πανεπιστήμιο Αθηνών*, όπου έρχονται να φοιτήσουν Πόντιοι μαθητές για να επιστρέψουν στη συνέχεια στην πατρίδα τους να διδάξουν στα εκεί σχολεία, ενώ μεταξύ αυτών βρίσκονται εξέχοντες εκπαιδευτικοί του Φροντιστηρίου, επίσης ο "*Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων*", ο "*Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων*", ακόμη το ρόλο που παίζουν οι ελλαδικές επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνται στην Τραπεζούντα, κλπ.

Δεύτερος πόλος παραγωγής ιδεολογίας που μεταφέρεται στον Πόντο, όπως άλλωστε και σε κάθε περιοχή της Αυτοκρατορίας, είναι το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο στα πλαίσια του συστήματος των εθνικών κοινοτήτων, είναι οιονεί κυβέρνηση των Ελλήνων της Αυτοκρατορίας. Η μεταφορά της ιδεολογίας του Πατριαρχείου στον Πόντο, αντανακλάται τόσο στις σχετικές

εγκυκλίους της Συνόδου του Πατριαρχείου προς τους τοπικούς Μητροπολίτες, όσο και, κυρίως, στη συνεχή προσπάθεια προσαρμογής του προγράμματος του Φροντιστηρίου προς το πρόγραμμα των σχολείων της Κωνσταντινούπολης, των οποίων το αναλυτικό πρόγραμμα και η εν γένει λειτουργία ρυθμίζεται από την ΚΠΕΕ, και κυρίως της Μεγάλης του Γένους Σχολής, η οποία θεωρείται το πρότυπο σχολείο των Ελλήνων της Αυτοκρατορίας. Φυσικά η διείσδυση της ιδεολογίας του Πατριαρχείου διευκολύνεται πολύ καλύτερα όταν Μητροπολίτες είναι εξέχουσες προσωπικότητες, όπως ο Κωνστάντιος Καρατζόπουλος, ένας από τους σημαντικούς φορείς της ιδεολογίας του Πατριαρχείου, που βρίσκεται στο θρόνο του Μητροπολίτη Τραπεζούντας για 13 χρόνια (1893-1906), ο οποίος για σειρά ετών έχει υπηρετήσει σε θέσεις της γραφειοκρατίας του, όπως και λίγο αργότερα ο Χρύσανθος Φιλιππίδης (1913-1922), ο οποίος μάλιστα για κάποιο διάστημα διδάσκει, με μεγάλη επιτυχία, στο Φροντιστήριο, μεταφέροντας άμεσα και την ιδεολογία του Πατριαρχείου.

Η ύπαρξη των δύο αυτών ιδεολογικών πόλων και οι επιδράσεις που ασκούν στο Φροντιστήριο, ερμηνεύει κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα δύο κύρια ιδεολογικά στοιχεία που προωθεί το Φροντιστήριο: αφ ενός την ελληνική καταγωγή των μαθητών και συνεπώς την ελληνική γλώσσα και ιδεολογία και αφ ετέρου την ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία και παράδοση. Οι δύο αυτοί κυρίαρχοι ιδεολογικοί στόχοι, δηλαδή η προσπάθεια ταύτισης και με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και με το ελλαδικό κράτος, δεν συγκρούονται. Κατά τη περίοδο άλλωστε αυτή στις μεγάλες τάξεις του Φροντιστηρίου διδάσκει Θρησκευτικά και Ηθική ένας σημαντικός φορέας όχι μόνο της ιδεολογίας του Πατριαρχείου, αλλά και του ελλαδικού κράτους, ο μετέπειτα Μητροπολίτης Χρύσανθος, του οποίου οι παραδόσεις είναι ιδιαίτερα ελκυστικές για τους μαθητές του Φροντιστηρίου και χαρακτηρίζονται από εθνική έξαρση, σε βαθμό που με δυσκολία οι μαθητές συγκρατούν την κραυγή: *"ζήτω η Ελλάδα"*. Λίγο αργότερα δε, από το 1918 τιθέμενος επικεφαλής του αγώνα των Ελλήνων του Πόντου για την ανεξαρτησία, γίνεται η κυρίαρχη πολιτική προσωπικότητα, ένας εθνικός ηγέτης, λαμβάνοντας πολλές και σημαντικές σχετικές πολιτικές και διπλωματικές πρωτοβουλίες. Αλλά και άλλοι σημαντικοί φορείς της ιδεολογίας του Πατριαρχείου πριν τη Μικρασιατική Καταστροφή έχουν ελληνοκεντρική ιδεολογία, όπως ο γνωστός από το μαρτυρικό του θάνατο μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος, ο Πατριάρχης Μελέτιος Μεταξάκης, για τον οποίο ο Τούρκος ως γνωστόν ζητούν στις συζητήσεις της Λωζάννης να υπαχθεί στην ανταλλαγή, λόγω ακριβώς της φιλληλικής του στάσης μέχρι τότε, κλπ.

Η οικονομική ανάπτυξη που συνεπάγεται συσσώρευση πλούτου στα χέρια των Ελλήνων της πόλης, αλλάζει δραματικά και τα κοινωνικά δεδομένα της περιοχής. Οι ορεινοί οικισμοί αρχίζουν να παρακμάζουν και οι κάτοικοί τους μετακινούνται προς τις περιοχές όπου δημιουργούνται οι νέες ευκαιρίες, δηλαδή προς τις πόλεις και κυρίως την Τραπεζούντα, αλλά και τις υπόλοιπες παραθαλάσσιες περιοχές και τη Ρωσία. Οι ρυθμοί ανάπτυξης αντανακλώνται στα στατιστικά στοιχεία των μαθητών του Φροντιστηρίου, τα οποία αυξάνονται με ιλιγγιώδεις ρυθμούς. Η τεράστια πλέον ανάπτυξη της εκπαίδευσης οφείλεται στην προσέλευση μαθητών απ' όλο τον Πόντο, όπου πρέπει να συνυπολογιστούν και οι γόνοι των πρώην Κρυπτοχριστιανών, που έχουν ήδη προσχωρήσει στην ελληνική ορθόδοξη κοινότητα. Η ζήτηση για εκπαίδευση αυξάνεται συνεχώς και σ' αυτό εκτός των άλλων ρόλο παίζει και η αλλαγή

των κοινωνικών προτύπων, που προσαρμόζονται στις νέες αναγκαιότητες. Ενώ δηλαδή μέχρι τώρα σημαντικός αριθμός νέων και μάλιστα θηλέων βρισκόταν εκτός του εκπαιδευτικού συστήματος, επειδή επιστεύετο ότι ο χώρος δράσης τους είναι το σπίτι και κύρια ενασχόληση η βοήθεια της μητέρας στις σπιτικές εργασίες, τώρα σύμφωνα με την τρέχουσα ιδεολογία, ο αναλφαβητισμός θεωρείται ντροπή και συνεπώς τεράστιος αριθμός νέων μαθητών προσερχόμενος συνεχώς στα σχολεία, τροφοδοτεί και ενισχύει την τεράστια ζήτηση για εκπαίδευση. Η πιεστική αναγκαιότητα άμεσης σύνδεσης του Φροντιστηρίου με την αγορά της πόλης και γενικά με την παραγωγή, πραγματοποιείται το 1904, με την ίδρυση Εμπορικού τμήματος στις τρεις τελευταίες τάξεις του Φροντιστηρίου. Εδώ φοιτούν όσοι μαθητές επιθυμούν να στελεχώσουν την αγορά της πόλης και κυρίως τις εμπορικές και τραπεζικές επιχειρήσεις, ενώ τα διδασκόμενα μαθήματα εκτός των κυρίων που διδάσκονται και στο κλασικό Γυμνασιακό τμήμα, παρέχουν στους μαθητές γενικές οικονομικές γνώσεις και επί πλέον ειδικότερες οικονομικές γνώσεις, που έχουν σχέση με την οικονομία, τη γεωγραφία, αλλά και τις γλώσσες των χωρών, με τις οποίες υπάρχουν οικονομικές συναλλαγές.

Στην Τραπεζούντα το επίκεντρο της οικονομικής ζωής είναι το λιμάνι, όπου έρχονται τα εμπορεύματα από τις ευρωπαϊκές χώρες και μέσω ενός πλήθους караβανιών ματαφέρονται μέσω του αμαξιτού δρόμου της Τραπεζούντας προς το εσωτερικό της Ασίας και κυρίως προς την Περσία, ενώ από εκεί έρχονται προϊόντα της Ανατολής προς το λιμάνι για να μεταφερθούν προς τις αγορές της Ευρώπης. Στο κέντρο της πόλης ένα πολύχρωμο και αισιόδοξο πλήθος κινείται, καταναλώνει, παράγει. Η κοινωνική κινητικότητα είναι έντονη με τους Έλληνες να κυριαρχούν ευρισκόμενοι μεταξύ των ανερχομένων κοινωνικών στρωμάτων. Τόσο οι κατοικίες τους στο κέντρο της πόλης, όσο και οι εξοχικές τους κατοικίες στο καταπράσινο προάστειο *Soğuk Su* (Κρύο νερό) ψηλά δυτικά στις παρυφές της πόλης, κυριαρχούν αισθητικά. Το Φροντιστήριο καθίσταται το κεντρικό στοιχείο της ελληνικής κοινότητας. Η μεταφορά της ιδεολογίας του προς της ποντιακή ενδοχώρα πραγματοποιείται μέσω του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου "Ο Ξενοφών", ο οποίος συγκροτείται κυρίως από εκπαιδευτικούς και αποφοίτους του Φροντιστηρίου και κύριο σκοπό του έχει την ανάπτυξη των σχολείων του εσωτερικού του Πόντου. Το έργο που πραγματοποιεί είναι τεράστιο και καταγράφεται στο ενεργητικό του Φροντιστηρίου, του οποίου ο "Ξενοφών" αποτελεί ιδεολογικό μηχανισμό. Στην κοινωνία της πόλης η παρουσία των εκπαιδευτικών του Φροντιστηρίου είναι έντονη. Είτε ως αρχισυντάκτες εφημερίδων και περιοδικών, είτε ως συγγραφείς ιδιαίτερα αξιόλογων βιβλίων, είτε ως Πρόεδροι και στελέχη μορφωτικών και φιλεκπαιδευτικών συλλόγων και σωματείων, οι εκπαιδευτικοί του Φροντιστηρίου παίζουν σημαντικό ρόλο στις κοινωνικές εξελίξεις της πόλης και της ευρύτερης περιοχής. Ούτως ή άλλως το επίπεδο κατάρτισής τους, όπως ήδη ελέχθη, είναι ιδιαίτερα υψηλό. Ειδικά όμως ο Διευθυντής του Φροντιστηρίου, καταβάλλεται προσπάθεια να έχει το μέγιστο δυνατό κύρος και φήμη πανελλήνια. Κατά την περίοδο αυτή το Φροντιστήριο διαθέτει δύο ιδιαίτερα αξιόλογους Διευθυντές, οι οποίοι με την προσωπική ακτινοβολία και τις πρωτοβουλίες τους ανυψώνουν το επίπεδο και το κύρος του Φροντιστηρίου στον ανώτατο δυνατό βαθμό στη συνείδηση όλων των Ελλήνων της περιοχής.

Η πλήρης υπεροχή των Ελλήνων στην οικονομία και την κοινωνία της Τραπεζούντας αντανakλάται και στα στατιστικά στοιχεία των μαθητών. Είναι

χαρακτηριστικό, ότι ενώ η ελληνική κοινότητα αριθμεί 15.000 περίπου κατοίκους, έχει αριθμό μαθητών τριπλάσιο σε σύγκριση με την Οσμανική, της οποίας ο πληθυσμός είναι σχεδόν διπλάσιος της ελληνικής. Δηλαδή οι Έλληνες της Τραπεζούντας έχουν εξαπλάσια σχεδόν ποσοτικά ανάπτυξη της εκπαίδευσής τους σε σχέση με τους Οσμανούς μουσουλμάνους, που είναι η κυρίαρχη πολιτική ομάδα. Υπάρχει δηλαδή μια σαφής αναντιστοιχία, η οποία στη συνέχεια και μετά τη λήξη του 1^{ου} Παγκοσμίου πολέμου στον οποίο η Οσμανική Αυτοκρατορία βρίσκεται μεταξύ των ηττημένων, γίνεται προσπάθεια να ανατραπεί με τον αγώνα των Ελλήνων του Πόντου για την ίδρυση Ελληνικής Δημοκρατίας του Ευξείνου Πόντου με πρωτεύουσα την Τραπεζούντα. Δυστυχώς όμως αυτές οι ελπίδες καταρρέουν, γιατί βρίσκονται εκτός των σχεδιασμών της νέας τάξης πραγμάτων που προωθούν στην περιοχή οι ισχυροί της εποχής.

Η ανάπτυξη φθάνει στο αποκορύφωμα κατά το 1914 και αντανακλάται απολύτως στα εκπαιδευτικά δεδομένα του σχολικού έτους 1913-1914. Το κορυφαίο σχολείο των Ελλήνων του Πόντου φτάνει στο απόγειό του με τους μεγαλύτερους αριθμούς μαθητών στην ιστορία του. Οι αριθμοί αυτοί προφανώς θα συνέχιζαν να αυξάνονται, αν δεν διαμορφωνόταν οι νέες πολιτικές εξελίξεις με την άνοδο των Νεοτούρκων και προ πάντων με την έναρξη του 1^{ου} παγκοσμίου πολέμου και την προσχώρηση αφ ενός της Ελλάδας στο πλευρό της Entente και αντίστοιχα της Οσμανικής Αυτοκρατορίας στο πλευρό των Κεντρικών Αυτοκρατοριών. Τα γεγονότα εξελίσσονται ραγδαία και ακολουθούν οι συνεχείς διώξεις των Ελλήνων του Πόντου, ενώ όσοι μπορούν καταφεύγουν στη γειτονική Ρωσία. Μέχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή ο μισός περίπου ελληνικός πληθυσμός του Πόντου εξολοθρεύεται. Τα γεγονότα αυτά αντικατοπτρίζονται στα στατιστικά στοιχεία του Φροντιστηρίου. Ο αριθμός των μαθητών από 1800 το 1914 γίνεται 200 το 1921, τελευταίο έτος λειτουργίας του, ενώ οι απόφοιτοί του από 71 το 1914 γίνονται τώρα μόνο 7. Ένας κύκλος 239 ετών ζωής κλείνει για το περιώνυμο Φροντιστήριο Τραπεζούντας, ενώ ένας κύκλος 26 περίπου αιώνων ζωής των Ελλήνων του Πόντου μεταξύ των αδιαπέραστων ποντιακών ορέων και του Ευξείνου Πόντου, κλείνει οριστικά γι' αυτούς.

Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας, ο σπουδαιότερος ιδεολογικός μηχανισμός των Ελλήνων του Πόντου, έπαιξε κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο το ρόλο του, που ήταν η αναπαραγωγή της ιδεολογίας τους και η στήριξη της οικονομικής και κοινωνικής τους ανάπτυξης. Για το λόγο αυτό έχει μείνει βαθιά χαραγμένο στη συνείδηση όσων φοίτησαν για ένα μικρό ή μεγάλο διάστημα σ' αυτό, αλλά και όλων των Ποντίων προσφύγων της πρώτης γενεάς, για τους οποίους συνιστά υπέρτατο σύμβολο και σημείο αναφοράς, παράλληλα με το έτερο σύμβολο, τη μονή της Παναγίας Σουμελά, ενώ για τους υπόλοιπους Έλληνες Ποντίους, έχει περάσει στο χώρο του μύθου. Το κτίριο του Φροντιστηρίου, το οποίο οικοδομήθηκε στις αρχές του 20ου αιώνα με τις τεράστιες θυσίες και την αυταπάρνηση των Ελλήνων κατοίκων του ιστορικού Πόντου, συνεχίζει ακόμη και σήμερα να στεγάζει ένα σχολείο του κεμαλικού τουρκικού κράτους. Σήμερα, που γίνεται μια σημαντική προσπάθεια προσέγγισης μεταξύ των δύο λαών, παρά τις επιφυλάξεις μας για την αποτελεσματικότητα αλλά και τη διάρκεια της προσέγγισης αυτής, με βάση την ιστορία των ελληνοτουρκικών σχέσεων κατά τον 20ο αιώνα μετά το 1922, η οποία βρίθει προσεγγίσεων χωρίς πρῦποθέσεις επιτυχίας, οι οποίες με λογική συνέπεια διακόπτονταν κάθε φορά από κάποια κρίση στις σχέσεις

των δύο χωρών, σήμερα λοιπόν κάνουμε μια πρόταση που θα δώσει την ευκαιρία στην άλλη πλευρα να αποδείξει κατά ένα τρόπο την ειλικρίνεια των προθέσεών της: προτείνουμε, με την ευκαιρία συμπλήρωσης 100 χρόνων από τα εγκαίνια του κτιρίου του Φροντιστηρίου το Σεπτέμβριο του 2002, με τη μεσολάβηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και διεθνών οργανισμών (πχ της UNESCO) να μετατραπεί το Φροντιστήριο σε ένα πολιτιστικό κέντρο υπέρ της δημιουργικής συνεργασίας όλων των λαών που έζησαν στην Τραπεζούντα, όπου πλην των άλλων θα μπορεί να διδάσκεται η ελληνική ποντιακή διάλεκτος, με τη συγκρότηση ενός Διοικητικού Συμβουλίου στο οποίο θα συμμετέχουν φυσικά και οι απόγονοι εκείνων που με τεράστιες θυσίες και δημιουργικό πνεύμα οικοδόμησαν αυτό το λαμπρό οικοδόμημα, που ακόμη και σήμερα προκαλεί το θαυμασμό των επισκεπτών της πόλης. Παράλληλα με το Φροντιστήριο και το έτερο κορυφαίο ιδεολογικό σύμβολο, η Μονή της Παναγίας Σουμελά, που και σήμερα συγκεντρώνει καθημερινά τεράστιο πλήθος επισκεπτών, κυρίως Μουσουλμάνων, θα πρέπει επιτέλους να αποκατασταθεί και μάλιστα σύμφωνα με τα δικά του αρχιτεκτονικά και πολιτιστικά στοιχεία και όχι με την παραμόρφωσή του όπως επιδιώκεται πολλά χρόνια τώρα από τους Τούρκους τεχνικούς που πραγματοποιούν τεχνικά έργα αποκατάστασης. Εδώ μπορεί να βοηθήσει αποφασιστικά και η συμμετοχή του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Με την αποκατάσταση και τη διαφορετική σε σχέση με τη μέχρι τώρα λειτουργία των δύο αυτών κορυφαίων συμβόλων, εκτός των άλλων αυτονόητων θετικών επιπτώσεων στις σχέσεις των δύο λαών, επιτυγχάνεται και η επανασύνδεση των Ελλήνων του Πόντου με την ιστορική τους πατρίδα και αυτό έχει μεγάλη σημασία όχι μόνο για τους δύο λαούς, αλλά και για τους χιλιάδες εκείνους κατοίκους του ιστορικού Πόντου που διατηρούν τα ελληνικά τους πολιτιστικά στοιχεία, που ομιλούν δηλαδή και σήμερα ακόμη την ελληνική ποντιακή διάλεκτο αλλά και προ πάντων για τους Κρυπτοχριστιανούς, που για τους λόγους που αναλύσαμε, έχουν παραμείνει στην ιστορική τους πατρίδα και μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών.-

Βιβλιογραφία

Α) Ελληνική βιβλιογραφία

- ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ Στάθης: «Κλίμα και προϊόντα της Σάντας», ΠΕ, τ. 89-90, έτος 8^ο, Θεσσαλονίκη 1957
- ΑΚΡΙΤΙΔΗΣ Ευστ. «Έργα και ημέραι του Καδρή πασά, Νομάρχου Τραπεζούντος», ΠΕ, τ. 14, περίοδος Β', Θεσσαλονίκη 1977.
- ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ Αλέξης: «Το μειονοτικό ζήτημα 1954-1987» στο συλλογικό έργο «Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1932-1987», Αθήνα 1991.
- ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ Αλέξης: «Η ανάπτυξη του εθνικού πνεύματος των Ελλήνων του Πόντου 1918-1922: ελληνική εξωτερική πολιτική και τουρκική αντίδραση», στο συλλογικό έργο: «Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και τη εποχή του», Αθήνα 1980
- ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ Χρηστος: «Η ελληνική κοινότητα Τραπεζούντος το 1907», ΑΠ, τόμος 40ος, Αθήναι 1985.
- ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ Χρήστος: «Ο Πολιούχος Άγιος», ΠΕ, τ. 51, σελ. 234-235.
- ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ Γεώργιος: «Σύγχρονος Γενική Ιστορία του Πόντου», Αθήναι 1925.
- VRIONIS Spiros: "The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization From 11th through the 15th century", Los Angeles 1986 (Η Παρακμή του Μεσαιωνικού Ελληνισμού και η Διαδικασία Εξισλαμισμού από τον 11^ο μέχρι το 15^ο αιώνα) . Μετάφραση Κάτια Γαλαταριώτου, Έκδοση ΜΙΕΤ, Αθήνα 1996.
- ΓΙΟΥΛΤΣΗΣ Τ. Βασίλειος : «Γενική Κοινωνιολογία» Θεσσαλονίκη 1997.
- GÖKBİLGİN M. Tayyib: "XVI Yüz yıl Başlarında Trabzon Livasi ve Doğu Karadeniz Bölgesi" μεταφρασμένο στο Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, με τίτλο: " Ο Λιβάς της Τραπεζούντας και η περιοχή της Ανατολικής Μαύρης Θάλασσας στις αρχές του 16^{ου} αιώνα" , τόμος 2^{ος}, Αθήναι 1980.
- ΔΟΜΝΗΝΟΣ Γεώργιος : «Γεωγραφία του Πόντου μετά παραρτήματος πινάκων», εκδόσεις Σεράση, Τραπεζούς 1896.
- ΕΚΚΕ (Ελληνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών): «Εισαγωγή στη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών» Αθήνα 1977.
- ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΗΣ Ελευθέριος: «Το κορίτσ' εκάτσεν κα». Ετήσιο λεύκωμα Παναγίας Σουμελά , Θεσσαλονίκη 1973.
- ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΗΣ Ιωάν.: «Ιστορικό σχέδιασμα περί της επαρχίας Χαλδίας», Εκδόσεις Φέξη, Αθήναι 1903.
- ΕΝΕΠΕΚΙΔΗΣ Πολυχρόνης : «Τραπεζούντα, Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη. Τρία κέντρα του μικρασιατικού Ελληνισμού 1800-1923» Αθήνα 1989.

- ΖΙΩΓΟΥ-ΚΑΡΑΣΤΕΡΓΙΟΥ Σιδηρούλα: «Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η Οθωμανική Διοίκηση και η Εκπαίδευση του Γένους. Κείμενα πηγές 1830-1914», Θεσσαλονίκη 1998.
- ΙΕΡΟΚΛΗΣ Αριστείδης «Λόγοι εκφωνηθέντες», Εν Αθήναις 1906.
- ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Ιωακείμ: «Πτυχαί της εκπαιδεύσεως εις την Τραπεζούντα», ΠΕ, τ. 57, 1984.
- ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Ιωακείμ: «Η εμπορική και οικονομική δραστηριότης των Ελλήνων της Τραπεζούντος κατά τας αρχάς του 20ου αιώνας», ΠΕ, τ. 65, Θεσσαλονίκη 1986.
- ΙΩΑΚΕΙΜΙΔΗΣ Σάββας: «Πόντιοι και Λαζοί», ΠΕ, τ.89-90, 1957.
- ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Ι.: «Ημερολόγιον του Πόντου, έτους 1903», στο ΠΕ, περίοδος Β', τ. 4^ο, Θεσσαλονίκη 1977
- ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ Σάββας: «Ιστορία και στατιστική της Τραπεζούντος και της περι ταύτην χώρας», εν Κωνσταντινουπόλει 1870.
- ΚΑΛΦΟΓΛΟΥ Ιωάννης: «οι εν Καυκάσω Έλληνες» εν Αθήναις 1908.
- ΚΑΝΔΗΛΑΠΤΗΣ –ΚΑΝΙΣ Θ. Γεώργιος: Οι Αρχιμεταλλουργοί του Πόντου και το εθνικόν αυτών έργον μετά παραρτήματος 'τα ανέκδοτα των Ουσταμπασήδων'» Αλεξανδρούπολις 1929.
- ΚΑΡΑΒΙΑΣ Σ.: «Οι Μύριοι εις τον Πόντον», από το περιοδικό, ΠΦ, τεύχος 13(Μάρ.1934) και 14 (Απρ. 1934).
- ΚΑΡΟΛΙΔΗΣ Παύλος: « Σημειώσεις περί της Μικρασιατικής Αρίας Ομοφυλίας», Αθήναι 1886.
- ΚΑΤΕΜΙΔΗΣ Π.: «Το Καβάκ περιφέρειας Αμισού», ΠΕ τ. 86-87, Θεσσαλονίκη 1957.
- ΚΤΕΝΙΔΗΣ Φίλων: « Το Φροντιστήριον Τραπεζούντος». ΠΕ, τ. 98-99, Θεσσαλονίκη 1958.
- ΚΟΛΛΙΑ Ιωάννα: «Ο Σεβαστός Κυμινίτης και η ίδρυση του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας», περιοδικό «Ελληνικά», τ.30 (1977-80).
- ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ Παντ.: « Γεωγραφία της Μικράς Ασίας», Έκδοση του Συλλόγου προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων, Αθήνα 1921.
- ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ Επαμεινώντας «Βιογραφίαι των εκ Τραπεζούντος και της περι αυτήν χώρας από της αλώσεως μέχρις ημών ακμασάντων λογίων, μετά σχεδιάσματος περί του ελληνικού Φροντιστηρίου των Τραπεζουντίων », Αθήναι 1897.
- ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ Διαμαντής: «Στατιστικοί πίνακες της εκπαιδεύσεως των Ελλήνων στον Πόντο», Αθήνα1988.
- ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ Διαμαντής: «Τα δημοσιεύματα του περιοδικού 'Ξενοφάνης' για τον Πόντο», ΑΠ, τόμος 48^{ος}, Αθήνα1999.
- ΛΑΜΨΙΔΗΣ Οδυσσέας: «Η εμπορική σημασία της ποντικής Τραπεζούντος», Αθήναι 1963.
- ΛΑΠΑΡΙΔΗΣ Νίκος: «Το νυφέπαρμαν», ΑΠ, τ. 38, 1984
- ΛΙΘΟΞΟΟΥ-ΣΑΛΑΤΑ ΖΗΝΟΒΙΑ: «Μνήμη Νικολάου Λιθοξόου». ΠΣ, έκδοση Παμποντιακής Ενώσεως, 1975-1984, Αθήναι 1984.
- ΜΑΚΡΙΔΗΣ Χρ. Γεώργιος: «Αναμνήσεις ενός μαθητού του Φροντιστηρίου Τραπεζούντος», ΑΠ, τόμος 38^{ος}, Αθήναι 1984.
- ΜΠΟΥΖΑΚΗΣ Σήφης: «Νεοελληνική εκπαίδευση (1821-1985)», Αθήνα 1986.

- ΝΙΚΟΛΑΙΔΗΣ Ανανίας : «*Η ευημερία στον Πόντο*». ΠΕ, τ.52, 1983.
- ΞΗΡΑΔΑΚΗ Κούλα: «*Δάσκαλοι του υπόδουλου ελληνισμού: Πόντος*», ΠΣ, 1984.
- ΞΗΡΑΔΑΚΗ Κούλα: «*Παρθεναγωγεία και Δασκάλεις του υπόδουλου ελληνισμού*», Αθήναι 1972.
- ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ Δημοσθένης : «*Γαμήλια έθιμα στον Πόντο*», ΑΠ, τ.1^{ος}, Αθήναι 1928.
- ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ Δημοσθένης «*Ο Πόντος και τα δίκαια του εν αυτώ ελληνισμού*», Εν Αθήναις 1920.
- ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ Δημοσθένης : «*Συνοπτική Ιστορία του περιωνύμου ελληνικού Φροντιστηρίου της Τραπεζούντος*», ΠΦ, Αθήναι 1936 τεύχη 3-8 και 1937 τεύχη 11-12.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Α. Ανθιμος: «*Ο Πόντος δια των αιώνων*», Αρχεϊον Πόντου, σύγγραμμα περιοδικόν, τόμος 1^{ος}, Αθήναι 1928.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Δ. (Σταυριώτης) «*Αρχεϊον Σταυρί*», Αθήνα 1985
- ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κωνσταντίνος: «*Περιήγησις εις τον Πόντον*», Αθήναι 1903.
- ΠΑΠΠΑΣ Φίλιππος: «*Τούρκοι και Λαζοί*», ΠΕ, τ. 86-87.
- ΠΑΥΛΙΔΗΣ Υ. Αντώνιος: «*Πόντος-Κωνσταντινούπολη: ιδεολογία των εκπαιδευτικών σχέσεων κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα*», ΑΠ, τόμος 48^{ος}, Αθήναι 1999.
- ΠΑΥΛΙΔΗΣ Γ. «*Τα Χριστούγεννα στη Σάντα*», ΠΕ, τ. 59, Θεσσαλονίκη 1984.
- ΠΕΛΑΓΙΔΗΣ Στάθης : «*Η κρίση της δεκαετίας 1870 στη Μητρόπολη Τραπεζούντας: νέα στοιχεία. Ο άγνωστος ρόλος του ελληνικού υποπροξενείου Τραπεζούντας*», ΑΠ, τόμος 40ος, Αθήναι 1985.
- ΠΟΛΙΤΗΣ Νικόλαος: «*Ο γάμος παρά τοις νεωτέροις Έλλησιν*», Λαογραφικά Σύμμεικτα.
- ΡΟΔΑΚΗΣ Περικλής : «*Μιθριδάτης ΣΤ' ο Ευπάτωρ, Βασιλεύς του Πόντου*», Αθήνα 1988.
- ΡΟΔΑΚΗΣ Περικλής : «*Ο γόρδιος δεσμός των εθνοτήτων. Η Μικρά Ασία μέσα στο χώρο και το χρόνο*». Β' έκδοση, Αθήνα 1990.
- ΣΑΘΑΣ Κωνσταντίνος: «*Μεσαιωνική βιβλιοθήκη*» 4, εν Βενετία 1872
- ΣΑΜΟΥΗΛΙΔΗΣ Χρήστος: «*Ιστορία του Ποντιακού Ελληνισμού*», Θεσσαλονίκη 1991.
- ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής «*Οσμανική πραγματικότητα*», τόμος Ι και ΙΙ, Εκδόσεις Αρσενίδη, Αθήνα
- ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής: *Εισαγωγή στο Ν. Αποστολίδη «Αναμνήσεις από την Κωνσταντινούπολη*», Αθήνα 1996.
- ΣΑΡΡΗΣ Νεοκλής : «*Η οικογένεια στην Τουρκία*», Αθήνα 1990.
- ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ Κλεάνθους Γεώργιος: «*Λαοί και φυλαί της Μικράς Ασίας*», Εν Αθήναις 1922.
- ΣΚΑΛΙΕΡΗΣ Κλεάνθους Γεώργιος : «*Η Αυτοκρατορία της Τραπεζούντος*», εν Αθήναις 1921.
- ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ Ανδρέας: «*Τραπεζούς και η μονή Σουμελά του Πόντου, αναμνήσεις 1910-1922*», Θεσσαλονίκη 1991.
- ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ Βασίλειος: «*Επισκοπική ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου*», Θεσσαλονίκη 1996.

- ΣΤΥΛΙΑΝΙΔΗΣ Γεώργιος: «*Αληθινές Ιστορίες*», ΠΕ, τεύχος 43^ο, Θεσσαλονίκη 1982.
- ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΣ Χ. Αντώνιος: «*Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Τραπεζούντος 'Ο Ξενοφών'*» ΠΣ, 1972-1974, Αθήναι 1974.
- ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΣ Χ. Αντώνιος: «*Η ανοικοδόμησις του Φροντιστηρίου Τραπεζούντος*», ΠΣ, Αθήναι 1971.
- ΤΖΑΝΗ Μαρία: «*Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Ταυτόν και αλλοτριμορφοδίαiton*», έκδοση 2η, Αθήνα 1998.
- ΤΟΠΑΛΙΔΗΣ Γεώργιος: «*Η έφεση των Σανταίων στην παιδεία*», ΠΕ, τ.22, Θεσσαλονίκη 1978.
- ΤΟΠΑΛΙΔΗΣ Πανάρετος: «*Ο Πόντος ανά τους αιώνας*», Δράμα 1927.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Περικλής: «*Οι φυγάδες*», δράμα εις πέντε μέρη. Αθήναι 1870.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΗΣ Περικλής: «*Η εν Πόντω ελληνική φυλή, ήτοι τα Ποντικά*». Αθήναι 1866.
- ΤΣΑΝΤΕΚΙΔΗΣ Ευγένιος: «*Απογραφικά στοιχεία για την κωμόπολη Σάντα*», ΠΕ, τ.57, έτος 1984
- ΤΣΑΝΤΕΚΙΔΗΣ Κοσμάς: «*Παροικίαι Σανταίων*», ΠΕ, τ.89-90, Θεσσαλονίκη 1957.
- ΤΣΑΟΥΣΗΣ Γ. Δημήτριος: «*Η Κοινωνιολογία του ανθρώπου*» Αθήνα 1985.
- ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κωνίνος: «*Εκπαίδευση και Αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα 1830-1922*», Αθήνα 1977.
- FALLMERAYER Jac. «*Ιστορία της Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας*» Μόναχο 1827, μετάφραση Θ. Σερμπίνη, Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσ/νίκη 1992
- ΦΕΣΤΕΡΙΔΗΣ Τάσος: «*Η ελληνική ποντιακή κοινότητα του Μεταλλείου Ταύρου της Μ. Ασίας*», 1999.
- ΦΙΛΙΑΣ Βασίλης: «*Κοινωνικά συστήματα*» Αθήνα 1977.
- ΦΙΡΤΙΝΙΔΗΣ Γεώργιος: «*Κρώμνη*». Έκδοση Αδελφότητας Κρωμναίων Καλαμαριάς, Θεσσαλονίκη 1994.
- ΦΡΕΑΡΙΤΗΣ Κωνσταντίνος: «*Λόγος εκφωνηθείς υπό του Πρυτάνεως Κωνσταντίνου Φρεαρίτου, παραδίδοντος την πρυτανείαν τω διαδόχω αυτού*», εν Αθήναις 1864.
- ΦΥΛΛΙΖΗΣ Δημήτριος: «*Οι τελευταίες ημέρες της Τραπεζούντας 1918-1923*», Θεσσαλονίκη 1987.
- ΦΩΣΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ Αγαθάγγελος: «*Το χωρίον Ίμερα*» ΠΕ τ.11, Θεσσαλονίκη 1941.
- ΦΩΣΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ Αγαθάγγελος: «*Το Φροντιστήριο Τραπεζούντας*», Ημερολόγιο-Λεύκωμα Παναγίας Σουμελά, Θεσσαλονίκη 1968-69.
- ΦΩΤΙΑΔΗΣ Θανάσης: «*Μητριαρχικά επιβιώματα στον ποντιακό γάμο*», ΑΠ, τ.38, Αθήνα 1984.
- ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κώστας: «*Οι εξισλαμισμοί της Μικράς Ασίας και οι Κρυπτοχριστιανοί του Πόντου*», Θεσσαλονίκη 1988.
- ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κώστας: «*Συνοπτική Ιστορία του ποντιακού ελληνισμού*», στο «*Εισαγωγή της ιστορίας του ποντιακού ελληνισμού στα διδακτικά βιβλία*» (Πρακτικά συνεδρίου του Πανελληνίου Συνδέσμου Ποντίων Εκπαιδευτικών), Αθήνα 1999

- ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κώστας «*Η εθνική και θρησκευτική συνείδηση των Ελλήνων του Πόντου*», λόγος εκφωνηθείς στις 25.3.1996, έκδοση του ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1996.
- ΦΩΤΙΑΔΗΣ Κώστας : «*Πηγές της ιστορίας του κρυπτοχριστιανικού προβλήματος*», Θεσσαλονίκη 1997.
- ΧΑΤΖΗΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ Διονύσης: «*Οικισμοί του Πόντου: Το Χάλχατζη του Ακ Νταγ Μαντέν*». ΠΕ, τ. 53, 1983.
- ΧΕΙΜΩΝΙΔΗΣ Ευρυπίδης: «*Δομή της ποντιακής οικογένειας και ιεράρχηση των μελών της*». ΑΠ, τ.38, Αθήνα 1984.
- ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ, Μητροπολίτης Τραπεζούντας : «*Η εκκλησία Τραπεζούντας*», ΑΠ, τόμος 4 και 5, Αθήναι 1933.
- ΨΑΘΑΣ Δημήτρης: «*Γη του Πόντου*» Εκδόσεις μαρή, Αθήναι 1965.
- ΨΩΜΙΑΔΗΣ Πολύκαρπος: «*Έθιμα γάμου στα Κοτύωρα*», Ανατολικόν Ημερολόγιον, εν Κωνσταντινουπόλει 1895.

Β) Ξένη βιβλιογραφία

- QUINET VITAL: «*La Turquie D'Asie*» (Η Ασιατική Τουρκία) Tome Premiere, Paris 1892
- CRYSANTHOS, Archbishop of Trebizont «*The Euxine Pontus Question*» (Το Ζήτημα του Ευξείνου Πόντου). Memorandum submitted to the Peace -Conference by His Eminence, PARIS, 2 May 1919.
- «*Türkiye Karayolları hartası*» (Χάρτης Εθνικών Οδών της Τουρκίας), Kuydaş yayin, Kuşadası
- LOWRY Heath: «*Trabzon Şehriniñ İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583*» (Εξισλαμισμός και Εκτουρκισμός της πόλης της Τραπεζούντας:1461-1583). Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. Istanbul 1981.
- BRYER Antony «*The Toyrokokratia in the Pontos*» (Η Τουρκοκρατία στον Πόντο), στο «Neoellinika» Austin –Texas/USA, 1970.
- AKSAMAZ Ali İhsan: «*Kafkasya'dan Karadeniz'e Lazlar' in Tarihsel Yolculuğu*» (Το Ιστορικό Ταξίδι των λαζών από τον Καύκασο), İstahbul 1997
- MATHIEU Henri: «*La Turquie et ses differents peuples*» (Η Τουρκία και οι διάφοροι άνθρωποι της) t.II
- ASAN Ömer: «*Pontos Kültürü*» (Ποντιακός πολιτισμός) Belge yayınları, Istanbul 1996.
- ALBAYRAK Hüseyin: «*Trabzon basin tarihi*» («Ιστορία του Τύπου της Τραπεζούντας»), Ankara 1994.
- GENCER Ali İhsan, ÖZEL Sabahattin: «*Türk İnkılap Tarihi*» (Ιστορία της Τουρκικής Μεταπολίτευσης), İstahbul 1994
- ANDREWS Peter Alford: «*Türkiye' de Etnik Gruplar*» (Εθνικές Ομάδες στην Τουρκία), birinci baskı, Istanbul 1992.
- UMAR Bilge: «*Türkiye deki Tarihlel Adlar*»(Ιστορικά τοπωνύμια της Τουρκίας), İhkılap Kıtabevi, Istanbul 1993
- GOLOĞLU Mahmut: «*Trabzon Tarihi*» (Ιστορία της Τραπεζούντας), Kalite Matbaası, Ankara 1975.
- ΣΥΛΛΟΓΙΚΟ Έργο : «*Doğu Akdeniz' de Liman Kentleri*» (Πόλεις - Λιμάνια

στην Ανατολική Μεσόγειο) Tarih Vakfi Yurt Yayinlari, Istanbul 1994.

-ARI Kemal: "Büyük Mübadele, Türkiye' ye Zorunlu Göç" (Η Μεγάλη Ανταλλαγή, Υποχρεωτικοί Πρόσφυγες στην Τουρκία), Tarih Vakfi Yurt Yayinlari, Istanbul 1995.

Γ) Διάφορες πηγές (Αρχεία, Κανονισμοί, Περιοδικά κλπ)

- «Ημερολόγιον Εθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων», εν Κωνσταντινουπόλει 1905
- «ΠΟΝΤΟΣ» εβδομαδιαία προσφυγική επιθεώρηση (1923-24). Ιδρυτής-Διευθυντής θεοχάρης Κοσμίδης. Αθήνα, Σάββατο 8 Σεπτεμβρίου 1923.
- «ΕΠΟΧΗ», εφημερίδα εκδιδόμενη την Δευτέραν, Τετάρτην, Πέμπτην και Σάββατον, Τραπεζούς, Πέμπτη 1 Οκτωβρίου 1920.
- ΕΠ, Σύγγραμμα περιοδικόν, Εν Τραπεζούντι, Έτος Α (1880-81) και Β (1881-82)
- ΕΦΣΚ, Σύγγραμμα περιοδικόν, τόμος ΙΓ , Εν Κωνσταντινουπόλει 1879
- ΠΕ, τ. 4^ο, Θεσσαλονίκη 1953.
- ΠΕ, τ. 6^ο, Θεσσαλονίκη 1955.
- ΠΕ, τ. 7^ο, Θεσσαλονίκη 1956.
- ΠΕ, τ. 86-87, Θεσσαλονίκη 1957
- ΠΕ, περίοδος Β', τ. 7^ο, Θεσσαλονίκη 1981.
- ΕΑ, έτος 1^ο, τόμος 2^ο, εν Κωνσταντινουπόλει 1881,.
- ΕΑ, τόμος 30^ο, 1906.
- ΕΑ, τόμος 29ος, 1905.
- ΕΑ, τόμος 24, 1900.
- ΕΑ, τόμος 24^ο, 1900.
- ΕΑ, τόμος 26, Εν Κωνσταντινουπόλει 1902.
- ΕΑ, τόμος 17, έτος ΙΓ', 1893-94, Εν Κωνσταντινουπόλει 7 Μαΐου 1893.
- ΕΑ, τόμος 19, Έτος ΙΕ, εν Κωνσταντινουπόλει 23 Ιουνίου 1895.
- ΕΑ, τόμος 26, σελ. 375, Εν Κωνσταντινουπόλει 1902.
- ΕΑ, τόμος 26, Εν Κωνσταντινουπόλει 1902.
- ΕΑ, τόμος 30, Εν Κωνσταντινουπόλει 1906.
- ΕΑ, τόμος 26, Εν Κωνσταντινουπόλει 1902
- ΕΑ, τόμος 25, Εν Κωνσταντινουπόλει 1901.
- ΕΑ, τόμος 35^ο, εν Κωνσταντινουπόλει 1911.
- ΕΑ, τόμος 37^ο, Κωνσταντινούπλις 1913
- ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, περιοδικό του ΜΣΑ, τόμος 2^ο, τεύχος 1^ο, Αθήναι 1905
- ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμ. 2^ο, τεύχος 2^ο Αθήναι 1905.
- ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, Τόμος 3^ο, τεύχος 7^ο, Εν Αθήναις 1906.
- ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμ.4^ο, Αθήναι 1907
- ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμος 5^ο, τεύχη Ζ' και Η' , Αθήναι, Ιούλιος-Αύγουστος 1908.
- ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, Τόμος 6^ο, τεύχος 1^ο, Αθήναι, Ιανουάριος 1909.
- ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμος 6^ο, τεύχος 2^ο, Αθήναι 1909.
- ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ, τόμ. Ζ-Η, Εν Αθήναις Ιούλ.-Αυγ. 1910.

- «ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ των αστικών σχολών των αρρένων και θηλέων της Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως», εν Κωνσταντινουπόλει, εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, 1897.
 - «ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ των αστικών σχολών της Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως», εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, εν Κωνσταντινουπόλει 1907.
 - «ΑΝΑΛΥΤΙΚΟΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ των μαθημάτων των εξαιτών αστικών σχολών Κων/πόλεως», εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, Κων/πολις 1912.
 - ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ Εκπαιδευτικής Αδελφότητος Κρωμναίων 1908-1909, Εν Τραπεζούντι 1909
 - «ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ της Ορθοδόξου κοινότητος Τραπεζούντος, κατά μήνα Μάιον 1901»
 - «ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ της ορθοδόξου ελληνικής κοινότητος Τραπεζούντος», εκ του τυπογραφείου Σεράση, εν Τραπεζούντι 1909.
 - «ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ της Κεντρικής Πατριαρχικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής», εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, Εν Κωνσταντινουπόλει 1892.
 - «ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ της εν Κοτυώροις (Ορδού) Ψωμιαδείου Σχολής», εν Κωνσταντινουπόλει 1878.
 - «ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ των εν Αμισώ ελληνικών εκπαιδευτηρίων», εν Αμισώ 1890.
 - «ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ του ΠΟΝΤΟΥ και Οδηγός Τραπεζούντος και Περιχώρων», Εν Τραπεζούντι 1904.
 - «ΦΑΡΟΣ της ΑΝΑΤΟΛΗΣ», εγκυκλοπαιδικόν ημερολόγιον του έτους 1901, εν Κωνσταντινουπόλει 1900.
 - «ΦΑΡΟΣ της ΑΝΑΤΟΛΗΣ», εγκυκλοπαιδικόν ημερολόγιον του έτους 1902, Εν Κωνσταντινουπόλει 1901.
- ΑΥΕ/Φ1857,76/1. Έκθεση του Υποπροξένου Τραπεζούντας Κ. Ν. Κυπριώτη με αρ. 116 και ημερομηνία 15 Φεβρουαρίου 1857 προς το Υπουργείο Εξωτερικών, σχετική με το ζήτημα των Κρυπτοχριστιανών που επιδιώκουν την αναγνώρισή τους.
- ΑΜΣΑ/ Φ Τραπεζούντος /IB 92. Έγγραφο του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Τραπεζούντος «Ξενοφών» προς τον Πρόεδρο του Μικρασιατικού Συλλόγου «Η Ανατολή», που υπογράφεται από τον Αντιπρόεδρο Ιωάννη Παρχαρίδη και το Γεν. Γραμματέα Ν. Καρυοφύλλη.
 - ΑΜΣΑ / Φ.Τραπεζούντος / IB 139 /1912. Έγγραφο της Εφορίας Τραπεζούντος προς το Σύλλογο με αρ. πρωτ. 250 και ημ/νία 28 Ιαν. 1912.
 - ΑΜΣΑ, / Φ.Τραπεζούντος / IB 62. Εδώ η Εφορία των σχολείων της Τραπεζούντας ευχαριστεί το Σύλλογο για την προσφορά του – μέσω επιστολής του – προς το Συμβούλιο των Σχολείων της πόλης για τη χορήγηση υποτροφιών προς αποφοίτους του Φροντιστηρίου για να καταρτιστούν ως δάσκαλοι & δασκάλες.
 - Α.Μ.Σ.Α., Φ. Τραπεζούντος /IB 42, έγγραφο με ημερομηνία 9-11-1903.
 - Α.Μ.Σ.Α., Φ. Τραπεζούντος/IB 26. Πρόκειται για έγγραφο προς το Σύλλογο με ημερομηνία 25 Νοεμβρίου 1902 που υπογράφουν τα μέλη –ποντιακής καταγωγής που διαμένουν στην Αθήνα- Χαράλαμπος Ανδρεάδης, Ν. Λεοντίδης, Θωμαΐδης, Σουλιάδης κλπ. Το έγγραφο αυτό αφορά τον Τραπεζούντιο Παναγιώτη Ακρίτα, ο οποίος εκτός των άλλων ενίσχυσε με 500 λίρες την οικοδόμηση του νέου κτιρίου του Φροντιστηρίου, αλλά και –κυρίως – προσφέρει 7000 λίρες για την ανέγερση του Ακρίτειου νοσοκομείου Τραπεζούντας, το οποίο ως γνωστόν οικοδομείται το 1906.

- ΑΜΣΑ / Φ. Τραπεζούντος / IB 22. Έγγραφο της Εφορίας των Σχολείων της Τραπεζούντας με ημερομηνία 10 Ιουλίου 1902, όπου ζητά από το Μικρασιατικό Σύλλογο «Η Ανατολή» της Αθήνας να φροντίσει να βρεί και αποστείλει δάσκαλο για το Φροντιστήριο.
- ΑΜΣΑ / Φ Τραπεζούντος/ IB 24 / 1902. Έγγραφο της Εφορίας των σχολείων Τραπεζούντος προς το Μικρασιατικό Σύλλογο «Ανατολή» με αρ. πρωτ. 59 και ημερομηνία 16 Αυγούστου 1902.
- ΑΜΣΑ / Φ. Τραπεζούντος / IB 90 / 1906. Επιστολή προς το Σύλλογο «Η Ανατολή» από τον Διδασκαλιστή Αλέξανδρο Ντάνια.
- ΑΜΣΑ / Φ.Τραπεζούντος / IB 126 /1910. Έγγραφο της Εφορίας Τραπεζούντος προς το Σύλλογο «Η Ανατολή», με το οποίο ζητά ένα Δοδασκαλιστή απόφοιτο του Διδασκαλείου Αθηνών.
- ΑΜΣΑ / Φ.Τραπεζούντος / IB 106 / 1907. Έγγραφο προς το Σύλλογο «Η Ανατολή» της Εφορίας Τραπεζούντας, με αρ. πρωτ. 733 και ημερομηνία 26 Σεπτ. 1907.
- ΑΜΣΑ / Φ.Τραπεζούντος /1913 . Έγγραφο της Εφορίας Τραπεζούντας προς το Σύλλογο με αριθ. Πρωτ. 411 και ημερομηνία 12 Ιουνίου 1913.
- ΑΜΣΑ / Επαρχία Αμασείας/ ΙΑ 5. Έγγραφο του συμβουλίου της ελληνικής κοινότητας Σινώπης προς το Μικρασιατικό Σύλλογο «Η Ανατολή» με αρ. πρωτ.371 και ημ/νία 17 Φεβρουαρίου 1895, όπου εκφράζονται θερμές ευχαριστίες προς το Σύλλογο για τη βοήθειά του προς την κοινότητα.
- Α.Μ.Σ.Α., Φ. Τραπεζούντος / IB 47. Το έγγραφο αυτό με ημερομηνία 27-12-1903 ο δάσκαλος Νεσλαχανίδης που έφτασε στην Τραπεζούντα με την ευθύνη του συλλόγου για να διδάξει στο Φροντιστήριο, εκφράζει την απογοήτευσή του για το επίπεδο της εκεί παρεχόμενης εκπαίδευσης, μάλιστα δε αναφέρει ότι οι μαθητές της Δ' τάξης του δημοτικού σχολείου αγνοούν «και αυτά τα βραχέα και μακρά φωνήεντα και την κλίσιν πρωτοκλίτων και δευτεροκλίτων ονομάτων»
- Α.Μ.Σ.Α., Φ. Τραπεζούντος / IB 46. Έγγραφο με ημερομηνία 22 Δεκ. 1903 από το δάσκαλο Ιωάνη Καστηνό, ο οποίος αποστέλλει στο Σύλλογο συνδρομή του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Τραπεζούντας «Ο Ξενοφών».
- Α.Μ.Σ.Α., Φ. Τραπεζούντος/IB 22 και IB24. Πρόκειται για χαρακτηριστική περίπτωση εγγράφων. Στο πρώτο έγγραφο με αρ.πρωτ. 40 και ημερομηνία 10 Ιουλίου 1902, η εφορεία των εκπαιδευτηρίων Τραπεζούντας ζητά από το Σύλλογο να στείλει ένα «διδασκαλιστήν ικανόν και χρηστοθήη, πτυχιούχον, ει δυνατόν, του διδασκαλείου Αθηνών» με αποδοχές «λίρας Τουρκίας Πεντήκοντα, έναντι εργασίας 36 ωρών (την εβδομάδα)». Με το δεύτερο έγγραφο (αρ. πρωτ. 59/16 Αυγ. 1902) επανέρχεται στο προηγούμενο αίτημά της, ζητώντας και δεύτερο εκπαιδευτικό, γιατί στο μεταξύ οι ανάγκες έγιναν μεγαλύτερες.
- ΚΠΑ έτους 1899
- ΜΑΚΠ, ετών 1842-43, 1848-49,1851-52 και 1853-53.
- ΜΑΚΠ, 1842-43.
- ΜΑΚΠ, 1845-46.
- ΜΑΚΠ, 1848-49.
- ΜΑΚΠ, 1851-52.
- ΜΑΚΠ, 1852-53.
- ΜΑΚΠ, 1856-57.
- ΜΑΚΠ, 1859-60

- ΜΑΚΠ, 1860-61
- ΜΑΚΠ, 1865-66.
- ΜΑΚΠ, 1865-66.

Δ) Πληροφορητές

- ΓΙΑΚΟΥΣΤΙΔΗΣ Σπύρος του Δημητρίου, γεννηθείς στην Τραπεζούντα το 1896, Θεσσαλονίκη, οδός Βασιλέως Γεωργίου, 30 Νοεμβρίου 1993.
- ΣΠΥΡΑΝΤΗΣ Ανδρέας του Αγαθάγγελου, γεννηθείς στη Σάντα το 1907, 18 Ιουνίου 1992, Δροσιά Αττικής
- ΣΟΥΜΕΛΙΔΗΣ Απόστολος του Αλκιβιάδη, πληροφορητής, γεννηθείς στην Τραπεζούντα το 1907, στην οικία του Μοσχονησίων 39, Πλ. Αμερικής Αθήνα, Σάββατο 11-12-1993.
- ΧΕΙΜΩΝΙΔΗΣ Ευάγγελος του Θεοδοσίου, γεννηθείς το 1913 στη Σάντα, Γραφεία σωματίου «Παναγία Σουμελά» Θεσσαλονίκη, 29-11-1993, ώρα 11.00.
- ΣΠΥΡΙΔΗΣ Χρήστος του Σπύρου, γεννηθείς το 1907 στη Σινώπη, Πέμπτη 7 Σεπτεμβρίου 1995, ώρα 12.00, προξενείο της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη
- ΣΙΑΜΙΔΗΣ Ιωάννης του Κωνίνου, γεννηθείς τον Αύγουστο του 1905 στα Λιβάδια Γαλλίνας Τραπεζούντας, Ροδοχώρι Ναούσης, 16 Απριλίου 1998, ώρα 17.30.
- ΚΑΛΑΪΤΖΙΔΗΣ Νικόλαος του Παναγιώτη, γεννηθείς στη Χόψα Χαλδίας το 1903, 10 Μαρτίου 1999 στην οικία του, 40 εκκλησιών 10 Περιστερί, ώρα 17.30.
- ΠΕΤΡΙΔΗΣ Ιωάννης του Ανδρέα, γεννηθείς το 1912 στο Κίρις Χανα (Kiris Hane) 4 χιλιόμ. νότια της Τραπεζούντας, γραφεία «Παμποντιακής» Ενώσεως Αθηνών, 10 5-1999, ώρα 18.00.
- ΚΑΚΟΥΛΙΔΗΣ Χρήστος του Ιωάννη, γεννηθείς το 1907 στη Λιβερά της Τραπεζούντας, Σάββατο 7 Ιουνίου 1997, ώρα 12.00, στην αυλή της εκκλησίας των Αγίων Θεοδώρων Βλάχκας Κωνσταντινούπολης.

Παραρτήματα:

1. Κανονισμός της ορθοδόξου κοινότητας Τραπεζούντος του 1909 (σελίδα 228)
2. Φωτογραφία των αποφοίτων του Φροντιστηρίου σχολ. έτους 1912-13, με τους καθηγητές και το Διευθυντή Ν. Λιθοξόο (σελ.256).
3. Απολυτήριο του Εμπορικού τμήματος του Φροντιστηρίου, σχολικού έτους 1912-13 (σελ.257).
4. Έγγραφο της Εφορίας των ελληνικών εκπαιδευτηρίων Τραπεζούντος με ημερομηνία 10 Ιουλίου 1902, προς τον Πρόεδρο του Συλλόγου των Μικρασιατών "Η Ανατολή " (σελ. 258).
5. Απόδειξη ετήσιας συνδρομής στο Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο " Ο Ξενοφών" Τραπεζούντος, έτους 1913-14 (σελ. 259).
6. Κανονισμός του εν Τραπεζούντι Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου "Ο Ξενοφών" Τραπεζούντος, εν Αθήναις 1900 (σελ. 260).
7. Ενδεικτικόν Ιεράς Μητροπόλεως Τραπεζούντος, περί παροχής αδείας του διδάσκειν εν τω Φροντιστηρίω Τραπεζούντος (30 Σεπτεμβρίου 1904) (σελ. 271).
8. Έγγραφο του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου "Ο Ξενοφών " Τραπεζούντος προς τον Πρόεδρο του Συλλόγου των Μικρασιατών "Η Ανατολή" κατά το 1906 (σελ. 272).
9. Ένδεκα (11) ολοσέλιδες διαφημίσεις επιχειρήσεων Ελλήνων της Τραπεζούντας του 1904 (σελ. 273).
10. CHRYSANTHOS, Archibishop of Trebizont: "The Euxine Pontus Question". Memotandum submitted to the Reace Conferehce, Paris 2-5-1919 (σελ. 284).
11. Φωτογραφία του κτιρίου του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας των αρχών του 20ού αιώνα (σελ. 303).
12. Ενδεικτικό της 2ας τάξεως του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας του σχολικού έτους 1869-1870 (σελ. 304).-

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ

ΤΗΣ

ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ

ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΟΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΛΙΘΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΣΕΡΑΣΗ

ΕΝ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙ

1909

11 21 5

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ

ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ

ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΟΣ

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Άρθρον 16ον.

Διαγράφονται αι λέξεις «των περιών πρόκεινται Αντιπροσώπων αποσυρομένων μετά την εξέλεξιν κατά την σύσκεψιν και διαψήφισιν.»

Άρθρον 50όν.

Διαγράφεται η φράσις «εις τούτων διε πρόδικησιν οι παρόντες αποτελοῦσιν άπαρτίαν.»

Άρθρον 59ον.

Άντι τής λέξεως και των Συμβούλων κνχγιωθι «και του Γραμματέως.»

Άρθρον 104ον.

Μετά τής λέξεως των δονήμιων έκαστου πρόσθεσιν «του ποιοῦ μη υπερβαίνοντος τά 20 γρη».

Περὶ επικυβείων τιμών.

Άρθρα 6, 7, και 8

Άντι τῶ Εὐαγγέλιου τῆς Κοινοῦτος, θά τεθῆ «Τῶ Μεγάλῳ Εὐαγγέλιῳ των Σχολείων και Εὐαγγέλιῳ τῆς Κοινοῦτος.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Περὶ τῆς Κοινοῦτος.

Άρθρον 1ον.

Τὴν Ὀρθόδοξον Ἑλληνικὴν Κοινοῦτητα Τραπεζούντος ἀποτελοῦσι πάντες οἱ Ὀρθόδοξοι Χριστιανοί, κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης, οἱ ἔντες τεταγμένοι ὑπὸ τὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Μητροπολίτου Τραπεζούντος.

Άρθρον 2ον.

Ἡ Κοινοῦτης Τραπεζούντος συγχροτεται ἐξ ἐνεία ἐνοριῶν, τῶν ἑξῆς: τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου, τῆς Ἁγίας Μαρίας, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ἰσακτακλῆ, τῆς Ἰπαστανῆς, τοῦ Ἁγίου Βασίλειου, τοῦ Χριστοῦ, τῆς Θεοσχεπαστου, τῆς Δαφνεῦτος και τῶν Ἐξωτείγων.

Άρθρον 3ον.

Τὰ τῆς Κοινοῦτης κρήματα εἰσῆλθουσι α΄) ὁ Μητροπολίτης Τραπεζούντος ἢ ἐν ἀπουσίᾳ αὐτοῦ ὁ Ἄρ-

χιερατιχός Ἐπίτροπος, β') ἡ Ἀντιπροσωπεία, γ') ἡ Δη-
μογεροντία καὶ δ') τὸ Συμβούλιον τῶν Σχολείων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τοῦ Μητροπολίτου.

Ἄρθρον 4ον.

Ὁ Μητροπολίτης Τραπεζούντος ὧν ὁ γενικὸς διου-
θυντὴς καὶ ἐπόπτης τῶν πραγμάτων τῆς Κοινοῦτος
ἐν τῇ διοικήσει αὐτῶν α') προνοεῖ, ἵνα ὑπαρξῶσι πάν-
τοτε καὶ ἐν ἐνεργείᾳ τὰ ἀπαιτούμενα καὶ νεομισημένα
Σωματεία τῆς Κοινοῦτος, β') μεριμνᾷ, ὅπως ταῦτα
ἐκκληρώσιν ἐπιμελῶς, νομίμως καὶ τελεσφόρως τὰ κα-
θήκοντα αὐτῶν, γ') ἐπικυροῖ ὡς Πρόεδρος πάντα τὰ
ἐξ αὐτῶν ἀπορέοντα ἔγγραφα καὶ δ') ἐπιτηρεῖ τὴν πι-
στὴν τήρησιν τοῦ παρόντος Κανονισμοῦ καὶ τῶν δια-
φόρων ψηφισμάτων τῶν Σωματείων.

Ἄρθρον 5ον.

Ὅταν ὁ Ἀρχιερεὺς πρόκειται νὰ ἀποδημῇ ὡς συνο-
δικὸν μέλος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἢ δι' ἄλλην
αἰτίαν, ἦτις ᾗθελεν ὑποχρεώσῃ αὐτὸν νὰ ἀποδημῇ πλέ-
ον τῶν ἑξ μηνῶν, δι' ἐγκυκλίου ἐπ' Ἐκκλησιῶν ἀναγι-
νωσκομένης ὑποδεικνύει τὸν Ἐπίτροπον αὐτοῦ· ἔταν δὲ
πρόκειται νὰ ἀποδημῇ τῆς Τραπεζούντος εἰς διάφορα
μέρη τῆς ἐπαρχίας του, διορίζει τὸν Ἐπίτροπον αὐτοῦ

δι' ἐπιστολῆς, ἀναγινωσκομένης ἐν τῇ πρώτῃ συνεδριά-
σει τῶν Σωματείων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῆς Ἀντιπροσωπείας.

Ἄρθρον 6ον.

Ἡ Ἀντιπροσωπεία τῆς Κοινοῦτος συνίσταται ἐκ
36 μελῶν ἐκλεγομένων ἀνά 4 ἐκ τῶν 9 ἐνοριῶν.

Ἄρθρον 7ον.

Ἐν τῇ Ἱερᾷ Μητροπόλει καταρτιζόμενος διὰ τῶν
Ἐφημερίων φυλάττεται γενικὸς κατάλογος τῶν ἐκλο-
γέων ἐκαστῆς τῶν ἐνοριῶν, ἀναθεωρούμενος ἐκάστοτε
πρὸ τῶν ἐκλογῶν τῆς Ἀντιπροσωπείας.

Ἄρθρον 8ον.

Πᾶς πολίτης ἔχων συμπληρωμένον τὸ 21ον ἔτος
τῆς ἡλικίας του καὶ ἐγκαταστημένος ἐν τῇ πόλει ἀπὸ
διετίας ὑποχρεοῦται νὰ ἐγγραφῇ εἰς τὸν εἰδικὸν τῆς ἐνο-
ρίας αὐτοῦ κατάλογον τῶν ἐκλογέων· ἔχει δὲ δικαίωμα
ψήφου ἐκλογέως ἐν τῇ ἐνορίᾳ, ἐν ἣ κατὰ τὰς ἐκλογὰς
καταοικεῖ.

Ἄρθρον 9ον.

Ἐκλέξιμος Ἀντιπρόσωπος εἶνε πᾶς πολίτης ἐγκατε-

6

σταμένος από τριετίας ἐν τῇ πόλει, ἔ/ων συμπεπληρωμένον τὸ βῆν ἔτος τῆς ἡλικίας του καὶ ὦν συνδρομητής τῶν Σχολείων.

Ἄρθρον 10ον.

Ἦρος ἐκλογὴν τῶν Ἀντιπροσώπων ἐντὸς τῆς πρώτης δεκαπενθήμερας τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου ἢ Ἱερὰ Μητρόπολις δι' ἐγκυκλίου ἐπ' Ἐκκλησιῶν ἀναγνωσχομένης προσκαλεῖ τοὺς ἐκλογεὺς ἐκάστης τῶν ἐνοριῶν, ἵνα προσεργόμενοι τῇ ἐπομένῃ Κυριακῇ ἐν ὄρισμένῳ τόπῳ ἐκλέξωσι τοὺς Ἀντιπροσώπους τῆς ἐνορίας τῶν.

Ἄρθρον 11ον.

Τὴν ἐκλογὴν τῶν Ἀντιπροσώπων ἐκάστης ἐνορίας ἐπιδέλκει Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ, ἀπορτιζομένη ἐκ τῶν Ἐπιτρόπων τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ Μουχτάρη καὶ τῶν Ἀζάδων καὶ προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ Ἐφημερίου.

Ἄρθρον 12ον.

Οἱ ἐκλογεὺς προσεργόμενοι ἐν τῷ ὄρισμένῳ τόπῳ ἀπὸ τῆς ἀπολύσεως τῆς Ἐκκλησίας μέχρι τῆς 11ης ὥρας σουρκετὶ ἐγγράφουσιν ἕκαστος τὰ ὀνόματα 8 Ἀντιπροσώπων ἐπὶ δελτίου, ἐσφραγισμένου ὑπὸ τῆς Ἱεράς Μητροπόλεως, καὶ φέττουσι τὸ ψηφοδέλτιον ἐντὸς καλπῆς σφραγισμένης ὁμοίως κρατεῖται δὲ ὑπὸ τῆς Ἱπιτροπῆς κατὰλογος τῶν προσεργόμενων εἰς ψηφοφορίαν ἐκλογέων.

7

Ἄρθρον 13ον.

Ἀδελφμερὸν τὸ ἑσπέρας μετὰ τὸ πέρας τῆς ψηφοφορίας ἢ Ἐπιτροπὴ παραλαμβάνουσα τὴν κάλπην μετὰ τοῦ καταλόγου τῶν ψηφισάντων προσέρχεται εἰς τὴν Ἱερὰν Μητρόπολιν· ἐνταῦθα δὲ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Μητροπολίτου ἢ ἀντιπροσώπου του, ὃν αὐτὸς ὀρίζει, γίνεται ἡ διαλογὴ τῶν ψήφων ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν δι' τοῦ προεδρευόντος ἐξάγουσιν ἐκ τῆς κάλπης καὶ ἀναγινώσκουσι τὰ ψηφοδέλτια ὡς ψηφοδέκται δύο τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς, δύο δὲ ἕτερα μέλη αὐτῆς ὡς ἱεραρχικαὶ σήμεῖς σημεῖται πὰ ὀνόματα τῶν ἐκλεγομένων μετὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ψήφων αὐτῶν.

Ἄρθρον 14ον.

Εὐθύς μετὰ τὸ πέρας τῆς διαλογῆς συντάσσεται πρακτικὸν ἀναφερομένῳ ὀνομαστί τῶν ἐκλεγέντων Ἀντιπροσώπων καὶ ἱσαριθμῶν ἐπιταγόντων μετὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ψήφων ἐκάστου ὑπογράφεται δὲ ἐκ πρακτικῶν αὐμῶς ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ ἐπιχυροῦται ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου.

Ἄρθρον 15ον.

Ὁ Μητροπολίτης ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν ἀναγγέλλων εἰς τοὺς ἐκλεγέντας Ἀντιπροσώπους τὴν ἐκλογὴν τῶν διὰ πειθακίου προσκαλεῖ αὐτοὺς, ὅπως ἀναλαμβάνοντες τὰ καθήκοντα αὐτῶν προσέλθωσιν εἰς συνέδριον κατὰ τὴν πρώτην μετὰ τῆς ἐκλογῆς Κυριακῆν.

τῶν ἐκλογῶν συνεδριάσεως, κατ' ἔτος τακτικῶς μὲν κατὰ τὰς ἐξίς περιπτώσεις α') τὴν δευτέραν Κυριακὴν τοῦ Ἰανουαρίου, ἵνα ἡ Δημιουργοντία δώσῃ λόγον τῶν ὑπ' αὐτῆς πεπραγμένων, β') τὴν Κυριακὴν τῶν Μυροφόρων, ἵνα τὸ Συμβούλιον τῶν Συλλογείων δώσῃ διὰ τοῦ Προέδρου λόγον τῶν ὑπ' αὐτοῦ πεπραγμένων, γ') κατὰ Μάιον, ἵνα δώσῃσι λόγον τῶν πεπραγμένων ἡ Ἐπιτροπὴ τοῦ Νεκροταφείου καὶ τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τοῦ Νοσοκομείου· ἐκτάκτως δὲ συγκαλεῖται ἡ Ἀναπροσωπεία, ὅσας τις ἴθιλε κρῖθῃ τοῦτο ἀναγκαῖον ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου.

Ἄρθρον 21ον.

Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν τῆς λογοδοσίας ἐκάστου τῶν ὑπὸ τῆς Ἀναπροσωπείας ἐκλεγόμενων σωματείων γίνεται καὶ ἡ νέα ἐκλογὴ αὐτῶν, μερικὴ ἢ γενικὴ, καθ' ἃ ἐν τῷ ἰδιαιτέρῳ περὶ ἐκάστου αὐτῶν κεφαλαίῳ ἀναφέρεται.

Ἄρθρον 22ον.

Ἀναπρόσωπος τῆς Κοινότητος ἐκλεγόμενος Διευγέρων ἢ Συμβουλός τῶν Συλλογείων καὶ δεγόμενος τὴν ἐκλογὴν του, ἀπαλλάσσεται τῶν καθηκόντων του ὡς Ἀναπρόσωπος καὶ προσκαλεῖται ὁ ἐπιλαχίων.

Ἄρθρον 23ον.

Ἀναπρόσωπος τῆς Κοινότητος ἀπουσιαζῶν ἐπὶ δύο κατὰ: συνέχειαν συνεδριάσεις ἀνευ δεδικαιολογημένης

Ἄρθρον 16ον.

Ἀμέσιως μετὰ τὰς ἐκλογὰς εἰς τὴν πρώτην συνεδρίασιν αὐτῆς ἡ Ἀναπροσωπεία προβαίνει εἰς τὴν ἐξέλεξιν καὶ ἐπικυρωσιν αὐτῶν, τῶν περὶ ὧν πρόκειται Ἀναπροσωπῶν ἀποσυρομένων μετὰ τὴν ἐξέλεξιν κατὰ τὴν σύσκεψιν καὶ διαψήφισιν· ἐν περιπτώσει δὲ ἀκυρώσεως τῶν ἐκλογῶν ἐνόρως τινὸς μερικῆς μὲν προσκαλοῦνται εἰ ἐπιλαχόντες, ὀλιχτῆς δὲ γίνεται νέα ἐκλογὴ.

Ἄρθρον 17ον.

Ἐνστάσις ἀκυρώσεως τῶν ἐκλογῶν ὑπὸ τῶν ἐκλογέων ἐνόρως τινὸς γίνεται δεκτὴ ἐντὸς τριῶν ἀπὸ τῆς ἐκλογῆς ἡμερῶν, μεθ' ἃς πᾶσα τοιαύτη ἀπορρίπτεται.

Ἄρθρον 18ον.

Ἢ διάσκεια τῆς Ἀναπροσωπείας εἶνε τετραετής.

Ἄρθρον 19ον.

Ὀυσίωδης καὶ κύριος ἴσρακατῆρ τῆς Ἀναπροσωπείας εἶνε ὁ ἐκλογικὸς καὶ ἐξελεγκτικὸς ἴσρατῆρ ἐκλέγει τὴν Δημιουργοντίαν, τὸ Συμβούλιον τῶν Συλλογείων, τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τῆς Μονῆς Θεοσκεπαστοῦ, τὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Νεκροταφείου καὶ τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τοῦ Νοσοκομείου· ἴσρατῆρ δὲ κατ' ἔτος λόγον τῶν πράξεων τῶν σωματείων τούτων.

Ἄρθρον 20ον.

Ἢ Ἀναπροσωπεία συγκαλεῖται ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου ἐγγράφως, ἐκτὸς τῆς πρώτης πρὸς ἐπικυρωσιν

αίτιας, ἢ ἀποχωρῶν τῆς συνεδριάσεως ἐπὶ σκοπιῇ πα-
ραλύσεως τῆς ἀπαρτίας, θεωρεῖται ἀπληγαχόμενος τῶν
καθηκόντων του καὶ ἀντικαθίσταται ὑπὸ τοῦ ἐπιλα-
χόντος.

Ἄρθρον 24ον.

Ἢ Ἀντιπροσωπεῖα συγκαλεῖται ἀπαρτίαν πρὸς συνε-
δρῖασιν παρόντων 19 μελῶν.

Ἄρθρον 25ον.

Ἦν καὶ μετὰ τρίτην πρόσκλησιν εἰς συνεδρῖασιν
μὴ καταβληθῆ ἀπαρτία, ἢ Ἀντιπροσωπεῖα θεωρεῖται
διαλελυμένη ἀφ' ἐαυτῆς, ὁ δὲ Μητροπολίτης προσκα-
λεῖ τοὺς πολίτας εἰς ἐκλογὴν νέας Ἀντιπροσωπεῖας.

Ἄρθρον 26ον.

Τὰ πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων τῆς Ἀντιπροσωπεῖας
ἐγκριθέντα υπογράφονται ὑπὸ τοῦ Προέδρου καὶ τῶν
μελῶν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπομένης συνεδριάσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῆς Δημογεροντίας.

Ἄρθρον 27ον.

Ἢ Δημογεροντία εὔσα τὸ Συμβούλιον τῆς Μητρο-
πόλεως εἰς τὰς ὑποβάσεις τῶν Χριστιανῶν καὶ τὰς
σχέσεις τῆς Κοινοῦτος πρὸς πᾶς ἐπιτοπίους Ἀρχάς,

ἀποτελεῖται ἐξ ὀκτώ μελῶν, ἐκλεγομένων ὑπὸ τῆς
Ἀντιπροσωπεῖας διὰ μυστικῆς ψηφισθρίας καὶ ἰσο-
λύτου πλειοψηφίας τῶν παρόντων, ἐκάστου Ἀντιπρο-
σώπου ἐγγράφοντος ὀκτὼ ὀνόματα ἐν τῇ ψηφοδέλτιῳ
διὰ δευτέρας δὲ ψηφισθρίας ἐπίσης δι' ἀπολύτου πλειο-
ψηφίας ἐκλέγονται καὶ τέσσαρες ἐπιλαχόντες.

Ἄρθρον 28ον.

Ἐκλέξιμος Δημογέρων εἶνε πᾶς πολίτης ἐγκατεστη-
μένος ἀπὸ τριετίας ἐν τῇ πόλει, ἔχων συμπεπληρωμένον
τὸ 40ὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του καὶ ὦν συνδρομητῆς τῶν
Σχολείων.

Ἄρθρον 29ον.

Ἢ περίοδος τῆς Δημογεροντίας εἶνε διετής, τοῦ
ἡμίσους τῶν Μελῶν ἀνανεουμένου κατ' ἔτος.

ΣΗΜ. Ἐἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου ἔτους μετὰ τὴν ἐρασιγίαν τοῦ
προέδρου Κανονισμοῦ ὀρίζονται ὑπὸ τῆς Ἀντιπροσωπεῖας διὰ κλήρου οἱ
πρῶτοι ἀποχωρήσαντες.

Ἄρθρον 30όν.

Ἢ δικαιοδοσία τῆς Δημογεροντίας εἶνε διοικητικὴ
περὶ πάσης ὑποβάσεως τῆς ἀρμοδιότητος αὐτῆς, δις
λαμβάνουσι μέρος καὶ τὰ ὀκτὼ μέλη αὐτῆς, καὶ δικα-
στική, ὅτε λαμβάνουσι μέρος 4 μέλη, ὀριζόμενα ὑπὸ
τῆς Δημογεροντίας δι' ἐν ἔτος διὰ κλήρου.

να καταβάλλη τὸ ἀνάκαθεν διὰ τὴν κλητήρα εἰθισμένον ἐπιχορήγημα, ὀριζόμενον ἐκείνῳ ὑπὸ τῆς Δημογεροντίας· ὁ δὲ γραμματεὺς μισθοδοτεῖται παρὰ τοῦ Μητροπολίτου, διορίζεται δὲ καὶ παύεται ὑπ' αὐτοῦ ἐν συνεννοήσει μετὰ τῆς Δημογεροντίας.

* Ἄρθρον 36ον.

Ἐὰν πρακτικὰ υπογράφονται ὑπὸ τοῦ Προέδρου καὶ ἀπάντων τῶν μελῶν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπομένης συνεδριάσεως.

* Ἄρθρον 37ον.

Ἐπειδὴ ἕκαστος τῶν παρόντων Δημογερόντων ὀφείλει νὰ υπογράψῃ τὰ πρακτικὰ καὶ ἀντιθέτου γνώμησιν, δικαιούται εὐτος ν' ἀπαιτήσῃ τὴν καταχώρισιν τῆς γνώμησιν του ἐν αὐτοῖς.

* Ἄρθρον 38ον.

Ἀπαγορεύεται τῷ γραμματεὶ νὰ λαμβάνῃ ἀποσπάσματα τῶν πρακτικῶν ἢ ἐγγράφου τινός, ἢ νὰ διδῇ τοιαῦτα οἰριδίῳ, ἀνευ ἀδείας τοῦ Μητροπολίτου.

* Ἄρθρον 39ον.

Ἢ Δημογεροντία ὀφείλει, ὡς καὶ ἐν τῷ 20ῳ ἄρθρῳ ἐρρήθη, νὰ δώσῃ λύσιν τῶν πράξεων τῆς εἰς τὴν Ἀντιπροσωπείαν κατ' ἔτος τὴν δευτέραν Κυριακὴν τοῦ Ἰανουαρίου.

* Ἄρθρον 31ον.

Ἢ Δημογεροντία δικάζει πρωτοδικίως τὰς εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτῆς κατὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ προνόμια ὑπαγομένους ὑποθέσεις συμφώνως πρὸς τοὺς γενικοὺς τῶν Πατριαρχείων ἰκανοισμὸς καὶ τὰς δικονομικὰς αὐτῶν ἐδηγίας, ἐφ' ὧν καὶ κανονίζεται ὁ τρόπος τῆς διαδικασίας.

* Ἄρθρον 32ον.

Ἐὰν ἀπαντήσεις ἢ ταχύφρα, κοινοτικὰ πράγματα ἀφορώντα, ἀποφασίζονται ὑπὸ τῆς Δημογεροντίας.

* Ἄρθρον 33ον.

Ἢ Δημογεροντία συνεδριάζει κατὰ πᾶσαν Παρασκευὴν, ἑσπέρως ὑπάρχουσιν ὑποθέσεις, ἐκτάκτως δὲ ὅταν δεήσει.

* Ἄρθρον 34ον.

Ἢ Δημογεροντία θεωρεῖται ἐν ἀπασφίᾳ, ἂν εἴνε παρόντα, πλὴν τοῦ Προέδρου, πρὸς δικηρικῶν μὲν ὑποθέσεων 4 τῶν μελῶν αὐτῆς, πρὸς δικαστικῶν δὲ 2.

* Ἄρθρον 35ον.

Ἢ γραμματεὺς τῆς Δημογεροντίας εἶνε καὶ γραμματεὺς τῆς Μητροπόλεως, καὶ ὁ κλητὴρ τῆς Δημογεροντίας εἶνε καὶ κλητὴρ τῆς Μητροπόλεως. Καὶ ὁ μὲν κλητὴρ διορίζεται, μισθοδοτεῖται καὶ παύεται παρὰ τοῦ Μητροπολίτου, ὑποχρεουμένης ἐκείνης ἑκκλησίας

ἀποτυχία δὲ ἀπαρτίας, ἐν δευτέρᾳ προσκλήσει οἱ πα-
ρόντες ἐξ ἀφωτέρων, ἂν εἴνε ὁ τούλῳχιστον, ἀποτε-
λοῦσιν ἀπαρτίαν.

ΚΕΦΑΛΛΙΟΝ Ε΄.

Περὶ τοῦ Συμβουλίου τῶν Σχολείων.

Ἄρθρον 44ον.

Ἡ διοικήσις τῶν Σχολείων ἀνατίθεται εἰς δεκα-
μελὲς Συμβούλιον, ὅπερ ἀνανεούμενον κατὰ τὸ ἔμμιον
κατ' ἔτος ἐκλέγεται ὑπὸ τῆς Ἀντιπροσωπείας τῆν Κυ-
ριακὴν τῶν Μυροφόρων καὶ ἀναλαμβάνει τὰ καθήκον-
τὰ του ἀμέσως, τῆς τρεχούσης ὑπηρεσίας ἐκτελουμέ-
νης ὑπὸ τῆς ἐν ἐνεργείᾳ Ἐγχορίας μέχρι τῆς 30ης Ἰ-
ουνίου ἐν συνενοήσει μετὰ τοῦ νέου Συμβουλίου,
μεθ' οὗ καὶ παρακάθεται, χρείας τυχούσης, χωρὶς β-
μιως νὰ ἐχῆ ψῆφον.

ΣΗΜ. Εἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου ἔτους μετὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ
παρόντος Κανονικοῦ ὁρίζονται ὑπὸ τῆς Ἀντιπροσωπείας δια ἀλήρου οἱ
πρώτοι ἀποχωρήσαντες.

Ἄρθρον 45ον.

Τὸ Συμβούλιον τῶν Σχολείων ἐκλέγεται διὰ μυ-
στικῆς ψηφιστορίας καὶ ἀπολύτου πλειονότητος κατὰ
τὴν ἐν τῇ ὑπ' ἀριθμὸν 37 ἀρθρῳ περὶ ἐκλογῆς τῆς

Ἄρθρον 40ον.

Ἡ Δημογεροντία ἔχει ἰδίαν σφραγίδα φέρουσαν πέ-
ριξ μὲν τὰς λέξεις «Δημογεροντία Τραπεζοῦντος
4001», ἐν τῇ μέσῳ δὲ περισσεύον καὶ πλάταιγγα καὶ
τουρκιστὶ «Τραπεζὸν Γούμ Μιτροπολίτ Χανὲ
Μετζλιδί».

Ἄρθρον 41ον.

Ἡ Δημογεροντία διὰ τοῦ ὑπὸ τῆς Ἀντιπροσωπείας
ἐκλεγμένου Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Μονῆς Θεο-
σκεπαστοῦ μεριμνᾷ περὶ τῆς Μονῆς ταύτης, ἐπιτηροῦ-
σα τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ἰδιαίτου αὐτῆς Κανονισμοῦ.
Ἐξελίγχει δὲ τοὺς ἐν γένει λογαριασμοὺς τῆς Μονῆς καὶ
ὑποβάλλει αὐτοὺς κατ' ἔτος εἰς τὴν Ἀντιπροσωπείαν
πρὸς ἔγγραφον.

Ἄρθρον 42ον.

Εἰς σπουδαίας κοιντικὰς ὑποθέσεις, γενικώτερον
χαρακτῆρα ἔχούσας καὶ μὴ προβλεπομένας ὑπὸ τοῦ
Κανονισμοῦ, ἡ Δημογεροντία συνερχομένη μετὰ τοῦ
Συμβουλίου τῶν Σχολείων συσκέπτεται περὶ τοῦ πρᾶ-
κτείου, ἢ δὲ ἀπόφασις αὐτῶν ὑποβάλλεται εἰς τὴν Ἀν-
τιπροσωπείαν, ἣτις καὶ ἀποφαινεται ὀριστικῶς.

Ἄρθρον 43ον.

Πρὸς τῆς ἠρηματιμὸν ἀπαρτίας εἰς τὰς κοινὰς τῶν δύο
σωματείων συνεδριάσεις ἀπαιτεῖται νὰ εἴνε παρόντες
τούλῳχιστον 4 Δημογεροντες καὶ 5 Σύμβουλοι ἐν

Δημογεροντίας διαγραφόμενον τρόπον, τῶν ἐπιλαχόντων ὀριζομένων εἰς πέντε.

* Ἀρθρον 46ον.

Ἐκλέξιμος Σύμβουλος εἶνε πᾶς πολίτης κεκτημένος τὰ διὰ τὸν ἐκλέξιμον Ἀντιπρόσωπον ὑπὸ τοῦ ἄρθρου 9 ὀριζόμενα πρόσοντα.

* Ἀρθρον 47ον.

Ἐκ τῶν δέκα Συμβούλων ἡ Ἀντιπροσωπεία ἐν τῇ αὐτῇ συνεδριάσει ἐκλέγει διὰ μυστικῆς ψηφισφρείας καὶ ἀπολύτου πλειοψηφίας τὸν Ἰσπύκτην, Γαμίαν καὶ Γραμματεία, ἀποτελοῦντας τὴν Ἐφορίαν τῶν Σχολείων, εἰς ἣν εἶνε ἐμπεισιστατευμένη ἡ ἀμεσος διοίκσις τῶν Σχολείων τῆς Κοινοτήτος.

* Ἀρθρον 48ον.

Ἐν τῇ πρώτῃ συνεδριάσει τοῦ Συμβουλίου ὁ Μητροπολίτης ὑποδεικνύει τὸν Πρόεδρον τοῦ Συμβουλίου ἐκ τῶν ὑπολειπομένων ἐκτὰ Συμβούλων.

* Ἀρθρον 49ον.

(1) Πρόεδρος συγκαλεῖ τὸ Συμβούλιον εἰς τακτικὰς μὲν συνεδριάσεις ἅπαξ τοῦ μηνός, ἐκτάκτως δὲ ἑσάκις ἢ Ἐφορία ἢ τρεῖς τῶν Συμβούλων αἰτήσασαι τοῦτο· ἔρχεται δὲ τὸ ἀντικείμενον τῶν συζητήσεων καὶ διευθύνει αὐτάς. Κωλυομένου δὲ τοῦ Μητροπολίτου καὶ τοῦ Προέδρου τοῦ Συμβουλίου, δι' ὑποθέσεις κατε-

πιγούτας συγκαλεῖται τὸ Συμβούλιον ὑπὸ τῆς Ἐφορίας, ὃ δὲ προσωρινός Πρόεδρος ὀρίζεται ὑπὸ τῶν παρόντων Συμβούλων.

* Ἀρθρον 50ον.

Τὸ Συμβούλιον τῶν Σχολείων συγκαλεῖται ἀπαρτίαν πρὸς συνεδρίασιν εἰς πρώτην καὶ δευτέραν πρόσκλησιν παρόντων πλὴν τοῦ Προέδρου, τοῦ ἡμίσεος τῶν μελῶν· εἰς τρίτην δὲ πρόσκλησιν οἱ παρόντες ἀποτελοῦσιν ἀπαρτίαν.

* Ἀρθρον 51ον.

Τὸ Συμβούλιον διοργανεῖ τὰ Σχολεῖα, καταρτίζει τὸν ἐτήσιον προϋπολογισμὸν, ἐπιβιβάζει τοὺς καλονομίους καὶ τὰ πρόσφορα, μετρίων περὶ τοῦ τελείου βίου καταρτίζει τῶν Σχολείων, λαμβάνει διασαφήσεις περὶ πάντων τῶν σχολιακῶν πραγμάτων παρὰ τῆς Ἐφορίας, ἐξελέγχει καὶ παραλαμβάνει τοὺς λογισμῶς, καὶ ἐπιβάλλει διὰ τοῦ Προέδρου κατ' ἑκασ εἰς τὴν Ἀντιπροσωπείαν κατὰ τὴν τεταγμένην τῆς λογισμῶς αὐτοῦ τῆμέραν τὸν γενικὸν ἀπολογισμὸν τῶν Σχολείων.

Σημ. Εἰς τὸ Συμβούλιον τῶν Σχολείων ἀνατίθεται ὅπως αὐτῆς ἰσοπέσοι καὶ κωλυομένου τῶν Σχολείων, καὶ Κωλυομένου αὐτοῦ προνοεῖ διὰ τοῦ ἀποδουμένου τῶν Σχολείων.

* Ἀρθρον 52ον.

Τὸ Συμβούλιον τῶν Σχολείων διαρκούσης τῆς περιόδου του δὲν δύναται νὰ αὐξομειώσῃ τὸν προϋπολογισ-

σμέν των Σχολείων άνω των εκατάν λιρών άνευ τής συνεννόησεως τής Δημογεροντίας, άνω δέ των διακοσίων άνευ τής έγκρίσεως τής Αντιπροσωπείας.

Άρθρον 53ον.

Το Συμβούλιον διορίζει και παύει το προσωπικόν των Σχολείων όριζει δέ το τίμημα των εισιτηρίων, και έν συνεννόησει μετά των Αντιπροσώπων εκάστης ένορίας τήν άριθμόν των κατ' ένορίας δωρεάν.

Άρθρον 54ον.

Το Συμβούλιον μεριμνά και περί του προσκυνήματος του Άγ. Γεωργίου Κορυθιά, υπαγομένου κατά τα εθιμίματα εις τήν δικαιοδοσίαν του Συμβουλίου, και κατά διετίαν εκλέγει ή αναδιορίζει τήν Επίτροπον τής Εκκλησίας ταύτης.

Άρθρον 55ον.

Το Συμβούλιον μετά τής Δημογεροντίας κανονίζει τήν παρά των Έκκλησιών διδομένην χορηγίαν εις τα Σχολεία.

Άρθρον 56ον.

Το Συμβούλιον των Σχολείων όριζει τήν γρόνον και τήν ήμέραν των εξετάσεων δι' έγκυκλίον τής Γραφής Μητροπόλεως, και καταρτίζει έρωτολόγιον, όπερ μετά τήν επικύρωσιν τής Μητροπόλεως αναρτάται εις τήν αίθουσαν εκάστου Σχολείου.

Άρθρον 57ον.

Δέν δύναται να ψηφιση το Συμβούλιον των Σχολείων ούτε εκποιήσιν, ούτε υποθήκυσιν κτήματός τινος των Σχολείων, ουδέ χρήσιν των προσφορών άλλην ή τήν υπό του Δωρητού όριζομένην.

Άρθρον 58ον.

Ο Μητροπολίτης επικυρωι τα προγράμματα και τα συμβόλαια των διδασκάλων, ως και πών σπουδαίον έγγραφον ή σπουδαίαν πράξιν του Συμβουλίου ή τής Εφορίας, και συμπράττει εις τήν εκτέλεσιν αυτών.

Άρθρον 59ον.

Τα πρακτικά του Συμβουλίου των Σχολείων αναγιγνωσκόμενα υπαγράφονται υπό του Προέδρου και των Συμβούλων έν αρχή τής επομένου συνεδριάσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Καθήκοντα τής Εφορίας.

Άρθρον 60όν.

Η Εφορία ενεργει τας εισπραξεις και δαπάνας, εκδίδει τα εισιτήρια, υπογράφει τα απολυτήρια και έν γένει διενεργει πάσαν τήν έσωτερικήν υπηρεσίαν των Σχολείων συμφώνως προς τήν έσωτερικόν Κανονισμόν

αυτῶν καὶ τὰς ἀποφάσεις τοῦ Συμβουλίου συντάσσει καὶ υπογράφει τὰ συμβόλαια τῶν διαπρακτῶν· μετὰ προηγουμένῃν δὲ ἀπὸ τῆν τοῦ Συμβουλίου υπογράφει τὰ ἐνοικιστήρια τῶν κτημάτων τῶν Σχολείων.

Ἄρθρον 61ον.

Ἢ Ἐφορία τὰς ἐπὶ τὰς ἐκτάτους ἐκπαιδευτικὰς, ὑπερβαίνουσας τὰς δύο χιλιάδας προσίων, εἶν ὀνόματι νὰ ἀποφασίσῃ ἀπ' ἑαυτῆς ἀνεὺ τοῦ Συμβουλίου ἂν δὲ ἤθελε παρουσιάσῃ ἀνάγκη ἐπιτηδεύσει μισθὸν τινος δανείου προσωρινῶν πρὸς κάλυψιν ἐκπαιδευτικῆς τρεχούσης χρήσεως, τὸ Συμβούλιον δύνανται νὰ ἀποφασίσῃ περὶ τούτου.

Ἄρθρον 62ον.

Ἢ Ἐφορία ἐρεῖλαι νὰ ἐγγη τὸ Συμβούλιον ἐν ἡμέρῳ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῶν Σχολείων, καὶ νὰ κοινοποιῇ αὐτῷ τὸ καταστατικὸν αὐτῆς, ὅσακις ζητηθῇ ὑπὸ τῶν Συμβούλων.

Ἄρθρον 63ον.

Ἢ Ἐπέτις ἐπισκέπτεται συχνάκις ἢ τὸν ἀρχιστὸν ἀπὸ τῆς ἐδαφικῆς τῶν Σχολείων, ἐπιτηρεῖ τὴν ἐφορῆν τοῦ προγράμματος καὶ τοῦ ἐπιτηρικῶς Κανονισμοῦ αὐτῶν, καὶ ἐν γένει τὴν κανονικὴν πορείαν τῶν Σχολείων, συνεννοοῦμενος πάντοτε μετὰ τῆς Διευθυνσεως καὶ προλαμβάνων πᾶσαν παρουσιασθεῖσαν ἐλλείψιν ἐπικεινομένην εἰς, χρήσεως τυχούσης, μετὰ τῶν λοιπῶν Ἐφορέων.

Ἄρθρον 64ον.

Ἢ Ἐφορία κρατεῖ τὸ βιβλίον τοῦ Ταμείου, υπογράφει τὰ εἰσπληρώματα, ἐνεργεῖ τὰς εἰσπληρώσεις καὶ πληρωμὰς ἐπὶ διπλοτύπῳ ἀποδείξει, συντάσσει πίνακας ἰσολογισμοῦ κατὰ τριμηνίαν καὶ καταθέτει αὐτοὺς εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ Συμβουλίου. Ἢ Ἐφορία ἐρεῖλαι νὰ εἰσπράτῃ καὶ τὴν παρὰ τῶν ἑκακλισίων χορηγίαν εἰς τὰ Σχολεῖα ἐν περιπτώσει δὲ δυσκολίας τινὸς ἀποστέλλεται εἰς τὴν Ἢ Μητρόπολιν διὰ τὰ περαιτέρω.

Ἄρθρον 65ον.

Ἢ Ἐφορος Ἰραμιματεύς, ὃν καὶ γενικὸς Ἰραμιματεύς τοῦ Συμβουλίου, α) ἐπιθλέπει εἰς τὴν σύνταξιν τῶν πρακτικῶν τοῦ Συμβουλίου καὶ τῆς Ἐφορίας, β) τηρεῖ τὴν ἀλληλογραφίαν καὶ ἐπιτηρεῖ τὰ εἰδικὰ βιβλία τῆς Ἐφορίας, γ) φυλάττει τὴν σφραγίδα τοῦ Συμβουλίου, δ) φυλλάττει τὰ ἄρχεια καὶ τὰ ἔγγραφα τῆς ὑπερηρέσεως καὶ ε) συνυπογράφει μετὰ τοῦ πρεσβυτέρου τῶν πᾶν ἔγγραφον, ὡς καὶ πᾶν πρακτικὸν τοῦ Συμβουλίου.

Ἄρθρον 66ον.

Διορήματα ἢ ἀπερρωματὰ εἰς τὰ Σχολεῖα σημειοῦνται ἐν ἰδιαίτερῳ βιβλίῳ.

Ἄρθρον 67ον.

Ἢ Ἐφορία ἔχει ἐμισθῶν γραμματεῖα-γρῆσιμῶντα καὶ γραμματεῖα τοῦ Συμβουλίου, διοριζόμενον καὶ παύ-

μενον ὑπ' αὐτοῦ, παρέχοντα δι' ἀξιοῦμενον ἐγγύησιν ἑκατὸν λίρων. Χρῆθ' οὖν τοῦ γραμματεῖος τούτου εἶναι νὰ συντάτῃ τὰ πρακτικά καὶ πάντα τὰ ἐγγράφα, νὰ κρατῇ τὰ λογιστικά βιβλία, καὶ ἐν γένει νὰ ἐκτελέῃ πᾶσαν τὴν γραφικὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐφορίας καὶ τοῦ Συμβουλίου.

* Ἀρβρον 68ον.

Κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν τὰ Σχολεῖα τελοῦσι μνημόσυνον ὑπὲρ τῶν Εὐεργετῶν, Δωρητῶν καὶ Συνδρομητῶν αὐτῶν.

* Ἀρβρον 69ον.

Ἰακτικοὶ πόροι τῶν Σχολείων εἶναι αἱ εἰσπράξεις ἐκ τῶν εἰσιτηρίων, τὰ ἐνοικία τῶν κτημάτων, αἱ χορηγίαι τῶν Ἐκκλησιῶν, αἱ ἐτήριαι συνδρομαὶ τῶν πολιτῶν ἐνόμιμῶντων καὶ ἀποδημιούτων, τὸ εἰσόδημα τοῦ Ἀγ. Γεωργίου Κουρτζιά, αἱ εἰσπράξεις κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Ἁγίων Πάντων καὶ αἱ τοῦ Σταυροῦ τῶν Φώτων, τὰ δικαιώματα ἐπὶ τῶν συνοικεσίων, βαπτίσεων, κηδεῶν καὶ μνημοσυνῶν, αἱ ἐξ ἐγγραφῶν, ἐλέγγων, ἐνδεικτικῶν καὶ ἀπολυτηρίων εἰσπράξεις, ὡς καὶ αἱ ἑκτακτοὶ μικραὶ προσφοραὶ.

* Ἀρβρον 70ον.

Πᾶσις ἐν γένει στέψεως, τελομένης ἐν Γραμματεῖῳ, προηγείται ἀποδείξις πληρωμῆς τῶν δικαιωμάτων τῶν Σχολείων εἰς τὴν Ἐφορίαν ἐν περιπτώσει δι' παράβασεως τοῦ Σωμάρχου ὀφείζουσι τὸ ἀνάλογον πρόστιμον.

* Ἀρβρον 71ον.

Δι' ἐτήσιαι τακτικά συνδρομαὶ τῶν πολιτῶν εἶναι ἀτομικαὶ καὶ ἔρχονται ἀπὸ ἡμισείας λίρας μέχρι πέντε λίρῶν Τουρκίας.

* Ἀρβρον 72ον.

Κατὰ τριετίαν τὴν δευτέραν Κυριακὴν τοῦ Ἰανουαρίου δι' ἐγκυκλίου προσκαλοῦνται οἱ συνδρομηταὶ τῶν Σχολείων εἰς ἐνοριακὰς Συνελεύσεις καὶ καταρτιζοῦσι τὸν κατάλογον τῶν συνδρομῶν, ἐν διαβιβάσει διὰ τῆς Μητροπόλεως εἰς τὸ γραφεῖον τῆς Ἐφορίας. Ἐντός δεκαπέντε ἡμερῶν τὸ γραφεῖον τῆς Ἐφορίας διαβιβάζει τοὺς καταλόγους τῶν συνδρομῶν μὲ τὰς τυχόν ὑποβαλλομένας ἐπιστάσεις τῶν ἐνοριτῶν εἰς ἑξαμελῆ Ἐπιτροπὴν, ἐκλεγομένην ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου ἐκτὸς τῶν μελῶν αὐτοῦ· αὕτη δὲ συνεργομένη ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Προέδρου τοῦ Συμβουλίου, μετ' ἀκριβοῦς ἐξέτασιν καὶ ἐξελγῆν, λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν καὶ τὰς ἐπιστάσεις, αὐξομοιοῦ τὰς συνδρομὰς καὶ καταρτίζει νέον κατάλογον τῶν συνδρομῶν, ἐν παραδίδοι τῇ Ἐφορίᾳ.

* Ἀρβρον 73ον.

Ἐάν ἐνορία τις μὴ καταρτίσῃ τὸν κατάλογον τῶν συνδρομῶν ἐντὸς δεκαπέντε ἡμερῶν, ἢ Ἐπιτροπὴ καταρτίζει τοῦτον.

* Ἀρβρον 74ον.

Ἢ Ἐφορία γνωστοποιῶσα ἐνὶ ἐκάστῳ ἐγγράφῳ τὴν ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς ὀρισθεῖσαν αὐτῇ συνδρομὴν,

δέχεται ἐντὸς ἐνὸς μηνὸς πὸς πυχὸν ὑποβαλλομένης ἐνστάσεως τῶν πολιτῶν, τὰς ἐπιείκεις μετὰ τοῦ καταλόγου τῶν συνδρομικῶν ὑποβάλλει εἰς τὸ Συμβούλιον τοῦτο δι' ἀποφασίζει ὀριστικῶς ἐπὶ τῶν ἐνοστάσεων καὶ κηρύττει τὸν κατάλογον ἐκτελεστόν.

Ἄρθρον 75ον.

Οἱ καθυστερόντες πᾶν ἐγγύσιον συνδρομῆν τινὴν ἀναγκάζονται πρὸς ἀπότιον κατὰ τὴν ἐκδοσὴν τῶν εἰσιτηρίων, τῶν συνοικεσίων καὶ πιστοποιητικῶν ἀποδοξαίνων.

ΣΗΜ. Κατὰ τὴν ἐκδοσὴν τῶν εἰσιτηρίων συμπέδουσι λογιζόμενοι εἰ συνέτρεχον ἀλλοθί· κατὰ δὲ τὴν τῶν συνοικεσίων συνοικίῳσι εἶναι ὁ πᾶν τὸν μῆνα ἀναγκαζομένων μετ' αὐτοῦ ἢ ἀνεμνησθῆναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Ἐπιτροπὴ Κληροδοτημάτων.

Ἄρθρον 76ον.

Τὰ κληροδοτήματα, ὧν ὁ διαθετὴς δὲν ὀρίζει εἰδικὸν σκοπὸν, προσκίζονται πρὸς αὐτῆσιν τῶν προσόδων τῶν σχολείων.

ΣΗΜ. Μὴ εἶ τις ἀποκρίστωσις εἴη, σφόδρῃς τοῦ Κέντρου Περικληροδοτήματα ταῦτα προσκίζονται ὑπὲρ τῆς αὐτοῦ γίμειος αὐτοῦ.

Ἄρθρον 77ον.

Πρὸς τὸν σκοπὸν τούτων ἐκλέγεται κατὰ διατάξιν δι' ἀπολύτου πλειονοψηφίας ὑπὲρ τοῦ Συμβουλίου τῶν Σχο-

λείων καὶ τῆς Δημογεροντίας τριμελῆς. Ἐπιτροπὴ, ἢ τις παραλαμβάνει τὰ κληροδοτήματα ταῦτα διὰ τῆς Ἐφορίας καὶ καταθέτει αὐτὰ εἰς Ἱράπειαν πρῶτης τάξεως ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοινότητος ἐν γνώσει τοῦ Μητροπολίτου καὶ τῆς Δημογεροντίας.

Ἄρθρον 78ον.

Ἡ Ἐπιτροπὴ αὕτη εἶναι καὶ Ἐπιτροπὴ ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ Ταμείου τῶν ἐνοριακῶν Ἐκκλησιῶν τῆς πόλεως.

Ἄρθρον 79ον.

Ἡ Ἐπιτροπὴ παραλαμβάνουσα παρὰ τῆς Ἐφορίας τὰ εἰς χρήματα ἢ τίτλους (χρεωγήρατα) κληροδοτήματα παραδίδει ἐπλότυπον ἀπόδειξιν παραλαβῆς, υπογεγραμμένην τοῦλάχιστον ὑπὸ τῶν δύο μελῶν καὶ δηλοῦσαν τὴν προέλευσιν αὐτῶν.

Ἄρθρον 80ον.

Ἡ Ἐπιτροπὴ καταθέτει ἀμέσως τὰ κληροδοτήματα ταῦτα ἐπ' ὄνοματι τῆς Ἱερῆς Κοινότητος Τραπεζούντος εἰς Ἱράπειαν πρῶτης τάξεως, ἵνα ἐγκρίνουσι τὰ δύο σωματεία, κατὰ τὴν ἐκ τῶν προτέρων ἐπὶ τούτῳ ἰδιαιτέραν ἔγγραφον συνενόησιν τῆς Δημογεροντίας μετὰ τῆς εἰρημῆς Ἱραπέης, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα τῶν συνεννοήσεων τούτων, ἢ Δημογεροντία δηλοῖ ἰδίᾳ τοῦ Ἱερέως εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν.

Ἄρθρον 81ον.

Ἐν τῇ λήξει τῆς περιόδου τῶν Ἐπιτροπῶν τῶν Ἱε-

ρῶν Ἐκκλησιῶν τὸ ποσὸν τὸ ὑπερβαίνον τὰς 20 λίρας παραδίδεται τῇ Ἐπιτροπῇ δι' ἐγγράφου δηλώσεως τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως.

Ἄρθρον 82ον.

Τὰ ἐν τοῖς ταμείοις τῶν ἱερῶν Ἐκκλησιῶν τῶν ἐνοριῶν τυχόν εὐρισκόμενα χρεώγραφα ἐπίσης παραδίδονται εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν.

Ἄρθρον 83ον.

Ἢ Ἐπιτροπὴ ὀφείλει νὰ κρατῇ τακτικούς λογαριαμούς μετὰ τῆς Τραπεζῆς, μετὰ τῶν Σχολείων, καὶ μετὰ τῶν ἐνοριακῶν Ἐκκλησιῶν.

Ἄρθρον 84ον.

Ὡς πρὸς τὰς καταθέσεις τῶν ἱερῶν Ἐκκλησιῶν τῶν ἐνοριῶν ἀποφασίζει ἐκάστη ἐνορία διὰ τὸ ταυτῆς ποσὸν περὶ τῆς διαθέσεως ὅλου ἢ μέρους αὐτοῦ καὶ μετὰ τὴν ἐγκρίσιν τῆς Δημογεροντίας ἀποσύρει ἐπὶ ἀποδείξει τὸ ἀποφασισθὲν ποσόν.

Ἄρθρον 85ον.

Ἡῶσα ἀπόσυρσις χρημάτων ἢ χρεωγράφων ἐκ τῆς Τραπεζῆς γίνεται τῇ ἐγγράφῳ ἀπόφασει τῆς Δημογεροντίας ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἐπιτροπῆς, ἣτις παραλαμβάνει ταῦτα δι' ἐπιστογραφῆσεως δύο τούλάχιστον μελῶν. Ἐπίσης καὶ πᾶν ἔγγραφον τῆς Δημογεροντίας πρὸς τὴν Τραπεζαν διαβιβάζεται διὰ τῆς Ἐπιτροπῆς.

Ἄρθρον 86ον.

Ἢ Ἐπιτροπὴ κατ' ἔτος ἐν τῇ λήξει τοῦ γραμματιοῦ τῆς Τραπεζῆς λογίζει καὶ προσθίσει τὸν εἰς τὴν μερίδα ἐκάστου ἀναλογουῦντα τόκον, τὰ δὲ τυχόν μικρὰ ἔξοδα εἰσπράττει παρὰ τοῦ οικείου σωματείου.

Ἄρθρον 87ον.

Ἢ Ἐπιτροπὴ συνεδριάζει ἐν τοῖς γραφείοις τῆς Ἐφορίας τῶν σχολείων τὰ δι' ἀντίγραφα τῶν ἐγγράφων, τῶν ἐνταλασσομένων ὑπὸ τῆς Δημογεροντίας μετὰ τῆς Τραπεζῆς, ὡς καὶ ἐν γένει πᾶν ἔγγραφον σχετιζόμενον πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐπιτροπῆς κατατίθεται ἐν τῷ ἰδιαιτέρῳ αὐτῆς διαμερίσματι.

Ἄρθρον 88ον.

Εἰς τὸ τέλος τῆς διευτοῦς περιόδου αὐτῆς ἢ Ἐπιτροπῆς ὑποβάλλει λογοδοσίαν τῶν πράξεων τῆς εἰς τὴν Δημογεροντίαν καὶ τὸ Συμβούλιον τῶν Σχολείων.

Ἄρθρον 89ον.

Κληροδοτήματα ὑπὸ ἔρους ὑποχρεωτικούς διὰ τὰ Σχολεῖα γίνονται δεκτὰ μετὰ τὴν κοινήν ἀπόφασιν τῆς Δημογεροντίας καὶ τοῦ Συμβουλίου τῶν Σχολείων, καὶ ἐκπληροῦνται οἱ ὅροι ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς.

Ἄρθρον 90όν.

Ἢ Δημογεροντία καὶ τὸ Συμβούλιον τῶν Σχολείων ἐν κοινῇ συνεδριάσει ἀπεφασίζουσι περὶ τῆς διαθεσίως

Συνέλευσιν πρὸς ἐξέλεξιν καὶ εἰς τὴν Ἱερὴν Μητροπόλιν πρὸς ἐπικύρωσιν.

Ἄρθρον 96ον.

Οἱ Ἐπίτροποι δὲν δύνανται νὰ ἐξοδεύωσιν εἰς ἐκτάκτους δαπάνας πέραν τῶν πεντακοσίων ἑξακοντῶν ἀδείας τῆς ἐνοριακῆς Συνελεύσεως· δαπάνη δὲ ὑπερβαίνουσα τὸ πᾶν τοῦτο ἀποφασίζεται εἰς ἐνοριακὴν Συνέλευσιν καὶ ἐγκρίνεται ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως ἐπὶ τῷ ἔργῳ νὰ μὴ καθυστερηθῇ τὸ εἰς τὰ σχολεῖα χορηγίμα. Ὅταν δὲ τὸ ἐν τῷ παραγραφῷ τῆς Ἐκκλησίας ὑπάρξῃ ἄρθμα ὑπερβαίνη τὰς ἐνδεχομένας ἀνάγκας τῆς Ἐκκλησίας, οἱ Ἐπίτροποι ὀφείλουσι νὰ παραδύσωσιν τὸ πλεονάζον εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν τῶν κληροδοτημάτων διὰ τῆς Μητροπόλεως.

Ἄρθρον 97ον.

Ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῆς Ἀντιπροσωπείας καὶ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως οἱ Ἐπίτροποι δὲν δικαιούνται νὰ πύλησωσιν ἀκίνητον ἢ κινήτῳ κτῆμα τῆς Ἐκκλησίας ἢ ἀνταλλάξωσιν αὐτὸ δι' ἄλλου ἢ συνομολογήσωσι δάνειον ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἐκκλησίας· οἱ δὲ παραβάται τούτων εἶνε ἀτομικῶς ὑπεύθυνοι.

Ἄρθρον 98ον.

Οἱ Ἐπίτροποι διορίζουσι καὶ παύουσι πρὸς κανονάρ-

χος καὶ νεωκόρους· τοὺς δὲ ψάλλτας διορίζουσι, παύουσι καὶ ὀρίζουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν ἀποφάσει τῆς ἐνοριακῆς Συνελεύσεως καὶ ἐγκρίσει τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.

Ἄρθρον 99ον.

Προκειμένου περὶ τοῦ Ἐργημερίου οἱ Ἐπίτροποι ὀφείλουσι νὰ ἀποσταθῶσιν εἰς τὴν Ἱ. Μητροπόλιν, μόνην δικαιοσύνην νὰ προβῇ εἰς παῖσιν καὶ ἀντικατάστασιν αὐτῶν.

Ἄρθρον 100όν.

Οὐδεμία ἀπόφασις τῆς ἐνοριακῆς Συνελεύσεως ἔχει κῦρος, εἰ μὴ ἐγκριθῇ ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.

Ἄρθρον 101ον.

Ἄπαντα τὰ παρεκκλήσια τῶν ἐνοριῶν θεωροῦνται κτήματα τῆς Κοινοῦτος, ἢ δὲ διαχειρίσις, ὡς καὶ τὸ εἰσόδημα αὐτῶν, ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἐνορίαν, εἰς τὴν ὑπάγονται.

Ἄρθρον 102ον.

Οἱ Ἐπίτροποι τῶν Ἐκκλησιῶν τῶν ἐνεία ἐνοριῶν ὑποχρεοῦνται κατ' ἔτος ἐκ τοῦ ἔλου εἰσοδήματος τῆς Ἐκκλησίας νὰ καταθέτωσι διὰ τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν κληροδοτημάτων 5% εἰς Ἱράπεζαν πρὸς σχηματισμὸν ἰδιαιτέρου ἀποθεματικοῦ κεφαλαίου ἐκαστῆς ἐνορίας διὰ μέλλουσαν μισθοδοσίαν τῶν ἱερέων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄.

Περὶ τῆς Ἀρχιερατικῆς ἐπικοινωνιότητος.

Ἄρθρον 103ον.

Τῆς Ἀρχιερατικῆς ἐπικοινωνιότητος τῆς πόλεως Πρα-
 ξεωντος συμπόδιμένης εἰς τὴν 10975 ἡ μὲν
 ἑνορία Θεοσκεπαστου καταβάλλει γρ. 575, αὐτὴ δὲ λοι-
 πὰ 8 ἑνορία ἀνὰ 1300 γρ. ἐκάστη. Λογίζεται δὲ ἡ
 ἐπιγορηγίσις ἀπὸ τῆς 1ης Ἰανουαρίου μέχρι τῆς 31ης
 Δεκεμβρίου ἐκάστου ἔτους.

Ἄρθρον 104ον.

Ἐν ἐκάστη ἑνορίᾳ διὰ τὸ ἀνάγκην αὐτῆ πρὸς τῆς
 Ἀρχιερατικῆς ἐπιγορηγίσεως οἱ Ἀντιπρόσωποι καὶ οἱ
 Ἐπίτροποι τῆς Ἐκκλησίας συνεδριάζοντες ἐπὶ τὴν
 προεδρίαν τοῦ Ἐφημερίου ἐξαιροῦσι τοὺς ἀποριωτά-
 τους τῶν ἑνοριῶν καὶ διανέμονται τὴν ἐπιγορηγίσιον
 μεταξὺ τῶν λοιπῶν ἀναλόγως τῶν δυνάμεων ἐκάστου.
 (Ὅι αὐτοὶ δὲ ὡς Ἐπιτροπὴ φροντίζουσι καὶ περὶ τῆς
 εἰσπράξεως τῆς ἐπιγορηγίσεως τὸ δὲ καθυστεροῦμε-
 νον ποσὸν εἰσπράττεται ἐκ τοῦ παγκρατίου τῆς ἑκ-
 κλησίας.

Ἄρθρον 105ον.

Ἢ Ἐπιτροπὴ αὐτῆ κρατεῖ ἐκκτικὸν κατάλογον τῶν
 καθυστερούντων, οὗτος ἀντιγράβον παρουσιάζει εἰς
 τὴν Ἱ. Μητρόπολιν, ὅπου ἀναγκάζονται οἱ καθυστε-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄.

Περὶ προσέφορῶν.

Ἄρθρον 106ον.

Ἐκαστοὶ Συνδρομηταὶ τῶν Σχολείων ἀναγράφονται
 οἱ προσφέροντες ἀπὸ 10 μέχρις 25 λιρῶν, Δωρῆται
 οἱ ἀπὸ 25 μέχρι 50, Εὐργέται τῶν Σχολείων οἱ ἀπὸ
 50 μέχρι 100, Μεγάλοι Εὐργέται τῶν Σχολείων οἱ
 ἀπὸ 100 μέχρι 300· οἱ δὲ δωροῦντες ἀπὸ 300 μέχρι
 1000 λιρῶν ἀναγορεύονται δι' ἰδιαιτέρας πράξεως τῆς
 Δημογεροντίας Μεγάλοι Εὐργέται τῶν Σχολείων καὶ
 Εὐργέται τῆς Κοινότητος, ἡ δὲ εἰκὼν αὐτῶν ἀναρ-
 τᾶται ἐν τῷ Συνοδικῷ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως·
 τέλος οἱ δωροῦντες ἀνω τῶν 1000 λιρῶν ἀνακη-
 ρύττονται ἐν κοινῇ συνεδρίᾳσι τῆς Δημογεροντίας καὶ
 τοῦ Συμβουλίου τῶν Σχολείων Μεγάλοι Εὐργέται τῆς
 Κοινότητος, ἡ δὲ εἰκὼν αὐτῶν ἀναρτᾶται καὶ ἐν τῷ
 Συνοδικῷ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως καὶ ἐν ταῖς αἰθού-
 ραις τῶν τελετῶν τῶν Σχολείων.

ΣΗΜ. Περὶ ἐπιτηδείων τῶν οἱ ἐν τῇ: ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄

Περὶ τοῦ Νεκροταφείου.

Ἄρθρον 107ον.

Ἡ ἐκοπτεία τοῦ Νεκροταφείου ἀνατίθεται εἰς δι-
 μέλη Ἐπιτροπὴν ἐκλεγομένην ὑπὸ τῆς Ἀντιπροσω-
 πείας. Ἡ διάρκεια τῆς Ἐπιτροπῆς, εἶναι διετής, ἐν τῇ
 λήξει τῆς ὁποίας ὑποβάλλει λογαριασμὸν τῆς διαχει-
 ρισιῶς τῆς εἰς τὴν Ἀντιπροσωπείαν· τὰ δὲ τυχόν
 περισσεύματα μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς Ἀντιπροσωπείας ἐξέ-
 λεγξιν ἢ διαβιβάζονται τῇ Ἐπιτροπῇ τῶν κληροδοτη-
 μάτων, ὅπως χρησιμεύουσι διὰ τὰς μελλούσας ἀνάγ-
 κας τοῦ Νεκροταφείου, ἢ ἀποράσει τῆς Ἀντιπροσω-
 πείας βίδονται ὡς δάνεια εἰς Κοινότητά καθιδρυμένα.

Ἄρθρον 108ον.

Ἡ Ἐπιτροπὴ διορίζει τοὺς νεκροθάπτας, εἰσπράττει
 τὰ ὀρισμένα δικαιώματα, δαπανᾷ πρὸς καλλωπισμὸν
 καὶ ἠυντήρησιν τοῦ Νεκροταφείου, ἀνανεώνει τὰς στολάς
 τῶν νεκροθαπτῶν καὶ φροντίζει περὶ τῶν ἀξιοσημειωτέ-
 ρων μέσων διὰ τὴν ἐκφράσιν τῶν νεκρῶν· δαπάνας δὲ
 υπερεβαίνουσας τὰς δέκα λίρας ἐτησίως ὀφείλει νὰ ὑπο-
 βάλῃ εἰς τὴν ἔγκρισιν τῆς Δημογεροντίας· δαπάνας
 δὲ ἕω λίρῶν καὶ πλέον ὀφείλει νὰ ὑποβάλῃ εἰς τὴν ἔγ-
 κρισιν τῆς Ἀντιπροσωπείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄

Περὶ τῆς Μονῆς Θεοσκεπάζτου.

Ἄρθρον 109ον.

Ἡς ἐσωτερικῆς διοικητικῆς τῆς ἱερᾶς Μονῆς Θεοσκεπά-
 στου ἀνατεθειμένης εἰς τὴν ἡγουμένην καὶ τὸ περὶ αὐτὴν
 Συμβούλιον ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τῆς Ἱ. Μητροπόλε-
 ως συνωδᾶ τῶν εἰδικῶν τῆς Μονῆς Κανονισμῶ, ἢ Δημоче-
 ρονία προνοεῖ κυρίως περὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως
 τῆς Μονῆς· ὡς δὲ εἰς τὰς λοιπὰς τῆς πόλεως Ἐκκλησι-
 αίας, οὕτω καὶ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Μονῆς ἐκλέ-
 γονται κατὰ διετην ἐν μηνὶ Μαΐῳ ὑπὸ τῆς Ἀντιπρο-
 σωπείας κατὰ προσημῆσιν ἐκ τῶν ἐνοριῶν οὗο συνεπί-
 τροποι, οἵτινες καὶ ἔγκρίνονται ὑπὸ τῆς Ἱ. Μητροπόλεως·
 οἱ ἑπιτροποὶ εἰς οὗτοι ἔχουσι τὰ αὐτὰ καὶ οἱ τῶν λοι-
 πῶν Ἐκκλησιῶν καθήκοντα καὶ δικαιώματα.

Ἄρθρον 110ον.

Ἡπίστis κατὰ διετην διορίζονται ὑπὸ τῆς Ἀντιπρο-
 σωπείας ἐκ τῶν ἐκτός τῆς Δημογεροντίας ἐκλεχθῶν
 τρεῖς· πόπται τῆς Μονῆς, ὧν εἰς ὀφείτεια ἱαμίας αὐτῆς·
 οὗτοι δὲ μετὰ τῶν ἑπιτροπῶν τοῦ παρχαρίου ἀποτε-
 λουσι τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τῶν ἐσωτερικῶν συμ-
 φερόντων τῆς Μονῆς.

Ἄρθρον 111ον.

Τὸ πενταμελὲς Διοικητικὸν Συμβούλιον τῆς Μονῆς

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Περὶ Παπτίσματος.

Ἄρθρον ΙΙ'ον.

ὑμφώνως τῷ ἀπὸ 30 Ἰανουαρίου 1866 ἰσχύοντι Κανονισμῷ τὰ τοῦ βαπτίσματος δικαιώματα ὀρίζονται ὡς ἑξῆς:

Ἰερέως, καὶ ἂν εἶνε καὶ ἄλλοι, δι' ὅλους μόνον Γ'ρ. 5
Ἐγγολεῖων » 5

Ἐκκλησιαστικῆς βοήθεια » 7

Ἐκκλησιαστικῆς βοήθειας ἀργύρου ἀγοραζόμενος ἐκ τῆς Ἐκκλησίας ἵνα δωρήσῃ ὁ ἀναδοχὸς εἰς τὸ βαπτιζόμενον . . . » 3

Μαμζης » 5

Κολυμβήθρας γύσιμον καὶ ἀνέγνωσμα, ἀπὸ παρὰδίδες εἴκοσι » 1

Τρία δεκάκια κτήρια ἐπὶ τῆς κολυμβήθρας παρὰδίδες 30

Κτήρια διανομῆς εἰς τοὺς παρευρεθέντας ἀνὰ ἕν παρ. 5.

Κουκούλια, ὑποκάμισα καὶ λοιπὰ προσφέρονται εἰς τὸ βαπτιζόμενον παρὰ τῶν γονέων του, οὐδέποτε δὲ παρὰ τοῦ ἀναδοχοῦ.

Περὶ τοῖς τῶν γονέων τοῦ βαπτιζόμενου πρὸς τὸν ἀναδοχόν καὶ τοὺς περὶ αὐτόν, ὅταν τοῖς προσφέρῃ τὸ βαπτιζόμενον ἐν τῇ οἴκῳ, κατὰ τὴν ἡμέραν καὶ τὴν ἑσπέραν, γενίσκεται διὰ γλυκοῦ καὶ καφέ, ὡς καὶ εἰς τὰ λαδοβγάλματα, χωρὶς ἄλλο τι.

παραλαμβάνει μὲν διὰ τοῦ Ταμίου τακτικῶς παρὰ τῶν Ἐπισκόπων τοῦ παγκοσμίου τὰς ἐκείστοτε εἰσπραξίαις, φροντίζει δὲ περὶ ἐνοικίας, καλλιέργειας καὶ πακτώσεως τῶν κτημάτων τῆς Μονῆς καὶ περὶ ἀνεπιτύξεως καὶ εἰσπραξίως τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν ἔγγράφει δὲ ἐν ἰδίῳ τέρῳ βιβλίῳ τὰ ἔσοδα καὶ ἔξοδα.

Ἄρθρον ΙΓ'ον.

Κατ' ἕτος τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τῆς Μονῆς ὑποβάλλει τῇ Διομορφοντῇ κατὰ Μάϊον τοὺς ληξιμῶν τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων διὰ δαπάνην δὲ ἔκτακτον ὑπερβουσαν ἑξατάως τὰς 20 ληρὰς ὀφείλει νὰ ζητήσῃ τὴν συγκατάθεσιν τῆς Διομορφοντίας.

Ἄρθρον ΙΙβ'ον.

Τὸ πενταμελὲς Συμβούλιον ἅμα τῇ εἰσπράξει τῶν εἰσοδημάτων ὀφείλει νὰ ἐπιλύσῃ τὸ εἰσπραγθὲν ποσὸν τῇ Διομορφοντῇ. Ἐὰν δὲ τυχὸν περισσεύωσι μετὰ τὰς ἀεσπᾶσαι τῆς Διομορφοντίας γενεμένης δαπάνης διαβιβάζεται ὑπὸ αὐτῆς εἰς τὸ κομμενον τῶν Ἐγγολεῖων, ἵνα διατεθῇ ὑπὲρ αὐτῶν.

(1) παραβάτης τῶν ἀνωτέρω καταδικάζεται εἰς πηλ-
ρωμήν μὲν μέχρι δέκα λιβῶν ἑνορίας εἰς τὰ Σ/ολεῖα.
τὸ πρόστιμον δὲ τοῦτο, ὀριζόμενον ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τῶν
Σ/ολείων, θεωρεῖται ὡς καθυστέρημα συνδρομῆς καὶ
κατ' ἀκολουθίαν ὑπάγεται εἰς τὰ περὶ αὐτῆς άρθρα
τοῦ Κανονισμοῦ εἰσπραττέται δὲ ὑπὸ τῆς ἑφορίας
τῶν Σ/ολείων ἀστεινομένης ἐν ἀνάγκῃ εἰς τὴν Ἱερὰν
Μητρόπολιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

Περὶ Γάμου.

Ἄρθρον 115ον.

Ὁ Γάμος τελείται κατὰ τὰ εἰρηθῆτα ἐν τῇ ἑκκλη-
σίᾳ τῆς ἐνορίας, ἐν ἣ κακοικεῖ ἡ νόμφη, ἐν ἐκτάκτῳ δὲ
περίπτῳ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτῆς. Ἦν δὲ τούναντιον ἡ στέ-
ψις τελεσθῆ ἐν τῇ ἑκκλησίᾳ τῆς ἐνορίας τοῦ νομφοῦ
ἢ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, τότε τὸ εἰσόδημα τῆς τελετῆς ἰσό-
κληρον ἀνήκει εἰς τὴν ἑκκλησίαν τῆς ἐνορίας, ἐν ἣ κα-
κοικεῖ ἡ νόμφη, υπο/ρεοῦται ὅμως ὁ γαμβρός νὰ πλη-
ρώσῃ κατ' ἐλάχιστον ὅρον μίαν εθνομικτικὴν λιβρὰν λόγῳ
ἐξόδου εἰς τὴν ἑκκλησίαν τῆς ἐνορίας του.

Ἄρθρον 116ον.

Εἰς τοὺς γάμους ὁ δίσκος τῆς ἑκκλησίας εἶνε ὑπο-
γρευτικός ὅν ὅμως ὁ νομφὸς καὶ ὁ παράνυμφος δὲν

ἐπιθυμοῦσι τὴν περιτομήν του δίσκου, ἐφείλουσι νὰ
πληρώσωσιν εἰς τὴν ἑκκλησίαν βοήθειαν ἀπὸ τριῶν
μέ/ρι πέντε λιβῶν.

Ἄρθρον 117ον.

(1) ἱερεῖς τῶν ἐνοριῶν ἐκδίδοντες πιστοποιητικὴν πρὸς
λγψιν ἀδείας γάμου δικαιούνται νὰ λαμβάνωσι περὶ
τῶν ἐνδιαφερομένων γρ. 5 — 20.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

Δικαιώματα Ἐκκλησιῶν ἐκ κηδεῶν
καὶ μνημοσύνων.

Ἄρθρον 118ον.

Ἡ ἑκκλησία λαμβάνει δικαιοῦρα ἐκ τῶν 100
κίβριων γρ. 5 — 40

Ἄρθρον 119ον.

Ἦς κηδεῖας μὴ τελοῦμεν ἐν τῇ ἐνορίᾳ καὶ ἑκκλη-
σίᾳ τοῦ κηδευομένου, ἀλλ' ἐν τῇ Μητροπολιτικῇ καὶ
τὰ μὲν κίβρια καὶ αἱ λαμπάδες δίδονται ὑπὸ τῆς ἐνορι-
ακῆς ἑκκλησίας, τὰ δὲ ὑπόλοιπα τῶν κίβριων καὶ λαμ-
πᾶδων ὡς καὶ τὴν βοήθειαν τῆς ἑκκλησίας λαμβάνει
ὁ Μητροπολιτικὸς ναός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Δικαιώματα Σχολείων.

Ἄρθρον 120όν.

Διὰ βίπτισιν παρά τοῦ ἀναδόχου Ἰ.ρ. 5

Ἄρθρον 121ον.

Διὰ στεφάνωμα παρά τοῦ παρανόμου Ἰ.ρ. 10—30

Ἄρθρον 122ον.

Διὰ κηδείαν καὶ μνημόσυνον. Ἰ.ρ. 5—30

Ἄρθρον 123ον.

Ἐὰ τέλη τάβτα πληρώνονται ἅμα τῇ τελέσει τῆς ἱεροτελεστίας.

Ἄρθρον 124ον.

Ἐνώστεις πέντας δύναται νὰ ὑπάρξη εἰς ἱσσερανώματα, κηδείας καὶ μνημόσυνα, ὅταν τὴν ἱεροτελεστίαν τελῇ εἰς μόνον ἱερεὺς.

Ἄρθρον 125ον.

Ἐὰ κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἄρθρα εἰσπρακτέον ποσὸν εἰσπρακτοῦσιν οἱ Ἐπίτροποι τῶν Ἰακκλισιῶν ἐπὶ διπλοτύπῳ ἀποδείξει.

Ἄρθρον 126ον.

Ἐἰς τὸ τέλος ἐκάστης τριμηγίας οἱ Ἐπίτροποι παρυσιάζουσιν εἰς τὴν Ἐφορίαν τὰ στελέγη τῶν ἐκδοθεισῶν

ἀποδείξεων ὑπογεγραμμένα ὑπὲρ αὐτῶν, ὑποδεικνύοντες συνάμα τὰς τυχόν καθυστερήσεις κατ' ὄνομα, ὃ δε Ἰεραρονομίας ἐξελέγχων αὐτὰ ὑπογράφει τὴν παραλοφίην ὁπισθεν τοῦ τελευταίου στελέγους τῆς τριμηγίας.

Ἄρθρον 127ον.

Ἐὰς τυχόν μὴ εἰσπραχθεῖσας καθυστερήσεις μετὰ ἐν ἔτος παραλαμβάνει ὁ Ἐφορὸς Ἰαμίας ἐκ τῶν διπλοτύπων ἀποδείξεων τῶν Ἐπιτρόπων καὶ ἐγγράφει ἐν τοῖς βιβλίοις τῶν σχολείων ὡς ἀπαφθίσιν τῆς Κοινότητος παρά τῶν καθυστερούντων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ἀκρίτειον Νοσοκομεῖον.

Ἄρθρον 128ον.

Ἐὸ Ἀκρίτειον Νοσοκομεῖον τῆς Κοινότητος, διότι μὲν ὑπὲρ ἰδιαίτερου Κανονισμοῦ, συναγθρομένου προσεγγῶς, διακαίεται ὑπὲρ ἰδιαίτερου Διοικητικοῦ Συμβουλίου, ὅπερ ἐκλεγόμενον ὑπὸ τῆς Ἀντιπροσωπείας διδοὶ εἰς αὐτὴν λόγον τῆς διαχειρήσεως τῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙ΄.

Φιλανθρωπίας Ἀδελφότητος.

Ἄρθρον 129ον.

Ἡ Φιλανθρωπία Ἀδελφότης οὕσα καὶ αὐτὴ κοινω-
 λίας σωματεῖον, διέπεται ὅμοιος ὑπὸ ἰδιαίτερου Κανονι-
 σμοῦ. ὑποβάλλει δὲ κατ' ἔτος εἰς τὴν Δημογεροντίαν
 τὴν οἰκονομικὴν αὐτῆς διαχειρίσιν καὶ τὸ καταστατικόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ΄.

Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος «Ξενοφών»

Ἄρθρον 130όν.

Εἰς τὸν Σύλλογον τούτον, ὃν ἐπίσης διέπει ἰδιαίτε-
 ρος Κανονισμὸς, ἀνατίθεται ἡ ἐπίβλεψις, προαγωγή
 καὶ προστασία τῶν ἐν ταῖς κωμοπόλεσι καὶ κώμαις
 τῆς Ἐπαρχίας Ἰρακεζούτου Σχολείων, ὡς καὶ ἡ σύ-
 στασις τοιούτων ὅπου δὲν ὑπάρχουσιν. Ὀφείλει δὲ ὁ
 Σύλλογος νὰ δίδῃ κατ' ἔτος ἀντίγραφον τοῦ ἀπολογι-
 σμοῦ του εἰς τὴν Ἱ. Μητρόπολιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ΄.

Γενικαὶ διατάξεις.

Ἄρθρον 131ον.

Οἱ ἐκλέξιμοι εἰς τὸς διαφόρους κοινοτικὰς καὶ ἐνο-
 ριακὰς ἀρχὰς ὄσον νὰ εἶνε ἐκ τῶν ἀπολασούντων κοινῆς
 ἀγαθῆς ὑπολήψεως.

Ἄρθρον 132ον.

Πᾶς πολίτης ἐπὶ εἰκοσαετίαν κατὰ συνέχειαν πλη-
 ρώσας συνδρομὴν εἰς τὰ σχολεῖα καὶ μὴ δυνάμενος
 πλέον νὰ ἐξακολουθήσῃ πληρώων, τῇ αἰτίῃ του
 ἀπαλλάττεται τῆς υποχρέωσως ταύτης χωρὶς νὰ στε-
 ρθῇ τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλογέως καὶ ἐκλέξιμου.

Ἄρθρον 133ον.

Οἱ καθυστεροῦντες παρελθούσας χρήσεως συνδρομὴν
 εἰς τὰ Σχολεῖα, Ἀρχιερατικὴν ἐπιχορήγησιν, Κοινο-
 τικὰ καὶ ἀπὸ σημερον Ἐκκλησιαστικὰ χρήματα
 ἀποστεροῦνται τοῦ δικαιώματος ἐκλογέως καὶ ἐκλέξι-
 μου εἰς πάσας ἐν γένει τὰς κοινοτικὰς καὶ ἐνορια-
 κὰς ἀρχὰς.

Ἄρθρον 134ον.

Οἱ ἐμμισθοὶ ὑπάλληλοι τῆς Κοινότητος ἀπαλλάττον-
 ται τῆς υποχρέωσως τοῦ ἐκλέγειν καὶ ἐκλέγεσθαι, οἱ
 δὲ ἐροφάλλται μόνον ἐν ἡ κατοικοῦσιν ἐνορίῃ ἕντες
 ψάλλται τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς.

Ἄρθρον 135ον.

Εἰς καὶ ὁ αὐτὸς δὲν δύναται νὰ εἶνε τεύτογονόσος μέλος τῆς Διμογεροντίας καὶ τοῦ Συμβουλίου τῶν Σχολείων· ἐπίσης δὲν ἐπιτρέπεται συγγενεὶς μέχρι τρίτου βαθμοῦ συμπεριλαμβανομένου νὰ εἶνε μέλη τῆς Διμογεροντίας ἢ τοῦ Συμβουλίου τῶν Σχολείων, ὡς καὶ πάσης ἑπιτροπῆς ὀριζομένης ὑπὸ τοῦ παρόντος Κανονισμοῦ.

Ἄρθρον 136ον.

Οἱ χρηματισάντες Διμογερόντες ἢ Συμβουλοὶ ἢ ἑπιτροποὶ τῶν κληροδοτήματων ἢ Ἐπόπται τῆς Μονῆς ἢ Ἐφόροι τοῦ Νεκροταφείου ἐπὶ μίαν περίοδον δὲν εἶνε ἐκλέξιμοι ἐκ νέου εἰμὴ μετὰ πάροδον ἑτέρας περιόδου· οἱ δὲ Ἐπιτροποὶ τῶν Ἐκκλησιῶν δύνανται νὰ ἐκλεγῶσι καὶ δευτέραν διετίαν, μεθ' ἣν δὲν εἶνε ἐκλέξιμοι εἰ μὴ μετὰ πάροδον διετίας.

Ἄρθρον 137ον.

Ἐν πάσῃ ἐκλογῇ κοινοτικῇ ἢ ἐνοριακῇ ἐν ἱσοψηφίᾳ ὑπερισχύει ἡ ψῆφος τοῦ Προέδρου· ἂν δὲ κατὰ τὴν πρώτην ἐκλογὴν δὲν ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀπόλυτος πλειοψηφία, ἐπαναλαμβάνεται ἡ ψηφιστορία τὸ δευτέρον· μετὰ δευτέραν δὲ ἀποτυχίαν ἐν τῇ τρίτῃ ψηφιστορίᾳ θεωροῦνται ἐκλεγμένοι εἰ ἐπιτυχόντες τῆς σφαιρικῆς πλειοψηφίας.

Ἄρθρον 138ον.

Ἐν πάσῃ ἐκλογῇ ἐν ἱσοψηφίᾳ τῶν μειονοψηφισάντων ἐκλεξιμῶν ἢ τῶν ἐπιλαχόντων γίνεται κλήρωσις, καθ' ἣν ἐκείνος, εὐὸ κληρὸς ἐξάγεται πρώτος, κτηρῶνται ἐκλεχθεὶς ἢ ἂν ἀμφοτέρω εἶνε ἐπιλαχόντες, πρώτος ἐπιλαχών.

Ἄρθρον 139ον.

Ἐὰν μέλος τι τῶν σωματείων ἐνεκα κατεπειγούσης ἀνάγκης δὲν δύναται νὰ παρευρεθῇ εἰς τὴν συνέδριον, ἀρεῖται νὰ εἰδοποιήσῃ τούτο ἐγκαιρῶς.

Ἄρθρον 140ον.

Ἀντιπροσώπου τῆς Κοινότητος ἢ Διμογερόντος ἢ Συμβούλου τῆς παραιτήσεως δεξιῶς γινόμενης προσαλείται εἰς ἀναπλήρωσιν ὁ ἐπιλαχών. Ἐφόρου δὲ τῶν Σχολείων ἢ ἑπιτροπικοῦ τῶν κληροδοτήματων ἢ ἑπιτροπικοῦ Ἐκκλησίας ἢ Ἐπόπτου τῆς Μονῆς ἢ Ἐφόρου τοῦ Νεκροταφείου παραιτηθέντος, γίνεται νέα ἐκλογὴ πρὸς ἀντικατάστασιν αὐτοῦ.

Ἄρθρον 141ον.

Διμογερόντων ἢ Συμβούλων τῶν Σχολείων ἀπουσιάζων τῶν συνέδριάσεων πλέον τῶν τριῶν μηνῶν ἂνε δευτερολογημένης αἰτίας, θεωρεῖται ἀπηλλοτριμένος τῶν καθηκόντων του καὶ προσακαλεῖται ὁ ἐπιλαχών.

Ἄρθρον 142ον.

Τὰ εἰς τὴν κοινοτικὴν ὑπερσίαν ἀφορῶντα ἔγγραφα εἶνε ἀφορολόγητα.

Ἄρθρον 143ον.

Πᾶσαι αἱ πρὸ τοῦ Κανονισμοῦ τούτου διατάξεις, κανονισμοὶ καὶ ψηφίσματα, ἀφορῶντα εἰς τὰς διοικητικὰς τῆς Κοινοτικῆς ἐργασίας, καταργεῦνται καὶ οὐδεμίαν πλὴν ἔχουσι νομικὴν ἰσχὺν διὰ τὴν Κοινότητα.

Ἄρθρον 144ον.

Ὁ παρῶν Κανονισμὸς ἰσχύει ἐπὶ μίαν τετραετίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁμοίως τροποποιήσας ἄρθρων τινῶν δύναται νὰ γένη, ἀλλὰ μόνον ἐὰν ὁ 27 τοῦλάχιστον Ἀντιπρόσωποι αἰτήσῃσι τούτο ἐν συνεδριάσει καὶ ψηφίσωσι τὴν τροποποίησιν πάλιν 27 εἰς δύο ἀλλεπαλληλοὺς συνεδριάσεις. Μετὰ δὲ τὴν παρέλευσιν τῆς τετραετικῆς δύναται νὰ ἀναθεωρηθῇ ὁ Κανονισμὸς, ἐὰν αἰτήσῃσι τούτο τὰ ἑπτὰ τῶν Ἀντιπροσώπων τῆς Κοινοτικῆς.

Ὁ παρῶν Κανονισμὸς συνεξήτηθη ὑπὸ συντητικῆς καὶ ἐπιψήφιστικῆς ἑπιτροπῆς τῆς Κοινοτικῆς, αποτελούμενης ἐκ 36 μελῶν, εἰς α', β' καὶ γ' ἀνάγκωσιν ἐν ᾗ συνεδριάσει καὶ ἐψηφίσθη σήμερον.

Ἐν Τραπεζούνῃ τῇ 19ῃ Μαΐου 1909.

Ἐκ τοῦ Γραφείου τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Τραπεζούντας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Περὶ ἐπικυβείων τιμῶν.

Ἄρθρον 1ον

Τῷ ἐκτάκτῳ Συνδριμητικῇ ἀπονέμονται αἱ ἀκόλουθοι τιμαί:

- 1) προηγείται τοῦ φερέτρου μία σειρά ἐξαπερῶντων.
- 2) συνοδεύει τὴν κηδεῖαν ἡ Ἐφορὰ τῶν Σχολείων.

Ἄρθρον 2ον

Τῷ Δωρητικῇ:

- 1) προηγούνται τοῦ φερέτρου δύο σειραὶ ἑξαπερῶντων.

2) 4 ταβάνια κρατοῦσι Συμβουλῶν.

- 3) συνοδεύει τὴν κηδεῖαν ἡ Ἐφορὰ καὶ τὸ Συμβούλιον τῶν Σχολείων.

Ἄρθρον 3ον

Τῷ Εὐεργέτῃ τῶν Σχολείων:

- 1) προηγούνται τοῦ φερέτρου εἰς αἰσὶν ἑξαπερῶντων καὶ μία τάξις τῶν μαθητῶν τοῦ Ἰμνασίου μετὰ τῶν οἰκείων καθηγητῶν καὶ τοῦ Ἰμνασιάρχου.

- 2) συνοδεύει τὴν κηδεῖαν ἡ Ἐφορὰ καὶ τὸ Συμβούλιον τῶν Σχολείων.

- 3) τὰς τέσσαρας ταβάνιας τοῦ φερέτρου κρατοῦσι Σύμβουλοι καὶ καθηγηταί.

4) τέσσαρες τιμητικές λαμπάδες φέρουσι Σύμβουλοι και καθηγηταί·

5) έκφωνείται επίκλησις λόγος·

Άρθρον 4ον·

Τῷ Μεγάλῳ Εὐεργέτῃ τῶν Σχολείων·

1) προηγούνται τὸν φερέρου τέσσαρες σιραὶ ἑκαπτε-
ρύγων, οἱ μαθηταὶ δύο τάξεων τοῦ Γυμνασίου μετὰ τῶν
οἰκείων καθηγητῶν καὶ τοῦ Διευθυντοῦ·

2) συνοδεύει τὴν κηδεῖαν ἐν σώματι ἡ Δημογοροντία
καὶ τὸ Σύμβουλιον τῶν Σχολείων·

3) τὰς τέσσαρας ταινίας κρατοῦσι Δημογόροντες καὶ
Σύμβουλοι·

4) τέσσαρες τιμητικὰς λαμπάδας φέρουσι Δημογόρον-
τες, Σύμβουλοι καὶ καθηγηταί·

5) διακρίνονται τὰ μαθήματα τοῦ Γυμνασίου κατὰ
τὸν χρόνον τῆς κηδεῖας·

6) ἐκφωνεῖται λόγος ἐπικήδειος·

7) πέμπεται ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τῶν Σχολείων συλ-
λυπητήριον γράμμα καὶ τὸ πρόγραμμα τῶν ἐπικηδείων
τιμῶν εἰς τὴν οἰκγένειαν·

8) εἰς τὸ 4(ἠήμερον μνημόσυνον παρίσταται ἡ Δη-
μογοροντία καὶ τὸ Σύμβουλιον τῶν Σχολείων, ὡς καὶ αἱ
δύο ἀνώτεροι τάξεις τοῦ Γυμνασίου μετὰ τῶν καθηγη-
τῶν καὶ τοῦ Γμνασίάρχου·

Άρθρον 5ον·

Όταν γνωσθῇ ὁ θάνατος Μεγάλου Εὐεργέτου
τῶν Σχολείων ἐν ἀλλοδαπῇ, τελεῖται ἐπιμημόσυνος
λειτουργία ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τῶν Σχολείων, ὅτε
παρίσταται καὶ τὰ ἐν τῇ 1ῃ καὶ 2ῃ παραγράφῳ τῶν
εἰς τὸν Μέγαν Εὐεργέτην τῶν Σχολείων ἐπονομημένων
τιμῶν ἀναφερόμενα πρόσωπα, ἐκφωνεῖται δὲ καὶ λόγος
ἐπιμημόσυνος·

Άρθρον 6ον·

Τῷ Εὐεργέτῃ τῆς Κοινοῦτιτος·

1) Ἡ Δημογοροντία καὶ τὸ Σύμβουλιον τῶν Σχο-
λείων μεταβαίνουν ἐν σώματι εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τε-
λευτήσαντος καὶ συλλυποῦνται τὴν οἰκγένειαν·

2) Κρύουσι πενήμιως ἐκ διαλειμμάτων οἱ κώδωνες
τῆς ἐνοριακῆς Ἐκκλησίας, τοῦ δὲ Μητροπολιτικοῦ
ναοῦ πρὸ πρὸς κηδεῖας·

3) Πέμπεται εἰς τὴν οἰκγένειαν ὑπὸ τῆς Ἱεράς
Μητροπόλεως ἀπὸ μέρους τῶν δύο Σωματείων συλλυ-
πητήριον γράμμα καὶ τὸ πρόγραμμα τῶν ἐπικηδείων
τιμῶν·

4) Προηγούνται τοῦ φερέρου ἑξ ἑστέροι ἑξαπτερό-
γων, οἱ μαθηταὶ τοῦ Γυμνασίου, ὁ Διευθυντῆς μετ' ὁ-
λου τοῦ διδάσκοντος προσωπικοῦ καὶ ἡ Διευθύντρια
μετὰ τῶν διδασκαλισσῶν·

5) Συνοδεύουσι τὴν κηδεῖαν ἐν σώματι ἡ Δημογο-
ροντία καὶ τὸ Σύμβουλιον τῶν Σχολείων·

6) Τὰς τέσσαρας ταινίας κρατοῦσι Δημογέροντες καὶ Σύμβουλοι.

7) Ἐξ τιμητικῆς λαμπάδας φέρουσι Δημογέροντες, Σύμβουλοι καὶ Καθηγηταί.

8) Ἐκφωνεῖται λόγος ἐπικηδείος καὶ ἐπιτάφιος.

9) Διακόπτονται τὰ μαθήματα τῶν Σχολείων κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κηδείας.

10) Ἐξ τὸ 400 ἡμέρον μνημόσυνον παρίστανται τὸ Σύμβουλιον καὶ ἡ Δημογεροντία, ὁ Διευθυντὴς μετὰ τῶν καθηγητῶν καὶ τῶν μαθητῶν τῶν τριῶν ἀνωτέρων τάξεων τοῦ Γυμνασίου, ἐκφωνεῖται δὲ καὶ λόγος ἐπιμνημόσυνος.

Ἄρθρον 7ον.

Ὅταν γωσθῇ ὁ θάνατος ἐν ἀλλοδαπῇ Εὐεργετίᾳ τῆς Κοινότητος, τελεῖται ἐπιμνημόσυνος λειτουργία ὑπὸ τῆς Δημογεροντίας καὶ τοῦ Συμβουλίου, παρίστανται δὲ τὰ ἐν τῇ 4ῃ καὶ 5ῃ παραγράφῳ τῶν εἰς τὴν Εὐεργετίᾳ τῆς Κοινότητος ἀπονεμομένων τιμῶν ἀναφερόμενα πρόσωπα καὶ ἐκφωνεῖται λόγος ἐπιμνημόσυνος, διακόπτονται δὲ τὰ μαθήματα τῶν Σχολείων κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐπιμνημόσυνου τελετῆς. Ἐὰν δὲ τελεσθῇ ὑπὸ τῆς οἰκογενείας τεσσαρακοσήμερον μνημόσυνον, ἐφαρμόζεται ἡ 10ῃ παράγραφος τοῦ ἴσου ἄρθρου.

Ἄρθρον 8ον.

Ὅταν δὲ τελευτήσῃ εἴτε ἐνταῦθα εἴτε ἀλλοχθῶ μέλος τῆς οἰκογενείας (γονεῦς, σὺζυγος, τέκνον) Εὐεργέτου

τῆς Κοινότητος, συγκαλοῦνται τὰ δύο σωματεία, ἵνα ὀρίσῃσι τὸ μέτρον καὶ τὸ εἶδος τῶν ἐπιτηδείων τιμῶν.

Ἄρθρον 9ον.

Τῷ Μεγάλῳ Εὐεργετῇ τῆς Κοινότητος.

1) Ἡ Δημογεροντία καὶ τὸ Σύμβουλιον τῶν Σχολείων μεταδίδουσιν ἐν σώματι εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τελευταίου σπαντος καὶ συλλυποῦνται τὴν οἰκογένειαν.

2) Κρῶσται πένθιμος ἐκ διαλειμμάτων οἱ κώδωνες ὅλων τῶν ἐνοριακῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ Μητροπολιτικοῦ ναοῦ ἀπὸ τῆς ἀγγελίας τοῦ θανάτου μέχρι τῆς ἐκφοράς.

3) Προηγούνται κατὰ τὴν ἐκφωρὰν τὰ ἐξακτέρωγα πασῶν τῶν ἱερῶν Ἐκκλησιῶν τῆς πόλεως, οἱ μαθηταὶ τοῦ Γυμνασίου, ὁ Διευθυντὴς καὶ ἡ Διευθύντρια μεθ' ὅλου τοῦ διδάσκοντος προσωπικοῦ.

4) Συνοδεῖται τὴν κηδείαν ἐν σώματι ἡ Δημογεροντία, τὸ Σύμβουλιον τῶν Σχολείων καὶ ἡ Ἀντιπροσωπεία.

5) Τὰς τέσσαρας ταινίας κρατοῦσι Δημογέροντες καὶ Σύμβουλοι.

6) Ἡ κατὰ τιμητικῆς λαμπάδας φέρουσιν ἄλλοι Διγμογέροντες, Σύμβουλοι καὶ Ἀντιπρόσωποι.

7) Ἐκφωνεῖται λόγος ἐπικηδείος καὶ ἐπιτάφιος.

8) Διακόπτονται τὰ μαθήματα ὅλων τῶν Σχολείων ἐπὶ δύο ἡμέρας.

9) Ἡ Μητροπολιτικὴ ἐν ὄνματι τῆς Κοινότητος τέμπει συλλυπητέριον γράμμα πρὸς τὴν οἰκογένειαν καὶ

τῶν Σχολείων ἐν ἐνεργείᾳ ἀπονέμονται τούτῳ αἱ τῷ Δω-
ρητῇ ἀπονεμόμεναι τιμαί.

Ἄρθρον 13ον.

Ἐν περιπτώσει θανάτου διδασκάλου ἡ διδασκαλίας
ἀπονέμονται τῷ ἀποδιώσαντι αἱ τῇ ἐκτάκτῃ Συνδρομη-
τῇ ἀπονεμόμεναι τιμαί.

Ἄρθρον 14ον.

Ὅταν τελευταίῳ ἔσχον πρόσωπον ἡ πολιτεία ἢ ὁμο-
γενῆς παρασχῶν εἰς τὴν Κοινότητα ἔγνωσμένως ὑπηρε-
σίας, συγκαλεῖται ἡ Δημογεροντία καὶ ὀρίζει τὰς ἀπο-
νεμίτέας τιμάς. Ἴδαν δὲ ἀποδιώσῃ πρόσωπον παρασχόν
ἔγνωσμένως ὑπηρεσίας εἰς τὰ Σχολεία, συγκαλεῖται τὸ
Συμβούλιον καὶ ὀρίζει τὰς ἀπονεμίτέας τιμάς.

Ἄρθρον 15ον.

Τὴν ἀνακοινωσὶν τοῦ θανάτου ἐνὸς τῶν ἀνωτέρω μνη-
μονευθέντων προσώπων ὀφείλουσι νὰ κάμωσιν ἑγγρά-
φος οἱ συγγενεὶς ἢ φίλοι ἑκατέρω εἰς τὴν Ἱερὰν Μη-
τρόκολιν.

Ἄρθρον 16ον.

Οἱ μαθηταὶ παρίστανται ὡς καὶ αἱ τιμητικαὶ λαμπά-
δες κρητούνται μέχρι τέλους τῆς ἐν τῷ Ἱερῷ ναφῷ νε-
κρωσίου ἀκολουθίας πλὴν τῆς περιπτώσεως θανάτου
Μεγάλου Ἐυεργέτου τῆς Κοινότητος, ὅτε οἱ μαθηταὶ
συνοδεύουσι μέχρι τοῦ τάφου καὶ αἱ λαμπάδες κρητου-
ται μέχρις ἐκεῖ.

τὸ πρόγραμμα τῶν ἐπιτηδείων τιμῶν, διὰ τοιχοκόλλη-
μάτων δὲ προσκαλεῖ ἡ Ἱερὰ Μητρόπολις τὸν λαόν εἰς
τὴν κηδείαν.

10) Κατὰ τὸ 40ῦ ἡμέρον μνημόσυνον παρίστανται
ἡ Δημογεροντία, τὸ Συμβούλιον, οἱ μαθηταὶ τοῦ Γυ-
μνασίου, ὁ Διευθυντὴς καὶ ἡ Διευθύντρια μεθ' ὅλου τοῦ
προσωπικοῦ, ἐκφωνεῖται δὲ καὶ λόγος ἐπιμνημόσυτος.

11) Τὰ αὐτὰ γίνονται καὶ εἰς τὸ ἐτήσιον μνημόσυνον.

Ἄρθρον 10ον.

Ἄν ἔ Μέγας Ἐυεργέτης τῆς Κοινότητος ἀποθάνῃ μα-
κρὰν τῆς Ἰραπέζουτος, τελεῖται ὑπὸ τῆς Κοινότητος ἐ-
πικήδειος, τεσσαρακοσιῆμέρος καὶ ἑπταετία ἐπιμνημόσυ-
νος λειτουργία, καθ' ἣν ἐκφωνεῖται λόγος, παρίστανται δὲ
τὰ ἐν τῇ 10ῃ παραγράφῳ τῶν εἰς τὴν Μέγαν Ἐυεργέ-
την ἀπονεμομένων τιμῶν ἀναφερόμενα πρόσωπα.

Ἄρθρον 11ον.

Ὅταν τελευταίῳ εἴτε ἐνταῦθα εἴτε ἀλλοῦ μέλος
τῆς εἰκογενείας (γονεῦς, συζυγος, τέκνον) Μεγάλου
Ἐυεργέτου τῆς Κοινότητος, συγκαλεῖνται ὑπὸ τοῦ Μη-
τροπολίτου τὰ δύο τῆς πόλεως σοματεία, ὅπως συνέν-
νοήσωσι περὶ τοῦ μέτρου καὶ τοῦ εἴδους τῶν ἀπονε-
μιτέων τιμῶν.

Ἄρθρον 12ον.

Ἐν περιπτώσει θανάτου Δημογεροντος ἡ Συμβούλου

Ἄρθρον 17ον.

Ἐκ μέρους τῶν ἐνοριῶν δὲν ἐπιτρέπονται μερικαὶ τιμαὶ εἰς τὸν ἀποδιδώσαντα οὐδὲ ἐκφρονεῖται ἐπιχώριος ἢ ἐπιτέφιος λόγος.

ΣΗΜ. Ἰὴς ἡμερησίως περιπόσις ἐπιτρέπεται ἐπιτέφιος λόγος ἢ μερὸς συγγενῶν ἢ φίλων τῆς ἑτάρας καὶ ἀδελφῆς τῆς Μητροπόλεως.

Ἄρθρον 18ον.

Οἱ στέφανοι ἀπαγορεύονται ἐλοτελῶς ἀπὸ πάσης κηδείας.

Ἄρθρον 19ον.

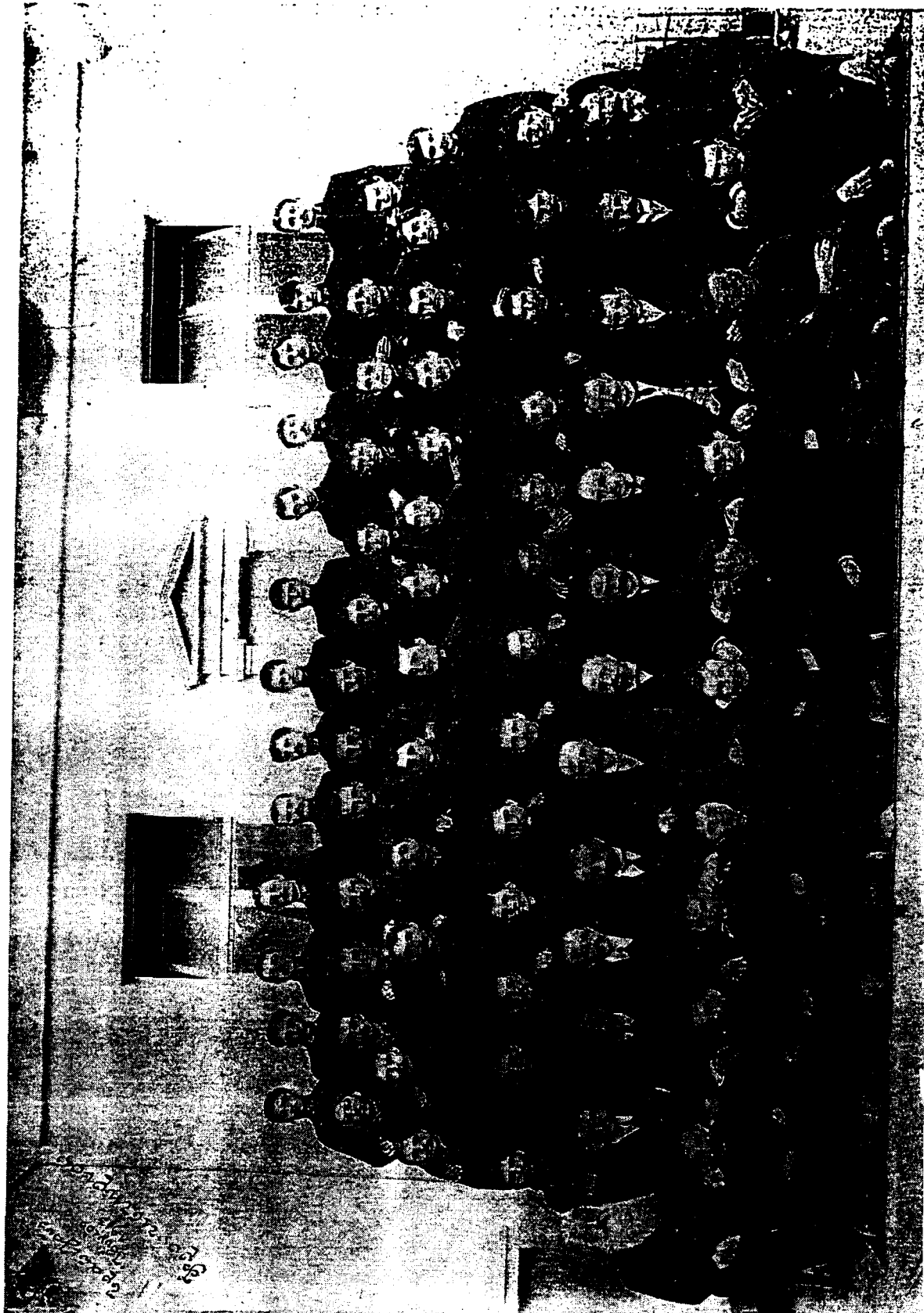
Αἱ ἀνωτέρω σήμεωθεῖσαι τάξεις μαθητῶν παρευρίσκονται κατὰ τὴν κηδεῖαν μόνον ὁσάκις αὕτη τελεῖται ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ ναῷ· ἂν ὅμως οἱ συγγενεὶς ἐπιμένωσι νὰ τελεσθῇ ἡ κηδεῖα ἐν τῇ ἐνοριακῇ Ἐκκλησίᾳ, τότε ὀρίζεται ὑπὸ τῆς ἑφορίας ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἀνελλόγως τοῦ χώρου τῆς Ἐκκλησίας.

Ἄρθρον 20όν.

Ἐκ τῶν ὑπὲρ τῶν σχολείων μετὰ θάνατον διατιθεμένων ποσῶν λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν εἰς τὰς ἐπιχώριους τιμὰς αἱ τυχόν καθυστερήσεις συνδρομῶν τοῦ ὀνόματος.

ΣΗΜ. Αἱ τιμαὶ αἱ ἀποδίδονται μέχρι σήμερον ὑπὸ τῆς Κοινότητος σωματικῶς πρὸς τοὺς μέχρι σήμερον Κανονισμοὺς εἰς διαφόρους ἑταρῶν ταξιδιολογῶν ἐν ἰσουλῶν· ἂν ὅμως τινὲς τῶν ταξιδιολογῶν δύνανται εἰς τῶν ἀφαιρημάτων αὐτῶν νὰ κατακαθίσωσιν εἰς ἀνωτέραν τάξιν τῆς ἐν ἡ ἑτέρας, τοῦτο δικαιούται καὶ ὀφείλει νὰ κανονισθῇ ὑπὸ Συμβουλίου τῶν Σχολείων.

Παράρτημα 2

Παράρτημα 3

ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΟΝ

ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΟΣ

ΕΜΠΟΡΙΚΟΝ ΤΜΗΜΑ

ΑΡΙΘ. ΜΗΤΡΟΥΧΟΥ

ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟΝ

Ο Κωνσταντίνος Ν. Διαμαντόπουλος διαμαρτυρήσας Διεύθυνση
 ετών 18, κατοῦς μωρέων ἔγραψεν ὑατὰ τὸ
 βχομιῶν ἔτος 1908-9, ἡ διαμῶνας πάντα τὰ ἐν τῷ
 Εἰσοδικῷ τιμηματι διδασκόμενα μαθήματα, καὶ τὴν ἀ-
 σοχητικὴν δοκιμασίαν ἐπιτυχῶς βραβεύσας κρινεται ἄξιος
 τοῦ βαθμοῦ ἀριστεία 5,50

Ἡ διαγωγή αὐτοῦ βραβεύεται ἀριστεία 5,6

Ἐν Ἱερουσαλῆμι τῆς 16^{ης} Σεπτεμβρίου 1910

ΟΙ ΕΦΟΡΟΙ

[Signatures]
 Ο ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΗΣ

ΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΑΙ

[Signatures]

Παράρτημα 4

ΕΦΟΡΙΑ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΩΝ
ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΟΣ

1822

Εν Τραπεζούντῃ τῆς 10/23 Ἰουλίου 1902

Ἐργομισθίατε Κόβρι Μαρμαρίτη Ἐπαγγελματίου

ἐν Ἀθήναις.

Ἀριθ. πρωτ. 40

1653

Ἐπειδὴ ἠχοιασθήσατε διὰ τὰ ἡμέτερα ἐνωμοθετήρια
ἐνα ἁρσὸν διδάσκαλον, τὰς παρακαλοῦμεν νὰ ἐπισημώσετε
νὰ προκρίνετε, ἴσως μᾶλλον εὐρετέ καὶ συμφερώστε διδάσκαλον
ἰκανὸν καὶ χρηστόν, δεξιότατον ἀποχρῶν, εἰ δυνατόν, τοῦ
διδασκαλίου Κόβρι, καὶ καλοῦ καὶ ἐπισημοῦ.

Ὁ ἔλεος μισθός, διὰ τὸν ἁρσὸν ἀρσὸν ἀνταρτῆ
ἐργασίας 36 ἡρῶν καὶ ἐβδομάδα, εἶναι ἄρα τριπλάσιον, ἢ
ἰσούσια (ἀρ. 50); ἀνυποχρῶσα δὲ νὰ συμπύσωμεν κατὰ
ὁδοιπορίαν.

Προσδοκῶντες, ὅτι δὲ ἐπισημώσετε νὰ ἐπισημώσετε τὴν
ἐπισημῶσιν ἡμῶν καὶ τὴν ἐπισημῶσιν,

Ἐπισημῶσιν μετὰ ἡμετέρου ὑποσημῶσιν

Οἱ Ἐφοροί

Κόβρι Μαρμαρίτη

Πρὸς τὸν Ἐργομισθίατε
Κόβρι Μαρμαρίτη Ἐπαγγελματίου
Προδότην τοῦ ἀποχρῶντος ἁρσὸν
ἐν Ἀθήναις

Κόβρι 2. Ιουλίου

Παράρτημα 5

Αριθ. 143

**ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ
ΞΕΝΟΦΩΝΤ**

Ο Κ. Κ. Διαγόρας ^{επλήρωσε}
 την έτησιαν αυτού συνδρομην ^{άρχονμένην}
 από 7/2/1913 ^{λειτουργίας} μέχρι 19/14
 Έν Τραπεζούντι τῆς Πόλεως

Ο ΤΑΜΙΑΣ
[Signature]

Ἀπόδειξις ἐτήσιας συνδρομῆς μέλους τοῦ συλλόγου.

Παράρτημα 6

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ
ΤΟΥ
ΕΝ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙ
ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ
«ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ»

Α'. Σκοπός του Συλλόγου.

ΑΡΘΡ. 1. Σκοπός του έν Τραπεζούντι Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου «Ξενοφώντος» έστί Α'. ή διάδοσις τών γραμμάτων ανά τον Πόντον και τας άποικίας αύτου, Β'. ή έν τή διανοητικη αναπτύξει κοινή πρόδοος τών τε μελών και άλλων πολιτών, και Γ'. ή διάσωσις τών έν Πόντω ζώντων γλωσσικών και άλλων μνημείων.

ΑΡΘΡ. 2. Προς διάδοσιν τών γραμμάτων ό Σύλλογος Α'. υποστηρίζει άπορα σχολεία τών χωρίων και συντελεϊ είς την ίδρυσιν νέων, Β'. φροντίζει περι τής τακτικης λειτουργίας και προόδου αύτων, και Γ'. υποστηρίζει ένδεεις μαθητάς.

ΑΡΘΡ. 3. Υπερ τής κοινής προόδου ό Σύλλογος Α'. συντηρεϊ Βιβλιοθήκην και Αναγνωστήριον, και Β'. δίδει μαθήματα δημόσια.

ΑΡΘΡ. 4. Προς διάσωσιν τών ζώντων μνημείων ό Σύλλογος Α'. συλλέγει ποικίλην γλωσσικήν, έθνογραφικήν, τοπογραφικήν και άρχαιολογικήν ύλην, Β'. δημοσιεύει περιοδικώς διαφόρους αύτου συλλογάς, και Γ'. συντελεϊ προς δημοσίευσιν παντός έργου σχέσιν έχοντος προς την ιστορίαν και έθνογραφίαν του Πόντου.

Β'. Μέλη του Συλλόγου.

ΑΡΘΡ. 5. Μέλος του Συλλόγου έγγράφεται πās όμογενής,

ἐκλεγόμενος ὡς τοιοῦτος, δεχόμενος δὲ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐκπληροῖ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ κατὰ τὰ ἄρθρα 17 καὶ 18.

ΑΡΘΡ. 6. Ἐπίτιμα μέλη ἐκλέγονται πρόσωπα ἐπὶ παιδείᾳ ἢ εὐεργεσίαις ἢ κοινωνικῇ θέσει καὶ ἔθνικαῖς ἐκδουλεύσεσι διαπρέποντα καὶ τιμὴν τῷ Συλλόγῳ περιποιούντα.

Γ'. Διοικήσεις τῶν τοῦ Συλλόγου.

ΑΡΘΡ. 7. Τὰ τοῦ Συλλόγου διοικοῦνται Α'. ὑπὸ τῶν ἐνδημούντων μελῶν αὐτοῦ συνεδριαζόντων, Β'. ὑπὸ Συμβουλίου ἑξαμελοῦς, ἀπαρτιζομένου ἐκ Προέδρου, Ἀντιπροέδρου, Γενικοῦ Γραμματέως, Εἰδικοῦ Γραμματέως, Βιβλιοφύλακος καὶ Ταμίου, καὶ Γ'. ὑπὸ τριῶν Ἐπιτροπῶν τριμελῶν, ἧτοι ὑπὸ Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς, Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῆς κοινῆς προόδου καὶ Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῶν ζώντων μνημείων.

Δ'. Ἐκλογή τῶν Μελῶν καὶ τῶν ἀρχῶν.

ΑΡΘΡ. 8. Τὰ νέα μέλη τοῦ Συλλόγου προτεινόμενα ἐν συνεδριάσει αὐτοῦ ὑπὸ δύο μελῶν ἐκλέγονται διὰ φανεράς ἢ μυστικῆς ψηφοφορίας κατ' ἀπόλυτον πλειονοψηφίαν· ἐγγράφονται δὲ ἀφοῦ ἀναγγείλωσι τὴν ἀποδοχὴν τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν.

ΑΡΘΡ. 9. Τὸ Συμβούλιον ἐκλέγεται κατ' ἔτος ὑπὸ τοῦ Συλλόγου ἐκ τῶν ἐνδημούντων μελῶν διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας κατ' ἀπόλυτον πλειονοψηφίαν, ὁ μὲν Πρόεδρος, ὁ Ἀντιπρόεδρος καὶ ὁ Ταμίας ἰδιαιτέρως ἕκαστος, τὰ δὲ λοιπὰ τρία μέλη συγχρόνως διὰ τοῦ αὐτοῦ δελτίου.

ΑΡΘΡ. 10. Αἱ τρεῖς Ἐπιτροπαὶ ἐκλέγονται ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους ἐκ τῶν ἐκτὸς αὐτοῦ ἐνδημούντων μελῶν· ὀρίζεται δ' ὑπ' αὐτοῦ ἐκ τῶν τριῶν μελῶν ἐκάστης ἐν μὲν ὡς πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς, ἕτερον δὲ ὡς γραμματεὺς αὐτῆς, τοῦ τρίτου ὄντος συμβούλου αὐτῶν.

ΑΡΘΡ. 11. Παραιτηθέντος ἢ ἀποδημήσαντος διὰ πολὺν χρόνον μέλους τινὸς τοῦ Συμβουλίου ἢ Ἐπιτροπῆς, γίνεται νέα ἐκλογή πρὸς ἀντικατάστασιν αὐτοῦ.

Ε'. Πόροι του Συλλόγου

ΑΡΘΡ. 12. Πόροι του Συλλόγου εἰσὶ Α'. αἱ πρόσοδοι τῆς κινητῆς καὶ ἀκινήτου περιουσίας αὐτοῦ, Β'. αἱ τακτικαὶ συνδρομαὶ τῶν μελῶν, Γ'. αἱ πρόσοδοι τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐκδιδομένων συγγραμμάτων, Δ'. τὰ διὰ συμβάσεων μετ' ἐκδοτῶν δικαίωματα ἐπὶ διδακτικῶν βιβλίων, καὶ Ε'. αἱ ἑκτακτοὶ προσφοραὶ φιλομούσων καὶ φιλογενῶν προσώπων.

ΑΡΘΡ. 13. Ὁ Σύλλογος δέχεται καὶ ἰδιαιτέρας συνδρομὰς ἐπὶ τῷ ὄρω νὰ διαθέτῃ αὐτὰς συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ προσφέροντος, ἐὰν αὕτη ἔχη σχέσιν πρὸς τὸν ἑαυτοῦ σκοπόν.

ΣΤ'. Δωρηταὶ καὶ Εὐεργέται.

ΑΡΘΡ. 14. Πᾶς προσφέρων ὑπὲρ τοῦ Συλλόγου ἐκτάκτως καὶ ἐφάπαξ ἀπὸ 5 μέχρι 14 λιρῶν Ὀθωμανικῶν ἀναγράφεται Δωρητῆς αὐτοῦ, πᾶς δὲ προσφέρων ὁμοίως ἀπὸ 15 μέχρι 35 λιρῶν ἀναγράφεται Εὐεργέτης ὁ δὲ προσφέρων 40 λίρας καὶ πλέον ἀναγράφεται Μέγας Εὐεργέτης τοῦ Συλλόγου.

ΑΡΘΡ. 15. Εἰς τὴν τάξιν τῶν Δωρητῶν ἢ Εὐεργετῶν δύναται νὰ καταταχθῇ ἀποφάσει τοῦ Συλλόγου καὶ πᾶς ὅστις παρέχει αὐτῷ σπουδαίαν ὑποστήριξιν ἢ διὰ μικροτέρων συνδρομῶν ἐκ διαλειμμάτων προσφερομένων ἢ δι' ἄλλων ἐκδουλεύσεων.

ΑΡΘΡ. 16. Ἐν περιπτώσει θανάτου Δωρητοῦ ἢ Εὐεργέτου τὸ Συμβούλιον ἀποφασίζει περὶ τῶν εἰς τὸν νεκρὸν αὐτοῦ ἀπόνεμητέων τιμῶν.

Ζ'. Καθήκοντα τῶν Μελῶν.

ΑΡΘΡ. 17. Ἐκαστον μέλος τοῦ Συλλόγου, πλὴν τῶν Ἐπιτίμων, πληρῶνει εἰς τὸ ταμεῖον αὐτοῦ κατ' ἔτος ἡμίσειαν λίραν Ὀθωμανικὴν ὡς τακτικὴν αὐτοῦ συνδρομὴν.

ΑΡΘΡ. 18. Τὰ ἐνδημοῦντα μέλη ἰδίως ὑποχρεοῦνται Α'. νὰ προσέρχωνται εἰς τὰς συνεδριάσεις τοῦ Συλλόγου, καὶ Β'. νὰ προσφέρωσι τὰς ὑπηρεσίας αὐτῶν τῷ Συλλόγῳ, εἴτε ὡς μέλη τοῦ Συμβουλίου ἢ τῶν Ἐπιτροπῶν ἐκλέγονται, εἴτε ἔργον τι αὐτοῖς ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Συλλόγου ἀνατίθεται.

ΑΡΘΡ. 19. Οὐδέν μέλος τοῦ Συλλόγου δικαιούται νά προβῆ ὑπὲρ αὐτοῦ εἰς πράξιν, μὴ ἀνατεθεῖσαν αὐτῷ ὑπὸ τῶν ἀρχῶν.

ΑΡΘΡ. 20. Πᾶν μέλος μὴ πληρῶσαν τὴν ἔτησίαν αὐτοῦ τακτικὴν συνδρομὴν μέχρι τέλους τοῦ ἔτους διαγράφεται, ἐὰν τὸ Συμβούλιον ἀποφασίσῃ τοῦτο.

Η'. Καθήκοντα τῶν Συμβούλων.

ΑΡΘΡ. 21. Ὁ Πρόεδρος προεδρεύει τῶν συνεδριάσεων τοῦ τε Συμβουλίου καὶ τοῦ Συλλόγου, αὐτοδικαίως δὲ καὶ τῶν Ἐπιτροπῶν, ὡσάκις παρευρεθῆ· κηρύττει τὴν ἑναρξιν καὶ λήξιν τῶν συνεδριάσεων, διευθύνει τὰς συζητήσεις, δίδωσιν ἐκάστῳ τῶν μελῶν τὸν λόγον καὶ ἀνακαλεῖ αὐτὸ εἰς τὴν τάξιν παρεκτρέπομενον, τίθησι τὰ ζητήματα εἰς ψηφοφορίαν, ὑπογράφει τὰ πρακτικὰ τῶν συνεδριάσεων καὶ τὰ ἐξερχόμενα ἔγγραφα, καὶ ἐν γένει φροντίζει περὶ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ Κανονισμοῦ· ἐν τέλει δὲ τοῦ ἔτους δίδωσι λόγον τῶν ἐπὶ τῆς προεδρείας αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Συλλόγου πεπραγμένων.

ΑΡΘΡ. 22. Ὁ Ἀντιπρόεδρος ἀναπληροῖ κατὰ πάντα τὸν Πρόεδρον ἀπόντα ἢ κωλυόμενον, τοῦτον δὲ ἐν συνεδριάσει τοῦ Συμβουλίου ἀναπληροῖ ὁ πρεσβύτερος τῶν Συμβούλων.

ΑΡΘΡ. 23. Ὁ Γεν. Γραμματεὺς φυλάττει τὰ ἀρχεῖα καὶ τὴν σφραγίδα τοῦ Συλλόγου, τηρεῖ τὴν ἀλληλογραφίαν αὐτοῦ σφραγίζων τὰ ἐξερχόμενα ἔγγραφα καὶ συνυπογράφων μετὰ τοῦ Προέδρου, ἐγγράφει ἐν τῷ Μητρώῳ τὰ μέλη καὶ παρέχει τῷ Ταμῖα κατάλογον αὐτῶν ἀκριβῆ, ἀναγινώσκει ἐν συνεδριάσει τὰ πρὸς τὸν Σύλλογον ἀποστελλόμενα ἔγγραφα, κρατεῖ πρωτόκολλον τῶν εἰσερχομένων καὶ ἐξερχομένων ἐγγράφων, φυλάττων μὲν ἰδιαιτέρως τὰ εἰσερχόμενα ἀντιγράφων δὲ τὰ σπουδαιότερα τῶν ἐξερχομένων· ἀναπληροῖ δὲ τὸν Εἰδ. Γραμματέα κωλυόμενον.

ΑΡΘΡ. 24. Ὁ Εἰδ. Γραμματεὺς παρασκευάζει τὴν ἡμερησίαν διάταξιν καὶ συντάσσει τὰ πρακτικὰ ἐκάστης συνεδριάσεως τοῦ τε Συλλόγου καὶ τοῦ Συμβουλίου, ἀναγινώσκει δὲ αὐτὰ ἐν τῇ ἐπομένῃ συνεδριάσει καὶ συνυπογράφει μετὰ τοῦ Προέδρου· βοηθεῖ δὲ τὸν Γεν. Γραμματέα καὶ ἀναπληροῖ αὐτὸν κωλυόμενον.

ΑΡΘΡ. 25. Ὁ Βιβλιοφύλαξ φροντίζει περὶ τῆς καλῆς

διατηρήσεως τῆς Βιβλιοθήκης καὶ τοῦ Ἀναγνωστηρίου, ὁπερ διευθύνει, κρατεῖ κατάλογον ἀκριβῆ τῶν βιβλίων καὶ τῶν διαφόρων συλλογῶν, ὡς καὶ κατάλογον τῶν δωρητῶν βιβλίων ἢ ἄλλων ἀντικειμένων μετὰ σημειώσεως τῶν ὑφ' ἐκάστου δωρηθέντων καὶ δανείζει ἐπὶ ἐπιστροφῇ βιβλία τοῖς αἰτοῦσι λαμβάνων ἀπόδειξιν· ἐν τέλει δὲ τοῦ ἔτους δίδωσι τῷ Προέδρῳ ἔκθεσιν τῆς καταστάσεως τῆς Βιβλιοθήκης καὶ τῆς πορείας τοῦ Ἀναγνωστηρίου· ἀπὼν δὲ ἢ κωλυόμενος ἀνατίθησι τὴν ἐπιστάσιαν τοῦ Ἀναγνωστηρίου ἐνὶ τῶν Συμβούλων.

ΑΡΘΡ. 26. Ὁ Ταμίας εἰσπράττει τὰς τακτικὰς καὶ ἐκτάκτους συνδρομὰς δίδων διπλοτύπους ἀποδείξεις, καὶ ἐνεργεῖ πληρωμὰς πάντοτε δι' ἐντάλματος τοῦ Προέδρου· κρατεῖ δὲ τὰ ἀπαιτούμενα βιβλία, καὶ ἐν τέλει τοῦ ἔτους δίδωσι τῷ Προέδρῳ ἰσολογισμὸν τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων.

Θ'. Συνεδριάσεις τοῦ Συμβουλίου.

ΑΡΘΡ. 27. Τὸ Συμβούλιον συνεδριάζει κατὰ πρόσκλησιν τοῦ Προέδρου ἢ δύο τῶν Συμβούλων ὡσάκις εἶναι ἀνάγκη· εὐρίσκεται δ' ἐν ἀπαρτίᾳ παρόντων τεσσάρων Συμβούλων.

ΑΡΘΡ. 28. Ἡ παράδοσις καὶ παραλαβὴ τῶν τοῦ Συλλόγου ὑπὸ τῶν Συμβούλων κυροῦται δι' ἰδιαιτέρου πρακτικοῦ ἐν τῇ πρώτῃ συνεδριάσει τοῦ νέου Συμβουλίου· ὑπογράφεται δὲ τὸ πρακτικὸν ὑπὸ τῶν παραδιδόντων καὶ τῶν παραλαμβανόντων Συμβούλων.

ΑΡΘΡ. 29. Ἐν ταῖς συνεδριάσεσιν αὐτοῦ τὸ Συμβούλιον ἐνεργεῖ τάδε :

Α'. Παρασκευάζει ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους τὸν ἐτήσιον προϋπολογισμὸν τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων.

Β'. Κρίνει καὶ ἀποφασίζει ἐπὶ πάσης προτάσεως τῶν Ἐπιτροπῶν.

Γ'. Συσκέπτεται καὶ ἀποφασίζει περὶ τῆς διαχειρίσεως τῆς περιουσίας τοῦ Συλλόγου, περὶ αὐξήσεως τῶν πόρων αὐτοῦ καὶ ἐν γένει περὶ παντὸς ἀφορῶντος εἰς τὴν προαγωγὴν καὶ παγίωσιν τοῦ Συλλόγου καὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ.

Δ'. Αναθέτει τὴν ἐκτέλεσιν ἐκάστης αὐτοῦ ἀποφάσεως εἰς τὸ ἀρμοδιώτερον τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου ἢ τῶν Ἐπιτροπῶν, ἢ τῶν λοιπῶν τοῦ Συλλόγου μελῶν.

Γ'. Συνεδριάσεις τῶν Ἐπιτροπῶν.

ΑΡΘΡ. 30. Ἐκάστη τῶν τριῶν Ἐπιτροπῶν συνεδριάζει ἰδιαιτέρως κατὰ πρόσκλησιν τοῦ προέδρου αὐτῆς, δυναμένη νὰ προβῇ εἰς ἔργον καὶ δύο μελῶν αὐτῆς παρόντων, τοῦ συμβούλου αὐτῆς ἀναπληροῦντος ἀπόντα τὸν πρόεδρον ἢ τὸν γραμματέα· ἀποφάσει δὲ τοῦ Συμβουλίου προσκαλουμένη συνεδριάζει μετ' αὐτοῦ, ἔχουσα ψῆφον συμβουλευτικὴν.

ΑΡΘΡ. 31. Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους ἐκάστη Ἐπιτροπὴ συντάσσει ἴδιον αὐτῆς προϋπολογισμόν.

ΑΡΘΡ. 32. Ἐκάστη Ἐπιτροπὴ ὑποβάλλει πᾶσαν αὐτῆς, ἀπόφασιν ὑπὸ τὴν ἐγκρισιν τοῦ Συμβουλίου, μεθ' ἣν μόνον προβαίνει εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ληφθείσης ἀποφάσεως.

ΑΡΘΡ. 33. Ἐν τέλει τοῦ ἔτους ἐκάστη Ἐπιτροπὴ συντάσσει ἔκθεσιν τῆς ἐτησίας αὐτῆς ἐνεργείας καὶ ὑποβάλλει αὐτὴν εἰς τὸ Συμβούλιον.

ΙΑ'. Ἰδιαίτερα καθήκοντα τῶν Ἐπιτροπῶν.

ΑΡΘΡ. 34. Ἡ Ἐκπαιδευτικὴ Ἐπιτροπὴ ἐνεργεῖ τάδε :

Α'. Συντάσσει καὶ φυλάττει ἀκριβῆ στατιστικὸν πίνακα τῶν σχολείων τῶν διαφόρων χωρίων μετὰ τῆς σημειώσεως τῶν πόρων καὶ δαπανῶν αὐτῶν.

Β'. Ὅρίζει τὰ σχολεῖα τῶν χωρίων, τὰ ἔχοντα πραγματικῶς ἀνάγκην τῆς χρηματικῆς τοῦ Συλλόγου ὑποστηρίξεως, ὡς καὶ τὸ ποσὸν ταύτης δι' ἕκαστον τῶν σχολείων τούτων.

Γ'. Κρατεῖ κατάλογον τῶν διδασκάλων τῶν χωρίων μετὰ τῆς σημειώσεως τοῦ μισθοῦ καὶ τῆς ἰκανότητος ἐκάστου.

Δ'. Φροντίζει περὶ τοῦ καλοῦ καταρτισμοῦ τῶν διδασκάλων τῶν χωρίων διὰ τῆς εἰς τὴν διδακτικὴν μέθοδον ἀσκήσεως αὐτῶν ἐν τῷ Φροντιστηρίῳ Τραπεζοῦντος.

Ε'. Ένεργεῖ πρὸς συμφωνίαν τῶν καταλλήλων διδασκάλων ἐν τοῖς χωρίοις καὶ ἀξίαν αὐτῶν ἀμοιβήν.

ΣΤ'. Συντάσσει καὶ ἀποστέλλει εἰς τὰ σχολεῖα τῶν χωρίων τὸ κατάλληλον πρόγραμμα καὶ τὰς ἀναγκαίας τοῖς διδασκάλοις ὁδηγίας.

Ζ'. Λαμβάνει ἀκριβεῖς πληροφορίες περὶ τῆς τακτικῆς λειτουργίας καὶ προόδου τῶν ἐν τοῖς χωρίοις σχολείων.

Η'. Ἀποστέλλει εἰς τὰ σχολεῖα τῶν χωρίων ἐπιθεωρητήν, ὁσάκις εἶνε ἀνάγκη.

Θ'. Συντελεῖ ἠθικῶς πρὸς ἔκδοσιν καταλλήλων διδακτικῶν βιβλίων διὰ τὰ δημοτικὰ σχολεῖα.

Ι'. Ὅρίζει μετ' ἔκδοτῶν διδακτικῶν βιβλίων τὰς τιμὰς αὐτῶν, ὡς καὶ δικαίωμα τοῦ Συλλόγου ἐπ' αὐτῶν.

ΙΑ'. Ἐκλέγει διὰ τὰ σχολεῖα τῶν χωρίων διμελεῖς ἐξεταστικὰς ἐπιτροπὰς, ὁρίζει τὴν ἡμέραν τῶν ἐξετάσεων ἐκάστου αὐτῶν, καὶ φροντίζει περὶ τῆς εἰς αὐτὰς μεταβάσεως τῶν ἐπιτροπῶν.

ΙΒ'. Ἐκλέγει, ἀγοράζει καὶ παραδίδει ταῖς ἐξεταστικαῖς ἐπιτροπαῖς βιβλιάρια διανεμητέα ὡς βραβεῖα τοῖς ἀριστεύουσι μαθηταῖς.

ΙΓ'. Λαμβάνει ἀκριβεῖς πληροφορίες περὶ τῶν ἐνδεῶν μαθητῶν τῶν ἐχόντων ἀνάγκην βιβλίων, καὶ παρέχει ταῦτα εἰς αὐτούς, φροντίζει δὲ νὰ ἐπιστραφῶσι τὰ τοῦ Σχολαρχείου καὶ Γυμνασίου, ἅτινα φυλάττει πρὸς νέαν χρῆσιν.

ΙΔ'. Ὅρίζει τοὺς ἐνδεεστάτους τῶν ἀρίστων μαθητῶν, τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην τῆς χρηματικῆς ὑποστηρίξεως τοῦ Συλλόγου, ὡς καὶ τὸ ποσὸν ταύτης δι' ἕκαστον.

ΑΡΘΡ. 35. Ἡ ἐπὶ τῆς κοινῆς προόδου Ἐπιτροπὴ ἐνεργεῖ τὰδε :

Α'. Συντάσσει κανονισμόν ἴδιον τῆς Βιβλιοθήκης καὶ τοῦ Ἀναγνωστηρίου καὶ φροντίζει μετὰ τοῦ Βιβλιοφύλακος περὶ τῆς ἐφαρμογῆς ἀμφοτέρων.

Β'. Φροντίζει περὶ πλουτισμοῦ τῆς Βιβλιοθήκης καὶ διὰ δωρεῶν καὶ δι' ἀγορᾶς τῶν ἀπαραιτήτων βιβλίων, ὁρίζουσα τὸ

πρὸς τοῦτο ἀναγκαιοῦν χρηματικὸν ποσὸν ἐν τῷ προϋπολογισμῷ αὐτῆς.

Γ'. Ἐνεργεῖ ὑπὲρ τοῦ τελειοτέρου καταρτισμοῦ τοῦ Ἀναγνωστηρίου καὶ τῆς εὐρύνσεως τοῦ κύκλου τῶν εἰς αὐτὸ φοιτῶντων.

Δ'. Ἀνευρίσκει καὶ ὀρίζει τὰ πρόσωπα, τὰ κατάλληλα διὰ τὰ δημόσια μαθήματα, συντάσσει πρόγραμμα τούτων ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους καὶ φροντίζει ὅπως δίδονται τακτικῶς καὶ εὐρύνηται ὁ κύκλος τῶν ἀκροατῶν.

ΑΡΘΡ. 36. Ἡ ἐπὶ τῶν ζώντων μνημείων Ἐπιτροπὴ ἐνεργεῖ τάδε :

Α'. Συλλέγει διὰ τῶν μελῶν αὐτῆς καὶ δι' ἄλλων προσώπων, καὶ μάλιστα διὰ τῶν διδασκάλων τῶν χωρίων, ὀρίζουσα καὶ ἀμοιβάς, α') γλωσσικὴν ὕλην (λέξεις καὶ φράσεις, παροιμίας καὶ αἰνίγματα, μύθους καὶ ἄσματα), β') περιγραφὰς χωρίων καὶ ἄλλων τόπων, ὡς καὶ ἡθῶν καὶ ἐθίμων τῶν κατοίκων, γ') περιγραφὰς τῶν ἀρχαιοτέρων ναῶν καὶ ἄλλων κτισμάτων, δ') ἐπιγραφὰς, ε') ἀρχαῖα χειρόγραφα, σ') παραδόσεις ἱστορικάς, καὶ ζ') ἀρχαῖα νομίσματα.

Β'. Διαιρεῖ, τακτοποιεῖ, συμπύσσει καὶ φυλάττει πᾶσαν τὴν ὕλην ταύτην.

Γ'. Ὀρίζει καὶ συμφωνεῖ κατάλληλον πρόσωπον διὰ τὴν δημοσίευσιν συλλογῆς, βοηθεῖ αὐτὸ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐπεξεργασίαν τῆς ὕλης καὶ φροντίζει περὶ τῆς δημοσιεύσεως.

Δ'. Ὀρίζει τὰ πρὸς ἐκδοσιν ὑποστηρικτέα συγγράμματα καὶ τὸ ποσὸν τῆς συνδρομῆς τοῦ Συλλόγου.

ΙΒ'. Συνεδριάσεις τοῦ Συλλόγου.

ΑΡΘΡ. 37. Ὁ Σύλλογος συγκαλούμενος ὑπὸ τοῦ Προέδρου συνεδριάζει τακτικῶς μὲν τετράκις τοῦ ἔτους : τῇ πρώτῃ Κυριακῇ καὶ τῇ τελευταίᾳ τοῦ Ἰανουαρίου, τῇ τελευταίᾳ Κυριακῇ τοῦ Νοεμβρίου καὶ τῇ δευτέρᾳ Κυριακῇ τοῦ Δεκεμβρίου· ἐκτάκτως δὲ ὁσάκις ἐγκρίνη τὸ Συμβούλιον.

ΑΡΘΡ. 38. Ὁ Σύλλογος εὐρίσκεται ἐν ἀπαρτίᾳ παρόντων

είκοσι μελῶν· ἂν δὲ ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν εἶνε κατώτερος τοῦ 40, σχηματίζουσιν ἀπαρτίαν οἱ ἡμίσεις πλέον ἑνός.

ΑΡΘΡ. 39. Ἐν ταῖς τακτικαῖς συνεδριάσεσι τοῦ Συλλόγου ἐνεργοῦνται τὰ ἑξῆς :

Α'. Ἐν τῇ πρώτῃ συνεδριάσει τοῦ Ἰανουαρίου, καθ' ἣν τελεῖται δημοσίᾳ ἡ ἐπέτειος τοῦ Συλλόγου ἑορτή, α') ἀρχεται ἡ συνεδρίασις δι' ἱεροτελεστίας, β') ἀναγινώσκειται ὑπὸ τοῦ τέως Προέδρου ἡ λογοδοσία τῶν κατὰ τὸ λήξαν ἔτος πεπραγμένων, γ') ἀνακηρύττονται οἱ νέοι Δωρηταὶ καὶ Εὐεργέται τοῦ Συλλόγου, καὶ δ') γίνεται ἡ ἐγκαθίδρυσις τῶν νέων ἀρχῶν.

Β'. Ἐν τῇ δευτέρᾳ συνεδριάσει τοῦ Ἰανουαρίου συζητεῖται καὶ ἐπιψηφίζεται ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ Συλλόγου.

Γ'. Ἐν τῇ συνεδριάσει τοῦ Νοεμβρίου ἐκλέγεται τριμελῆς Ἐπιτροπὴ ἐξελεγκτικὴ τοῦ Συμβουλίου καὶ τῶν Ἐπιτροπῶν.

Δ'. Ἐν τῇ συνεδριάσει τοῦ Δεκεμβρίου γίνεται ἡ εἰσήγησις τῆς ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ ἐκλέγεται τὸ νέον Συμβούλιον τοῦ Συλλόγου.

ΑΡΘΡ. 40. Ἐν πάσῃ τοῦ Συλλόγου συνεδριάσει, τακτικῇ ἢ ἐκτάκτῳ, προσέτι α') ἀναγινώσκονται καὶ ἐπικυροῦνται τὰ πρακτικὰ τῆς προηγουμένης συνεδριάσεως, β') γίνεται ἡ ἐκλογή τῶν προτεινομένων μελῶν, καὶ γ') συσκέπτεται ὁ Σύλλογος καὶ ἀποφασίζει ἐπὶ παντὸς ζητήματος, ὑποβαλλομένου ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου ἢ ὑπὸ τινος τῶν μελῶν.

II'. Γενικὴ διάταξις.

ΑΡΘΡ. 41. Ἐν ταῖς συνεδριάσεσι τοῦ Συλλόγου, τοῦ Συμβουλίου καὶ τῶν Ἐπιτροπῶν πᾶσα ἀπόφασις λαμβάνεται δι' ἀπολύτου πλειονοψηφίας, ἐν δὲ ἰσοψηφίᾳ ἡ πρότασις ἀπορρίπτεται· πᾶσα δὲ πρότασις δις ἀπορριφθεῖσα δὲν εἰσάγεται ἐκ νέου ἐντὸς τῆς αὐτῆς περιόδου.

ΙΔ'. Συμπληρωματικαὶ διατάξεις.

ΑΡΘΡ. 42. Τὸ ἔτος τοῦ Συλλόγου ἀρχεται ἀπὸ τῆς 1ης Ἰανουαρίου.

ΑΡΘΡ. 43. Ἡ σφραγὶς τοῦ Συλλόγου φέρει ὡς σύμβολον τὴν προτομὴν τοῦ ὁμωνύμου ἀνδρός, περίξ δὲ τὰς λέξεις «Φιλεκ-
παιδευτικὸς Σύλλογος Ξενοφῶν» καὶ τὸ ἔτος τῆς ἰδρύσεως αὐτοῦ
1871.

ΑΡΘΡ. 44. Ὁ Σύλλογος θεωρεῖται ὑφιστάμενος καὶ εἴ-
κοσι μελῶν ὑπαρχόντων· ἐὰν δὲ μείωσιν ὀλιγώτερα τῶν εἴκοσι
μελῶν, ὁ Σύλλογος διαλύεται καὶ ἡ περιουσία αὐτοῦ μεταβιβάζε-
ται εἰς τὸ Φροντιστήριον Τραπεζοῦντος.

ΑΡΘΡ. 45. Ὁ παρῶν Κανονισμὸς δύναται νὰ ἀναθεωρηθῇ
προτάσει τοῦ Συμβουλίου ἢ δέκα μελῶν, ἐὰν ὁ Σύλλογος ἐν συνε-
δριάσει ἐγκρίνη τοῦτο· ἐκλέγει δὲ τότε ὁ Σύλλογος Ἐπιτροπὴν,
ἣτις ἀναθεωρήσασα τὸν Κανονισμὸν ὑποβάλλει αὐτὸν διὰ τοῦ
Συμβουλίου εἰς τὸν Σύλλογον πρὸς ἐπιψήφισιν.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΝ ΤΡΑΠΕΖΟΝΤΩΝ

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΩΝ

Λαβόντες υπ όψιν το Δίπλωμα του Νιομίου Γ. Δοσίου
 ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΥ και παρέχοντες αὐτῷ τὴν ΛΑΕΙΑΝ τοῦ διδάσκειν ἐν τῇ *Φραγκομαθίᾳ*
 τοῦ *1904/5* συμμορφωμένῳ ἀκριβῶς πρὸς τὴν διδασκαλίαν κατὰ τὸ σχολικὸν
 Ἐκκλησιαστικὸν καὶ ἀπεχόμενον ἀπόδιδοντος ὀρθοπευτικῶς, ἠθικῶς καὶ πολιτικῶς.

Ἐκ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως, τῆς 30ῆς Σεπτεμβρίου 1904.

Γεωργίου Κωνσταντίνου

ΠΑΤΡΙΑΡΙΧΙΚΟΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ

ΤΡΑΠΕΖΙΚΟΣ

ΚΑΙ

ΕΜΠΟΡΙΚΟΣ

ΟΙΚΟΣ

Γ. ΚΑΠΑΓΙΑΝΝΙΔΟΥ

Ίδρυθείς τῷ 1858.

ΕΝ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙ

Υποκαταστήματα ἐν Ἐρζερούμ. καὶ Βαϊβούρτ.

Πρακτορεία ἐν Βατούμ.

ΤΜΗΜΑ ΤΡΑΠΕΖΙΚΟΝ

Ἐκτελεῖ πάσας τὰς Τραπεζικὰς ἐργασίας: ἀγορὰν καὶ πώλησιν συναλλαγματικῶν, ἐπιταγῶν, ξένων Τραπεζικῶν γραμματίων καὶ τίτλων· προεξόφλησιν ἐμπορικῶν συναλλαγματικῶν καὶ γραμματίων εἰς διαταγὴν. Χρησιμεύει δάνεια ἀπλᾶ ἢ εἰς τρεχούμενον λ/σμὸν ἐπὶ ἐνεχύρω χρεωγράφων, ἐμπορευμάτων ἢ ἐπὶ ἐγγυήσει. Ἐκδίδει ἐπιταγὰς ἐπὶ τῶν κυριωτέρων πόλεων τῆς Τουρκίας καὶ Εὐρώπης, ἐπίσης τηλεγραφικὰς ἐπιταγὰς καὶ πιστωτικὰς ἐπιστολάς ἐπὶ τοῦ Ἐξωτερικοῦ. Ἀγοράζει καὶ πωλεῖ ξένα νομίσματα. Ἀναλαμβάνει τὴν εἰσπραξίν συναλλαγματικῶν, πιστωτικῶν, τίτλων καὶ ἀξιοπορησῶν τοκομεριδίων.

ΠΑΓΣΩΔΥΝΟΝ ΜΥΡΙΑΔΟΥ

Βραβευθὲν δι' ἀργυροῦ μὲν μεταλλίου ἐν τῇ Διεθνείᾳ Ἐκθέσει Ἀθηνῶν διὰ χρυσοῦ δὲ ἐν τῇ τοῦ Βερλῖν καὶ διὰ διπλώματος πρώτης τάξεως ἐν τῇ ἐπιτοπίῳ τῆς Σμύρνης Ἐκθέσει

Τὸ θαυμασίον τοῦτο κατὰ τῶν νευραλγικῶν πόνων φάρμακον, τὸ ἐγκριθὲν ὑπὸ τοῦ ἀνωτάτου ὑγειονομικοῦ συμβουλίου τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως, εἶνε παντὸς ἐπαίνου ἀνώτερον. Οὐδὲν δύναται νὰ εἴπῃ τις ἐπὶ πλέον συνιστῶν αὐτό, ὅταν τὰ πράγματα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ βοῶσιν. Οὕτως ἀρ' ἐνὸς μὲν ἢ ἐντὸς ὀλίγου σχετικῶς χρόνου τεραστία τοῦ φαρμάκου διάδοσις καὶ κατανάλωσις, ἀρ' ἐτέρου δὲ τὰ λαμπρὰ πιστοποιητικὰ πολλῶν τῆς πόλεως μας ἐξοχοτήτων. ἐκ τῶν ὁποίων πολλά ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸν ἐνταῦθα τύπον, καθὼς καὶ τὸ ἀπειράριθμὸν τῶν ἀσθενῶν εὐχαριστήρια πρὸς τὴν ἐρευρέτην τῆς χρησιμωτάτης ταύτης σκευασίας, οἵτινες εὐγνωμονοῦντες μετὰ σεβασμοῦ προφέρουσι τὸ ὄνομα τοῦ *Παυσωδύνου*, ἀρχοῦσιν ὅπως πείρωσι πάντα περὶ τῶν πολλῶν ὠφελειῶν. τὰς ὁποίας τὸ φάρμακον τοῦτο ἐπιφέρει, καταπραΰνον θαυμασίως τοὺς πόνους τῶν ἀρρώστων καὶ βλομηθῶν ἐπιπέρον τὴν ριζικὴν αὐτῶν ἴασιν. Ἰδίως δ' ἐνδείκνυται τοῦτο εἰς τὰς ὀσφυαλγίας ὅπως καὶ εἰς τοὺς νύσσοντας πόνους τῶν ὀταξικῶν τὴν ἰσχιαδικήν, νευραλγίαν, τὰς ὑξείας καὶ χρονίας μορρὰς τῶν ρευματισμῶν μὴ ἐξαίρουμένης καὶ τῆς ποδάγρης, καθὼς καὶ πάσης οἰσσοδήποτε νευραλγίας καὶ τῆς μᾶλλον ἀνιάτου, ἐρ' ὧν ἰδιαιτέρην ἐξασκεῖ ἐπωφελῆ ἐπίδρασιν. Τὸ παρασκεύασμα τοῦτο δύναται πᾶς ἀσθενὴς μετὰ θάρρους καὶ πεποιθήσεως νὰ μεταχειρισθῇ, βέβαιος ὢν περὶ τῶν ἐνεργητικῶν ἀποτελεσμάτων, τοσοῦτω μᾶλλον, καθόσον στηρίζεται ἐπὶ τῶν δύο τοῦ πατρὸς τῆς ἐπιστήμης Ἰπποκράτους ἀφορισμῶν:

Ὁφελείν ἢ μὴ βλάπτειν

Πραΰνειν τὸ ἄλλοσ θεῖόν ἐστιν

Εὐρίσκεται εἰς ὅλα τὰ φαρμακεία καὶ φαρμακιομπορεῖα.

Ἀντιπρόσωποι ἐν Τραπεζοῦντι.

ΑΔΕΛΦΟΙ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΙ

ΡΑΦΕΙΟΝ ΚΑΙ ΣΙΔΕΡΩΤΗΡΙΟΝ
 ΑΣΠΡΟΡΡΟΥΧΩΝ
 ΑΓΓΕΛΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ

Ίδρυθὲν τῷ 1903.

Ἐν Τραπεζοῦντι, Ὀδὸς Οὐζοῦν σοκάκ Ἄρ. 30.

Ἐν τῷ τελειοτάτῳ τούτῳ ὑφ' ὅλας τὰς ἐπιφύεις κατα-
 στήματι ῥάπτονται καὶ σιδερώνονται ἀσπρόρρουχα
 παντὸς εἴδους.

Καθαρῶτες, λεύκανσις, σιδερωμα ἐξαιρετικὸν ὑποχιμι-
 των, κολλήρων καὶ μανικέτιων.

Καθαρίζονται εἰ λεκέδες καὶ σιδερώνονται πῆλοι διάφο-
 ροὶ ἀνδρῶν ὡς καὶ ἐνδυμασίαι καλοκαιριναί.

Κατασκευάζονται ὑποκόμισα ἐπὶ παρυγγελλίᾳ καὶ ἐπι-
 διορθώνονται τοιαῦτα.

Ἡ ῥιπτική γίνεται διὰ μηχανῶν Σίγγερ τοῦ τελευταίου
 συστήματος

Προσεχῶς ἐκτίθενται ἐν τῷ καταστήματι ὑποκόμισα,
 γυακάδες, μανικέτια, λινὰ καὶ διάφορα ὑφάσματα διὰ ὑπο-
 κόμισα.

Παρυγγελλίαι ἐκτελοῦνται ἐξ ὅλων τῶν μερῶν
 μετὰ πάσης ἀκριβείας καὶ ταχύτητος.

Τιμαὶ λίαν συγκαταβατικά.

ΧΡΩΜΟΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ

Κ Α Ι

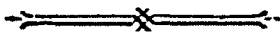
ΧΡΩΜΟΛΙΘΟΓΡΑΦΕΙΟΝ

Δ. Χ. ΣΕΡΑΣΗ

ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΩ 1872.

ΕΝ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙ

Ὁδὸς Κουνδουράδικα

Τὸ Χρωμοτυπογραφεῖο, πεπλευτισμένον διὰ μηχανικῶν
πιστηρίων τελείας κατασκευῆς διὰ νεωτάτων καὶ ὥρων
χαρκτηρίων καὶ κομημάτων ἐκτελεῖ πῆσιν ἔργασιν μετὰ
ΦΙΛΟΚΑΛΙΑΣ, ΑΚΡΙΒΕΙΑΣ, ΤΑΧΥΤΗΤΟΣ.

Τὸ δὲ χρωμολιθογραφεῖον πλουτισθὲν τελευταίως μὲ πισ-
στήριον τελειοτάτου συστήματος ἀναλαμβάνει τὴν ἐκτέλε-
σιν **πολυχρῶμων** εἰσοποιήσεων καὶ ἐτικετῶν.

Ἰδιότης εἰς τὴν ἐκτέλεσιν

ἐπισκεπτηρίων λιθογραφημένων

Αἱ ἐκτυπώσεις γίνονται εἰς τὴν Τουρκικὴν, Ἑλληνικὴν,
Ἀρμενικὴν καὶ Γαλλικὴν γλῶσσαν.

Σῆμα τοῦ

Ἐργοστασίου

ΑΠΟΦΕΥΓΕΤΕ ΤΑΣ ΠΑΡΑΠΟΙΗΣΕΙΣ

Πώλησις τοῖς μετρητοῖς καὶ δι' ἑβδομαδιαίων δόσεων.

ΔΙΔΑΧΗ ΔΩΡΕΑΝ

**ΠΑΝΤΟΣ ΕΙΔΟΥΣ ΡΑΠΤΙΚΗΣ, ΠΟΙΚΙΛΙΑΜΑΤΩΝ,
ΣΥΡΡΑΦΗΣ, ΠΕΡΙΡΡΑΦΗΣ ΚΤΛ. ΚΤΛ.**

ΠΛΗΡΗΣ ΕΓΓΥΗΣΙΣ

Ἐπιδιορθώσεις δωρεάν Διαρκῆς διατήρησις
ἐκάστης πωληθείσης μηχανῆς.

Μόνοι Ἐργοστασιάρχαι.

Βιομηχανικὴ Ἐταιρία Σίγγερ ἐν Νέα Ὑόρκη.
(The Singer Manufacturing Company-New-York)

**Ἵποκατάστημα ἐν Τραπεζοῦντι
κάτωθεν τῆς Ἀρμενικῆς Μητροπόλεως
Πρακτορεῖα εἰς ἅπαντα τὰ μέρη τῆς Αὐτο-
κρατορίας.**

ΠΛΟΥΣΙΑ ΣΥΛΛΟΓΗ
ΕΙΔΩΝ ΝΕΩΤΕΡΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΠΟΛΥΤΕΛΕΙΑΣ
ΗΤΟΙ

Κεντήματα, δανδέλαι,
 μανδαπολάμαι, δίμητα,
 ΟΜΠΡΕΛΛΑΙ
 Μπότες και σκαρπίνια
 διαφόρων ειδών,
 φλανέλλαι,
 κάλτσαι,
 κουδέρται.

ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΝΕΩΤΕΡΙΣΜΩΝ
ΣΙΩΝ
EN ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙ

ΜΥΡΩΔΙΚΑ
 τών

καλλιτέρων
 έργουσιών.

ΓΛΛΟΤΣΑΙ(λάστιχα)
 ύποκάμνσα, κολάρα
 μανικέτια,
ΓΡΑΒΑΤΑΙ

ένδυμασίαι και καπελάκια
 ναυτικά,

ΑΔΙΑΒΡΟΧΑ (τζιράδες)
 τραπεζουάνδυλα, μανδύλια
 περτελήκια, στόρια

χαβλία, προσώψια
 βαλίτσαι, και μπουσλα στερεώτατα
 κτλ. κτλ. κτλ.

Τιμαί μετριώταται έκτος συναγωνισμού

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΕΠΑΜ. Χ. ΓΑΡΟΦΑΛΙΔΟΥ

Κατὰ τὴν ὁδὸν Ὁθωμ. Τραπεζῆς ἐν Μειτάν.

ΕΙΔΗ ΟΠΤΙΚΗΣ. — Ὀπτικὴ καταμέτρησις διὰ φωτομέτρου καὶ σφαιρομέτρου. — Ὄμματεῦίλια πρὸς οὐωπίας καὶ μυωπίας ἐκλεκτά

ΕΙΔΗ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΗΣ. — Ἀποθήκη ὄλων τῶν εἰδῶν δι' ἐρασιτέχνων καὶ ἐπιγγελματίων. — Φωτογραφικαὶ μηχαναὶ ὄλων τῶν συστημάτων. — Εὐαίσθητος χάρτης, πλάκας καὶ καρτόνια ὄλων τῶν διαστάσεων καὶ συστημάτων. — Φωτογραφικαὶ ἐργασίαι· χρωμοφωτογραφία. — Ἀνοπαραγωγὰ καὶ μεγενθύνσεις εἰκόνων. — Ἐκτυπώσεις ἐπὶ πορσελλάνης.

ΔΕΛΤΑΡΙΑ ἐπιστολικά καλλιτεχνικώτατα καὶ στερεοσκοπικά ἀπόψεις τοῦ τόπου.

Μεγάλῃ συλλ. γνησίων Σινοῖστωνικῶν εἰδῶν

Ἐν τῷ καταστήματι ὑπάρχει εἰς τὴν εἰρήσιν τῶν ἐρασιτεχνῶν πελατῶν μου Σκοτεινὸς θάλαμος μεθ' ὄλων τῶν ἐργαλείων καὶ ὑπηρεσίᾳ ΔΩΡΕΑΝ ὡς καὶ ὁδηγεῖ καὶ ἀνάπτυξις τῶν πλέον ἀποκρύφων τῆς φωτογραφικῆς τέχνης.

Πώλησις μηχανῶν ἐπὶ πληρωμῇ κατὰ δόσεις

Ἀνοίξας τὸ ὄλως πρωτότυπον καὶ πρωτοφανὲς τοῦτο κατάστημα ἐν τῇ πόλει μας, οὐδὲ ὄλως ἀπέβλεψα εἰς τὴν ὑλικὴν ἀπολαβὴν τῆς ἐπιχειρήσεως, ὅσον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ εἶδους τούτου παρ' ἡμῖν καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν μόρφωσιν τῆς νεολαίας, εἰς τὴν ὑποστήριξιν τῆς ὁποίας μόνον ἀποκείται ἡ συντήρησις αὐτοῦ.

Μ θ' ὑπολήψεως

Ε. Χ. ΓΑΡΟΦΑΛΙΔΗΣ

LLOYD INTERNATIONAL
Compagnie anonyme d' assurances
À BERLIN

Διακανόνις αβαντων και αποζημιώσεις άμεσοι.

Όροι εύνοϊκώτατοι και ανεπίδεκτοι συναγωνισμού.

Agent Général et commissair d' avarie

Έν Τραπεζούντι

B. K. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ

E. A. ΚΟΛΑΣΗΣ

ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ

Πτυχιούχος τής Σχολής τών Παρισίων
 μέλος τής εταιρίας τών συγκεκριμένων νομοθεσιών
 τών Παρισίων

Άναλαμβάνει τήν διεξαγωγήν πάσης ύποθέσεως ένώπιον τών
 εκκλησιαστικών, προξενικών και όθωμανικών δικαστηρίων.

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΓΑΛΑΤΑ ΧΑΒΙΑΡΟΧΑΝΟΝ ΑΡ. 11

ΓΝΗΣΙΑ ΣΙΓΑΡΟΧΑΡΤΑ

ΑΔΕΛΦΩΝ ΤΣΑΟΥΣΗ

Μάρκα ανεγνωρισμένη εκ τών πρωτίστων ποιότητων
 άνευ ρεκλάμας.

Πωλούνται έν Σε αμπούλ Τζεδιτ Χάν Άρ 24.

Διευθυντής
ΔΑΣΑΡΟΣ ΚΟΛΑΣΗΣ

27

ΧΡΥΣΟΧΟΕΙΟΝ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΟΥ ΣΜΑΝΩΦ

ΕΝ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΙ

Μεγάλη συλλογή κοσμημάτων χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν,

—Σκεύη ἐπυργυρωμένα—

Δίσκοι, κοχλιάρια, περόνια, πιατάκια, ζαχαριέ-
ραι, κοῦπαι τοῦ γλυκοῦ κτλ. κτλ

—Σκεύη Ἐκκλησιῶν—

Ἐκτελοῦνται παραγγελίαι μετὰ τῆς μεγαλητέρας ἀκρι-
βείας, κομψότητος καὶ στερεότητος.

Γιναὶ ἐκτὸς συναγωνισμοῦ— Ἔργασία ἐγγυημένη.

ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟΝ

ΚΑΙ

ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΡΙΟΝ

“ Η Α Υ Γ Η ”

Διευθυντῆς = ΕΜΠΡΟΥΛΛΑΧ =

Ἐν Τραπεζοῦντι, πλατεία ἀποβάθρας.

Τὸ πσίγνωστον ξενόδοχεῖον τοῦτο, κείμενον ἐν λαμπρᾷ
τοποθεσίᾳ. θημιζεται τακτικῶς ὑπὸ πλειστων ξένων καὶ χαί-
ρει φήμην μεταξὺ τῶν πρώτων τοῦ εἶδους του διὰ τὴν μεγί-
στην προθυμίαν, τὴν καθαρότητα καὶ ἐν γένει εἰς ὅ,τι
ἀφορᾷ τὴν εὐχαριστήτιν τῶν πελατῶν του.

Δωμάτια ὑγιεινότατα καὶ καθρώτατα.

Γιναὶ λίαν συγκαταβατικάι.

26

ΦΩΤΟΓΡΑΦΕΙΟΝ
ΑΔΕΛΦ. ΚΑΚΟΥΔΗ
ΕΝ ΤΡΑΠΕΖΟΝΤΙ

Ἐπέναντι τῆς Ἀρμενικῆς Μητροπόλεως.

Ἐν τῷ μόνῳ τελειοτάτῳ τούτῳ καθ' ἅπασιν τὴν Μαύ-
 ρην Θάλασσαν φωτογραφεῖω, τῷ ἀπὸ τριακονταετίας
 καὶ ἐπέκεινα λειτουργοῦντι, ἐκτελοῦνται φωτογραφικαί

247

ΚΑΤΑΣΤΗΜΑ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΝ
καὶ

ΧΑΡΤΟΠΩΛΕΙΟΝ
Ο. ΚΑΠΡΑΣ

Ἐν Τραπεζοῦντι ἀπέναντι τῆς Ἀρμεν Μητροπό-
λεως ἐπὶ τῆς γωνίας.

Ἐν τῷ καταστήματι τούτῳ εὐρίσκονται Ὅργανα καὶ Χορ-
δαὶ ἀρίστης ποιότητος ἐκ τῶν καλλίστων ἐργοστασίων Ἰτα-
λίας, Γαλλίας καὶ Γερμανίας, ἤτοι: Βιολιά, Κιθάρι, Μιν-
τολίνα, Κλαρίνα, Φλάουτα, Φυσαρμόνικαι, Ἀρμένικαι, ὄρ-
γανάκια νέας ἐφευρέσεως κτλ. ὡς καὶ ὅλα τὰ πρὸς χρῆσι-
μουσικά ὄργανα.

Μεγάλη συλλογὴ τεμαχίων μουσικῆς ὄλων τῶν ἐκδόσεων.
Χόρδισμα καὶ ἐπιδιορθώσεις τῶν κλειδοκυμβάλων καὶ ἄλ-
λων ὀργάνων.

Χαρτοπωλεῖον, εἰσπρακτικὰ ἐπισκεπτήρια, φάκελλοι, καὶ
χάρται κεκοσμημένοι κτλ.

Τιμαὶ μετριώταται

ΧΡΥΣΟΧΟΕΙΟΝ
ΑΡΧΙΜΗΔΟΥΣ ΤΟΥΣΜΑΝΩΦ

Ἐν Τραπεζοῦντι

Ποικίλη συλλογὴ χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν Κοσμημάτων
Ἐκκλησιαστικὰ σκεύη διαφόρων εἰδῶν.

Ἐκτελοῦνται παραγγεῖλαι μετὰ τῆς μεγαλυτέρας ἀκρι-
θείας καὶ ἀπαραμίλλου Εὐρωπαϊκῆς κομψότητος.

Τιμαὶ μετριώταται — Ἔργασια ἐγγυημένη

Παράρτημα 10

The
Euxine Pontus Question

MEMORANDUM

submitted to the Peace Conference

BY

His Eminence Mgr CHRYSANTHOS

Archbishop of Trebizond

May 2, 1919

:: PARIS ::

The Euxine Pontus Question

MEMORANDUM

submitted to the Peace Conference

BY

His Eminence MGR CHRYSANTHOS

Archbishop of Trebizond

TO THE MEMBERS OF THE PEACE CONFERENCE.

YOUR EXCELLENCIES,

Several Memorials have been presented to the Peace Conference on the question of the Euxine Pontus. May I be permitted, however, to add the following, which is based upon incontestable facts and documents that may enlighten the judgment of those whose duty it will be to take the serious decisions in connection with the settlement of the world's peace.

The region of Pontus comprises the Vilayet of Trebizonde, a portion of the Vilayet of Sivas (the Sandjaks of Karahissar and Amassia), and a small portion of the Vilayet of Kastamouni (the Sandjak of Sinope). It is inhabited by a population of more than 600,000 Greeks, to which must be added the 250,000 Greeks who have taken refuge in the Caucasus and in Southern

-- 2 --

Russia, to which they have emigrated since 1880, as refugees from the bad administration of the Turks. This quarter of a million Greeks are anxiously awaiting the liberation of their country in order to be able to return to their homes.

This estimate of the Greek population in Pontus is based upon the following facts :

The Saalnameh, or official annual for the Vilayet of Trebizonde for the year 1908, returned the Greek population at 500.000 for the Vilayet of Trebizonde alone. In 1912 the Liberal Government of Kiamil Pasha, in official agreement with the Patriarchate, awarded seven electoral seats to the Greeks of Pontus, of which three were allotted to the district of Trebizonde two to Samsoun, and one each to Karahissar and Sinope. Thus the Government of Kiamil Pasha officially recognised that there were 700.000 Greeks in the region of Pontus, in view of the fact that under Turkish electoral law one deputy to the Turkish Parliament was allotted to every 100.000 inhabitants. The Young Turk Government itself was compelled to give four electoral seats to the Greeks of Pontus (two to Trebizonde and one each to Karahissar and Samsoun) thereby recognising *volens nolens* the numerical importance of the Pontian Greeks.

Basing on these different factors, the Greeks of the Euxine Pontus may therefore be estimated at 600.000 at the lowest computation. This figure corresponds very nearly to the statistics drawn up by the Ecumenical Patriarchate, which are based on the number of children in the schools, and which give 550.000 Greeks for the region of Pontus, exclusive of Sinope and Lazistan.

The total Greek population of Pontus, therefore,

— 3 —

amounts to 850.000, of whom 250.000 are at present in the Caucasus and Southern Russia.

The Mussulman population of the same region is estimated at 1.068.000, of whom some 232.000 inhabit the province of Lazistan, leaving for the region comprising Pontus proper 836.000 Moslems.

In other words, the Greek and Mussulman elements are very nearly equal in numbers.

The Mussulmans of Pontus are of various races. Of the total number, about 340.000 are true Turks, 200.000 are Surmenites, 50.000 Circassians, 200.000 Ofis and 5.000 Stavriotes.

The Stavriotes are Christians whom the Turkish Government, in spite of their protests, have compelled to remain attached to Islamism. The Ofis and the Tonialis have never forgotten their Greek origin. The Ofis were converted to Islamism about 180 years ago. They still preserve certain Christian practices. They keep the Gospels as precious relics, and their women know nothing but Greek, to the exclusion of all other languages. During the Russian occupation they asked, through the medium of a deputation, to be allowed to return to the bosom of the Orthodox Church; but it was not deemed advisable to accede to this request, in view of the fact that, as I had, at their request, taken them under my protection, it might have been suggested that I had done this with an aim to proselytism.

As compared with these populations there are, in the Pontus region, 78.000 Armenians, of whom 50.000 are in the Vilayet of Trebizonde, and the remainder in the Sandjaks of Karahissar and Amassia (Vilayet of Sivas).

- 4 -

The Greek character of the Pontus country has been officially recognised during the course of the war both by the Turks and the Russians, as well as by the Entente Powers. The documentary evidence which forms the Appendices to this Memorial bears ample witness to this fact.

A the time of the advance of the Russian armies on Trebizonde, Djemal Azmi Bey, the Turkish Governor General of the Vilayet, two days before they entered the city, addressed a letter to me, conferring full powers on myself and a council of three Greek residents, Messrs. George Fostropoulo, Paraskeva Grammaticopoulo and George Congalides, who were to sit under my presidency (See Appendix No. 1.) In conferring these powers on me the Vali said : " It was from the Greeks that we took this country ; it is to them that we hand it over to-day. We deliver up to you also the churches which we have transformed into mosques. Transform them back to churches again, if you think fit." With a view to the appeasement of passion, however, I deemed it best not to act upon this suggestion.

At the moment of the negotiations for the surrender of the city of Trebizonde to the Russian armies, I appealed for the ^{to aid} aid of Mr. Heizer, the United States Consul, who undertook, in the name of the Provisional Government of the province, in company with a delegate representing that Government, the negotiations for the surrender of the district of Trebizonde to the Russians.

General Vladimir Liakhof, the commander of the Russian armies, confirmed me in my functions as Governor. With the assent of the General, I took the necessary steps for the carrying out of municipal elec-

tion, which resulted in the advent of a municipal council on which there was a substantial majority of Greeks.

Throughout the whole of the Russian occupation, no measure affecting the local population was taken by the military authorities without my having been, by order of the Russian Government, officially consulted. When the Russians degenerated into Bolchevicks, they continued to recognise my authority and to display their confidence in the Greek element. They earnestly besought me to take my place in the Soviet, where I sat constantly, in the endeavour, through the medium of a moderating policy, to save the region from Bolchevist excesses.

During the same period Colonel Chardigny wrote to me, on behalf of the Allied Governments, asking me to organise a regiment of Pontians, thereby recognising the influence and the importance of the Greek element in Pontus. (See Appendix No. 2.)

Throughout the whole of the Russian occupation, as well as during those periods when the region remained without any army of occupation, the various populations, without exception, never ceased to recognise myself and my collaborators as the legally constituted authorities of the district, and to display towards us the most absolute confidence. (See Appendix No. 3.)

The Greeks of Pontus proved themselves worthy of this confidence. They were able to assure the life and property of all the inhabitants, both Christian and Musulman. In spite of differences of religion and the exceptional difficulties of the situation, there were neither disturbances nor outrages. The letter which I received from Vehib Pasha, the Commander of the 3rd. Turkish Army, bears witness to this. (See Appendix No. 4.)

— 6 —

These facts demonstrate :

(1) That the Greek population of Pontus, after the return of the refugees from the Caucasus and Southern Russia, will be as large as the Mussulman population.

(2) That of this Mussulman population a large proportion is Greek by origin and has never forgotten either this origin or the Greek language which it continues to speak.

(3) That there is only a very weak Armenian minority in the region of Pontus.

(4) That the Turks recognised that the Greeks were their only possible successors and the only element capable of governing the country, once Turkish authority was abolished, and that, it was to the Greeks the Turks handed over the government before their departure.

(5) That the Russians, as well as the representatives of the other Powers, tacitly recognised the local Greek Government of Pontus, and that, in any case, they recognised the preponderating influence of the Greek element.

(6) That the native population of the region not only submitted to this local Greek Government, but displayed the most absolute confidence in it.

(7) That under the most difficult circumstances the local Greek Government and the Greek population were able to assure perfect order.

In these circumstances it is just and right that the region of Pontus should constitute an autonomous Greek State, in accordance with the unshakeable will of its population, who are determined to endure no foreign domination. The near neighbourhood of the future Armenian State and the commercial relations and common sufferings of the two peoples constitute bonds between them that we would gladly bind still closer. For these reasons we are ready to welcome the creation of bonds of close co-operation between the two

— 7 —

States, but on the express condition that each autonomous State shall possess absolute independence.

Thanking you in anticipation I beg to present to your Excellencies the assurance of my highest consideration.

Paris, May 2nd 1919.

† CHRYSANTHOS,

Archbishop of Trebizond.

Delegate of the Unredeemed Greeks.

APPENDIX I

Copy of Letter from Djemal Azmi Bey, Governor-General of the Vilayet of Trebizonde, to Monseigneur Chrysanthos, Metropolitan of Trebizonde, on the occasion of the retreat of the Turkish Armies :

(Translated from the Turkish.)

VILAYET OF TREBIZONDE

—
Chief Secretary's Office
—

1. — We are on the eve of the fall of Trebizonde. After my departure a Provisional Government will be formed, consisting of the commander of the gendarmery, the director of the police, the Metropolitan and Messrs. George Fostiropoulos, Paraskevas Grammaticopoulos, which will undertake on its own responsibility the administration and the security of the city.

2. — The officers, police agents and men under the orders of the Chief of Police and the Commandant of Gendarmery, assisted by the other members of the Provisional Government, until the moment the enemy enters the city, will ensure, security, tranquillity and real amity between Mussulmans and Christians, after which, in withdrawing to the westward, they will transmit their powers, so far as the order and security of the city are concerned, to the Provisional Government, who will

— 9 —

carry out this duty in co-operation with all trustworthy and honourable persons.

3. — All persons attacking the honour, the life or the property of the inhabitants will be immediately shot.

4. — In view of the fact that everything which concerns the population and the official departments has been left in good order, its preservation must be carefully watched over.

5. — The aforesaid provisions are to be carried into execution until the moment when the enemy shall himself assume the duty of assuring public order.

(Signed and sealed) :

DJEMAL AZMI.

3 Shaban 1332 (April 3, 1916).

P. S. — This order will be put into force after my withdrawal from Trebizonde.

APPENDIX II

Copy of Letter from Colonel Chardigny, of the French Army, to His Eminence Monseigneur Chrysanthos, Metropolitan of Trebizonde.

Tiflis, 11/24 December 1917.

MONSEIGNEUR,

In the critical hours that we are now passing through, the situation can only be saved by the common efforts of all men of good will.

In the Caucasus National Armenian and Georgian army corps are being formed. The Allied Governments are ready to forward this movement by every means in their power.

The Greek nation, to-day our ally, as you anticipated, has not been overlooked. On our demand the Government of the Caucasus has authorised the formation of a Greek Division, of which the elements will be united at Kars, at Tiflis, and, I hope, at Batoum and at Trebizonde. The general who is to command this division, and whom I know personally, has been nominated. He is General Ananio, who is of Greek origin, and who speaks Greek.

At Trebizonde, Monseigneur, the success of the formation of a regiment of Greek Volunteers rests with

— 11 —

yourself. This regiment is necessary, in the first place, to maintain order in the city, and later for the purpose of co-operating with the regiment of Russian Volunteers and the National Armenian and Georgian regiments, in the defence of the country against the Turks.

I am writing to you, Monseigneur, to ask you, in the name of my own Government and in complete agreement with my British and American colleagues, to place your great influence at the service of our common cause and to assist General Kolosovski in the formation of the Greek Regiment of Trebizonde. I expect some French officers in a few days, and I will send one to Trebizonde specially for the Greek Regiment. You may tell this on my behalf to General Kolosovski, who has already nominated the Russian officers who are to join the regiment.

In case of need you may communicate directly with me by telegraph, as has latterly done Mr. Jenkins, the American Consul, who will give you all information on this subject.

I do not ignore the difficulties of this fresh task. They are great, from all points of view, especially at Trebizonde, where the situation has always been so delicate; but I am sure, Monseigneur, that you will overcome them all.

Will you be good enough, Monseigneur, to accept the tribute of my deep respect and my entire devotion, and permit me to say that France and all the Allies will be grateful for all that you have already done and for all that you can do for the future triumph of our common cause.

(Signed) :

Colonel CHARDIGNY.

APPENDIX III

Translation from the Turkish of a Letter addressed to his Eminence Monseigneur Chrysanthos, Metropolitan of Trebizonde, by Hadji Mehmed, the Mufti, or Religious chief of the Mussulmans, of Trebizonde.

YOUR EMINENCE,

As you are aware, since the moment when the Ottoman troops left Trebizonde, the Mussulman inhabitants who have remained in the city have recognised you as their protector, and have looked to your benevolence for all measures concerning their protection and their security. You are also aware that, owing to the discords and divisions that prevail among the Mussulmans who remain in the city, a conflict has broken out among them and they have been struggling to tear each other in pieces.

As a consequence, for the past two months I have suffered imprisonment, together with other persons. Our wives and families, on the one hand, and we ourselves here, on the other, are in the greatest distress. We beseech you to come to our aid and deliver us. Have pity on our lamentable condition !

The zeal which you have already displayed has proved of such benefit to our comrades that we are compelled to conclude that there must be some special

— 13 —

reason why Kiossé Zadé Abdoullah Effendi and myself are still kept in prison.

I am sure that, whatever the reason may be, you will help us to obtain our deliverance. In any case we are anxiously looking forward to your efficacious intervention in our present difficulty. As you well know, Jesus Christ loved to help those who were suffering, and you, who are His representative, like Him, will also come to their help.

Hoping, in conclusion, that you are well,

(Signed) :

HADJI MEHMED,

Mufti of Trebizonde.

4 Haziran 1333 (June 4, 1917).

APPENDIX IV

Translation of a Letter written in Greek and addressed by the Turkish General Vehib Pasha to His Eminence Monseigneur Chrysanthos, Metropolitan of Trebizonde.

GENERAL STAFF
OF THE
3rd IMPERIAL OTTOMAN ARMY

Sou-Chehir, January 31, 1918.

To His Eminence Monseigneur Chrysanthos,
Metropolitan of Trebizonde, etc., etc.

MONSEIGNEUR,

We cannot forget the noble and paternal protection that your Eminence was good enough to extend to the Turkish element of the population at the time of the retirement of the Imperial Turkish armies and the entrance of the Russian troops into Trebizonde.

It is not less well known to us that, between the moment of the withdrawal of the Imperial troops and the occupation of the country by the Russians, the protection and the safeguarding of the Ottoman element of the population, as well as the entire absence of all disorder,

— 15 —

were due to your Eminence's wise and considerate policy.

From the entry of the enemy into Trebizonde down to the present day, you have been able to govern the country with skill and wisdom, and we have pleasure in rendering you homage, while expressing to you at the same time our sincere admiration and our sincerest thanks.

We know positive information that in the neighbourhood of Trebizonde bands of Turkish brigands are disturbing and maltreating the peaceable inhabitants of the Greek villages. This has filled us with real indignation. As you are aware, Monseigneur, I have placed all the races living in Turkey on the same equality and have made no distinction whatever between them, in either race or religion, in carrying out my duty as Governor, both as regards punishments or rewards. The conduct of these bands of brigands is not in accordance with our principles of governing, and can therefore be only of a purely local character. The doers of this misdeeds will be punished in due course, as they deserve.

On the other hand I learn with regret, Monseigneur, that certain young people in Trebizonde have armed themselves, at the instigation of the Armenians, and that they are disturbing the order which you have established in the country. May these people repair their faults as soon as possible, in order that their repentance does not come too late.

I beg of your Eminence to show in the present circumstances, as in the past — as I am profoundly convinced in advance you will do — the same balanced and considerate policy, for it is very possible that, while the enemy is retreating and before our troops can again

— 16 —

enter Trebizonde, public order may be troubled and the lives of the population placed at peril.

Your work, of which I confess myself to be an admirer, will be thus crowned with success, in making all danger disappear during this transition period. The mufti of Trebizonde has already been made acquainted with the situation, and I shall be glad if you will place yourself in relations with him.

I shall be greatly obliged if you will send three persons to the villages of Zyana, Ardassa and Gumuch-Hané (Argyroupolis), in order to recommend to the inhabitants to give a good reception to our troops, and to supply them with supplies, the cost of which will be paid to them, in accordance with my orders.

Once more expressing to you my warmest thanks, I beg your Eminence to accept the expression of my highest consideration.

(Signed in Greek) :

VEHIB,

Commander of the 3rd Army.

APPENDIX V

Letter of General Kiazim, to Mgr Chrysanthos, on the
 eve of the re-occupation of the City by the Turkish
 Troops. (Translated from the Turkish.)

TO THE INHABITANTS OF TREBIZONDE

Through the Intermediary of His Eminence
 the Metropolitan.

We are compelled to occupy the city, in order to en-
 sure order and tranquillity in Trebizonde itself, as well
 as at Rizeh and Surmena.

In order that this occupation may be effected within
 a given period, we have requested the Russian comman-
 der to withdraw as soon as possible and to evacuate the
 district and hand over the city to us. This he has
 agreed to do.

The Ottoman armies will consequently occupy Tre-
 bizonde in the course of February 23, 1334 (10/23
 February 1918). The Russians and the Georgians
 are our friends. Our effort in the direction of the occu-
 pation of the city constitutes no act of hostility. We
 shall not fire on anybody.

We shall repatriate the Russians and the Georgians

— 18 —

in accordance with the amount of shipping available. I have asked the Russian commander to regard our operations with calm and sang-froid. No action of any kind, therefore, must be taken against those of our troops who will proceed to the re-occupation of Trebizonde.

All persons guilty of contraventions of this order will be shot. Instigators will be similarly held responsible.

You are requested to bring to the knowledge of the inhabitants as quickly as possible that their tranquillity will be assured during the occupation, and that they should remain within doors and await the end of the occupation with calmness and sang-froid.

It is formally prohibited to fire on any person whatever and for any reason whatever. Any person infringing this order will be punished with the pain of death.

By the use of your influence on the population, endeavour to ensure a satisfactory result.

With my respectful greetings,

(Signed) : KIAZIM.

Παράρτημα 11

College grec.

